DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

EGE ÜNİVERSİTESİ ARKEOLOJİ KAZILARI

PROTOHİSTORYA ve ÖNASYA ARKEOLOJİSİ • KLASİK ARKEOLOJİ • SANAT TARİHİ

AİGAİ

AKKERMAN KALESİ

ANTANDROS

BALAT İLYAS BEY KÜLLİYESİ

AYANİS

BAŞUR HÖYÜK

BEÇİN

BEYCESULTAN

DASKYLEİON

ÇATTEPE HÖYÜK

DİLKAYA HÖYÜĞÜ

EGE GÜBRE

EMİR SULTAN ZAVİYESİ

KALE-İ TAVAS

KADIKALESİ

KAVUŞAN HÖYÜK

KLAROS

LASKARİSLER SARAYI

PHOKAİA

MİLAS-TKİ KAZILARI

TRİPOLİS

TÜRBEHÖYÜK

YEŞİLOVA

ULUCAK

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

EGE ÜNİVERSİTESİ ARKEOLOJİ KAZILARI

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

EGE ÜNİVERSİTESİ

EDEBİYAT FAKÜLTESİ, ARKEOLOJİ BÖLÜMÜ

EGE ÜNİVERSİTESİ ARKEOLOJİ KAZILARI

Ege Üniversitesi, İzmir

2012

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

EGE ÜNİVERSİTESİ ARKEOLOJİ KAZILARI

Editörler

Altan ÇİLİNGİROĞLU

Zeynep MERCANGÖZ

Gürcan POLAT

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

© Copyright
Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Arkeoloji Bölümü & Sanat Tarihi Bölümü

Bu kitabın tüm hakları saklıdır. Kitapta yer alan makaleler, tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında, makale sahibinin yazılı izni olmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Birinci Basım: Haziran 2012
Baskı Adedi: 1500
Basım Yeri: Arkadaş Matbaacılık Ltd. Şti.

Grafik Tasarım & Kapak Tasarımı
Deniz Arkan

İzmir, 2012

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İÇİNDEKİLER

Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Kazıları

AYANİS 1-24

BAŞUR HÖYÜK 25-38

BEYCESULTAN 39-64

ÇATTEPE HÖYÜK 65-76

DİLKAYA HÖYÜĞÜ 77-94

EGE GÜBRE NEOLİTİK YERLEŞİMİ 95-114

KAVUŞAN HÖYÜK 115-136

SİİRT-TÜRBE HÖYÜK 137-156

ULUCAK HÖYÜĞÜ 157-168

YEŞİLOVA HÖYÜĞÜ 169-180

Klasik Arkeoloji Kazıları

AİGAİ 183-208

ANTANDROS 209-230

DASKYLEİON 231-246

KLAROS 247-272

MİLAS-TKİ KAZILARI 273-292

PHOKAİA 293-312

TRİPOLİS 313-332

Sanat Tarihi Kazıları

AKKERMAN KALESİ, OSMANLI HAMAMI 337-348

BALAT İLYAS BEY KÜLLİYESİ 349-370

BEÇİN 371-384

EMİR SULTAN ZAVİYESİ, İZMİR 385-402

KUŞADASI, KADIKALESİ (ANAİA) 403-414

KALE-İ TAVAS (TABAE) 415-438

KEMALPAŞA, LASKARİSLER SARAYI 439-450

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ÖNSÖZ

ARKEOLOJİNİN GİZEMLİ DÜNYASI

Arkeolojinin tanımlarından birisi, "*eskinin bilimi*" şeklindedir. Geçmişte yaşayan insanların kültürlerini, yaşamlarını bilimsel yöntem aracılığıyla ortaya koyan arkeolojinin çabası, sadece eskinin muhteşem eserlerini ortaya çıkararak merakımıza hitap etmekle sınırlı değildir. Bunun yanı sıra ve bunun kadar önemli başka bazı gerçekleri de yine arkeoloji sayesinde öğrenme olanağına sahip olabiliyoruz.

Bu sayede "*insanın kültür yaratan ve yarattığı kültür tarafından şekillendirilen varlık*" olduğu gerçeğinin tarihi dayanaklarına ulaşabiliyoruz. Aynı topraklar üzerinde yaşamış insanların binlerce yıl içerisinde ürettiği kültür, farklı diller, farklı inançlar, farklı değerler, muazzam bir zenginliğe işaret ederek bizi heyecanlandırdığı gibi, bu kültürel zenginliğin farkına varmamıza da yardımcı olabilir.

Dolayısıyla tarih boyunca insanların ürettiği kültürel zenginlik ve uygarlıkların geçirdiği evrelerden haberdar olmak, değerler ve inançlar düzeyinde fanatizmden bir nebze de olsa uzaklaşıp daha hoşgörülü olmamıza katkı yapabilir. Onun için, yeraltı zenginliklerinin sadece madenlerle sınırlı olmadığını, bazen yeraltında bizi geçmişin gizemli dünyası ile buluşturan kültürel değerlerin de en az madenler kadar bizi zenginleştirdiğini düşünebiliriz. Düşünmeliyiz.

Böyle düşününce de arkeolojik kazıların bilim, eğitim ve kültürel dünyamız için önemi ortaya çıkacaktır. "*uygarlıklar beşiği*" veya "*uygarlıklar kavşağı*" olarak tanımlanan ülkemizin arkeolojik kazılar açısından büyük bir zenginliğe sahip olduğu ortada.

Ege Üniversitesi, çeşitli bilim alanlarında olduğu gibi arkeoloji alanında da çok önemli bir birikimi temsil etmektedir. Bunun en önemli göstergelerinden biri, üniversitemizin "*en çok arkeolojik kazı*" yöneten üniversiteler arasında yer almasıdır. Üniversitemizin bu birikimini, arkeoloji bilim ve eğitim camiasının yanı sıra toplumla paylaşmanın da önemli olduğunu düşünmekteyiz.

Bu düşünceden hareketle, Üniversitemiz Edebiyat Fakültesi öğretim üyelerince yürütülen arkeolojik kazıları bir kitapta toplayarak, bu alanda kalıcı bir eser oluşturmayı amaçladık. Ege Üniversitesi öğretim üyeleri tarafından yürütülen ve başta Ege Bölgesi olmak üzere, ülkemizin her köşesine yayılan bu kazıları tanıtan bir kitabın, bu alanla ilgilenen akademisyen ve araştırmacılar için önemli bir başvuru kaynağı olacağını düşünmekteyiz. Ayrıca, yine çeşitli üniversitelerdeki arkeoloji ve sanat tarihi bölümlerinde de önemli bir ders materyali olacağını umuyoruz.

Bu kitabın oluşmasında editör olarak ve hem bizzat bu kazılarla ilgili yazıları kaleme alan öğretim üyelerimize katkılarından dolayı içtenlikle teşekkür ediyorum. Önemli bir birikimin ve kolektif bir çabanın ürünü olan bu çalışmanın kalıcı bir eser olması umut ve tememnnisiyle...

Prof. Dr. Candeğer YILMAZ

Ege Üniversitesi Rektörü

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

EGE'DE ARKEOLOJİ

1955 yılında Türkiye'nin dördüncü üniversitesi olarak kurulan Ege Üniversitesi'ndeki arkeoloji konusundaki ilk adımlar 1962 yılında kurulan "Arkeoloji Enstitüsü" ile atılır. 1976 yılında o tarihteki adı ile "Sosyal Bilimler Fakültesi" bünyesinde kurulan birkaç bölüm içinde Tarih-Coğrafya-Arkeoloji Bölümü de vardır. Arkeoloji Bölümü, 1979 yılında Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı adındaki tek anabilim dalı ile bağımsız bir bölüm haline gelmiş ve 1979-1980 akademik yılında, dört öğrencisiyle lisans eğitimine başlamıştır. 1982 yılında Arkeoloji Bölümü yeni yapılanma çerçevesinde adını Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü olarak değiştirmiş ve bu durum, 1997 yılında Arkeoloji Bölümü ve Sanat Tarihi Bölümü olarak iki farklı bölüme dönüşünceye kadar devam etmiştir. Arkeoloji Bölümü'nün ikinci anabilim dalı olan Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi ise, 1986 yılında tesis edilmiş ve 1993 yılında lisans eğitimine başlamıştır.

Bugün itibari ile otuz yılı aşkın bir süredir lisans ve lisansüstü eğitimi veren Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümleri binlerce öğrenciyi mezun etmenin yanında, arkeoloji ve sanat tarihi eğitimine ve araştırmalarına katkı sağlayan 111 yüksek lisans ve 63 doktora öğrencisini eğitmiş ve bilim dünyasına kazandırmıştır. Günümüzde birçok kuruluşta ve Türkiye'nin çok farklı bölgelerinde faaliyet gösteren çok sayıda üniversitede görev yapan her akademik unvanda Ege Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümleri'nden mezunlarımız vardır. Ege Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümleri'nin bilimsel ölçütlerini benimseyen ve kendi görev yaptıkları üniversitelerinde devam ettiren meslektaşlarımız ile ne kadar gurur duysak azdır.

Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümleri'nde görev yapan birçok bilim insanı, Anadolu'nun farklı coğrafi bölgelerinde farklı kültürel özelliği olan çok sayıda arkeolojik kazı ve yüzey araştırmalarını başarı ile sürdürmektedirler. Farklı kültürel dönemlere ait olan bu çalışmalar Anadolu'nun binlerce yıl süren kültürel geçmişini bilim dünyasına sunmakla kalmamış, kazılara katılan çok sayıdaki yabancı öğrenciyi eğitmiş ve onlara Anadolu uygarlıklarını tanıma konusunda önemli fırsatlar da vermiştir. Kazılara katılan bilim insanları ile ortak projeler hazırlanmış ve çok sayıdaki proje ve araştırma ortak bilimsel yayınlar ve toplantılar ile bilim dünyasına sunulmuştur.

Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümleri'nin konuları ile ilgili gösterdiği başarının temelinde, bu bölümlerde verilen çağdaş eğitimin ve akademik kadronun üstün gayretlerinin yanı sıra çok sayıdaki kazı ve araştırmanın da önemli katkısı vardır. Ege Üniversitesi Rektörlüğü'nün, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümleri'nin kazı ve araştırmalarda elde ettiği başarıyı yakalayabilmesindeki payı da göz ardı edilemez. Özellikle Ege Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Candeğer Yılmaz'ın, yürütülmekte olan kazı çalışmalarına verdiği mali destek, kazı çalışmalarına yeni bir ivme kazandırmıştır. Rektör Prof. Dr. Candeğer Yılmaz'ın yönlendirmesi ile Ege Üniversitesi Senatosu'nun kazıları ziyaret etmesi, zor şartlarda çalışan kazı ekiplerine manevi açıdan önemli destek sağlamıştır. Ayrıca bu ziyaretlerle Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümleri'nin yürüttüğü kazılar, üniversitemiz öğretim üyelerine tanıtılmış ve bilgilenmeleri sağlanmıştır. Uzun yıllardan beri devam etmekte olan arkeolojik kazıların daha geniş bir kitleye ulaşması düşüncesinin beraberinde, kazı çalışmalarının tanıtıldığı bu kitabın yayınlanması önerisi de yine Rektör Prof. Dr. Candeğer Yılmaz tarafından gündeme getirilmiştir.

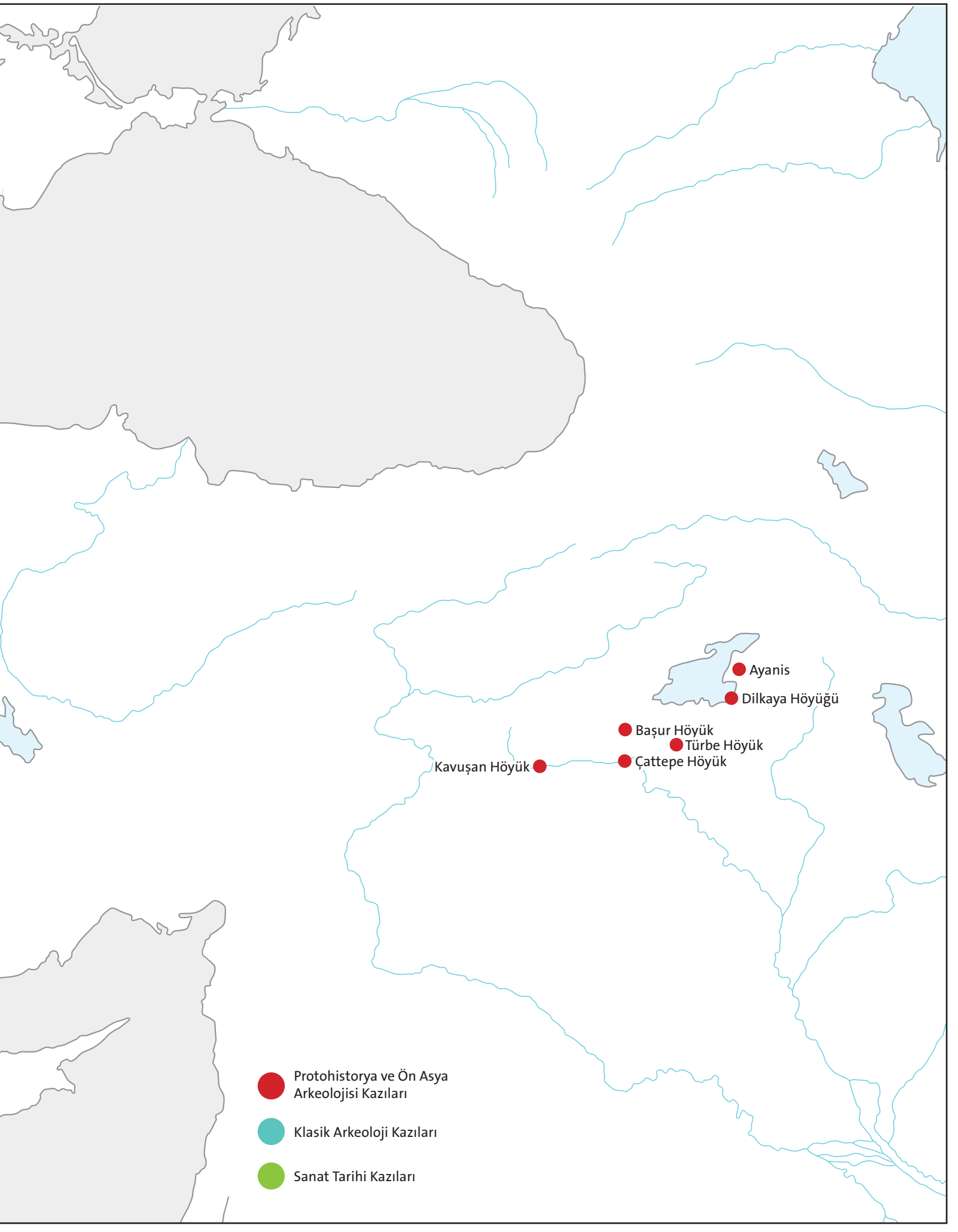
Bu kitabın hazırlanışı ve baskıya girmesi aşamasında çok kişinin emeği vardır. Öncelikle Arkeoloji ve Sanat Tarihi alanlarında öğrencilerini büyük bir istekle yetiştiren, kimi şu anda aramızda olmayan, tüm öğretim elemanlarına teşekkür ederim. Kazıları, her türlü zorluğa karşın, büyük bir fedakarlık ile yürüten ve bilim dünyasına sunan kazı başkanlarına ve kazı ekip üyelerine minnettarım. Kitabın hazırlanışı sırasında yoğun emek harcayan Doç. Dr. Gürcan Polat ve Arkeolog Deniz Arkan'a içten teşekkür ederim. Bütün bunların üzerinde bize maddi ve manevi desteğini esirgemeyen, bizi çalışmalarımızda başarılı olmak için yüreklendiren ve arkeolojiyi içtenlikle sevdiğine inandığım Rektör Prof. Dr. Candeğer Yılmaz'a gönülden teşekkür ederim.

Prof. Dr. Altan ÇİLİNGİROĞLU
Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanı
ve Arkeoloji Bölümü Başkanı

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ARKEOLOJİ BÖLÜMÜNÜN KISA TARİHÇESİ

1955 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin dördüncü üniversitesi olarak kurulan Ege Üniversitesi, aynı zamanda adını aldığı bölgenin de ilk yükseköğretim kurumudur. Ege Üniversitesi, bulunduğu coğrafyanın ihtiyaçları doğrultusunda gelişimini sürdürmüş, bu bağlamda, öğretim hayatının henüz yedinci yılında, 1962 yılının Kasım ayında, bölgenin arkeolojik zenginliği dikkate alınarak "Arkeoloji Enstitüsü" kurulmuştur. 1964 yılının Mart ayında, *Prof. Dr. Celal Saraç*'ın başkanlığında, faaliyete geçen Arkeoloji Enstitüsü, ilk aşamada kendi adına araştırma yapmamış olmakla birlikte Ankara ve İstanbul üniversitelerinin arkeolojik çalışmalarına, Teos, Pitane, Bayraklı ve Bodrum gibi Ege Bölgesi'nde yer alan kazılara, eleman sağlamış ve finansal açıdan desteklemiştir.

Arkeoloji Enstitüsü, 1976 yılında Ege Üniversitesi'nin dokuzuncu fakültesi olarak kurulan "Sosyal Bilimler Fakültesi"ne bağlanarak faaliyetlerine devam etmiştir. Diğer yandan, Ege Üniversitesi'nin sosyal bilimler alanındaki boşluğunu dolduran bu fakültede Türk Dili ve Edebiyatı, Filoloji, Davranış Bilimleri bölümleri ile birlikte "Tarih-Coğrafya-Arkeoloji Bölümü" de açılmış ve başkanlığına *Prof. Dr. Mükerrem Usman Anabolu* atanmıştır. 1979 yılının Mayıs ayında Sosyal Bilimler Fakültesi'nin akademik örgütlenmesi yeniden biçimlendirilmiş, birçok disiplin birbirinden ayrılarak bölüm haline getirilmiştir. Nitekim bu aşamada, Arkeoloji Ana Bilim Dalı da bağımsız bir bölüm olmuş ve 1979-1980 öğretim yılında ilk lisans öğrencilerini almıştır. 1980 yılında Arkeoloji Bölümü'nün ilk ana bilim dalı olan "Klasik Arkeoloji", Prof. Dr. Mükerrem Usman Anabolu tarafından kurulmuş ve bu tarihten itibaren lisans ve lisansüstü öğretimine başlamıştır. Üç yıl bölüm vasfını taşıyan Arkeoloji, Şubat 1982'de "Üniversitelerde Akademik Teşkilat Yönetmeliği"nin yürürlülüğe girmesiyle birlikte, "Sanat Tarihi Bölümü" ile birleştirilerek ana bilim dalı haline getirilmiş, böylece "Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü" oluşturulmuştur. Söz konusu yönetmelik kapsamında Arkeoloji Enstitüsü de doğrudan üniversite rektörlüğüne bağlanarak "Arkeoloji Araştırma ve Uygulama Merkezi" adını almıştır. Diğer yandan aynı yılın Temmuz ayında, Sosyal Bilimler Fakültesi'nin ismi, "Edebiyat Fakültesi" olarak değiştirilmiştir. 1986 yılında "Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi", Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü'nün bir ana bilim dalı olarak *Prof. Dr. Altan Çilingiroğlu* tarafından kurulmuştur. Akademik örgütlenmesini tamamlayan Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Ana Bilim Dalı, 1993 yılında lisans ve lisansüstü öğretimine başlamıştır. Nisan 1997'de ise "Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü" kapatılarak yeniden iki ayrı bölüm haline getirilmiştir. Yükseköğretim Kurumu'nun 2001 yılında aldığı kararla bu kez, arkeoloji ana bilim dalları birleştirilerek tek bir programa dönüştürülmüştür. Bu karar doğrultusunda Klasik Arkeoloji ile Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi ana bilim dalları da birleştirilmiş ve "Arkeoloji Bölümü" adı altında lisans öğretimine devam etmiştir. Söz konusu iki ana bilim dalı, 2009 yılında tekrar kurulmuş ve yeniden kendi alanlarında lisans öğretimine başlamıştır. Aynı yıl ayrıca, Doç. Dr. Eşref Abay'ın önerisi ile Prehistorya Ana Bilim Dalı kurulmuş olup henüz öğretime başlamamıştır. Bugün Ege Üniversitesi Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi ve Prehistorya olmak üzere üç ana bilim dalından meydana gelmektedir. Bunlardan yukarıda bahsedildiği gibi lisans öğretimi veren iki ana bilim dalının Yükseköğretim Kurumu tarafından belirlenen 2011-2012 öğretim yılı lisans kontenjanı toplamda 94 kişidir.

Ege Üniversitesi Arkeoloji Bölümü, öğretime başladığı 1979 yılından itibaren binlerce lisans öğrencisinin yanı sıra 60 yüksek lisans ve 38 doktora öğrencisini mezun etmiştir. Bilim dünyasına kazandırılan bu öğrencilerin bir kısmı ülkemizin çeşitli üniversitelerinde, gerek arkeoloji gerekse turizm ve restorasyon bölümlerinde akademik görevlerini

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yerine getirmektedir. Bunun yanı sıra Ege Üniversitesi Arkeoloji Bölümü mezunları, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nde, buna bağlı müzelerde, kurumlarda ve belediyelerin ilgili birimlerinde görev almaktadır.

1979-2011 yılları arasında Ege Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nün, bu kitabın da asıl konusunu oluşturan, tamamlanmış ya da halen devam etmekte olan 20 adet arkeolojik kazısı ve bunun yanı sıra yüzey araştırması projeleri bulunmaktadır. Edebiyat Fakültesi'nin zemin katında yer alan söz konusu kazı ve yüzey araştırmalarının etütlük malzemelerinin korunduğu arkeoloji laboratuarları, araştırma sonuçlarının değerlendirilmesine olanak sağlarken, aynı zamanda arkeoloji öğrencilerinin uygulama yapma fırsatını bulduğu ve ulusal ya da uluslararası bilim insanlarının çeşitli arkeolojik malzemeleri inceleyebildiği bir ortam sunmaktadır. Ayrıca Arkeoloji Bölümü'nün akademisyenlere, öğrencilere ve arkeoloji ile ilgilenen herkese açık 2045 kitaptan oluşan bölüm kütüphanesi ve fotoğraf arşivi bulunmaktadır. Arkeoloji Bölümü'nün desteğiyle ayrıca, 1996 yılında Edebiyat Fakültesi bünyesinde, çeşitli kişi ve kuruluşların katkısı ve kolleksiyonerlerin bağışları ile "Eski Eser Kolleksiyonu" açılmıştır. Koleksiyonda, 640 adet arkeolojik ve etnografik eser ile 529 adedi sikke olmak üzere toplam 1169 kayıtlı eser bulunmaktadır. Bu eserlerden bir kısmı sergilenmekte olup başta üniversitemiz öğrencileri ve öğretim üyeleri olmak üzere her kesimden ziyaretçiye açıktır.

Ege Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyeleri, arkeolog yetiştirmenin yanı sırada bilimsel makaleler, kitaplar, süreli yayınlar ve ulusal veya uluslararası çeşitli kurumlardan alınan projelerle de arkeoloji bilimine katkıda bulunmaktadır. Bu bağlamda, Arkeoloji ve Sanat Tarihi bölümlerinin birleşmesinin ardından altı sayıdan meydana gelen "Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi" Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları kapsamında 1982-1992 yılları arasında yayımlanmıştır. 1995-1999 yılları arasında ise yine aynı kapsamda Arkeoloji Bölümü tarafından yayına hazırlanan uluslararası ve hakemli "Arkeoloji Dergisi" yılda bir defa olmak üzere basılmıştır. Arkeoloji Dergisi, 2006 yılından itibaren yeniden yayımlanmaya başlanmıştır.

Ege Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nün yürüttüğü akademik faaliyetler arasında geleneksel olarak düzenlediği uluslararası sempozyum ve seminerler de yer almaktadır. Bu faaliyetlerden ilki, 1984'den beri iki yılda bir düzenlenen "Uluslararası Anadolu Demir Çağları Sempozyumu"dur. Bir diğer organizasyon ise 2002 yılından beri Berlin-Freie Üniversitesi Önasya Arkeolojisi ve Ege Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Ana Bilim Dalı arasındaki "Berlin-İzmir Seminerleri"dir. Arkeoloji Bölümü, bu iki geleneksel bilimsel toplantının dışında farklı temalarda yine uluslararası sempozyumlar düzenlemektedir.

Ege Üniversitesi Arkeoloji Bölümü, beş profesör, beş doçent, beş yardımcı doçent, bir öğretim görevlisi, altı araştırma görevlisi ve bir uzman kadrosu ile yükseköğretime hizmet vermektedir. Köklü bir geçmişe sahip bölümümüz, lisans öğretiminin yanı sıra ülkemizin çeşitli üniversitelerinden lisansüstü öğretim almak üzere gelen çok sayıda bilim insanını yetiştirerek ve gerçekleştirdiği kazı ve yüzey araştırması projeleri ile arkeoloji bilimine katkıda bulunmaya devam etmektedir.

Dr. Mücella Erdalkıran

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

PROTOHİSTORYA VE ÖNASYA ARKEOLOJİSİ KAZILARI

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

AYANİS

Altan Çilingiroğlu [1]

Ayanis Kalesi Van'ın 38 km kuzeyinde, Van Gölü'nün doğu kıyısındaki Ağartı Köyü yakınında kayalık bir tepe üzerinde inşa edilmiştir. Kale etrafı sur duvarları ile çevrilen 150 x 400 metre ölçülerinde bir alan içinde kurulmuştur. Ayanis Kalesi, MÖ 685 ve 653/650 tarihleri arasında Urartu Krallığı'nın başında bulunan Argişti oğlu Rusa (II.Rusa) tarafından inşa edilmiştir. Arkeolojik değerlendirmelere, anıtsal kapı ve tapınak cephesinde ele geçen yazıtlara ve dendrokronolojik çalışmalara göre Ayanis Kalesi MÖ 673-72 tarihlerinden hemen sonra yapılmıştır.

Ayanis Kalesi kazıları 1989 yılında başlamıştır. İlk iki yıl Van Müze Müdürlüğü'nün başkanlığında yürütülen kazılar daha sonra Bakanlar Kurulu kararı ile Altan Çilingiroğlu'na devredilmiştir. Kazı ekibi Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı ve 1996 yılında ekibe katılan ABD New York Stony Brook Üniversitesi elemanlarından oluşmuştur. Kazıda Almanya, Fransa, İtalya, İsveç, Amerika Birleşik Devletleri, Yunanistan, Irak, Avustralya, Polanya, İngiltere, G.Kore, Avusturya, Belçika ve Hollanda'dan gelen arkeoloji öğrencileri ve arkeologlar çalışma fırsatı bulmuştur. Kazı ekibi içinde yabancı bilim insanı olarak İtalya'dan (Prof. Dr. Mirjo Salvini, Dr.Anna Lucia D'Agata ve Ingred Reindel) ve Amerika Birleşik Devletleri'nden (Prof. Dr. Elizabeth Stone, Prof. Dr. Paul Zimansky, Dr. Oscar White Musceralla) görev almışlardır. Farklı ülkelerde ve Türkiye'de görev yapan çok sayıda bilim insanı arkeometrik çalışmalar ile ilgili olarak araştırmalar yapmış ve sonuçlandırmıştır. Araştırmaların bir bölümü hala devam etmektedir.

Ayanis Kalesi kazısı sadece bir arkeolojik kazı değildir, aynı zamanda bir arkeoloji okuludur. Kazıda görev yapan çok sayıdaki öğrencimiz bugün çeşitli üniversitelerde öğretim elemanı olarak hizmet vermektedir. Ege Üniversitesi'nde görev yapan Yrd. Doç. Dr. Zafer Derin, Prof. Dr. Gülriz Kozbe, Yrd. Doç. Dr. Haluk

Resim 1
Ayanis genel görünüm.

1 Prof. Dr. Altan Çilingiroğlu, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Bornova - İzmir (*altan.cilingiroglu@ege.edu.tr*)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Resim 2
Ayanis güney surlar.

Sağlamtimur, Doç. Dr. Eşref Abay, Yrd. Doç. Dr. Serap Özdöl, Arş. Gör. Dr. Aylin Erdem, Arş. Gör. Dr. Çiler Çilingiroğlu, Arş. Gör. Dr. Fulya Dedeoğlu, Arş. Gör. Dr. Mücella Erdalkıran, Öğr. Gör. MA. Dilek Öztürk, Arş. Gör. Atilla Batmaz Ayanis kazı ekibi içinde başarılı görevler almıştır. Doç. Dr. Özlem Çevik (Trakya Üniversitesi), Arş. Gör. Erim Konakçı (Pamukkale Üniversitesi), Arş. Gör. Mahmut Bilge Baştürk (Anadolu Üniversitesi), Doç. Dr. Mehmet Işıklı (Atatürk Üniversitesi), Arş. Gör. Çağrı Tarhan (Pamukkale Üniversitesi), Arş. Gör. Asuman Kuru (Dumlupınar Üniversitesi), Doç. Dr. Engin Akdeniz (Adnan Menderes Üniversitesi), Yar. Doç. Dr. Oya San (Dicle Üniversitesi), Öğr. Gör. Dr. Ahmet Uhri (Dokuz Eylül Üniversitesi), Öğr. Gör. Ali Altıner (Celal Bayar Üniversitesi), Arş. Gör. Gülnur Sümer (Adıyaman Üniversitesi), Ass. Prof. Dr. Ömür Harmanşah (Brown Üniversitesi ABD), Arş. Gör. Serkan Yeni (Nevşehir Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Atilla Türker (Nevşehir Üniversitesi), Arş. Gör. Ali Tahir Sönmez (Mustafa Kemal Üniversitesi) ve Arş. Gör. Rabia Özcan (Atatürk Üniversitesi) "*Ayanis okulunda*" yetişen ve kazıya büyük katkılar sağlayan diğer ekip üyeleri ve öğrencilerimizdir (Resim 1).

KALE

Kaleye güneydoğuda inşa edilen anıtsal bir kapı yapısı ile girilir. Kapı dışarı çıkıntı yapan iki kuleden ve genişliği 3.0 m'yi bulan andezit taş ile kaplı eşikten meydana gelir. Kapı eşiğinden sonra kapı odası ve doğuya yerleştirilmiş mekanlar vardır. Kale içine varan bir rampa kuzeybatı yöndedir. Doğu kulesinin önünde yere düşmüş durumda bulanan inşa yazıtı, kalenin Argişti oğlu Rusa (II) tarafından

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Resim 3
Ayanis doğu surlar.

yapıldığını ve adının da “Süphan Dağı Önündeki Rusa Kenti” (Rusahinili Eidurukai) olduğunu kanıtlamıştır (Resim 2).

Kalenin etrafı taş temeller üzerinde yükselen kerpiç bir beden ile çevrilmiştir. Taş temeller ana kaya üzerinde açılan taş yatakları üzerine oturtulmuş ve arazinin durumuna göre 1.5-2.5 m arasında bir yüksekliğe sahiptir. Kerpiç beden bazı noktalarda 3.2 m yüksekliğe kadar korunmuştur. Kazısı tamamlanan doğu sur duvarları kireç taşı bloklar üzerindedir ve taş malzeme kaleye yakın taş ocaklarından elde edilmiştir. Ana giriş kapının da yer aldığı güney sur duvarlarının temelleri ise andezit taş bloklarından rustika tekniği ile örülmüştür. Andezit taş blokları olasılıkla Ayanis Kalesi'ne 30 km uzaklıktaki Timar Köyü'nden getirilmiştir. Henüz kazısı yapılamamış olan kuzey batı yönlerdeki taş sur temellerinin de kireç taşından örüldüğü yüzey kalıntılarından anlaşılabilmektedir. Sadece güney tarafın daha iyi bir işçilikle ve malzeme ile yapılmış olması Urartu mimarlarının cephe mimarisine verdiği önemi göstermektedir (Resim 3).

Kalenin önemli yapılarından biri kalenin en yüksek noktasında (1866 m) bulunan 30 x 30 m ölçülerindeki tapınak alanı ve alanın doğu duvarına yapışık

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Resim 4
Solda: Tapınak alanı.
Resim 5
Sağda: Tapınak içi.

olarak inşa edilen 12.75 x 12.75 m boyutlarındaki kare planlı çekirdek tapınaktır. Tapınak alanına, kuzeydoğu köşede bulunan su mermeri (alabaster) eşik taşlı bir kapı ile girilir. Kapının iki yanında yere gömülü olarak ortaya çıkan iki tunç disk, tapınak alanının II. Rusa tarafından Tanrı Haldi için yaptırıldığını ve kendisine armağan edildiğini gösterir (Resim 4).

Çekirdek tapınağın doğu hariç diğer üç tarafı 2.0 x 2.0 m boyutlarındaki 10 adet paye ile çevrilidir. Çatıyı taşıyan payeler yüksekliği 1.5 metreyi bulan üç sıra andezit taş temel üzerine kerpiç olarak inşa edilmiştir. Payelerin önünde avluyu üç yönde çevreleyen ahşaptan yapılmış bir sundurma vardır. Sundurmanın çevrelediği avlunun üstü açıktır. Çekirdek tapınağın girişinin karşısındaki yuvarlak planlı bir yapı dini merasimler sırasında kral veya rahipler tarafından kullanılmış olmalıdır. Köşelerinde rizalitler ve kuzey ve güney duvarlarına bitişik olarak yapılmış destek payeleri olan çekirdek tapınağa üç kademeli bir giriş ve koridor ile girilir. Koridor ve 4.58 x 4.62 m ölçülerindeki cellanın tabanı su mermeri plakalar ile kaplanmıştır (Resim 5). Su mermeri, ahşap ve kerpiç malzeme kullanılarak üretilen bir podyum, cellanın doğu duvarına bitişiktir. Podyumun üstündeki su mermeri plaka oyma tekniği ile yapılmış kanatlı aslan motifleri ile bezenmiştir. Podyumun kenarları mozaikler ve hayvan motiflerini içeren altın varaklar ile süslenmiştir. Altın süslemeler kalenin yıkımından hemen sonra, cellaya güney duvarını yıkarak giren kişiler tarafından yerlerinden sökülerek alınmıştır (Resim 6).

Bir çok Urartu tapınak cellasında olduğu gibi Ayanis cellası da bezemeler ile donatılmıştır. Ancak Ayanis tapınağında ortaya çıkartılan bezeme tarzı Urartu sanatı için bir ilktir. Cellanın andezit taşından yapılmış duvarları üzerine taş

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

oyma (intaglio) tekniği kullanılarak çeşitli tanrı, fantastik yaratıklar ve rozet motifleri yapılmıştır. Taşın oyulan kısımlarına motifi oluşturan boyalı parçalar yerleştirilmiştir. Parçalar oyma içine erimiş kurşun dökülerek sabitlenmiştir (Resim 7, Resim 8).

Tapınak ön cephesinde ve koridorun iki yanında toplam 8 andezit taş bloğu üzerinde, 88 satırdan oluşan, Urartu'nun en uzun üçüncü yazıtı vardır. Yazıt tapınağın II.Rusa tarafından Tanrı Haldi için inşa edildiğini söylemektedir. Yazıttan elde edilen bilgiler kale ve kale etrafındaki Dış Kent'in, kralın askeri seferleri sonunda "düşman ülkeleri" olarak nitelendirdiği Asur, Targuni, Etiuni (Gökçe Göl civarı), Tablani, Kainaru, Hate (Hitit ülkesi), Muşki (Frig ülkesi) ve Şilukuni bölgelerinden aktarılan insanlar için ve bu insanların katkıları ile yapıldığını belirtir (Resim 9).

Tapınak avlusu ve tapınak depo odalarında ele geçen yüzlerce tunç ve demir silahlar ve farklı türdeki buluntular tapınak alanı içinde gerçekleştirilen dini merasimler ile ilgili çok kıymetli bilgiler sunar. Elde edilen bilgiler Urartu dinsel

Resim 6
Sağda, Yukarıda: Podyum.
Resim 7
Yukarıda: Cella içi.
Resim 8
Sağda, Aşağıda: Intaglio. içi.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Resim 9
Ayanis tapınak yazıtı.

merasimleri hakkında bilmediğimiz bir çok noktayı aydınlatmıştır. Tapınak ve payelerin üzerlerine büyük mantar başlı çivilerle asıldıkları anlaşılan sadak, kalkan ve miğfer gibi silahlar II. Rusa tarafından Tanrı Haldi'ye armağan olarak sunulduğuna dair yazıtlara sahiptir (Resim 10, Resim 11). Tapınak alanı içinde bulunan kazan, akdarı küpleri, libasyon sunağı ve ocaklar da gerçekleşen merasimler içinde yer alan diğer buluntulardır. Dini bir merasim için tapınak alanına kuzeydoğudaki kapıdan girilir. Kuzeydoğudaki ikinci payeye yaslanmış olarak bulunan ve uzunluğu 1.2 metreyi bulan küvet içindeki su ile dini temizlik gerçekleştirilir. Avlunun kuzey duvarına yakın bir noktada yer alan büyük küpün içinde var olması muhtemel kutsal şarap, avlu tabanı üzerine yerleştirilen ve bir kanala bağlı olan taş libasyon sunağına adak olarak dökülmektedir. Tapınak avlusu içinde gerçekleşen bir başka tapınma Tanrı Haldi'ye sunulan silah merasimidir. Avlu içinde ortaya çıkartılan kalkan, miğfer, sadak, kılıç ve mızrak gibi silahların üzerinde bunların Haldi'ye armağan edildiğine ait yazıtlar vardır. Silahların merasim sırasında cella içine veya cella içindeki podyumun üzerine koyulup koyulmadığı bilinmemektedir. Yağmalanan cella içinde silah bulunmamıştır. Olasılıkla Tanrı Haldi'ye sunulan silahlar öncelikle cella içindeki podyum üzerine bırakılmakta ve daha sonra tapınak veya payelerin duvarlarına asılmışlardır. Uzun yıllar içinde defalarca tekrarlanan merasimlerde biriken silahlar belli zaman sonra

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Resim 10
Solda: Ayanis tapınak alanından kalkan.

Resim 11
Yukarıda: Ayanis tapınak alanından kalkan.

Resim 12
Aşağıda: Aslan başlı kalkanın umbosundaki aslan başı.

yerlerinden alınmakta ve tapınak depo odalarına yerleştirilmektedir. Silah sunma merasimlerinin yılın hangi aylarında veya ne tür olaylardan önce veya sonra yapıldığı konusunda hiçbir bilgi yoktur. Bazı sadak ve miğferlerin içi akdarı ile sıkıca doldurulmuştur. Bu durum silahlar ile bereketlilik kültü arasında bir ilişkinin varlığını göstermektedir.

Adak silahları ve bereketlilik ile ilgili bir başka buluntu ocaklardır. Ayanis tapınağının güney ve kuzey yan duvarlarına yapışık olarak inşa edilen iki adet ocak tapınak alanında gerçekleştirilen bir başka kült olayında kullanılmıştır. Aslan başlı kalkan ve içi akdarı ile doldurulmuş ince uzun kemik buluntu ve bir sadak ocağın hemen yanında bulunmuştur. Kalkanın ve sadağın tapınağın kuzey duvarına asılmış olması gerekmektedir (Resim 12). Aslan başlı kalkanın üzerinde diğer bir çok adak eşyasının üzerinde rastladığımız adak yazıtı vardır. Ancak yazıt diğer eserler üzerinde bulamadığımız bir ifadeyi de içermektedir. Kalkan üzerindeki yazıtta tapınak kenarında devamlı olarak yanan ocağın hiçbir zaman söndürülmemesi emredilmektedir. Devamlı yanması gerekli olan ateş Urartu'da bir "ateş kültünün" olduğunun kesin kanıtıdır. Tapınak güney duvarına bitişik olarak yapılan ocağın yanında içleri buğday ve arpa dolu üç adet orta boy küp vardır. Ocağın içinde ele geçen arpa ve buğday danelerinin ocak içine dini bir amaç için atılıp atılmadığı bilinmemektedir. Ancak bu durumun avlu içinde gerçekleşen sıvı libasyon merasiminin yanında kuru saçı merasimlerinin de yapılmış olduğununa ait bir ip ucu olarak algılanabilir. Ayanis tapınak alanı içinde ele geçen buluntular ve üzerlerindeki yazıtlar Urartu tapınaklarında sıvı ve kuru libasyon, bereketlilikle ilgili merasimler, ateş kültü merasimleri ve silah adanma merasimlerinin gerçekleştiğini

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Resim 13
Evsel mekanlar.

kanıtlamaktadır. Ayanis tapınak yazıtında sözü edilen canlı kurban merasimlerinin avlu içinde gerçekleştiğine dair, sabit bir kurban sunağı gibi, kesin kanıtlar bulunmamıştır. Cella ve avlu içinde bulunan hayvan kemikleri bu konuda bir ip ucu olarak değerlendirilebilir. Olasılıkla canlı hayvanların kurban edilebilmelerinde kullanılan taşınabilir bir sunağın kullanılmış olması muhtemeldir.

EVSEL MEKANLAR

Ayanis Kalesi'nde XI no.lu alan olarak adlandırılan bölümde yürütülen kazılar, Tapınak Alanı'nın batısında yer alan ve alanı çevreleyen kalın kerpiç duvarın dışında, tapınak alanı ile doğrudan bir bağlantısı olmayan mekanların varlığını kanıtlamıştır (Resim 13).

Mekanlar içinde dört duvarı ile tam olarak tespit edilen ve tamamı kazılıp ortaya çıkarılan mekanlardan biri 1 no.lu mekandır. 4.60 X 4. 60 m boyutlarındaki kare planlı bu mekan oldukça iyi korunmuş şekilde saptanmış ve kerpiçten yapılmış duvarları yaklaşık 2,0 m yüksekliğe kadar günümüze ulaşmıştır. Mekan doğudan nişli bir kapı ile 3 no.lu mekana ve kuzeyden de bir başka kapı ile 2 no.lu mekana açılmaktadır. Mekanın kuzeydoğu köşesinde 0.50x0.80 m boyutlarında

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bir platform bulunmaktadır. Mekanın tabanı üzerinde yoğun yangına maruz kalmış çanak çömlek ve kemik buluntular ortaya çıkartılmıştır. Çanak çömlek ve küçük buluntu açısından fazlaca zengin olmayan alan olasılıkla geçiş mekanı olarak kullanılmıştır.

Bu mekanın kuzeyinde 4 ve 5 no.lu mekanlara kapı açıklıkları bulunan 2 no.lu mekan vardır. Mekanın içinde olasılıkla üst katın zeminin oluşturan büyük boyutlarda ağaç hatıllar tespit edilmiştir. Mekanın tabanı üzerinde kırık durumda tüm kaplar ve içinde akdarı bulunan örme bir sepet dikkat çeken buluntulardır. Tunçtan yapılmış iki adet kılıç Ayanis Kalesi'nde ortaya çıkartılan ilk örneklerdir (Resim 14). Demirden yapılmış bir başka kılıcın yanında bulunan kemikten üretilmiş ve üzerinde "hayvan üslubu" özellikleri taşıyan bir at betimlemesinin bulunduğu yuvarlak biçimli eser demir kılıcın kabzasını sonlandırmış olmalıdır (Resim 15). Kılıçların ve bunlarla birlikte dağınık halde bulunan çekiç, mobilya parçaları, mobilyayı süslediğine inanılan mavi renkli küçük taşların olasılıkla yıkılan üst kattan aşağıya düşmüş olması mümkündür. Seki üzerinde sıralanan kaplar veya köşeye yığılmış farklı biçimdeki çanak çömlekler bu alanın küçük ölçekli ve günlük kullanıma dönük bir depo alanı olduğunu göstermektedir.

Resim 14
Solda: Evsel mekanlardan kılıç.
Resim 15
Yukarıda: Kılıç kabza başı.

2 no.lu mekana batı yönde bitişik olan 4 ve 5 no.lu mekanlara genişlikleri 1,0 m olan açıklıklarla girilir. Mekanları oluşturan kerpiç duvar kalıntıları 2,0 m yüksekliğe kadar korunmuştur. Duvarların üzeri diğer mekanlarda da gözlendiği gibi beyaz badana ile boyanmıştır. Elde edilen veriler boyanın en az dört kez tekrarlandığını kanıtlamaktadır. 4 no.lu mekan içinde üç adet küp duvarlara bitişik olarak ele geçmiştir. Küplerin içlerinde akdarı olduğu gözlenebilmektedir.

3.10x2.56 m boyutlarındaki 5 no.lu mekan kuzey yönde bir merdiven boşluğuna (2.10x1.03 m) sahiptir. Kareye yakın planlı mekan içinde güney ve batı duvarlarına yapışık olarak üç depolama küpü, bir adet büyük boyutlu lenger ve ağız uzunluğu 1.10 m ve yüksekliği 0,8 m olan tekne biçimli saklama kabı ele geçmiştir. Teknenin içinden bol miktarda arpa ve buğday karışık olarak bulunmuştur. Küvet biçimli kabın bira mayalamak için kullanıldığı düşünülmektedir. Küvetin kuzeyinde 2.56 m uzunluğunda ve 1.10 m genişliğinde kerpiçten yapılmış dikdörtgen biçimli bir yükselti vardır. Yükseltinin yerden yüksekliği 0.40 m dır ve

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Resim 16
Altın rozet.

Resim 17
Kraliçe Kakuli'nin eşyası.

boyutları 0.37 x 0.37 m olan iki sıra kerpiç ile örülmüştür.

6 no.lu mekan olarak tanımlanan alan 2 no.lu mekan'ın kuzeyinde yer almaktadır. Mekanın kazılan boyutu 4.85x 1.30 m dir. Alanın kuzeyinde yer alan duvar 2,50 m'ye kadar korunmuştur. 7, 8 ve 9 no.lu mekanlar alanın batısında yer almaktadır. Özellikle 7 ve 8 no.lu mekanlar içlerinde bulunan çok sayıda evsel buluntular açısından önemlidir. Fırın ve öğütme taşlarının yer aldığı mekanların içindeki küpçükler ve kaplar mekanların işlevleri hakkında bilgi vermektedir. 7, 8 ve 9 no.lu mekanların güneyini 1.70 m kalınlığında kalın bir kerpiç duvar sonlandırmaktadır ve doğu-batı doğrultusunda uzanan bu duvar üzerinde güneydeki mekanlara geçiş veren herhangi bir açıklık veya kapı boşluğu yoktur. Arkeolojik veriler güney mekanlarının evsel mekanlardan soyutlandığını açıklıkla göstermektedir.

10 no.lu mekan olarak adlandırılan alanın 9.30 m uzunluğunda ve 3.15 m genişliğinde bir koridor olduğu saptanmıştır. Koridorun kuzey duvarı boyunca ele geçen ve sayıları 30'u aşan, tunç üzerine altın kaplama rozetler arkalarındaki çiviler ile duvara monte edilmişlerdir (Resim 16). Mekanın kuzey batı köşesinde zemin içine tebeşir taşından yapılmış çanak biçimli nesne olasılıkla bu alanda gerçekleşen merasimlerde sıvı kurban için kullanılmış olmalıdır. Bu noktada ele geçen ahşap parçalar ve damla şeklindeki mozaikler libasyonun yapıldığı hayat ağacına aittir. 10 no.lu mekanın batısında yer alan ve 11 no.lu mekan olarak adlandırılan alanda bulunan altın yelpaze sapı üzerinde var olan süslemeler ve yazıt ile önemlidir (Resim 17). Yazıt altın yelpaze sapının II. Rusa'nın eşi olan kraliçe Kakuli'ye ait olduğunu göstermektedir. Kakuli Menua'nın karısı olan Tariri'den sonra Urartu yazıtlarında sözü edilen ikinci kadın adıdır ve kesin olarak saptanabilen ilk Urartu kraliçesidir.

Koridorun güneyine bitişik olan ve dar bir kapı geçidi ile varılan alanda 13 ve 14 no.lu mekanlar vardır. Kazılar sırasında bulunan renkli boyalı duvar resimleri mekanın önemli olduğunu hatırlatır. Kazısı hala devam etmekte olan alanın içinde ortaya çıkartılan onlarca yonca ağızlı testiler ve çanaklar (Resim 18) mekanın doğusuna, krem renkli küpçükler ise bir duvarla ayrılan mekanın batısına yerleştirilmişlerdir. Kırmızı perdahlı testiler ve küpler hasır serili olan ana kaya üzerine itina ile yerleştirilmiş ve üzerleri yine hasır ile örtülmüştür. Testilerin bu mekan içine depolanmak için mi yoksa bir merasim sırasında kullanılmak için mi koyulduğu kesin değildir. Bu kapların olasılıkla yan koridorda gerçekleşen merasimler sırasında kullanılmış olması olasıdır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

DOĞU PAYELİ SALONU VE DEPO ODALARI

1994 yılında kazısına başlanan VIII no.lu Alan, Ayanis Kalesi'ndeki ikinci magazin alanıdır. Doğu Depo Odaları olarak da anılan bu alanda, yaklaşık 25 x 40 m genişliğinde bir depo alanı tespit edilmiştir. Bu alanda, yükseklikleri yaklaşık 2.15 m, karın çapları ise 1.5 m boyutlarında 23 adet pithos bulunmuştur. Küplerin ağız çapları 0.78 m ile 0.84 m aralığında değişmektedir. Oldukça büyük olan pithosların üzerinde bazı bezeme öğeleri tespit edilebilmesine karşın, bu alandaki pithosların hiçbirinde hiyeroglif veya çivi yazısına rastlanılmamıştır. Pithoslar muhtemelen tahıl, şarap, su veya yağ depolamak amacıyla kullanılmışlardır, ancak pithoslar içinde hiç bir kalıntı ele geçmemiştir.

Doğu magazinlerinin batısında IX no.lu Alanda yapılan çalışmalar, magazinli alanın yapısı hakkında çok ilginç veriler üretmiştir. 2002 yılında başlayan kazılarda, ilk olarak alanda anıtsal mimarinin bir göstergesi olan ve yoğun tahribata rağmen genişliği yaklaşık 6.0 metreyi bulan bir duvarın kalıntılarına rastlanmıştır. Batı Duvarı adı verilen bu duvarın önünde tespit edilen kalıntılar, alanda Tapınak Alanı'na benzer bir payeli yapının varlığını ortaya çıkartmıştır. Alanda devam ettirilen çalışmalar ise, kalede yepyeni bir mimari öğenin varlığını kanıtlamıştır.

Doğu Magazinleri'nin kazıldığı ilk yıllarda magazinler içine düşmüş andezit bloklar tespit edilmiş olmasına rağmen, bunlar o zaman için mimari ile tam

Resim 18
Kırmızı perdahlı testi ve çanaklar.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Resim 19
Doğu magazini ve payeli salon.

Resim 20
Karşı sayfa: Doğu magazini keramik deposu.

olarak ilişkilendirilememişti. Ancak batı duvarı önünde gerçekleştirilen çalışmalar, alanda yerinde duran dört adet andezit paye temelinin gün ışığına çıkarılmasını sağlamıştır (Resim 19). Payelerin üst yapılarında olması gereken kerpiçler tamamen tahrip olmuştur, ancak payelerin kerpiç bedenleri açma içinde yıkılmış olarak tespit edilebilmiştir. Paye temelleri dikdörtgen şekildedir ve boyutları 2.54 x 2.07 m olarak ölçülmüştür. Her paye, Tapınak Alanı'ndaki benzerleri gibi rizalitlidir ve rizalit çıkıntılarının boyutu 20 cm'dir. Her bir andezit taş sırası 50 cm'den oluşmaktadır, bu şekilde üç andezit sırasından oluşan paye temelleri 1.5 m yüksekliliğe varmaktadır. Payeleri oluşturan taşların içlerinin boş olduğu tespit edilmiştir ve bu boşluklar, muhtemelen taşlar işlendikten sonra artan andezit kırıkları ile doldurulmuştur. Payeler arasında uzaklık kuzey-güney atılımında 3.80 m, doğu-batı atılımında ise 3.08 m olarak ölçülmüştür.

Payeler tespit edildikten sonra ilgi çeken bir başka nokta, alanın batısında kalan bu payelerin ana kaya üzerine oturtulmuş olduklarıdır. Sadece bir payenin (4 no.lu paye), yarısının ana kayaya oturtulduğu, ancak bir tarafının boş kaldığı ve bu boşluğa doğru çöktüğü anlaşılmıştır. Boşluğa neden olan mimari yapılanmanın incelenmesi ise, alanda çok daha büyük bir mimari projenin yürütüldüğünü göstermiştir.

4 no.lu payenin düştüğü boşluk içinde, payenin karşısında Güney Duvarı

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Resim 21
Mısır mavisi.

olarak adlandırılan bir duvar ve alana girişi sağlayan bir kapının kalıntıları tespit edilmiştir. Alanda, ana kayanın olduğu seviyede bir avlu tabanı beklenirken, bu duvarın daha alt seviyelere doğru devam ettiği görülmüştür.

Güney Duvarı'nın alt seviyelere doğru takip edilmesi, alandaki mimari yapı tekniğini açığa çıkartmıştır. Payeler, ana kayanın izin verdiği yerlerde ana kayaya oturtulmuş, aksi durumlarda ise inşa edilen kalın kerpiç duvarlar üzerine yerleştirilmişlerdir. Payelerin oturduğu seviye avlunun tabanı olarak kullanılmıştır. Taban ana kayanın var olduğu seviye ile belirlenmiştir. Ancak daha derin olan kesimlerde seviye, payelerin oturtulduğu duvarlardan çevre duvarlarına atılan ahşap mimari elemanlar ile sağlanmıştır. Burada oluşturulan taban, alt katların da tavanı görevini üstlenmiştir. Benzer bir uygulama tapınak avlusunun güneyinde de gözlenmiş ve avlunun altında kalan mekanlardan depo odaları olarak yararlanılmıştır.

Alt katlar, Doğu Magazinleri'nde tespit edildiği gibi pithosların yerleştirildikleri depo odaları olarak kullanılmıştır. Ancak ana kayanın pithosları gömmeye izin vermediği alanın güney kesiminde oluşturulan depo odaları başka bir amaca hizmet etmiştir.

2006 yılındaki kazılar, alanın güneyindeki depo mekanında oldukça yoğun bir çanak çömlek depozitinin varlığını ortaya çıkartmıştır (Resim 20). Yaklaşık 1.0 m yüksekliğe kadar ulaşan keramik depozitinin, kazıların devam etmesi ile birlikte, alanın tüm güneyine yayıldığı gözlenmiştir. İlk gözlemler, depozitin atık veya yığılma olduğu yönündeydi. İlerleyen kazılarda ise alanda kullanılmamış kandiller, kullanılmadığı gözlemlenebilen diğer kaplar, az miktarda olmakla beraber, tüm olarak ele geçmiştir. Payeli avlunun altında kalan ve güneydeki alanın tamamını kaplayan yaklaşık 3.5 x 26.0 metrelik mekan, çanak çömlek deposu olarak kullanılmıştır.

Alanda yürütülen çalışmalar, kalenin doğu kesiminde, Tapınak Alanı'nın doğusunda, yaklaşık 36 m x 26.5 m boyutlarında oldukça büyük bir payeli salonun varlığını ortaya çıkartmıştır. Alanın üst katının, bir diğer değişle salonun duvarları, Urartu sanatında oldukça sık rastlanan freskolarla süslenmiştir. Kırmızı, kahverengi ve beyaz rengin yanı sıra, Mısır mavisi (Resim 21) olarak adlandırılan sentetik boyanın da oldukça yoğun olarak kullanıldığı gözlenmiştir. Alt katlar ise, tamamen depo olarak değerlendirilmiştir. Ana kayanın daha alçak olduğu doğu kesim, pithoslar gömülerek magazin haline getirilmiştir. Magazinler içinde ele geçen çok farklı türdeki buluntuların içinde yabalar, ayaklı şamdanlar ve iki adet saban özellikle dikkat çekicidir. Güney kesimde ise kalenin keramik ihtiyacını

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Resim 22
Batı magazini.

karşılamaya yönelik bir keramik deposu oluşturulmuştur. Bu alandan elde edilen kırık ve tüm çanak çömleklerin sayısı 75.000 rakamını aşmıştır. Bu örnekleri dikkate almadan, en azından MÖ 7. yüzyıl Urartu keramik sanatı ile ilgili bir araştırma yapmak mümkün değildir.

Tapınak alanının doğusunda ortaya çıkan ve olasılıkla tapınak mülkiyetinde olduğunu düşündüğümüz yapının kale içindeki yapılar arasında önemli bir yeri olmalıdır. 2004 kazı sezonunda III no.lu alanda yürütülen arkeolojik kazılar yüzlerce atılmış keramiğin yanında bir bullanın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bullanın üzerindeki yazıtta " Argişti oğlu Rusa'nın ashihusi binası inşa ettiği yıl..." ibaresi vardır. Bulla üzerinde ifade edilen ashihusi yapısının Ayanis Kalesi'nde mi yoksa bir başka kalede mi yapıldığı şimdilik kesin değildir. Ashihusi yapısının payeli bir bina ve içinde depo mekanları olan bir yapı olduğu konusunda fikir birliği vardır. Üzerinde ashihusi yapısının adının geçtiği bullanın Ayanis Kalesi'nde bulunması ashihusi binasının da Ayanis'teki bir yapı ile ilgili olabileceğini gösterebilir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

BATI DEPO YAPILARI

Kazının başladığı ilk yıllardan itibaren kazılmağa başlanan ve VII no.lu Alan olarak adlandırılan depo mekanları kalenin batısında yer alan ve kaleyi doğu-batı yönünde kat eden kalın bir taş duvarın güneyinde ve kuzeyinde konumlanmıştır (Resim 22). Taş duvarın kuzeyi kalenin inşa edildiği kayalığın doğal yapısına bağlı olarak sert bir eğimime sahiptir. Olasılıkla büyük bir yapının bodrum katlarında yer alan depo mekanları kalenin en üst noktasından -25.0 m'ye kadar derine inen bu eğim içinde kademeli olarak yapılmıştır. Depo mekanlarının güneş ışığını alabilecekleri pencereler mekanların güney yönüne açılmış olmalıdır. Duvarın kuzeyinde iki mekan içinde sayıları elliyi bulan Urartu pithosları, Orta Çağ tahribatı nedeni ile karın altlarına kadar yok olmuşlardır. Duvarın güneye doğru eğimli bölümünde toplam 12 mekan ele geçmiş, bu mekanların sıkıştırılmış toprak zeminleri üzerinde farklı sayıda pithos ve çeşitli biçimde çanak çömlekler bulunmuştur. Zemin üzerinde ortaya çıkartılan ahşap hatıllar pithoslar arasında yürümeği kolaylaştırmak için kullanılmışlardır. Mekanlar birbirlerine kapı açıklıkları ile bağlanmıştır. Eğime bağlı olarak farklı seviyelerde olan mekanlara merdivenler ve enlemesine uzanan koridorlar ile geçiş sağlanabilmektedir. 6 no.lu mekan 21.36 x 3.25 m boyutları ile en geniş alanı kaplarken, 4 no.lu mekan 4.47 x 4.29 m ile en küçük olanıdır. Mekanları oluşturan 1.70 ile 2.90 m arasında bir kalınlığa sahip olan kerpiç duvarlar genellikle ana kaya üzerine oturtulan taş temeller üzerine kerpiç ile örülmüştür. Bu kalınlıktaki kerpiç duvarlar üst katta var olduğuna inanılan yapıyı taşıyacak güce sahiptir. Bazı duvarlar içine açılmış nişler ve önlerindeki sekiler küçük boyutlu küplerin yerleştirilmesi için kullanılmıştır.

Depo mekanlarına giriş sağlayan kapı veya kapıların nerede olduğu saptanamamıştır. Kalın taş duvarına dayalı olarak yapılan 2, 6, 8 ve 9 no.lu mekanların kuzey kesiminde kapıların olduğu varsayılabilir. Bu mekanlar içinde ele geçen ve günlük yaşamda sık olarak kullanılan buluntular bu odaların yaygın olarak kullanıldığını göstermektedir. Depo odalarına giriş veren kapıların olmaması durumunda zemin kattan bodruma inen bir veya daha fazla merdiven bu görevi görebilir. Benzer bir örnek tapınak avlusunun güneybatısında uygulanmış ve tapınak depo odalarına giriş ahşap bir merdiven ile sağlanmıştır. Batı depo mekanları içinde 250'den fazla pithos bulunmuştur. Daha küçük boyutlu küpler ve farklı boy ve formdaki diğer kaplar da mekanlar içindedir. Mekanlar içinde az sayıda pişmiş toprak kandil, tunç kaplar, mühür ve mühür baskıları (bulla), tunç ve demir ok

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ucu ve mızrak ucu, figürinler, mantar başlı tunç çiviler ve taş kaplar ele geçen buluntular arasındadır. Pithosların omuzları üzerinde çivi yazısı ile yazılmış ölçüm miktarları vardır. Bir çok pithosun yanında ise üzerinde yazıt bulunan bullalar ele geçmiştir. Bullaların bir ip ile ait olduğu pithosun ağzını örten kumaşa bağlandığı arkeolojik olarak gözlenmiştir. Depo mekanları kaleye çeşitli yollar ile gelen veya gönderilen farklı türdeki malların saklanması için kullanılmış olmalıdır. Küplerin içinde ne depolandığı arkeolojik olarak saptanamamış olsa da bullalar üzerindeki verilerden bu malların buğday ve arpa olabileceği anlaşılmaktadır. Yazılı verilerden elde edilen veriler Ayanis Kalesi'ne Urartu'nun çok farklı bölgelerinden ve farklı kişiler tarafından çeşitli mallar gönderildiğini kanıtlanıştır. Bir tür vergi girdisi olarak da algılanabilen bu mallar kale içinde depolanmakta ve gerekli olduğu zor koşullarda kale etrafında yaşayan halka dağıtılmakta idi. 6 no.lu mekan içinde ortaya çıkan 4.88 m uzunluğundaki bir kısmı günümüze kalan künk biçimli kanal üst kat ile ilişkilendirilmiştir. Eğim ile güneye doğru ilerleyen kanal 7 no.lu mekanda devam ederek güneye inen 23.0 m uzunluğundaki kanal ile bağlantılı olmalıdır. Kanalların mekanlar içindeki küplerin doldurulması ve dağıtılması aşamasında kullanılmış olması mümkündür. Taş duvarın güneyinde yer alan depo mekanlarının içlerindeki pithosların bir kaç istisna hariç tümünün üzerinde çivi yazısı ile yazılmış ölçü birimleri vardır. Yaptığımız değerlendirmeğe bağlı olarak bu ölçülerin pithosların toplam kapasitesini değil içine ne kadar mal (olasılıkla vergi miktarı) koyulması gerektiğini belirtmektedir. Deneysel arkeoloji yardımı ile varılan sonuçlar küpler üzerindeki ölçü birimlerinden 'akarki'nin 240-250 litre, 'terusi' nin ise 24-25 litre olduğunu ve 1 terusinin 1/24'ü olan LİS'in ise 1.0-1.1 litre olduğunu göstermiştir. Taş duvarın güneyindeki iki mekanda ortaya çıkan küplerin üzerlerinde ölçü birimi olup olmadığı tahribat nedeni ile anlaşılamamıştır.

DIŞ KENT

Geçtiğimiz 20 yıl içinde Urartu dış kentleri ile ilgili edindiğimiz bilgilerin neredeyse tamamı Ayanis Kalesi dış kentinden gelir. Bu nedenle, Ayanis Kalesi, MÖ 7. yüzyıldaki kent planlamacılığının yanı sıra sivil halkın kültürü ve yaşam biçimi hakkında önemli bilgilere ulaşmamıza olanak vermiştir.

1996-2009 yılları arasında Ayanis Kalesi dış kentindeki farklı alanlarda yapılan çalışmalar, II. Rusa'nın projesinin büyüklüğünü ve önemini gözler önüne sermektedir. Gerçekleştirilen manyetik gradyometre (manyetometre) çalışmaları ile 80 hektarlık bir alana yayıldığı anlaşılan Ayanis Kalesi'nin dış kenti, özellikle

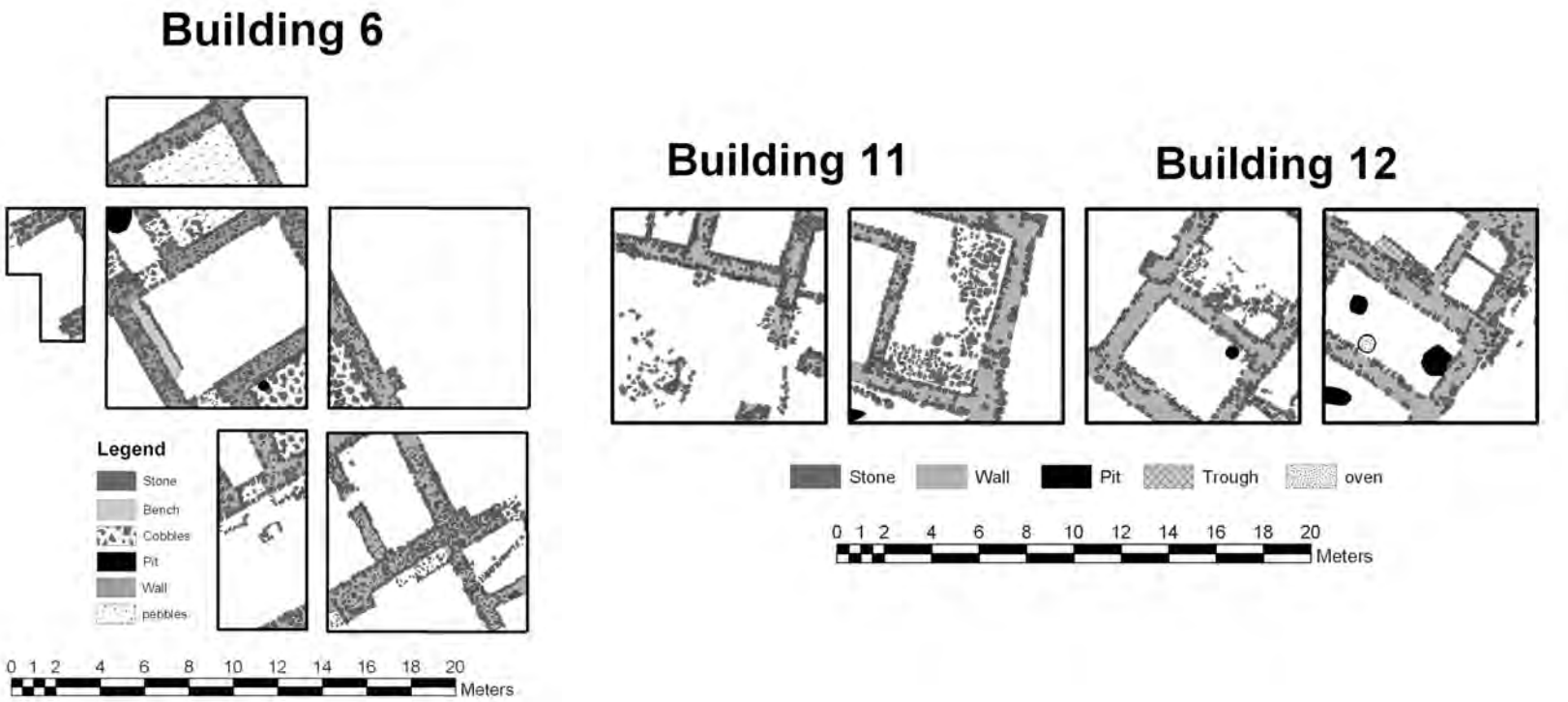
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Resim 23
Ayanis dış kent mimarisi.

kalenin doğu ve güneyine konumlanmıştır. Diğer pek çok Urartu kalesinde olduğu gibi Ayanis Kalesi örneğinde de Urartu devlet mimarlarının kale için yer seçiminde oldukça dikkatli davrandığı gözlenebilir: Dış kentin kale ile konumlanışı ve kalenin dış kente hâkimiyeti ilk gözlenen coğrafi özelliktir. Bu coğrafi özelliğin aslında güvenlik ve ekonomi (hayvancılık ve tarıma elverişlilik) gibi sebepler ile oluştuğu hemen fark edilir. Nitekim bu alanlar, bugün, ekilebilir arazi olarak kullanılmaktadır.

Prof. Dr. P. Zimansky ve Prof. Dr. E. Stone tarafından, Türk ve Amerikalı öğrencilerin katılımı ile gerçekleştirilen Ayanis dış kentindeki çalışmalar sonucu elde edilen en kapsamlı bilgiler, Güney Tepe ve Pınarbaşı isimleriyle bilinen iki temel alandan sağlanmıştır. Adı geçen alanların kalenin doğusunda ve kuzey doğusunda eğimli bir arazide olduğu göz önüne alınırsa konutların, özellikle Güney Tepe'de, arazi teraslandırarak inşa edilmiş olması doğaldır. Nitekim kazı çalışmaları sırasında bu teraslar saptanmıştır. Dış kent ile ilgili söylenebilecek temel bir özellik, konutlara ait mimariden sadece taş temel kalması ve kerpiç üst yapıya ilişkin herhangi bir kalıntı bulunmayışıdır. Arazinin eğimi nedeniyle kerpiç üst yapı

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Çizim 1
Solda: Ayanis dış kent 6 no.lu bina.
Çizim 2
Sağda: Ayanis dış kent su deposu alanı.

eğim boyunca akmış olmalıdır. Yerleşim birimlerinin kurulduğu bu alanların herhangi bir kent duvarı ile çevrilmediği göze çarpan diğer bir özelliktir.

Güney Tepe'de gerçekleştirilen manyetometre ve kazı çalışmaları, bu alanın Ayanis için birincil ikamet alanı olduğunu göstermektedir (Resim 23, Çizim 1-2). Sözü geçen alanda farklı mimari kesimler ve bunları birkaç kesimde çevreleyen kaleye bağlı idarî yapılar bulunmaktadır. Buna bağlı olarak sosyal yaşam tarzlarında farklılık olduğu söylenebilir. Çalışmalar, genel olarak kaleye yakın alanlarda daha düzgün planlanarak inşa edilmiş yapılar bulunduğunu gösterirken, eğimin bulunduğu orta ve üst kesimin, genel anlamıyla, daha domestik olduğunu ortaya koyar. Verilere göre tepenin yüksek kesimlerinde ise geniş alanlar kaplayan ancak çok kez tadilat ve plan değişikliğine uğramış büyük yapı kompleksleri yer alır. Dolayısıyla kullanım süresi ve kot yüksekliği buranın diğer alanlardan ayrı tutulması gerektiğini gösterebilir. Aralarda kalan bölgelerde ise yapıların çok düzgün bir plana sahip olmadıkları ve daha küçük boyutlu taşlardan inşa edilmiş duvar temellerine sahip konutlardan oluştuğu gözlenmektedir.

Yapıların duvarları kalenin doğuya bakan sur duvarlarında olduğu gibi kireç taşından inşa edilmiştir. Söz konusu taş temel kimi zaman şekillendirilmiş ana kaya üzerine oturtulan taşlar ile inşa edilmiştir. Duvarların kenar taşları oldukça büyük boyutlu ve dışa bakan yüzlerinin düzgün olduğu gözlenebilir. Bu büyük boyutlu taşların içi ise daha küçük ve şekilsiz taşların sıkıştırılmasıyla örülmüştür. "Standart Urartu" duvar inşa tekniği olarak isimlendirilen bu yöntem olasılıkla temelin sağlamlığını arttırmak için kullanılmış olmalıdır. Temelleri oluşturan taşlar üzerinde herhangi bir işleme izi görülmemektedir. Özellikle yüksek kesimlerdeki kimi yapıların, zamanla tekrar yenilendiği, bazı bireysel ikametlerin zaman içinde, ihtiyaca göre, plan değiştirdiği ve bazı eklemelerin yapıldığı saptanmıştır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

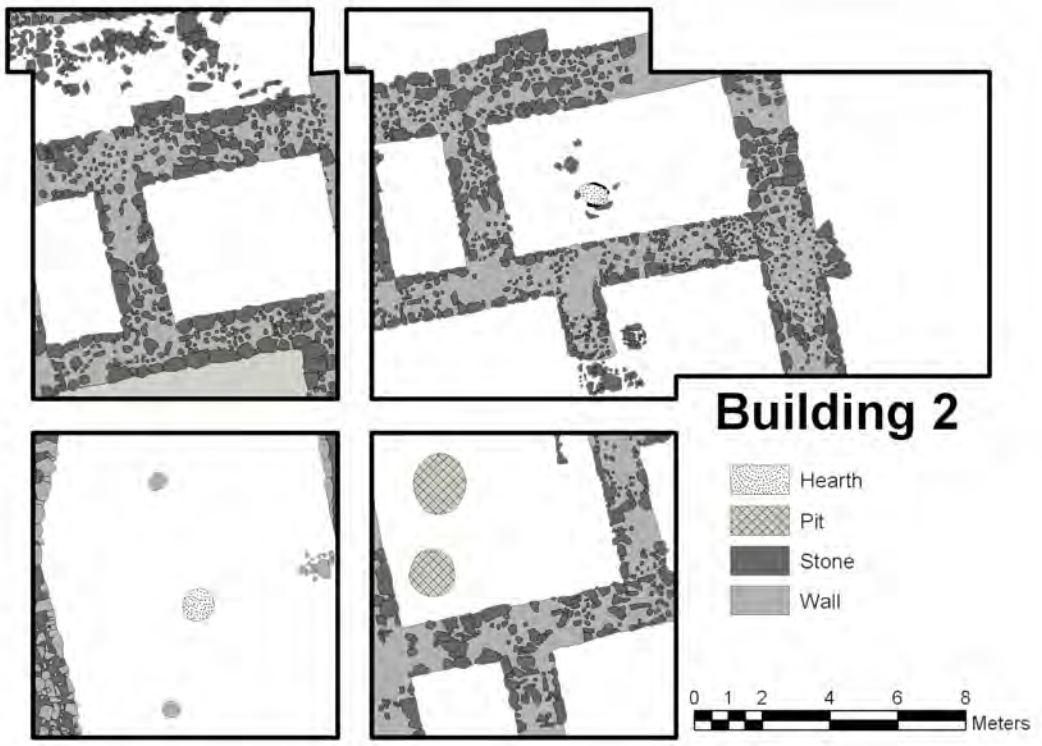
Kaleye yakın alçak kesimde açığa çıkarılan binaların oldukça iyi planlanıp inşa edildiği gözlenmektedir. Çizgisel bir dizilişe sahip bu konutların çoğunun içinde oldukça güçlü duvarlara sahip küçük kare bir oda bulunmaktadır. Yapıların inşa tarzlarından çift katlı olabilecekleri ileri sürülebilir. Ana kayanın bulunduğu yerlerde temeller ana kaya kesilerek oluşturulurken, boşlukların olduğu kesimlerin dolgu materyali ile eğimin giderildiği anlaşılmaktadır.

Güney Tepe'nin orta kesiminde ve büyük binaların aralarında kalan konutların mimari yapılanmasının daha düzensiz plan gösterdiği, yapıların mimarisinin daha kötü olduğu söylenebilir. Buradaki bazı konutların temellerinin ve sokak tabanlarının atık hayvan kemikleri, keramik ve kullanılmayan eşyalarla doldurulmuş olması dikkat çeker. Bu alanlar genellikle ana bir sokak üzerinde duran evlerden oluşmaktadır. Yapılar, hem yaşam alanları hem de dış avlular şeklinde tasarlanmıştır. Arazinin eğimi nedeniyle çoğu kez bir dan diğer a geçiş bir veya iki basamaklı eşik ile sağlanır. Yan yana dizilmiş olan ve birbirleri arasında geçişler bulunan odaların içlerindeki ezgi taşları, havanelleri, ocak, fırın ya da tandır gibi evsel buluntular, bu odalarda günlük işlerin yapıldığını göstermektedir.

Genel olarak bakıldığında Güney Tepe'ye ait mimari ve buluntu özellikleri statüsel ayrıcalığa sahip kişilerin yaşadığı ikamet alanları olduğuna işaret eder. Nispeten düzensiz inşa edilmiş mimariye sahip ara yerleşimler dışında, ana yerleşim alanları sosyo-ekonomik durumun ve yaşam kalitesinin yüksek olduğunu gösteren buluntulara sahiptir. Krallık otoritesi varlığı veya onun bürokrasisine hizmet eden görevlilerin burada yaşadığı bazı buluntulardan anlaşılabilir. Birkaç kil bulla, çan, silindir ve dikdörtgen şekilli taş mühürler kale ile dış kent arasındaki ilişkiye işaret edebilir. Hemen hemen her alanda "Mısır Mavisi" denilen boya maddesinin bulunmuş olması dikkate değerdir. Bu madde kale ve dış kentte yapı duvarlarını boyamak için kullanılmaktadır. Alanda madeni eserlerin, özellikle demir ve tunç aletlerin varlığı dikkat çekicidir. Bunlar arasında fibula, bıçak, kürek ve kazma gibi demir ve tunç eşyalar yer almaktadır. Pek çok bina içinde kaleden de bilinen yaprak şekilli demir ok uçları bulunmuştur. Buna karşın "düğme dipli" olarak adlandırılan Asur dönemi kap formları ve trilobate ok ucu, alandaki "yabancı" kültürel elemanlardan sadece bir kaçıdır.

Güney Tepe'nin kaleye yakın alçak kesimlerindeki binalar içindeki keramik ile yüksek kottaki binalardakiler oldukça değişken ve çeşitlidir. Kaleye yakın, alçak kotlu alanda ele geçen keramiklerin sınırlı bir kısmının iyi kalitede, kırmızı perdahlı olduğu dikkat çekmektedir. Ancak üst seviyelere konumlandırılmış

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Çizim 3
Ayanis dış kent 2 no.lu bina.

mekanlardaki kırmızı astarlı keramik ve üzeri işaretli keramik oran olarak fazladır. Öte yandan aynı bölge içindeki binalar kendi arasında değerlendirildiğinde, durum tamamen değişkenlik gösterebilir. Kırmızı malların büyük kısmını küçük kâseler oluşturmakla beraber kaba mallar çoğunlukla büyük depolama kapları, tepsiler ve geniş kâselerdir. Bunlar dışında hiyeroglif işaretli bir pithos parçası ve dibinde işaret taşıyan birkaç kırmızı astarlı keramiğin ele geçtiği söylenmelidir.

Güney Tepe, yukarıda ana hatları ile anlatılan yaşam alanları ile sınırlı değildir. Arazinin yüksekçe bir kesiminde yer alan bir bina içindeki kadın mezarı dikkat çekicidir. Dış kentte Urartu dönemine tarihli ve özenle inşa edilmiş bir mezarın ilk kez bulunmuş olması önemlidir. Mezar içindeki iskelet erişkin bir kadına aittir. İskelet, yonca ağızlı bir kap, beline sarılı tunç bir kemer ve tunç küpeleri ile gömülmüştür. Buna karşın bu alanın mezarlık olmadığı belirtilmelidir. Bu mezarın neden burada bulunduğunu ve burada yatan kadının sosyal statüsünü şu an için kesin olarak söylemek mümkün değildir.

Ayanis dış kentinde ikinci büyük yerleşim alanı olan Pınarbaşı, kalenin kuzey doğusuna konumlanmıştır (Çizim 3). Yakınındaki bir kaynak nedeniyle Pınarbaşı olarak adlandırılan alanın, Güney Tepe'nin aksine, çoğunlukla düşük

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

imtiyazlara sahip siviller için, devlet eliyle organize edilmiş olduğu düşünülmektedir. Buna karşın bunlar arasında resmî ve idarî binaların olması da olası gözükmektedir. Resmî yapıdaki konutların mimarileri dikkat çekicidir. İç duvarları 1.5 m, dış duvarları ise 2 m kalınlığa sahip masif yapılar, domestik olmaktan uzaktır. Bu alandaki yapılardan bazılarının dış duvarlarının, belirli noktalarda payandalar ile desteklenmiş olması dikkat edilmesi gereken bir noktadır. Duvar kalınlıkları yapıların çok katlı olduğunu neredeyse kesinleştirir. Büyük boyutlu ve birden fazla katlı mekanların ısınma probleminin, içlerindeki ocaklar ile çözüldüğü anlaşılmaktadır. Binalardan biri içinde çıkartılan yuvarlak bir çift sütun altlığı, sözü geçen alanın boyutunun büyüklüğü hakkında fikir verdiği gibi çatısının da sütunlarla desteklendiğini göstermektedir. Pınarbaşı'nda bulunan binalara ait odalardan bazılarının tabanları kısmen taş döşelidir. Ancak tabanlar genellikle sıkıştırılmış toprakla döşenip sıvanmıştır.

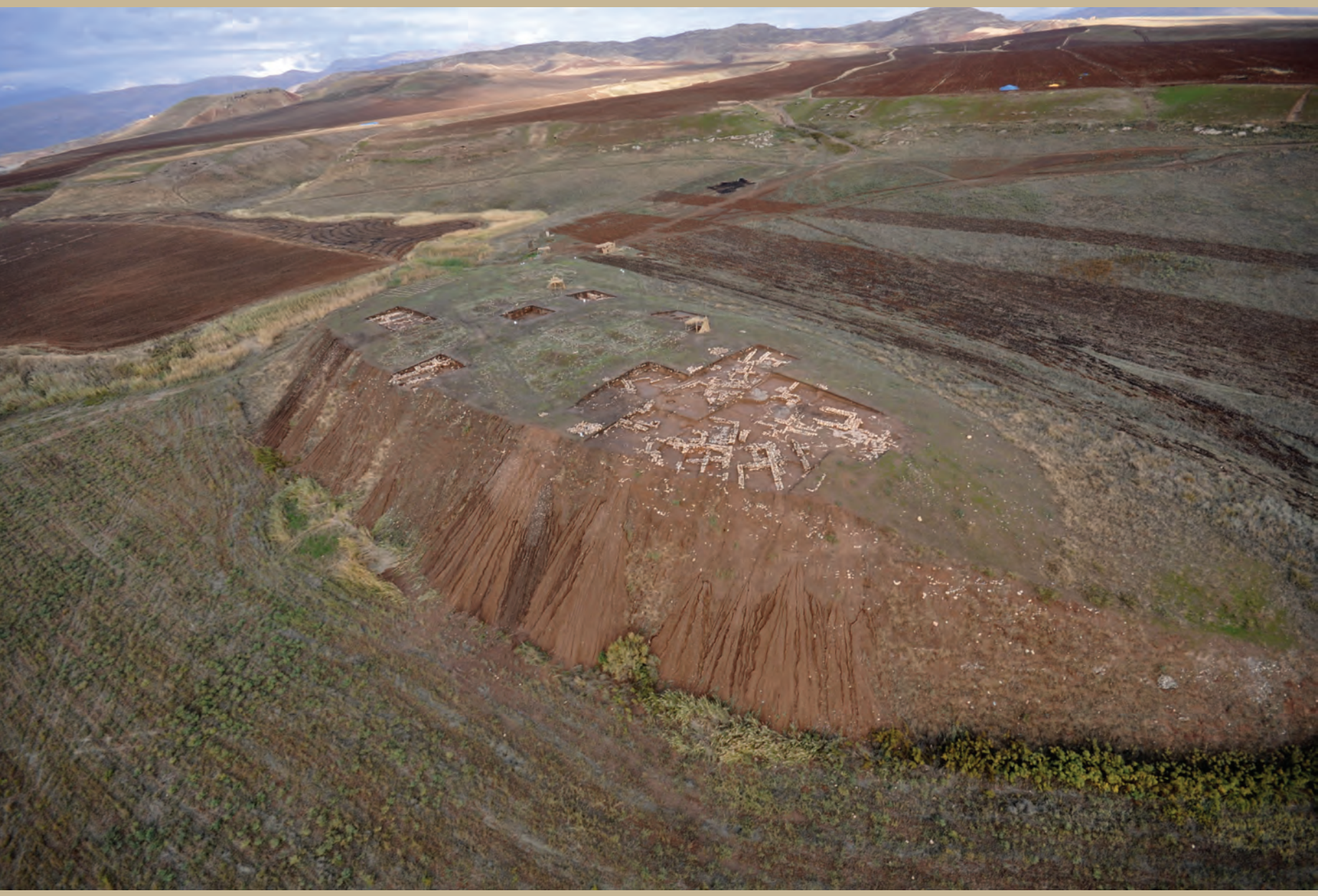
Pınarbaşı'ndan gelen keramik buluntular, Güney Tepe ile kıyaslandığında, oldukça düşük kalitededir. Kırmızı perdahlı Urartu keramikleri çok az orandadır. Öte yandan Güney Tepe ile kap formlarındaki temel farklılık, Pınarbaşı'nda ortaya çıkartılan kap formlarının basitliğidir. Pınarbaşı'nda ele geçen buluntu sayısı son derece sınırlıdır. Bunlar arasında demir buluntular, ok uçları, obsidyen parçaları ve birkaç fırınlanmamış mühür baskısı (bulla) yer alır. Pınarbaşı'ndaki mimari ve buluntular idarî amaçlı yapıların varlığını göstermektedir. Buna karşın, statü mallarının azlığı, burasının, devlet yönetim otoritesi için ikincil öneme sahip kurumlara ait olabileceğini akla getirir. Kap formlarındaki basitlik, ele geçen statü mallarının kıtlığı, yerleşim birimlerinin alt tabaka bireyler için tasarlanıp inşa edildiğine işaret etmektedir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

BİBLİYOGRAFYA

Algaze 1989a	G.Algaze, "A New Frontier: First Results of the Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project, 1988", Journal of Near Eastern Studies, Vol.48/4, 1989, 241-281.
Algaze 1989b	G.Algaze, "The Tigris-Euphrates Archaeological Survey Project, 1988"; Dicle ve Fırat Yüzey Araştırmaları Projesi, 1988", VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara, 1989, 391-405.
Algaze et al 1991	G.Algaze, R.Breuninger, C.S.Lightfoot, M.Rosenberg, "TheTigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project: A Preliminary report of the 1989-1990 Seasons", Anatolica 17, 175-240.
Benedict 1980	P. Benedict, "Güneydoğu Anadolu Yüzey Araştırması", In: Halet Çambel, Robert J. Braidwood (Eds.), İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Karma Projesi Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları I, İstanbul, 107-192.
Çambel ve Braidwood 1980	H.Çambel, R.J.Braidwood, "İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları Karma Projesi: 1963-1972 Çalışmalarına Toplu Bakış", In: Halet Çambel, Robert J. Braidwood (Eds.), İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Karma Projesi Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları I, İstanbul, 1-31.
Çevik 2002	A. Çevik, XI- XIII Yüzyıllarda Diyar-ı Bekr Bölgesi Tarihi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü,Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı İstanbul.
Köroğlu 2008	K. Köroğlu, "Yukarı Dicle bölgesinde Yeni Assur Krallığı sonrasına ilişkin kültürel değişimin tanımlanması: Geç Demir Çağı ve Hellenistik Dönem'in izleri", In: T. Tarhan, A. Tibet, E. Konyar (Eds) Muhibbe Darga Armağanı, İstanbul, 335-344.
Lightfoot 1986	C.S. Lightfoot, "Tillia, Late Roman Equites fort on the Tigris?" In P. Freeman and D. Kennedy (Eds.), The Defence of the Roman and Byzantine East. Proceedings of a colloquium held at the University of Sheffield in April 1986, 2 vols., BAR International Series 297, Oxford, 509-529.
Lightfoot ve Healey 1991	C.S. Lightfoot, J.F. Healey, "A Roman Veteran on the Tigris", Epicrafica Anatolica 17, 1-7.
Makdisî 1987	Makdisî, Ahsenü't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm, Beyrut.
Sağlamtimur 2004	H. Sağlamtimur, "Siirt-Türbe Höyük 2002 Yılı Kazısı", 25. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt, Ankara, 463-470.
Sağlamtimur ve Ozan 2007	H.Sağlamtimur, A.Ozan, "Siirt-Türbe Höyük Kazısı-Ön rapor", Arkeoloji Dergisi 10 (2007/2), İzmir, 1-33.
Velibeyoğlu et al 2002	J. Velibeyoğlu, A. Schachner, Ş.Schachner, "Botan Vadisi ve Çattepe (Tilli) Yüzey Araştırmaları'nın İlk Sonuçları", In: N. Tuna, J. Velibeyoğlu (Eds.) Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları, Ankara, 783-835.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

BAŞUR HÖYÜK

Haluk Sağlamtimur [1]

Başur Höyük, Siirt ili Aktaş Köyü, Bakır Mezrası sınırları içerisinde kalmaktadır. Siirt merkezden uzaklığı yaklaşık 20 kilometredir. Bitlis Vadisi'nden gelip, Botan Nehrine karışan Başur Çayı kenarındadır (Resim 1-2). Höyüğün konumu Doğu Anadolu'ya giden doğal yollarla ilişkili gibi görünmektedir. Nitekim, Van Gölü Havzası'nın batı bölgelerinden Bitlis Vadisi aracılığı ile Siirt ve çevresine ulaşmak mümkündür. Botan ve Bitlis Vadileri Erken Dönemlerden itibaren Van Gölü'nün batısındaki volkanik dağlarda bulunan obsidyen yatakları ile bağlantılı olarak, Mezopotamya ile Doğu Anadolu arasında yoğun olarak kullanılmıştır. Aynı yol güzergahı günümüzde bile kuzey-güney geçiş güzergahı olarak hala yoğun olarak kullanılmaktadır.

Botan Vadisi – Bitlis Vadisi yol hattının bir kesimini oluşturan Bitlis Vadisi'nin devamı niteliğindeki Başur Çayı'nın batısında yer alan tarımsal alanlar, teraslar biçiminde alçalarak doğuya doğru iner. Başur Çayı'nın yaklaşık 150

Resim 1-2
Başur Höyük, genel görünüm.

1 Yrd. Doç. Dr. Haluk Sağlamtimur, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Bornova - İzmir (*haluk.saglamtimur@ege.edu.tr*)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

metre batısında bulunan 7-8 metre yüksekliğindeki doğal bir konglemera terasın üzerinde, yaklaşık 15 metrelik kültürel dolguya sahip Başur Höyük yer almaktadır.[2] Yaklaşık olarak 250 x 150 metre boyutlarındaki höyük, boyutları ile bölgenin büyük höyüklerinden biridir. Yüzey buluntularına göre Neolitik Dönem itibariyle yerleşildiği anlaşılan höyüğün bu boyutlara ulaşmasında, yukarıda özetlenen yol güzergâhı üzerinde yer alması kuşkusuz önemli bir etkendir. Çevredeki geniş tarımsal araziler ve uygun topografik yapı gibi diğer unsurlar da höyüğün sürekli yerleşilmesine etki eden nedenler arasındadır. Höyüğün batı bölümü, Başur Çayı'nın zaman zaman yükselen suları tarafından kısmen tahrip edilmiştir. Höyük ve çevresinde yapmış olduğumuz sondaj çalışmalarına göre yerleşim alanının sınırları höyüğün çevresine fazla yayılmamaktadır. Yalnızca höyüğün kuzey tarafında Başur Çayı'ndan etkilenmeyen tarlalarda farklı dönemlere ait çanak çömlekler ele geçmiştir. Ayrıca bu alanda çoğunlukla Ortaçağa tarihlenen mezarlar tespit edilmiştir.

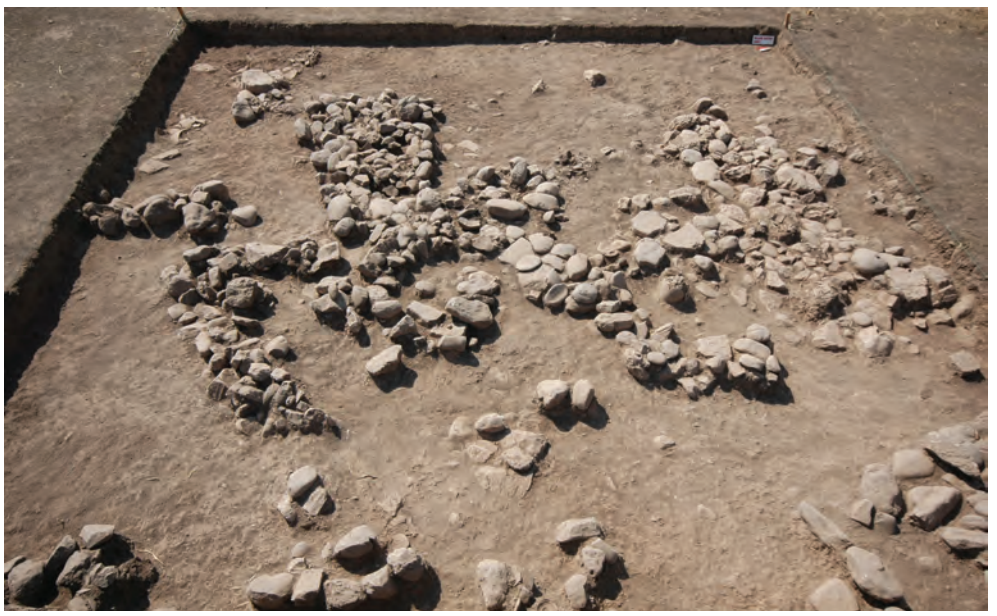
Yüzey araştırmalarından ve kazılardan elde edilen bulgular, yerleşim yerindeki ilk yerleşimin MÖ 7. Binyıl'da başladığını göstermektedir. Höyüğün erken dönemlerde yerleşildiği, kazı öncesi yapılan yüzey araştırmalarında höyüğün güney yamacından toplanan Neolitik Dönem impresso türü çanak çömlek parçalarından anlaşılmaktadır. Ayrıca höyükte yapılan yüzey toplamalarında Halaf ve Ubaid Dönemlerine tarihlenen çanak çömlekler de bulunmuştur. Ancak yapılan kazı çalışmalarında henüz söz konusu erken dönemlere inilememiştir. Yakın zamana kadar iskan edilmiş olan ve höyük üzerindeki en son yerleşim evresi olan köyün kalıntıları, geç dönem Ortaçağ yapıları ile birlikte MÖ 1. ve 2. Binyıl yapılarının bir bölümünü tahrip etmiştir. Genel değerlendirmeler açısından erken olmasına rağmen höyük üzerinde MÖ 4. ve 2. Binyıl yapılarının geniş alanları kapladığını söyleyebiliriz.[3] Özellikle höyüğün batı bölümünde bulunan MÖ 4. Binyıl Geç Uruk yapıları ve bu tabakada ortaya çıkartılan buluntular, Siirt ve çevresinde bu dönemin bilinmeyenleri açısından bir çok soruya cevap verebilecek niteliktedir.

---

2 Benedict 1980: 107-192. Başur Höyük ilk kez R. Braidwood ve H. Çambel tarafından 1963 yılında gerçekleştirilen Siirt ili yüzey araştırmasında saptanmış, ancak bu çalışma sonucunda höyüğe isim verilmediği için yayınlarda Başur Çayı kenarındaki höyük diye belirtilip, S 64/4 olarak adlandırılmıştır. Yüzey araştırmasından toplanan buluntular daha sonra P. Benedict tarafından yayınlamıştır.

3 Höyük üzerinde Erken Demir Çağ yivlileri dışında, MÖ 3. Binyıl'a tarihlenen boyalı çanak çömlekler bulunmasına rağmen, tabaka buluntusu olmaması, karışık dolgu içerisinden gelmeleri nedeniyle bu yazıda bu malzemelerle ilgili detaylı değerlendirmeler yapılmamıştır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Resim 3
Orta Çağ'a tarihlene yapılar.

Siirt-Başur Höyük'te şu ana değin yapılan kazılar sonucuda mimari ile temsil edilen üç ana tabakaya ulaşılmıştır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

1. Yapı Katı: Ortaçağ tabakası
2. Yapı Katı: MÖ 2. Binyıl tabakası (Orta ve Geç Tunç Çağ)
3. Yapı Katı: MÖ 4. Binyıl tabakası (Geç Uruk Evresi)

ORTAÇAĞ YAPILARI (MS 7. – 14. YÜZYILLAR ARASI)

Höyükte iki farklı evre olarak ortaya çıkartılan Ortaçağ yapıları neredeyse höyüğün tüm yüzeyine yayılmış durumdadır (Resim 3-4). Bu dönem yapılarının höyük yüzeyinin hemen altında bulunması yoğun tahribata uğramalarına neden olmuştur. Bu tahribatın diğer bir nedeni höyüğün üzerindeki yakın döneme ait bir köy yerleşimidir. Höyük konisinin düz olmasının ana nedenlerinden biri de bu köy yerleşimidir. Köye ait duvarlar özellikle höyüğün kuzeydoğu bölümünde yüzeyden görülebilmektedir. Kazılardan anlaşıldığı üzere Ortaçağ tabakası en az iki evrelidir. Nitekim biri birini tahrip etmiş üst üste binen Ortaçağ yapıları ve Erken Ortaçağ yapılarını tahrip eden çöp çukurları, yer yer izlenebilmektedir. Yapılan kazılar Ortaçağdaki geç evre yapılarının geniş avlulu, birbirine çok yakın olmayan yapılardan oluştuğunu göstermektedir. Höyüğün yaklaşık 1 km. kadar kuzeyindeki tarlalarda ise söz konusu evreye ait mezarlık alanı bulunmaktadır.[4] Ortaçağ yapılarının geç evresine ait mekânların kısmen korunmuş durumdaki taş temellerin aralarında çok sayıda günlük kullanım kapları ve mekânlara ait avlularda çok sayıda silo çukuru açığa çıkartıldı (Resim 5). Silolardan alınan örneklerin

4 Kazı öncesi höyük üzerinde yapılan yüzey toplamalarından anlaşıldığı üzere Ortaçağ'da höyüğün sadece üst yüzeyi değil, çevresinde bulunan ve Başur Çayı'na doğru teraslar biçiminde alçalarak uzanan, kuzeybatı taraftaki tarımsal alanların büyük bir bölümü iskan edilmiş olmalıdır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Resim 4
Orta Çağ'a tarihlenen yapılar.

yıkanması sonucu belirlenen karbonlaşmış tahıllar arasında nohut, arpa ve buğday çoğunluktadır. Bu tabakadan ortaya çıkartılan çanak çömleklerin büyük bölümü hamurun kendi renginde bej astarlı veya açık kahverengi hamura sahip, tarak bezemeli Ortaçağ çanak çömleklerinden oluşmaktadır. Aynı tabakadan sayıları az olmakla birlikte sırlı çanak çömleklerde ortaya çıkartılmıştır. Sırlı çanak çömleklerde hakim olan renkler arasında mavi ve yeşil renkte bezenmiş çanak çömleklerin yoğun olduğunu söyleyebiliriz. Bu çanak çömlekler teknik özellikleri bakımından bölgede kazısı yapılan diğer yerleşimlerle ortak özellikler göstermektedir. Söz konusu çanak çömlekler MS 12-14 yüzyıla tarihlenmektedir. Ayrıca bu tabakadan pişmiş topraktan yapılmış, farklı boyutlarda çok sayıda tezgah ağırlığı ortaya çıkartıldı. Taş ve çanak çömlek gibi farklı malzemelerden yapılmış tezgah ağırlıkları ve ağırşaklar da bu tabakada sayıca fazladır. Höyüğün üst seviyelerinde başka bir açmada bulunan gümüş bir sikke ise Emevi Halifesi II.Mervan'a tarihlenmektedir.[5] Bu nedenle höyüğün üst kısmında ortaya çıkartılan büyük bölümü tahrip olmuş Ortaçağ yapılarının bir bölümünün Emevi Dönemine tarihlenmesi gerektiğini düşünmekteyiz.[6] Özellikle yüzey toprağının hemen altında ortaya

5 Vâsıt şehrinde darp edilmiş, sene Hicri 130 (M. 747-748) II. Mervân bin Muhammed'e ait gümüş sikkenin üzerinde, Ön yüz ortada, La ilahe illa'l-lah Muhammeden resulu'l-lah, Kenarında, Bismi'l-lah duribe haze'd-dirhem be-vâsıt sene selasîn ve mie, Arka yüz ortada, Allahu ahad Allahu's-samed lem yelid ve lem yuled ve lem yekun lehu küfuven ahad, Kenar, Muhammedun resulu'l-lah erselehu bi'l-hüda ve dini'l-hak li-yuzhuruhu ale'd-dini küllihi velev kerihe'l-muşrikun yazılıdır.

6 Emeviler Afganistan'dan, Arabistan'a, Mısır, Kuzey Afrika ve İspanya'ya kadar yayılmışlardır. Son Emevi Halifesi II. Mervan döneminde (744-750) değişik çevrelerde oluşan ve gittikçe şiddetlenen muhalefeti örgütleyen Abbasiler'in iktidara adım adım ilerledikleri görülür. Sonunda da Abbasiler'in önderi Ebu'l-Abbas Abdullah Emevi egemenliğine son vermiş, Emevi hanedanının bütün üyelerini de ortadan kaldırmıştır. Bu kıyımdan canını kurtarabilen Abdurrahman ise İspanya'ya giderek orada başka bir Emevi hanedanının, Endülüs Emevileri'nin kurucusu olmuştur.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Resim 5
MÖ 2. Binyıl yapıları.

çıkartılan içi farklı türden tahıllarla dolu odaların,[7] Emevi yapı geleneği içerisindeki ribatlara benzediğini düşünmekteyiz. Etrafı surla veya duvarlarla çevrilmiş odalar, ambar, ahır, sarnıç ve gözcü kulelerinden oluşan ribatlar, hem uzun yolculuklar sırasında konaklama ve gecelemek için, hem de küçük birer askeri üs olarak kullanılmışlardır. Başur Höyüğün bulunduğu coğrafi alan dikkate alınırsa höyüğün üstünde ribat türü bir sosyal yapının bulunduğunu söyleyebiliriz.

MÖ 2. BİNYIL YAPILARI (ORTA VE GEÇ TUNÇ ÇAĞ)

MÖ 2. Binyıl, Güneydoğu Anadolu bölgesinde benzer materyal kültür özellikleri olan ve aynı zamanda mimari nitelikleri birbirine benzeyen çok sayıda yerleşimden bilinmektedir. MÖ 2. Binyılın ortalarına gelindiğinde geniş bir coğrafi alan içerisine yayılmış durumda bulunan bu yerleşimlerin siyasi ve ekonomik bir

7 Ortaçağ yapılarından yüzdürme işlemi sonucunda çok miktarda bitki kalıntısı ele geçmiştir. Kalıntılar arasında büyük çoğunluğu Triticum durum/aestivum (ekmeklik buğday) ve Lens culinaris'ten (mercimek) oluşmaktadır . Diğer bir yaygın tür de tarıma alınmış yabani iki sıralı buğday türü olan Triticum diccocum (emmer)'dır. Günümüzde halen Karadeniz Bölgesi'nde tarımı yapılan bu türün sulak koşulları sevdiği düşünülürse, Başur sakinlerinin çevredeki su kaynaklarından iyi şekilde yararlandığı söylenebilir. Diğer iki yaygın tür de Cicer (nohut) ve Vicia ervilia (kara burçak)'tır. Kara burçak önemli bir baklagil türü olarak eski dönemlerden itibaren günümüze kadar toksinlerinden temizlenme işlemi yapıldıktan sonra yiyecek olarak tüketilen bir bitkidir. Aynı zamanda Neolitik dönemin başlıca bitkilerinden biridir. Günümüzde hayvan yemi olarak da yaygın kullanıma sahiptir. Sap, saman, gluma tabanları veya başakçık çatallarına henüz rastlanmaması, bu ürünlerin yerleşimden uzak bir yerde işlemden geçirildiğini akla getirmektedir. Ancak henüz silo tipi depolama alanları açığa çıkmamıştır. Tahılların ve baklagillerin işlemden geçmiş durumda yoğun miktarı ürünlerin bir alanda depolandıklarını göstermektedir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Resim 6
MÖ 2. Binyıl yapıları.

çatı altında toplanmaya başlaması süreci, Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile Habur üçgeni arasındaki bölgede MÖ 2. Binyıl'ın önemli askeri ve ekonomik gücü olan Mittani Krallığı'nın ortaya çıkışı ile sonuçlanmıştır. Bu süreçte Siirt ve çevresinin söz konusu politik birlik ile doğrudan veya dolaylı ilişkileri henüz tam olarak anlaşılamamışsa da gerek Türbe Höyük, gerekse Başur Höyükte yapılan arkeolojik kazılar neticesinde bazı genellemeler yapmak mümkündür. Türbe Höyük'te bulunmuş olan tablet[8] Botan Vadisi'nin MÖ 2. Binyıl esnasında daha güneyde bulunan merkezlerle ilişkide olduğunu göstermektedir.[9] Dolayısıyla Botan Vadisine bağlanan Başur Vadisi'nin de bu ilişki ağı içerisinde bulunduğunu söylemek olasıdır. Nitekim Türbe Höyük ve Başur Höyük'ün MÖ 2. Binyıl materyal

8 Sağlamtimur ve Ozan 2007: 4-5, Çizim 4b, Resim 3.

9 Sağlamtimur 2004: 463 vd.; Sağlamtimur ve Ozan 2007: 5.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kültürleri arasında görülen benzerlikler bu ilişkinin doğrudan kanıtlarıdır. Aynı doğal yol güzergâhı üzerinde yer almaları ise iki yerleşim arasındaki ilişki bulunduğunu gösteren bir diğer kanıttır. Ayrıca iki yerleşim arasındaki mesafenin de kuşuçumu yaklaşık olarak 20 km olduğu göz önüne alınırsa, Başur Höyük'ün Mezopotamya'dan Van Gölü Havzasına uzanan doğal güzergâh üzerinde bulunan Siirt ve çevresindeki MÖ 2. Binyıl yerleşimlerinin en büyüklerinden biri olduğunu söyleyebiliriz.

Höyük üzerinde çalışılan bir çok açmada MÖ 2. Binyıl'a ait mimariye rastlanmıştır (Resim 5). Bazı plankarelerde MÖ 2. Binyıl yapılarının bulunmaması, bu kesimlerin iskân edilememesinden çok sonraki dönemlerin iskân katları tarafından tahrip edilmesi ile bağlantılıdır. Nitekim birkaç evreli Ortaçağ yapılarının temelleri yer yer MÖ 2. Binyıl tabaklarına kadar inmektedir. Çevrede yapılan yüzey toplamalarından anlaşıldığı kadarıyla MÖ 2. Binyıl yerleşimi genel olarak höyük ile sınırlıdır.

MÖ 2. Binyıl'ın ikinci yarısına tarihlenen mekânlar genellikle taş temel üzerine 2 katlı kerpiç yapılardan oluşmaktadır. Bir bölümü iki katlı inşa edilmiş olan bu yapıların zemin katlarının büyük bir bölümü depolama amaçlı kullanılmıştır. Ortaya çıkartılan MÖ 2. binyıl mimarisi genel olarak çok odalı ve birleşik yapılardan oluşmaktadır (Resim 6). Yer yer korunmuş kerpiç bloklar ve mekânlar içerisindeki kerpiç döküntüler, mekânlarda yoğun olarak kerpiç kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca ahşap hatıl izi taşıyan sıkıştırılmış kalın toprak dolgular, mekânların üst örtüsünün ahşap üzerine sıkıştırılmış toprak dökülerek yapıldığının kanıtıdır. Yapı temelleri ikinci katları taşıyacak şekilde güçlü inşa edilmiştir. Yapıların taş temel yükseklikleri tek taş sırası olabildiği gibi bazen 3-4 taş sırasına da ulaşabilmektedir. Aynı döneme ait yapıların temel inşa tekniklerinde görülen bu farklılık muhtemelen inşa edildikleri kesimdeki eğimle ilişkilidir. Nitekim höyüğün daha eğimli kesimlerinde bulunan mekânların temellerinin, eğimi dengelemek ve olası kaymaları engellemek amacıyla daha yüksek inşa edildiği görülmektedir. Bu yapılar içerisinde ortaya çıkartılan buluntuların mekân içerisindeki dağılımları, geçirmiş oldukları yoğun yangın, bu yapıların büyük bir depremle tahrip olduklarını akla getirmektedir[10] (Resim 7). Elde edilen verilere göre söz konusu bu evre yaklaşık olarak MÖ 2. Binyıl'ın ikinci yarısına tarihlenmekte-

10 Söz konusu dönemde yerleşimin depremle tahrip olduğuna dair kanıtlar bölgede kazısı yapılmakta olan Salattepe kazısından da bilinmektedir. Daha geniş bilgi için bkz. Ökse 2007: 312.

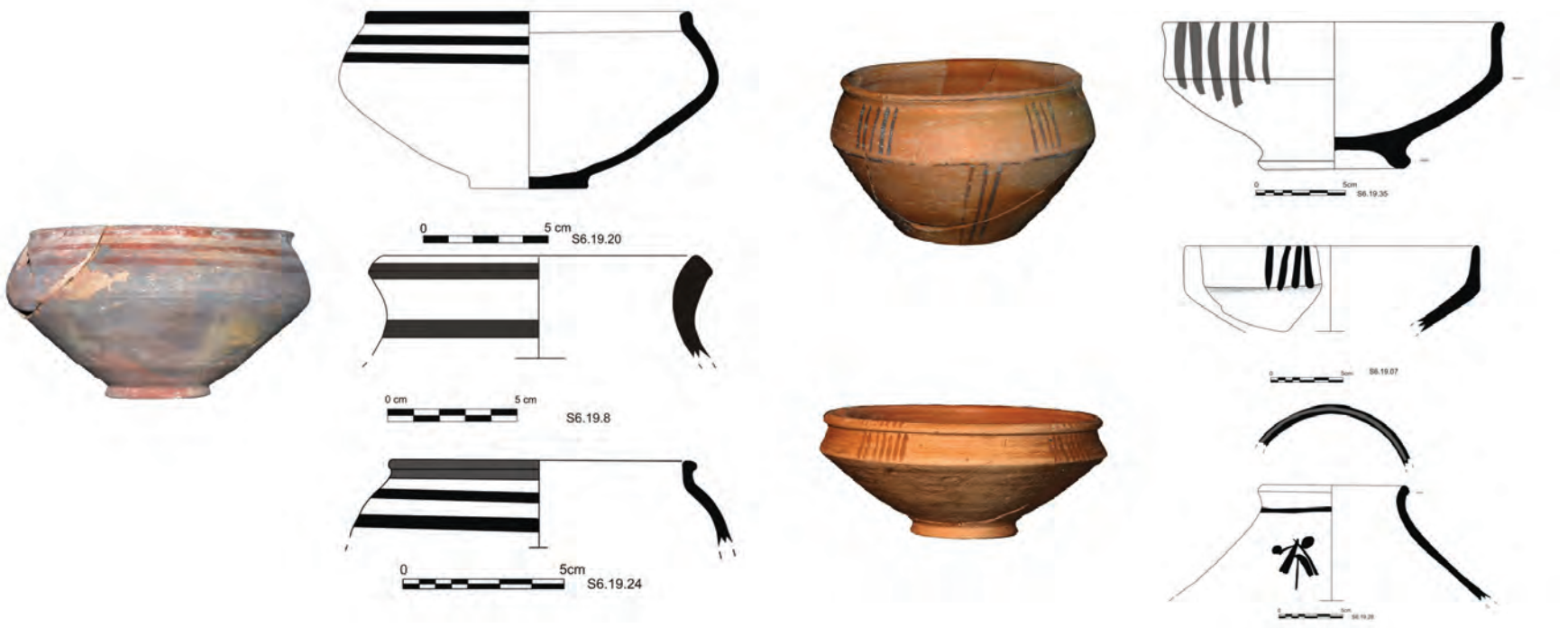
Resim 7
Depremle tahrip olmuş MÖ 2. Binyıl yapıları

dir. Höyüğün konumu, boyutu ve MÖ 2. Binyıl yapılarının yoğunluğundan anlaşıldığı üzere Başur Höyük bu dönemde yakın çevresinin idari ve ekonomik merkezi olabilecek durumdadır.

Bu tabakada bulunan çanak çömleklerin bir bölümü bölgede iyi bilinen kızıl-kahverengi astarlı çanak çömleklerden ve Habur çanak çömleklerinden oluşmaktadır (Resim 8). Bunun yanı sıra aynı tabakalarda ağız kenarı boyalı, keskin omurgalı ve çoğunlukla açkılı bir çanak çömlek grubu ele geçmektedir. Bölgede yapılmakta olan diğer kazılardan bilinmeyen bu çanak çömleklerin, Doğu Anadolu ve İran'ın MÖ 2. Binyıl boyalı çanak çömlek geleneğine yakın olduğunu söyleyebiliriz (Resim 9). MÖ 2. Binyıl yapılarından ortaya çıkartılan küçük buluntular arasında çok sayıda anatanrıça (Resim 10) bulunmaktadır. Kolları ve başı kırık olan anatanrıçalardan biri kırmızı boya ile boyanmıştır (Resim 11).

MÖ 4. BİNYIL YAPILARI

Höyük üzerinde MÖ 4. Binyıl'ın ikinci yarısına tarihlenen dönem Güney Mezopotamya kökenli Geç Uruk evresine karşılık gelir. Bu kültür İran, Kuzey Suriye ile Güneydoğu Anadolu gibi geniş bir alana yayılmıştır. Bu yayılımın nedenleri arasında hammadde kaynaklarının daha etkin kullanımına yönelik yeni bir ekonomik modelin olduğunu söyleyebiliriz. Bu merkezi yapılanma erken devlet oluşumuna giden sosyo-ekonomik sürecin temel unsurlarını oluşturmaktadır. Bu amaçla Uruklu yönetici ve tüccarlar çevre bölgelerde ve Güneydoğu Anadolu'da tarımsal ve hammadde kaynakları açısından zengin olan alanlara kentsel nitelikte idari merkezler kurmuşlardır. Bu yerleşimler zamanla büyüyerek, Uruk ticaret ağının, ticari istasyonları konumuna gelmişlerdir. Bu sosyo-ekonomik

yapılanmada tapınak, ekonomik ve idari merkez olarak önemli bir işleve sahiptir. Artı ürünün oluşması ve ekonomik sistemi ayakta tutan ana etken tarım olmalıdır. Bu nedenle tapınak ve çevresindeki tahıl depolarının denetimi ve kullanımı özel bir öneme sahiptir. Başur Höyük'te kazı yapılan alanlarda bu döneme tarihlenen depo odaları ve bunların içerisinde çok sayıda çanak çömlek dışında, çok sayıda küçük buluntu ortaya çıkartıldı. Başur Höyük'te devam etmekte olan kazıların, Geç Uruk kültürünün, Güneydoğu Anadolu'daki yerel gelişimi hakkında önemli bilgiler vereceğini ümit etmekteyiz.

Höyükte MÖ 4. Binyıl'a tarihlenen yapılar höyüğün güneyindeki geniş bir alanda ortaya çıkarılmıştır. MÖ 4. Binyıl yapıları, daha geç döneme tarihlenen yapılarının tahribatına rağmen kısmen iyi korunmuş durumdadır. MÖ 4. Binyıl yerleşiminin, yüzey toplamalarından anlaşıldığı kadarıyla şimdilik höyükle sınırlı olduğunu söyleyebiliriz. MÖ 4. Binyıl yapıları birbirine bitişik çok odalı yapılardan

Resim 8
Solda: MÖ 2. Binyıl'a tarihlenen Habur çanak çömlekleri.
Resim 9
Sağda: MÖ 2. Binyıl'a tarihlenen boyalı çanak çömlekler.
Resim 10
Altta Solda: MÖ 2. Binyıl'a tarihlenen figürin çömlekler.
Resim 11
Altta Sağda: MÖ 2. Binyıl'a tarihlenen boyalı figürin.

Resim 12
MÖ 4. Binyıl yapıları

oluşmaktadır (Resim 12). Taş temel kalınlıkları güçlü duvarlara sahip mekânları veya ikinci katların olabileceğini göstermektedir. Mekânların üzerinden kaldırılan dolgulardan anlaşıldığı üzere yoğun yangın geçirmiş kerpiç blokları, bu dönem yapılarının muhtemelen bir yangınla tahrip olduğunu göstermektedir. Başur Höyükte yapılan kazılar ile ortaya çıkartılan ve büyük bir yapı kompleksinin bir bölümü olduğu anlaşılan anıtsal bir yapı bu açıdan dikkat çekicidir. Sal taşları ile döşeli, güney taraftan girişi olan mekânın hemen yanına daha geç bir evrede başka bir yapı inşa edilmiştir. Mekân içerisinde bulunan 1.80 metre çapındaki ateş çukuruyla bu yapının işlevi henüz tam olarak anlaşılamamıştır (Resim 13). Bu mekânın yakınında bulunan odalar arasında kordior olarak tanımlayabileceğimiz boşluklar vardır. Mekânlara geçişler bu koridor tarafından sağlanmaktedır. Bu odaların içinden yavaş dönen çarkta (Resim 14a-b, Çizim 1) ve kalıpta yapılmış (Resim 15a-b, Çizim 2) çok sayıda Uruk kâsesi ele geçti. Bu kaplar merkezi otorite tarafından tayın dağıtımında kullanılan kaplardır.

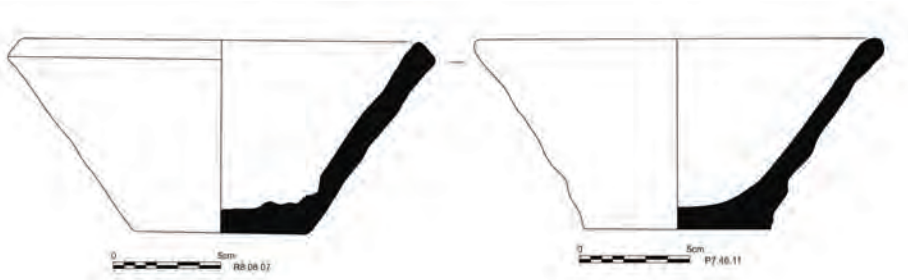
Güney Mezopotamya Erken Devlet'in doğduğu ve geliştiği coğrafyadır. Bu bölgede MÖ 4. Binyıl'ın ikinci yarısına tarihlenen Uruk Dönemi, Mezopotamya'da devletleşme süreci ile iç içe geçmiş kentleşme sürecinin yaşandığı dönemdir. Anadolu'nun ise bu sürece Mezopotamya kent devletlerinin Doğu ve Güneydoğu

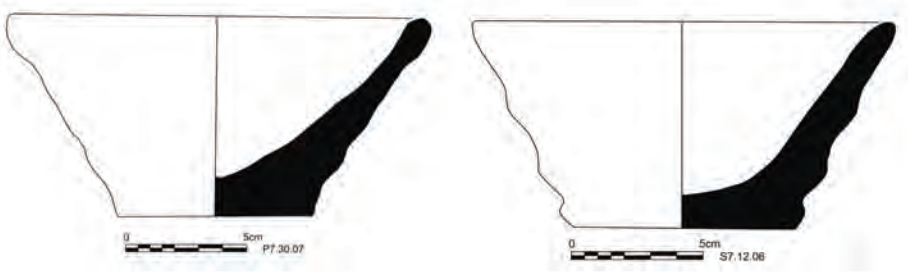
Resim 13
MÖ 4. Binyıl yapıları.

Anadolu Bölgelerinde kurduğu koloniler dolayısıyla dâhil olduğu varsayılmaktadır. Ancak daha önceki yıllarda Fırat Nehri boyunca yapılan arkeolojik araştırmalar ve Malatya-Arslantepe kazıları devletleşme sürecinin geliştiği coğrafyanın geleneksel olarak düşünüldüğü gibi sadece Güney Mezopotamya olamayacağına dair önemli bulgulara ulaşılmasını sağlamıştır. Bu bulgular Anadolu'nun devletleşme sürecinin dışında kalmadığını, o yapıyı belirleyen unsurlardan biri olduğunu göstermektedir. Siirt-Başur Höyük'te yürütülen kazılar bu görüşü destekleyen verilere sahiptir. Siirt ve çevresinin devletleşme sürecindeki rolünü ve yerini anlamak için erken olsa da, Başur Höyük bulguları sadece bu coğrafyanın değil aynı zamanda Anadolu'nun da tarihsel, kültürel ve ekonomik gelişiminde önemli dönüm noktalarından birine ışık tutacak düzeydedir. Olasılıkla Başur Höyük bu ticari sistem içerisinde hammadde kaynaklarına yakın bir bölgede ara istasyon görevi görmektedir.

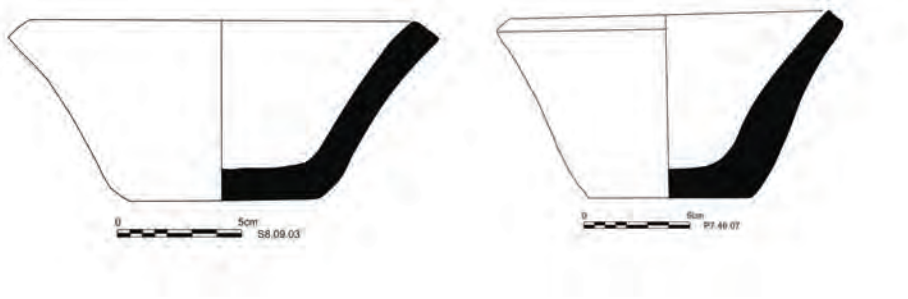

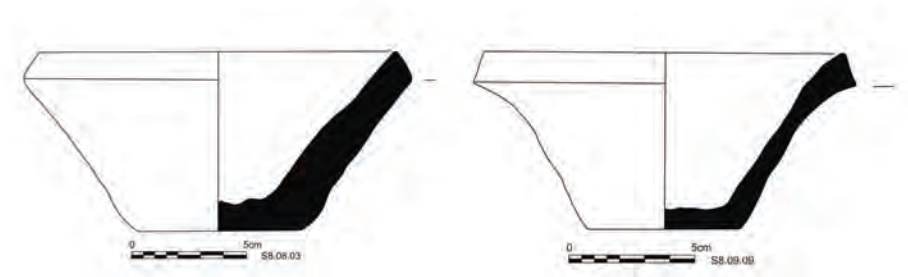

(Yukarıdan Aşağıya) Resim 14a, Resim 14b, Resim 15a, Resim 15b, Çizim 1, Çizim 2

MÖ 4. Binyıl Uruk dönemi kapları.

BİBLİYOGRAFYA

Ökse 2007	A. Tuba Ökse, "Archaeological Evidence of a 16th Century BC. Earthquake on the Southeast Anatolian Faultline". *Antiquity* 81, No. 312, June 2007, http://www.antiquity.ac.uk/projgall/okse2/index.html
Benedict 1980	P. Benedict, "Güneydoğu Anadolu Yüzey Araştırması", *Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları* I, 1980, İstanbul, 107-192.
Sağlamtimur 2004	H. Sağlamtimur, "Siirt-Türbe Höyük 2002 Yılı Kazısı", *25. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, Ankara, 463-470.
Sağlamtimur 2007	H. Sağlamtimur, "Arkeolojik Veriler ışığında Siirt ve Çevresi", *Uluslararası Siirt Sempozyumu*, İzmir, 73-85.
Sağlamtimur ve Ozan 2007	H. Sağlamtimur, A. Ozan, "Siirt-Türbe Höyük Kazısı-Ön rapor", *Arkeoloji Dergisi* 10 (2007/2), İzmir, 1-33.

0 5 cm

BEYCESULTAN

Eşref Abay [1]

Kapak Fotoğrafı
Solda: Geç Tunç Çağı çarık biçimli ritüel kabı.

Resim 1
Sağda: Beycesultan Höyük'ün genel görünümü.

Beycesultan Höyüğü Denizli ili Çivril ilçesi sınırları içinde, ilçe merkezinden 5 km güneybatıda Çivril-Denizli karayolu üzerinde yer almaktadır (Resim 1). Adını, üzerinde türbesi bulunan Anadolu alpereni *Beyce Sultan*'dan alan yerleşim,[2] doğu- batı yönünde yaklaşık 800 m çapında ve ova seviyesinden itibaren 25 m yüksekliğe sahiptir. Yukarı Menderes Havzası gibi stratejik bir coğrafi bölgede yer alan yerleşim yeri, *James Mellaart*'ın Batı Anadolu'yu kapsayan yüzey araştırması ile bilim dünyasına tanıtılmıştır.[3] Yerleşimin jeopolitik önemi 1954 yılında Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü adına *Seton Lloyd* başkanlığında James Mellaart'ın da katılımı ile Beycesultan'da ilk kazı çalışmalarının başlatılmasına vesile olmuştur.[4]

---

1 Prof. Dr. Eşref Abay, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Bornova - İzmir (*esref.abay@ege.edu.tr*)

2 Konu ile ilgili detaylı bilgi için bakınız Erdem 1998: 53-56.

3 Mellaart 1954: 175.

4 Lloyd and Mellaart 1965: 5-7.

Bölgenin tarih öncesi çağlarını araştırmayı ve özellikle MÖ 2. binyılda Hitit ve Mısır yazılı kaynaklarında sözü geçen *Arzawa Ülkesi/Ülkeleri* ilgili belgelere ulaşmayı amaçlayan bu kazı çalışmaları 1959 yılında herhangi bir yazılı belgeye ulaşılamadan sonlandırılmıştır.[5] 6 sezon sürdürülmüş olan ilk dönem kazı çalışmaları sonucunda yerleşimde Geç Kalkolitik Çağdan başlayıp Geç Tunç Çağ sonuna kadar toplam 40 kültür tabakası açığa çıkarılmış olup kazı sonuçları makalelerle ve dört bant halinde kitap olarak bilim dünyasına sunulmuştur.[6] Söz konusu kazı çalışmalarının kısa süreli ve büyük oranda dar alanlarda yürütülmüş olmasına rağmen elde edilen veriler halen Batı Anadolu tarih öncesi çağlarını anlamada önemli kaynak teşkil etmektedirler. 2007 yılında T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nden alınan kazı izniyle, Beycesultan Höyüğü'nde 48 yıl aradan sonra kazı çalışmaları Ege Üniversitesi Arkeoloji Bölümü adına tekrar başlatılmıştır. Söz konusu kazı projesi bölgede 2003 yılında başlattığımız *Yukarı Menderes Havzası Araştırmaları Projesi*'nin ikinci bölümünü oluşturmaktadır. 2003 yılında bölgede başlattığımız proje çalışmasının ilk bölümünü Çivril, Baklan ve Çal ilçelerini kapsayan ve 8 yıl süren yüzey araştırmaları oluşturmaktadır. Söz konusu yüzey araştırmalarının ortaya koyduğu veriler, bölgenin yerleşim tarihinin Neolitik Çağa kadar geri gittiğini ve Geç Kalkolitik Çağdan itibaren Beycesultan'ın bölgede merkez yerleşim olarak ön plana çıktığını göstermektedir. İlerleyen dönemlerde Beycesultan'ın merkez konumunu geliştirerek koruduğu anlaşılmaktadır. Modern arkeolojinin yöntemlerine ve disiplinler arası arkeolojik araştırmalara ağırlık vererek yürüttüğümüz yeni dönem Beycesultan kazı çalışmaları, ilerleyen yıllarda ortaya koyacağı yeni verilerle Batı Anadolu'nun tarih öncesi çağlarını daha iyi anlamamızı sağlayacaktır.

İLK DÖNEM KAZI ÇALIŞMALARI

1954-1959 yılları arasında 6 kazı sezonu yürütülmüş olan ilk Beycesultan kazıları ağırlıklı olarak yerleşimin doğu ve batı konileri üzerinde bulunan AA, BB, CC, E, J, L, M, A, SX ve R alanlarında yürütülmüştür.[7] Doğu koni üzerinde yer alan

---

5 Bugüne kadar sadece Hitit ve Mısır yazılı kaynaklarında sözü geçen ve Batı Anadolu'da olduğu bilinen Arzawa Ülkesi/Ükeleri ile ilgili Batı Anadolu'da birkaç kaya kabartması ve hiyeroglif yazıt dışında henüz kazılarda ortaya çıkarılmış yazılı bir belge bulunmamaktadır (Hawkins 1998:131; Peschlow Bindokat 2002:211-215).

6 Lloyd and Mellaart 1962; Lloyd and Mellaart 1965; Lloyd 1972; Mellaart and Murray 1995.

7 Lloyd and Mellaart 1965.

alanlarda yapılan kazı çalışmalarında MÖ 2. binyıla tarihlenen ve *Yanık Saray* olarak adlandırılan büyük bir yapının bir kısmı açığa çıkarılırken batı koni üzerinde yer alan SX açmasında ise ana toprağa kadar ulaşılmış ve yerleşimin tabakalanmasına ait veriler elde edilmiştir.[8] Bu alanda yapılan kazılar sonucu Beycesultan'da ilk yerleşimin Geç Kalkolitik Çağda başladığı ve bu dönemin yerleşimde 2 m kalınlığında bir depozite sahip olup 21 kültür tabakası ile (Levels XL-XX) temsil edildiği anlaşılmıştır. Kazıcılar tarafından yaklaşık olarak MÖ 4750- 3500/3400 yılları arasına tarihlenen bu dönem Beycesultan'da SX açmasında oldukça dar bir alanda (8 x 4 m) araştırılmıştır.[9] Mimari verilerin son derece kısıtlı olduğu bu dönem tabakalarında, ağırlıklı olarak dikdörtgen planlı ve tek odalı evlerden oluşan yapılar ortaya çıkarılmıştır.[10] Evlerin içinde çoğunlukla ocak ve ambar tespit edilmiştir. Kendi içinde 4 alt evrede incelenen bu dönem keramiği[11] çoğunlukla siyah ya da kahverengi tonlara sahip yüzeyi perdahlı, el yapımı, hamuru ağırlıklı olarak çok ince saman, çakıl ya da kum katkılı mallardan oluşmaktadır. Çoğunlukla tabaklardan, çan şeklinde bardaklardan ve uzun ibriklerden oluşan form repertuarına sahip olan keramikler üzerinde bezeme seyrek görülür. Olan bezeme ise genel olarak perdahlanmış yüzey üzerine beyaz boya ile yapılmış çizgisel ince bantlardan oluşmaktadır.[12] Taştan yapılmış boncuklar, baltalar, kilden hayvan figürini ve kemik kazıyıcılar yanında metal eserler bu dönemin zenginliğini yansıtmaktadır.[13]

Beycesultan XIX-VI tabakalar ile temsil edilen Erken Tunç Çağ ile Geç Kalkolitik Çağ arasında yerleşimde bir boşluk yoktur. ETÇ I dönemi ile birlikte yerleşimin bir sur duvarı ile çevrelendiği ve daha sonraki evrelerde de örneklerinin görüldüğü Beycesultan'a özgü tapınakların ilk örneğinin ortaya çıktığı görülür.[14] Erken Tunç Çağ II döneminde Anadolu ve Suriye-Mezopotamya arasında gelişen

---

8 Lloyd and Mellaart 1965.

9 Lloyd and Mellaart 1962: 104-115, 280.

10 Özellikle en alttaki tabakalarda (Levels XL-XXXV) sadece duvar kalıntıları ve tabanlar tespit edilebilmiştir. Daha üsteki tabakalarda kerpiçten yapılmış, dikdörtgen formlu, içlerinde ocaklar barındıran domestik yapıların belli bölümleri açığa çıkarılabilmiştir (Lloyd and Mellaart 1962: 17-26, Fig. 4-6).

11 Late Chalcolithic 1= Beycesultan Levels XL-XXXV, Late Chal. 2 = Beycesultan Levels XXXIV-XXIX, Late Chal. 3= Beycesultan Levels XXVIII-XXV, Late Chal. 4= Beycesultan Levels XXIV-XX (Lloyd and Mellaart 1962: 75).

12 Lloyd and Mellaart 1962: 71.

13 Lloyd and Mellaart 1962: 269, 280-283, Fig. F.2., F.8.

14 Lloyd and Mellaart 1962: 27-33, Fig. 7, 9.

ilişkilerin oluşturduğu etkileşim ve zenginlik tüm Anadolu'daki yerleşimlerde olduğu gibi Beycesultan'da da etkisini gösterir. ETÇ I'in son evresini temsil eden XVII. tabakanın bir yangın ile sona ermesinden sonra yerleşim tekrar inşa edilir.[15] ETÇ II'ye tarihlenen XVI-XIII tabakalarda hem mimari hem de keramik yapımında yenilikler ortaya çıkar. Mimaride tapınak yapımı gelişmiş şekliyle devam eder.[16] En büyük değişiklik keramik yapımında ortaya çıkar ve bu değişiklikler yerel gelişim olarak açıklanamayacak derecededir.[17] Keramik hala el ile yapılmaktadır ve hamurunda katkı olarak saman ve kum vardır. Hamur rengi açık renk kaplarda deve tüyü yada pembemsi, koyu renk kaplarda gri yada siyahtır. Birçok yeni kap formu ortaya çıkar ve formlar çoğunlukla büyük kaplardan oluşur.

Luviler ile ilişkilendirilen bir yangın sonucu yıkılan Beycesultan Erken Tunç Çağ II yerleşimi Erken Tunç Çağ III'de tekrar kurulur.[18] Beycesultan'ın XII-VI tabakaları ile temsil edilen bu dönemde çömlekçi çarkının Beycesultan'da kullanılması, *tankard* ve *depas* gibi zarif kapların ortaya çıkması, dokuma ağırlıklarında görülen farklılaşma kazıcılara göre etnik bir değişime işaret eder.[19] Mimaride olası değişiklikler net olarak anlaşılamasa da *megaron* formlu ve içlerinde ocaklar bulunan evler bu dönem için karakteristiktir.[20] Keramik üretiminde çarkın kullanılmasına ve yeni formların görülmesine rağmen bir çok kaliteli ve geleneksel formlar hala el ile yapılmaktadır[21] ve yeni formlar yanında eski formlarında üretilmeye devam edildiği görülmektedir.[22] Dönemin sonuna doğru (VII ve VI tabakalar) keramik üretiminde çark kullanımı artar ve gaga ağızlı testiler, ayaklı ve kulplu çömlekler form repertuarı içinde ağırlık kazanır.[23]

Erken Tunç Çağ III ile Orta Tunç Çağ arasında Batı Anadolu genelinde

---

15 Mellaart keramikte benzerliklerine dayanarak Beycesultan ETÇ II kültürünün kaynağının Akhisar-Manisa bölgesinde olması gerektiğini belirtir. (Lloyd and Mellaart 1962: 137-139).

16 Lloyd and Mellaart 1962: 36-57, Figs. 10, 13-14, 16.

17 Lloyd and Mellaart 1962: 136.

18 Lloyd and Mellaart 1962: 199. Fakat söz konusu bu yıkımın dışarıdan gelen bir istiladan çok bölgesel güçlerin merkezi idareyi ele geçirme mücadelesinin bir sonucu olmuş olmalıdır (Efe 2004: 21).

19 Lloyd and Mellaart 1962: 199-200.

20 Lloyd and Mellart 1962, 58-62, Fig. 22.

21 Lloyd and Mellaart 1962: 199.

22 Lloyd and Mellaart 1962: 199-239.

23 Lloyd and Mellaart 1962: P.67-69.

olduğu gibi Beycesultan'da da kültürel açıdan bir kırılma söz konusu değildir.[24] Her iki dönem arasında MÖ 2000 ile 1800 yıllarına tarihlenen bir *"Geçiş Dönemi"* nin olduğu varsayılmaktadır.[25] Fakat bu geçiş süreci içinde Beycesultan'da var olan siyasal olaylar ile ilgili henüz yeterli bilgiye sahip değiliz.[26] İlerleyen dönemlerde Orta Anadolu'da Hitit Krallığı'nın kurulması, bu krallığın siyasi olarak Batı Anadolu'yla ilgilenmesi ve yazıtlarında Batı Anadolu'daki ülkelerden bahsetmesi, Orta ve Geç Tunç çağlarda (yaklaşık olarak MÖ 2000/1800-1200) Batı Anadolu'da küçük bölgesel devletlerden oluşan bir siyasi örgütlenmenin olduğuna işaret etmektedir.[27] Kazıcılar Beycesultan'ın bu dönemlerde Hitit yazılı kaynaklarında adı geçen *Arzawa Ülkeleri Konfederasyonu* ya da *Arzawa Ülkesi* içinde yer alan önemli bir şehir olduğunu düşünmektedirler.[28] Beycesultan'da Orta Tunç Çağa tarihlenen V-IV tabakalarında tespit edilen kamusal yapılar bunu doğrular niteliktedir.[29] Bu kamusal yapılar içinde en dikkat çeken höyüğün doğu konisi üzerinde geniş bir alanda açığa çıkarılan ve *"Yanık Saray"* olarak adlandırılan V. tabakadaki yapı kompleksidir.[30] Büyük bir kısmı açığa çıkarılmış olan söz konusu saray yapısı, portikolu büyük bir avlunun etrafında yapılmış mekânlar ve koridorlardan oluşmaktadır.[31] İki katlı olduğu tahmin edilen yapının kuzeyde, güneyde, batıda ve doğuda birer girişi tespit edilmiş olup ana girişinin kazılmamış olan güneybatı

---

24 Söz konusu bu devamlılık en iyi şekilde kendisini keramik geleneğinde göstermektedir. Beycesultan Orta Tunç Çağ keramiğinin bir önceki dönem olan ETÇ III keramik geleneğinin bir devamı niteliğinde olduğu görülmektedir (Lloyd and Mellaart 1965: 69). Dönemin başlarında (level Vc) kap formlarının büyük çoğunluğu bir önceki dönemin kap formlarından oluşmaktadır. Çark yapımı keramikler ağırlıktadır (Lloyd and Mellaart 1965: 80-81). Dönemin ortasından itibaren (Level IVb) eski formların yerini yeni formlar almaya başlar ve bu yeni formlarda bir sonraki dönemin (GTÇ) içlerine kadar varlıklarını sürdürürler. Keramik üretim teknolojisinde çok az değişiklik olur. Fakat gittikçe artan bir şekilde kırmızı, kahverengi ve açık perdahlı mallar şeklinde karşımıza çıkarlar (Lloyd and Mellaart 1965: 128-138).

25 Efe and Ay Efe 2001: 55.; Efe 2004: 23. Beycesultan VII ve VI (EBA IIIb) tabakaları keramiğinin Orta Tunç Çağ keramiği ile benzerliğinden dolayı Beycesultan'ın bu tabakaları EBA den MBA dönemine geçiş evresi olarak da değerlendirilmektedir (Korfmann 1989: Fig. 3).

26 Özellikle Batı Anadolu'da ETÇ III de var olan beylikler ile Hitit metinlerinde adı geçen Batı Anadolu ülkeleri arasında bir bağ olup olmadığı henüz arkeolojik veriler ile açıklığa kavuşturulamamıştır.

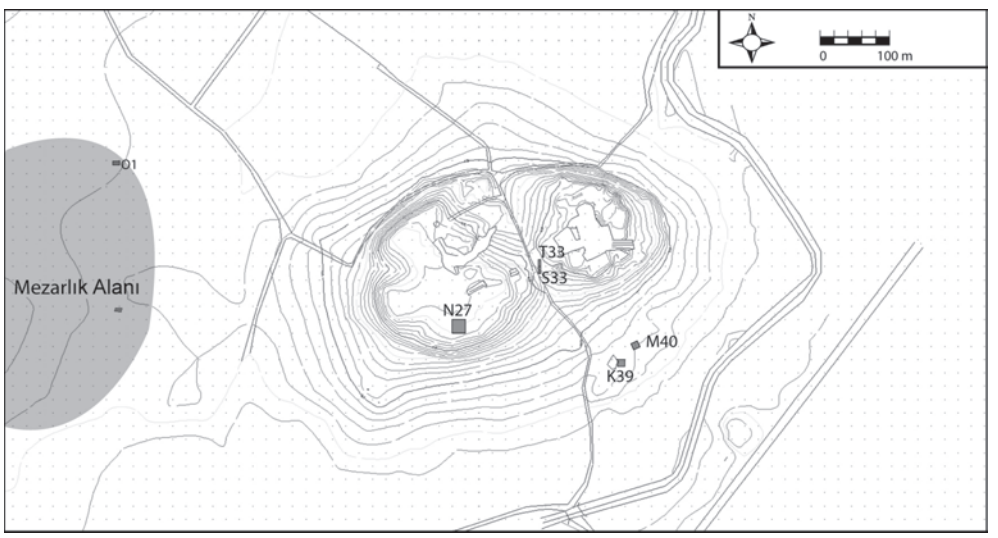
27 Konuyla ilgili detaylı bilgi için bakın (Heinhold - Krahmer 1977; Ünal 2003: 1-47).

28 Lloyd and Mellaart 1965: 73; Mellaart and Murray 1995: 93-98. Garstang and Gurney'e göre ise Beycesultan ve çevresi söz konusus Arzawa beyliklerinden Mira-Kuvaliya'nın sınırları içinde bulunmalıdır (Garstang and Gurney 1959: 92-93).

29 Lloyd and Mellaart 1965: 3-66.

30 Lloyd and Mellaart 1965: 3-34.

31 Lloyd and Mellaart 1965: Figs. A.4, A.13.

Harita 1
Beycesultan Höyük'ün topografik planı ve kazılan alanlar.

kısmında olabileceği tahmin edilmektedir.[32] Yıkıntılar arasında tespit edilen boya kalıntıları söz konusu yapının bazı mekânlarının çağdaşı Yakındoğu saraylarında olduğu gibi duvar resimleri ile süslendiğini göstermektedir.[33] Yerleşimin batı konisi üzerinde S Alanı'nda tespit edilen resmi yapılar[34] ve R Alanı'nda içlerindeki zengin envanterleri ile açığa çıkarılan tapınak yapıları,[35] bu dönemde tüm kamusal yapıların höyük üzerinde toplandığını ve yerleşimin höyüğün güneyinde W Alanı'nda bir kısmı açığa çıkarılan sur duvarı ile çevrelendiğini göstermektedir.[36]

Beycesultan'da Geç Tunç Çağlara tarihlenen III-I tabakalarda tespit edilen benzer resmi yapılar (küçük saray, ikiz tapınaklar ve düzenli yerleşim planı) yerleşimin şehir karakterini koruduğunu ve bu dönemde de bölgesinde önemli bir merkez olmaya devam ettiğini göstermektedir.[37] Keramik geleneğinde görülen yenilikler ve gelişmeler, bu dönemde yerleşimde yeni bir keramik geleneğinin oluştuğuna işaret eder.[38]

---

32 Lloyd and Mellaart 1965: 31-33, Fig. A.13.

33 Lloyd and Mellaart 1965: 16-30.

34 Lloyd and Mellaart 1965: 35-38, Fig. A.15.

35 Lloyd and Mellaart 1965: 39-48, Fig. A. 17.

36 Lloyd and Mellaart 1965: 46-47, Fig. A.20.

37 Lloyd 1972.

38 Beycesultan III-I tabakaların keramikleri zarif kap formları, ince cidarı, devetüyü, kırmızı, kahverengi ya da mikalı astar üzerine yapılan çizgisel perdah bezemeleri ile birçok açıdan bir önceki dönem keramiğinden farklılıklar gösterir. Bütün kaplar hızlı dönen çarkta yapılmış ve çok iyi pişirilmiştir. Büyük kaplar üzerinde dairesel ya da çizgisel bezemeler yer alır. Küçük boyutlu kaplarda bezeme daha çok perdah bezemedir (Mellaart and Murray 1995).

YENİ DÖNEM KAZI ÇALIŞMALARI

Beycesultan'da 2007 yılında başlayan ve dört yıldır devam eden yeni dönem kazı çalışmaları, ağırlıklı olarak yerleşimin batı konisi üzerinde N27 ve M27 plankarelerinde yürütülmüştür (Harita 1). Bu alanlarda halen devam eden çalışmalarda yerleşimin tabakalaşmasına yönelik yeni verilere ulaşılmıştır. Yerleşimin güney eteklerinde yer alan M40 ve K39 plankarelerinde ve yerleşimin doğu konisinin batısında yer alan T33 ve S33 plankarelerinde dar alanlarda yürüttüğümüz kazı çalışmalarında ise, henüz yerleşim geç evrelerine ait kültür tabakalarına ulaşılmıştır. Ayrıca 2007 yılında höyük çevresinde yürütmüş olduğumuz sistematik yüzey araştırması sonucu, yerleşimin mezarlık alanının höyüğün batı yönünde höyükten 320 m uzaklıkta oldukça geniş bir alanı kapsadığı tespit edilmiş ve modern tarım faaliyetleri sonucu tahribata uğramış mezarları, kurtarma ve tespit etme amacı ile kazı çalışmaları yürütülmüştür. 2010 yılı itibari ile halen devam etmekte olan *Yeni Dönem Çalışmaları*'nda henüz Selçuklu-Beylikler Dönemi (1a-c), Bizans Dönemi (2a1-a2-2b) ve Geç Tunç Çağ'a (4 ve 5) ait kültür tabakaları ve bunlara ait alt evreler araştırılmıştır. Eski dönem Beycesultan kazılarında Z alanında tespit edilen Demir Çağ'a ait buluntular yerleşimde Demir Çağ'ın varlığını kanıtlamıştır.[39] Yeni dönem kazı çalışmalarımızda sadece mezarlık alanında bir mezar ile temsil edilen Demir Çağa ait yerleşim yeri üzerinde henüz herhangi bir mimari tabaka tespit edilememiştir. İleriki yıllarda yapacağımız çalışmalarda bu kültürel döneme ait tabakaların tespit edileceği düşünülerek yerleşimin yeni tabakalanması oluşturulurken Demir Çağ 3. tabaka olarak adlandırılmıştır.

SELÇUKLU-BEYLİKLER DÖNEMİ

Beycesultan Höyüğü'nün en geç kültürel dönemini Selçuklu-Beylikler Dönemine ait tabakalar oluşturmaktadır. N27 ve K39 plankarelerinde açığa çıkarılan ve üç evre ile temsil edilen (1a-c) bu döneme ait mimari kalıntılar modern tarım faaliyetleri sebebiyle yoğun tahribata uğramışlardır. K39 plankaresinde yapılan kazılarda bu dönemin 1c evresine ait, sadece tabanı taş döşemeli bir avlu ve avlu içinde üç ocak tespit edilebilmiştir.

N27 plankaresinde ise bu dönemin üç evresine ait mimari kalıntılar açığa çıkarılsa da büyük tahribata uğradıkları görülmektedir. Bu alanda yapılan kazılarda

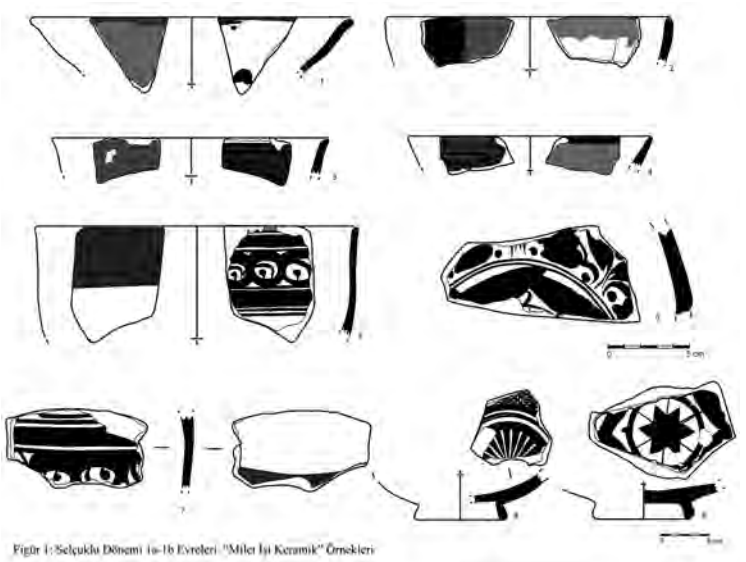
39 Mellaart and Murray 1995: 89-91.

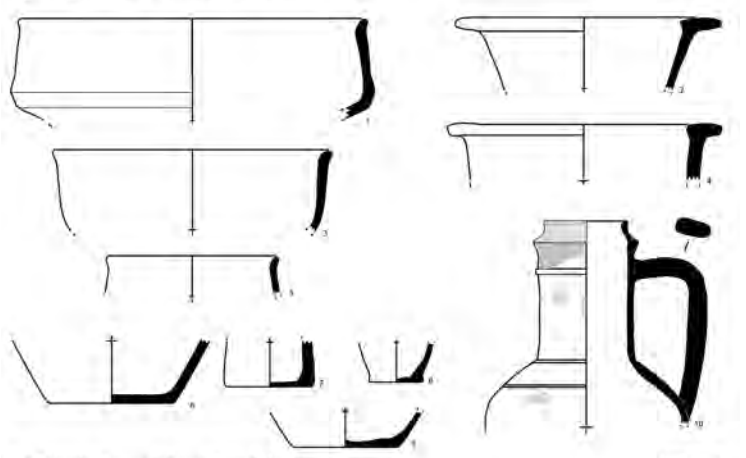
Resim 2
Selçuklu-Beylikler Dönemi'nin mimari kalıntıları.

1a evresine ait 6 adet çukur tespit edilmiş olup söz konusu bu çukurların altta yer alan 1b ve 1c evrelerine ait mimariyi de tahrip ettiği anlaşılmıştır. Bu tahribata rağmen 1b evresine ait taş temelli bir yapının (3 nolu mekân) üç duvarı yer yer korunmuştur. N27 plankaresinin kuzeyinde yine 1b evresine ait beyaz renkli sert bir zemine sahip olduğu anlaşılan bir yapının sadece bir duvarı tespit edilebilmiştir. Yine bu evreye ait 70 x 50 cm boyutlarında, altları taş ile döşenmiş ve kil ile sıvanmış iki ocak beyaz renkli zemine sahip duvarın güneybatısında ve kuzeydoğusunda açığa çıkarılmıştır. Yer yer 1a evresi çukurları tarafından tahrip edilmiş olduğu anlaşılan 1c evresine ait mimari kalıntılardan günümüze düzgün bir plan veren bir yapı kalmamıştır. Sadece N27 plankaresinin kuzey yarısında dağınık vaziyetteki taş duvar kalıntılarının bir yapıya ait oldukları anlaşılmaktadır.

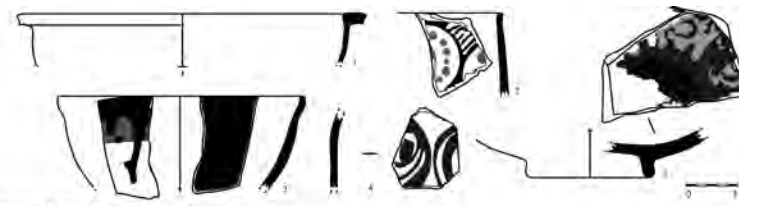
Mimari kalıntılarının iyi korunmamış olması nedeniyle bu dönemin mimari geleneği hakkında yeterince bilgi elde edememize rağmen tespit edilen keramik ve küçük buluntular Beycesultan'daki Selçuklu-Beylikler Dönemi materyal kültürünü anlamamız için yeterli veri sunmaktadırlar. Keramikleri üzerinde yaptığımız incelemeler, 1a ve 1b evreleri keramik geleneğinin birbirinden farklılaşmadığını göstermektedir. Söz konusu keramikler ince ve kaba yapım mallar olmak üzere iki temel mal grubundan oluşmaktadır. İnce yapım mallar içerisinde literatürde *"Milet İşi Keramikler"* olarak da bilinen *"Kırmızı Hamurlu İlk Osmanlı*

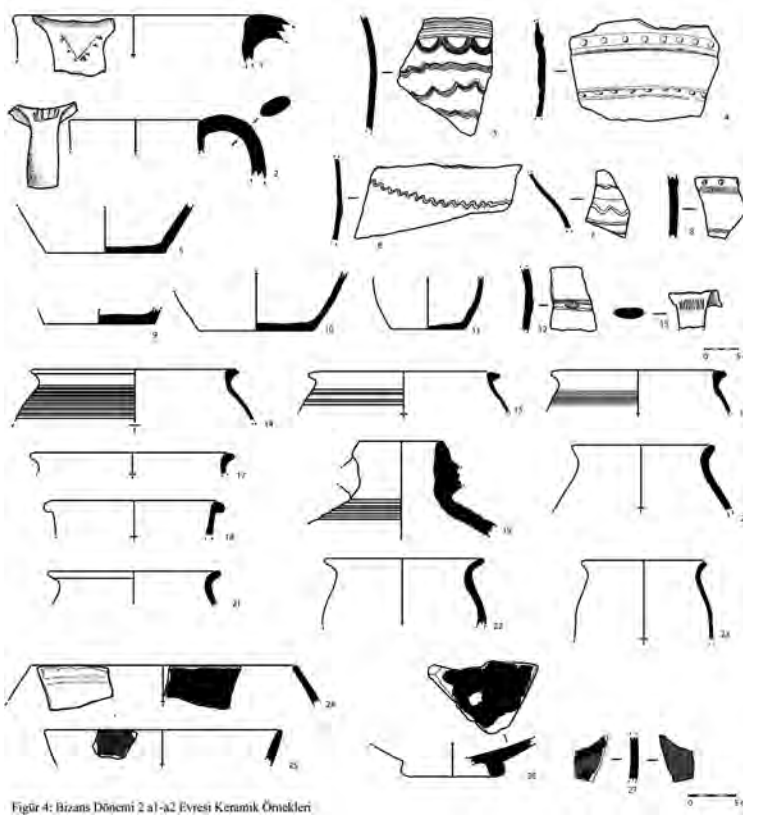
Figür 1: Selçuklu Dönemi 1a-1b Evreleri "Milet İşi Keramik" Örnekleri

Figür 2: Selçuklu Dönemi 1a-1b Evreleri Keramik Örnekleri

Figür 3: Selçuklu Dönemi 1c Evresi Keramik Örnekleri

Figür 4: Bizans Dönemi 2 a1-a2 Evresi Keramik Örnekleri

Keramikleri" en yoğun mal grubunu oluşturmaktadır. İç yüzünün tamamen, dış yüzünün ise yarıya kadar olan kısmı sırla kaplı olan keramikler üzerinde beyaz astar üzerine lacivert başta olmak üzere, kahverengi, mor, mavi ya da sarı boya bezeme ile yapılmış çeşitli geometrik motifler yer almaktadır (Figür 1). Küçük taşçık ve kireç katkılı kiremit renkli bir hamura sahip "Sarı Sır Bezemeli Mallar" ve "Astarsız Mallar" 1a ve 1b evrelerinde tespit ettiğimiz diğer ince yapım keramikleri oluşturmaktadırlar. Hamur özellikleri bakımından tamamen aynı olan bu keramiklerden *"Sarı Sır Bezemeli Mallar"*, kendi hamur rengi üzerine, yer yer sarı sırın bezeme unsuru olarak uygulanması ile yapılmıştır (Figür 2). *"Astarsız Mallar"* üzerinde ise herhangi bir bezeme unsuru yer almamaktadır. Kaba yapım mallar olarak adlandırdığımız ikinci grup keramikler 1a ve 1b evrelerinde yoğun olarak görülür. El ya da çark yapımı olan bu grup keramikleri kiremit ya da kahverengi hamur rengine sahiptirler. Hamurlarında katkı olarak yoğun taşçığın yanı sıra bazı örneklerde mika, bitki ve kireçte gözlenmektedir. Kâseler, çömlekler ve kulplu çanaklar bu grup içinde en çok görülen formlardır. 1a ve 1b evresi *"Milet İşi Keramikler"*inin Milet ve İznik kazılarında tespit edilmiş örnekleri Beycesultan'da tespit ettiğimiz söz konusu bu evrelerin 14. yüzyılın ikinci yarısı ve 15. yüzyıla

Resim 3
Selçuklu-Beylikler Dönemine ait at figürini.

tarihlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.[40] 1c evresi keramikleri de yine ince yapım ve kaba yapım mal grubu olarak temel iki gruba ayrılabilirler. İnce yapım malları 1b evresinde de görülen *"Sarı Sırlı Mallar"* yanında *"Beyaz Boyalı Sırlı Mallar"* ve *"Beyaz Astar Boyalı Mallar"* oluşturmaktadır. Katkısız açık kahverengi bir hamura sahip olan *"Beyaz Boyalı Sırlı Mal"* grubuna ait keramikler tamamen çark yapımı olup iyi pişirilmişlerdir. Üzerlerinde siyah ve beyaz renk kullanılarak çizgisel ve nokta şekilli geometrik bezemeler oluşturulmuş olan bu keramiklerin dışında ise yeşil renkli sır bulunmaktadır (Figür 3). Bu tür keramiklerin benzer örnekleri literatürde *"Beyaz Astar Boyalı İznik Keramikleri"* olarak bilinen ve 13.-14. yüzyıla tarihlenen keramik grubu içinde görmek mümkündür.[41] Kızıl kahve renkli bir hamura sahip olan ve dış yüzlerinde beyaz astar boya ile spiral motif bulunan *"Beyaz Boya Astarlı Mal"* grubuna ait keramiklerin ise 14.yüzyıldan başlayan ve erken 15. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar devam eden bir geleneğin örnekleri oldukları anlaşılmaktadır.[42] Bu döneme ait tabakalarda tespit edilen cam bilezik parçaları, kemik objeler, mermer ve metal objeler dışında en dikkati çeken buluntu pişmiş topraktan yapılmış üzeri sırlı bir at figürinidir (Resim 3). Atın göz ve yele gibi ayrıntıları mor renk boya ile belirtilmiştir. Söz konusu figürin gerek boyama tekniği gerekse kullanılan renkler açısından *"Milet İşi Keramikler"* ile benzerlik göstermektedir.

---

40 Aslanapa 1965: 30.

41 Özkul - Fındık 2007: 539.

42 Bikić 2007: 520, Fig 5: 6-10.

Resim 4
Bizans Dönemi mimari kalıntıları

BİZANS DÖNEMİ

Yeni dönem kazıları sonucu Beycesultan'da açığa çıkarılan 2. kültür tabakası Bizans Dönemine tarihlenmektedir. Ağırlıklı olarak N27 plankaresinde araştırılan bu kültür tabakasına ait henüz kuzey-güney, doğu-batı yönünde uzanan, taş döşemeli iki sokak etrafında yer alan iki yapı kompleksi açığa çıkarılmıştır (Resim 4). İki kullanım evresine (2a1-a2 ve 2b) sahip olan bu yapı komplekslerine ait mekânların işlevsel olarak aynı özelliklere sahip olması, bu kullanım evreleri arasında herhangi bir zamansal boşluğun olmadığını ortaya koymaktadır. İlk kullanım evresine ait mekânların korunmuş duvarları ve taş temelleri ikinci kullanım evresinde tekrar kullanılmış ve bunlara yeni mimari unsurlar eklenerek yeni mekânlar oluşturulmuştur. Ağırlıklı olarak taşın inşaat malzemesi olarak kullanıldığı görülmektedir. Taşın yanında kiremit parçalarının, taşların arasında örgü malzemesi olarak kullanıldığı *"almaşık örgü duvar"* adı verilen duvar tekniği de uygulanmıştır[43] (Resim 5). Dönemin geç evresi olan 2a1 evresinde ise taş temel üzerine kerpiç kullanımının tercih edildiği görülmektedir.

Kuzey-güney yönünde uzanan sokağın batısında yer alan yapı kompleksinin henüz dikdörtgen planlı iki mekânı açığa çıkarılabilmiştir (1 ve 4 no'lu mekân).

43 Aktuğ-Kolay 1999: 18.

Resim 5
Almaşık teknikte örülmüş Bizans Dönemi duvarı.

Resim 7
Altın yüzük.

Tabanı 40 x 40 cm boyutlarında fırınlanmış kerpiçlerle kaplı söz konusu bu yapının batı yönünde uzanan büyük bir yapı olduğuna işaret etmektedir. 2.60 x 5.50 m boyutlara sahip 1 nolu mekânın içinde ve zemin altına gömülü olarak bulunan büyük depo küpleri ve içlerinde tespit edilen arpa, ekmeklik buğday ve burçak sebebi ile depolamaya yönelik bir işleve sahip olduğu görülmektedir. Kuzey-Güney yönünde uzanan sokağın doğusunda kalan ikinci yapı kompleksinin tamamı henüz açığa çıkarılamamıştır. İnşasında tamamen taş kullanılmış olan bu yapının iki mekânı ve ikinci kullanım evresinde (2a2) bunlara eklenen olası bir başka mekân tespit edilmiştir. 3 nolu mekân olarak adlandırdığımız kuzeyde yer alan mekânın kuzey bölümü büyük oranda tahrip olmuştur. 4.50 x 9 m boyutlarında olduğu anlaşılan mekânın tabanı 20-25 cm büyüklüğünde düz taşlarla kaplanmıştır. Mekânın batı duvarının ortasında 1.20 cm genişliğinde bir giriş kapısı bulunmaktadır. 3 nolu mekânın güneyinde bitişik olan diğer mekânın doğu duvarı açma sınırları dışında kaldığından tamamı açığa çıkarılamamıştır. 6.20 x 4 m boyutlarında dikdörtgen bir forma sahip bu mekânın da tabanının aynı şekilde düz taşlarla döşenmiştir. Kullanım amaçları henüz net olarak anlaşılmayan mekânlar içinde keramik dışında kemik ile bronzdan ve demirden yapılmış hayvan çanları tespit edilmiştir.

Bu döneme ait tabakalarda tespit edilen keramik örnekleri çoğunlukla günlük kullanıma yönelik, pişirme kapları ve depolama kaplarından oluşmaktadır. Bizans Dönemi için karakteristik olan kaliteli yeşil sırlı keramikler, oldukça sınırlı

Resim 6
Elektron sikke.
Resim 8
Kemik figürin.

sayıda ele geçmiştir (Figür 4: 24-27). Tamamı astarsız ve perdahsız olan günlük kullanıma yönelik keramikler içinde çanak ve çömleklerden oluşan pişirme kapları ve yivli amphoralar çoğunluktadır (Figür 4: 14-16,19). Söz konusu yivli amphoraların benzer örnekleri, Yenikapı, Marmaray Kazısında açığa çıkarılan, *"Marmaray 6"* olarak adlandırılan ve MS 9-11.yüzyıla tarihlendirilen batıkta da tespit edilmiştir.[44] 3 nolu mekânın tabanı üzerinde *in situ* olarak bulunmuş olan bir elektron sikke dönemin tarihlendirilmesine yardımcı olan başka bir buluntuyu oluşturmaktadır (Resim 6). Söz konusu sikkenin *Nicephorus III Botaniates*'e ait olduğu ve 1078-1081 yılları arasına tarihlendiği anlaşılmıştır.[45] Metal çiviler, cam, kil, fildişi ve kemik yapılmış küçük buluntular, altın yüzük (Resim 7) dışında bu dönemde dikkat çeken bir başka buluntuyu 13 cm boyutunda kemik üzerine işlenmiş bir figürin oluşturmaktadır (Resim 8).

44 Asal 2007: 186, res. 4-5.

45 Ratto 1959:106, Plate IL; Asal 2007: 186, res. 4-5, 2051-2052; Grierson 1973:822-825, Plate LXIX, 3b.7.

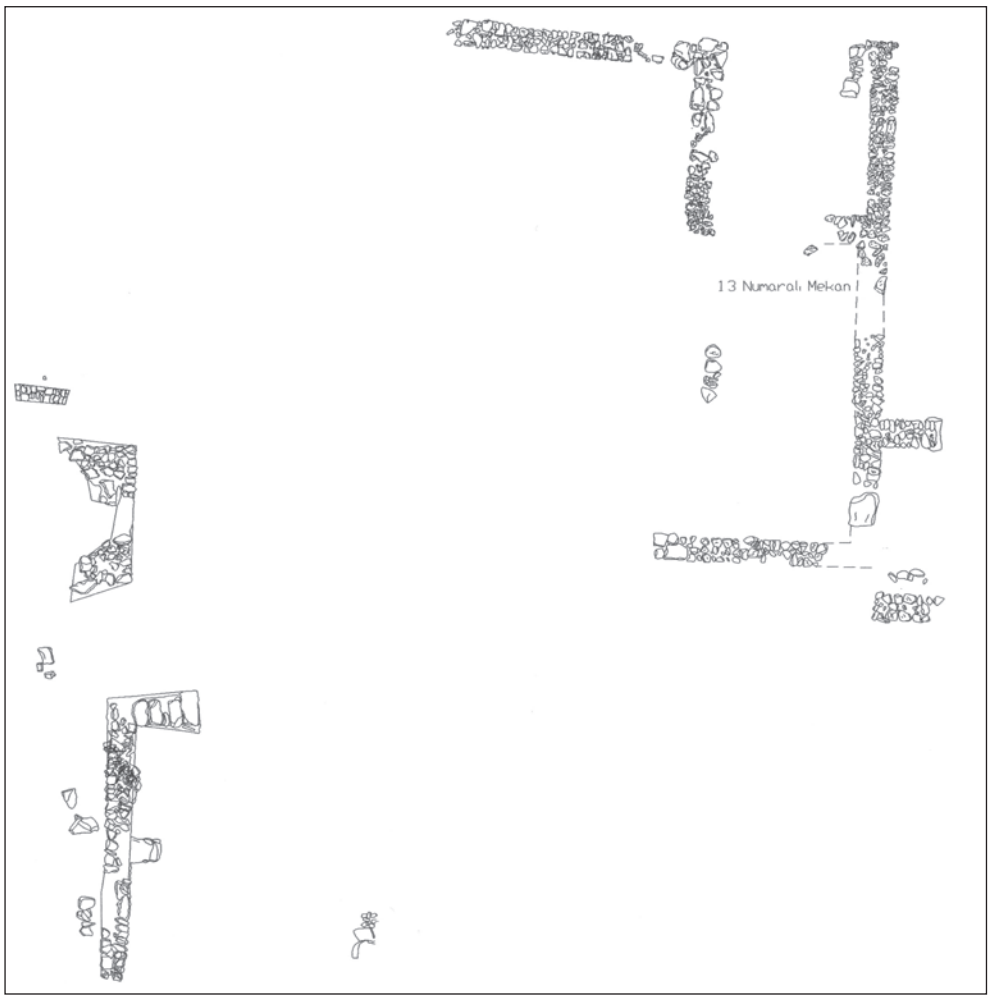
Figür 5
Geç Tunç Çağ 5b1 ve 5b2 tabakası mimarisi.

Arka yüzü işlenmeden bırakılmış bir kemiğin ön yüzüne ayakta durur vaziyette haçlı atkısı ile bir piskopos tasvir edilmiştir. Betim alçak kabartma ve yer yer kazımalarla oluşturulmuştur. Gövdenin alt kısmında sonradan ve beceriksizce kazınmış ve Basileos [ΒΑΣΙΛΕΟΣ]ismini içeren bir yazıt bulunmaktadır. Bu yazıt figür üzerine sonradan kazınmış olsa da söz konusu bu figürünün Bizans kilise babaları arasında tasvir edilen Kayserili piskopos *Büyük Basileos* (y. 329-379) olabileceğini ifade eder. Kemik eserler arasında şimdilik paralelini bilmediğimiz bu eser, işçilikteki ayrıntılar ve stil özellikleri dikkate alınarak 11.-12. yüzyıllara tarihlendirilebilir.[46]

GEÇ TUNÇ ÇAĞ

Yeni dönem kazı çalışmalarında sadece N27 ve M27 plankarelerinde araştırılmış olan bu kültür dönemine ait henüz iki tabaka (4-5) ve bunlara ait kullanım evreleri açığa çıkarılmıştır (Figür 5). Bizans Dönemi çöp çukurları ve inşa faaliyetleri tarafından yoğun olarak tahrip edilmiş olan bu kültür döneminin Geç Tunç

46 Buchthall 1962: 86.

Figür 6

Çağ tabakasını temsil eden 4. tabakaya ait fazla bir mimari yapı korunmamıştır. Sadece N27 plankaresinin kuzey doğu köşesinde bir yapıya ait olduğu anlaşılan kuzey güney doğrultuda uzanan dikdörtgen formlu mekânlar (12-13 nolu mekân) ve plankarenin güneybatısında yine bir yapıya ait bazı duvar kalıntıları tespit edilmiştir (Figür 6). Aynı şekilde N27 plankaresinin güneyinde yer alan M27 plankaresinde de olasılıkla aynı yapı kompleksine ait sadece bazı duvar kalıntıları korunmuştur. Küçük boyutlu taşlardan yapılmış olan duvarların temelleri üzerinde kerpiçler yer yer tespit edilmiştir. Korunduğu kadarı ile söz konusu mimari kalıntıların nasıl bir yapı kompleksine ait oldukları net olarak anlaşılamamıştır.

4. tabakanın hemen altında açığa çıkarılan 5. tabaka iyi korunmuş mimari yapıları ve *in situ* buluntuları ile Beycesultan Geç Tunç Çağ mimarisi ve kültürü hakkında en iyi bilgi veren tabakadır. N27 ve M27 plankarelerinde yaklaşık 500 m²'lik bir alanda araştırılan bu tabakada henüz sınırları tam olarak tespit edilememiş büyük bir yapı kompleksine ait birçok mekân açığa çıkarılmıştır (Figür 5, Figür 6). Kendi içinde iki kullanım evresi (5b-5a) gösteren söz konusu yapı kompleksinin ilk kullanım evresinin (5b) büyük bir yangın ile sona erdiği ve bazı mekânların çeşitli değişiklikler ve tamiratlar yapılarak 5a evresinde tekrar

Resim 9
Tapınak yapısının mimari kalıntıları

kullanıldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu yapı kompleksinin iskeletinin kuzey-güney doğrultuda uzanan bir metre kalınlığında ana omurga duvarlarından oluştuğu ve bu ana duvarlara eklenen ara duvarlar ile iç mekânların oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Temellerinde 15-35 cm boyutlarında taşların kullanıldığı duvarların yapımında 50 x 32 ve 34 x 30 cm boyutlarında tek ya da omurga duvarlarında olduğu gibi çift sıra kerpiçler kullanılmıştır. Yapı kompleksini oluşturan duvarların tamamı çok iyi bir şekilde sıvanmış olup herhangi bir boya bezemeye rastlanılmamıştır. 5b evresinin bir yangın ile sona ermesi sonucu tespit ettiğimiz mekânlar içinde *in situ* halde birçok buluntu tespit edilmiştir. Yangın sonucu tamir edilip tekrar kullanılmış olan bazı mekânlar içinde ise buluntu sayısı oldukça sınırlı kalmıştır.

5. tabakada açığa çıkardığımız yapı kompleksinin en dikkat çeken mimari yapısı N27 plankaresinin kuzeybatı köşesinde tespit etmiş olduğumuz megaron formlu tapınaktır (Resim 9). Söz konusu tapınağın benzer örnekleri ilk dönem

Beycesultan kazılarında II. tabakada tespit edilmiştir.[47] Henüz üç duvarı açığa çıkarılmış olan yapının bir kısmı batı taraftaki kazılmamış olan N26 plankaresi içinde kalmaktadır. Simetrik olmasından dolayı boyutlarını tahmin ettiğimiz yapı 2.50 m x 4.00 m ölçülerinde olup cella ve cellanın güneyinde yer alan bir ante odasından oluşmaktadır. Ante odası içinde herhangi bir mimari unsur yer almazken cella odasının ortasında bir sunak bulunmaktadır. Girişin tam karşısında yer alan sunak, dikdörtgen şekilli bir panelden, bu panelin hemen önünde bir platform üzerinde yükselen iki standarttan ve standartların hemen güneyinde bir kısmı platformu içine gömülmüş bir sunu kabından oluşmaktadır. Üst kısımları boynuz şeklinde tasarlanmış olan standartların üzerinde iç içe konsantrik dairelerden oluşan baskı bezemeler bulunmaktadır. Standartlardan güneyde yer alanı çok iyi şekilde korunmuşken, kuzeyde yer alan standardın üst kısmı Bizans Dönemi çöp çukuru tarafından tahrip edilmiştir. 6 adet tüm kap, bir adet üzerinde şematize insan yüzü olan çömlek ve iki adet boynuz şeklinde yapılmış kap desteği cella içinde *in situ* olarak tespit edilmiş buluntuları oluştururlar. Tapınağın ante odasında ise yine *in situ* olarak ve olasılıkla ritüellerde kullanıldığını tahmin ettiğimiz çok sayıda yüksek ayaklı kadeh, ağırşaklar ve bir çok aşık kemiği tespit edilmiştir. Açığa çıkardığımız hali ile 5a evresine ait olan yapının olasılıkla 5b evresinde inşa edildiği ve yıkımdan sonra tamir edilerek 5a evresinde tekrar kullanılmış olduğu düşünülmektedir.

Tapınağın doğusunda, tapınağa bitişik olan 2 nolu mekânın içinde yer alan büyük depo küpleri ve bunların içlerindeki yanmış tahıl kalıntıları söz konusu bu mekânın bir depo binası olarak kullanıldığını göstermektedir. Kuzey duvarı üzerinde 95 cm genişliğinde bir kapı ile kuzeyde olası bir başka mekâna açılan söz konusu mekân 4.40 x 2.80 m boyutlarında olup tabanı ve duvarları kalın kil ile sıvanmıştır. Ağır bir yangın ile yıkıldığı anlaşılan mekânın içinde *in situ* olarak tespit edilen birçok tüm kap ve dokuma ağırlığı yanında 4 adet insan iskeleti tespit edilmiştir. İkisi mekânın güney duvarı önünde, biri mekânın ortasında, diğeri ise kapı girişinin hemen önünde tespit edilen iskeletlerin yangının etkileri sonucu öldükleri anlaşılmaktadır. Benzer yangın izleri 7 nolu mekân olarak adlandırdığımız ve 2 nolu depo mekânına bitişik ve onun doğusunda yer alan mekânda da görülmektedir (Resim 10, Resim 11). Doğuda ve güneyde birer kapı ile 14 nolu ve 8 nolu mekânlara açılan bu mekânın içinde bulunan depo kapları, ocak, öğütme

47 Lloyd 1972: 24-32, Fig. 11, 13.

Resim 10
2 ve 7 numaralı mekan

taşları ve sekisi ile bir işlik ve yaşam alanı olduğu anlaşılmaktadır. 8 nolu mekânın ise konumu ve içindeki büyük depo küpleri ve duvarlara bitiştirilmiş ambarları ile bu mekânın deposu işlevine sahip olduğu görülmektedir. Her iki mekânında içinde birçok tüm kap, dokuma ağırlıkları ve bronz iğneler *in situ* olarak tespit edilmiştir. 7 nolu mekânın kuzey duvarı önünde yer alan depo küpü içinde tespit edilen insan iskeleti ve 8 nolu mekânın güney duvarı boyunca yerleştirilmiş ambar içine uzanmış bir diğer insan iskeletinin konumları söz konusu kişilerin ölmeden önce bu mekânlar içinde saklanmak istediklerine işaret etmektedir.

8 nolu mekânın hemen batısında yer alan 11 nolu mekânın güney duvarı önünde birbirine yakın olarak tespit ettiğimiz 6 insan iskeleti de söz konusu kişilerin bu mekân içine sığındıklarını göstermektedir (Resim 12). 3.10 x 2.00 m boyutlarında oldukça küçük bir mekân olan 11 nolu mekânın herhangi bir mekân ile bağlantısını sağlayacak kapısı bulunmamaktadır. Bir bodrum olarak kullanılmış olması mümkün olan mekânın olasılıkla üsten bir girişi bulunmaktaydı. 7 nolu mekânın doğusunda bulunan bir kapı ile ulaşılan 14 nolu mekân olasılıkla diğer mekânlara geçişi sağlayan bir yapıydı. Söz konusu mekânın güneyden 9 nolu mekâna, kuzeyde çok az bir kısmı açığa çıkarılmış olan ve 19 nolu mekân olarak adlandırdığımız uzun koridora (?) ve doğu duvarındaki kapı ile olası diğer mekânlara ulaşımı bulunmaktadır. Yoğun yangın izlerine rastlanan mekânda

Resim 11
7 numaralı mekanın kuzeydoğudan görünümü

kayda değer bir buluntunun tespit edilememiş olması olasılıkla mekânın işlevinden kaynaklanıyor olmalıydı. Söz konusu yapı kompleksinin açığa çıkardığımız diğer mekânlarının 5b evresinde yıkıma sebep olan yangından sonra tekrar temizlenip kullanıldığı görülmektedir. Özellikle 5 ve 4 nolu mekânlarda yeniden kullanım izleri çok açık bir şekilde tespit edilmiştir. Bu mekânlar içinde açığa çıkarılan ocaklar, duvar köşelerine yapılmış kilden depolar ve keramik buluntular yangın evresinde karşılaştıklarımızla benzer özelliklerdedir. 1 nolu mekân ise 5a evresinde oluşturulmuş bir mekândır.

Bir çok mekanını açığa çıkarmış olduğumuz yapının henüz sınırları tam olarak belirlenemediğinden ne tür bir yapı olduğu ve kompleks olarak nasıl bir işleve sahip olduğu hakkında bir tahminde bulunmak zordur. Fakat yapının henüz kazılmamış alanlara doğru uzanması bu yapının, oldukça büyük bir yapı kompleksinden oluştuğunu göstermektedir. Resmi bir yapı olma ihtimali büyük olan bu yapının, 5b evresinde inşa edildiği ve yangınla yıkıldığı anlaşılmakta. Mekânlar içinde tespit ettiğimiz çok sayıdaki insan iskeleti ve bu iskeletlerin saklanır vaziyetteki konumları söz konusu bu yangının bir istila sonucu oluşmuş olma ihtimalini artırmaktadır. Mekânlar içinde tespit ettiğimiz depo küpleri içindeki tahıl örneklerinden elde ettiğimiz C14 tarihlemeleri söz konusu istilanın MÖ 1570-1530 yıllarında olduğuna işaret etmektedir. 5a evresinde gerek mimaride gerekse

Resim 12
11 numaralı mekan

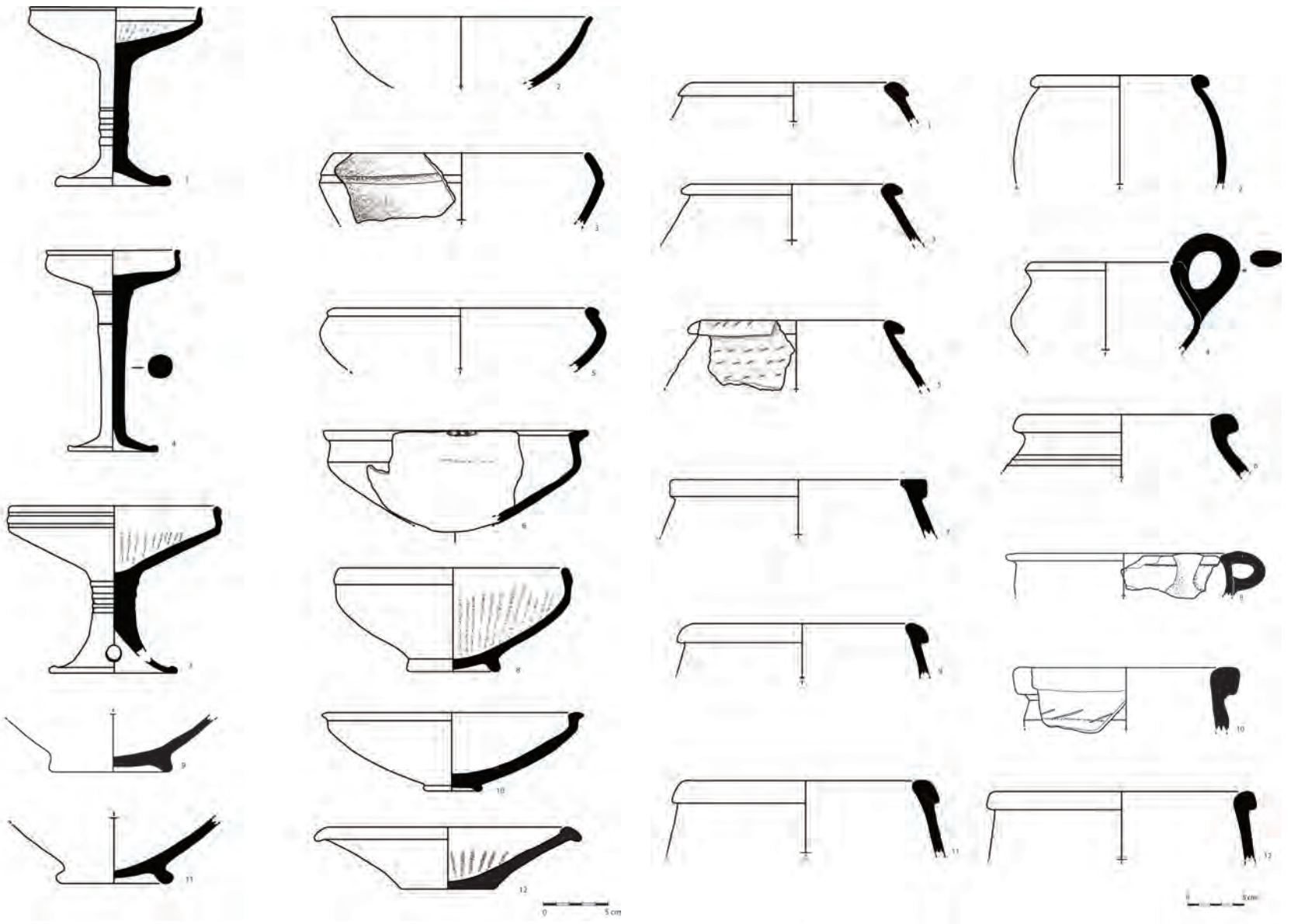
Figür 7, Figür 8
Karşı Sayfa: Geç Tunç Çağ keramik örnekleri

materyal kültürde görülen devamlılık yangından kısa bir süre sonra yerleşimin tekrar kurulduğunu göstermektedir.

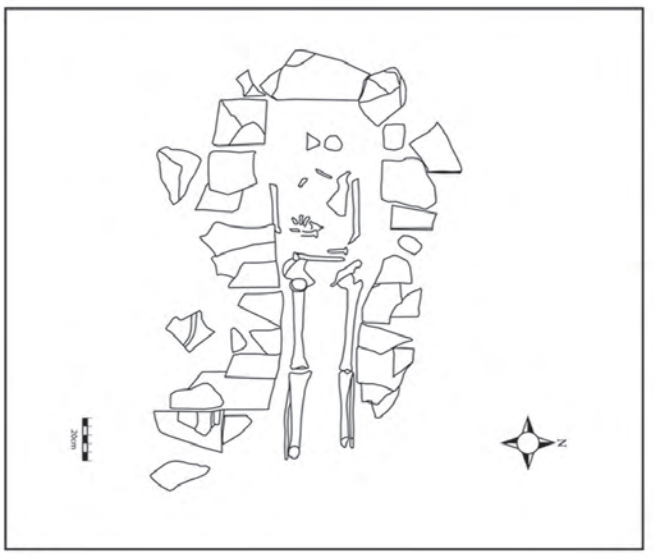
Bu döneme ait tabakalardan tespit ettiğimiz keramikler üzerinde yaptığımız incelemeler, evreler arasındaki keramik geleneğinin bazı kap formları dışında birbirinden farklılaşmadığını ve bir süreklilik arz ettiğini göstermektedir. Bu keramikler, yüzey işlemleri ve yapım kalitesi değerlendirildiğinde, *İnce* ve *Kaba Yapım Mallar* olmak üzere iki temel mal grubu altında sınıflandırılabilir. İnce yapım mallar genellikle, kırmızı, kahverengi siyah alacalı veya devetüyü renkli banyo astara sahip, son derece iyi açkılanmış ve parlak bir görünümlü keramiklerden oluşmaktadır. Söz konusu keramiklerin bazıları üzerinde *"altın banyo astar"* ve *"gümüş banyo astar"* tespit edilmiştir. Devetüyü, kiremit ve kahverenginin çeşitli tonlarında, küçük taşçık katkılı hamura sahip bu mal grubu keramiklerinin, çark yapımı olduğu ve iyi derecede fırınlandığı görülmektedir. Bu grubun en yaygın kap formları arasında basit, dışa kalınlaştırılmış ya da dışa çekik ağız kenarlı, yarı küresel ya da keskin omuzlu çanaklar, uzun ya da kısa kaideli meyvelik ve kadehler yer almaktadır (Figür 7). Bunun yanı sıra dışa dönük ağız kenarlı küresel gövdeli çömlek ve depolama kapları yaygın kullanım görmüştür. Bazı kapların üzerinde, ışın şekilli açkı bezeme başta olmak üzere, oluk ya da kabartma bezemeli örnekler görülmektedir. Kaba yapım mallar ise kiremit, kırmızı ve kahverenginin çeşitli tonlarında, yoğun taşçık ve mika katkılı hamura sahip olup genellikle

Figür 7: Geç Tunç Çağ Keramik Örnekleri

Figür 8: Geç Tunç Çağ Keramik Örnekleri

a

b

c

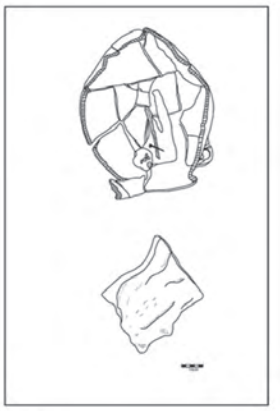
d

e

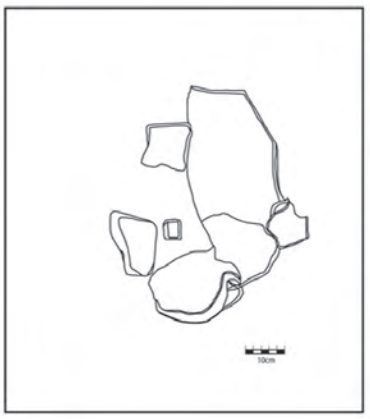
f

g

h

ı

i

j

k

Figür 9

Orta Tunç Çağ (e-h, j-k), Demir Çağ (ı-i) ve Bizans Dönemi'ne (a-d) tarihlenen mezar örnekleri

yüzey işleminde astar veya açkı görülmemektedir. Çark yapımı keramiklerin orta ve iyi derecede fırınlandığı görülmektedir. Bu grubun en yaygın kap formları arasında dışa kalınlaştırılmış ya da dışa çekik ağız kenarlı, yarı küresel gövdeli çanak ve çömleklerden oluşmaktadır (Figür 8). Sınırlı sayıda kap üzerinde çentik bezeme tespit edilmiştir.

MEZARLIK ALANI ARAŞTIRMALARI

2007 yılı kazı çalışmalarında yerleşimin batısında ova içinde yapılan incelemelerde modern tarım faaliyetleri sonucu tahrip olmuş 8 küp ve bir taş sandık mezar olmak üzere toplam 9 mezar tespit edilmiştir. Söz konusu mezarlardan küp mezarlar Orta Tunç Çağ ve Demir Çağa tarihlenirken taş sandık mezar Bizans dönemine aittir. Ağız kısmı doğuya gelecek şekilde doğu-batı doğrultulu olarak yerleştirilmiş küpler içine, gömü hoker pozisyonunda yatırılmış olup küplerin ağız kısımları yassı bir taş ile kapatılmıştır. Mezarların sadece 4'ünde ölü hediyesi olabilecek bir boncuk, bronz ve gümüş yüzük ile saç iğnesi tespit edilmiştir. İki sıra taş örgü üzerine kiremit örülerek yapılmış ve üzeri taşlarla örtülmüş olan Bizans Dönemine ait sandık mezarın gömüsü, doğu-batı yönünde ve sırt üstü yatırılmıştır. Farklı dönemlere ait olan bu mezarlar bu alanın hemen hemen her dönemde Beycesultan'ın mezarlık alanı olarak kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca 2008 yılında yerleşimin doğu konisinin batı yamacında 2 x 20 m'lik bir alanda yaptığımız kazı çalışmalarında Selçuklu-Beylikler Dönemine ait toplam 16 adet basit toprak gömü mezar tespit edilmiştir (Figür 9).

BİBLİYOGRAFYA

Aktuğ-Kolay 1999	İ. Aktuğ-Kolay, *Batı Anadolu 14. Yüzyıl Beylikler Mimarisinde Yapım Teknikleri*, Ankara.
Asal 2007	R. Asal, "İstanbul'un Ticareti ve Theodosius Limanı", In: A. K. Pekin (Ed.), *Gün Işığında, İstanbul'un 8000 yılı, Marmaray, Metro, Sultanahmet Kazıları*, 180-197.
Aslanapa 1965	O. Aslanapa, *Anadolu'da Türk Çini ve Keramik Sanatı*, İstanbul.
Bikić 2007	V. Bikić, "Early Turkish stratum on the Belgrade Fortress", In: B.Böhlendorf-Arslan, A.O. Uysal, J. Witte-Orr (Ed.), *Çanak, BYZAS* 7, 515-522.
Buchthall 1962	H. Buchthall, "Some notes on Byzantine Hagiographical portraiture", *Gazette des Beaux-Arts* 62, 81-90.
Efe 2004	T. Efe, "Kültür Gruplarından Krallıklara: Batı Anadolu'nun Tarihöncesi Kültürel ve Siyasal Gelişim Profili," *Colloquium Anatolicum* III: 15-29.
Efe-Ay 2001	T. Efe ve D.M.S. Ay-Efe, "Küllüoba: An Early Bronze Age Settlement in North-West Anatolian Hinterland; An Overview on the Archaeological Work Done Between Years 1996-2000." *TÜBA-AR* IV, 43-78.
Emre 1978	K, Emre, *Yanarlar, Afyon Yöresinde Bir Hitit Mezarlığı*, TTK Basımevi, Ankara.
Erdem 1998	İ. Erdem, "Çivrilli İki Türkmen Dervişi Beyce Sultan ve Habib-i Acem" *Tarih Araştırmaları Dergisi* 1997, 53-56.
Garstang and Gurney 1959	J. Garstang and O.R. Gurney, *The Geography of the Hittite Empire*, The British Institute of Archaeology at Ankara.
Grierson 1973	P. Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, Volume Three Leo III 867-1081*, Washington.
Hawkins 1998	J. D. Hawkins, "Tarkasnawa King of Mira, 'Tarkondemos', Boğazköy Sealings and Karabel" *AnSt* 48, 1-31.
Heinhold-Krahmer 1977	S. Heinhold-Krahmer, *Arzawa, Untersuchungen zu seiner Geschichte nach den hethitischen Quellen*. Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg.
Korfman 1989	M. Korfman, "Ausgrabungen am Beşiktepe", *Anatolia and The Ancient Near East Studies in Honor of Tahsin Özgüç*, TTK, Ankara: 271-278.
Lloyd and Mellaart 1962	S. Lloyd and J. Mellaart, *Beycesultan I. The Chalcolitic and Early Bronze Age Levels*. London
Lloyd and Mellaart 1965	S. Lloyd, J. Mellaart, *Beycesultan Vol II: Middle Bronze Age Architecture and Pottery*, London.
Lloyd 1972	S. Lloyd, *Beycesultan Vol. III: Late Bronze Age Architecture*, Part I, London.
Mellaart 1954	J. Mellaart, "Preliminary report on a survey of pre-classical remains in southern Turkey," *Anatolian Studies* 4, Ankara: 175-239.
Mellart and Murray 1995	J. Mellaart and A. Murray, Beycesultan III, *Late Bronze Age and Phrygian Pottery, Middle and Late Bronze Age Small Objects*, Part II, London.
Özkul-Fındık 2007	N. Özkul-Fındık, "Slip Painted Iznik Ceramics", In: B.Böhlendorf-Arslan, A.O. Uysal, J. Witte-Orr (Ed.), *Çanak, BYZAS* 7, 531-544.
Peschlow Bindokat 2002	A. Peschlow Bindokat 2002, "Die Hethiter am Laotmos. Eine hethitischluwischw Hieroglypheninschrift am Suratkaya (Beşparmak/Westtürkei)" *Antike Welt* 33, 211-215.
Ratto 1959	R. Ratto, *Monnqies Byzantines*, Amsterdam.
Ünal 2003	A. Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu* II, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Istanbul.

ÇATTEPE HÖYÜK

Haluk Sağlamtimur [1]
Atila Türker [2]

Siirt ve çevresindeki ilk sistemli arkeolojik araştırmalar *R. Braidwood* ve *H. Çambel* tarafından 1963 yılında Diyarbakır, Şanlıurfa ve Siirt illerini kapsayan oldukça geniş bir alanda yapılmıştır.[3] Söz konusu araştırmada Siirt'in doğu ve güneyindeki bölgelere ve özellikle de Botan Vadisi'ne iklim koşulları nedeniyle gidemeyen araştırma ekibi, çalışmalarını daha çok Siirt'in batısında kalan Batman ile Siirt arasındaki bölgede yoğunlaştırmıştır.[4] Bu araştırmadan uzun bir süre sonra *G. Algaze* ve ekibi tarafından *Dicle ve Fırat Yüzey Araştırmaları Projesi* kapsamında 1988-1990 yılları arasında bölgede tekrar arkeolojik yüzey araştırması gerçekleştirilmiştir.[5] Bu araştırmada Botan Vadisi de kapsamlı olarak araştırılmış ve bu alanda farklı dönemlere ait 38 yerleşim yeri saptanmıştır.[6] 2000 yılında ise *J. Velibeyoğlu, A. Schachner* ve *Ş. Schachner* tarafından yapılan araştırmalarda G. Algaze tarafından saptanan yerleşim yerlerinde ve özellikle Çattepe Höyük'te yoğun yüzey toplaması ve araştırmalar yapılmıştır.[7] Bu araştırmalardan elde edilen veriler ışığında 2009 yılında başlayan Çattepe Höyük Kazıları halen devam etmektedir.

Botan Nehri, Kurtalan İlçesi'ne bağlı Çattepe (Tilli/Tili/Til) Köyü yakınında, Dicle Nehri ile birleşmektedir. Çattepe Höyük iki nehrin birleştiği bu alanda her iki nehre hakim bir noktada bulunan doğal bir yarımada üzerindedir (Resim

1 Yrd. Doç. Dr. Haluk Sağlamtimur, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Bornova - İzmir (*haluk.saglamtimur@ege.edu.tr*)

2 Yrd. Doç. Dr. Atila Türker, Nevşehir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Nevşehir (*atilaturker@googlemail.com*)

3 Çambel ve Braidwood 1980: 10.

4 Benedict 1980: 107-192.

5 Algaze 1989a: 241-281; Algaze 1989b: 391-405.; Algaze et al 1991: 175-240.

6 Bu yüzey araştırmasında varlığı tespit edilen Siirt-Türbe Höyükteki kurtarma kazıları, 2002-2007 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. Bkz. Sağlamtimur 2004: 463-470.; Sağlamtimur ve Ozan 2007: 1-33.

7 Velibeyoğlu et al 2002: 783-835.

Resim 1a
Çattepe, genel görünüm.

Resim 1b (Yukarıda Solda), Resim 2a (Yukarıda Sağda)
Çattepe genel görünüm.
Resim 3
Yukarıda: MÖ 2. Binyıl Orta Tunç Çağ'a tarihlenen yapılar

1a-b). Bu jeopolitik konumu nedeniyle Botan ve Dicle Vadilerinde bulunan önemli arkeolojik yerlerden biridir. Höyükteki kültürel dolgular kuzeye doğru yükselmekle birlikte ortalama 10-15 metre arasında değişmektedir. Olasılıkla erken dönemlerden itibaren höyüğün kuzey tarafına daha yoğun olarak yerleşildiğini söyleyebiliriz. Yerleşim yerinin kuzeyinde bulunan yüksek duvarlı Geç Roma-Erken Bizans Dönemi surları bu alandaki höyük toprağının akmasını engellemiş olabilir. Bu nedenle sur duvarlarının tahrip olduğu veya daha alçak olduğu güney tarafındaki kültürel dolgular kuzey tarafa göre daha azdır. Höyüğün etrafında Geç Roma-Erken Bizans Döneminde yapılmış olan kalenin surları kısmen sağlam durumda görülmektedir.[8] Yaklaşık 250 x 350 m. boyutlarında olan yerleşim yerinin kuzeyindeki tarlalarda ise Geç Roma-Erken Bizans Dönemine ait *Vicus* yerleşimi,[9] Ortaçağ'da iskan edilmiş olan bir dışkent ve daha çok Ortaçağ'a tarihlenen mezarlık alanı bulunmaktadır. Höyük ve çevresinde ele geçen buluntular yerleşimin prehistorik dönemlerden günümüze kadar uzun bir süre iskan edildiği göstermektedir. Yüzey buluntusu olarak Halaf ve Ubaid Dönemi boyalıları dışında, az sayıda olmakla birlikte Uruk Dönemi devrik ağızlı (*bevelled rim bowl*) kaseler de ele geçmiştir. Ancak höyüğün herhangi bir yerinde söz konusu bu erken tabakalara henüz ulaşmak mümkün olmamıştır. Höyük üzerinde bulunan günümüz köy yerleşimi ve köye ait yapılar dışında, Geç Roma-Erken Bizans ve Ortaçağ tabakaları, höyükteki erken dönemlerin geniş alanlarda kazılmasını şimdilik engellemektedir (Resim 2a-b). Höyük üzerinde yapılan çalışmalarda özellikle Botan tarafındaki yamaç açmalarda MÖ 2. Binyıl Orta Tunç Çağ'a tarihlenen yapılar

8 Lightfoot 1986: 509-530; Algaze 1989a, 254.

9 Velibeyoğlu et al 2002: 794, dipnot 25.

Resim 2b
Çattepe genel görünüm.

ortaya çıkartılmıştır (Resim 3). Bu alanda bulunan yapıların kalın olan güneydoğu tarafındaki dış duvarlarının savunma amaçlı olarak yapıldığını düşünmekteyiz. Botan Nehrine paralel olarak yapılmış olan bu kalın duvarlara dayanmış, tabanları taş döşeli mekanlar teraslar halinde höyüğün üst kısımlarına kadar devam etmektedir. Bu yapılardan ele geçen çanak çömlekler içerisinde genellikle kızılkahve boya astarlı çanak çömleklerin (red-brown wash ware) yanı sıra, ağız kenarı koyu renk bantlı, portakal renkli çanak çömleklerle (dark rimmed orange ware) birlikte farklı boyutlarda çömlekler, depolama küpleri, sığ ve derin kâseler bulunmaktadır (Resim 4). MÖ 2. Binyıl'ın bir diğer önemli çanak çömlek grubu olan Habur boyalıları ise az olmakla birlikte aynı alandan ele geçmektedir. Bu yapılar Geç Roma Döneminde açılmış olan bir kuyu tarafından tahrip edilmiştir. Geniş alanlarda çalışılmamasına rağmen höyük üzerinde MÖ 2. Binyıl yapılarının geniş alanları kapladığını söyleyebiliriz. Höyük üzerinde erken Demir Çağ yivlileri ve Geç Demir Çağ'a tarihlenen boyalı çanak çömlekler bulunmasına rağmen yüzeye yakın olan bu tabakalar büyük oranda tahrip olmuştur.[10] Ilısu Baraj bölgesindeki

10 Velibeyoğlu et al 2002: 788. G.Algaze'nin yüzey araştırmasında "Near Yazlıca" diye kayıtlara geçmiş, Çattepe'nin yaklaşık 500 metre kadar kuzeyinde doğal bir kayalığın üzerinde küçük bir höyük bulunmaktadır. Kültürel dolgunun 2-3 metre olduğu höyük üzerinden toplanan çanak çömlekler çoğunlukla Demir Çağı'na tarihlenmektedir. Olasılıkla Demir Çağ'ın bazı evrelerinde Çattepe'de yaşayanlar güvenlik nedeniyle bu alanı terk ederek bu höyüğe yerleşmiş olabilirler. Höyüğün bulunduğu yamaçtan Dicle ve Botan Vadilerinin bulunduğu geniş bir alanın görülmesi bu düşüncemizi desteklemektedir.

Resim 4
Yukarıda: MÖ 2. Binyıl Orta Tunç Çağ'a tarihlenen çanak

Resim 6
Geç Roma Dönemi sur duvarları.

birçok kazı yerinden bildiğimiz ve triangle ware veya festoon ware olarak adlandırılan[11] boyalı çanak çömlekler Çattepe kazısında da ortaya çıkartılmıştır (Resim 5a-b). Dar ağızlı ve kulplu testi biçiminde olan kapların açık renk astarlı olan yüzeylerine yapılmış olan çoğunlukla kırmızı boyalı üçgen bezemeler, boyun kısmının hemen altından başlayarak gövdenin altına kadar devam etmektedir.

Höyük üzerinde bulunan kalenin bazı alanlardaki duvar kalınlığı yaklaşık 2.5 metre civarındadır (Resim 6). Duvarlar çoğunlukla siyah bazalt taşlardan yapılmış, aralarda ise kısmen beyaz kireçtaşı kullanılmıştır. Farklı dönemlerde tadilat geçirerek kullanılmış olan kale duvarların korunan yüksekliği bazı alanlarda 10-15 metreye kadar ulaşmaktadır. Korunmuş olan bazı duvarlardan anlaşıldığı üzere bazalt duvarların bittiği alanların üst kısmında 39 x 26 cm. ebatlarında büyük

11 Köroğlu 2008: 337-338.

Resim 5a (Solda),
Resim 5b (Sağda)

Geç Demir Çağ'a tarihlenen boyalı kap.

Resim 7a (Yukarıda)

Geç Roma Dönemi sur duvarları.

boyutlu tuğlalar kullanılmıştır. Özellikle Dicle Nehrine bakan batı taraftaki kule ve duvarlar sağlam durumdadır (Resim 7a). Bu alanda kuzeybatı köşede bulunan kulenin taban çapı aşağıya doğru genişleyerek devam etmesine rağmen şimdilik 22 metredir (Resim 7b). Arazinin topografik yapısı da gözönüne alındığında kaleye girişin bu taraftan olması gerektiğini düşünmekteyiz. Ayrıca yüzeyden göründüğü kadarıyla kale ile bu alandaki yerleşim yeri arasına savunma amaçlı bir hendek açılmış olabilir. Yerleşim yerinin kuzeyinde bulunan tarlalarda ele geçen bulun-

tular Geç Roma-Erken Bizans Dönemindeki yerleşimin kale ile sınırlı kalmadığını kuzeyde bulunan geniş bir alana yayıldığını göstermektedir.[12] Bu yerleşim şekli özellikle Suriye'de bulunan Geç Roma ve Bizans Döneminde askeri amaçlı kurulan yerleşimlere benzemektedir.[13] 1989 yılında Çattepe'de bulunan ve halen Diyarbakır Müzesi'nde korunan bir sunak, muhtemelen bu döneme aittir (Resim 8). Antonius Domittianus adlı, Roma ordusun yardımcı birliklerinden emekli olmuş bir askerin Zeus Olympius için yaptırdığı eserin üzerinde Yunanca-Aramice çift dilli yazıt bulunmaktadır. Söz konusu eser kendi dönemi açısından bölgedeki nadir bulunan yazıtlardan olması dolayısıyla büyük önem taşımaktadır.[14] Çattepe'deki kale ve diğer buluntular, yerleşimin, Geç Roma İmparatorluğu'nun doğu savunma sistemin bir parçası olduğunu ve MS 4. yüzyılda doğudaki İran-Sasani İmparatorluğu'nun kültürel ve siyasi etkisinde kaldığını da göstermektedir. Kazılarda ortaya çıkartılan sikkeler de bu tarihi desteklemektedir, sikkeler çoğunlukla

12 Velibeyoğlu et al 2002: 794.

13 Velibeyoğlu et al 2002: 798.

14 Lightfoot ve Healey 1991: 1-7.

Resim 7b
Geç Roma Dönemine tarihlenen kuzeybatı kulesi.
Resim 8 (Yukarıda)
Çattepe'de bulunmuş Diyarbakır Müzesinde bulunan stel.

II. Constantius (MS 337-361)[15] (Resim 9-10), Constantius Gallus (MS 351-354)[16] (Resim 11) dönemine tarihlenmektedir Botan Vadisi'nin güneyinde Dicle boyunca Part ve Sasani dönemine ait bazı kaya kabartmaları ve kaya mezarları bu etkinin bölgeye kadar ulaştığının kanıtıdır.[17]

15 Kazıda bulunan sikkeler Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eski Çağ Kültürleri Bölümünden Doç. Dr. Cumhur Tanrıver ve Uzman Mehmet Önder tarafından okunmuştur, katkılarından dolayı teşekkür ederim.
II. CONSTANTIUS (MS 337-361), Basım Tarihi: MS 346-350, Ön Yüz: Sağa doğru, inci diademli, giysili İmparator büstü, [DN CO]NS TAN-TIVS [PF AVG], Arka Yüz: Küre üstünde, sağa ayakta Phoenix (Anka kuşu), sağda yıldız, FEL TEMP [REPAR] ATIO, (Felicium Temporum Reparatio "Mutlu zamanların yeniden kurulması"), Altta: ANS (Antiochia Darphanesi)
II. CONSTANTIUS (MS 337-361), Basım Tarihi: MS 341-346, Ön Yüz: Sağa doğru, inci diademli, İmparator başı, [DN]CONSTAN-TIVS P[F AVG], Arka Yüz: Çelenk içinde dört satır halinde, VOT / [X] X / [MVLT] / [XXX], Altta: [SM] NB, (Nikomedia Darphanesi olabilir?)

16 CONSTANTIUS GALLUS (Caesar MS 351-354), Basım Tarihi: MS 351-35, Ön Yüz: Sağa doğru, çıplak, başlı giysili büst, [DN CONS]TANTI-VS NOB [CAES], Arka Yüz: Yere Düşmüş atlıya hücum eden Virtus sağ elinde mızrak, sol kolunda kalkan, sol boşlukta "r", [FEL TEMP RE]PA[RATIO], (Felicium Temporum Reparatio "Mutlu zamanların yeniden kurulması"), Darphane harfleri görünmüyor.

17 Algaze 1989a: 248-249, Fig. 24, 26.

Resim 9 (En Üstte), Resim 10 (Ortada)

II. Constantius (MS 337-361)Dönemine tarihlenen sikke.

Resim 11 (Altta)

Constantius Gallus (MS 351-354) Dönemine tarihlenen sikke.

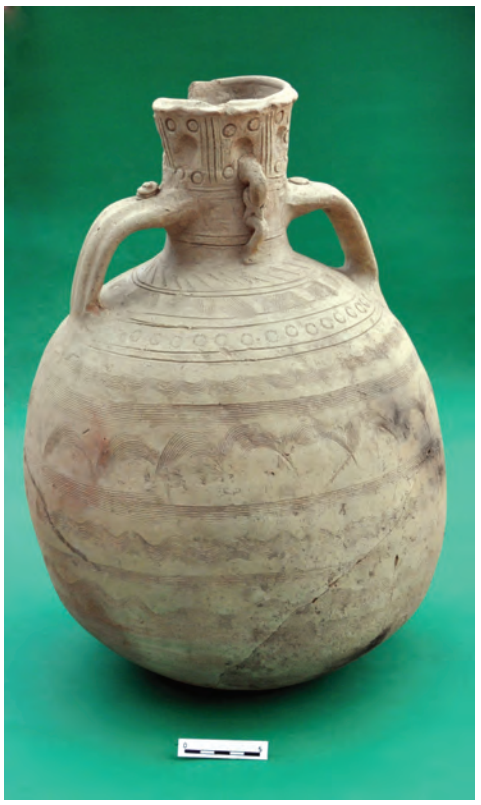
Resim 12 (Solda)

Geç Roma Dönemi surlarının üzerine yapılmış olan Orta Çağ yapıları

Çattepe'nin Orta Çağ Arap yazılı belgelerindeki[18] adı Tell-Fafan'dır.[19] Bu kayıtlardaki bilgilere göre Botan ve Dicle'nin birleştiği noktada bulunması nedeniyle özellikle 10. yüzyıl boyunca El-Cezire'nin önemli ticari şehir ve limanlarından biridir. Dicle Nehri höyüğün bulunduğu alanda en büyük kollarından Botan Nehri ile birleşmekte ve dolayısıyla su debisi iki katına çıkarak nehir taşımacılığı

18 Çevik 2002: 145-147. Bu makalenin Ortaçağ'la ilgili bölümlerinin büyük bir bölümü aynı zamanda kazı ekibimizin üyesi olan Yrd. Doç. Dr. Adnan Çevik'in henüz yayınlanmamış olan doktora tezinden alınmıştır.

19 Lightfoot- ve Healey 1991: 1. Söz konusu makalede Çattepe'nin Dicle üzerinde bulunan önemli bir Roma garnizonu olduğu belirtilerek *equites Pafenses* olarak tanımlanmıştır. Olasılıkla burada geçen Pafenses adı daha sonra dönüşerek Ortaçağ'daki İslami şehir olan Tell-Fafan adını almış olmalıdır.

Resim 13a, 13b, 13c
Orta Çağ-İslami Döneme tarihlenen kaplar.

için oldukça uygun bir hale gelmektedir. 2009 yılında yapılan kazı çalışmalarında Çattepe'nin üst tabakalarında bu döneme tarihlenen evreler ortaya çıkartıldı. Bu döneme tarihlenen yapıların büyük bir bölümü höyüğün güney tarafı ile günümüz köy yerleşimi arasındaki düzlükte bulunmaktadır. Ayrıca yine bu döneme tarihlenen yapıların bir bölümü ise yerleşimin batı tarafındaki Geç Roma surlarının sağlam duvarlarına yaslanarak yapılmış mekanlardan oluşmaktadır (Resim 12). Bu yapılarda ortaya çıkartılan çanak çömleklerin bir bölümü yapıların içinde *in situ* olarak ele geçti (Resim 13 a-b-c). Ortaçağ Arap yazılı belgelerinde bahsi geçen liman yapısı ise yerleşimin güneybatı tarafında Dicle Nehrinin kenarında ortaya çıkartıldı. Doğu ve güney tarafı kısmen konglemera tabakası kazılarak inşa edilmiş olan liman yapısına gitmek için höyük yamacına inşa edilmiş idari yapıların içerisinden geçerek aşağıya taş merdivenler aracılığıyla ulaşılmaktadır (Resim 14 a-b). Kireçtaşından yapılmış olan merdiven basamakları 23 adet olup, 150 x 0.50 m. boyutlarında, yaklaşık 0.30 m. kalınlığındadır. Merdiven basamakları için liman yapısının batı tarafına güçlü ve kalın bir taş duvar inşa edilmiş, doğu tarafında ise tuğladan yapılmış duvar bulunmaktadır. Doğu kısmında basamakların dayandığı bu tuğla duvar hafif bir kavisle aşağıya doğru inmektedir. Bu nedenle, Dicle'ye inen merdivenlerde bu duvarla birlikte kavisli bir şekilde devam etmektedir. Basamakların üst kısmı tuğlalardan yapılmış bir kemerle kapatılmış olmalıdır. Tabanda bulunan son birkaç basamağın bulunduğu alandaki 4 x 3.30 m. boyutlarındaki çok geniş olmayan alan, yükleme ve boşaltma için kullanılmış olmalıdır. Basmakların bittiği yerin güneyinde ve kuzeyinde Dicle Nehrine dik uzanan iki duvar bulunmaktadır. Bu duvarların büyük bir kısmı liman yapısının suyun içinde kalan kısmını oluşturmaktadır. Güney taraftaki duvar yaklaşık 9 metre uzunluğunda, 2.60 metre kalınlığındadır. Kuzeyde olan duvar ise bu duvara paralel olup büyük bölümü tahrip olmuştur. Bu iki duvarın arasına giren

Resim 14a (Solda)
Çattepe'de ortaya çıkarılan liman yapısı.
Resim 14b (Yukarıda)
Liman yapısının merdivenleri.

kelek veya sal gibi taşıma araçları yükleme ve boşaltmayı Dicle Nehrinin akıntısından etkilenmeden bu alanda güvenli bir şekilde yapmış olmalıdırlar.[20] Ayrıca suyun yükselmesi veya alçalması karşısında 3.30 metre genişliğindeki bu iki duvarın üzerine ahşap uzatarak daha geniş bir yükleme ve boşaltma alanı yaratmakta mümkündür. Bu alanda oldukça geniş bir alana yayılmış olan liman yapısının batı bölümü yıkılmış olmasına rağmen Dicle'nin sularına karşı güçlü duvarlarla koruma altına alınmıştır. Eldeki veriler ışığında liman yapısının daha erken dönemlerde kullanıldığı hakkında birşey söyleyecek durumda değiliz. Ancak yerleşimin bulunduğu alanın stratejik ve jeopolitik konumu itibarıyla erken dönemlerde de liman olarak kullanılmış olması akla yatkındır.

İslâm coğrafyacıları Tell-Fafan'ı bir şehir ve Dicle üzerinde gemi taşımacılığının başladığı ilk yer olarak kabul etmektedirler. Bir diğer deyişle Çattepe'ye kadar Dicle üzerinde keleklerle yapılan taşımacılık buradan itibaren yerini *"Sefine"*, yani gemilerle bırakmaktadır. Özellikle MS 10. yüzyılda kuzey yollarını kullanarak gelen kervanların Tell-Fafan limanından yükledikleri mallarını Dicle üzerinden Cizre ve Musul yoluyla Bağdat'a kadar ulaştırdıkları bilinmektedir. Örneğin bu yazarlardan biri olan Makdisi, Tell-Fafan'ı Dicle ile Botan arasında, kapalıçarşıları ve kerpiçten evleri bulunan, hayatın ucuz olduğu bir şehir olarak anlatmaktadır. Höyüğün batı tarafında kazılarda ortaya çıkartılmış olan büyük dere taşlarından

20 Höyüğün doğusunda, Botan Nehri tarafında, toprağa açılmış, kelek veya salların yanaşıp yükleme ve boşaltma yaptıkları bir alan bulunmaktadır. Köylülerin söylediğine göre bu alan 1960-1970'li yıllara kadar kullanılmıştır.

yapılmış çevre duvarı olasılıkla İslami şehir Tell-Fafan'ın çevre duvarı olmalıdır. Bu dönemde Geç Roma-Erken Bizans Dönemi surlarının sağlam kalan kısımlarına yeni duvarlar ekleyerek kullanılmış olduklarını düşünmekteyiz. Bu liman kenti 915-916 yılında halkının neredeyse tamamı kılıçtan geçirildikten sonra ateşe verilerek yakılmıştır. Yapılan kazı çalışmalarında şehrin tamamını kapsayan bu yangın tahribatı açığa çıkartılmıştır. Yazılı kaynaklar, MS 10. yüzyılda Erzen, Bitlis ve daha kuzeydeki Ermeniyye şehirlerinden gelen malların Dicle üzerinden Musul'a aktarılması noktasında aktif bir liman şehri özelliği taşıyan Tell-Fafan'ın MS 11. yüzyıldan itibaren bu özelliğini koruyamayıp sıradan bir köy haline geldiğini göstermektedir. Çünkü MS 11. yüzyıldan itibaren Mervani hakimiyetine paralel olarak yörede yoğunlaşmaya başlayan eşkıya çetelerinin varlığı bu güzergahı büyük ticaret kervanları için oldukça tehlikeli bir hale getirmiştir. Bu da doğal olarak tüccarların güvenlik açısından uygun olmayan bu yolu terketmelerine ve Tell-Fafan'ın ticari bir liman şehri olma niteliğini yitirerek küçük bir köy mertebesine inmesine neden olmuştur. Artukluların bölgede güçlenmesi ve Hasankeyf'in başkent olmasından sonra Midyat ve Nusaybin üzerinden güneye inen yol güzergahının önem kazanmasıyla nehir taşımacılığı eski önemini kaybettiğinden dolayı Çattepe/Tell-Fafan tamamen terk edilmiştir. Nitekim MS 12. ve 13. yüzyıl kayıtlarında Tell-Fafan adının hiç geçmemesi bu tarihlerden itibaren yerleşim yeri ve limanın önemini tamamen yitirdiğini göstermektedir. Bu tarihten sonra stratejik önemi artan Hasankeyf, Musul'a kadar olan bölgede nehir taşımacılığı açısından önemli bir liman olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Botan ve yan kolları üzerinde kurulan köprüler ve hanlar bölgenin Selçuklu hükümdarları için taşıdığı önemi vurgulamaktadır. Bu yapılar bölgenin merkezi olan Çattepe'den başlayarak, Botan Vadisinden geçen Van Bölgesi ve Kuzey Mezopotamya arasındaki stratejik önem taşıyan yolların kontrol altında tutulmaya çalışıldığını göstermektedir. Dicle tarafındaki sur yapılarının üst kısımlarında görülen mimari evreler Çattepe'nin MS 11.-14. yüzyılda tadilat geçirdikten sonra tekrar yerleşildiğini göstermektedir. Selçuklu Döneminden sonra Çattepe Höyük üzerinde bulunan yerleşim stratejik önemini kaybederek, günümüze kadar iskan edilen bir köy olarak kalmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

Algaze 1989a	G.Algaze, “A New Frontier: First Results of the Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project, 1988”, Journal of Near Eastern Studies, Vol.48/4, 1989, 241-281.
Algaze 1989b	G.Algaze, “The Tigris-Euphrates Archaeological Survey Project, 1988”; Dicle ve Fırat Yüzey Araştırmaları Projesi, 1988”, VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara, 1989, 391-405.
Algaze et al 1991	G.Algaze, R.Breuninger, C.S.Lightfoot, M.Rosenberg, “TheTigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project: A Preliminary report of the 1989-1990 Seasons”, Anatolica 17, 175-240.
Benedict 1980	P. Benedict, “Güneydoğu Anadolu Yüzey Araştırması”, In: Halet Çambel, Robert J. Braidwood (Eds.), İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Karma Projesi Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları I, İstanbul, 107-192.
Çambel ve Braidwood 1980	H.Çambel, R.J.Braidwood, “İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları Karma Projesi: 1963-1972 Çalışmalarına Toplu Bakış”, In: Halet Çambel, Robert J. Braidwood (Eds.), İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Karma Projesi Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları I, İstanbul, 1-31.
Çevik 2002	A. Çevik, XI- XIII Yüzyıllarda Diyar-ı Bekr Bölgesi Tarihi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü,Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı İstanbul.
Köroğlu 2008	K. Köroğlu, “Yukarı Dicle bölgesinde Yeni Assur Krallığı sonrasına ilişkin kültürel değişimin tanımlanması: Geç Demir Çağı ve Hellenistik Dönem'in izleri”, In: T. Tarhan, A. Tibet, E. Konyar (Eds) Muhibbe Darga Armağanı, İstanbul, 335-344.
Lightfoot 1986	C.S. Lightfoot, “Tillia, Late Roman Equites fort on the Tigris?” In P. Freeman and D. Kennedy (Eds.), The Defence of the Roman and Byzantine East. Proceedings of a colloquium held at the University of Sheffield in April 1986, 2 vols., BAR International Series 297, Oxford, 509-529.
Lightfoot ve Healey 1991	C.S. Lightfoot, J.F. Healey, “A Roman Veteran on the Tigris”, Epicrafica Anatolica 17, 1-7.
Makdisî 1987	Makdisî, Ahsenü’t-tekâsîm fî ma’rifeti’l-ekâlîm, Beyrut.
Sağlamtimur 2004	H. Sağlamtimur, “Siirt-Türbe Höyük 2002 Yılı Kazısı”, 25. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt, Ankara, 463-470.
Sağlamtimur ve Ozan 2007	H.Sağlamtimur, A.Ozan, ”Siirt-Türbe Höyük Kazısı-Ön rapor”, Arkeoloji Dergisi 10 (2007/2), İzmir, 1-33.
Velibeyoğlu et al 2002	J. Velibeyoğlu, A. Schachner, Ş.Schachner, “Botan Vadisi ve Çattepe (Tilli) Yüzey Araştırmaları’nın İlk Sonuçları”, In: N. Tuna, J. Velibeyoğlu (Eds.) Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları, Ankara, 783-835.

DİLKAYA HÖYÜĞÜ

Altan Çilingiroğlu [1]

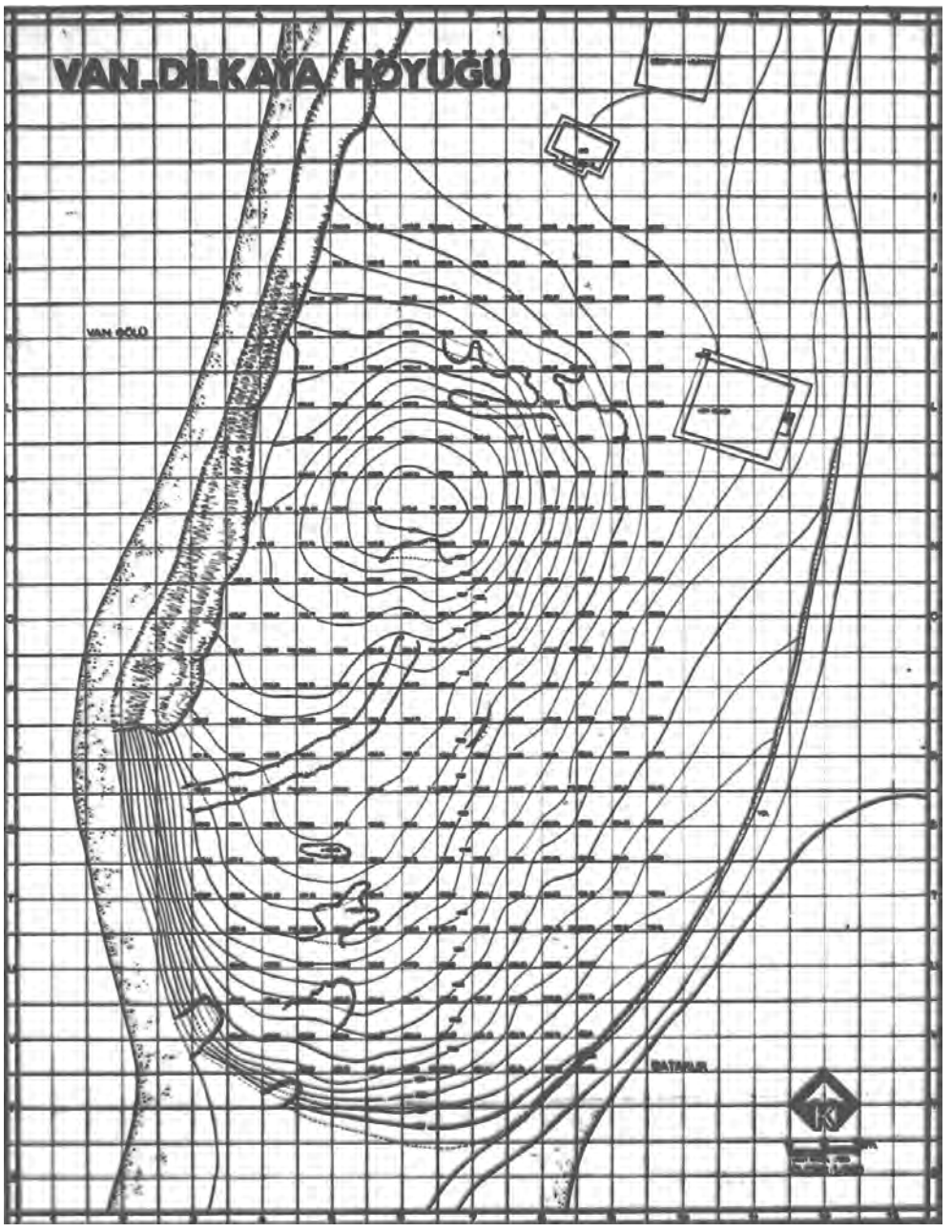
Dilkaya kazıları 1984 yılında Van Müze Müdürlüğü'nün başkanlığında ve Prof. Dr. Altan Çilingiroğlu'nun bilimsel başkanlığı ve sorumluluğunda bir kurtarma kazısı olarak başlamıştır. 1986 yılından itibaren Dilkaya Kazısı Bakanlar Kurulu kararı ile Altan Çilingiroğlu'na devredilmiş ve 1991 yılına kadar sürdürülmüştür (Resim 1). Van Bölgesinde farklı zamanlarda yaptığımız çeşitli araştırma ve gezilerimizde Dilkaya Höyüğü'nün Van Gölü'nün tahribatı ile karşı karşıya kaldığı gözlenmiştir. Kış mevsiminde yükselen göl dalgaları göl kıyısındaki bu yerleşme yerinin oturduğu kum tepesini alttan kemirmekte ve tepe üzerindeki höyüğün yıkılarak göle kaymasına neden olmaktaydı. Doğanın önlenemez bu yıkımının yanında köy halkının neden olduğu tahribatın boyutları da korkunçtu. Son yıllarda Dilkaya ve komşu Köşk köyünde inşa edilen birçok köy evinde kullanılan taş malzeme höyükte var olan taş duvarların sökülmesiyle elde edilmişti. Köy içinde zaman zaman yaptığımız inceleme ve araştırmalar hemen hemen her köy evinde höyükten veya Dilkaya mezarlık alanından sökülmüş taş bloklarının ve mezar taşlarının varlığını göstermiştir. Höyüğün 200 m kuzeyinde kum yığınları altında olduğu saptanan mezarlık alanının büyük bölümünün de Van Gölü'nün tahribatı ile yok olduğu saptanmıştır. Bu alanda yürütülen arkeolojik kazılar büyük tahribata rağmen farklı dönemlere ait 700'den fazla iskeletin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

YÖNTEM

Höyükte geniş kapsamlı arkeolojik bir kazı yapılmadan önce yüzey araştırması ve topografik plan çalışması yapılmasının gerekli olduğuna karar verilmişti. Yaklaşık 250 x 150 metre boyutlarındaki höyük 5 x 5 metre ölçülerinde karelere ayrıldı. İp çekme yöntemi ile karelere ayrılan höyük yüzeyinde *"rastgele örnekleme*

Resim 1
Dilkaya Höyüğü

1 Prof. Dr. Altan Çilingiroğlu, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Bornova - İzmir, (*altan.cilingiroglu@ege.edu.tr*)

Resim 2
Dilkaya Höyüğü, topografik harita.

yöntemi" yerine tüm karelerden keramik toplandı. Bu uygulamadan amacımız kazı ilerledikçe elde edilecek sonuçların yüzey buluntularının verdiği ipuçlarıyla ne derece uyum sağladığını anlayabilmekti (Resim 2).

Yüzey araştırmasından elde edilen veriler ışığında höyükte kazı yapılacak alanların saptanmasında iki nokta öncelik almıştır. Bunlardan ilki tabakalanmayı en sağlıklı ve bir açma içinde süreklilik gösterecek şekilde elde edebilmek, ikincisi ise göl tahribatının daha çabuk erişebileceği alanları bir an önce kazmak. Bu nedenle öncelikle höyük konisinin batısında yer alan alanlarda, bir başka tanımla O5, N5 ve M5 açmalarında , daha sonraki yıllarda bu açmalara komşu olan O6, N6, M6, M7, N7 ve L7 açmalarında kazılar planlandı. Höyüğün eteklerindeki tabakalanmayı ve yerleşme yerinin konisinde yoğunlaştığı fark edilen mimari

kalıntıların höyükteki yayılımını anlayabilmek amacıyla etek açmalarında da (T8 ve S5) kazılar yapmayı uygun bulduk.

Kazılan açmaların ve elde edilen buluntuların değerlendirilmesinde "Kodlama Yöntemi" olarak adlandırdığımız bir "kayıt" sistemi kullandık. 1979 yılından beri Kaleköy ve İmikuşağı kazılarında denediğimiz ve karşımıza çıkan sorunlara göre geliştirerek düzelttiğimiz bu kayıtlama yöntemi özellikle kazı sonrasında istenilen malzemeye veya malzeme topluluklarına erişmek açısından son derece pratik ve güvenilirdir. Dilkaya Höyüğü kazılarında bulunan ağız kenarı , dip ve kulp gibi profil veren tüm çanak çömlek parçalarının ve bezemeli gövde parçalarının çizimleri yapılarak fişlenmiştir. Çizimi yapılan profil sayısı 4320'dir . Höyükten ve Mezarlık Alanı'ndan elde edilen ve profil vermeyen "amorf" çanak çömlek parçaları "keramik bahçesinde" özellikleri açısından değerlendirilmiş ve fişlenmiştir. Kayıtlarımıza geçen "amorf" çanak çömlek parçalarının sayısı 23400'dür. Fişlenen malzeme,1986 ve sonrasının teknolojisi yardımı ile, Microsoft File , Microsoft Excel ve FileMaker Pro programları yardımıyla Apple Power Macintosh bilgisayarda değerlendirilmiştir.

KAZI EKİBİ

Dilkaya Höyüğü kazıları 1984 ve 1985 yıllarında Van Müze Müdürlüğü'nün başkanlığında, ortak bir proje olarak yürütüldü. Bu yıllarda kazı ekibi bu bölümün yazarının dışında Van Müze Müdürü Ersin Kavaklı, Prof.Dr. Veli Sevin, Prof. Dr. M. Taner Tarhan, Doç.Dr. Oktay Belli (şimdi Prof.Dr.), Araş.Gör.Zafer Derin (şimdi Yrd.Doç.Dr.) ve Mimar Ümit Sirel'den oluşmaktaydı. Kazılar 1986 yılından itibaren Prof.Dr. Altan Çilingiroğlu'nun başkanlığında Prof.Dr. Veli Sevin, Prof. Dr. M. Taner Tarhan, Doç.Dr. Erksin Güleç (şimdi Prof.Dr.), Dr. Zafer Derin (şimdi Yrd.Doç.Dr.) , Dr. Gülriz Kozbe (Akdenizli) (şimdi Prof.Dr.), Araş.Gör. Yılmaz Selim Erdal (şimdi Prof.Dr.), Arkeo-botanist Mark Nesbit ve Uzman Arkeolog-fotoğrafçı Haluk Sağlamtimur'dan (şimdi Yar.Doç.Dr.) meydana gelmiştir.

Hükümet temsilciliği görevini sırayla Ali Ercan, Seracettin Şahin, Hakkı Alhan, Şengül Gündoğdu ve Mehmet Top üstlenmişlerdir.

Dilkaya Höyüğü kazısının başladığı 1984 yılından kazı sonuna kadar çeşitli üniversitelerden çok sayıda öğrenci kazılarımıza katılmışlardır. Dilkaya kazılarına katılan öğrencilerimizin adlarını bu yayında vermek bizim için zevkli bir görevdir.Kazıya katılan bir çok öğrencimiz günümüzde farklı üniversitelerde görevler üstlenmektedir.

Ege Üniversitesi:

Taciser Tüfekçi Sivas (şimdi Prof.Dr.), Halil Pekturlar, Hüseyin Gündoğdu, M.Ali Kerman, Nur Saatçioğlu, Akın Erdöl, Gülgün Deniz, Ahmet Yaraş (şimdi Yrd.Doç. Dr.), Gürhan Yayımcı, Davut Nuh, Mustafa Çakalgöz (şimdi Öğr.Gör.), Eşref Abay (şimdi Doç.Dr.), Murat Mazeci, Şevki Bardakçı, Necati M. Şentürk, Gönül Ersever, Aslı Şahin, Zeki Arif, Saide Beşorak, Ali Sözer, Canan Çelebi, Öner Albayrak, Fevzi Özen, Mehmet Işıklı (şimdi Doç. Dr.), Dilek Telli, Ahmet Aydemir, Fatmanur Kurtay, Özlem Aksan, Şebnem Koralp, Gülriz Akdenizli (Kozbe), Zafer Derin, Haluk Sağlamtimur, Cumhur Tanrıver (şimdi Doç.Dr.), Bilgin Şentürk, Oya San (şimdi Yrd.Doç.Dr.), Engin Akdeniz (şimdi Doç.Dr.), Özlem Çevik (şimdi Doç. Dr.), Olcay Kenar.

İstanbul Üniversitesi:

Öznür Uysal, Fatma Çavdar, Saffet Yılmazlar, M.Kemal Adatepe, Hakan Sivas (şimdi Doç.Dr.), Kemalettin Köroğlu (şimdi Prof.Dr.), Nurten Şimşek, Pınar Yarsuvat, Tülin Tümay (şimdi Araş.Gör.), Aşksun Tanur.

Ankara Üniversitesi:

Levent Sevik, Yılmaz Erdal (şimdi Prof.Dr.), Özhan Kızıltan, Çiğdem Özkan

Hacettepe Üniversitesi:

Aslıhan Öncel, Filiz Tamer, Özgür Çavga.

Atatürk Üniversitesi:

Serhat Aksu

Londra Üniversitesi:

Lesley Hannigan, Carmen Lange.

TABAKALANMA

Van Gölü Havzası'nda kazısı yapılmış az sayıdaki höyüklerden biri olan Dilkaya Höyüğü ile ilgili bu yayında özellikle yerleşme yerinin tabakalanması ile ilgili veriler ve sonuçları üzerinde durulacaktır.

Höyükte kazılara başlamadan önce ilerdeki ölçümlerde sabit nokta olarak kullanılacak höyüğün en yüksek noktası (±0) nirengi olarak saptandı. Bu noktanın deniz seviyesinden yüksekliği 1671.00 metredir. Kazılacak açmalardaki seviyeler bu nirengi noktası dikkate alınarak ölçüldü (Resim 2).

Höyüğün tabakalanmasının saptanmasında çok önemli olan veriler özellikle

Resim 3
Dilkaya Höyüğü,
N5 - O5 açmaları.

N5, O5, M6-7 ve N6-7 açmalarından elde edildi. Höyükteki yoğun tahribat bazı açmaların Demir Çağ'a ve Ortaçağ'a tarihlenebilecek kısımlarını tamamen yok etmişti. Bu durum özellikle N5 ve O5 açmalarında açıkça gözlenmekteydi. N5 açmasına komşu M5 açmasında Demir Çağ ve Ortaçağ katları ve malzemeleri çok dağılmış durumda ele geçmiş olmasına karışın, bu dönemlere ait kalıntılar N5 ve O5 açmaları içinde hiç bulunamamıştır (Resim 3). Arazi üzerinde yapılan gözlemler höyüğün göle bakan batı yönünün taş çekme sonucunda büyük oranda tahrip olduğunu göstermiştir. Dilkaya Köyü'nde yaşayan yaşlılar ile yapılan konuşmalarda yüzlerce traktör dolusu taşın höyükten çekilerek ev yapımında kullanıldığı anlaşılmıştır. Taş çekme sonunda höyük üzerinde oluşan geniş ve derin oyuklar

kazı öncesinde görülebilmekte idi. Bu tahribata bağlı olarak bir çok açmadaki geç dönem mimari kalıntıları bütünüyle yok olmuştur. Bu açmaların kazılması sırasında kesitlerde gözleyebildiğimiz yangın ve taban izleri ise tabakalanma konusunda sağlıklı bilgiler vermekten uzaktı. Bu durumda höyükteki kültürel evreleri bir tek açma içinde süreklilik gösterecek şekilde izleyebilmek mümkün değildi. Bu nedenle tabakalanma höyükte açılan bütün açmalardan elde edilebilen veriler ışığında yapılabildi.

Tabakalanmanın saptanabilmesinde karşılaştığımız bir başka zorluk yerleşme alanlarının farklı dönemlerde höyüğün farklı kesimlerinde yoğunlaşmasıdır. Ortaçağ yerleşmesi daha çok eteklerde ve höyük konisinde yaygındır. Demir Çağ kalıntıları ise höyük konisindeki sınırlı bir alan içindedir. Höyüğün eteklerinde Demir Çağ'a ait hiç bir kalıntı yoktur. Erken Tunç Çağ'daki yerleşme höyüğün tüm alanı üzerine yayılmış durumda olmasına karşın yoğun olduğu kesim yine höyük konisidir. Höyükte görülen bu yerleşme dağılımı eteklerde Ortaçağ katlarından hemen sonra Erken Tunç Çağ tabakalarına varılmasına neden olmaktadır. T8 ve S5 açmalarında bu durum açıkça görülebilmektedir. Höyükteki üç ana evreyi kısmen bile olsa verebilen açmalar M6, M7, N6 ve N7 açmalarıdır.

Dilkaya höyüğünde yapılan kazılar höyükte Ortaçağ, Demir Çağ ve Erken Tunç Çağ'dan oluşan üç ana dönemin varlığını kanıtlamıştır. Erken Tunç Çağ yerleşmesi höyükte özellikle N5, O5 ve M5 açmalarında yapılan kazılarla ortaya çıkarılmıştır. Bu açmalardan elde edilen veriler höyükten sağlanan diğer bulgularla desteklenerek her açmanın kendi içindeki tabakalanması elde edilmiştir. Daha sonra bu tabakalanma höyük geneline uygulanmış ve höyük için olası Erken Tunç Çağ tabakalanması oluşturulmuştur.

Höyüğün en geç yerleşim evresi olan Ortaçağ tabakaları tepenin en üst noktasında ve güney eteklerinde yer almaktadır. M6 ve N6 açmalarından elde edilen verilere göre yüzey toprağından yaklaşık -1.0 metre aşağıdaki ilk yangın tabakasına kadar olan kültürel depozit Ortaçağ'a aittir. Höyüğün -0.90/0.99 metreleri arasındaki ilk yangından sonra ilk Ortaçağ yapısı kazılmıştır. Yapının tabanı üzerinde bulunan ocaklar ve tüm kaplar tipik Ortaçağ buluntularıdır. Birinci yangının üzerinde ve altında Ortaçağ malzemesinin var olması Ortaçağ'ın iki evreli olduğunu hatırlatmaktadır. Höyüğün diğer açmalarında mimari olarak da saptanabilen bu iki evreden ilkine ait yoğun mimari kalıntılar M6 ve N6 açmalarında saptanamamıştır. N6 ve M6 açmalarının yangın altında ve üstündeki Ortaçağ evrelerinde ele geçen ve bazıları duvarların üzerine yerleştirilmiş 140'dan fazla

Resim 4a-b
Erken Tunç Çağ keramikleri.

çocuk iskeleti bu alanların belli bir dönemde çocuk gömüleri için kullanıldığını göstermektedir.

N6 ve M6 açmalarında -1.55/1.65 metreler arasında saptanan güçlü yangın Ortaçağ ile Orta Demir Çağ evlerini birbirinden ayırmaktadır. Yangın altında ortaya çıkan çanak çömlek buluntular arasında tipik Urartu malzemesi olarak değerlendirilecek malzeme umulandan azdır. Ancak ele geçen kırmızı perdahlı Urartu keramikleri bu evrenin Urartu Krallık dönemine ait olabileceğini göstermiştir. Ortaçağ ile bu dönem arasında var olan uzun zaman dilimini temsil edebilecek buluntuların yokluğu dikkat çekicidir. Açmaların bazı noktalarında saptanan ve kültürel depozitin kesiklik gösterdiği alanların dışında kalın bir ara tabakası gözlenememiştir. Ancak höyüğün çokça tahrip olduğu diğer bölümlerinde durumun ne olduğunu bilmek mümkün değildir. M6 açmasında -0.18 seviyesinde olan yüzey toprağı N5 açmasında -.1.11 metreye kadar derine gitmektedir. Bu seviyeden N5 açmasının ilk yangın tabakasına kadar olan yaklaşık 2.0 metrelik toprak içinde Ortaçağ ve Demir Çağ malzemesi karışık olarak çıkmakta ve daha sonra doğrudan Erken Tunç Çağ'ın geç evrelerine varılmaktadır. Köylülerin uzun yıllar boyunca höyükten taş malzeme çekmeleri bu seviyelerdeki tüm mimari kalıntıların yok olmasına ve sonuçta höyüğün geç dönem tabakalanması ile ilgili çok önemli verilerin yok olmasına neden olmuştur.

M6 ve N6 açmalarında yaklaşık -2.10 metrelerde gözlenen kalın bir yangın tabakası içinde Demir Çağ'ın erken evrelerine ait olabilecek çanak çömlekler ortaya çıkmıştır. Dilkaya Mezarlık Alanı'nda bulunan ve Erken Demir Çağ'ın geç evrelerine tarihlenen mezarlar ve bu mezarlardan elde edilen buluntular ile çağdaş olması gerekli Demir Çağ evresinin bu tabaka olması gereklidir. Çok dar bir alanda saptanabilmiş olmasına karşın elde edilen devetüyü ve kırmızı renkli

çark yapımı keramikler mezarlık buluntuları ile benzerlik göstermektedirler. Eğer gözlemlerimiz doğru ise çoğunlukla Urartu Krallık Dönemi'nde iskan gören Orta ve Geç Demir Çağ tabakası bir yangınla daha erkene tarihlenen Demir Çağ'ın erken evresinden ayrılmaktadır. Bu durumda höyükteki Demir Çağ dönemi üstte Orta ve Geç Demir Çağ ve altta Erken Demir Çağ'ın geç evresi olmak üzere iki ana evreden meydana gelmektedir.

Geç Erken Demir Çağ tabakasından hemen sonra hiç bir kesiklik olmaksızın doğrudan N6 ve M6 açmalarının dördüncü yangınına varılmaktadır. ±0 noktasından 2.50 metre derinde olan bu yangın tabakası büyük olasılıkla N5 açmasında ortaya çıkartılabilen birinci yangın ile aynı döneme aittir. Höyüğün batıya doğru olan eğimine bağlı olarak bu yangın N5 açması içinde ancak 3.28 metrelerde bulunabilmiştir. N6 ve M6 açmalarındaki bu yangın ile birlikte keramik malzemede çok belirgin bir değişiklik ortaya çıkar. Elle yapılmış ve bazı durumlarda insize bezemeler ile süslenen keramik Erken Tunç Çağ döneminin karakteristik mallarıdır. Bu durum geç Erken Demir Çağ'dan hemen sonra hiç bir kesiklik olmaksızın Erken Tunç Çağ'ın geç evrelerine varılmış olduğunu göstermektedir. Erken Tunç Çağ kültürünün Demir Çağ'a kadar, yozlaşarak da olsa , devam ettiğinin kanıtları bir çok açmadan elde edilen çanak çömlek buluntular ile de kanıtlanmıştır (Resim 4a-b).

Erken Tunç Çağ tabakalanmasının en iyi şekilde gözlendiği N5 açmasındaki çalışmalara -1.11 metredeki (1669.89 metre), köylülerin tahribatından sonra oluşan yüzey toprağının kaldırılması ile başlandı. Bu açmadaki ilk yangın -3.28 metrede gözlendi. Bu yangın tabakası ile yüzey toprağı arasında son derece tahrip olmasına rağmen yer yer izlenebilen çeşitli taban kalıntıları ve bu tabanlara ait olması gerekli dağınık taş duvarlar ele geçmiştir. Ağız seviyeleri söz konusu yangının üstünde yer alan silolar, taban ve duvarlar -3.28 metreden önce, bir başka tanımla N5 açmasındaki 1. yangından önce, bir kültür katının varlığını gösterir. 1.yangına kadar elde edilen çanak çömlek buluntular belli bir evrenin karakteristik ürünleri olmaktan çok Ortaçağ, Orta ve Geç Demir Çağ ve İlk Tunç Çağ gibi farklı dönemlere aittir.

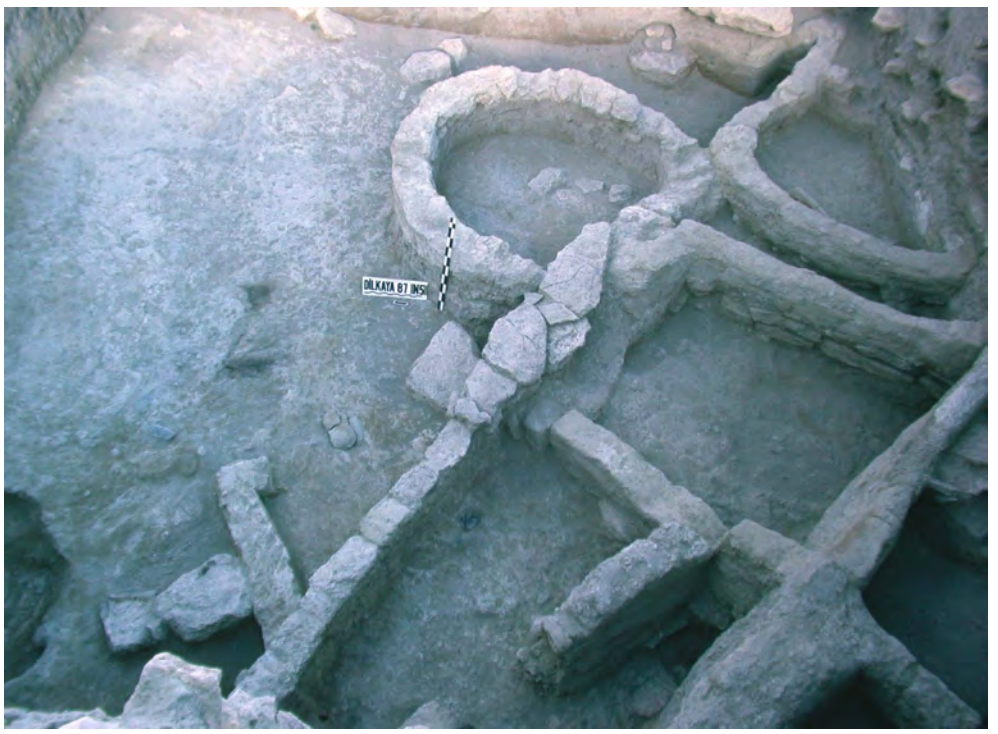
N5 açmasında başlangıç ve bitiş seviyeleri saptanabilen ilk tabaka 1. ve 2. yangınlar arasındaki bu kattır. Daha çok küçük buluntulardan elde edilen bilgilerimiz ile bu tabakanın Erken Tunç Çağ'ın son evrelerine (geç Erken Transkafkasya III dönemi) tarihlendirilmesi gerektiğine inanmaktayız. N5 açmasında bu tabakadan önce büyük olasılıkla Orta Demir Çağ'a ve Ortaçağ'a ait iki kültür katının

varlığı düşünülmelidir. Ancak bu konuda N5 açması içinde ele geçen keramik buluntular dışında pozitif kanıtlar yoktur.

N5 açması içinde gözlenen 2. yangın -3.93 ve -4.00 metreler arasında yoğun olarak, -4.40 metreye kadar ise yer yer izlenebilmektedir. 2. yangın tabakası altında kazılan alanda yerleşme yerinin ilk düzgün mimari kalıntıları bulunmuştur. 5 taş sırasına kadar korunan duvarları ve içindeki at nalı şeklindeki ocaklarıyla dikkati çeken bu evre içinden yoğun şekilde Erken Transkafkasya III dönemine tarihlenebilen çoğunluğu siyah açkılı,içe ve dışa dönük ağız kenarlı çanak çömlekler ele geçmiştir. At nalı şeklinde ocakların yer aldığı bu mimari katın altında uzun bir dönem kullanıldığı üst üste yapılan ocaklardan da anlaşılan ikinci bir mimari kat daha vardır. Tahribat nedeniyle planı hakkında fazla bilgi edinilemeyen bu mimari kat içinde üst üste en az üç taban yer almaktadır.

Sözü edilen tabanların farklı evrelerdeki yangınlarla tahrip olduğu tabanlar arasındaki yangın izlerinden anlaşılmaktadır. Üst üste yapılan tabanlar ve onarım gören bu tabanlara ait duvarlar bu evrenin bir hayli uzun sürdüğünü kanıtlamaktadır. Elde edilen buluntular arasında insize teknikte bezenmiş koyu yüzlü, açkılı keramikler yoğundur. Erken Transkafkasya kültürünün geç evrelerinde daha fazla rastlanan bu keramikler yanında, oluk ve dairesel-oluklar ile bezenmiş kaplar da ele geçmiştir. Bu özellikler söz konusu evrenin Erken Transkafkasya II'nin sonu ile Erken Transkafkasya III döneminin başı olduğunu hatırlatmaktadır. Bu durumda höyükteki IV. Tabaka olarak saptanan bu dönemin Erken Transkafkasya III kültürünün erken evresi olduğunu ve N5 açmasındaki 2. yangına kadar, bir başka tanımla Erken Transkafkasya III'ün geç evresine kadar, uzun bir süre yaşadığını söylemek mümkündür. Açma içinde -4.70/-5.00 metrelere kadar devam eden bu evre N5 açmasının ikinci tabakasını oluşturur. Bu durumda Dilkaya höyüğünde Erken Transkafkasya III dönemi kuvvetli bir yangın ile ayrılan iki ayrı tabakada, III. ve IV. tabakalarda temsil edilmektedir.

N5 açmasında –4.64 metrede başlayan ve açma içinde güney ve güneybatıya doğru var olan eğime bağlı olarak -5.30 metreye kadar yayılan yangın bu açmanın 3. yangınıdır. Söz konusu yangın komşu O5 ve M5 açmalarında da hemen hemen aynı seviyelerde izlenebilmektedir. N5 açması içinde saptanabilen en yoğun yangınlardan biri olan bu yangın ile birlikte Dilkaya'da Erken Transkafkasya II adıyla yeni bir evre başlar. Yangının hemen altında çıkmağa başlayan ve bu kültürün karakteristik mimari özelliklerinden olan yuvarlak planlı evler bu durumun açık delili olarak benimsenmelidir. Evlerin tabanlarının hasır bir örtü ile kaplandığı ve

Resim 5
Erken Tunç Çağ konutları

içlerinde dikdörtgen planlı ocakların varlığı bilinmektedir. Erken Transkafkasya II evresine tarihlenen bu kat höyükteki V. Tabaka olmalıdır. Farklı seviyelerde üst üste ele geçen ve sayıları en az dört olan taban kalıntıları bu evrenin höyüğün en uzun süren evresi olduğunu göstermektedir. Yuvarlak planlı evler açma üst seviyelerinde ortaya çıkan bazı evlerin ve -5.70/5.85 metreler arasında saptanan bölgesel bir yangın tabakasının altında da bulunmuştur. Ele geçen mimari buluntular yangının üstünde ve altında var olan yapıların bazı noktalarda birbiri ile bağlantılı kılındığını ve hatta bazı yerlerde yangın altı yapıların onarılarak yangın sonrasında kullanıldığını göstermiştir. Bu veriler V No.lu tabakanın en azından iki evreli olduğunu ve -6.73'de saptanan 0.12 metre kalınlığındaki yer yer çakıl ile karışmış kum tabakasına kadar devam ettiğini kanıtlamaktadır. Bu durumda V No.lu tabakayı geç döneme tarihlenen VA ve erkene tarihlenen VB olarak iki ana evreye ayırmak mümkündür. VB evresi içinde bulunan çeşitli seviyedeki tabanların bu alt evrenin de bir hayli uzun sürdüğünün kanıtıdır.

Açma içindeki 0.12 metre kalınlığındaki çakıl ve kum tabakasından sonra kalınlığı 0.03 metreyi geçmeyen çok ince bir yangın kalıntısı vardır. Yangının altında var olan 0.05 metre kalınlığındaki bir kültür tabakasından hiç bir çanak çömlek buluntu ele geçmemiştir. -7.0 metrede erişilen kum tabakası höyüğün bir zamanlar üzerinde kurulduğu bakir kum tepesi olmalıdır. Kumlu alan içinde 1.0 metreden fazla bir derinliğe kadar yürütülen kazılar bu seviyeden sonra hiç bir kültür varlığının olmadığını kanıtlamıştır.

Genellikle N5 açması içinde elde edilen veriler kuzeydeki M5 açmasında da ortaya çıkartılmıştır. Ancak N5 ile güneyde komşu olan O5 açması höyüğün

Resim 6
Solda: Erken Tunç Çağ evlerine ait sedirler.
Resim 7
Yukarıda: Erken Tunç Çağ evine ait avlu.

kurulduğu kum tepesinin güneye doğru olan eğimine bağlı olarak derinleşmektedir. Ancak açmalar içinde ortaya çıkartılan ana yangın tabakaları, farklı seviyelerde olsalar bile, uyum göstermektedir. Dilkaya Höyüğü'nde gözlenen yoğun doğal ve insan tahribatına karşın yerleşme yerinin tabakalanmasını, aynı açma içinden elde edilen verilerle olmasa bile, saptamak mümkün olmuştur. Kanımızca höyük Ortaçağ'dan başlamak üzere Erken Tunç Çağların (Erken Transkafkasya) içlerine kadar iskan görmüştür. Höyükteki kültürel gelişim aşağıda verilen tabakalar içinde izlenmektedir.

I	Ortaçağ (MS 10. yüzyıl ve devamı)
IIA	Orta ve Geç Demir Çağ (MÖ 9. yüzyıl - MÖ 7. yüzyıl)
IIB	Erken Demir Çağ - geç evre (MÖ 11. yüzyıl - MÖ 10 yüzyıl)
III	Erken Tunç Çağ III - geç evre (geç Erken Transkafkasya III: MÖ 1900-1700)
IV	Erken Tunç Çağ III - erken evre(erken Erken Transkafkasya III: MÖ 2100-1900)
VA	Erken Tunç Çağ II - geç evre (geç Erken Transkafkasya II: MÖ 2300-2100)
VB	Erken Tunç Çağ II - erken evre (erken Erken Transkafkasya II: MÖ 2500-2300)

HÖYÜK MİMARİSİ

Dilkaya Höyüğü'nde ortaya çıkan mimari kalıntılar genelde üç ayrı evre içinde özetlenebilir.

Erken Tunç Çağ mimarisi N5, O5, O6, M5, M7 ve N7 açmalarında ortaya çıkartılmış ancak yoğunlukla N5 ve M5 açmalarındaki mimari verilerle daha iyi anlaşılabilmiştir. Bu açmalarda höyüğün en erken evrelerine ait mimari kalıntılar, Erken Tunç Çağ'a ait evlerin dikdörtgen, kare veya yuvarlak planlı olabileceklerini

Resim 8
Dilkaya Höyüğü, mezarlık alanı.

göstermiştir (Resim 5). Taş temel üzerine kerpiç olarak inşa edilen evlerin içlerinde genellikle doğu duvarı önünde kare planlı ocaklar vardır. Kerpiç duvarlar ancak 2-3 kerpiç sırasına kadar elimize ulaşmıştır. Evler Erken Tunç Çağ içinde farklı dönemlerde yapılan tadilat evrelerine sahiptir. Tadilat izleri evler içinde gözlenebilmektedir. Evlerin içlerinde günlük işlerin yürütüldüğü ve geceleri hasır serilerek yatılan sekiler vardır (Resim 6). Evlerin girişleri genellikle güneye bakar şekilde inşa edilmiştir. Girişlerin önlerinde güneye doğru uzanan avlular vardır. Avlular içinde tahıl ve çöp kuyuları ve bazı durumlarda kar çukurları inşa edilmiştir. Avluların günlük işlerin yürütülmesinde önemli olduğu anlaşılmaktadır (Resim 7). Evlerin üstlerinin nasıl örtüldüğü bilinmemektedir. Evlerin içinde damı taşıyacak ahşap direk delikleri ele geçmemiştir. Evlerin genişlikleri 4-4.5 m. arasında değişmektedir. Bu boyuttaki evlerin üstlerinin düz dam olarak örtülmeleri mümkündür.

Höyükteki bir sonraki dönem olan Erken Demir Çağ mimari kalıntıları Erken Tunç katının hemen üzerinde yer alır. Demir Çağ mimari kalıntıları Erken Tunç Çağ tabakasında önemli bir boşluk olmadan başlamaktadır. Bu durum Erken Tunç Çağ kültürü geleneğinin MÖ ikinci bin yılın ikinci yarısına kadar devam ettiğini gösterir.

Dilkaya'da Demir Çağ mimarisi höyüğün konisinde yer alan M6, M7 ve N7 açmalarındaki kazılarla gün ışığına çıkarılmıştır. Geç dönemdeki Ortaçağ yapılarının inşası sırasında büyük oranda tahrip olan Demir Çağ katları Orta ve Geç Demir Çağ ile, bir başka tanımla büyük oranda Urartu Krallığı ile çağdaştır. Tahribatın yoğun oluşu bu döneme ait bir yapının tam planını ortaya koyamamıştır.

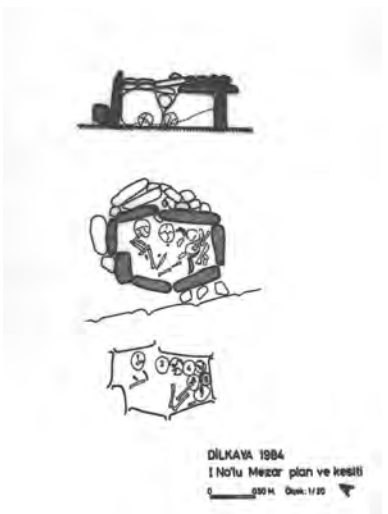

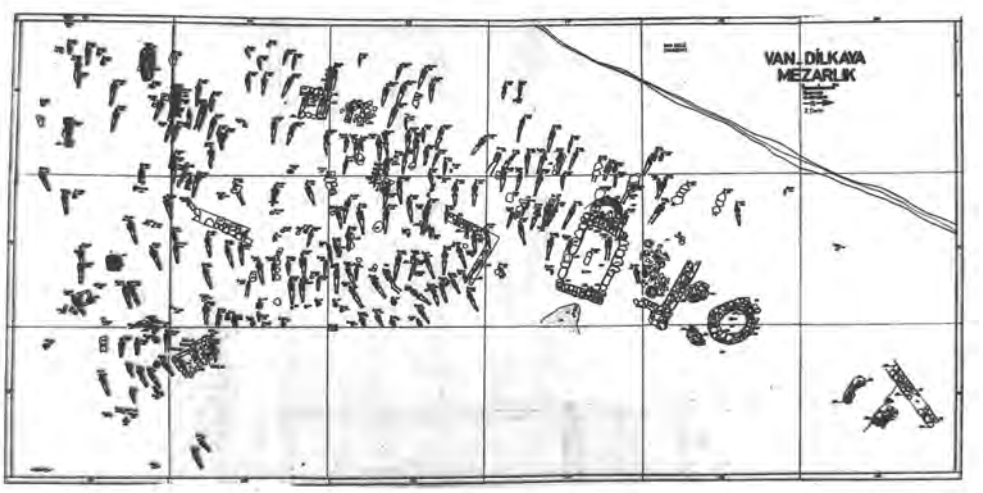

Resim 9 - Resim 10
Dilkaya Höyüğü,
Mezarlık alanı.

Elde edilen kalıntılardan anlaşılacağı kadarı ile tepenin en üst noktasında tabanı taş ile kaplanmış bir yapı vardır. Bu yapının güneyini sınırlayan kalınlığı 2.0 m.yi bulan taş bir duvar vardır. Duvar ve ait olduğu yapı tepenin üzerinde olduğu bilinen ancak günümüze hiç bir kalıntısı kalmayan bir kilise yapısı tarafından tahrip edilmiştir. Kilisenin tabanı altına gerçekleşen gömüler de tahribatı büyük oranda arttırmıştır.

Yerleşmenin son mimari evresi T8 ve güney eteklerdeki S5 açmalarında ele geçen Ortaçağ'a aittir. Ortaçağ evleri taş temel üzerine kerpiç ile inşa edilmiş, önlerindeki avlu içinde çok sayıda tandır ve ocaklar ele geçmiştir. En az iki evreli olan Ortaçağ yerleşmesi daha çok yerleşme yerinin eteklerinde konumlanmıştır.

MEZARLIK ALANI

Höyüğün 200 m kuzeyinde yapılan araştırmalar, bu alanda geniş bir sahaya yayılan kumluk alanın mezarlık olarak kullanıldığını göstermiştir. Mezarlığın ne kadar bir alanı kapladığı bilinmemektedir. Mezarlığın batıdaki önemli bir bölümü Van Gölü'nün dalgaları nedeni ile tahrip olmuştur. Kazılar 100 x 300 m. lik bir alanda yürütülmüş ve bu çalışmalar ile Demir Çağ'dan başlamak üzere farklı dönemlere tarihlenen farklı türdeki gömütler ortaya çıkarılmıştır. Mezarlık alanında yakarak ve yakmadan olmak üzere iki farklı ölü gömme geleneği saptanmıştır. Bu iki tür gelenek kum içine yapılan gömülerde, oda mezarlarda, sandık mezarlarda ve urne tipi gömülerde izlenebilmektedir. Kum mezarlar sayı olarak en çok ele geçen gömü şeklidir (277 adet). Ölüler genel olarak kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda kum içine açılan çukurlar içine yerleştirilmiştir. Eller iki yanda, karın üzerinde veya göğüs üzerinde çapraz olarak yerleştirilmiştir (Resim 8). Altı adet kuma yapılan gömüde ise ölüler mezara "hocker" tarzda yerleştirilmiştir. Bu mezarlarda ortak bir ölü yerleştirme yönü yoktur. Buluntular bu mezarların Urartu Krallık Dönemine ait olabileceğini göstermiştir. Bazı durumlarda ölüler tek veya iki sıralı kerpiç bloklardan yapılmış dikdörtgen sandukalar içine de gömülmüştür (Resim 9). Bu tarzdaki mezarların üzerleri taş plakalar veya ahşap hatıllar ile örtülmüştür. Mezarların taş plakalar ile örtülmesi diğer tür mezarlarda da gözlenmiştir (Resim 10). Taş plakaların yüzeye yakın olmaları yerlerinden sökülmelerine ve köylüler tarafından devşirme malzeme olarak kullanılmalarına neden olmuştur. Mezarlardan elde edilen sikkeler, yüzük ve diğer buluntular kuma yapılan mezarların büyük çoğunluğunun Orta Çağ'a (M.S.10-11 yüzyıl) tarihlenebileceğini kanıtlamıştır. Ancak aynı tür mezarların bazıları içinden elde edilen Urartu çanak çömlekleri kum mezarların daha erkene tarihlenebileceğinin işaretidir.

Dilkaya mezarlık alanında ortaya çıkartılan iki adet oda mezar, buluntuları ve mimari özellikleri açısından önemlidir. Dikdörtgen planlı ve kuzeybatı yönde

dromosu olan birinci mezar 2.40 x 4.60 m boyutlarındadır (Resim 11). Dromostan mezar içine girişte iki basamak vardır. Mezar kireç taşı ile örülmüş ve duvarlar yukarıya doğru hafifçe içeri çekilerek yükseltilmiştir. Mezarın üzeri iki adet kapak taşı ile örtülmüştür. Mezar içinden 11 bireye ait iskelet ele geçmiştir. Dromosun içine ve dışına da iskeletler yerleştirilmiştir. Genellikle keskin profillere sahip çanak çömlekler mezar içinde dağınık vaziyette bulunmuştur. Mezar bir aileye aittir ve farklı dönemlerde dromos yardımı ile gömüler yapılmıştır. Mezarın içinden çanak çömlek dışında buluntu elde edilmemiştir. Olasılıkla antik dönemde soyulmuş olmalıdır. İkinci oda mezar oval bir biçime sahiptir ve duvarlarının bir bölümü tahrip edilmiştir (Resim 12, 13). Tahrip edilen tarafta bir dromosun olup olmadığı saptanamamıştır. Mezar içinde üst üste yığılmış bol miktarda insan kemiği ele geçmiştir. Araştırmalar mezar içinde en az otuz bireyin varlığını kanıtlamıştır. Kemiklerin bir kısmı yanmıştır. Bu durum aynı oda mezar içinde yakma gömü de yapılmış olabileceğini gösterebilir. Mezar içinde bulunan tunç bilezikler, demir asa başı, taş boncuklar ve çanak çömlekler mezarın Demir Çağ içinde uzun bir süre kullanılmış olduğunun belirtileridir.

Dilkaya mezarlık alanında ortaya çıkartılan sandık mezarların ilk bölümü yakmadan gömü yapılanlardır. Bu türdeki bir sandık mezar iki kısma ayrılmış ve her bölüm içine iskelet yerleştirilmiştir. Hocker pozisyonunda olan iskeletlerden birinin yanına Demir Çağ'ın erken dönemine, olasılıkla 10. yüzyıla ait bir kap ölü armağanı olarak konulmuştur. 2.50 x 2.75 m. ölçülerinde olan bir başka sandık mezar DD14 plan karesinde bulunmuştur. Sandık mezardan bir başka örnek ise 0.7 x 1.10 m. boyutlarındadır ve içinden sekiz adet iskelet çıkmıştır. Taş sandık

mezarların ikinci grubunu ölülerin yakılarak konulduğu mezarlar oluşturur. Dört adet olan mezarların içinden ele geçen yonca ağızlı testi ve küçük çömlekler içinde yakılan iskeletten arta kalan kemikler ve kül ele geçmiştir. Kaplar içindeki kemiklerin çocuklara ait olduğu sanılmaktadır.

Dilkaya mezarlık alanında gün ışığına çıkartılan son mezar türü urme mezarlardır (Resim 15). Tüm kazı boyunca 24 adet urne mezar bulunmuştur. Yakılan iskeletten kalanlar bir urne içine konulmuş ve urnenin ağzı bir tabak ya da çömlek ile örtülmüştür. Ölülere ait eşyalar kırılarak veya ezilerek kabın içine veya yanına yerleştirilmiştir. Urneler genellikle kırmızı perdahlı çanak çömleklerdir ve hepsinde bir veya birden fazla delik vardır. Urneler içinde ölü armağanı olarak küpeler, bilezikler veya yanlarında kemerler bulunmuştur.

Dilkaya mezarlık alanında ortaya çıkartılan farklı türdeki mezarlar Erken Demir Çağ'ın geç evrelerinden (MÖ 11-10. yüzyıl) Ortaçağ'a kadar uzanan farklı dönemlere aittir. Oda mezarların ve bir grup taş sandık mezarların Erken Demir Çağ'a, bir kısım sandık mezarların ve urnelerin Urartu Krallık Dönemine ait olması gerekmektedir. Höyükte Erken Tunç Çağ ile ilgili zengin bir kültürel dönem olmasına karşın mezarlık alanı içinde kazılan bölümde bu dönemi işaret eden mezarlara rastlanmamıştır. Olasılıkla Erken Tunç Çağ mezarları ya kazılan mezarlık alanının bir başka bölümünde veya bu alandan uzakta bir başka alanda yer almakta idi. Dilkaya'da bulunan 750'den fazla iskelet üzerinde yapılan araştırmalar en yaşlı insanın 45-50 yaşları civarında olduğunu göstermiştir.

BİBLİYOGRAFYA

Algaze 1989a	G.Algaze, "A New Frontier: First Results of the Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project, 1988", *Journal of Near Eastern Studies*, Vol.48/4, 1989, 241-281.
Algaze 1989b	G.Algaze, "The Tigris-Euphrates Archaeological Survey Project, 1988"; Dicle ve Fırat Yüzey Araştırmaları Projesi, 1988", *VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1989, 391-405.
Algaze et al 1991	G.Algaze, R.Breuninger, C.S.Lightfoot, M.Rosenberg, "TheTigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project: A Preliminary report of the 1989-1990 Seasons", *Anatolica* 17, 175-240.
Benedict 1980	P. Benedict, "Güneydoğu Anadolu Yüzey Araştırması", In: Halet Çambel, Robert J. Braidwood (Eds.), *İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Karma Projesi Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları I*, İstanbul, 107-192.
Çambel ve Braidwood 1980	H. Çambel, R. J. Braidwood, "İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları Karma Projesi: 1963-1972 Çalışmalarına Toplu Bakış", In: Halet Çambel, Robert J. Braidwood (Eds.), *İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Karma Projesi Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları I*, İstanbul, 1-31.
Çevik 2002	A. Çevik, *XI. - XIII. yüzyıllarda Diyar-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü,Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı İstanbul.
Köroğlu 2008	K. Köroğlu, *"Yukarı Dicle bölgesinde Yeni Assur Krallığı sonrasına ilişkin kültürel değişimin tanımlanması: Geç Demir Çağı ve Hellenistik Dönem'in izleri"*, In: T. Tarhan, A. Tibet, E. Konyar (Eds) Muhibbe Darga Armağanı, İstanbul, 335-344.
Lightfoot 1986	C. S. Lightfoot, "Tillia, Late Roman Equites fort on the Tigris?" In P. Freeman and D. Kennedy (Eds.), The Defence of the Roman and Byzantine East. Proceedings of a colloquium held at the University of Sheffield in April 1986, 2 vols., *BAR International Series 297*, Oxford, 509-529.
Lightfoot ve Healey 1991	C. S. Lightfoot, J. F. Healey, "A Roman Veteran on the Tigris", *Epigrafica Anatolica* 17, 1-7.
Makdisî 1987	Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm*, Beyrut.
Sağlamtimur 2004	H. Sağlamtimur, "Siirt-Türbe Höyük 2002 Yılı Kazısı", *KST 25*, 1. Cilt, Ankara, 463-470.
Sağlamtimur ve Ozan 2007	H. Sağlamtimur, A. Ozan, "Siirt-Türbe Höyük Kazısı - Ön rapor", *Arkeoloji Dergisi 10* (2007/2), İzmir, 1-33.
Velibeyoğlu et al 2002	J. Velibeyoğlu, A. Schachner, Ş. Schachner, "Botan Vadisi ve Çattepe (Tilli) Yüzey Araştırmaları'nın İlk Sonuçları", In: N. Tuna, J. Velibeyoğlu (Eds.) *Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları*, Ankara, 783-835.

EGE GÜBRE NEOLİTİK YERLEŞİMİ

Haluk Sağlamtimur [1]
Ali Ozan [2]

YERLEŞİMİN KONUMU VE ARAŞTIRMA TARİHÇESİ

Ege Gübre Kazısı, İzmir'in Aliağa İlçesinde bulunan Ege Gübre Fabrikası'nın sınırları içerisindedir (Resim 1-2). Kazı alanı ismini aynı fabrikadan almaktadır. Fabrika alanı içerisindeki yerleşim yeri, etrafı yüksek tepelerle çevrili 2-3 kilometre çapındaki çanak biçimli bir alanın doğusunda, denize kuş uçumu 1 kilometrelik mesafededir. Bununla birlikte Son Buzul Çağı sonrası Ege Denizi kıyılarında deniz seviyelerinin MÖ 4000 civarında bugünkü düzeyine ulaştığı bilinmektedir.[3] Bu nedenle günümüzdeki kıyı çizgisi muhtemelen yerleşim yerinin en erken tarihi olan MÖ 7. binyılın sonlarındaki durumdan farklı olmalıdır. Batı Anadolu kıyılarındaki Holosen deniz seviyesi değişimleri ve daha sonrasındaki jeomorfolojik gelişim, erken yerleşim yerlerinin seçimi açısından belirleyici olmuş gibi görünmektedir. Bu süreçte Ege Gübre Yerleşimi Geç Neolitik Dönemde günümüzdeki gibi denize yakın değil, denizden biraz uzakta, küçük bir göl ile tatlı su kaynağının arasına kurulmuştur.

Yerleşim yerindeki ilk kazı çalışmaları 1994 ve 2000 yıllarında İzmir Müzesi ve *Prof. Dr. Sebastiana Lagona* başkanlığındaki bir ekip tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu kazılar daha çok yerleşimin dönemi ile yayılım alanını belirlemeye

Resim 1
Ege Gübre Yerleşimi havadan görünüm.

1 Yrd. Doç. Dr. Haluk Sağlamtimur, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Bornova - İzmir (*haluk.saglamtimur@ege.edu.tr*)

2 Ali Ozan, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi, (*ali.ozan@ymail.com*)

3 Kayan 1999: 544.

Resim 2
Ege Gübre Yerleşimi
havadan görünüm.

yönelik sondaj kazıları niteliğindedir.[4] Daha sonra aynı alanda 2004-2008 yılları arasında İzmir Müzesi ile Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü tarafından kurtarma kazıları yapılmıştır.[5] Bu kazılar sonucu günümüz tarla yüzeyinin ortalama 3-4 metre altında Neolitik Döneme tarihlenen yerleşim yeri ortaya çıkartılmıştır. Bu durum Batı Anadolu'nun kendine özgü jeolojik yapısı nedeniyle, Neolitik Çağ gibi erken dönemlere ait kıyıda veya bereketli ovalarda bulunan yerleşim yerlerinin büyük bir bölümünün alüvyonlu dolguların altında kaldığını gösteren önemli bir kanıttır. Bölgenin büyük bölümünde ve özellikle ovalarda, Holosen süresince kalın alüvyal dolgular biriktiğinden[6], akarsu vadileri ve kıyı ovalarında Neolitik Döneme ait yerleşimlerin ortaya çıkartılması, Ege Gübre örneğinde olduğu gibi tesadüf ve biraz da şansa kalmış durumdadır.

4 Tiné ve Traverso 2004: 53-57. Bu alandaki sondaj kazılarından elde edilen ilk veriler bir makale olarak yayınlanmış ve yerleşim yeri Çakmaklı Tepe olarak adlandırılmıştır.

5 Sağlamtimur 2007: 373-374.

6 Sağlamtimur 2011, 78.

Resim 3,4
Yerleşimin üzerinde bulunan alüvyonal dolgu

EGE GÜBRE YERLEŞİMİ VE ÇEVRESİNİN JEOMORFOLOJİK ÖZELLİKLERİ

Ege Gübre yerleşim yerindeki kazı çalışmaları devam ederken, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü'nden *Prof. Dr. İlhan Kayan* ve ekibi tarafından kazı alanı ve çevresinde jeomorfolojik çalışmalar ve sondajlar yapılmıştır. Bu çalışmalardan elde edilen verilere göre yerleşimin doğusunda bulunan Hayıtlı Dere'nin, mevsimlik bir dere olmasından dolayı, denize ulaştığı kıyıda delta oluşmamıştır. Bu nedenle derenin taşıdığı alüvyonal dolgunun büyük bölümü kıyıya ulaşmadan yerleşim alanı sınırlarında kalmıştır (Resim 3-4). Yerleşimin etrafının yüksek tepelerle çevrili olması da yerleşim yerinin çevresinde alüvyonal dolgunun daha fazla birikmesinin nedenleri arasındadır. Yapılan sondaj çalışmalarına göre yerleşimin hemen batı tarafında günümüz tarla yüzeyinden 13 metre aşağıda bir göl olduğu saptanmıştır. Göl alanı sondajlarında arkeolojik herhangi bir materyalin bulunmaması Neolitik yerleşimin hiçbir zaman bu yönde genişlemediğini göstermektedir. Dolayısıyla yerleşimin, topografyanın eğimine de bağlı olarak, bu küçük göl kıyısı ile dere arasındaki alanda kuzey-güney doğrultusunda planlandığını söylemek mümkündür. Yapılan sondaj çalışmaları yerleşimin kıyısında yer aldığı gölün sularının, zaman zaman yükseldikten sonra çekildiğini göstermiştir. Gölün seviyesinde yaşanan bu hareketlilik tüm dönemler boyunca bu alandaki yerleşim yerini belirleyen bir unsur olmuştur. Göl suyunun yükseldiği dönemlerde, özellikle de Neolitik Dönemde, yerleşim yeri doğuya, Hayıtlı dereye doğru yavaş yavaş yer değiştirmiş, Kalkolitik Dönemde ise kuruyan göl suları

Resim 5
Hellenistik Dönem'e tarihlenen yapı.

nedeniyle yerleşim batıya doğru genişlemiştir. Yerleşimin doğusu boyunca hem yerleşime hem de dereye paralel uzanan çevre duvarları, yerleşimin özellikle doğuya doğru genişlediği dönemde taşkınlara karşı önlem olarak inşa edilmiş olmalıdır. IIIa evresinde yapılmış olan 70 metre uzunluğundaki geç 2. çevre duvarı tek taş sırasına sahiptir ve mekânlardan daha uzaktadır. Erken evredeki çevre duvarından daha düzgündür ve sınırları belirgindir. Bazı kısımları su taşkınlarının yarattığı tahribattan dolayı tadilat geçirmiştir. Geç evredeki bu duvarın yerleşimin içinde kalan kısmında kazılan kum dolgu derenin zaman zaman taşan suları ile yerleşim alanını tehdit ettiğini göstermektedir. Bu tehlikeden dolayı 1. ve 2. çevre duvarı arası neredeyse boş bırakılmış, dereye yakın alanlar yoğun olarak yerleşilmemiştir. Bu duvar üzerinde yerleşimin doğusunda bulunan 70 cm genişliğindeki bir kapı boşluğu, yerleşimin doğusunda bulunan dereye ulaşmak veya tatlı su ihtiyacını karşılamak amacıyla açılmış olmalıdır. Bununla beraber, IIIb evresindeki 1. çevre duvarının doğrudan doğudan gelen taşkın sularının engellenmesine dönük olarak yapıldığını söylemek mümkün değildir. Bu duvar, daha çok köyü sınırlayan bir çevre duvarı niteliğindedir.

YERLEŞİMİN TABAKALANMASI

Yapılan çalışmalarda yerleşimde dört ana tabaka tespit edilmiştir. Yerleşimin tabaklanması geç evreden erkene doğru aşağıdaki gibi sıralanmaktadır.[7]

Hellenistik Dönem	Ege Gübre I
Kalkolitik Dönem	Ege Gübre II
Neolitik Dönem	Ege Gübre IIIa (Tek odalı dikdörtgen mekanlar, iki odalı mekanlar, yuvarlak yapılı mekanlar, 2. geç evre çevre duvarı)
Neolitik Dönem	Ege Gübre IIIb (Tek odalı dikdörtgen ve yuvarlak yapılı mekanlar, erken çevre duvarı)
Neolitik Dönem	Ege Gübre IV (Yuvarlak yapılı mekanlar)

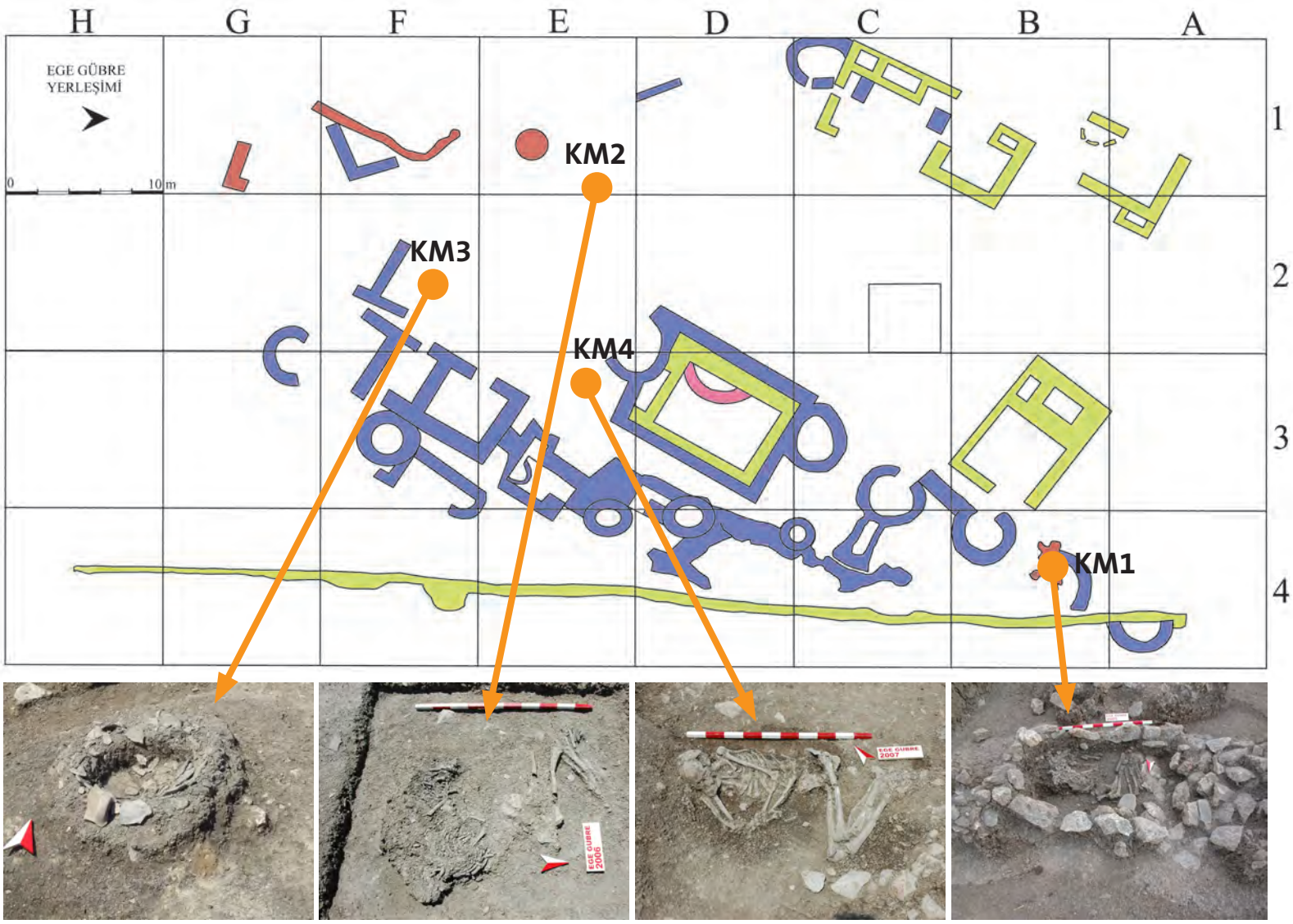
Yerleşim yerinde ortaya çıkartılan Neolitik Döneme tarihlenen buluntuların büyük bölümü IIIa ve IIIb evresine aittir. Erken evre olan IV. tabaka büyük oranda III. tabaka tarafından tahrip edilmiştir. Ege Gübre Neolitik Yerleşim yerindeki C14 sonuçları MÖ 6230 ile 5720 tarihleri arasında değişmektedir. Örneklerin alındığı plankareler ve arkeolojik dolgular göz önüne alındığında, genel olarak yerleşimin en erken tabakası olan IV. tabakanın MÖ 6200-6000, III. tabakanın ise MÖ 6000/5700 yılları arasındaki tarihlere karşılık geldiğini söylemek mümkündür. Eldeki sonuçlara göre yaklaşık 500 yıl kadar yerleşilmiş olan bu alanda mimari evrelerin her yerde üst üste gelmemesi, yerleşim yerinin artan nüfus karşısında yatay olarak genişlediğini göstermektedir.

HELLENİSTİK DÖNEM: EGE GÜBRE I

Ege Gübre Yerleşimi'nin en geç tabakası, yüzey toprağının yaklaşık 2 metre kadar altında ortaya çıkartılan Hellenistik Döneme aittir. Yerleşim yerinin güneybatısında Hellenistik Döneme tarihlenen iki evreli bir yapı ortaya çıkartılmıştır (Resim 5). Ayrıca bu yapı ile ilişkili olduğunu düşündüğümüz ve içerisinden çok sayıda tüm kap ile figürün çıkarılmış bir su kuyusu vardır. Ortaya çıkartılan çanak çömlekler genellikle MÖ 4. yüzyıla tarihlenmektedir. Olasılıkla bu alandaki Hellenistik Dönem yerleşimi kazı alanının kuzeydoğusunda bulunan Kyme kenti ile ilişiklidir. MÖ 4 yüzyıl ve sonrasında Kyme şehrinin sınırları bu alanları da içine alacak şekilde genişlemiş olmalıdır.

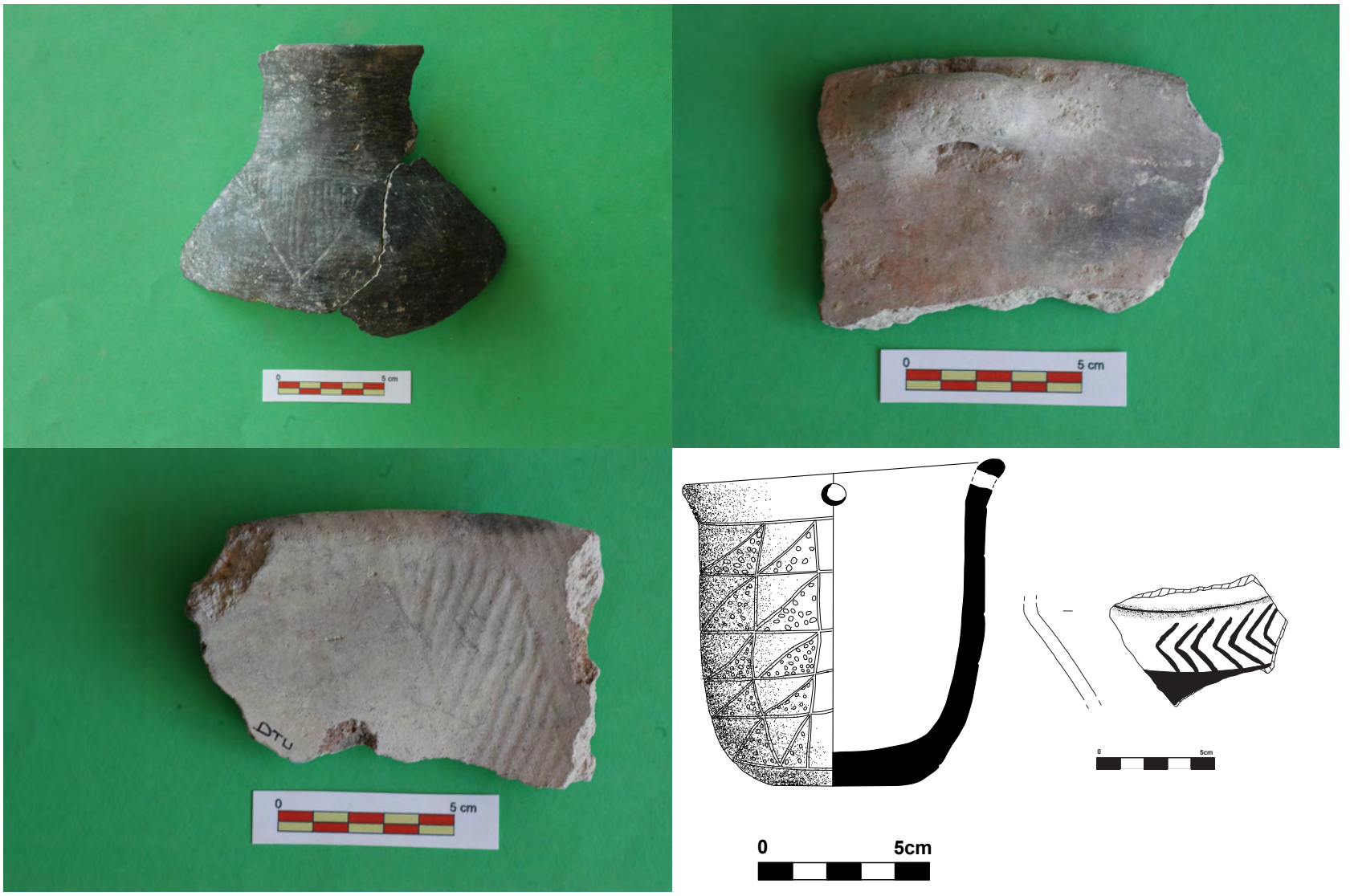
7 Kazı çalışmalarında Hellenistik Dönem, Kalkolitik Dönem ve Neolitik Döneme tarihlenen 3 farklı tabaka ortaya çıkartılmasına rağmen bu makalede yerleşim yerinin daha çok Neolitik Dönem buluntuları ve yerleşimin bölge arkeolojisi açısından önemi irdelenecektir.

Resim 6a
Kalkolitik Döneme tarihlenen yapılar ve mezarlar.

KALKOLİTİK DÖNEM: EGE GÜBRE II

Geç Kalkolitik Dönem, yerleşimin ikinci tabakasını oluşturmaktadır. Eldeki veriler yerleşim yerinin Neolitik Dönemden sonra Geç Kalkolitik Dönemde yeniden iskan edildiğini göstermektedir. Geç Kalkolitik Döneme tarihlenen mimari kalıntılar ve çanak çömleklerin dışında bu döneme tarihlenen 5 mezar ortaya çıkartılmıştır (Resim 6a). Bu tabakanın mimari yapıları MÖ 4. yüzyıl Hellenistik Dönem yerleşimcileri tarafından yoğun olarak tahrip edilmiş olup, belirgin mimari plandan yoksun taş yığınlarından oluşmaktadır. Korunmuş kısımlarından anlaşıldığı kadarıyla tek sıra taş temele sahip mekânların üst örgüsü hakkında yeterli bilgimiz yoktur. Bununla birlikte birkaç yerde birbirine kenetlenerek oluşturulmuş döşeme biçimli taş zeminler ve düzgün yüzeyli taşlarla şekillendirilmiş bir ocak, bu dönemin mimari unsurları arasındadır. Ayrıca bu döneme tarihlenen iki çöp çukurundan çok sayıda kemik, çanak çömlek parçası, deniz kabuğu ve ince işlenmiş boncuklar ortaya çıkartılmıştır. Mezarlardan en dikkat çekici olanı etrafı taşlarla çevrelenmiş ve içine gömü hediyesi olarak tüm bir kap konmuş mezardır. Bu mezardaki iskelette saf gümüşten yapılmış iki adet küpe ortaya çıkartılmıştır. Bunun dışında kalan diğer mezarlar basit toprak gömülerdir. Bunlardan birinde yine yukarıda sözünü ettiğimiz gümüş buluntuların benzeri gümüş küpe ile tüm

Resim 6b
Kalkolitik Döneme tarihlenen çanak çömlekler.

bir kap ve 7 adet farklı boyutta boncuk bulunmuştur. Bu döneme ait diğer buluntular arasında çok sayıda koyu hamurlu, açkılı ve bezemeli çanak çömlek bulunmaktadır (Resim 6b).

Geç Kalkolitik Döneme tarihlenen mimari unsurlar ve çanak çömlekler geniş bir alan yayılmış olarak ortaya çıkartılmıştır. Kalkolitik Dönemdeki mimari yapılar Neolitik yerleşim gibi kazı yapılan alana yatay bir şekilde yayılmış olmalıdır. Bu nedenle yerleşimin bu dönemdeki yoğunlaştığı merkez alan açısından bir şey söyleyecek durumda değiliz. Kalkolitik Dönem yerleşiminin büyük bir bölümünün olasılıkla, kazı yapılmayan batı tarafta kaldığını söyleyebiliriz.

Resim 7a-b
Geç Neolitik IIIa ve IIIb yapı katlarında ortaya çıkartılan yuvarlak yapılar.

NEOLİTİK DÖNEM: EGE GÜBRE III (IIIA VE IIIB YAPI KATLARI)

Neolitik Dönemin geç evresine tarihlenen IIIa ve IIIb yapı katlarının bulunduğu alanda, kuzeybatıya doğru hafif eğimli merkezi bir avlu etrafında 8 yuvarlak (Resim 7a-b) ve 12 dikdörtgen taş temelli yapı (Resim 8a-b) ortaya çıkartılmıştır. Hem dikdörtgen ve hem de yuvarlak planlı yapıların kapı girişleri yaklaşık olarak 900 m²'lik bir alana yayılan avluya açılmaktadır. Avlu etrafında yer alan yapılar eğimli bir alanda bulunduğundan, sağlam bir mekandan anladığımız kadarıyla mekanların girişinde tek taş sırası yüksekliğinde, taş temele bitişik bir eşik bulunur. Dikdörtgen evlerin boyutları birbirinden farklıdır. IIIa ve IIIb evrelerinin her ikisinde de kullanılan büyük bir dikdörtgen yapının boyutları 10 x 8 metre iken diğerleri daha küçüktür. Dikdörtgen yapılar küçük yan odalara sahip iki odalı mekanlar ve tek odalı mekanlar olmak üzere iki farklı şekilde yapılmışlardır. Dikdörtgen yapılar avlunun dört tarafında da yer alırken yuvarlak planlı yapılar daha çok yerleşimin doğusundadır. Bu yapılar 60-70 cm duvar kalınlığına sahiptir ve en büyüğü yaklaşık 4.2 metre çapındadır. Diğerleri daha küçük olarak yapılmışlardır. Dikdörtgen mekanların bazılarında bir veya iki ocak bulunurken, yuvarlak planlı yapıların içinde ocak veya diğer mimari unsurların bulunmaması, bağımsız mekanlar olmadıklarını, dikdörtgen planlı yapılara ait ikincil yapılar olarak kullanıldıklarını göstermektedir. Dikdörtgen mekanların içinde ortaya

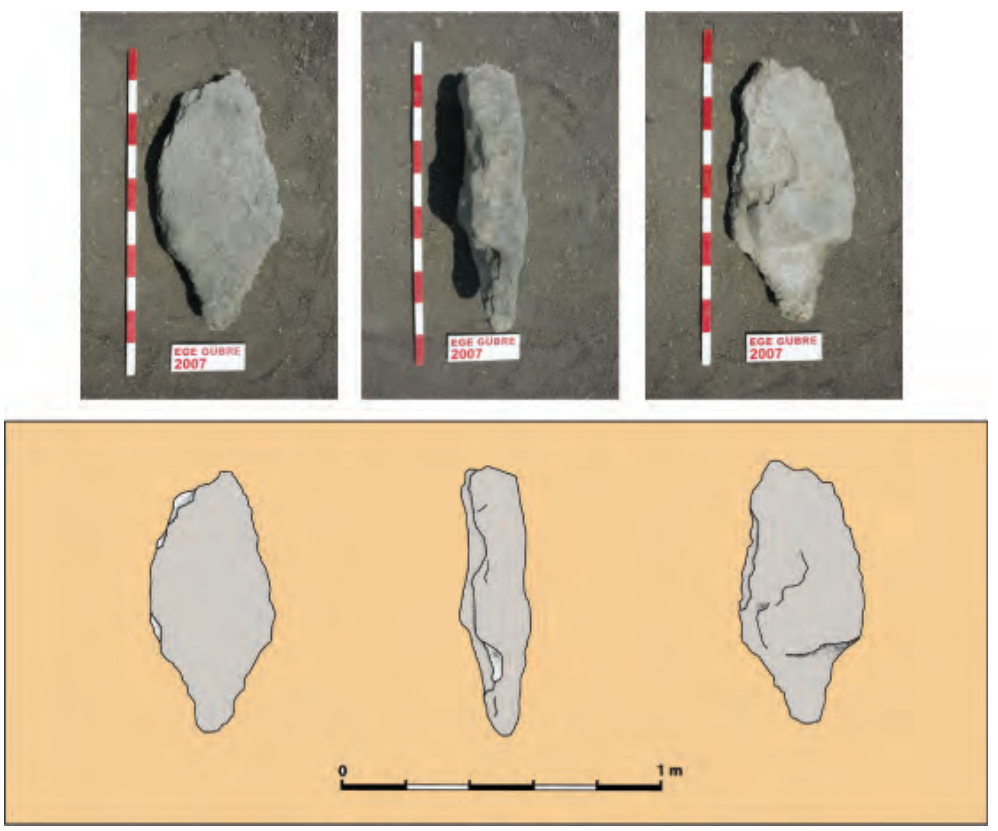

Resim 8a-b
Geç Neolitik IIIa ve IIIb yapı katlarında ortaya çıkartılan dikdörtgen ve yuvarlak yapılar.

çıkartılan fırın ve ocaklardan çok daha fazlası evlerin etrafında sıralandığı avluda yer alır. Evlerin tabanları çamur sıvalıdır. Duvarlarda kerpiç kullanıldığını gösteren kanıtlar yoktur. Taş temellerden anlaşıldığı kadarıyla evlerin duvarlarında çamur, ahşap ve dal örgü tekniği kullanılmıştır. Bu nedenle mekanların taş temel kalınlıkları standart değildir. Bazı taş temellerin üzerine dal örgü çamur sıvalı duvarın ahşap direkleri için belirli aralıklarla, hatılların düzgün durması için, plaka taşlar yerleştirilmiştir. Çatıyı taşıyan ahşap hatılların yuvaları, taş temellerin üstünde değil duvarın dışında, duvara bitişik yapılmıştır. Taş temelin kenarına yerleştirilmiş olan ahşap hatıllar yalnızca çatıyı taşımak için yapılmışlardır. Bunların, temellerin üzerine dal örgünün çamurla sıvanmasıyla yapılmış olan duvarlardan bağımsız durmaları gerektiğini düşünmekteyiz. Bu durumda duvarların üzerinde bulunan çok kalın olmayan ince, dal örgü çamur sıvalı duvarlar çatıyı taşımamaktadır. Çatıyı taşıyan hatıllarla taş temelli duvarların üzerinde bulunan duvarlar birbirinden bağımsız yapılmışlardır.

Mekanlar arasındaki boşluklar, yerleşimin bitişik düzende yapılmadığını göstermektedir. Bazı yapıların aralarında bulunan 1-1.5 metre genişliğindeki boşluklar, mekanlardan birbirine geçişi sağlamak için kullanılmış olmalıdır. Bunlar daha çok yerleşim alanının kuzeydoğusunda bulunan dere ile yerleşim alanını çevreleyen çevre duvarının arkasında kalan kısımlarda bulunmaktadır.

Ortaya çıkartılan yapılar içerisinde kutsal yapı veya tapınak diyebileceğimiz

Resim 9
Geç Neolitik Dönem Steli

bir mekan yoktur. Bu durum yerleşim içindeki eşitlikçi yapının bir göstergesi olabilir. Ancak yerleşimin ortasındaki avlunun doğu tarafına yakın bir alanda bulunan 78 x 36 cm yüksekliğinde, alt ve üst bölümleri inceltilmiş kireçtaşından yapılmış bir stel, yerleşim alanındaki tapınmanın en önemli göstergesidir. Güneydoğu Anadolu stel geleneği içinde değerlendirilmesi gereken ve benzer örneklerini Çayönü'nden bildiğimiz,[8] üzerinde herhangi bir figür olmayan stelin alt kısmının yaklaşık 25 cm'lik bölümü toprağa gömülmesi için inceltilmiştir. (Resim 9) Ön veya arka yüzü birbirinden ayırt etmeye yarayacak herhangi bir bulgu olmamasına rağmen, stelin kuzeye bakan kısmı daha düzgün ve parlatılmıştır. Bu stelin varlığı Güneydoğu Anadolu'dan bildiğimiz güçlü bir geleneğin, Batı Anadolu'da sembolik olarak devam eden uzantısı gibi görünmektedir.

NEOLİTİK DÖNEM: EGE GÜBRE IV

Yerleşimin, Neolitik Döneme ait en erken tabakası IV. tabakadır. Ege Gübre III yapı katları tarafından tahrip edildiğinden bu tabakadan elde edilen arkeolojik veriler sınırlıdır. Bu tabakada bulunan tek mimari yapı yuvarlak planlıdır. III. tabakaya ait büyük dikdörtgen planlı bir yapının taş temellerinin altında kalarak büyük bir bölümü tahrip olmuş yaklaşık 4 metre çapındaki yuvarlak yapı, yerleşimin erken evrelerinde yuvarlak yapıların dikdörtgen yapılar olmaksızın bağımsız

8 A.E.Özdoğan 2007: 75, Fig.46.

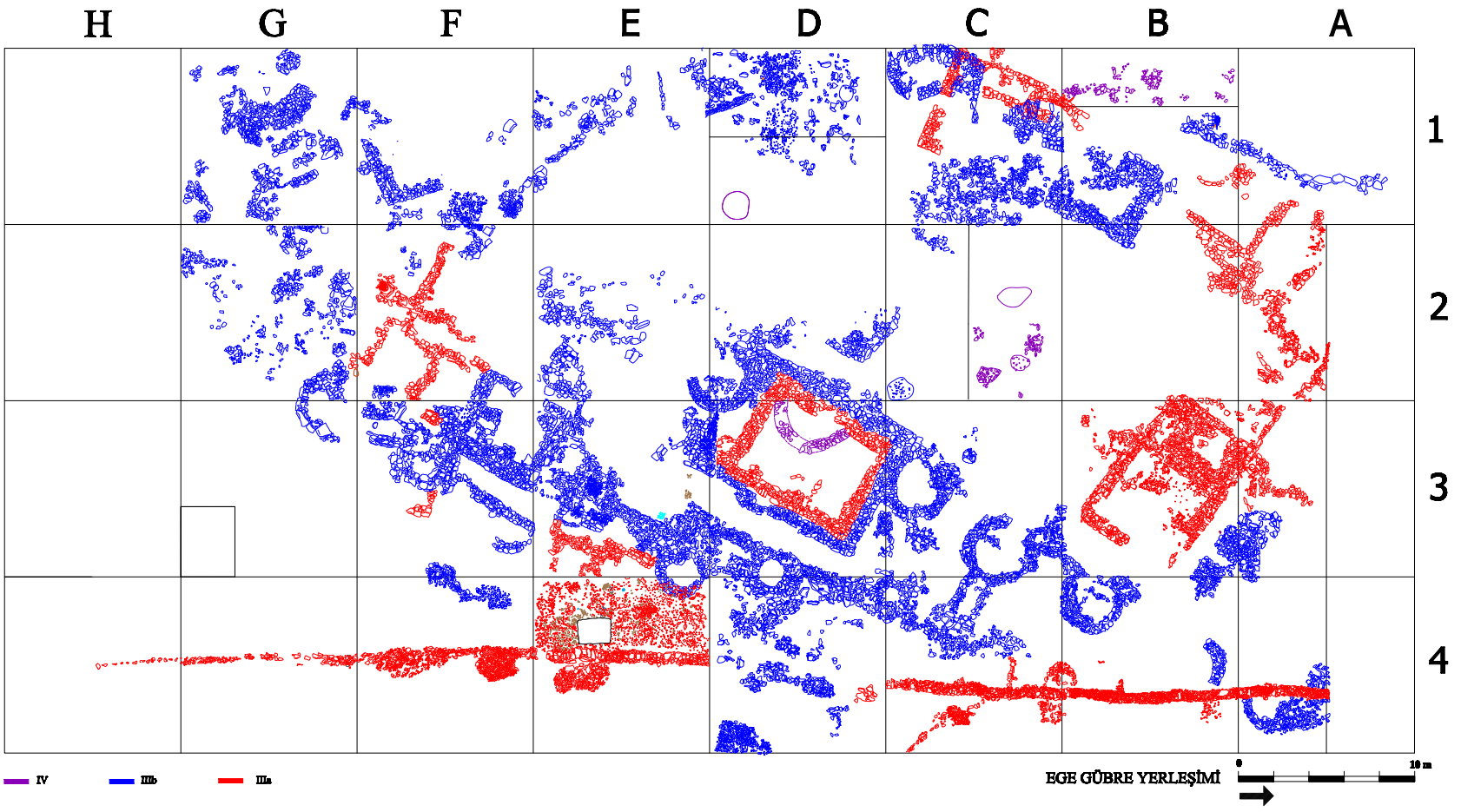

olarak kullanıldığını göstermektedir (Resim 10b). Farklı alanlarda erken evrenin tanımlanması açısından kazı yapılmasına rağmen bu evreye ait başka bir mimari yapı ortaya çıkartılamamıştır. III. tabakada olduğu gibi bu evredeki yuvarlak yapılarda bir avlu etrafında sıralanmış olmalıdır. Olasılıkla IV. tabakada kullanılan avlunun konumu da III. tabakadakine yakındır. IV. tabakada kullanılan ocaklar doğrudan toprağa açılmış ateş çukurları biçimindedir. Ana toprak üzerinde bulunan bir kaç ocaktan alınan C 14 örnekleri yerleşim alanının en erken tarihi olan MÖ 6200 civarında sonuçlar vermiştir. Ege Gübre Neolitik Yerleşiminde görülen yuvarlak planlı yapılar İzmir ve çevresindeki Neolitik Dönem kazılarından bilinmeyen yeni bir mimari geleneğin varlığını göstermektedir. (Resim 10b, Figür 1)

Resim 10a
Yukarıda: Geç Neolitik IIIa ve IIIb yapı katlarında ortaya çıkartılan dikdörtgen ve yuvarlak yapılar.

Resim 10b
Aşağıda: III. tabakanın dikdörtgen planlı yapısını tahrip ettiği IV. tabaka yuvarlak planlı yapısı.

Figür 1
Ege Gübre Yerleşimi. Yapıların genel görünümü.

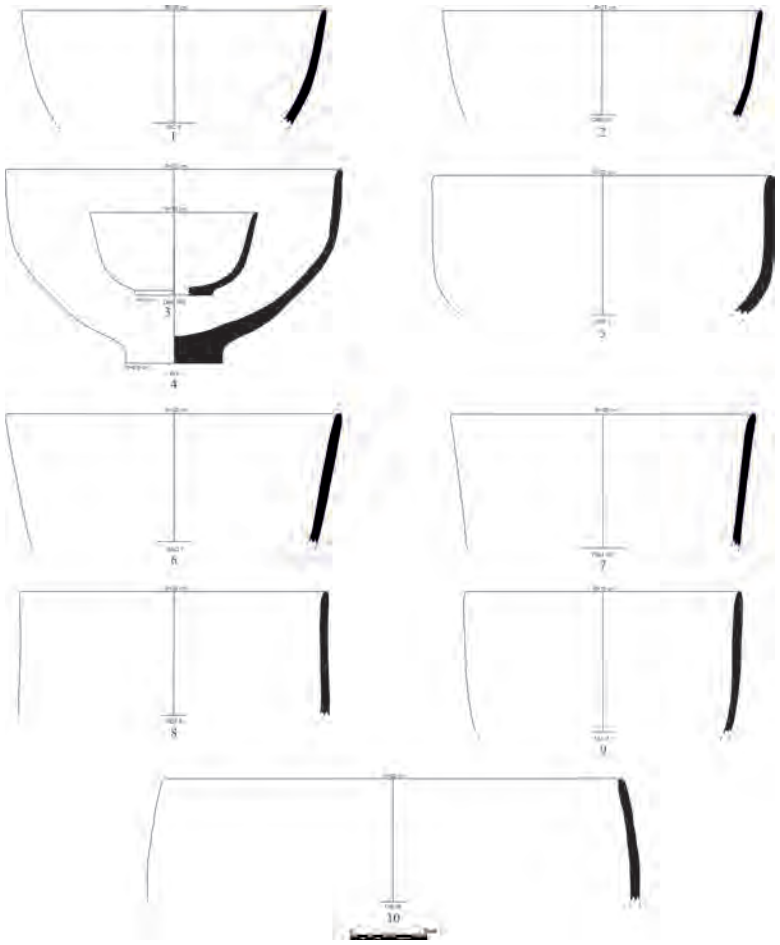
ÇANAK ÇÖMLEK VE DİĞER BULUNTULAR

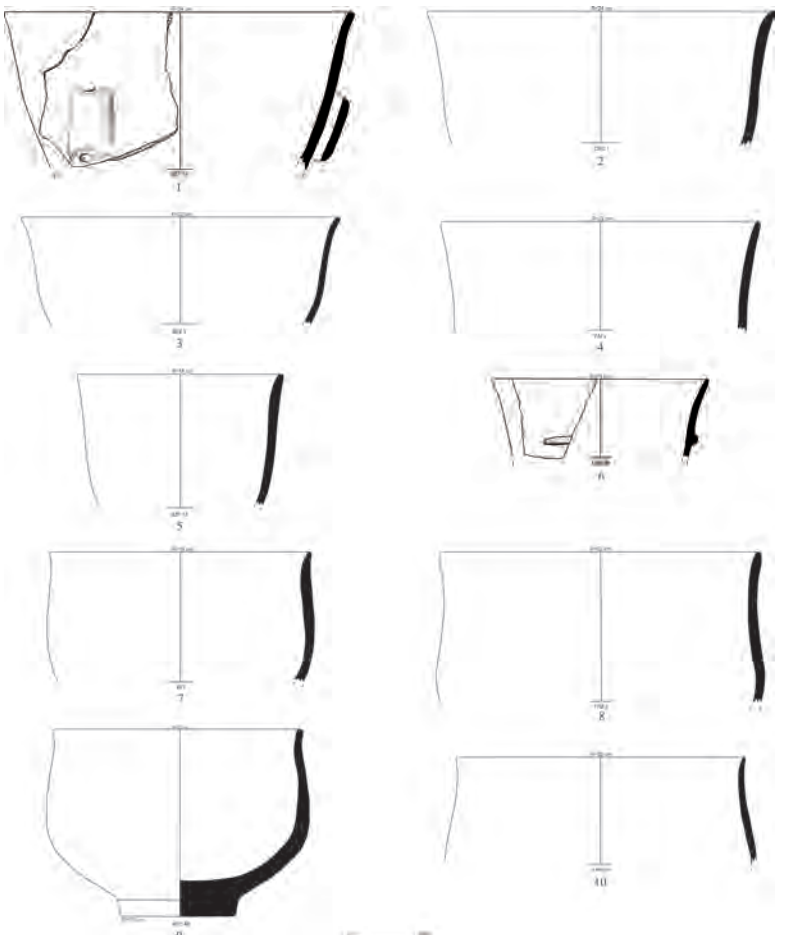
Ege Gübre Neolitik Yerleşimi kazılarında çok sayıda çanak çömlek ortaya çıkartılmıştır. Çanak çömleklerin büyük çoğunluğu Batı Anadolu ve diğer bölgelerdeki Neolitik yerleşimlerden bilinen kırmızı astarlı ve perdahlı kaplardan oluşur. (Figür 2) Kırmızı astarlı çanak çömleklerin yanı sıra bulunan diğer örnekler açık kahverengi, krem ve koyu kahverengi astarlıdır. Çanak çömlekler genellikle iyi pişirilmiştir ve ince cidarlıdır. Hamur çoğunlukla açık kahverenginin tonlarındadır. Hamura katkı olarak çoğunlukla küçük taşçık ve bitki, bazen mika ve kireç eklenmiştir. Formlar –S– profilli, konik ve yarıküresel çanaklardan, boyunlu ve boyunsuz çömleklerden, tabak ve kapaklardan oluşur. Dipler çoğunlukla disk biçimlidir. (Figür 3) Bunların yanı sıra düz ve halka dipler de vardır. Çanak çömleklerin üzerinde çoğunlukla iki veya dört tüp biçimli dikine tutamak bulunur (Figür 4). Aynı zamanda dikey ve yatay olarak delikli düğme biçimli tutamaklar ve kapalı tutamaklar da vardır. Boyalı örneklerin sayısı son derece azdır ve sayıları 4-5'i geçmez. Çanak çömleklerin üzerine bazen kazıma bezeme ile çeşitli motifler işlenmiştir. Ancak bunların sayısı da çok azdır. Çanak çömlekler üzerinde görülen bir diğer bezeme unsuru kabartma bezemelerdir. Bu tür motiflerin boğa boynuzları şeklinde veya stilize yapılmış motifler olduğu anlaşılmaktadır (Figür 5). Ancak bu tür kabartma bezemeli parçalardan bir tanesinin üzerinde bulunan bir kadın ve erkeğin yan yana betimlendiği örnek, detayları açısından son derece ayrıntılıdır (Resim 11). Ortaya çıkartılan çanak çömlekler üzerindeki en belirgin bezeme unsuru baskı bezemeli, impresso türü çanak çömlek parçalarına aittir (Figür 6). Impresso türü bezemeler farklı alet ve teknikler kullanılarak üretilse de, tümü basit

Figür 2
Yukarıda: Neolitik Dönem kırmızı astarlı ve perdahlı kaplar.

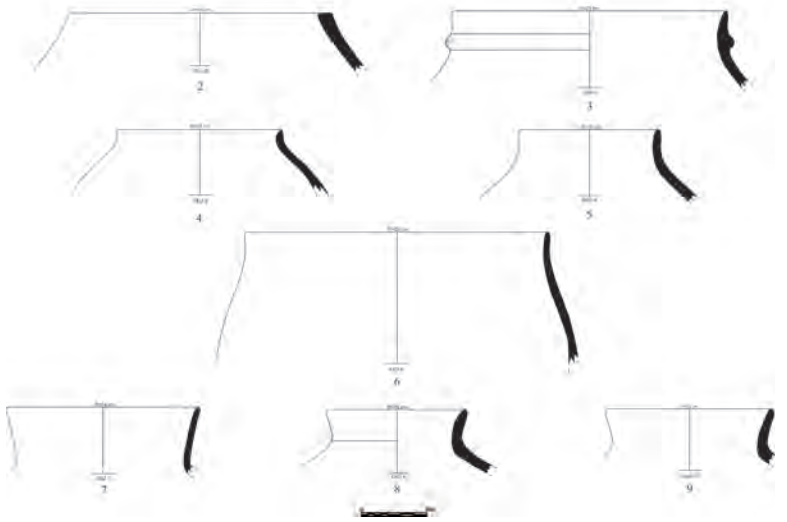
Figür 3
Aşağıda Sağda: Neolitik Dönem çanak çömleklerine ait dip örnekleri.

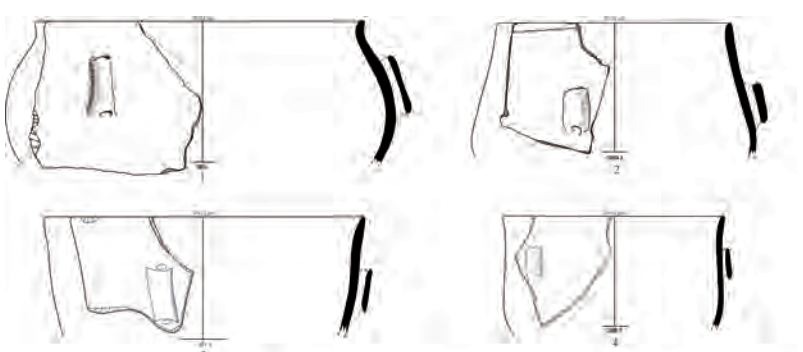
Figür 4
Aşağıda Solda: Neolitik Dönem kaplarına dikine yapılmış tüp tutamak örnekleri.

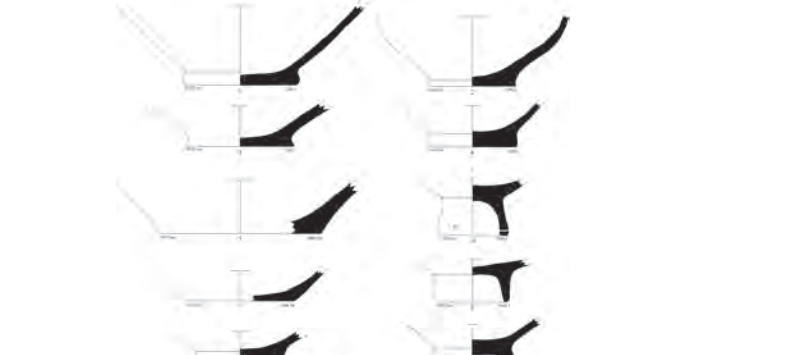

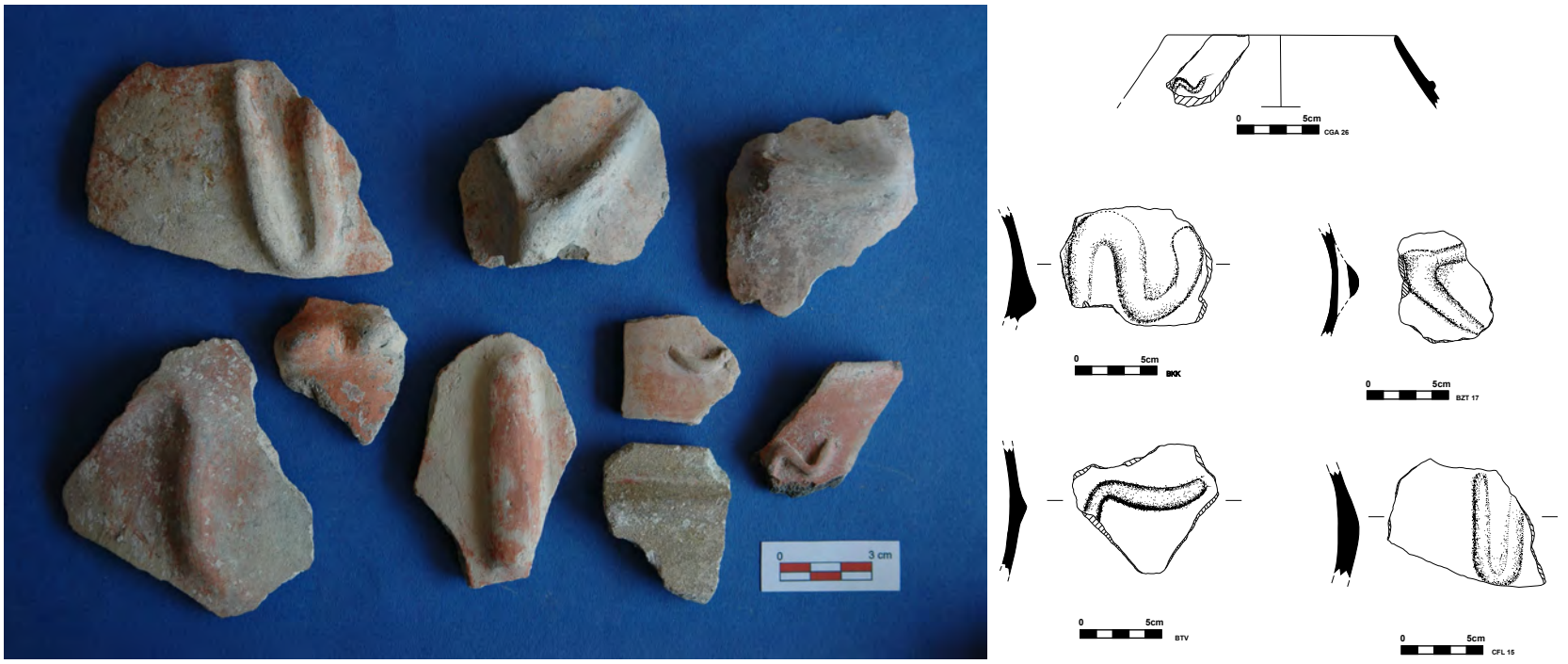

Figür 5
Neolitik Dönem kabartmalı kaplar.

nokta dizilerinden oluşur. Bu tür çanak çömlekler ya kırmızı astarlı olarak üretilmiş ya da yalın bırakılmıştır.

Ege Gübre Yerleşimi Neolitik Dönem buluntu envanterinde, diğer bir çok Neolitik yerleşimde ortaya çıkartılmış buluntuların benzerleri bulunur. Bunların arasında, ezgi ve dibek taşları, havanelleri, taş ve pişmiş topraktan ağırşaklar, taş balta ve keskiler, çakmaktaşı ve obsidyenden dilgi ve okuçları, pişmiş toprak kaşıklar, sapantaşları, kulak tıkaçları, pintaderalar (Resim 12a-12b), pişmiş toprak figürinler (Resim 13), kemik spatüller, kemer tokaları, delici ve mablak-lar, çakmaktaşı çekirdekler (Resim 14), mermer bir kap, taş kaplar ve perdah taşları bulunmaktadır.

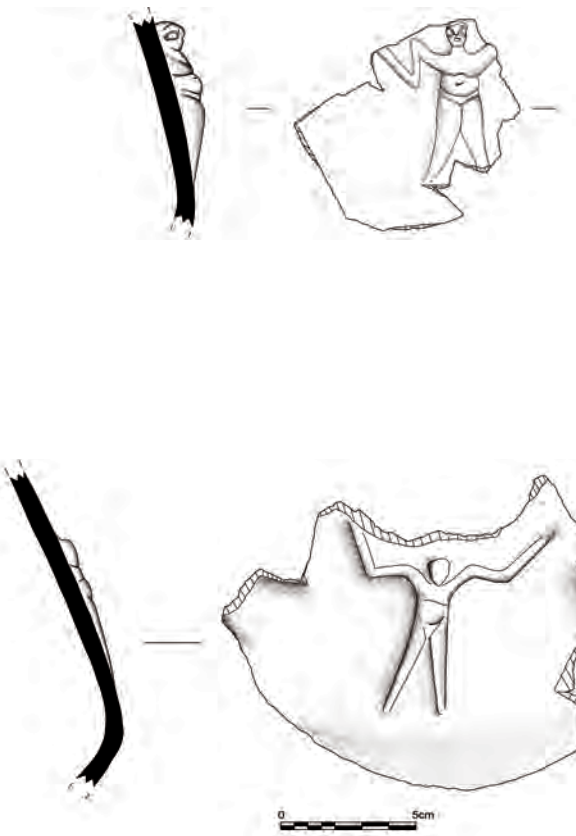
EKONOMİK KAYNAKLAR

Yerleşimin bulunduğu doğal çevre tarıma uygun alanlara sahip olduğundan, Neolitik yerleşim açısından tarım ve hayvancılık temel geçim kaynakları olmalıdır. Özellikle yerleşimin güneyinde Gediz Nehri'nin getirmiş olduğu alüvyonal dolgularla kaplı Menemen Ovası, bölgenin tarımsal potansiyeli açısından önemlidir. Kazı alanında ortaya çıkartılan tahıllar arasında bulunan ekmeklik buğday, kara burçak, mercimek ve nohut olasılıkla bu tarımsal alanlardan elde edilmiştir. Kazı alanında bulunan saman kalıntıları ile çok sayıdaki ezgi taşı, bu tahılların yerleşim yerinde farklı işlemlerden geçirildiğini göstermektedir. Ortaya çıkartılan hayvan kemikleri arasında % 55 oranında koyun ve keçi, % 25 sığır ve % 20 oranında domuz kemiği bulunmaktadır. Hayvan kemiklerinin tamamına yakınının evcil hayvanlara ait olması, hayvancılığın yerleşim açısından önemini göstermektedir.

Bunun dışında yerleşimin bulunduğu alan volkanik bir arazidir. Bu nedenle çevredeki alanlarda bol miktarda çakmaktaşı hammaddesi bulunmaktadır. Kazı alanına çok yakın olan Çakmaklı köyü ve çevresi, ayrıca yerleşimin güneydoğusunda bulunan Karaçakmak ve Akçakmak tepeleri bu yerel hammaddenin elde edildiği kaynaklar olmalıdır. Kazıda ortaya çıkartılan buluntular da bu görüşü desteklemektedir. Neolitik yerleşimde çakmaktaşı kullanım oranı yaklaşık % 80 civarındadır.

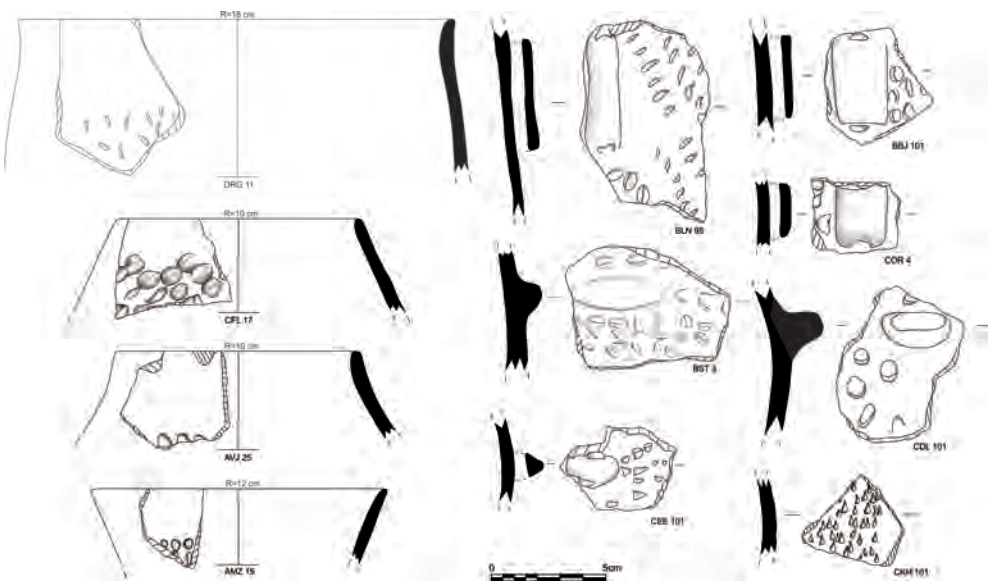

Resim 11
Kadın ve erkek kabartması bulunan kırmızı astarlı kap.

SONUÇ

Neolitik yaşam biçiminin Batı Anadolu'da ne zaman ve ne şekilde başladığı, Balkanlar üzerinden Avrupa'ya ulaşan Neolitik kültürlerin, Batı Anadolu'daki bölgesel gelişimi uzun yıllardır tartışma konusudur. Son yıllarda Batı Anadolu ve Ege Bölgesi'nde yapılmakta olan Ulucak, Yeşilova, Dedecik-Heybelitepe, Çukuriçi ve Ege Gübre kazıları Batı Anadolu'nun Neolitik Dönemi hakkında önemli bilgiler vermektedir. Söz konusu kazılarda ortaya çıkartılan buluntular Batı Anadolu'da ayrı bir Neolitik oluşum bölgesi olasılığını ortaya çıkarmıştır. Bu yeni oluşum bölgesinin İç Anadolu'yla olan bağlantısı kuşkusuzdur. Ancak eldeki veriler İç Anadolu etkisi dışında Akdeniz ve Ege kıyılarında gelişen farklı ve kıyı kökenli bir etkileşim alanın da var olduğunu da göstermektedir.[9] Ege Gübre ve Hoca Çeşme'de bulunan yuvarlak planlı yapılar Orta Anadolu'dan bildiğimiz dörtgen planlı taş ve kerpiç mimari gelenekten tümüyle farklıdır. Bu yapıların yakın benzerlerinin Kıbrıs'da olması, Orta Anadolu ve Yakındoğu Neolitiği'nden farklı, üçüncü bir Neolitik oluşum bölgesinin varlığını akla getirmektedir. Bu durum Levant Bölgesi'nden başlayan, Kıbrıs, Doğu Akdeniz, Ege Kıyıları ve Girit adasında görülen ortak Neolitik kültür öğelerinin oluşmasındaki denizsel etkinin,

9 Özdoğan 2007: 447.

Figür 6
Baskı-impresso bezemeli çanak çömlekler.

karasal etkileşim ve kültürel ilişki kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Ege Gübre Neolitik Yerleşimi'nin, yuvarlak planlı yapı geleneği ve diğer buluntulara göre hem Batı Anadolu ve hem de Akdeniz kıyı Neolitiği içinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Ortaya çıkartılan farklı tekniklerde yapılmış çok sayıda impresso keramik de bu durumu kanıtlamaktadır. Ortaya çıkartılan buluntulara göre Ege Gübre Neolitik Yerleşimi Ulucak V ile IV arasındaki geçiş evresi[10] ve Yeşilova Höyüğü'nün III. tabaka, 3-5. yapı katları ile çağdaştır.[11] Ayrıca Ege Bölgesi'nden bilinmeyen III. ve IV. tabakadaki yuvarlak planlı yapılar ise Hoca Çeşme IV. ve III. tabakalarında[12] ortaya çıkartılan yuvarlak planlı ahşap yapılarla yakın benzerlikler göstermektedir. Ege Gübre Yerleşimi'nin, Kuzeybatı Anadolu'da Ilıpınar'ın X-VII. tabakaları,[13] güneybatı Anadolu'da Kuruçay'ın 13-11. tabakaları,[14] Hacılar'ın IX-VI. tabakaları[15] ile ilişkili olduğunu söyleyebiliriz.

Ege Gübre kazısında ortaya çıkartılan buluntular, Ege Bölgesi'nde kıyı Neolitiği olarak tanımlayabileceğimiz yeni bir kavramla karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir. Mezopotamya ile Avrupa arasındaki coğrafi konumda bulunan Anadolu'nun batı kesiminde yer alan Batı Anadolu, karadan gelen kültürel değişkenlerin yanı sıra deniz yoluyla da her türlü etkileşime açık olması nedeniyle özel bir konuma sahiptir. Özellikle impresso keramikler ve yuvarlak mimari olarak tanımladığımız yapılar bu etkileşimin en önemli göstergesidir.

---

10 Çilingiroğlu ve Çilingiroğlu 2007: 364-368.

11 Derin 2007: 379-382.

12 Özdoğan 1998: 70, Resim 1; Özdoğan 1993: 185-186.

13 Roodenberg 1995: 38-53; Roodenberg 2008: 1-11.

14 Duru 1994: 9-12.

15 Mellaart 1970: 9-22

Resim 12a-12b
Baskı mühür (Pintadera).

Resim 13
Pişmiş toprak figürinler.

Resim 14
Çakmaktaşı çekirdekler.

C 14 SONUÇLARI: GEÇ KALKOLİTİK TABAKA

Lab. No.	Konvansiyonel Radyokarbon Yaşı	1 Sigma Cal Range BC	2 Sigma Cal Range BC	Materyalin Türü	Örnek No	Plankare	Tabaka
Beta-215594	5180±40 BP	3990-3960	4040-3950	Karbonlaş-mış Madde	EGE 1	C1	II
Beta-215597	4920±40 BP	3710-3660	3780-3640	Karbonlaş-mış Madde	EGE 4	D2	II

C 14 SONUÇLARI: GEÇ NEOLİTİK TABAKALAR

Lab. No.	Konvansiyonel Radyokarbon Yaşı	1 Sigma Cal Range BC	2 Sigma Cal Range BC	Materyalin Türü	Örnek No	Plankare	Tabaka
Beta-215599	7290±50 BP	6220-6070	6230-6030	Karbonlaş-mış Madde	EGE 6	C2	IV
Beta-215596	7250±50 BP	6180- 6040	6220-6010	Karbonlaş-mış Madde	EGE 3	D2	IV
Beta-257640	7200±50 BP	6080-6020	6210-6130	Karbonlaş-mış Madde	FHA EGE.2	B1	IV
Beta-215600	7200±50 BP	6080-6010	6180-5990	Karbonlaş-mış Madde	EGE 7	E2	IV
Beta-257647	7180±50 BP	6070-6010	6100-5990	Karbonlaş-mış Madde	EUA EGE.9	E1	IV
Beta-215601	7130±50 BP	6020-5980	6060-5890	Karbonlaş-mış Madde	EGE 8	D2	IIIb
Beta-257644	7130±50 BP	6040-5990	6070-5970	Karbonlaş-mış Madde	FGN EGE. 6	D1	IIIb
Beta-257645	7130±50 BP	6040-5990	6070-5970	Karbonlaş-mış Madde	EVP EGE.7	D1	IIIb
Beta-215598	7110±50 BP	6010-5970	6050-5880	Karbonlaş-mış Madde	EGE 5	C2	IIIb
Beta-257641	6990±80 BP	5980-5760	6020-5720	Karbonlaş-mış Madde	FAS EGE. 3	B1	IIIa
Beta-257648	6950±50 BP	5890-5750	5920-5730	Karbonlaş-mış Madde	CUS EGE.10	E4	IIIa

BİBLİYOGRAFYA

Çilingiroğlu ve Çilingiroğlu 2007	A. Çilingiroğlu, Ç. Çilingiroğlu, "Ulucak", *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, (Ed. M. Özdoğan ve N. Başgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 361-372.
Derin 2007	Z. Derin, "Yeşilova Höyüğü", *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, (Ed. M. Özdoğan ve N. Başgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 377-384.
Duru 1994	R. Duru, *Kuruçay Höyük* 1, Ankara
Kayan 1999	İ. Kayan, "Holocene stratigraphy and geomorphological evolution of the Aegean coastal plains of Anatolia", *Quaternary Science Reviews* 18, 541-548.
Mellaart 1970	J. Mellaart, *Excavations at Hacilar*, Edinburgh University Press, Edinburgh.
Özdoğan 1993	M. Özdoğan, "Vinça and Anatolia: A New Look at a Very Old Problem", *Anatolica* 21, (Special Issue on Anatolia and the Balkans), 173-193.
Özdoğan 1998	M. Özdoğan, "Tarihöncesi Dönemlerde Anadolu ile Balkanlar Arasındaki Kültür İlişkileri ve Trakya'da Yapılan Yeni Kazı Çalışmaları", *TÜBA-AR* 1, 1998, 63-93.
Özdoğan 2007	M. Özdoğan, "Bazı Genellemeler-Öngörüler" *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, (Ed. M. Özdoğan ve N. Başgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 441-458.
A.E. Özdoğan 2007	A.E. Özdoğan, "Çayönü", *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, (Ed. M. Özdoğan ve N. Başgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 57-99.
Roodenberg 1995	J. Roodenberg," Stratigraphy and Architecture: The Big Square", *The Ilıpınar Excavations I, Five Seasons of Fieldwork in NW Anatolia, 1987-91* (Ed. J. Roodenberg), İstanbul, 35-76.
Roodenberg 2008	J. Roodenberg, "Stratigraphy and Architecture. The Basal Occupation Levels (Phases X and IX)", *Life and Death in a Prehistoric Settlement in Northwest Anatolia The Ilıpınar Excavations, Volume III With contributions on Hacılartepe and Menteşe*, (Ed. Jacob Roodenberg ve Songul Alpaslan) Leiden, 1-34.
Sağlamtimur 2007	H. Sağlamtimur, "Ege Gübre Neolitik Yerleşimi", *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, 373-376.
Sağlamtimur 2011	H. Sağlamtimur, "Environmental Factors in the Neolithic Settlement of Ege Gübre" Raiko Krauß (Ed), *Beginnings - New Research in the Appearance of the Neolithic between Northwest Anatolia and the Carpathian Basin*, Leidorf, 2011, 77-82.
Tine ve Treverso 2004	S. Tine, A. Traverso, "Çakmaklı Tepe:An Ancient Neolithic Village in the Aegean Coastland of Northwestern Turkey", *The Neolithic in the Near East and Europe* Section 9, (Ed. Ivan Jadin-Anne Hauzeur), BAR International Series 1303, 2004, 53-57.

KAVUŞAN HÖYÜK

Gülriz Kozbe [1]

Kavuşan Höyük, Diyarbakır İli, Bismil İlçesi'nin 10 km güneydoğusunda, Yenice Köyü, İnardı Mezraa sınırları içinde ve Şeyhan Çayı'nın Dicle Nehri ile birleştiği noktanın hemen doğusunda yer almaktadır. Kuzey yarısı Dicle taşkınları tarafından kısmen tahrip edilmiş gibi gözüken höyüğün güney etekleri, Şeyhan Çayı'nın taşıdığı alüvyon ve çamur tabakasıyla büyük oranda dolmuştur. Doğal tahribatın yanı sıra üzerinde ve yakın çevresinde yapılan tarımsal faaliyetler nedeniyle höyük daima beşeri tabribata maruz kalmıştır. Doğu-batı doğrultusunda yaklaşık 175 m; kuzey-güney doğrultusunda ise yaklaşık 75 m ölçülerinde olan höyüğün yüksekliği, üzerinde yer aldığı çakıl ve alüvyon dolgu ile birlikte 9 m iken büyüklüğü 1.5 ha. civarındadır.

"Ilısu Barajı ve HES Projesi Etki Alanında Kalan Kültür Varlıklarının Belgelenmesi ve Kurtarılmasına Yönelik Çalışmalar" çerçevesinde Diyarbakır Müzesi Müdürlüğü'nün başkanlığı ve şahsımın bilimsel sorumluluğu altında gerçekleştirilen Kavuşan Höyük kazılarında yurt içi ve yurt dışı üniversitelerinden birçok bilim adamı ile bilgi paylaşımına gidilmesinin yanı sıra; çoğunluğu Ege Ünivesitesi Arkeoloji Bölümü olmak üzere çeşitli üniversitelerden gelen lisans ve lisansüstü öğrenciler görev almıştır. 2001-2002 yılları ile 2005-2010 yılları arasında sekiz sezon boyunca, 10x10 m boyutlarında 29 adet açmada gerçekleştirilen kazılar[2] sonucunda, Kavuşan Höyük'ün tabakalanması ve tarihlendirilmesi aşağıdaki şekilde belirlenmiştir.

---

1 Prof. Dr. Gülriz Kozbe, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Bornova - İzmir (*gulriz.kozbe@ege.edu.tr*)

2 2003 ve 2004 yıllarında birtakım problemler nedeniyle tüm bölgede Ilısu Barajı ve HES Projesi kurtarma kazıları yapılamamıştır. Bu nedenle Kavuşan Höyük kazılarına da zorunlu olarak iki sezon ara verilmiştir.

Kapak Fotoğrafı
Kavuşan Höyük, İnardı Mezraa

Kavuşan I	Yakın Çağ İslam Mezarlığı	19. yy. sonu - 20. yy.
Kavuşan II	Orta Çağ	12. - 14. yy.
BOŞLUK		
Kavuşan III	Hellenistik Dönem	MÖ 4. yy. son çeyreği - MÖ 3. yy.
Kavuşan IV	Post-Assur Dönemi	Geç Demir Çağ: MÖ 7. yy. sonu - MÖ 4. yy. son çeyreği
Kavuşan V	Yeni Assur Dönemi	MÖ 9. yy. - MÖ 7. yy. sonu
Kavuşan VI	Erken Demir Çağ	MÖ 11. - 9. yy.
Kavuşan VII	Mitanni-Orta Assur Dönemi	Geç Tunç Çağ: MÖ 14. - 11. yy.
Kavuşan VIII	Erken Tunç Çağ sonu/Orta Tunç Çağ	MÖ 3. binyıl sonu / 2. binyıl ilk yarı
Kavuşan IX	Erken Tunç Çağ IV	MÖ 3. binyıl geç 2. yarı

ORTA ÇAĞ

Höyüğün en geç yerleşim katı olan Orta Çağ, daha erken katları tahrip ederken; üzerinde yer alan, 19. yy. sonu itibarıyle köy halkının kullanımının tespit edildiği İslami Mezarlık Alanı'na ait basit toprak gömüler de Orta Çağ tabakasını yer yer tahrip etmiştir. Bireylerin yüzleri güneye dönük, ayakları doğuda, başları batıda sırtüstü yatırılış biçimi ve gömü hediyesinin olmayışı, bu mezarların İslami olduğunu göstermektedir.

Orta Çağ, höyüğün hemen hemen tüm kesimlerinde, yaygın bir yerleşim olarak karşımıza çıkmaktadır. Orta Çağ mimarisinde daha çok, taş duvarlar hakimdir. Taşların arası ve temel çukurları çamur dolguyla doldurularak sağlam duvarlar elde edilmiştir. Taş duvarların yanı sıra yine çamur harcın kullanıldığı dere taşı döşeli tabanlar ve bu tabanlar üzerine yerleştirilmiş, dıştan destekli tandırlar, Kavuşan Höyük Orta Çağ'ının geç evresini temsil ederken; ortası çamur dolgulu iki paralel taş sırasından oluşan duvarlar, sıkıştırılmış çamur taban ve taban üzerinde yer alan tandırlar ise erken evrenin tipik mimari dokusudur.

Çoğu el yapımı, kaba ve yoğun katkılı, testi, geniş ağızlı çanak, tek veya çift kulplu çömleklerin oluşturduğu günlük kullanım kapları ile çark yapımı, çoğunluğu çanak formunda olan, günlük kaplara göre daha az sayıda olan sırlı keramiklerden oluşan Kavuşan Orta Çağ çanak çömleği, 12. yy. - 14. yy.'lar arasına tarihlendirilmektedir.

Resim 1
Post Assur Dönemi keramik fırını

HELLENİSTİK DÖNEM

Bölgede MÖ 1. yy.'a dek sürdüğü düşünülen Hellenistik Dönem'in Kavuşan'da bu kadar uzun devam ettiğini gösteren bir durum söz konusu değildir. Elimizdeki verilere göre MÖ 4. yy.'ın son çeyreğinde başlayıp MÖ 3. yy.'da sona erdiği düşünülen Hellenistik Dönem'in Kavuşan Höyük'deki en önemli temsilcisi, iyi fırınlanmış, koyu kahverengi veya koyu kırmızı astarlı, kazıma veya "köpek dişi" adı verilen çentik bezemeli keramikler ile bezemesiz kaba çanak çömleklerdir.

POST ASSUR DÖNEMİ[3]

Kavuşan Höyük'de yaygın bir şekilde tespit edilen Post-Assur Dönemi, tabanın genel dokusunu bozmadan, içinde "yoğurma" işlerinin yapıldığı düşünülen, bu nedenle "hamur teknesi" olarak tanımlayabileceğimiz yayvan çöküntülere sahip, sıkıştırılmış çamur yapımı tabanlarla temsil edilmektedir. *İn situ* dibek

3 Burada, *"Post Assur"* terimiyle kastedilen, anlamından da anlaşılacağı üzere *"Assur sonrası"*dır. Bu da başta, bir önceki dönemden itibaren devam eden bazı çanak çömlek grupları, tarım ve dokumacılık gibi yaşam biçimleri veya kremasyon gibi Yukarı Dicle Bölgesi Yeni Assur Dönemi kültürel öğelerini hala taşıyan, Assur siyasi hegemonyası artık mevcut olmasa da burada yaşamaya devam eden bölge halkının dönemine karşılık gelmektedir. Kavuşan Höyük'ün dışında, Üçtepe, Salat Tepe, Ziyaret Tepe, Giri Cano ve Hirbemerdon gibi birçok komşu höyükte tespit edilen ve Akhamenidler'e atfedilen *"Triangle-and-Festoon Ware"* (Üçgen ve Fisto Bezemeli Mallar) keramiklere rağmen, yöresel karakter olarak Assurlu unsurlar ağır bastığı için bu dönemi biz, *"Post Assur"* olarak adlandırmayı uygun görmekteyiz.

Resim 2
Post Assur Dönemi Kaplumbağalı Gömü

taşları, silo ve tandırlar da, bu alanların ekmek yapımı ve/veya buğday gibi tarımsal ürünlerin işlenmesini kapsayan işlerin yürütüldüğü faaliyet alanları olarak yorumlanmasını sağlarlar.

Her ne kadar tipik olarak tanımlayabileceğimiz örnekler mevcut olsa da Kavuşan Höyük Post Assur çanak çömleği, bazı mal özellikleri ve kap biçimleriyle Yeni Assur keramiğinin devamı şeklinde görülmektedir. Kavuşan Höyük Post Assur tabakası içinde zaman zaman karışık malzeme gelmekle birlikte, Akhamenid kültürüne atfedilen ve *"Triangle-and-Festoon Ware"*[4] olarak adlandırılan çanak çömlek örnekleri de açığa çıkarılmıştır. Üzerindeki üçgen ve dalgalı fisto motifinden dolayı bu şekilde adlandırılan, genellikle çark yapımı olan kaplarda kırmızı ve kızıl-kahve renkte boya bezeme kullanılmıştır.

Çok sayıdaki Post Assur çanak çömleğinin Kavuşan Höyük'deki varlığı, bu tabaka içinde ortaya çıkartılan, ana bölümü yaklaşık 2.25 x 1.50 m olan keramik fırını ile daha anlam kazanır (Resim 1). Fırının ana bölümünün çevresi, çamurdan yapılmış, yaklaşık 1.10 m yüksekliğinde, kareye yakın bir platformla çevrelenmiştir. Platformun üzerinde ve etrafında, basit bir turbo sistemi olarak tasarlanmış

4 Üzerindeki üçgen bezeme ve yatay bantlar arasındaki dalgalı fisto motifinden dolayı *"Triangle-and-Festoon Ware"* (Üçgen ve Fisto Bezemeli Mallar) olarak adlandırılan mal grubu, Malatya-Elazığ Bölgesi, Doğu Anadolu, Kuzeybatı İran ve Kafkaslar'ı içine alan oldukça geniş bir yayılım alanı göstermektedir. Köroğlu 2008: 337, dipnot 2.

çok sayıda havalandırma deliği bulunmaktadır. Derinliği yaklaşık 0.90 m olan fırının, *"ateş haznesi"* ve bunun üstünde yer alan, fırınlanacak keramiklerin konulduğu *"ızgara bölümü"* adı verilen iki ana bölümü ele geçerken; fırının şekline bakılarak kubbe şeklinde olabileceği düşünülen çatı kısmına ilişkin herhangi bir veri elimizde bulunmamaktadır.

Post Assur Dönemi'ne tarihlendirilen, içleri boşaltılarak derinleşildiğinde son derece özenle yapılmış birer silo olduğu anlaşılan üç adet büyük boyutlu çukur (1-3 No.lu Silolar), ana geçim kaynağı tarım olan Kavuşan için şaşırtıcı mimari bulgular değildir. Ancak 3 no.lu Silo'nun seviye inme çalışmaları sırasında, 45-50 yaşlarında yetişkin bir kadın ile 6-7 yaşlarında olduğu düşünülen çocuk iskeletlerinin[5] ve bunların çevresine yerleştirilmiş 4 adeti kara, 17 adeti su kaplumbağasına ait hayvan kemiklerinin[6] tespit edilmesi, Yukarı Dicle Bölgesi ölü gömme gelenekleri açısından önemli bir detayı ortaya koyar (Resim 2). Kaplumbağaların büyük kısmının, yumuşak kabuklu Fırat su kaplumbağası[7] olması, konteksti yorumlamamız adına önemlidir. Nitekim silo içindeki kaplumbağa kabuk ve kemikleri, çukur içine tesadüfen düşmekten çok bir ölü gömme geleneği veya kültle bağlantılı bir anlam taşıyor gibi görünmektedirler. Kaplumbağa kemikleri üzerinde yapılan inceleme sonucunda, kesik izlerine de rastlanılmıştır. Silonun dip kısmında, silo cidarına uygun bir şekilde yüzükoyun olarak yerleştirilmiş çocuk iskeletinin hemen altındaki erişkin birey ise silo cidarına uygun bir şekilde yarı hoker tarzda gömülmüştür.

Yapı katını kesin olarak tarihlendirmemizi sağlayan önemli bir küçük buluntu, 2008 yılında, sıkıştırılmış çamur bir taban üzerinde tüm olarak ele geçen silindir bir mühürdür. 3.5 cm uzunluğundaki mührün üzerinde, ağaç motifinin iki yanında yer alan kanatlı atlarla tanrıları simgeleyen astral işaretler gibi Assur geleneği açısından tipik unsurlar bulunmaktadır. Mühürün MÖ 7/6. yy.'a tarihlendirilmesi, ele geçtiği tabakayla da uyum göstermektedir.[8]

---

5 Bu gömünün de dahil olduğu Kavuşan Höyük'ün tüm antropolojik değerlendirmeleri, Hacettepe Üniversitesi Antropoloji Bölümü'nden Prof. Dr. Y. S.Erdal ve ekibi tarafından gerçekleştirilmektedir.

6 Kiel-Christian-Albrechts-Universität'den arkeozoolog R.Berton tarafından söz konusu kaplumbağa iskeletleri üzerine yapılan çalışmalar devam etmektedir.

7 Kaplumbağa türü, Ege Üniversitesi, Su Ürünleri Fakültesi, Su Ürünleri Temel Bilimleri Bölümü'nden Prof. Dr. E.Taşkavak tarafından Dicle ve Fırat nehirlerinde yaşayan yumuşak kabuklu Fırat kaplumbağası *(Rafeticus Euphraticus)* olarak tanımlanmıştır.

8 Kavuşan Höyük'de ele geçen mühürler, İtalya'daki Università degli studi di Pavia öğretim üyelerinden Prof.Dr.C.Mora tarafından incelenmektedir.

Resim 3-4
Solda: Yeni Assur Dönemi'ne ait çömlek
Sağda: Yeni Assur Dönemi'ne ait çanak

YENİ ASSUR DÖNEMİ

Yeni Assur yerleşimi, Kavuşan Höyük genelinde takip edilen, höyüğün en önemli katlarından biri olduğu kadar, çok çeşitlilik gösteren kap biçimleriyle Yeni Assur keramik çanak çömleğini bölgede en geniş şekliyle veren yerleşme yerlerinden biri olarak da karşımıza çıkar (Resim 3-4). Yeni Assur Dönemi, Kavuşan Höyük'te erken ve geç olarak iki evre halinde tespit edilmiştir. Post Assur Dönemi'nde de örneklerini gördüğümüz, üzerinde *"hamur teknesi"* olarak kullanıldığını düşündüğümüz çöküntülerin yer aldığı, sıkıştırılmış çamurdan yapılmış sert tabanlar, bu tabanlarla ilişkili, kimisi pişmiş, kimisi pişmemiş kil ağırşakların içinde istiflendiği pişmiş kerpiç sandıklar veya çukurlar, bu dönemin Kavuşan'daki geç evreyi yansıtan genel mimari görüntüsüdür.

Yeni Assur Dönemi'nin geç evresine ait Depolama Mekanı, 2010 yılına dek gerçekleştirilen çalışmalar çerçevesinde, bölgedeki tek Yeni Assur Dönemi depolama mekanıdır (Resim 5). Söz konusu mekanda, 32 adet tüm ve tüme yakın kap *in situ* olarak ele geçmiştir. Mekan içinde, çoğu çömlek formunda olan oval gövdeli kapların yanı sıra, sivri dipli, sır bezemeli bir şişe, akıtacağı süzgeçli bir kase, düzleştirilmiş ağız kenarlı bir çanak ve maşrapalar bulunmaktadır. Söz konusu buluntu grubunun önemli bir diğer özelliği, Yeni Assur Dönemi'nin tipik keramiği ile Doğu Anadolu Bölgesi Erken Demir Çağ için simgesel olan ağız kenarı yivli, kimi zaman akıtacaklı kapların bir arada bulunmasıdır.[9] Bu durum, Doğu Anadolu'da Erken Demir Çağ'da görülen ve literature *"Erken Demir Çağ yivlileri"* olarak geçen çanak çömlek geleneğinin en azından Yukarı Dicle Bölgesi'nde Erken Demir Çağ sonrasında, MÖ 8-7. yy.'lara dek, devam ettiğinin açık bir göstergesidir.

İnhumasyon gömü (basit toprak gömü), kremasyon (yakarak gömü), çömlek

9 Kozbe-Öğütle-İşler 2009: 203, Resim 1-4.

Resim 5
Yeni Assur Dönemi depolama mekanı ve in situ kaplar.

içi inhumasyon gömü ve sanduka mezar şeklinde dört farklı ölü gömme tekniğinin kullanıldığı Yeni Assur Dönemi gömüleri, Kavuşan Höyük'ün en önemli buluntu grubunu oluşturmaktadır. 2001-2009 yılları arasındaki kazı çalışmaları sonunda Kavuşan'da, 18 adet inhumasyon, 23 adet kremasyon, beş adet çömlek içi inhumasyon gömü ve bir adet kerpiç sanduka mezar ortaya çıkarılmıştır. Söz konusu gömüler, genelde ölü gömme gelenekleri hakkında çok az şey bildiğimiz Assur'un bu taşra bölgesindeki ölü gömme geleneklerini anlamamız adına önemlidirler.

İnhumasyon Gömüler[10]

Doğrudan toprağa yapılan bu basit gömü tarzında, mezar çukurlarının sınırları belirlenmemiştir. Beş adet cinsiyeti belirlenememiş ve bir adet erkek erişkin gömünün dışında 10 adet bireyin tümü, hocker ve yarı hocker tarzında yatırılmış kadın ve çoçuklara aittir. Bu durumda kadın ve çocukların Kavuşan'da mekan içlerine ve yakınlarına gömüldüğünü söyleyebiliriz. Basit toprak gömülerde çeşitli ölü hediyeleri bulunmaktadır. Ölü hediyesi olan kapların, cinsiyeti belirlenememiş bireylerle de birlikte ele geçmesi nedeniyle bir hediye/cinsiyet ayırımına gidilemezken; boncuk ve metal yapımı takılar, kadın ve çocuk mezarlarnda saptanmaktadır.

10 Kozbe 2007: 579; Kozbe-Erdalkıran-Ona 2008: 389-90, Çizim: 1.

Resim 6
Yeni Assur Dönemi kremasyon (yakarak) gömüleri

Kremasyon Gömüler[11]

Boyunsuz ve alçak boyunlu çömlek formundaki günlük pişirme kapları ile yüksek boyunlu çömlekler, Kavuşan'da başlıca urne kap biçimleri olarak görülür. Bir kısmı çukurların içinde ele geçen urneler kimi zaman, devrilmelerini engellemek için kırık keramik parçaları ve/veya taşlarla desteklenmişlerdir (Resim 6). Yaşı belirlenemeyen yedi adet örnek dışında 23 gömünün,[12] dört adeti kadın, iki adeti erkek ve üç adeti cinsiyeti belirsiz erişkin olmak üzere dokuz adet erişkin, iki adeti genç erişkin ve beş adet çocuk olarak tanımlanmıştır. Kavuşan urnelerinde, kremasyon geleneğinin genelinde olduğu gibi, ölü hediyesi yaygın değildir. 23 adet kremasyonun sadece üç adetinde mezar hediyesi saptanmıştır. Bunlardan, 2-3 yaşlarındaki bir çocuğa ait olan 18 no.lu urne, bir adet altın küpe, bir adet tunç bilezik, bir adet tunç ve altının bir arada kullanıldığı yüzük ve MÖ 14. yy.'ın ikinci yarısına tarihlenen, üzerinde *Anadolu Hiyeroglifi* olan tunç yapımı bir mühür[13] ile Kavuşan Höyük kremasyon gömüleri içinde en zengin ölü hediyesine sahip tek örnektir.

---

11 Kozbe 2007: 575-577; Çizim: 1; Kozbe-Erdalkıran-Ona 2008: 390-2; Çizim: 1; Resim:6; Kozbe-Öğütle-İşler 2009: 204, Çizim:1.

12 Orta erişkin bir erkeğe ait, tahrip olmuş demir bir mızrağın urne dışına ölü hediyesi olarak bırakıldığı Post Assur Dönemi'ne tarihlenen kazının en geç tarihli bir adet kremasyon gömü de, 22 adet Yeni Assur kremasyonu ile birlikte değerlendirilmiştir.

13 Mühür üzerindeki kapsamlı çalışma, İtalya-Universita Deglii Studi Di Pavia Dipartimento Di Scienze Dell Antichita Orientalistica'dan Dr.L.D'Alfonso tarafından gerçekleştirilerek yayınlanmıştır (D'Alfonso 2010: 1-6). Mühürün, *Ḫatanu* isimli bir şahsa ait olduğu anlaşılmıştır. Yapılan tarihleme, mühürün ilk sahibinin Kavuşan'daki Yeni Assurlu urne sahibinin olamayacağını göstermektedir. Olasılıkla geçmişten gelen bu, üzeri "sihirli" işaretlerle donanmış obje, bir amulet gibi düşünülerek çocuk gömüyü öbür dünyada koruması için urneye bırakılmış olmalıdır.

Çömlek İçi Gömüler[14]

Bu gelenek, Kavuşan Höyük'de beş adet örnekle temsil edilmektedir. Geniş ağızlı, büyük boy çömlek biçimli kapların kullanıldığı gömü tarzında kap ağızlarının kimi zaman çanaklarla kapatıldığını ve etrafının dere taşlarıyla desteklendiğini görmekteyiz. Dört adetinde yaşları 3 ile 9 ay arasında değişen küçük bebeklerin, beşincisinde ise 2 yaşlarında bir çocuğun saptandığı gömülerde, kemik ve taştan çeşitli biçimlerde yapılmış, yüzlerce boncuk ele geçmiştir (Resim 7).

Resim 7
Yeni Assur Dönemi
mezar hediyeleri

Resim 8
Yeni Assur Dönemi sanduka mezar

Sanduka Mezar

1.92 m uzunluğunda, 0.72 m genişliğinde ve yaklaşık 0.30 m derinliğinde olan mezarın dört tarafı yaklaşık 40-45 cm uzunluğunda ve 18-20 cm genişliğinde olan kerpiç bloklarla çevrelenmiştir (Resim 8). Kavuşan Höyük'de tek bir örnekle temsil edilen bu mezarın üzeri de aynı tür kerpiç bloklarla kapatılmıştır. Ayakları ve kafatası oldukça tahrip olmuş iskelet, zengin hediyelerle gömülmüş bir kız çocuğuna aittir. Çeşitli taşlardan, camdan, pişmiş topraktan ve deniz kabuklarından yapılmış yaklaşık 400 boncuğun ele geçirildiği gömüde ayrıca, 10 adet bronz küpe, 1 adet cam nazar boncuğu, sol kolunda bir adet bronz bilezik, sağ kolunda yılan başlı bronz bir pazubant ile göğüs kısmında demir bir fibulaya ait olabilecek parçalar bulunmuştur.

Kavuşan Höyük 2007 çalışmaları sırasında, üzerinde düzensiz dağılım gösteren 33 adet deliği olan kerpiç bir taban ve bu tabanın hemen doğusunda, ağız kenarı taşlarla dairesel olarak çevrili, iç çeperi önce taşlarla örülmüş, daha sonra üzeri 1.5-2 cm kalınlığında kireç tabakası ile sıvanmış kuyuyu andıran bir mimari öğe ortaya çıkarılmıştır. Ağız çapı 1.85 m olan ve ilk etapta *"su kuyusu"* olarak yorumlanan çukurun zemin kısmında, 35 cm çapında, dairesel, ikinci küçük bir çukur bulunmuştur. Bir dönem Süryani nüfusu da barındıran çevre köylerde, daha önceleri şarap, günümüzde ise pekmez yapımında kullanılan benzerlerini tespit ettiğimiz söz konusu kuyunun, *"şarap dinlendirme kuyusu"* olarak kullanıldığı;

Resim 9
Yeni Assur Dönemi şarap dinlendirme kuyusu

ortasında yer alan küçük çukurun ise şaraptaki posanın toplanması için filtre vazifesi gördüğü anlaşılmıştır. Dolayısıyla bu kuyunun ortaya çıkarıldığı açmada, içinde üzümün ayaklarla ezildiği dörtgen biçimli çiğneme havuzu, havuzun doğusunda, havuzdan gelen üzüm suyunun ön taraftaki toplama kuyusuna akmasını sağlayan kanal, yukarıda tanımladığımız, olasılıkla portatif ahşap bir presin kullanımından kaynaklanan deliklere sahip taban ve üzüm suyunun toplandığı, şarap olmak üzere bekletilerek fermente edildiği dinlendirme kuyusunun varlığı, Kavuşan Höyük'de Yeni Assur Dönemi erken evresine ait şarapçılıkla ilgili bir işliği işaret etmektedir (Resim 9).

Yeni Assur Dönemi Kavuşan Höyük'te, bu dönem için büyüklü küçüklü tüm Yeni Assur yerleşme yerlerinde tipik olan, içe dönük, yivli ağız kenarlı kaseler, keskin profilli çanaklar, maşrapalar, dışa kalınlaştırılmış ağız kenarına sahip, oval gövdeli, boyunlu çömleklerle temsil edilmektedir. Geyik avlayan bir avcının tasvir edildiği ve 2.5 cm uzunluğundaki Yeni Assur silindir mührü de, çanak çömlek örnekleri kadar dönemin özgün malzemesidir (Resim 10).

ERKEN DEMİR ÇAĞ

Güneyden gelen kültürlerin temsilcileri olan Erken Nuzi, Mitanni ve Orta Assur çanak çömleği ile kuzeyden, bir başka deyişle, Doğu Anadolu Bölgesi'nden gelen, MÖ 12. yüzyıl itibarıyla görülen ve Doğu Anadolu'nun bu dönemi için

Resim 10
Yeni Assur Dönemi
silindir mühür

karakteristik kabul edilen Erken Demir Çağı yivli keramikleri, Kavuşan Höyük MÖ II. binyılın ikinci yarısına ait başlıca mal gruplarıdır. Ancak Erken Demir Çağı yivlileri daha çok çukurlardan gelirken birçok Mitanni-Orta Assur keramiği söz konusu çukurların bozduğu kontekstlerde saptanmıştır. Erken Demir Çağ çanak çömleğinin genellikle bu şekilde bulunuşu, çevremizdeki hemen hemen tüm höyüklerde gözlenen bir durumdur.[15]

Kavuşan Höyük Erken Demir Çağ yivli keramikleri, ağız kenarına veya ağız kenarının hemen altına yapılmış birden fazla yivle oldukça ayırt edicidirler. Kase, çanak ve dar ağızlı, boyunsuz çömlek formları bu mal grubunda sevilerek kullanılmış kap biçimleridir. Bazı örneklerde, ağiz kenarındaki yivlerin üzerine yerleştirilmiş yumrular ve akıtacaklar görülür. İçi noktalı daire ve eşkenar dörtgen motiflerinden oluşmuş tipik bezeme şablonuna sahip, *"Erken Demir Çağ Boyalıları"* olarak tanımlanan el yapımı çanak çömlekler de, hem Kavuşan Höyük'de, hem de çevre yerleşmelerde Erken Demir Çağ'la ilişkili olarak bulunmuştur.

MİTANNİ / ORTA ASSUR DÖNEMİ

Mitanni ve Orta Assur Dönemi'ni içeren birçok yerleşim merkezinde olduğu gibi Kavuşan Höyük'te de, söz konusu Geç Tunç Çağ keramik gelenekleri mimari evrelerle bağlantılı olarak tasnif etmek biraz sorunlu görünmektedir. Bununla beraber Orta Assur Dönemi'nde yaygın kullanım gören omurgalı çanaklar, dörtgen kesitli ağız kenarına sahip depolama küpleri ve düğme dipli bardaklar;[16] Mitanni Dönemi çanak çömleği olarak tanımlayabileceğimiz Erken

15 Salat Tepe: Ökse-Görmüş-Soyukaya 2008: 308, 311, 313; Giricano: Schachner 2002: 550; Kenan Tepe: Parker vd 2002: 615-616; Ziyaret Tepe: Matney 2003: 237.

16 Kozbe-Köroğlu (baskıda).

Resim 11
Orta Assur-Mitanni Dönemi kerpiç mimarisi ve at gömüsü

Resim 12
Orta Assur çömlek içi gömü

Nuzi keramikleri; içe doğru hafif kalınlığı olan düzleştirilmiş ağız kenarlı veya basit ağız kenarlı yayvan çanaklar, ağız kenarı kırmızı renk boya bant bezemeli çanaklar ve düğme dipler gibi tipik malzeme ile bir arada ele alındığında, Kavuşan Höyük'te Geç Tunç Çağ'a ait birden fazla mimari katman olmalıdır.[17]

Bu döneme ait mimari doku, üst katlara özellikle de Erken Demir Çağ'a ait çukurlar tarafından çok tahrip edildiği için kesintisiz bir plan vermemekle birlikte kerpiç duvarlar, direk çukurları olan, kerpiç bloklardan oluşmuş tabanlar, Kavuşan'da saptanan bu dönemin başlıca karakteristik mimari öğeleridir. Köpek ve köpekgillere ait birçok hayvan gömüsünün ortaya çıkarıldığı bu dönemde, tabana açılmış bir çukura üstüste, özenle yapılmış iki adet at gömüsü de Mitanni/Orta Assur Dönemi'nin kayde değer buluntuları arasındadır (Resim 11).

Bunun yanı sıra, Yeni Assur Dönemi'nden bildiğimiz ve yukarıda tanımladığımız çömlek içi inhumasyon gömü tarzının Mitanni/Orta Assur Dönemi'ne tarihlenen tek örneği, üç aylık bir bebeğe aittir. Çift kulplu kaba yapım bir çömlek içine yapılmış gömüde üç adet basit boncuk ele geçmiştir (Resim 12).

---

17 Kavuşan Höyük Mitanni çanak çömleğini, Tell al Rimah (Postgate vd 1997: Plates 34-38); Tell Brak (Oates vd 1997: Figure 185-187; Pfälzner 1995: Taf.170a); Tell Bderi (Pfälzner 1995: Taf.1-4, 64-65); Tell Mohammed Diyab (Lyonnet 1992: fig.6b, 17-18) gibi Kuzey Suriye ve Kuzey Mezopotamya'daki yerleşim yerlerinde ele geçen buluntularla biçim ve bezeme açısından karşılaştırabiliriz.

Resim 13
MÖ II. Binyıla ait depolama mekanlı yapı

MÖ III. BİNYIL SONU / II. BİNYIL İLK YARISI

Kavuşan Höyük'ün Orta Tunç Çağı'na karşılık gelen, bir başka deyişle, MÖ II-I. binyılın sonu / II. binyılın ilk yarrısına tarihlendirilen dönemi, gerçekleşen kazılarda ağırlıklı olarak höyüğün omurgasında ve omurganın kuzeyinde yer alan açmalarda takip edilmiştir. Büyük kısmı, Ağız Kenarı Koyu Renk Bezemeli Portakal Renkli Çanaklar[18] ile Kırmızı Kahverengi Boya Astarlı Mallar[19] olmak üzere, Gri Jezire Malları[20] ve Pişirme Kapları'nın[21] da içinde olduğu ve çok sayıda örnekten

18 Suriye/Jezire Bölgesi kronolojisine göre Erken Jezire IIIb-V veya bir başka deyişle Erken Tunç Çağ III-IVb arasındaki dönem için tipik olarak bilinen Koyu Renk Ağız Kenarlı Portakal Renkli Çanaklar'ın (Lebeau 2000: 176-7; Table V), Dr.M.Kibaroğlu'nun Kavuşan Höyük, Salat Tepe ve Kuzey Suriye'den alınmış toplam 22 adet örnek üzerinde gerçekleştirdiği petrografik incelemeler ve jeokimyasal analizler sonucunda örneklerin Güney Doğu Anadolu'da, Diyarbakır ile Bismil arasında bir bölgede bulunan kil yataklarından üretildiği belirlenmiştir. Analizler ayrıca en az iki ayrı kil yatağının kullanıldığını da göstermektedir (Kibaroğlu-Bianchi-Satır 2005; Kibaroğlu 2008).

19 Kırmızı Kahverengi Boya Astarlı Mallar, Yukarı Dicle Havzası'nda MÖ II. binyılın ilk yarısı için belirleyici bir mal grubudur.

20 Orta ve Batı Jezire Bölgesi'nde, geç Erken Jezire IIIb itibarıyla görülen Jezira Gri Malları, Erken Jezire V evresinin başlarında sona erer (Pruß 2000: 196, 199; Lebeau 2000: 176-177, Table V). Söz konusu mallar, ince kum ve kireç katkıları, düzleştirilmiş ve açkılı dış yüzeyleri ile ayırıcıdır.

21 Ağız kenarına yerleştirilmiş kimi zaman tek, kimi zaman iki adet burun tutamaklı, kaba yapım, koyu yüzlü, açkılı, Pişirme Kapları, Anadolu geleneğindeki yerel mal grubunu temsil etmektedir.

Resim 14
MÖ II. Binyıl kerpiç mimari

oluşan kapsamlı bir koleksiyon, MÖ III. binyıl sonu / erken II. binyılda başlayıp II. binyılın ortalarına dek devam eden bu süreçte, söz konusu dönem mimarisi ile ilişkili bir şekilde saptanmıştır. Kavuşan Höyük'te Orta Tunç Çağ tabakalaşması, üç mimari katman şeklinde belirlenmiştir.

I. Mimari Katman: (MÖ 18-17. yy.)

Bu evre, Koyu Renk Ağız Kenarlı Portakal Renkli Çanaklar, Kızıl Kahve Boya Astarlı Mallar, Gri Jezire Malları ve Pişirme Kapları gibi dönemin özgün keramiklerinin, yanık ahşap hatıl parçaları ve düşmüş yanık kerpiç bloklar arasında yanmış, parçalanmış ve dağılmış olarak bulunduğu, ciddi yangın geçirmiş, bünyesinde bir depolama mekanı da içeren iki katlı bir yapı ile temsil edilmektedir (Resim 13). *Salat Tepe, Giricano* veya *Hirbemerdon*'daki çağdaş benzerlerine göre kısmen daha küçük ölçekli bir yapı olmakla birlikte, höyüğün çevresinde günümüzde de mevcut olan yüzlerce dönümlük, bereketli tarım arazileri göz önüne alındığında, Kavuşan Höyük örneğinin işlev açısından söz konusu diğer örneklerden farksız olmadığı anlaşılır. Nitekim bu yapı da diğer yerleşmelerdekiler gibi, geniş tarım alanlarını kontrolu altında tutan, artı ürünü depolarında koruyan büyük toprak sahibinin konutu olmalıdır. Çömleklerin içinden ve yangın sonucu patlayan bazı kaplardan tabanın geneline dağılmış, çoğunluğu buğday, arpa, fiğ ve mercimek olmak üzere nohut, yoğurt otu ve üzüm çekirdeğine ait karbonlaşmış bitki kalıntıları ele geçmiştir.[22] Mekanın dış duvarları 1.5 m genişliğinde iken, iç duvarların genişliği yaklaşık 1 m'dir. Doğal ve beşeri tahribatlar nedeniyle mekan, yaklaşık 100 m²'lik bir alan şeklinde açığa çıkarılmıştır.

22 Kavuşan Höyük arkeobotanik çalışmaları, Hacettepe Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji Bölümü'nden Yrd. Doç. Dr. Cahit Doğan tarafından sürdürülmektedir.

Resim 15
MÖ II. Binyıla ait pişmiş toprak mask

II. Mimari Katman: (MÖ 19-18. yy.)

2. mimari katman, yaklaşık 1 m çapında, 3-4 cm yüksekliğinde, dış konturu sıvalı, yoğun yanık izlerine sahip, tam ortasında, içi sıvanmış çukur bir kısmı bulunan, yuvarlak planlı ocakların olduğu bir evredir. Aynı alanda, ele geçen pota parçası ve az miktarda da olsa cüruf ve ocak parçaları sebebiyle bu alanın, metal işçiliği ile ilgili bir mekan olabileceği düşünülmektedir. Ortaya çıkartılan, yuvarlak planlı mimari öğenin bir izabe (ergitme) fırını olmadığı açıktır. Olasılıkla, bir işlikte, metal işleme veya döküm yapmak için eritme amacıyla kullanılmış bir ocak olmalıdır.[23] Sıvalı ocaklar, bir taban üzerine oturmaktaydı ve kullanım sonrası gerekli oldukça tadilat görmekteydiler.

Bu evrenin dikkatimizi çeken bir başka mimari buluntusu, iki kullanım evresine sahip, yaklaşık 3 m genişliğinde ve 6 m uzunluğundaki II no.lu Mekan adını verdiğimiz kerpiç yapıdır (Resim 14). Mekanın içinde yer alan, 17 sıra kerpiçin oluşturduğu 1.60 m yüksekliğinde bir örgüye sahip silo, bakıldığında kerpiç bir

23 Boğaziçi Üniversitesi, Arkeometri Araştırma Merkezi Müdürü Prof.Dr.Hadi Özbal'la sözlü görüşme. Söz konusu ocağın bir benzeri, Yukarı Dicle Bölgesi'nde yer alan Müslümantepe kazılarında da ele geçmiştir. Kazıcısı tarafından bir haddehane içinde cevher zenginleştirme işlemiyle bağlantılı bir çukur olarak yorumlanmıştır (Ay 2002: 494, Şekil 8). Benzer bir başka buluntu ise, Nusaybin/Girnavaz kazılarında, Yeni Assur Dönemi'ne tarihlendirilen tabakada, bir işlik içinde ortaya çıkarılarak "yuvarlak, ortası oluk sabit mangal" şeklinde tanımlanmıştır (Erkanal 1986: 205, Res.2).

Resim 16
MÖ Erken II. Binyıla ait mekanlar

burcu andırmaktadır. Yaklaşık 47-48 cm boyutlarında dörtgenimsi kerpiç blokları kullanılarak yapılmış silonun iç duvarları sıvalıdır. Bu alanda ele geçen dönemin tipik çanak çömleğinin yanı sıra pişmiş toprak tekerlekler, hayvan figürinleri ve kaidelerin oluşturduğu küçük buluntu grubu çok sayıda örneğe sahiptir. Taban üzerinde saptanan insan yüzü şeklindeki mask ise sadece Kavuşan'ın değil; belki de bölgenin tek örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir gözü, burnu, açık olarak tasvir edilmiş ağzı ve bir kulağı gözlenen maskın sağ üst kısmı kırık durumda ele geçmiştir (Resim 15).

III. Mimari Katman: (MÖ 20-19 yy.)

3. mimari katman, ortaya çıkarılış sırasına göre, V ve VI no.lu Yapı olarak adlandırdığımız, kare planlı iki adet mekan ile tanımlanmaktadır (Resim 16). V no.lu Yapı'ya ait doğu ve batı duvarlarında yer alan kerpiç blokların derzleri belirgin şekilde tespit edilirken; güneydekiler açıkca takip edilememektedir. Kare planlı mekanın kuzey duvarı ise tamamen tahrip olmuştur. Bu mekanın güneyinden, başta buğday olmak üzere yoğun kömürleşmiş bitki kalıntıları ele geçmiştir. İki kullanım evresi tespit edilmiş mekanın içi, kuzey-güney yönünde 1.60 m, doğu-batı yönünde ise 2.65 m genişliğindedir. VI no.lu Yapı da kare planlı olup 0.50 m genişliğinde kerpiç duvarlara sahiptir. Oldukça yoğun yangın geçirdiği gözlenen bu mekanın etrafı, V no.lu Yapı'da da olduğu gibi, özellikle güney kesimlerinde

yoğunlaşan, çakıl taşlı bir alan ile kaplanmıştır. Çakıl taşları, bugün de bölgedeki köylerde uygulandığı gibi yapıların çevresine su izolasyonunu sağlamak için döşenmiş olmalıdır.

MÖ III. BİNYIL GEÇ İKİNCİ YARI

V no.lu Yapı'nın altındaki döküntü kerpiç blokların kaldırılmasıyla bir kül tabakasına ulaşılmıştır. Kül tabakası sonrası VII No.lu Yapı olarak adlandırılan bir mekan ortaya çıkarılmıştır. Mekanın duvar kalınlıkları 0.50-0.55 m arasındadır. Mekan içinde ve güneyinde yoğun bir şekilde ele geçen *Kızıl Kahverengi Boya Astarlı Mallar* ile *Pişirme Kapları*'na ait erken örnekler gibi elimizdeki verilere göre höyükteki en erken yerleşimin (Kavuşan IX), MÖ III. binyılın ikinci yarısına, hatta daha da sınırlayarak tanımlarsak son çeyreğine ait olduğunu söyleyebiliriz. Yoğun saman katkılı kaba mallar dışında, II. binyılın ilk yarısına tarihlenen üst tabakalardan da gayet iyi tanıdığımız tek veya çift üçgen (burun) tutamaklı veya tutamaksız Pişirme Kapları'nın sayısında artış gözlenmektedir. Ayrıca çekirdek halindeki çakmaktaşları ile çakmaktaşı buluntuların yoğun olması dikkat çekici niteliktedir.

Bu tabakada, Erken Tunç Çağ'ın sonuna tarihlendirilen bir taban altında ele geçen, hoker tarzında yerleştirilmiş, erkek erişkin bir bireye ait basit toprak (inhumasyon) gömü, Kavuşan Höyük'ün en erken gömüsü olarak tanımlanabilinir. Mezar içinden ise dönemin karakteristik özelliklerini gösteren iki adet ayaklı kap, bir adet kase ve bir adet boya bezemeli boyunlu çömlek ile iki adet kireçtaşı yapımı boncuk, ölü hediyesi olarak ortaya çıkarılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

Ay 2002	E. Ay, "2000 Yılı Müslüman Tepe (Şahintepe) Kazısı", In: N.Tuna ve J.Velibeyoğlu (Eds.), *Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları, Salvage Project of the Archaeological Heritage of the Ilısu and Carchemish Dam Reservoirs Activities in 2000*, Ankara: ODTÜ Yayınları, 491-515.
D'Alfonso 2010	L. D'Alfonso, "A Hittite Seal from Kavuşan Höyük", *Anatolian Studies* 60, 1-6.
Erkanal 1986	H. Erkanal, "1984 Girnavaz Kazıları", VII. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 201-210.
Kibaroğlu 2008	M. Kibaroğlu, *Petrographische und geochemische Untersuchungen an archäologischer Keramik aus Nordost-Syrien, Südost-Anatolien, Ost-Anatolien und Ost-Georgien*, Geowissenschaftlichen Fakultät, Eberhard-Karls-Universität, doktora tezi, Tübingen.
Kibaroğlu, Bianchi ve Satir (2005)	M. Kibaroğlu, A. Bianchi, M. Satır, "Kuzey Doğu Suriye ve Güney Doğu Anadolu Bölgesinde Bulunan Dark-Rimmed Orange Bowls Seramiğinin Kökeni: Mikroskopik ve Jeokimyasal İncelemeler", *Jeoarkeoloji ve Arkeojeofizik Sempozyumu* (23-25 Kasım 2005), İstanbul.
Kozbe 2007	G. Kozbe, "Kavuşan Höyük 2005 Yılı Kazısı", 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 1. Cilt, Ankara, 573-588.
Kozbe, Erdalkıran ve Ona 2008	G. Kozbe,M. Erdalkiran ve S. Ona, "Kavuşan Höyük 2006 Yılı Kazı Raporu", 29. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 1.Cilt, Ankara, 385-404.
Kozbe ve Köroğlu 2011	G. Kozbe ve K. Köroğlu, "Kavuşan Höyük 2002 Yılı Kazısı", *Ilısu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi / Salvage Project of the Archaeological Heritage of the Ilısu and Carchemish Dam Reservoirs. Activities in 2002*. ODTÜ/TAÇDAM Yayınları, Ankara, 623-652.
Kozbe, Öğütle ve İşler 2009	G. Kozbe, İ. Öğütle, S. İşler, "Kavuşan Höyük Kazısı 2007 Yılı Kazı Raporu", 30. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 1.Cilt, Ankara, 2009, 199-216.
Köroğlu 2008	K. Köroğlu, "Yukarı Dicle Bölgesi'nde Yeni Assur Krallığı Sonrasına İlişkin Kültürel Değişimin Tanımlanması: Geç Demir Çağı ve Hellenistik Dönem'in İzleri", T. Tarhan, A. Tibet, E. Konyar, (Eds.), *Muhibbe Darga Armağanı*, İstanbul, 2008, 335-344.
Lebeau, Pruβ, Roaf ve Rova 2000	M. Lebeau, A. Pruβ, M. Roaf ve E. Rova, "Stratified Archaeological Evidence and Compared Periodizations in the Syrian Jezirah During the Third Millennium B.C.", In: C. Marro and H. Hauptmann (Eds.), *Chronologies des pays du Caucase et de L'Euphrate aux IVe - IIIe Millenaires*, Istanbul-Paris, 168-192.
Lyonnet 1992	B. Lyonnet, "Reconnaissance dans le Haut Habur: Étude de la Céramique." In: J.-M. Durand (Eds.), *Recherches en Haute Mésopotamie Tell Mohammed Diyab Campagnes 1990 et 1991*, Paris, 103-123.
Matney 2003	T. Matney, "Fifth Preliminary Report on Excavations at Ziyaret Tepe (Diyarbakır Province), 2001 Season", 24. *Kazı Sonuçları Toplantısı* I, Ankara, 233-242.
Matney, Greenfield, Hartenberger, Keskin, Köroğlu, MacGinnis, Monroe, Rainville, Shepperson, Vorderstrasse, and Wicke 2009	T. Matney, T. Greenfield, B. Hartenberger, A. Keskin, K. Köroğlu, J. MacGinnis, W. Monroe, L. Rainville, M. Shepperson, T. Vorderstrasse, D. Wicke, "Excavations at Ziyaret Tepe, 2007-2008", *Anatolica* XXXV, 37-84.
Oates, Oates ve McDonald 1997	D. Oates, J.Oates ve H.McDonald, *Excavations at Tell Brak* Vol.I: The Mitanni and Old Babylonian Periods, Oxford: Oxbow Books.
Ökse, Görmüş ve Soyukaya 2008	T. Ökse, A. Görmüş, N. Soyukaya "Ilısu Barajı - Salat Tepe 2006 Yılı Kurtarma Kazısı", 29. *Kazı Sonuçları Toplantısı* I, Ankara, 307-320.

Parker, Creekmore, Moseman ve Sasaki 2002	B.J. Parker, A.C. Creekmore, E. Moseman, R. Sasaki, "Yukarı Dicle Arkeolojik Araştırma Projesi (UTARP) Kenan Tepe 2000 Yılı Çalışmaları Raporu", In: N.Tuna ve J.Velibeyoğlu (Eds.), *Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları, Salvage Project of the Archaeological Heritage of the Ilısu and Carchemish Dam Reservoirs Activities in 2000*, Ankara, ODTÜ Yayınları, 613-630.
Pfälzner 1995	P. Pfälzner, *Mittanische und Mittelassyrische Keramik: Eine Chronologische, Funktionale und Produktionsökonomische Analyse*, Berlin, Dietrich Reimer Verlag.
Postgate, Oates, ve Oates 1997	C. Postgate, D.Oates, J. Oates, *The Excavations at Tell al Rimah: The Pottery*, Wiltshire: *Iraq Archaeological Reports* 4.
Pruß 2000	A. Pruß, "The Metallic Ware of Upper Mesopotamia: Definition, Chronology and Distribution", In: C. Marro and H. Hauptmann (Eds.), *Chronologies des pays du Caucase et de L'Euphrate aux IVe - IIIe Millenaires*, Istanbul-Paris, 193-203.
Schachner 2002	A. Schachner, "2000 Yılı Giricano Kazıları Ön Raporu", In: N. Tuna ve J. Velibeyoğlu (Eds.), *Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları, Salvage Project of the Archaeological Heritage of the Ilısu and Carchemish Dam Reservoirs Activities in 2000*, Ankara: ODTÜ Yayınları, 549-611.

SİİRT-TÜRBE HÖYÜK

Haluk Sağlamtimur [1]

Resim 1a, Resim 1b
Türbe Höyük genel görünüm.

Mezopotamya'nın kuzeye doğru uzanan geniş düzlükleri, Toros ve Zağros Dağları ile kesintiye uğrar. Dicle, Batman, Garzan ve Botan Vadileri ise bu dağların güneydoğu kesiminde yer alır. Bu vadiler Mezopotamya'nın kuzeyini çevreleyen yaygın su ve vadi ağının en büyük ve önemlileri arasındadır. Bunlardan biri olan Botan Vadisi, jeopolitik konumu nedeniyle Mezopotamya, Suriye ve Anadolu'yu birleştiren önemli doğal yollardan biridir. Botan Irmağı'nın içerisinde aktığı vadiyi güneyin düzlükleri ile kuzeyin dağlık kesimleri arasında doğal bir yol olarak şekillendirmesi, vadide bulunan yerleşimlerin varlık nedenlerinden biridir. Zorlu kış mevsimlerinde sığınmaya olanak veren korunaklı yapısı ve savunma

1 Yrd. Doç. Dr. Haluk Sağlamtimur, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Bornova - İzmir (*haluk.saglamtimur@ege.edu.tr*)

Resim 2a
Höyük üzerindeki MÖ 2. binyıl sur duvarı.

açısından sağladığı avantajlar, vadinin yerleşim açısından tercih edilmesi için belirleyici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Proje aşamasındaki Ilısu Barajı Su Toplama Havzası'nda bulunan Siirt-Türbe Höyük'teki kazı çalışmaları[2] 2002-2007 yılları arasında gerçekleştirilmiştir (Resim 1a-b). Höyükte yürütülen arkeolojik kazı çalışmalarından elde edilen veriler ışığında, Türbe Höyük'te ortaya çıkartılan farklı dönemlere ait arkeolojik yapı katları aşağıda sıralanmıştır,

- Çanak Çömlekli Neolitik
- Erken Kalkolitik-Halaf
- Orta Kalkolitik-Ubaid
- Geç Kalkolitik-Uruk
- Orta Tunç Çağ
- Geç Tunç Çağ
- Erken Demir Çağ

Yukarıda sıralanan dönemlerin yerleşim alanını kullanım biçimine ve yapıların niteliklerine bağlı olarak, bazı yapı katları kısmen veya tamamen bir önceki arkeolojik dolguyu tahrip etmiştir. MÖ 7. binyılın ilk çeyreğinden MÖ 1. binyılın başlarına değin yerleşilmiş olan Türbe Höyük'te MÖ 2. binyıl yapı katlarına ait kale yapısı ve bu yapının kalın duvarları erken dönemlere tarihlenen bütün yapı katlarını tahrip etmiştir (Resim 2a-b). Höyükteki mimari tabakaların yoğun biçimde tahrip olmasının bir diğer nedeni de yerleşim yerinin geç dönemlerde mezarlık olarak kullanılmış olmasıdır. Bu nedenle höyük üzerinde çanak çömleklerini

2 Algaze 1989: 241-281; 391-405; Algaze vd. 1991: 175-240. Siirt-Türbe Höyük, 1988-1990 yılları arasında G.Algaze tarafından gerçekleştirilen Dicle ve Fırat Yüzey Araştırmaları Projesi kapsamındaki yüzey araştırmaları sırasında saptanmıştır.

Resim 2b
Höyük üzerindeki MÖ 2. binyıl yapıları.

bulduğumuz erken dönemlere ait mimari unsurları belirlemek her zaman mümkün olmamıştır. Türbe Höyük'te, höyüğün şekillenmesine etki eden unsurlardan bir diğeri ise yerleşimin üzerinde kurulduğu topografyadır. Höyüğün üzerinde yer aldığı terasın kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu eğimi, yerleşimdeki mimariyi hemen her dönemde şekillendiren önemli etkenlerden biri olmuştur.

Höyükte gerçekleştirilen kazı çalışmalarına göre[3] Türbe Höyük'teki ilk iskân, MÖ 7. binyılın son çeyreği Halaf öncesi döneme tarihlenmektedir (Resim 3). Bu döneme tarihlenen buluntular höyük üzerindeki mezarlarda ortaya çıkartılan buluntularla sınırlıdır. Yerleşimin güney kesimindeki açmalarda bulunan çoklu kafatası gömülerine ait 3 taş sanduka mezar ve içerisinden ele geçen buluntular bu döneme tarihlenmektedir. Ortaya çıkartılan M1 mezarının içerisinden 7 kafatası ve bir insan vücuduna ait kemikler dışında bir tüm kap ele geçti. Bu mezarda ortaya çıkartılan iskeletlerden birinin elmacık kemiği aşı boyasıyla kırmızıya boyanmıştır. M2 mezarının içerisinde ise 8 kafatası ve iki insan vücuduna ait kemiklerle beraber iki tüm kap bulundu. Bu mezarda ortaya çıkartılan iskeletlerden birinin kaş kemerlerinin kırmızı aşı boyası ile boyandığı belirlenmiştir. M3 mezarında ise birkaç kol ve bacak kemik parçası dışında herhangi buluntu ele geçmedi.

Bu mezarlar ve mezarlarda ortaya çıkartılan buluntular Çayönü yerleşiminde kafataslı yapıdan bildiğimiz[4] çoklu Neolitik Dönem gömü geleneğinin,

3 Sağlamtimur 2004: 463-470; Sağlamtimur 2007: 73-85., Sağlamtimur ve Ozan 2007: 1-33.

4 Özdoğan 2007: 77 vd.

Resim 3
MÖ 7. binyılın sonuna tarihlenen mezarlar.

Botan Vadisinde Halaf Döneminin hemen öncesine değin korunduğunu göstermektedir. Mezarların içerisinden gelen üç tüm kap (Resim 4) Halaf öncesi döneme ait çanak çömlek özellikleri göstermektedir. Ayrıca Türbe Höyük'te bulunan bitumen bezemeli kap parçaları MÖ 6. binyılın diğer bir önemli çanak çömlek grubunu oluşturmaktadır.[5]

Bu evreden sonra MÖ 6. binyıla tarihlenen Halaf dönemi kalıntıları yer alır. Botan Vadisinde MÖ 6. binyılın sonları MÖ 5. binyılın başlarında yerleşim

5 Bu çanak çömleklerin benzerleri Geç Neolitik Tell Sabi Abyad'da "*Burnt Village*" olarak adlandırılan ve MÖ 6. binyılın başlarına tarihlenen yerleşim katında bulunmuştur. Tell Sabi Abyad'ın bitumen bezemeli kapları ve kaplarda kullanılan bitumenin kaynakları için bkz. Connan vd. 2004: 115-124; "*Burnt Village*" olarak adlandırılan yerleşim katı için bkz. Akkermans 2000: 44-48.

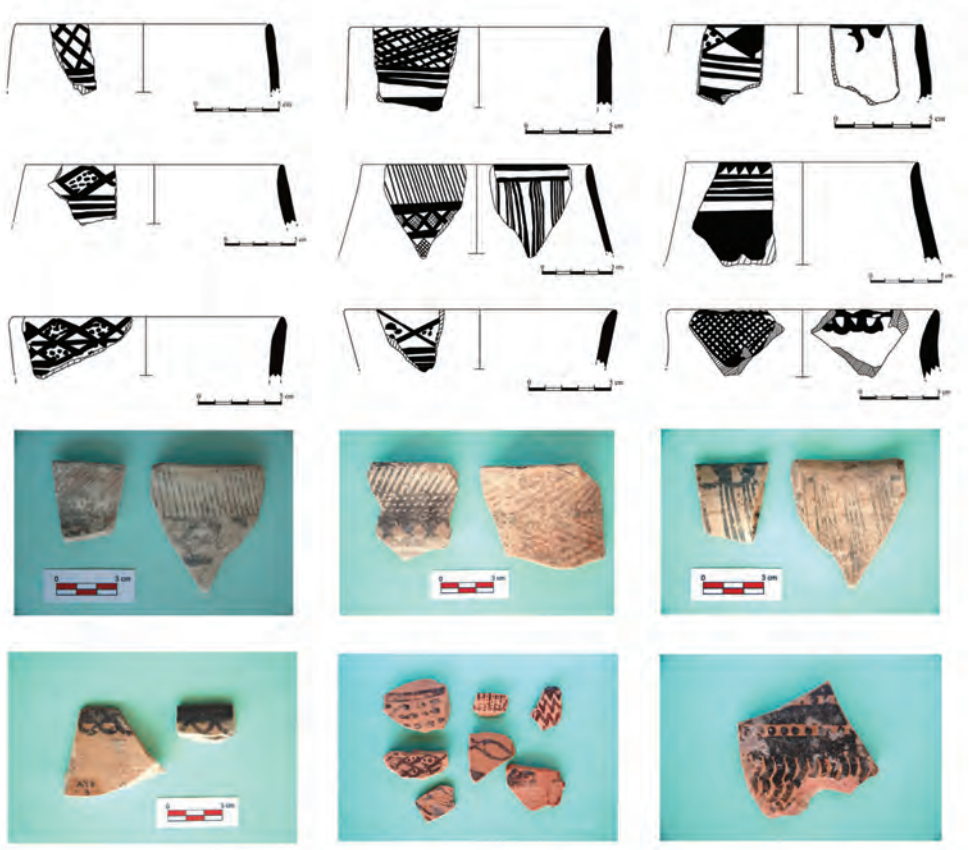
Resim 4
MÖ 7. binyılın sonuna tarihlenen mezarlar.

sürekliliği Halaf Dönemine ait bulguların gösterdiği üzere Erken Kalkolitik Dönemde de devam etmiştir (Resim 5). Höyük üzerinde çok sayıda çanak çömleğin ele geçtiği bu döneme ait çok sayıda tahıl çukurları ortaya çıkartılmasına rağmen bu döneme tarihlenen yapı veya mimari unsur bulunamamıştır. Halaf kültürünün MÖ 6. binyıl içerisinde aniden ortaya çıkıp arkasından doğuda Zagros'tan batıda Toroslara değin uzanan geniş bir alanda az çok benzer özellikler göstererek kısa bir zaman içerisinde yayıldığı söylenebilir. Halaf materyal kültürünün yayılımının bazı bölgelere göç veya istila biçiminde, bazı bölgelere ise ticaretle birlikte yayıldığı düşünülmektedir.[6] Van Gölü kıyılarına kadar yayılan kültürün,[7] kuzey yayılımının ana sebepleri arasında Doğu Anadolu'da bulunan obsidyenin işlenmesi ve pazarlanması önemli bir yer tutmaktadır.

Höyük üzerinde Halaf dönemini takiben MÖ 5. binyıla tarihlenen Ubaid Dönemi görülür. Ubaid dönemine tarihlenen çok sayıda çanak çömlek ortaya çıkartılmasına rağmen bu dönem de Halaf Dönemi gibi büyük bir tahribata uğramıştır (Resim 6). Türbe Höyük'te Ubaid Dönemi tabakası daha sonraki dönem yapıları tarafından tamamen tahrip edilmesine rağmen, bu dönemde yerleşim alanı için terasın genellikle orta kesiminin daha yoğun olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu döneme ait çanak çömlekler yoğun olarak höyüğün orta kesiminde ortaya çıkarılmıştır. Her ne kadar Orta Tunç Çağ yapıları höyükteki Neolitik ve Halaf Dönemi yapı katlarını da tahrip ederek bu dönemlerin malzemesinin, Ubaid Dönemi malzemesi ile karışmasına neden olmuşsa da, Ubaid çanak çömleklerinin yoğun olarak ortaya çıkarıldığı orta kesimdeki dolgudan gelen arkeolojik buluntular neredeyse sadece Ubaid Dönemine aittir. Bu dolgulardan

6 Akkermans 2000: 43.

7 Korfmann 1982: 228, Taf 8, 9, 10.

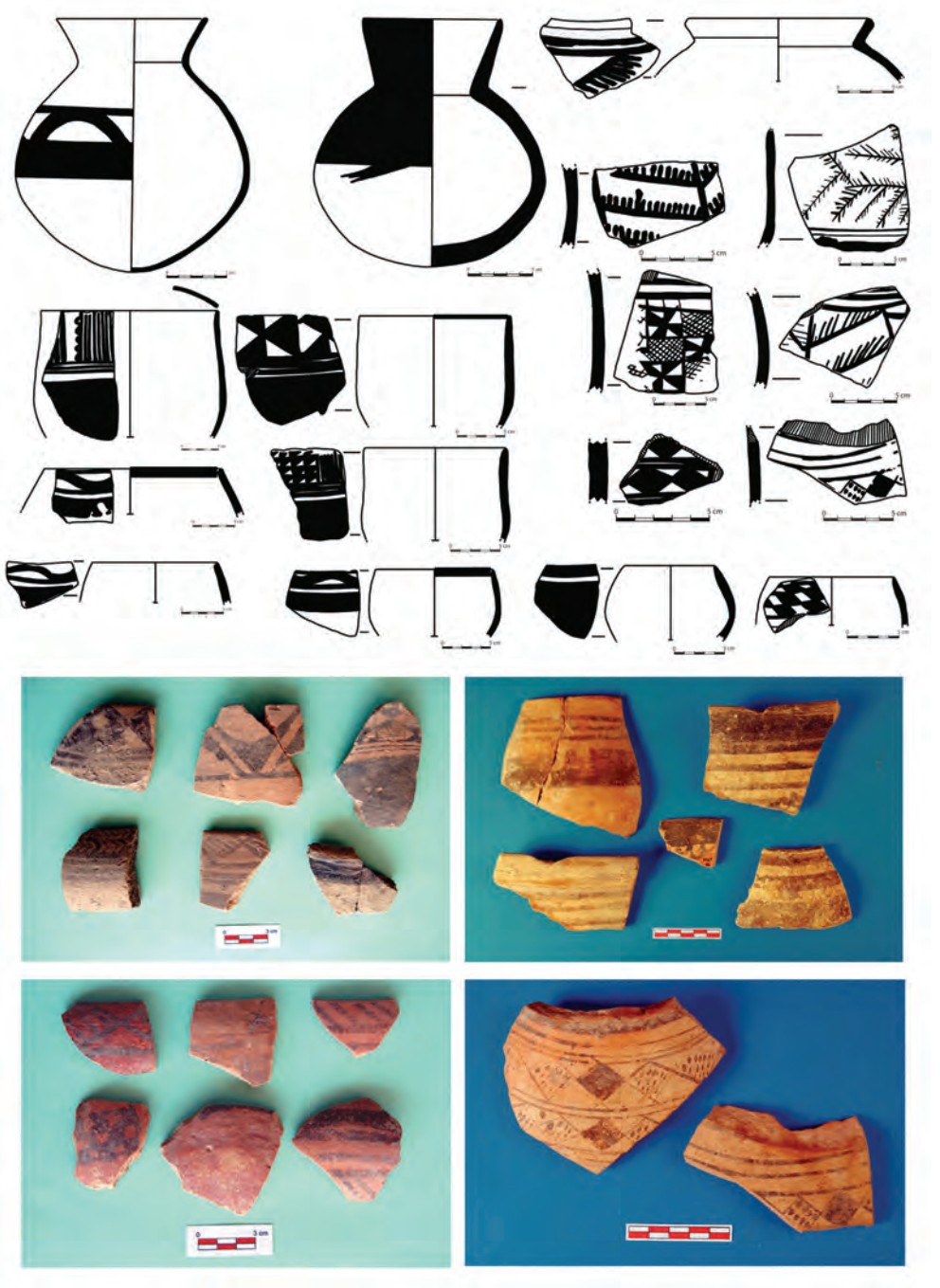
Resim 5
Halaf Dönemi çanak çömlekleri.

çanak çömleğin yanı sıra gelen önemli bir diğer buluntu grubu obsidyenlerdir. MÖ 2. binyıl yapılarının tahrip ettiği, etrafı taşlarla desteklenmiş küçük bir çömlek içerisindeki çocuk gömüsü[8] ve yanında bulunan gömü hediyesi obsidyen ayna bu dönemin önemli buluntuları arasındadır (Resim 7a-b). Halaf ve Ubaid Dönemlerinde de yerleşimin, Van Gölü'nün kuzeyinde bulunan ve dönem ekonomisi açısından önem taşıyan obsidyenin Mezopotamya'daki yerleşimlere ulaştırılmasına yönelik ara bir istasyon olarak iskân edildiğini düşünmekteyiz. Ortaya çıkartılan binlerce obsidiyen bu görüşü desteklemektedir. Ayrıca höyük dışında çevre tarlalarda bulunan çok sayıda işlenmiş veya işlenmemiş obsidyen, yerleşim yerinin MÖ 6. ve 5. binyılda düşünülenden daha geniş bir alana yayıldığını göstermektedir.

Höyük üzerinde MÖ 4. binyıl'a tarihlenen yapılar olmamasına rağmen az sayıdaki devrik ağızlı kase (Beveled rim bowl) ile birlikte bulunan bir "*Göz İdol*"[9] (Resim 8) Geç Kalkolitik evrenin Mezopotamya etkili olduğunu göstermektedir. Yapılan kazılarda MÖ 4. ve 3. binyıl'a tarihlenen buluntuların azlığı höyüğün bir

8 Ozan 2009: 410, Fig 1b, 419.

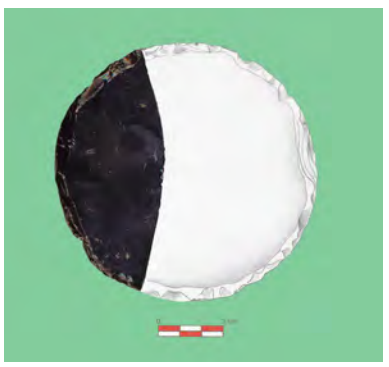
9 Göz idol olarak tanımlanan bu figürinler kuzeydoğu Suriye'de yer alan Tell Brak'ta "*Göz Tapınak*" olarak adlandırılan anıtsal bir yapıda çok sayıda ortaya çıkartılmıştır. Büyük çoğunluğu alçıtaşı (kaymaktaşı) veya kireçtaşından yapılmış olmalarına rağmen pişmiş toprak örneklerde vardır. Alçıtaşı veya kireçtaşından yapılanların boyutları 3-6 cm arasında değişmektedir. Pişmiş topraktan yapılmış olanlar ise en büyük 30 cm kadardır. Güneydoğu'daki yakın benzerleri için bak. Stein vd. 1996: 215, Fig. 8:A.; Stein 1998: 185-186, Fig. 12-13.A.

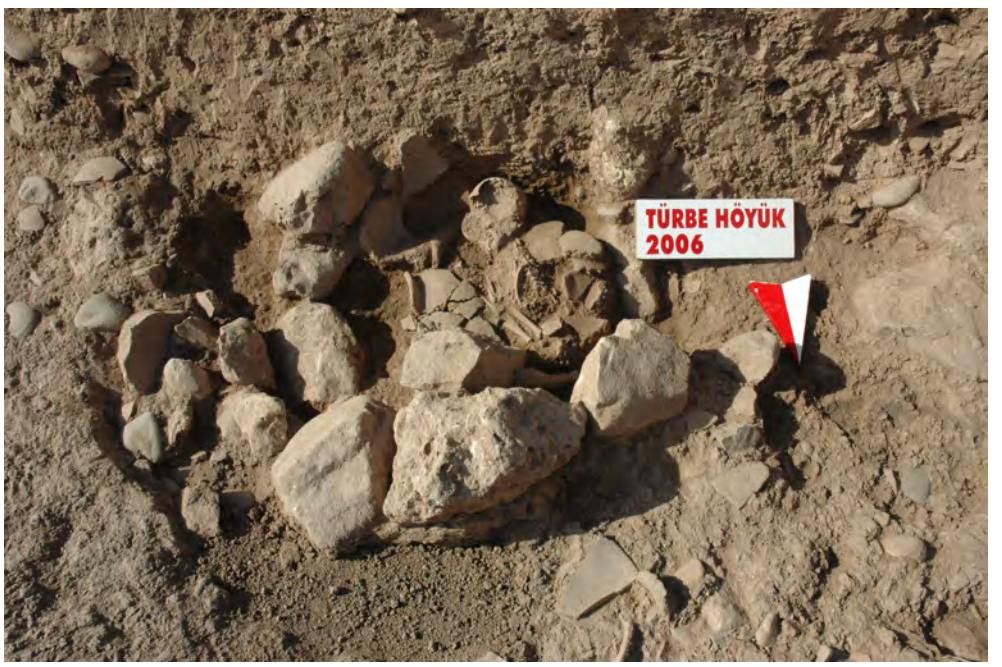

Resim 6
Ubaid Dönemi çanak çömlekleri.

süreliğine terk edildiğini göstermektedir. Olasılıkla bu dönemde madencilik faaliyetlerinin yaygınlaşmasının yanı sıra değişen sosyo-ekonomik koşullara bağlı olarak bu dağlık bölge stratejik önemini kaybetmiştir. Tarım alanlarının kısıtlı olduğu vadi içerisinde yaşamaya çalışan bölge halkları ise bu dönemde yeni bir yaşam biçimi olarak hayvancılık ile birlikte göçebe bir yaşam sürdürmüş olmalıdır. Özellikle MÖ 3. binyılda Mezopotamya ile Güneydoğu ve Doğu Anadolu arasında eskisi kadar yoğun olmayan kültürel ilişkiler bölgede bulunan höyüklerdeki yerleşik yaşamın gittikçe zayıflamasına sebep olmuştur.

Türbe Höyük'ten elde edilen veriler Botan Vadisinde uzun bir dönem kesintiye uğrayan yerleşik yaşamın MÖ 2. binyılın ikinci çeyreğine gelindiğinde

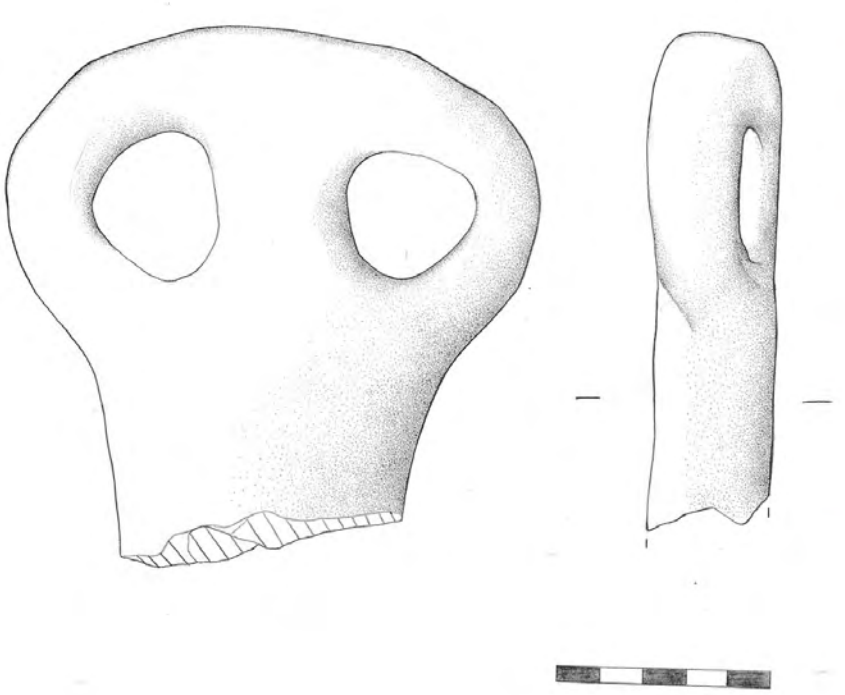
Resim 7a
Sağda: MÖ 5. binyıl mezarı.

Resim 7b
Yukarıda: MÖ 5. binyıl mezarında ortaya çıkarılan obsidyen ayna.

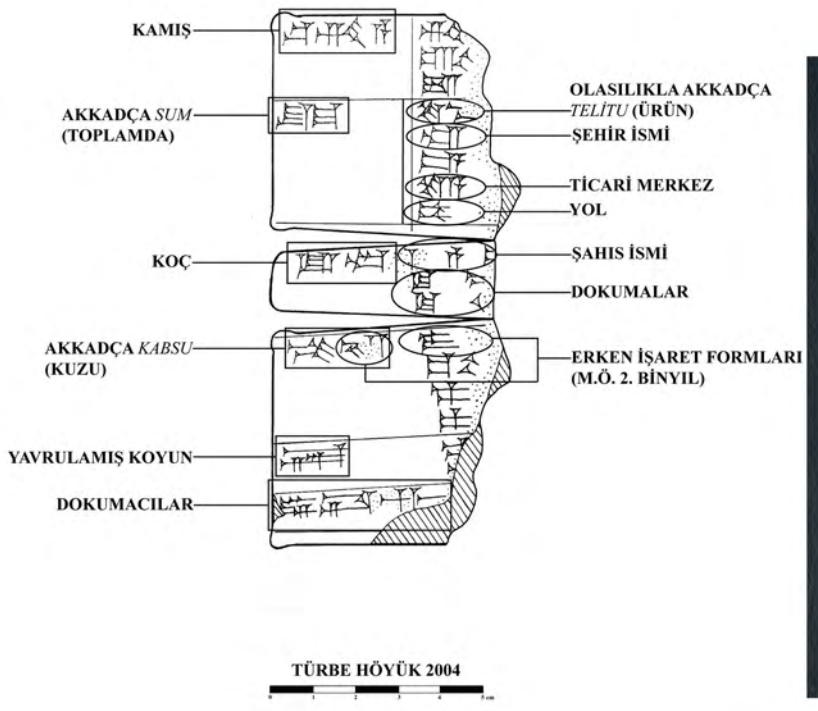
yeniden başladığını göstermektedir. MÖ 2. binyılın başlarında, Orta Fırat üzerinde yer alan Mari Sarayı krali arşivleri Kuzey Mezopotamya'dan Doğu Dicle Bölgesine ve Zağros Dağlarına değin hemen her yerde şehir devletlerinden bahsetmektedir.[10] Türbe Höyük muhtemelen bu şehir devletleriyle ilişkili küçük bir yerleşim olmalıdır. 2004 yılı kazı çalışmalarında ortaya çıkartılan, kil bir tablet[11] (Resim 9) Türbe Höyük ile daha güneyde yer alan bu şehir devletleri arasındaki ilişkiyi belgeler niteliktedir. Bu yazılı veri MÖ 2. binyılda Botan Vadisi'nin yeniden Mezopotamya'daki siyasi ve kültürel gelişmelere dâhil olduğunu göstermektedir. Akad dilinde çivi yazısıyla yazılmış olan tabletin ne yazık ki sadece yarısı korunabilmiştir. Bulunan tablet imparatorluk öncesi Erken Mitanni dönemine tarihlenmektedir. Tabletin çıktığı tabakadan alınan C14 sonuçları da yazılı belge üzerinden yapılan tarihlemeyi desteklemektedir. Tabletteki yazının gramer yapısı ve içeriğinden dolayı tarihlendiği MÖ 2. binyılın ilk yarısı, bölgede İmparatorluk öncesi dağınık olarak yaşayan Mitanni beylerinin örgütlenmeye başladığı dönemlerdir. Tabletin korunan kısmında bölgenin dönem tarihi açısından ipuçları sunacak bir kişi veya yer adı bulunmamaktadır. Ancak olasılıkla Türbe Höyük'ün bu tarihlerdeki adının yanı sıra koyun, dokuma ürünleri, dokumacılar ve kamış temini ile uğraşan bir kişinin isminin başlangıç kısımları metinde yer almaktadır. Tablette sıradan gündelik işlerin yazılmış olması, bölgede bu dönemde yaşayan insanların siyasi ve idari açıdan örgütlü olduklarını ve listede adı geçen mal gruplarının ise başka şehirlere gönderilecek siparişler olduğunu göstermektedir. Tabletin bulunduğu

10 Wilhelm 1989: 13.

11 Bulunan tablet Londra Üniversitesinden Dr. Karen Radner tarafından okunmuştur. Siirt'e gelerek tableti okuyup değerlendiren Dr. Karen Radner'e teşekkür ederiz.

Resim 8
Yukarıda: MÖ 4. binyıla tarihlenen göz idol.
Resim 9
Aşağıda: MÖ 4. binyıla tarihlenen tablet.

tabakadaki mimari yapılar iki alt evreye ayrılmaktadır. Bu dönem yapıları genellikle höyüğün orta kesiminde ve Botan Nehrine doğru dik eğimin olduğu batı tarafta yoğunlaşmıştır. Erken evreye ait olan yapı geç evrede inşa edilen büyük bir mekân tarafından büyük oranda tahrip edilmiştir. Yaklaşık olarak 1 metre genişliğe ve 1 metre yüksekliğe sahip taş temellerin bulunduğu bu mimari evrede, ikinci kata işaret eden 1 metre uzunluğundaki 30 cm genişliğinde sal biçimli taşlardan yapılmış taş merdivenlerin (Resim 10) yer aldığı, taş temel üzerinde kapı geçişlerine (Resim 11) sahip çok odalı yapılar bulunmaktadır. İlk evre yapısının korunmuş

Resim 10
MÖ 2. binyılın ilk yarısına tarihlenen yapılar.

kesimlerinden, yapının en az dört odadan oluştuğu anlaşılmaktadır. Mekânın ara bölme duvarları taş temeller ile birlikte inşa edilmiştir. Ancak kerpiç bir ara bölme duvarının varlığı daha sonra ihtiyaç durumuna göre mekânların bölündüğünü göstermektedir. Bu yapının korunmuş en uzun duvarı 10 metre uzunluğundadır. Gerek yapıların içerisindeki dolgudan gerekse taş temelleri üzerinde bulunan kerpiç bloklardan üst yapının kerpiçten inşa edildiği anlaşılmaktadır. Tabanı yassı taşlarla kaplı bu yapıların odalarında kerpiçten yapılmış tekne benzeri mimari unsurlar bulunmaktadır. Yapıların dışında ortaya çıkarılan bir fırından anlaşıldığı üzere, pişirme faaliyetleri yapıların dışında, avlu gibi alanlarda yapılmaktadır. Orta Tunç Çağ ilk yapı evresine ait mekânlarda izlenen ağır bir yangının izleri, bu evre yerleşiminin nasıl sonlandığına dair fikir vermektedir.

Orta Tunç Çağ Dönemine ait ikinci inşa evresindeki yapıların büyük bölümü (Resim 12) erken evredeki yapıları tahrip edecek biçimde aynı kesime inşa edilmiştir. İkinci evrenin diğer yapısı ise bu yapının güney kesiminde yer almaktadır. (Resim 13) İkinci inşa evresindeki yapılarda taş temel kalınlıkları artmış ancak temellerin yükseklikleri hemen hemen korunmuştur. Bu inşa evresindeki en önemli değişiklik yapıların tasarımında görülmektedir. Birinci inşa evresindeki yapılardan farklı olarak, ikinci inşa evresinin yapıları genellikle tek odalı olup mekân boyutları büyümüştür. Büyük olan bazı mekânlar 9 x 9 metre

Resim 11
MÖ 2. binyılın ilk yarısına tarihlenen yapılar.

boyutlarındadır. Taş temeller üzerindeki kerpiç blok kalıntıları üst yapının tarz olarak değişmediğini göstermektedir. Duvar kalınlıkları ikinci bir katı taşıyabilecek kadar geniştir. Bu inşa evresinde muhtemelen ikinci kata ahşap merdivenler kullanılarak ulaşılmaktaydı. Yapıların tabanları çamur sıvanarak oluşturulmuştur. Ancak yer yer çamur sıvanın altında yassı taş döşemeler bulunmaktadır. Yapılardan bir tanesinde taş temele yaslanacak şekilde yerleştirilmiş iki büyük depolama küpü, birinci evrede kerpiç kullanılarak yapılmış, muhtemelen depolamaya dönük olarak da kullanılan tekne benzeri mimari unsurların yerini bunların aldığını göstermektedir. Yangınla tahrip olmuş depo küplerinin arasında bulunan siyah bazalttan yapılmış bir "Taş Ruh" (*Stone Spirit)*[12] bu tabakanın önemli

12 Mezopotamya'da Tell Billa ve Tepe Gawra kazılarında çok sayıda bulunan Taş Ruh'ların (Stone Spirit) Kuzey Irak'taki birkaç örneği dışında tamamına yakını bazalt veya siyah volkanik taştan yapılmıştır. Bunlar depo odalarında, tapınak, sehir veya ev kapılarını koruyan koruyucu ruhlardır. Taş Ruh'lara ne kadar çok detay eklenmişse figür o kadar güçlüdür. Bunların buluntu durumu veya yapılış teknikleri daha çok göçebelikle ilişkilendirilmektedir. Ayrıca bir kişinin çevresinde ne kadar çok taş ruh varsa ölümlüler için o kadar çok koruyucu güç var demektir. Bu nedenle bunları ata stelleri olarak tanımlanabilir. Ayrıca ölmüş ataları için açık alanlara taş ruh betimlemelerinin bırakılması veya toprağa dikilmesi, göçebe insanlar için mantıklı bir uygulamadır. Böyle bir kullanım bir birinden uzak yerlerde bulunan dağınık buluntuları da açıklayabilir. Taşların genel özellikleri veya buluntu durumları bunları tanrı olarak tanımlamak için yeterince tatmin edici değildir. Taş Ruhların (Stone Spirit) Mezopotamya'daki coğrafi dağılımı ve daha geniş bilgi için bkz. Carter 1970: 22-40.

Resim 12
MÖ 2. binyılın geç evresine tarihlenen yapılar.

buluntuları arasındadır. (Resim 14a-b) Mekânların içerisinde yer alan bir diğer mimari unsur kerpiçten yapılmış seki benzeri bölümlerdir. Bu inşa evresindeki yapılar da ağır bir yangınla son bulmuştur.

Bu tabakadan ortaya çıkartılan çanak çömlekler içerisinde kızılkahve boya astarlı mallarla (red-brown wash ware) birlikte, ağız kenarı koyu renk bantlı portakal renkli mallar (dark rimmed orange ware), farklı boyutlarda çömlekler, depolama küpleri, sığ ve derin kâseler vardır. Habur boyalıları bu dönemin diğer bir çanak çömlek grubudur. (Resim 15) Türbe Höyük'le bağlantılı olarak Botan Vadisindeki siyasal ve ekonomik gelişmelerin Mitanni Krallığı'nın kurulmasından sonra da, krallığın yörüngesinde geliştiğini düşünmek olasıdır. Nitekim höyük üzerinde Orta Tunç Çağ yerleşimini tahrip eden bir Geç Tunç Çağ kalesinin varlığı bu değerlendirmeyi kanıtlamakta, Geç Tunç Çağ tabakasından gelen buluntular ise kültürel devamlılığa işaret etmektedir. Höyükte Orta Tunç Çağ'dan sonra Geç Tunç Çağ/Orta Asur Dönemine tarihlenen buluntular gelmektedir. Bu evrede höyük üzerine bir kale inşa edilmiştir. (Resim 16) Kalenin boyutları yaklaşık olarak 70 x 30 metredir. Kale duvarlarının Botan Suyu'na bakan batı tarafındaki kalınlığı 3, korunmuş yüksekliği ise yaklaşık 3.5 metredir. (Resim 16) Bu evredeki yapıların büyük bölümü yerleşimin güneyinde yer almaktadır. Kuzeyde ise daha çok avlu ve işliklerden oluşan geniş alanlar bulunmaktadır. (Resim 17) Bu döneme ait yapılardan alınan C14 sonuçlarına göre, Geç Tunç Çağ'da inşa edilen kalenin yapım tarihi yaklaşık olarak MÖ 1300 yıllarıdır.

Geç Tunç Çağ'da Yukarı Dicle Bölgesi Hitit, Mitanni ve güçlenmeye başlayan Assur arasında çatışma alanıdır. Mitanni Devletinin geç dönemlerinde, başkent Waşşukani I. Adad-Nirari (MÖ 1294-1264) tarafından fethedilince, Mitanni

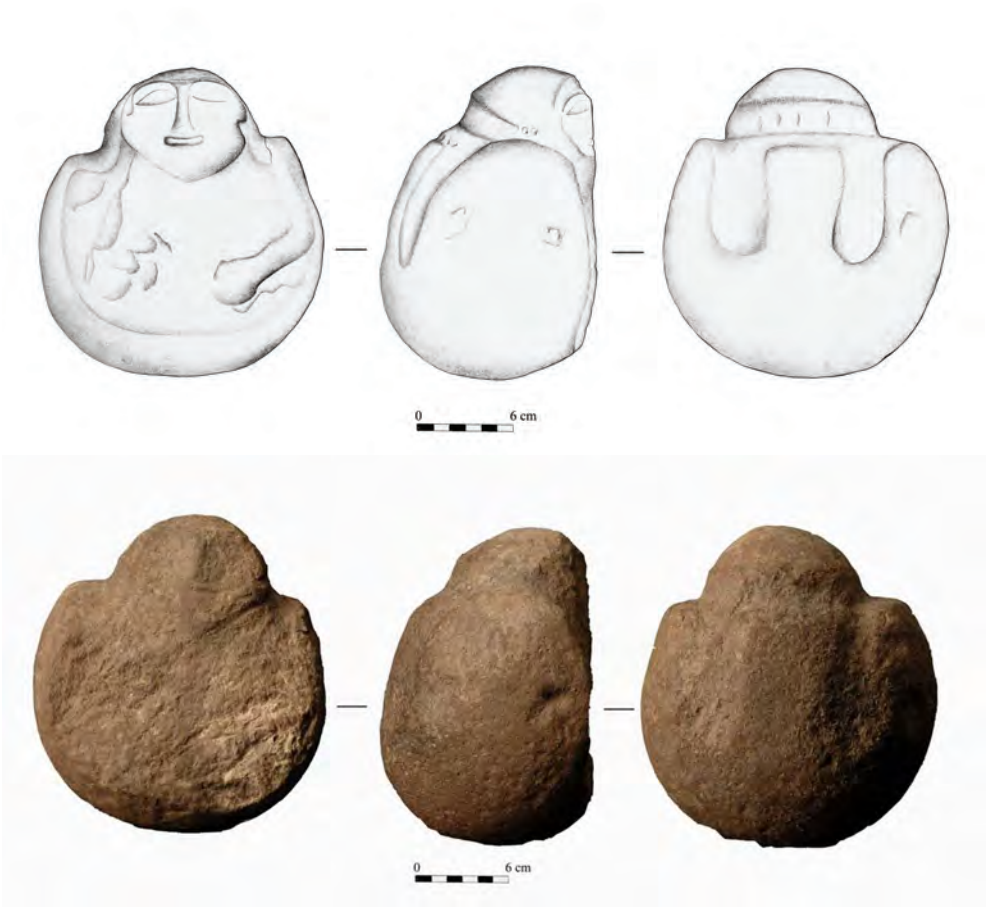

Resim 13
MÖ 2. binyılın geç evresine tarihlenen yapılar.

Krallığı'nın başkenti Yukarı Dicle Vadisi'nde, Diyarbakır yakınlarında yer alan Ta'idu/Tede'ye taşınmıştır.[13] Mittani Krallığı'nın kültürel ve ekonomik merkezi olan bereketli doğu Habur üçgeninin Assur'un egemenliğine geçmesi[14] ve yönetim merkezinin kuzeye taşınması bu tarihten sonra içerisinde Botan Vadisinin de bulunduğu dağlık kesimin önemini arttırmış olmalıdır. Nitekim yönetimin merkezinin kuzeye taşınması Asur saldırılarını durdurmamış, gerek I. Adad-Nirari gerekse ardılı Orta Assur Dönemi kralları Yukarı Dicle Bölgesinin egemenliği için sürekli seferler düzenlemişlerdir. Diyarbakır'dan Dicle boyunca aşağıya uzanan bölge, kesin olarak I. Salmanasar'ın (MÖ 1263-1234) saltanatı esnasında Mitanni krallarından Orta Assur yöneticilerine geçmiştir. Görüldüğü üzere Orta Asur krallarının güneyden yaptığı baskı, Mitanni yöneticilerini sürekli olarak daha kuzeydeki dağlık bölgelere ve vadilere çekilmeye zorlamıştır. Nitekim, Tiglath-Pileser'in (MÖ 1114-1076) krallığının kuzey ve kuzeydoğusuna düzenlediği seferleri nakleden yazıtlarında, Yukarı Dicle, Botan ve Bitlis vadilerinde bazıları Paphe (dağlık bölge) ve Urrahinaş (arkadaki ülke) gibi Hurrice isimlere sahip küçük devletler ve Kali-teşşup'un oğlu Kili-teşşup ve Hattuhe'nin oğlu Sadi-teşşup gibi

13 Wilhelm 1989: 37, 39.

14 Wilhelm 1989: 40.

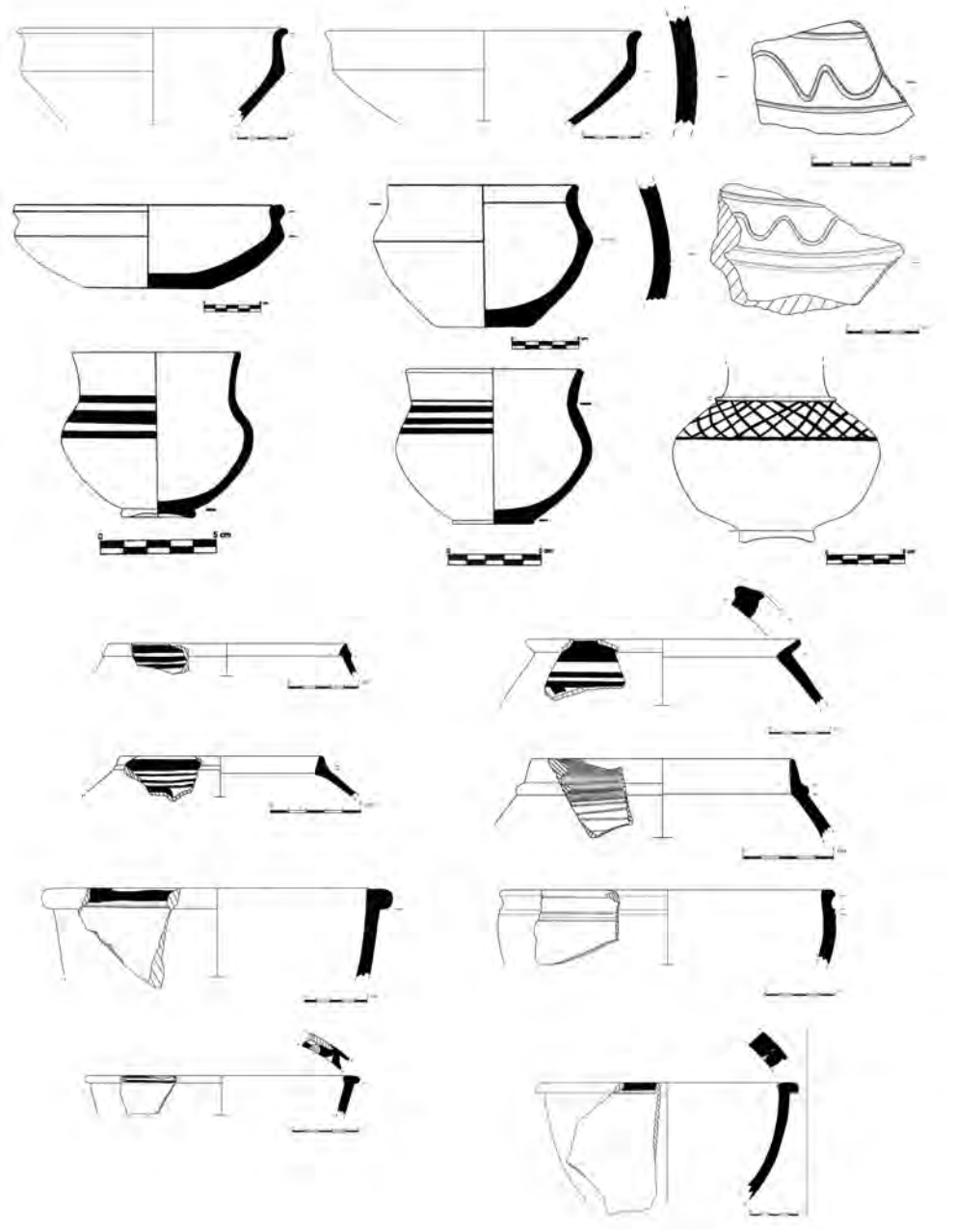
Resim 14a, Resim 14b
MÖ 2. binyılın ilk yarısına tarihlenen Taş Ruh (Stone Spirit).

Hurri isimli krallar olduğu kayıtlıdır.[15] Geç Tunç Çağ yerleşiminin bölgede Erken Demir Çağ'ın başlangıcına kadar devam ettiğini göstermektedir. Bu yapıların içerisinden Yukarı Dicle Bölgesi'ndeki Orta Assur Dönemi çanak çömleklerinin yanı sıra ağız kenarı kırmızı bant bezemeli çanaklar da mevcuttur. Ancak Yukarı Dicle Bölgesinde yaygın olan düğme dipli kadehler Türbe Höyük'te ele geçmemiştir.

Türbe Höyük'teki kayda değer bulgular veren son mimari kat yukarıda ayrıntıları verilen Geç Tunç Çağ'dır. MÖ 1. binyılın başından itibaren höyük yeniden iskân edilmemiş ve neredeyse terk edilmiştir. Yukarı Dicle Bölgesi'ne ait tarihi kaynaklar, Arami tehdidinin, Assur için ciddi boyutlara ulaştığı Ashur-belkala'nın (MÖ 1073-1056) saltanat döneminden, II.Ashurnasirpal'ın (MÖ 883-859) MÖ 9. yüzyılın başında tahta çıkışına dek sessiz kalmıştır.[16] Doğu Anadolu Erken Demir Çağ'ın en belirgin göstergesi olarak kabul edilen ağız kenarı yivli çanak çömlekler, Yukarı Dicle Bölgesi'ndeki yerleşim yerlerinde yazılı kaynakların

15 Wilhelm 1989: 41.

16 Roaf and Schachner 2001: 115 vd. İki kralın saltanatları arasındaki zaman zarfında Assur tahtında hüküm süren kralların geride bıraktıkları yazıtlar, ya hiç bulunmamaktadır ya da başkent Assur'da kendi isimlerinin yazılı olduğu stellerle sınırlıdır. Yazılı kaynaklar açısından suskun geçen bu dönemde, Assur ve Nineveh'te, Assur krallarının bir gelenek haline getirdiği inşa faaliyetlerinin devam ettirildiğine dair kanıtlar da bulunmamaktadır. Roaf 2001: 357, 359.

Resim 15
MÖ 2. binyılın ilk yarısına tarihlenen çanak çömlekler.

sustuğu, bölgenin "Karanlık Çağı" olarak adlandırılan döneme karşılık gelmektedir. Buna göre, MÖ 11. yüzyılın ilk yarısında, bölgedeki Orta Assur hâkimiyetinin merkezine doğru geri çekilmesi ile bölgede ortaya çıkan siyasi boşluk sonrası, yivli çanak çömleğin gelişi, dolayısıyla Yukarı Dicle Bölgesi Demir Çağları'nın[17] başlangıcı söz konusudur.[18] Arkeolojik araştırmalar, Yukarı Dicle Bölgesi Erken Demir Çağı'nın yukarıda tanımlanan kültürel geleneklerden yivli çanak çömleğin yayılım alanı içerisinde bulunduğunu göstermiştir. Yivli çanak çömlek, Fırat Irmağı kıyısında yer alan yerleşimlerde, özellikle de Lidar Höyük'te MÖ geç 12 veya

17 Yukarı Dicle Bölgesi'nin Demir Çağları için bakz. Ozan 2007: 87-92.

18 Schachner 2002: 158.

Resim 16
Geç Tunç Çağ yapıları.

erken MÖ 11. yüzyılın başlarına tarihlenmektedir.[19] Assur egemenliğinin Yukarı Dicle Bölgesinde MÖ 1069 veya 1068'de sona erdiği bilinmektedir.[20] Dolayısıyla, bu çanak çömleği taşıyan halkların, öncelikli olarak Keban bölgesine, sonra Karababa bölgesine ve oradan da Asur egemenliğinin sona ermesi ile birlikte MÖ 11. yüzyılın ikinci yarısı veya yüzyılın bitiminde Yukarı Dicle Bölgesine ikincil bir hareketin sonucu olarak[21] girmiş oldukları söylenebilir.[22] Erken Demir Çağ yivlileri, Botan Vadisi'nde yürütülen araştırmalarda sınırlı sayıda da olsa Banepareze Tepe ve Çattepe'de[23] bulunmuştur.

Erken Demir Çağ'dan Orta Demir Çağ/Yeni Asur dönemine geçişte bu vadilerdeki yerleşimlerin boyut, yer seçimi ya da sayılarında ani bir değişiklik olmaz. Orta Demir Çağ'da Botan ve Garzan Vadilerinde bulunan yerleşimler daha çok köy veya mezra gibi küçük boyutlardadır. Araştırmalar, bu alanlarda Asur etkisinin yüzeysel kaldığını göstermektedir.[24] Bunun olası nedeni bölgenin kuzeyinde Assur tehlikesine karşı örgütlenen Uruadri ve Nairi Beyliklerinin, daha

19 Bartl 2001: 391. Bartl 2001, Keban Baraj bölgesindeki yivli çanak çömlekleri yaklaşık olarak MÖ 1150-950 arasına tarihlemektedir.

20 Schachner 2002: 156; Radner 2004: 148.

21 Radner 2004: 155.

22 Schachner 2002: 158.

23 Parker 2001: 114. Karşı görüş için bak. Velibeyoğlu vd. 2002: 794-795, Şekil 40.

24 Bu konuda daha detaylı bilgi için bakz. Baştürk 2006: 92-103.

Resim 17
Geç Tunç Çağ yapıları.

sonra Van Gölü ve çevresine egemen olan Urartu Krallığı altında örgütlenmeleridir. Bu süreçte Siirt çevresi ve özellikle Botan Vadisi, kuzeyde Urartu ile güneydeki Assur'un arasında tampon bölge olarak kalmıştır.[25] Demir Çağlardan sonra höyük terk edilmiş, günümüzden 100-150 yıl öncesine kadar çevrede yaşamakta olan Müslüman ve Hıristiyan köylerin ortak mezarlığı olarak kullanılmıştır. Bu nedenle bölgede yaşayan insanlar tarafından Türbe Tepe olarak bilinmekte ve Türbe Höyük ismini üzerindeki bu mezarlardan almaktadır.

25 Parker 2001: 114-124; 148-157.

BİBLİYOGRAFYA

Algaze 1989	G. Algaze "A New Frontier: First Results of the Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project, 1988", *Journal of Near Eastern Studies*, Vol.48.4 1989, 241-281.
Algaze vd. 1991	G. Algaze, R. Breuninger, C. Lightfoot, M. Rosenberg, "TheTigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project: A Preliminary Report of the 1989-1990 Seasons", *Anatolica* XVII, 175-240.
Akkermans 2000	P.M.M.G. Akkermans "Old and New Perpectives on the Origins of Halaf Culture", *Subartu* VII, 43-43-54.
Baştürk 2006	E.Baştürk, "M.Ö.I. Binyıl Yazılı Kaynaklarına Göre Asur Yayılım Politikasında Siirt ve Çevresi", *Uluslararası Siirt Sempozyumu*, İzmir, 92-103.
Bartl 2001	K. Bartl, "Eastern Anatolia in the Early Iron Age.", (Ed. R.Eichmann und H.Parzinger), *Migration und Kulturtransfer, Der Wandel vorderund zentralasiatischer Kulturen im Umbruchvom 2. zum 1. Vorchristlichen Jahrtausend*, 383-410. Bonn.
Carter 1970	T. H. Carter, "Sprit Stones" *Expedition*, Volume 12 Number 3, 22–40.
Connan vd. 2004	J. Connan, O. P. Nieuwenhuysef, A. Van As And L. Jacobs, "Bitumen In Early Ceramic Art: Bitumen-Painted Ceramics From Late Neolithic Tell Sabi Abyad (Syria)", *Archaeometry* 46-1, 115-124.
Korfmann 1982	M.Korfmann, *Tilkitepe*, Tübingen.
Ozan 2007	A.Ozan, "Arkeolojik Veriler Işığında Dicle, Botan ve Garzan Vadilerinde Demir Çağlar", *Uluslararası Siirt Sempozyumu*, İzmir, 87-92.
Ozan 2009	A. Ozan, "Siirt Botan Vadisinde Ubaid Dönemi", *Altan Çilingiroğlu'na Armağanı Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığı'na Adanmış Bir Hayat, Studies in Honour of Altan Çilingiroğlu, A Life Dedicated to Urartu on the Shores of the Upper Sea*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul,2009, 407-425.
Özdoğan 2007	A.E.Özdoğan, "Çayönü", *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya/Yayılımı Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar Yeni Bulgular* (Ed. Mehmet Özdoğan-Nezih Başgelen), 57-97.
Parker 2001	B.J. Parker, *The Mechanics of Empire. The Northern Frontier of Assyria as a Case Study in Imperial Dynamics*, Helsinki, The Neo-Assyrian Text Corpus Project. University of Helsinki.
Radner 2004	K. Radner, "Das Mittelassyrische Tontafelarchiv von Giricano/ Dunnu-sa-Uzıbı", (Ed. A. Schachner), *Subartu* XIV.
Roaf 2001	M. Roaf, "Continuity and Change From the Middle to the Late Assyrian Period", *Migration und Kulturtransfer: Der Wandel vorder-und zentralasiatischer Kulturen im Umbruch vom 2. zum 1. Vorchristlichen Jahrtausend*, R. Eichmann & H. Parzinger (eds.), Bonn, 357–369.
Roaf and Schachne 2001	M.Roaf, A. Schachner "The Bronze Age to Iron Age Transition in the Upper Tigris Region: New Information from Ziyaret Tepe and Giricano", (Ed. A.Çilingiroğlu and G.Darbyshire) *Anatolian Iron Ages* 5, Proceedings of the Anatolian Iron Ages Colloqium held at Van, 6-10 August, 115-125, Ankara.
Sağlamtimur 2004	H. Sağlamtimur, "Siirt-Türbe Höyük 2002 Yılı Kazısı", 25. *KST*, 1. Cilt, Ankara, 2004, 463-470.
Sağlamtimur 2007	H. Sağlamtimur," Arkeolojik Veriler Işığında Siirt ve Çevresi", *Uluslararası Siirt Sempozyumu*, İzmir, 2007, 73-85.
Sağlamtimur ve Ozan 2007	H.Sağlamtimur, A.Ozan, "Siirt-Türbe Höyük Kazısı-Ön rapor", *Arkeoloji Dergisi* X (2007/2), İzmir, 1-33.
Stein 1998	G. J. Stein, "1996 Excavations at Hacınebi Tepe", XIX. *KST* I. Ankara, 179-208.

Stein vd. 1996	Gil J. Stein, Reinhard Bernbeck, Cheryl Coursey, Augusta McMahon, Naomi Miller, Adnan Mısır, Jeffrey Nicola, Holly Pittman, Susan Pollock, and Henry Wright, "Uruk Colonies and Anatolian Communities: An Interim Report on the 1992-93 Excavations at Hacınebi, Turkey", *American Journal of Archaeology* 100, No.2, 205-260.
Schachner 2002	A. Schachner, "From the Bronze to the Iron Age: Identifying Changes in the Upper Tigris Region. The Case of Giricano." (Ed.B.Fischer, H.Genz, E.Jean ve K.Köroğlu), *Identifying Changes: The Transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and its Neighbouring Regions.* Proceedings of the International Workshop, Istanbul, November 8-9, 151-163.
Velibeyoğlu vd. 2002	J. Velibeyoğlu, A. Schachner, Ş. Schachner "Botan Vadisi ve Çattepe (Tilli) Yüzey Araştırmaları'nın İlk Sonuçları", *Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları*, (Ed.N. Tuna-J. Velibeyoğlu), Ankara, 2002, 783-835.
Wilhelm 1989	G. Wilhelm, *The Hurrians*, Warminster.

ULUCAK HÖYÜĞÜ

Altan Çilingiroğlu [1]
Özlem Çevik [2]
Çiler Çilingiroğlu [3]

Binlerce yıllık bir kültürel silsileyi iyi korunmuş arkeolojik dolgular içinde barındıran Ulucak Höyüğü, Batı Anadolu ve Ege tarihöncesi araştırmaları açısından önem taşımaktadır.

Ulucak Höyüğü, İzmir-Ankara karayolu üzerinde, Konak İlçesi'nden 25 km doğuda, İzmir'in Kemalpaşa İlçesi'ne bağlı Ulucak sınırları içerisinde yer alır. Boyutları 120 x 140 m olarak ölçülen höyükte yürütülen jeomorfolojik araştırmalar sonucunda, höyüğün erken kültür dolgularının Nif Çayı'nın getirdiği çakıllı-kumlu alüvyal dolgu üzerine kurularak yükselmiş olduğu ve 5 metreye yakın dolgusunun günümüz ova taban seviyesinin altında kaldığı anlaşılmıştır.[4]

Ulucak Höyüğü ilk olarak 1960 yılında İngiliz Arkeoloji Enstitüsü arkeologlarından *David French* tarafından tespit edilmiştir.[5] Höyükte arkeolojik kazılar, 1995-2008 yıllarında Ege Üniversitesi Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı öğretim üyelerinden *Altan Çilingiroğlu*'nun başkanlığında İzmir Arkeoloji Müzesi ile ortaklaşa yürütülmüştür. 2009 yılından başlayarak höyükteki kazılara Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın denetiminde Trakya Üniversitesi öğretim üyelerinden *Özlem Çevik* başkanlık etmekte, kazı ekibi, ağırlıklı olarak, Trakya ve Ege Üniversitesi öğrencilerinden oluşmaktadır.

Höyükte bugüne kadar gerçekleştirilen kazı çalışmalarında, Geç Roma-Erken

---

1 Prof. Dr. Altan Çilingiroğlu, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Bornova - İzmir (*altan.cilingiroglu@ege.edu.tr*)

2 Doç. Dr. Özlem Çevik, Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Edirne (*arkeocevik@yahoo.com*)

3 Arş. Gör. Dr. Çiler Çilingiroğlu, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, Bornova - İzmir (*ciler.cilingiroglu@ege.edu.tr*)

4 Çilingiroğlu vd 2004: 3-8.

5 French 1965.

Kapak Fotoğrafı
IVb tabakasında bulunmuş kadın ve erken figürini.

Bizans döneminden Erken Neolitik döneme kadar inen, altı farklı kültürel tabaka belirlenmiştir. Höyüğün genel stratigrafisini şu şekilde sıralayabiliriz:

O	Geç Roma - Erken Bizans Dönemi
I	Orta-Geç Tunç Çağı
II a-b	Erken Tunç Çağı
III	Orta Kalkolitik Çağ
IV a - IV k	Geç Neolitik - Erken Kalkolitik (yaklaşık MÖ 6000 - 5700/5600)
V a-f	Geç Neolitik (yaklaşık MÖ 6500/6400 - 6000/5900)
VI a-b	Erken Neolitik (yaklaşık MÖ 7000 - 6500)

Bugüne kadar höyüğün çeşitli tabakalarında edinilen radyokarbon tarihlemeleri höyüğün bilinen en erken kültür tabakalarını uyarlanmış olarak MÖ 7040-6660 aralığına tarihlemektedir. 2008 ve 2009 yılları kazıları sırasında toplanan ahşap ve kemik örneklerden elde edilen AMS tarihlemeleri höyüğün VI. tabakasının MÖ 7. binyılın ilk yarısında yerleşilmiş olduğunu kanıtlar niteliktedir. Höyükte, 2011 kazı sezounda ana toprağa ulaşılmış, böylece VI. tabakadaki kireç tabamlı yapıların höyüğün en erken yerleşimcilerine ait olduğu saptanmıştır.

O. VE I. TABAKALAR

Geç Roma-Erken Bizans dönemlerine tarihlendirilen ve höyükte yüzeyin hemen altında ortaya çıkan kültür tabakalarıdır. Kendi içinde en az üç yapı evresine sahip olduğu höyüğün çeşitli yerlerinde yapılan kazılarda anlaşılmıştır. I. tabaka dolgularında yükseklikleri yer yer 1 metreyi aşan taş temeller üzerinde yükselen anıtsal nitelikte yapılar ile bunlarla ilişkili arkeolojik buluntular ele geçirilmiştir. Amphora parçaları, pithos parçaları, cam cürufları, cam parçaları, çeşitli metal eşyalar ile çeşitli bezemeli mimari parçalar bu tabakaya ait buluntulardandır.

I. tabakaya dahil edilen, ama dönem olarak MÖ 2. binyıla ait arkeolojik kalıntıların höyükte olduğu uzun zamandır biliniyordu.[6] Yüzeye yakınlığı nedeniyle ve O. tabakanın tahribatından dolayı yakın zamana kadar bu döneme ait materyal kültür herhangi bir mimari plan ile tanımlanmamıştı. 2010 yılı kazılarında höyüğün merkezine yakın P13 açmasında gerçekleştirilen kazılarda ilk defa olarak

6 Çilingiroğlu et al. 2004: 12.

bu döneme ait olduğu kapalı arkeolojik bağlamlarla saptanan bir yapı ve ona ait mekan içi mimari öğeler ortaya çıkmıştır. Bu dönemin çanak çömleğini nitelikli, çark yapımı, gri, kırmızı ve deve tüyü astarlı ve açkılı kaplar karakterize eder. Özellikle Orta Tunç Çağı'na özgü olduğu bilinen dışa kalınlaştırılmış ağız kenarlı çanak ve çömlekler bu yapı katında yoğun olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Troya'nın erken tabakalarından itibaren görülen ve V-VI. tabakalara devam eden çark yapımı deve tüyü tabaklar, Ulucak I'in çanak çömlek repertuarı içinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu yapı evresi ile ilgili arazi ve laboratuar çalışmaları halen devam etmektedir.

II. TABAKA

Çanak çömlek ve mimari özellikleri ile Erken Tunç Çağı'na ait olduğu görülen bu tabaka mimari açıdan ne yazık ki iyi korunmamıştır. Hem yüzeye yakın olması hem de I. tabakanın yarattığı tahribat bu döneme ait yerleşimin planını anlamamızı ve gündelik hayata dair bulguları toplamamızı engeller niteliktedir. Yine de bu tabakanın üç farklı yapı evresine sahip olduğu ilk dönem kazılarında anlaşılmıştır. Dörtgen planlı ve taş temelli olduğu gözlenen konutların üst yapısına ait veriler elimizde yoktur. Çanak çömlekte kırmızı-kahve astarlı ve koyu kahve açkılı mal grupları çoğunlukta olup döneme özgü nitelikte bezemeli ağırşaklar da söz konusu tabakalarda yoğun olarak karşımıza çıkar.

III. TABAKA

Kalkolitik Dönemin ilerlemiş aşamalarına ait bu yerleşme de II. tabakaya benzer olarak çok iyi korunmamıştır. Çeşitli mekanlara ait taş temeller ve bunlarla ilişkili çanak çömlek ve taş aletler dışında bu yerleşmenin niteliği çok iyi anlaşılamamıştır. Çanak çömleğin genelde koyu yüzlü, astarlı, açkılı ve kaba olduğu görülür. Açkı bezemeli parçalar ve mantar başlı kulplar Ege'deki 5. bin yıl yerleşmelerinde bulunan örneklerle çok benzeşmektedir.

IV. TABAKA

Mimari

IV. tabakanın farklı evrelerine ait olan 19 yapı, üçü avlu ve ikisi sokak olduğu düşünülen, beş açık alan ortaya çıkarılmıştır. Evler genellikle 6 m uzunluğunda ve 3 ila 6 m genişliktedir. Bu kültür tabakasını mimari açıdan, tek sıra taş temel

Resim 1
Vb yapıkatına ait dal-örgü tekniğiyle inşa edilmiş 30 no.lu mekan.

üzerine kerpiçten yapılmış dörtgen biçimli yapıların karakterize ettiği gözlenmiştir. Duvarların üzerleri çoğu kez kil sıva ile kaplanmıştır. Yapılardan iki tanesinde kırmızı renkli duvar boyası görülmüştür.

Çanak Çömlek

IV. tabaka çanak çömleğinin neredeyse tamamı *"kırmızı astarlı ve açkılı mallar"* olarak adlandırılan çanak çömlek tipinden oluşmaktadır. Söz konusu mal grubu genel olarak orta-iyi derecede fırınlanmış, özü koyu gri, kahverengi, turuncu; kum, mika, küçük taşçık ve/veya organik katkılı; kırmızı, turuncu ya da açık kahverengi astarlı ve parlak açkılıdır.[7] Kaplarda bezek seyrek olan görülen bir özelliktir; en sık görülen tip baskı bezektir. Genelde açkılı ya da açkısız yüzeye hamur henüz ıslakken, bir alet, deniz kabuğu ya da tırnak ile uygulanan işlem sonucunda gözyaşı damlası veya yarım daire şeklinde bezekler ortaya çıkmıştır. Literatürde "*impresso*" olarak adlandırılan söz konusu mal grubu, MÖ 6000'den itibaren Ege'yi de içine alan tüm Doğu Akdeniz'de karşımıza çıkmaktadır. Boya, kabartma ya da çizi bezek ender olarak karşımıza çıkar.

Çoklukla görülen kap formları arasında 'S' kıvrımlı, oval ya da yuvarlak dipli, derin kâseler ile kısa boyunlu çömlekler, boyunsuz çömlekler sayılabilir. Dikine delikli tüp tutamaklar, tekli ya da çift düğme tutamaklar en çok rastlanan tutamak tipleridir.

---

7 Çilingiroğlu 2009a.

Resim 2
Vb yapıkatında, 30 no.lu mekan içinde bulunmuş çömlekler.

Materyal Kültür

Ulucak Höyüğü'nün IV. tabakasında Anadolu ve Ege Neolitiği için olmazsa olmaz denebilecek ve Anadolu'nun geneli için *"Neolitik Paket"*i oluşturan bulun-tulardan birçoğu görülmektedir. Bunlar arasında kadın figürinleri yoğunlukta olmak üzere, hayvan ve insan figürinleri, baskı kalıpları (*pintadera*), *"kulak tıkaçları"*, sapan taneleri, ağırşaklar, kemik aletler, oluklu taşlar, çeşitli boyutlarda yassı baltalar ve *"sunu masası"* olarak bilinen çok ayaklı köşeli kaplara ait örnekler yer almaktadır.[8]

Taş alet endüstrisinde hammadde olarak çakmaktaşı ve obsidyen kullanılmıştır. Taş aletlerin genel olarak tek vurma düzlemli prizmatik çekirdeklerden üretildiği, ağırlıkla dilgiler, kazıyıcılar, dilgicikler, orak dilgileri ve kalemlerden oluştuğu görülmektedir. Kullanılan obsidyenin neredeyse tamamının Ege Denizi'nde yer alan Milos Adası'ndaki obsidyen yataklarından getirildiği nötron etkinleştirme analizleri sayesinde anlaşılmıştır.[9] Bu da bize topluluğun Ege'de Üst Paleolitik Dönem'den bu yana işlediği saptanan, deniz yoluyla yapılan değiş-tokuş ağı içerisinde yer aldığını gösterir.

V. TABAKA

Mimari

V. tabaka mimarisi dörtgen planlı dal-örgü konutlardan oluşmaktadır. V.

8 Çilingiroğlu 2005.

9 Pernicka 2009. Ernst Pernicka'ya gerçekleştirdiği analizler için teşekkürü borç biliriz.

Resim 3
Vf yapıkatına ait çanak çömlek parçaları.

tabakanın ilk evresine ait yapılar, birbirleriyle birleşen duvarlar tarafından tanımlanan mekânlardan oluşmaktadır. Yapılar kalın ahşap direklerin üzerlerinin çamur sıvanarak oluşturulan duvarlarla inşa edilmiştir. Ortalama kalınlığı 15-20 cm olan duvarlar taş temelsiz olarak yapılmıştır. Mekânlar içinde ocaklar, fırınlar, kerpiç kutular ve depolama kapları bulunmaktadır. Vb yapı evresinde ise dörtgen planlı dal-örgü evlerin olduğu, ancak bunların birbirine bitişik planda inşa edilmediği gözlemlenir (Resim 1). Bu tabaka evlerinde de kilden depolama unsurları, fırınlar ve kil platformlar ile çeşitli boylarda çanak çömlekler karşımıza çıkar.[10]

Çanak Çömlek

Bu tabaka mallarını yüzey renklerine göre üç grupta incelemek olasıdır. Bunlar kahverengi, kırmızı ve krem astarlı mallardır (Resim 2-3). En çok görülen katkı maddeleri küçük taşçık ve kumdur. Kapların tümü açkılıdır. Bezeme sıklıkla rastlanan bir unsur değildir. Az sayıdaki parça üzerinde baskı ya da boya bezemeye rastlanmıştır. Va tabakası ile birlikte baskı bezekli çanak çömleğin ortadan kalktığı görülür. Tipik formlar arasında 'S' kıvrımlı kâseler, derin kâseler, daralan ağızlı kâseler, ağız kenarı düzleştirilmiş kâseler ve çömlekler öne çıkmaktadır (Resim 2).

Materyal Kültür

Bu tabakanın en öne çıkan buluntu topluluğu yüzlercesi bir arada bulunmuş olan kil sapan taneleridir. Sapan taneleri çift konik veya söbemsi şekildedir. En az okucu kadar etkili bir silah olan sapan tanelerinin yoğun miktarda depolanmış olması, o dönemde bölgede topluluklar arası gerilimin varlığına ve

10 Çilingiroğlu vd 2007.

Resim 4
Kil baskı kalıpları (Vb)

savunma gereksinimine işaret ediyor olabilir. Bunun yanında sapan tanelerinin yalnızca çatışmalarda değil avda ya da çobanlarca da savunma amaçlı kullanıldığı bilinmektedir.[11]

V. tabakada öne çıkan buluntu gruplarından biri kil baskı kalıplarıdır. Vb yapı evresinde 33 nolu mekanın içinde ve 30 nolu binanın dışında tüm olarak bulunan iki baskı kalıbının dışında, Vc yapı evresinde üç adet kırık baskı kalıbı ortaya çıkmıştır. Bilindiği gibi, Neolitik Dönem baskı kalıplarının işlevleri ile ilgili yıllardır yürüyen bir tartışma vardır. Bazı araştırmacılar basma kalıplarının, ekonomik işlevli mühürler olduğunu, bu objelerle merkezi bir otorite tarafından denetlenen ekmeklerin yada hayvanların mühürlendiğini savunurken, bazı araştırmacılar söz konusu objelerin ekonomik bir işlevi olamayacağını, bunların kumaşları yada bedeni süslemek için kullanıldığını önerir. Batı Anadolu ve Ege Neolitik Dönem yerleşmelerinde tarımsal üretimin merkezi bir otorite tarafından toplanarak yeniden dağıtıldığını gösteren arkeolojik bulgulara rastlanmamıştır. Ulucak'ta 33 no.lu mekan içinde taban üzerinde ortaya çıkan baskı kalıbının, bol sayıda ağırşak ile bir arada bulunması, ayrıca IVb tabakasında bulunan bir baskı kalıbının tezgah ağırlıkları ile bir arada bulunmuş olması, bu objelerin kumaşların süslenmesi için kullanıldığı önerisini destekler niteliktedir (Resim 4).[12]

Kemik spatulalar, yassı baltalar, kemik bızlar, kemik iğneler, çeşitli kil objeler, ağırşaklar ve öğütme taşları bu evrenin tipik buluntu grubunu oluşturur. Çakmaktaşı ve Milos obsidyeninden üretilmiş yontmataş aletler bu tabakada da karşımıza çıkar.

---

11 Korfmann vd 2007.

12 Çilingiroğlu 2009b.

Resim 5
Kırmızı boyalı kireç tabanlı yapı (VIa).

VI. TABAKA

VI. tabaka olarak adlandırılan kültür tabakalarını diğer tabakalardan ayıran özellik kırmızı boyalı kireç tabanlardır (Resim 5). Bu tarzda yapılan tabanlara VI. tabakanın her iki yapı evresinde rastlanmıştır. Düzgün döşeli çakıl taşları üzerine 1 cm kalınlığında sönmüş kireç dökülmesi ve bu kirecin yüzeyinin düzeltilerek üzerine kırmızı renkte boya sürülmesi tekniğiyle yapılan bu tarzda tabanlara Ulucak'ta yalnızca VI. tabakada rastlanmıştır. Diğer yandan, sözkonusu teknikle üretilen taban tekniğine Güneybatı Asya ve Anadolu çanak çömleksiz Neolitik dönem yerleşimlerinde sıkça rastlanmakta ve söz konusu tekniğe arkeoloji literatüründe *Terrazzo* adı verilmektedir. Genellikle Levant ve Doğu-Orta Anadolu'nun Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşmelerinde görülen boyalı kireç tabanlar,[13] Batı Anadolu'da sözgelimi *Bademağacı* ve *Hacılar* yerleşmelerinde karşımıza çıkar.[14]

VI. tabakayı diğer kültür dolgularından ayıran başka bir özellik bu dolgularda çanak çömleğin ortaya çıkmamasıdır. 2008 yılından bu yana sürdürülen

13 Bentur vd 1991; Özbaşaran 2003.

14 Mellaart 1970; Duru 2007.

Resim 6
5 nolu kireç taban üzerinde ortaya çıkan buluntular (VIb).

çalışmalarda kırmızı boyalı tabanlara ait dolgular ile onları çevreleyen açık alanlarda çanak çömlek parçaları ortaya çıkmamıştır. VI. tabaka materyal kültürünü oluşturan öğeler, yontma taş aletler, ezgi taşları, havanelleri, kemik bızlar, kemik iğneler ve yuvarlak boncuklarla sınırlıdır (Resim 6). Bu özellikleriyle VI. tabaka kendinden sonra ortaya çıkan kültürel dolgulardan kesin çizgilerle ayrılmaktadır.

Ulucak'ın VI. tabakası, Batı Anadolu ve Ege'de *"Çanak Çömleksiz Neolitik"* döneme ait yerleşim yerlerinin olup olmadığı ile ilgili 1950'lerden bu yana aralıklarla devam eden tartışmaların yeniden açılmasına neden olacaktır. Öte yandan, VI. tabaka verileri ışığında Batı Anadolu, Ege ve Güneydoğu Avrupa'nın neolitikleşme sürecine ilişkin modellerin yeniden ele alınması gerekmektedir.

NEOLİTİK DÖNEM'DE BESLENME

Canan Çakırlar (Belçika Kraliyet Akademisi) ve Aylan Erkal (ODTÜ) tarafından yürütülen zooarkeolojik ve arkeobotanik çalışmalar şüphesiz dönemin geçim ekonomisini ve insan-doğal çevre ilişkilerini anlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Ön çalışmalar ışığında Ulucak'ta Neolitik Dönem boyunca (IV-V-VI. Tabakalar) yaşamış olan toplulukların tarımsal ve hayvansal ürünlerle beslenmelerinin neredeyse tamamına yakınını sağladığı söylenebilir. Bugüne kadar

yürütülen arkeobotanik çalışmalar sonucunda 40'tan fazla bitki türü tanımlanmıştır. Beslenmede önemli yer tutan tahıl ve baklagillerin başında kaplıca buğdayı (Triticum monococum), siyez buğdayı (Triticum turgidum ssp. dicoccon), kabuklu ve kabuksuz arpa (Hordeum sp.), ekmeklik buğday (Triticum aestivum/durum), kabuksuz buğday (free-threshing wheat), kırmızı mercimek (Lens culinaris), bezelye (Pisum sativum) ve mürdümük (Vicia ervilia) gelmektedir. Beslenen hayvanlar arasında ise koyun, keçi, domuz ve sığır öne çıkmaktadır. Koyun ve keçi nicelik olarak hayvan kemiklerinin çoğunu oluştursa da, topluluğun et ihtiyacını ağırlıklı olarak sığır eti sağlamaktaydı. Avcılık ve deniz ürünleri tüketimi beslenmede ikincil bir rol üstlenir. Avı yapılan hayvanlar arasında tavşan (Lepus europaeus), kızıl geyik (Cervus elaphus), yaban domuzu (Sus scrofa) ve alageyik (Dama dama) öne çıkmaktadır. Zooarkeolojik bulgular, topluluğun hem balık hem de çeşitli denizel yumuşakçaları tükettiğini ortaya koymuştur; ancak protein ihtiyacını karşılaması açısından sözkonusu ürünlerin beslenmede önemli bir yer tutmadığı görülür. Yerleşmeye çeşitli amaçlarla getirildiği gözlenen 14 farklı Ege kökenli denizel yumuşakça türünden, sayıca kum midyeleri (Cerastoderma glaucum), sülineler (Solinidae), Nuh tarağı (Arca noae) ve deniz minareleri (Columbella rustica) öne çıkar.[15] Özellikle IV. tabaka ile birlikte, hayvanların yaş endeksleri göz önüne alındığında, süt ve süt ürünleri üretiminde bir artış olduğu gözlenmekle birlikte, lipit kalıntı analizleri ve zooarkeolojik çalışmalar halen sürmekte olduğundan, bu konuda net bir görüş ortaya koymak ancak çalışmalar tamamlandığında mümkün olacaktır.

SONUÇ

Yakın zamana kadar Neolitik Dönem'in varlığından bile şüphe edildiği Ege Bölgesi'ne, ilk çiftçilerin varsayıldığından çok daha erken ulaştığı Ulucak Höyüğü kazıları sayesinde anlaşılmıştır. Ayrıca, Ulucak ve çevresindeki diğer çağdaş yerleşmelerde yürütülen çalışmalar, zamanla kendine özgü kültürel özellikler geliştiren bu toplulukların çevre bölgelerle sosyal, kültürel ve ticari ilişkiler ağı içerisinde rol oynadığını ortaya çıkarmıştır. Ulucak'ta önümüzdeki yıllarda yürütülecek kazı ve araştırmalar İzmir çevresinde Neolitik Dönem'in erken aşamalarından Tunç Çağı'nın sonuna kadar toplumsal yaşamdaki değişme ve gelişmeleri ortaya koymaya devam edecektir.

---

15 Megaloudi 2005; Trantaloudi 2005; Çakırlar 2009.

BİBLİYOGRAFYA

Bentur v.d. 1991	A. Bentur, A. Ronen, I. Soroka "A Plastered Floor from the Neolithic Village Yiftahel (Israel)" Paléorient 17(2),149-155.
Çakırlar 2009	C. Çakırlar, Mollusk Shells in Troia, Yenibademli, and Troia: An Archaeomalacological Approach to the Environment and Economy of Aegean. BAR International Series 2051. Oxford.
Çilingiroğlu v.d. 2007	A. Çilingiroğlu, Ç. Çilingiroğlu"Ulucak", M. Özdoğan, N. Başgelen (Ed.), Türkiye'de Neolitik Dönem, İstanbul, 361-372.
Çilingiroğlu v.d. 2004	A. Çilingiroğlu, Z. Derin, E. Abay, H. Sağlamtimur, İ. Kayan, Ulucak Höyük: Excavations Conducted between 1995-2002, Ancient Near Eastern Supplement 15, Louvain.
Çilingiroğlu 2005	Ç. Çilingiroğlu "The Concept of 'Neolithic Package': Considering its Meaning and Applicability", Documenta Praehistorica XXXII, 1-13.
Çilingiroğlu 2009a	Ç. Çilingiroğlu "Central-Western Anatolia at the end of 7th and beginning of 6th millennium BCE in the light of pottery from Ulucak Höyük, İzmir" Çevrimiçi yayınlanmış doktora tezi. http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bsz:21-opus-42785.
Çilingiroğlu 2009b	Ç. Çilingiroğlu "Of Stamps, Loom Weights and Spindle Whorls: Contextual Evidence on the Function(s) of Neolithic Stamps from Ulucak, İzmir, Turkey" Journal of Mediterranean Archaeology 22.1: 3-27.
Duru 2007	R. Duru "Göller Bölgesi Neolitiği" M. Özdoğan, N.Başgelen (Ed.), Türkiye'de Neolitik Dönem, 331-360.
French 1965	D. French "Early Pottery Sites from Western Anatolia", Bulletin of the Institute of Archaeology V, 15-24.
Korfmann v.d. 2007	M. Korfmann, F. Dedeoğlu, M. Erdalkıran "Ulucak Höyük Neolitik Dönem Sapan Taneleri", G. Umurtak, Ş. Dönmez, A. Yurtsever (Ed.), Refik Duru'ya Armağan, İstanbul, 41-50.
Megaloudi 2005	F. Megaloudi "Archeobotanical Finds from Ulucak, Western Turkey (İzmir Region): A preliminary Study" Mediterranean Archaeology and Archaeometry, 5.3, 27-32.
Mellaart 1970	J. Mellaart, Excavations at Hacılar, Edinburgh.
Özbaşaran 2003	M. Özbaşaran "Aşıklı-Musular ilişkisinde kireç tabanlı yapılar" M. Özdoğan, H. Hauptmann, N. Başgelen (Ed.), From Villages to Towns: Studies presented to Ufuk Esin, İstanbul, 361-372.
Pernicka 2009	E. Pernicka "Analysenbericht 09-027" Yayınlanmamış Analiz Raporu. 1-7.
Trantaloudi 2005	K. Trantaloudi "Faunal Exploitation at the Ulucak Höyük Area: Preliminary Report" Mediterranean Archaeology and Archaeometry 5.3, 47-61.

YEŞİLOVA HÖYÜĞÜ

Zafer Derin [1]

Yeşilova Höyüğü; İzmir ili merkezinde, Bornova ilçesi sınırları içindeki Karacaoğlan mahallesinde, Manda çayı ile Gökdere arasında yer almaktadır. Yerleşim alanı bugünkü sahile kuş uçuşu 4.5 km mesafededir.

İzmir'in içinde, tarih öncesi yerleşimin varlığı ilk kez 2003 yılında Bornova Ovası'ndaki boş arazilerden toprak alınırken anlaşılmıştır. Toprak alınan çukurun kesitlerinde bulunan keramik ve küçük buluntular, İzmir'in içinde daha önce bilinmeyen prehistorik bir yerleşimi işaret etmiştir.[2]

Kent içinde elde edilen bu yeni bulguların Ege Bölgesi Tarih Öncesi Dönemine, Neolitik-Kalkolitik Çağ problemlerine çözüm getireceği anlaşılmıştır. Burada yaşamış olan toplulukların kimliklerini ve kültürlerini öğrenebilmek kentin prehistorik yerleşiminin tahrip olmasını önleyerek koruma altına alınmasını

Resim 1
Yeşilova Höyüğü kazı alanları

Kapak Fotoğrafı
Neolitik III. 1-2 katı serpantin kesiciler ve balta

1 Yrd. Doç. Dr. Zafer Derin, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Ana Bilim Dalı, Bornova - İzmir (*zafer.derin@ege.edu.tr*)

2 Z. Derin - A. Batmaz, "Bornova-Kemalpaşa (İzmir) Arkeolojik Envanteri", *TÜBA Kültür Envanteri Dergisi* , 2004/2 (2005), 77 vd., Z. Derin; "Yeşilova Höyüğü Kurtarma Kazısı- 2005", *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü*, Haberler, Mayıs 2006/ 22, 40-41; "Yeşilova Höyüğü", *Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular,* (Yayına Hazırlayanlar M. Özdoğan-N. Başgelen) Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, 377-384.

Resim 2
İzmir'in Prehistorik yerleşim alanı

sağlamak amacıyla, ilk kez 2005 yılında İzmir Arkeoloji Müzesi – Ege Üniversitesi Arkeoloji Bölümü ortak çalışması olarak başlanan kazı çalışmaları 2008 yılından bu yana da Ege Üniversitesi adına başkanlığımız altında sürdürülmektedir.[3]

Yeşilova Höyüğü üst üste 15 kez yerleşilmiş ve zamanla günümüzde ova seviyesinin altında kalmış höyük tipi bir yerleşimdir. Yerleşim, yaklaşık 5-6 binyıl boyunca derelerin kolları arasında yayılım göstermiştir. Yeşilova'nın prehistorik yerleşimi Neolitik dönemin sonundan itibaren hemen yakınındaki Yassıtepe (Forum Bornova'nın karşısı) ve İpeklikuyu (Bornova Anadolu Lisesi) yerleşimlerinin bulunduğu alanlara da yayılarak devam etmiştir. Bornova Ovası'nın ortasında İzmir'in kent kültür tarihinin doğduğu 800 m çapındaki bu alan *"İzmir'in Prehistorik Yerleşim Alanı"*dır.[4] Tarih öncesi dönemde en yakın çağdaş yerleşimler o gün-

3 Kazı çalışmaları Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ege Üniversitesi, İzmir Büyükşehir Belediyesi, Bornova Belediyesi, İzbeton, özel kurum ve kişilerin desteğiyle sürdürülmektedir. Kazıya katkıda bulunan kurum ve kuruluşlara teşekkür ederiz.

4 Z.Derin: "İzmir'in Prehistorik Yerleşimi-Yeşilova Höyüğü 2008 Yılı Çalışmaları", KST 31.1 (2010), 475-491; "İzmir'in Tarih Öncesi Dönemi ve Yeşilova Höyüğü", Dr.Eren Çiçek'e Armağan, (Hazırlayan G.Gökçay) İzmir 2010, 57-72.; "Tarih öncesi Dönemde İzmir", İzmirli Olmak Sempozyumu, 24-22 Ekim.2009, İzmir 2010, 37-44.

kü koşullarda Yeşilova'ya 1-2 günlük uzaklıkta yeralmaktaydı.

Höyükteki ilk yerleşime ait kalıntı ve buluntular bugünkü ova seviyesinden yaklaşık 4-5 m aşağıdaki killi ana toprağın üzerinde yer almaktadır. (14.85m) İlk çalışmalar yerleşimin keramik yapımını bilen ve özellikli, kaliteli keramik üreten bir topluluk tarafından kurulduğunu göstermektedir.

Kültür dolgusu içinde birbirinden farklı üç kültür katı saptanmıştır. Buna göre kültür katları yüzeyden başlayarak; I. Kat Roma–Tunç Çağ, II. Kat (1-2 tabakaları) Kalkolitik Dönem ve III. Kat (1-8 tabakaları) Neolitik Dönem şeklinde sıralanabilir.[5]

Höyük'teki ilk yerleşim toprak yüzeyinden 4-5 metre derinde günümüzden en az 8-9 binyıl önce Neolitik Çağ'da başlamıştır. III. Kat Yeşilova Höyüğü'nün en uzun süreli ve en kalın kültür katıdır. 12 mimari katı olduğu anlaşılan bu sürecin de kendi içinde üç evreye sahip olduğu anlaşılmıştır.

Neolitik dönemin ilk katlarında yer yer küllü alanlar ve sıkıştırılmış toprak tabanlarla karşılaşılmıştır. Taban kalıntıları ve yanık izlerinden oval ya da dörtgen planlı saz ve ağaç dallarından oluşan kulübelerin olduğu anlaşılmıştır. Yanık kalıntılarının çoğunun saz türü bitkilere ait olması nedeniyle kulübelerin yapımında sazın yoğun olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. Kulübelerin etrafından çıkan ocak ve kül kalıntıları günlük işlerin ve pişirmenin kulübelerin çevresinde gerçekleştirildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Benzer durumun Göller Bölgesi'nde *Bademağacı* EN I, *Höyücek* EN I ve *Kuruçay* 13. katlarında da görülmesi erken yerleşimlerin çoğunda ilkel bir mimari geleneğin olduğunu ortaya koymuştur.[6]

Yeşilova III. 5-6. katlarında yapılara ilişkin yalnızca taban kalıntıları bulunurken, mimari kalıntılar Yeşilova Höyüğü'nün III 1-3. katlarında ortaya çıkartılmıştır. Neolitik yerleşimin MÖ 6000-5700 yılları arasındaki son dönemini temsil

---

5 Z.Derin; "İzmir'in ve Ege'nin erken tarihine yepyeni bir adım: Yeşilova Höyük Kazıları", Bilim ve Ütopya, Kasım 2006 (149), 71-74 ; "Türkiye'de 2006 yılında yapılan araştırma ve Kazılar: Yeşilova Höyüğü ", TÜBA-AR , 2007 (10), 125-127 ; "Yeşilova Höyüğü", Neolithic in Turkey, New Excavations, New Discoveries. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008. (baskıda) ,; "Neolithic Shellfish Gathering at Yeşilova: An Ethnoarchaeological View", Ethnoarchaeological Investigations in Rular Anatolia , Vol.4, Ed.By T.Takaoğlu, İstanbul 2008 ,45-57.; Z.Derin-F.Ay-T.Caymaz, "İzmir'in Prehistorik Yerleşimi-Yeşilova Höyüğü 2005-2006 yılı Çalışmaları", Arkeoloji Dergisi XIII -2009/1 (2010),1-52.

6 R. Duru " Göller Bölgesi Neolitiği", Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar,Yeni Bulgular, (Yayına Hazırlayanlar M.Özdoğan-N.Başgelen) Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul , 2007, 343, 344; R.Duru-G. Umurtak Höyücek, 1989-1992 Yılları Arasında Yapılan Kazıların Sonuçları, Ankara, 2005, 6-7.

Resim 3
Neolitik III. 1-2 katı yanmış yapıların temelleri

eden bu katlarda 0.60-0.80 m kalınlığında taş temelleri olan dikdörtgen planlı 6 x 8 m boyutlarında mekanların inşa edildiği saptanmıştır. Yan yana ama birbirinden ayrı inşa edilen ve radyal planda sıralanan yapılar ortak bir avluya bakmaktadır. Yapıların duvarları bu dönemdeki kerpiç bloklarının kullanıldığı geleneksel mimari tarzın dışında bir yöntemle, kalıp içine dökülen mühre ile yapıldığı düşünülmektedir. Zira mekanların içinde yığınlar halinde 10-15 cm kalınlığında mühre plakalara rastlanmıştır. Mekanların genellikle batı taraflarında taşlarla yapılmış platformlar yer alır ve her birinin içinde tahıl öğütmek için kullanılan mutfak işliği bulunur. Bunun dışında serpantin balta , çakmaktaşı kesicilerinde bulunduğu taş işlikleri , dokuma işlikleri günlük yaşamın en önemli izleri olarak karşımıza çıkar. Mekanların bazılarının içinde küçük ocaklar yer alırken çoğunun dışında fırın yerleri saptanmıştır. Yeşilova Höyüğü yayılım alanı içinde bu tür mahallelerin derelerin konumlarına göre şekillendirildiği anlaşılmaktadır.

Höyükteki Neolitik yerleşim şiddetli bir yangın ile son bulmuştur. Mekanların tabanları ve duvarları üst saz çatı örtüsü nedeniyle şiddetli olarak yanmış ve mekanların içindeki bazı kaplar eriyerek curuflaşmıştır. Yangının ardından Yeşilova'nın terk edildiği ve bir süre sonra da bütün alanın şiddetli bir sel ile tahrip olduğu anlaşılmıştır. Neolitik yerli halk bütün bu tahribatın ardından bir daha Yeşilova'ya yerleşmediği gibi Ege Bölgesini de terk etmiştir. Olasılıkla bu durum MÖ 6. binin ilk yarısındaki iklim değişimine bağlı olarak gelişen felaketle ilişkili olmalıdır.

Yeşilova'nın III. 8-7 katlarına ait ilk yerleşimcilerin keramikleri, el yapımı ve monokromdur. Kaplar yüzeyde renk farklılığı oluşmayacak şekilde iyi derecede pişirilmiştir. Hamur ve astar renginde grimsi, açık, çok açık, sarımsı ve kırmızımsı olmak üzere kahve tonlar ve krem renk hakimdir. Yüzeyi korunmuş parçalardan, kapların genelde iç ve dış yüzlerinin ince bir astarla kaplandığı açık kahve hamurlu kaplara kırmızımsı sarı astar uygulandığı anlaşılmıştır.

Keramikler içinde; daralan ağızlı çömlekler, dışa dönük ağız kenarlı çömlekler, düz gövdeli çanaklar, yarı küresel gövdeli çanaklar/kâseler, hafif s-profilli kâseler yaygındır. Kapların bazıları Bademağacı ve Höyücek'de olduğu gibi boyunsuz ve küresel gövdelidir.[7] Kap cidarları genelde orta kalınlıkta (0.4-0.7 cm) olmasına karşın bazı daralan ağızlı çömlek parçaları kalın cidarlıdır.

Çömleklerde dikine tünel kulplar yaygındır. Bunlar genelde uzun boyludur; az miktarda kısa enli olanlar da vardır. Kaplar düz ya da hafif yüksek düz diplidir. Bazılarının tabanı oval şekillidir.

Yeşilova Höyüğü'nde yerleşimin başladığı ilk dönemden itibaren III. 8-7. katlardaki homojen keramik gelişiminin III. 6 katına gelindiğinde değişime uğramaya başladığı anlaşılmıştır. Değişimin temel unsurlarından biri astar renginde farklılaşma olarak dikkati çeker. III. 6 katta astar rengi çoğunlukla kırmızımsı kahvedir. Bunu dışında bir grup keramik de kırmızımsı sarı hamura ve aynı renkte ince astara sahiptir.

Düzleştirilmiş ağız kenarlı çömleklere, dışa açılan sığ gövdeli kâselere ve dışa dönük ağız kenarlı düz dipli çok sığ kâselere ilk kez III.6. katta rastlanmıştır. Diğer formlar arasında düz gövdeli çanaklar, dışa dönük ağız kenarlı boyunlu çömlekler ve s-profilli kâseler yer almaktadır. Bu katta dikine delikli tünel kulplu küçük boyutlu kaplar sayıca artış gösterir.

Bezemeli kaplar içinde krem astar üzerine kırmızı kalın şeritler şeklinde boyalı keramiklerin üretimi III. 8 kattan başlayarak III. 6. kata kadar sürmüştür.

III. 5-4 katlarda keramik üretiminde ya da kullanımında önemli bir artışın olduğu görülmüştür. Keramiklerin hamur ve yüzey renklerinde kahvenin yanı sıra kırmızı tonlar da belirgin hale gelmiştir. Kapların büyük kısmının kırmızımsı kahverengi, bir kısmının kırmızımsı sarı renkte ince astarlı olduğu anlaşılmaktadır. Kahverengi astarlılar çoğunlukla açık tonlarda olup bunların arasında grimsi

---

7 R.Duru, MÖ.8000'den MÖ.2000'e Burdur-Antalya Bölgesi'nin Altıbin Yılı, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya 2008, res.109b-110b.

Resim 4
Neolitik III.1-2 katı kırmızı astarlı keramiği

kahverengi olanlara rastlanmamıştır. Bu tabakaların en yaygın kap formu daralan ağızlı çömleklerdir. Bunların bazıları boyunsuz ve küresel gövdelidir. S-profilli kâselerde de artış gözlenmektedir. Diğer formlar arasında dik gövdeli çanaklar, dışa dönük ağız kenarlı boyunlu çömlekler, düzleştirilmiş ağız kenarlı çömlekler, dışa açılan sığ gövdeli çanaklar, yarı küresel gövdeli çanaklar/kâseler ve dışa dönük ağız kenarlı sığ kâseler yer almaktadır.

III. 2. kattan itibaren çanak çömleklerde teknik olarak kademeli bir gelişim izlenmektedir. Kaplarda kırmızı tonların hakim olmaya başladığı görülmüş ve astar çoğunlukla hem dış hem de iç yüzeye uygulanmıştır. Bazı parçalar iyi perdahlanmıştır. Astar rengi kırmızımsı kahve ve üst seviyelere doğru artan oranda kırmızıdır.

Form olarak dışa dönük ağız kenarlı uzun boyunlu çömleklerde ve dışa açılan sığ gövdeli çanaklarda miktarca artış görülmektedir. Dışa dönük ağız kenarlı, uzun boyunlu çömlekler en yaygın formdur. Bunların büyük kısmında boyunların gövdeye dik bir şekilde bağlanması kayda değer bir ayrıntıdır. Diğer formları daralan ağızlı çömlekler, düz gövdeli çanaklar ve s-profilli kâseler oluşturmaktadır. Ağız kenarı kabartılı parçalar ilk kez bu tabakalarda görülür. Ayrıca içten kalınlaştırılmış ağız kenarlı kaplar da yeni görülen formlar arasında sayılabilir. Pervaz ağız kenarlı kapların sayıca arttığı, bu tür formlar içinde özellikle iri boyutta olanların kullanıldığı görülmüştür. Bu tür kapların daha kaba yapılı olanları Göller bölgesinde *"splash"*, taşırma kapları olarak adlandırılmıştır. Ulucak Höyük

Resim 5
Neolitik III. 1-2 katı mühürleri

IV. katta da Yeşilova benzerlerinin görülmesi[8] ve bunların Göller Bölgesi'ndeki *"splash"* türü kaplarla benzerlik göstermesi Neolitiğin son döneminde bazı küçük farklılıklara rağmen geniş bir alan da benzer üretimin yapılabildiğini ortaya koyar. Buradaki farklılıklar kapların formundan yapım tarzına ve rengine kadar kalite ve özenli yapım şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Ege Bölgesi'ndeki keramik üretiminin Göller Bölgesi'ne göre daha ileri düzeyde olduğu söylenebilir.

Bunların dışında kapların üzerine hayvan şeklinde kabartmaların yapılması ve *"impresso"* olarak adlandırılan tırnak baskı gibi bezeme unsurlarının yaygınlaşması, Neolitik dönem çömlekçiliğinin gelişkin bir sürecini ortaya koymuştur. Ancak bu sürecin ardından çanak çömleklerden, mimariye kadar görülen değişim yeni bir toplumu ve yeni bir dönemi işaret etmektedir.

En alt seviyeden itibaren saptanan buluntular, yerleşimin Ege ve Güneydoğu Avrupa kültürünün gelişimine katkıda bulunan topluluk tarafından kurulduğunu göstermektedir. Kazılar sırasında bulunan pişmiş toprak mühürler Yeşilova Höyüğü'nde yaşayanlara ait mülkiyet ve toplumsal organizasyonun birer sembolü niteliğindedir.

Buluntular İzmir'e ilk yerleşen toplulukların günlük yaşamı ve sosyal yapısına ilişkin önemli bilgiler kazandırmıştır. Örneğin bu toplumun kadını ve doğadaki bazı hayvanları kutsallaştırarak, onların niteliklerini simgesel eşyalar şeklinde tapınım objeleri haline getirdiğini öğrenmekteyiz.

Kuşkusuz ilginç verilerden biri de beslenmelerine ilişkindir. Yeşilova Neolitik toplumu kıyıdan ve kıyıya yakın alanlardan midye türü çift kabuklu ve deniz minaresi, salyangoz gibi tek kabukluları toplayarak yemişlerdir. Bu tür besinlere yöneliş Neolitiğin son döneminde (III.1-2) daha da artış göstermiştir. Bunun dışında aynı toplum büyük ve küçük baş hayvan besiciliği yapmış olmasına karşın,

---

8 A.Çilingiroğlu - Z.Derin – E.Abay - H.Sağlamtimur - İ. Kayan, Ulucak Hoyuk: Excavations Conducted Between 1995-2002, (Ancient Near Eastern Studies. Supplement 15) Peeters, 2004, fig.28:4-5.

Resim 6
Neolitik III. 1-2 katı serpantin kesiciler

Resim 7
Karşı Sayfa: Neolitik III katı çakmaktası okuçları ve aletler

çevreden elde ettikleri domuz, geyik gibi yabanıl hayvanları avladıklarını ve bunları yediklerini de biliyoruz. Büyük baş hayvanların erken katlarda daha yoğun olduğu anlaşılmıştır.

Yeşilova Neolitik toplumu Neolitik Çağın sonuna doğru giderek artan oranda tarım yapmıştır. Topraklardan alınan örnekler buğday, mercimek ve arpa yetiştirdiklerini göstermiştir.

Metalin bilinmediği bu dönemde Yeşilova toplumunun üretimde kullandıkları başlıca maddeler taş ve kemik olmuştu. Kemik, yetiştirdikleri ve avladıkları hayvanlardan kolaylıkla elde ettikleri hammaddeydi. Hayvanların kol- bacak ve kaburga kemikleri ile boynuzları usta ellerde şekillenerek bir alete dönüştürülebiliyordu. En basitinden kemiklerin ucunu sivrilterek deri giysilerini işledikleri deliciler yapabiliyorlardı. Deriyi işlemede kullandıkları ve ucuna kesici bir taş yerleştirdikleri aletin sapı da kemiktendi. Kemik kimi zaman kendinden daha sert olan taşların alete dönüştürülmesine de yardımcı oluyordu. Zira Yeşilova toplumunun üretimini yansıtan somut bulgulardan birini çakmak taşlarının işlendiği atölyeler oluşturur.

Yakın çevreden getirdikleri serpantin ve çakmaktaşını, daha uzak kaynaklardan getirttikleri obsidyeni taş ve kemiklerin yardımıyla bir silaha, kesici ya da delici alete dönüştürülmüşlerdir. Buluntular, taş alet, araç ve eşya endüstrisinin gelişmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Büyük çoğunlukla çakmaktaşından yapılmış yontma taş aletler, okucu, dilgi, kesici, kazıyıcı, delgi gibi çeşitli tiplerdedir.

0
3 cm
0
5 cm

Resim 8
Kalkolitik II. Kat keramiği

Resim 9
Karşı Sayfa: Erken Tunç Çağ ve Roma Dönemi Mezarları

Neolitik toplumun Yeşilova'yı terk etmesinden yaklaşık bin yıl sonra yeni bir halk topluluğunun yerleştiği anlaşılmaktadır. Kalkolitik Çağ adı verilen günümüzde 6500 yıl önceki dönem Höyüğün II. Kültür katını oluşturur. Bu katta höyüğün tamamını kapsamayan iki evreli yerleşim tespit edilmiştir. Neolitik tabakaların içine 6-8 m çapında 1 m derinliğinde açılan oval çukurlar açılmış, üzerlerine ağaç dalları ve sazlarla mekanlar yapılmıştır. Kalkolitik dönemde zemine yarı gömük, yuvarlak veya oval planlı basit dal örgülü bu tür kulübeler Marmara Bölgesi'nde *Menteşe*, *Aktopraklık*, *Fikirtepe* ve *Pendik*'teki[9] yerleşimlerden de bilinmektedir.

Bu kültüre ait el yapımı kaplarda hamur rengi daha çok açık, soluk, sarımsı ve grimsi kahverengi tonlardadır. Kap tiplerinde, çanak ve çömlekler yaygındır. Çanaklar, miktarca diğer kap gruplarından oldukça fazladır ve en yaygın tip omurgalı çanaklardır. Sepet ve mantar biçimli kulplar, bu çanaklar için ayırt edici özellik olarak görülmektedir.

Kalkolitik Çağ'ın ardından yerleşim alanı tümüyle terk edildikten sonra Yeşilova Höyüğü'nün bir bölümünün Yassıtepe alanında yerleşenler tarafından Erken Tunç Çağ I döneminde mezarlık olarak kullanıldığı anlaşılmıştır.

Yeşilova Höyüğü yerleşiminin en son kültür katı "I", yüzey toprağına yakın

9 N.Karul, "Bursa Aktopraklık Höyük'te Tarih Öncesinin İlk Tarımcıları Keşfediliyor", Aktüel Arkeoloji, Şubat 2009/10, 54-67; K.Bittel, "Bemerkungen über die Prahistorsche Ansiedlung auf dem Fikirtepe bei Kadıköy, Istanbuller Mitteilungen, 19-20 (1971), 1 vd. ;S.Harmankaya, "Pendik Kazısı 1981", KST 4, 1883, 27-28.

seviyede yer almaktadır. *Manda* ve *Gökdere* gibi derelerin neden olduğu sellerin getirdiği alüvyonla dolmuş durumdaki alan, Roma döneminde, çiftlik ve bahçelik olarak kullanılmıştır. Yüzey dolgusu içinde ele geçen keramik ve çatı kiremidi parçaları ile tanınan bu kültür katı dağınık bir yerleşimin varlığını ortaya koymuştur. Kazılan alanlarda mekanlara ait su künklerine ve küçük bir mezarlığa rastlanılmıştır.

Yeşilova Höyüğü tüm bu bulguları ile bilim dünyasına yeni bilgiler kazandırmakta, İzmir kültür tarihinin daha önce bilinmeyen bir dönemin aydınlanması yönünde katkıda bulunmaktadır. Her şeyden önce, Yeşilova kazıları İzmir'in zengin ve köklü tarihi zenginliğini ortaya koyan, kentin içinde sergileme ve eğitim çalışmaları ile toplumun eğitimine destek olan, yaşayan bir sit alanıdır. Yeşilova Höyüğü'nde III.7. kattan elde edilen C14 sonuçları MÖ 6500 ve civarını vermektedir. Alttaki katlarda düşünüldüğünde İzmir'in prehistorik ilk yerleşiminin günümüzden 9 bin yıl öncesine kadar giden bir sürece sahip olduğunu söylemek mümkündür.

KLASİK ARKEOLOJİ KAZILARI

AİGAİ

Prof. Dr. Ersin Doğer [1]
Arş. Gör. Dr. Yusuf Sezgin
Yard. Doç. Dr. Lale Doğer
Arş. Gör. Mehmet Gürbüzer
Öğr. Gör. M. Hamdi Kan

Aigai, Manisa ili Merkez ilçeye bağlı Yunddağı Köseler Köyü'nün 2 km güneyindeki Gün Dağı'nın üzerinde yer almaktadır. Kent, güney ucunda birleşen iki çay ortasında bir yarımada gibi uzanan bir tepe ve onun kuzey rüzgârına kapalı batı ve güney yamaçları üzerine konuşlanmıştır (Çizim 1). Aigai antik kenti yaklaşık 120 km², adına günümüzde Yunddağları, antik çağda ise *Aspordene* adı verilen volkanik kayalıklarda hayvancılık –özellikle kente adını veren keçi yetiştiriciliği– yer yer küçük ovacıklarda birikmiş verimsiz toprakta tarım yaparak yaşamlarını sürdürenlerin kurduğu ve 1000 yıla yakın bir süre yaşattıkları bir dağ kentidir. Ancak, yakındaki Ege Denizi'nin kıyısında yeşermiş uygarlıktan da hiç vazgeçmemiş görgülü bir halkı barındırmıştır.

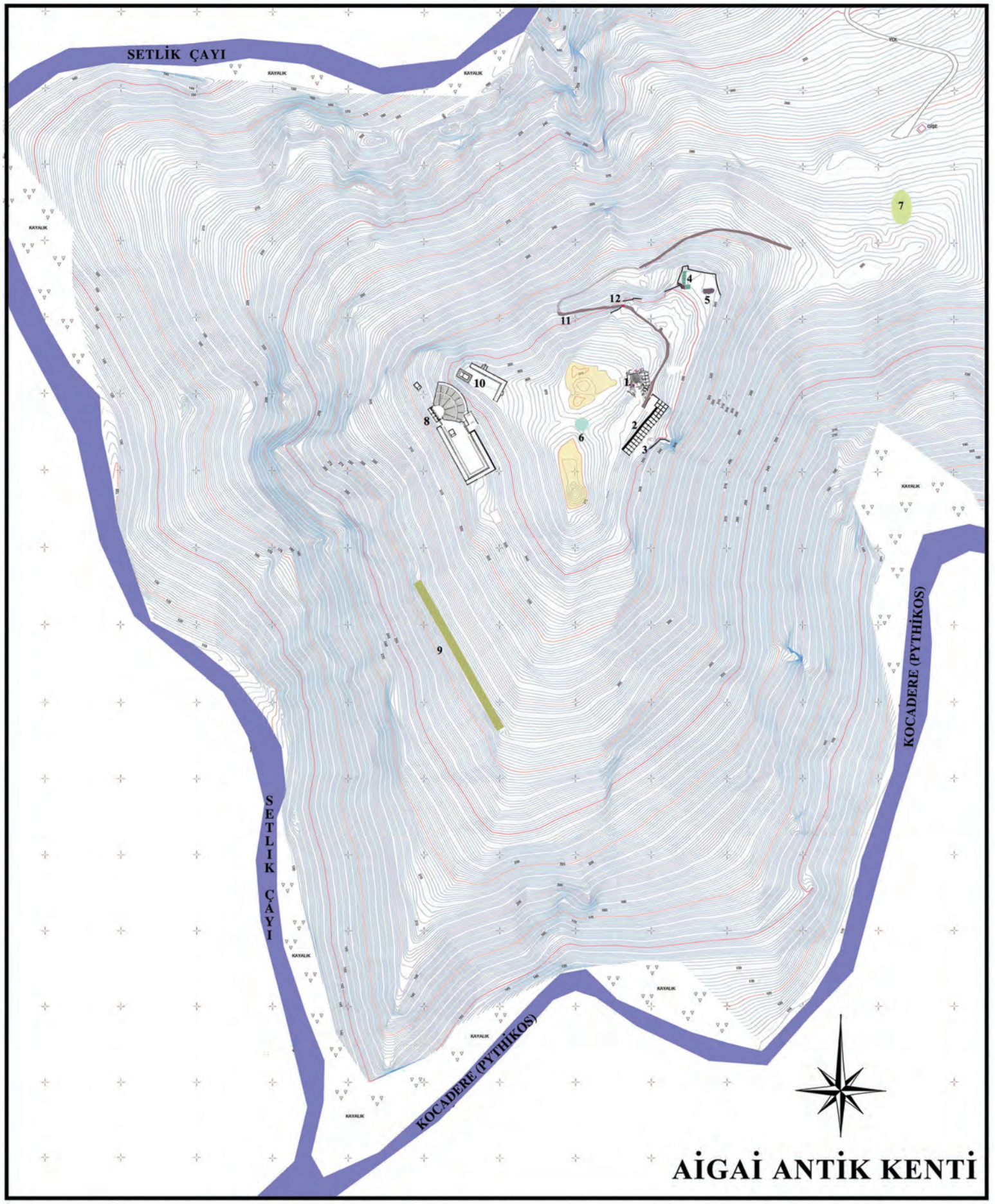
Aigai, MÖ 1100 yıllarından sonra Yunanistan'dan gelen ve Kuzeybatı Anadolu kıyılarına yerleşen *Aioller* tarafından kurulmuştur. *Herodotos*, Aigai'yi Aiollerin *Aiolis* bölgesinde kurduğu 12 kent arasında saymaktadır. Kentin adı Herodotos'ta Aigaiai (1.149), *Polybius*'ta Aigaieon (His. 33.13) *Tacitus*'da Aegaeates (Tac.Ann. 2.47), *Plinius*'ta Aegaeae (Nat.His., 5.32), kentin bastığı sikkelerde ise, Aigeaion, Aigaion ve Aigeon olarak geçmektedir.[2] Kentin adını anan diğer antik yazarlardan *Strabon* (13.3.5), *Pseudo Skylax* (98), ve *Plinius* (Nat.His., 5.121), bu yerleşimin deniz kıyısında değil, iç kısımda ve dağlık bölgede olduğunu vurgulamaktadır.

---

1 Prof. Dr. Ersin Doğer, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Bornova - İzmir. / Arş. Gör. Dr. Yusuf Sezgin, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Balkan Yerleşkesi - Edirne. / Yrd. Doç. Dr. Lale Doğer, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Bornova - İzmir. / Arş. Gör. Mehmet Gürbüzer, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Bornova - İzmir. / Öğr. Gör. M. Hamdi Kan, Akdeniz Üniversitesi Serik Meslek Yüksekokulu, Serik - Antalya.

Resim 1
Hestia Bollaia heykeli

2 Ramsey 1881, 296.

1. BOULEUTERİON
2. AGORA
3. MACELLUM
4. DEMİRKAPI
5. BİZANS ŞAPELİ
6. SARNIÇ
7. NEKROPOLİS
8. TİYATRO
9. STADYUM
10. ATHENA TAPINAĞI ?
11. ANTİK YOL
12. TİBERİUS KAPISI

Çizim 1
Aigai'nin topografik haritası ve halihazır planı.

Aigai'nin diğer bir Aiol kenti olan komşusu Temnos ile birlikte MÖ 547 yılından sonra ortaya çıkan Pers egemenliğine karşı direndiği ve bağımsızlığını koruduğu anlaşılmaktadır (Ksenophon, Hell. 4.8.5). *Plutarkhos*'un (Them. 26) aktarımına göre ünlü Atinalı devlet adamı *Themistokles*, Yunanistan'dan kaçıp Kyme'ye doğru gelirken, yolunu Aigai'ye çevirmiş ve orada kimseye görünmeden, şehrin en zengini olan, yakın arkadaşı *Nikagenes* tarafından dostça karşılanmış ve misafir edilmiştir. Daha sonra da kadın kılığına girerek, bir çadır arabasında Susa'ya doğru yoluna devam etmiştir. Kyme ve Myrina gibi kıyı kentlerinin aksine, MÖ 5. yüzyılda *Attika-Delos Deniz Birliği*'ne vergi vermeyen Aigai'nin şansı MÖ 3. yüzyılın başlarında Pergamon Krallığı'nın kurulması ile açılmıştır. Bu krallığın temellerini atan *Philetairos* kente, özellikle Apollon Khresterios tapınağına önemli yardımlarda bulunmuştur. Zaten bu Hellenistik kent; plan, teraslamalar ve diğer birçok ayrıntı göz önüne alındığında Pergamon'u anımsatmaktadır.[3]

Anadolu'da Pergamon Krallığı'nın güçlü rakibi olan Seleukos Krallığı'nın generali *Akhaios* komutasında başlattığı saldırılar (MÖ 220-218) sonucunda Aigai[4] ve Aiolis kıyıları Pergamon Kralı *Attalos I*'in elinden çıkmış, daha sonra krala isyan eden Akhaios'un öldürülmesi ile Aigai ve çevresi yeniden Pergamon Krallığı'na katılmıştı. *Polybius*'un aktarımına göre (His. 33.13), Bithynia kralı *Prusias II* ile *Attalos II* arasında gerçekleşen bir savaşta, Aigai kenti ve arazisi *Prusias II*'nin orduları tarafından tahrip edilmiştir (MÖ 156-154). Aigai'de Roma yönetimi ile ilgili en erken bilgi MÖ 1. yüzyıla aittir. Ceasar'ın güvenilir bir adamı olan *Publius Servilius Isauricus*, Asya Valisi olarak görev yaptığı sırada (MÖ 48-46) kente ve buradaki *Apollon Khresterios Tapınağı*'na önemli yardımlar yapmıştır.[5] Nitekim kentte ele geçen bir heykel kaidesinin üzerindeki yazıttan bu valinin Aigai'de onurlandırıldığı anlaşılmaktadır.[6] MS 17 yılında bölgede meydana gelen şiddetli depremin yerle bir ettiği kentler arasında Aigai de yer almaktadır. *Tacitus* (Tac.Ann. 2.47) tarafından da sözü edilen bu depremin yaraları İmparator *Tiberius*'un cömert yardımlarıyla sarılmış ve depremden zarar gören kentler şükran ifadesi olarak İtalya'da imparatorun bir heykelini dikmişlerdi.

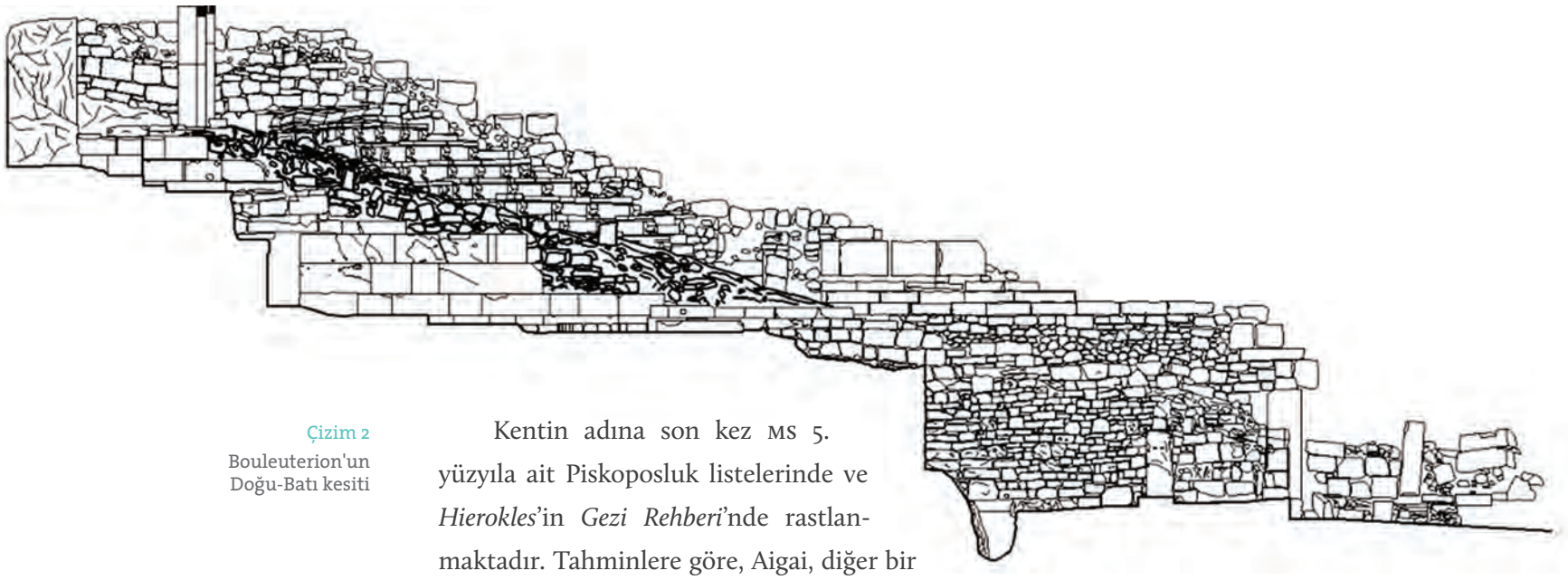
---

3 Bohn – Schuchhardt 1889, 65.

4 Polybius, His. V.77.

5 Kentteki Roma dönemine ait yapı ve kentin genişlemesi Publius Servilius Isauricus yönetimi döneminde gerçekleşmiş olmalıdır (Bohn – Schuchhardt 1889, 65).

6 Publius Servilius Isauricus ile ilişkili ele geçen yazıtlar için bkz. Bohn – Schuchhardt 1889, 47, Abb. 60; 53, Abb. 69; 54, No. 5; Clerc 1886, 289.

Çizim 2
Bouleuterion'un Doğu-Batı kesiti

Kentin adına son kez MS 5. yüzyıla ait Piskoposluk listelerinde ve *Hierokles*'in *Gezi Rehberi*'nde rastlanmaktadır. Tahminlere göre, Aigai, diğer bir dağ kenti olan komşusu Temnos gibi MS 7. yüzyıldaki Arap akınları nedeniyle terk edilmiştir.[7] Kentteki en son iskân ise sadece Demir Kapı ve ardındaki sınırlı bir alanda yer alan, 12. ve 13. yüzyıllara tarihli küçük bir geç Bizans kale-iskânıdır. Söz konusu geç Bizans iskânı da 13. yüzyılın sonlarında Manisa ve çevresini ele geçiren *Saruhanoğulları* tarafından terke zorlanmış olmalıdır.

Aigai ören yerine ilişkin ilk çalışmalar Fransız araştırmacılara aittir. Kentteki ilk araştırma 1881 yılında *S. Reinach* tarafından gerçekleştirilmiştir.[8] Reinach, Nemrut Kalesi'ndeki yerleşmenin ilk kez kendisi ve *W.M. Ramsay* tarafından incelendiğinin söylemektedir.[9] Kentteki ilk kazı çalışmaları ise 1882 yılının yaz ayında Fransız araştırmacı *M. A. Clerc* tarafından gerçekleştirilmiştir.[10] Clerc, nekropolis alanında yürüttüğü kazı çalışmalarında 450 adet mezar açtığını ifade etmektedir.[11] Mezarlarda ele geçen buluntular Louvre Müzesi'nde korunmaktadır. M.A. Clerc'in gerçekleştirdiği kazıların nekropolis ile sınırlı olmadığı, çalışmalar kapsamında Agora dükkânlarından birinin de boşaltıldığı anlaşılmaktadır.[12] S. Reinach'ın anlatımlarından anlaşıldığı üzere, M.A. Clerc'in nekropolis kazılarını gerçekleştirdiği 1882 yazında, *Osman Hamdi Bey* ile birlikte Pergamon'dan Aigai'ye ziyarete gitmişlerdir.[13]

Kentteki en kapsamlı çalışmalar Pergamon kazısı üyesi olan *R. Bohn* ve *C. Schuchhardt* tarafından gerçekleştirilmiştir.[14] Bohn ve Schuchhardt tarafından

---

7 Doğer 2006a, 128.

8 Reinach 1881, 131-136.

9 Reinach 1891, 221, 648; Ramsey 1881, 292.

10 Clerc 1886; Clerc 1891.

11 Clerc 1891, 213.

12 M.A. Clerc, söz konusu kazıya ilişkin detaylı bilgiler vermemektedir (Clerc 1886, 280-285); S. Reinach ve R. Bohn, Agora'daki odalardan birinin M.A. Clerc tarafından temizlendiğini belirtmektedirler (Reinach 1891, 222; Bohn – Schuchhardt 1889, 16).

13 Reinach 1891, 223.

14 Bohn – Schuchhardt 1889, 1-68. S. Reinach, Aigai'deki çalışmaların Fransızlardan alınıp, Almanlara verilmesinden duyduğu rahatsızlığı açık bir şekilde dile getirmektedir (Reinach 1891, 648).

Resim 2
Bouleuterion'un doğudan görünümü.

1886 yılının yaz ayında (9-30 Temmuz) gerçekleştirilen çalışmalar kapsamında kentin topografik haritası çıkarılmış, ayaktaki yapıların planları çizilmiş ve antik kalıntılar fotoğraflanmıştır. Daha sonrasında, gerçekleştirilen çalışmalara ilişkin olarak, 1889 yılında orijinal adı *"Altertümer von Äigäi"* olan kitap yayınlanmıştır. Aigai antik kentindeki son dönem kazıları, 2004 yılından beri, Ege Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü'nden *Prof. Dr. Ersin Doğer* başkanlığındaki ekip tarafından yürütülmektedir.

BOULEUTERİON (HALK MECLİSİ BİNASI)

Bouleuteriondaki çalışmalar, kazıların başladığı 2004 yılından itibaren devam etmektedir[15] (Resim 2). 1886 yılında Pergamon kazı ekibi üyelerinin kentte yaptıkları araştırmalarda bouleuteriona ilişkin ilk veriler elde edilmiştir.[16] Bouleuterion yakınlarında tespit edilen bir arşitravdaki yazıt Apollonidas oğlu Antiphanes'in Zeus Bollaios, Hestia Bollaia'ya (Resim 1) ve Demos'a (yurttaşlar topluluğu) bir bina adadığını göstermektedir[17] (Resim 3). Kuşkusuz bu yazıt yıkılmadan önce bouleuterionun ön cephe duvarı üzerinde yer almaktaydı.

Agora meydanına bağlanan ana yol üzerinde (Agora Caddesi) yer alan bouleuterion eğimli bir arazide, doğu-batı yönünde uzanmaktadır. 24 x 14 m ölçülerindeki yapı üç ana bölümden oluşmaktadır (Çizim 2). Bouleuterionun batıdaki giriş kısmında İon düzeninde altı adet sütunla tasarlanmış bir galeriden oluşan kulis

15 Tül 1995, 21-22; Doğer et al 2008, 214-218; Yaman 2008; Sezgin 2010, 50-51.

16 Bohn – Schuchhardt 1889, 34-35.

17 Bohn – Schuchhardt 1889, 34, Abb. 35; Zeus Boulaios ve Hera Boulaia için bkz. Knackfuss 1908, 95-98; Nock 1930, 23, 43, 47; Raubitschek 1943, 63-66; Geagen 1971, 96-99; Geagen 1983, 161-162; Hansen 1985, 274-276; Spawforth – Walker 1985, 98; Kajava 2004, 1-4; Sturgeon 2004, 423.

Resim 3

1 ΟΔΑΜΟΣ
[ΑΠΟΛΛ]ΩΝ ΙΔΑΝΑ?ΦΑΝΕΟΣ

2 ΟΔΑΜΟΣ
ΜΕΓΙΣΤΑΝΛΠΟΛΛΩΝΙΔΑ

3 ΟΔΑΜΟΣ
ΔΙΑΦΕΝΗΝΑΝΤΙ[Φ]ΑΝΕΟΣ
ΤΩΑΠΟΛΛΩΝΙΔΑ[ΓΕ]ΝΟΜΕΝΟΝ
ΕΥΕΡΓΕΤΑΝ

4 ΟΔΑΜΟΣ
ΑΝΤΙΦΑΝΗΝΑΠΟΛ[ΛΩΝΙΔΑ]
ΓΕΝΟΜΕΝΟΝΕΥΕΡΓ[ΕΤΑΝ]

5 ΟΔΑΜΟΣ
ΑΡΙΣΤΟΔΙΚΑΝΑΝΤΙΦΑΝΕΟΣ

6 ΟΔΑΜΟΣ
ΔΙΑΦΕΝΗΝΑΠΟΛΛΩΝΙΔΑ
ΤΩΑΝΤΙΦΑΝΕΟΣ

Alt. von Aegae, p. 34:
Ἀντιφάνις Ἀπολλωνίδα
Διὶ βολλαίω καὶ Ἰστίᾳ
βολλαίᾳ καὶ τῷ δάμῳ.

Antiphanes

Apollonidas

Antiphanes (euergetes)

Megiste

Diaphenes

Aristodike

Diaphenes (euergetes)

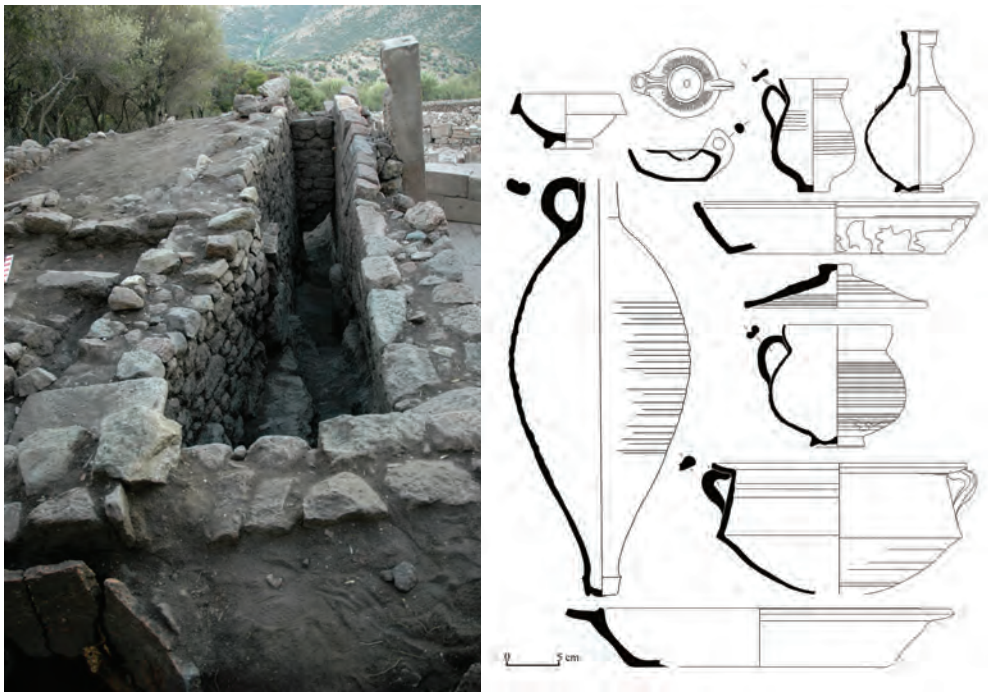
Resim 4
MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısına ait erken bouleuterion buluntuları.

yer almaktadır. Cavea bölümü on iki basamaklı ve yaklaşık yüz doksan kişi kapasitelidir. Orkestra ise yarım daire formundadır. Yapı, genel form ve plan özellikleri açısından, *theatron* şeklindeki bir diğer yapı olan odeona çok benzemektedir. Ancak, arşitravdaki yazıt, yapı içinde ele geçen Hestia Bollaia kült heykeli, (Resim 1) yapının üstünün kapalı olması, sahne binasına ait hiçbir izin olmaması söz konusu binanın odeon olamayacağını kanıtlamaktadır.[18] Caveanın her iki yanından ve tam orta bölümünden orkestraya ulaşan üç ayrı merdiven mevcuttur. Orkestranın hemen arkasında yürüme düzleminin altında dört ana mekân yer almaktadır.[19] Binanın ön cephesinden, birer kapı ile girilen mekânlar ön ve arka odadan oluşmaktadır. İşlevleri şu an için net olarak tespit edilemeyen ön ve arka odalar arasındaki geçiş tek kanatlı bir kapı ile sağlanmaktadır.

Orkestraya bitişik olan arka sıradaki odalardan iç tarafta kalan iki odayı ayıran duvarın merkezinde, üzerine Hestia Bollaia heykelinin oturduğu, dikdörtgen büyük boyutlu blok taşlardan örülü kare planlı bir platform yer almaktadır. Hestia Bollaia heykeli (Resim 1) söz konusu platformun hemen önüne (doğu) devrilmiş şekilde ele geçmiştir. Hestia kültü aynı zamanda prytaneion ile ilişkili olmasına karşın bouleuterionda Hestia kültünün yer alması, söz konusu yapının hem

18 Odeon ve bouleuterion karşılaştırması için bkz.: Sear 2006, 2006, 38-40.

19 Morgantina'da da bouleuterionun bitişiğinde üç çift dükkân yer almaktadır (Sjöqvist 1964, 140-141).

Resim 5
Peristhasis ve içinden gelen bir kısım seramik çizimleri.

Bouleuterion hem prytaneion olarak kullanılmış olabileceğini akla getirmektedir.[20] Anakayaya oyulmuş bir bothros çukuru üzerine oturan platform, orkestranın yürüme düzlemine kadar yükselmektedir. Bothros çukuru içerisinden Lagynos, tek kulplu testi, kâse gibi kapların yanı sıra on altı adet bronz sikke, pişmiş toprak figürin, kandil, ağırşak ve maltız parçaları bulunmuştur[21] (Çizim 3). Ele geçen buluntular yapının inşasını kutsamak adına gerçekleştirilen ritüele yönelik bir törene işaret etmektedir. Bothros çukurundan ele geçen buluntuların tamamı MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısına aittir ve yapıya ilişkin *Terminus Ante Quem* vermektedir. Bununla birlikte, odaların tabanlarının üzerinde ve yapının kuzeybatı köşesine eklenen mekânlar topluluğu ile yapı arasında yer alan bir peristhasiste[22] (Resim 5) *in situ* olarak ele geçen MS 3. yüzyıla tarihli seramiklerin[23] yanı sıra, *Valerianus-Gallienus* (MS 253-268) ve *Alexandrus Severus-Philippus Arabs* dönemlerine (MS 222-249) ait bronz sikkeler, bouleuterionun son evresine ilişkin kesin veriler sunmaktadır.

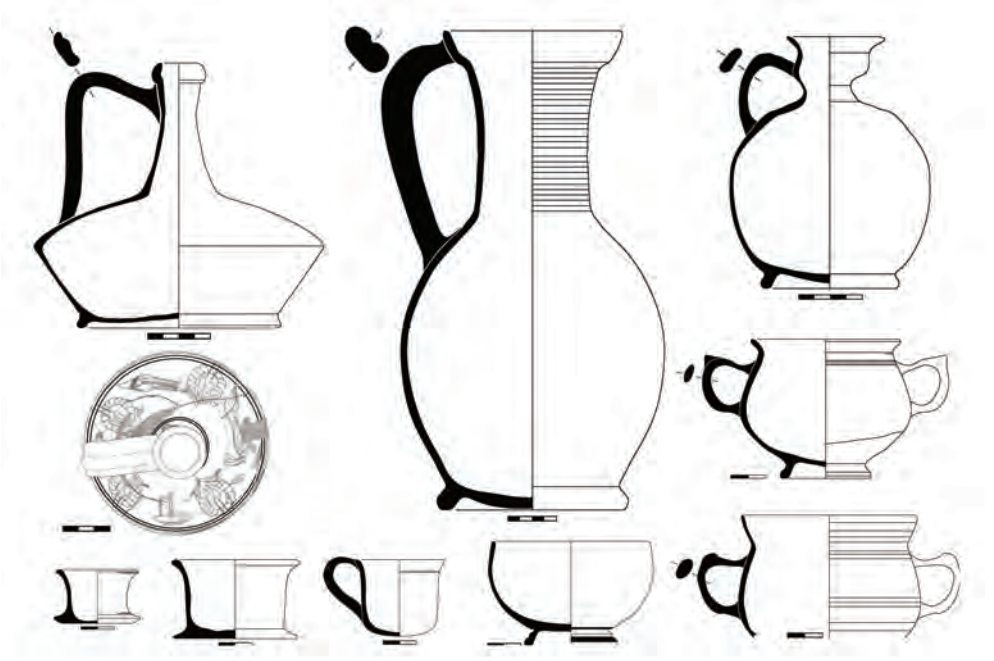
Dükkânların içine yıkılan Meclis enkazında altı adet mermerden baş ve bunlara ait gövdeler ele geçmiştir. Heykellerin orijinalinde, bouleuterionun kuzey

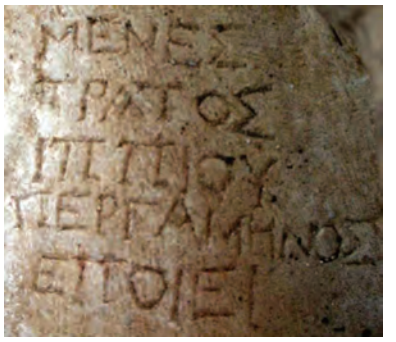
20 2004 yılından itibaren bouleuterionun bulunduğu alanda sürdürülen kazılarda bouleuterionun yakın çevresinde prytaneion olabilecek herhangi bir yapıya rastlanılmaması yukarıda değinilen görüşün olasılığını arttırmaktadır. Söz konusu yapının bouleuterion ve Prytaneion'un işlevlerinin birleştirilerek kullanılabilmiş olabileceğini ilk olarak Bohn ve Schuchhardt Aigai'de yapmış oldukları araştırmalar sonucunda dile getirmişlerdi (Bohn – Schuchhardt 1889, 34-35).

21 Doğer et al 2008, 227, Res. 8.

22 Doğer et al. 2010, 49-50, Res. 6-9.

23 Benzer örnekler için bkz. Hayes 2008, Fig. 14, Kat. No. 426; Fig. 25, Kat. No. 795-796; Fig. 50, Kat. No. 1599; Fig. 55, Kat. No. 1752.

Resim 6

Heykellerden ikisi üzerinde yer alan heykeltıraş imzası

Çizim 3

Solda: MÖ 2. yy'ın ikinci yarısına ait bothros buluntuları.

Resim 7

Erken Bouleuterion'a ait mimari izler ve seramik buluntu.

duvarının doğu bölümü ve cephe duvarının iç kesimlerinde oluşturulmuş payeler üzerinde, durdukları anlaşılmaktadır. Heykellerden iki tanesinin kaidesi üzerinde yer alan "μενέστρατος Ἱππίου περγαμηνὸς ἐποίει" yazısı (Resim 6), her iki heykelin de Pergamonlu heykeltıraş, *Hippias oğlu Menestratos* tarafından yapıldığını göstermektedir.[24]

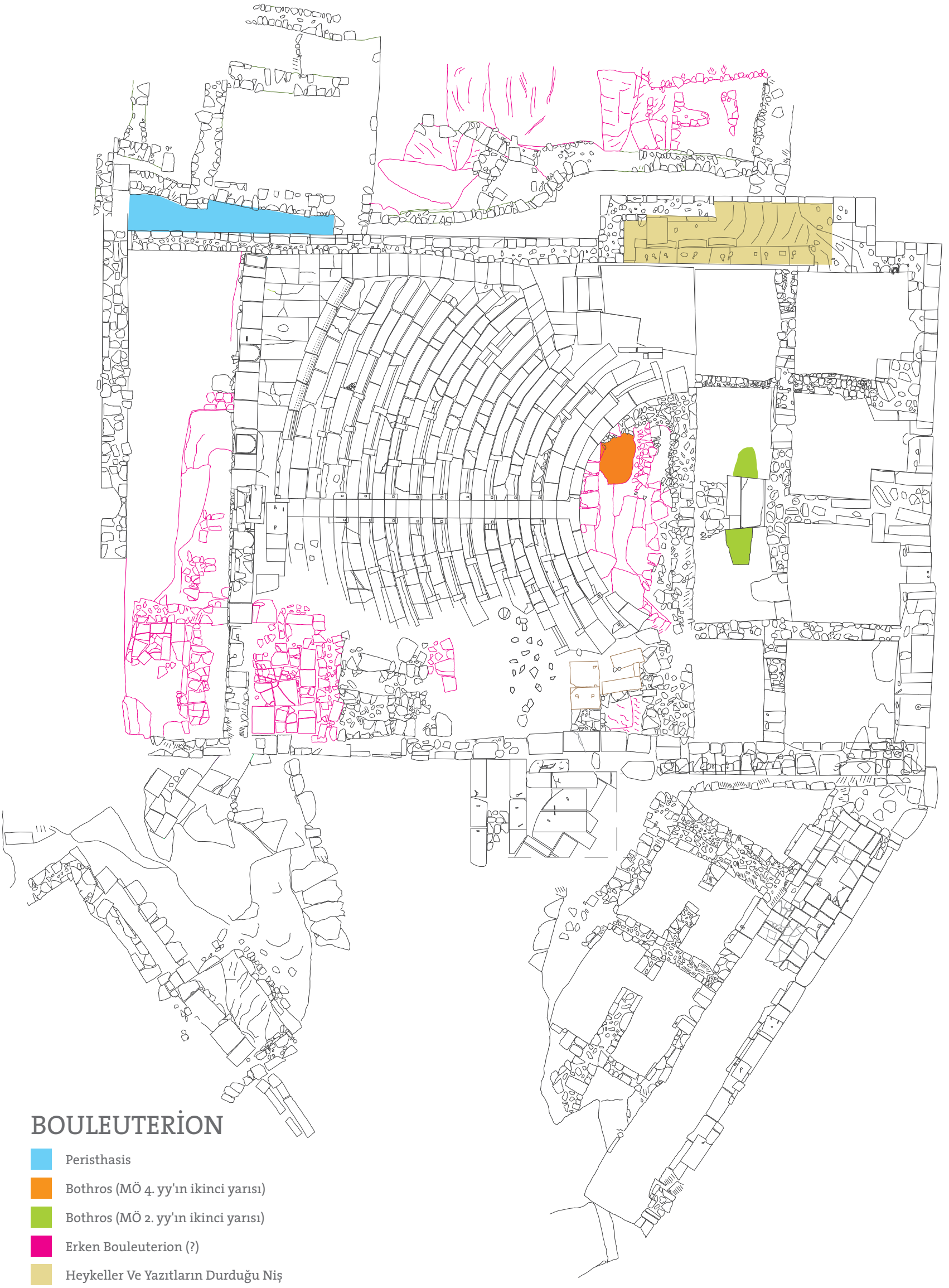
Bouleuterionun oturma sıralarının tahrip olan güney kısmında, orkestrada ve kuliste yapılan sondajlarda bouleuterionun altında, daha erken döneme ait, bir yapının izleri tespit edilmiştir. Bouleuterionun inşaat aşamasında erken yapı ciddi oranda tahrip olmuştur ve erken yapıya ilişkin *in situ* buluntu oldukça sınırlı sayıdadır. Kulisin doğu duvarının hemen batısındaki dar bir alanda, erken yapıya ait sıkıştırılmış bir toprak taban izine rastlanmıştır. Tabanın hemen altından *in situ* durumda, MÖ 3. yüzyıl sonu-2. yüzyıl başına tarihli, kalıp yapımı sürahi ele geçmiştir[25] (Resim 7). Söz konusu tarih erken yapının son evre kullanımı için terminus oluşturmaktadır. Bouleuterionun orkestrasında gerçekleştirilen sondajda, erken yapı ile ilişkili olduğu anlaşılan bir bothros ortaya çıkarılmıştır. Mutfak ve içki kapları ağırlıklı, yoğun seramik ve kemik içeren bothros, olasılıkla erken dönem yapısının inşası öncesi gerçekleştirilen ritüele ilişkin açılmış olmalıdır (Resim 4). Tarihlenebilir buluntular MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısına işaret etmektedir.

Bouleuterionun altında, oldukça sınırlı alanlarda

24 Doğer et al 2008, 215.

25 Rotroff 1982, lev. 69, 89, 406.

BOULEUTERİON
Peristhasis
Bothros (MÖ 4. yy'ın ikinci yarısı)
Bothros (MÖ 2. yy'ın ikinci yarısı)
Erken Bouleuterion (?)
Heykeller Ve Yazıtların Durduğu Niş

izlerini tespit edilebilen erken dönem yapısı, mimarisi ile kısmen ayakta olan meclis binasından farklı bir plana sahiptir. Söz konusu yapının, daha küçük boyutlu erken bir bouleuteriona ait olabileceğini düşünmek gerekmektedir. Bothros içerisinde ele geçen MÖ 4. yüzyıl malzemesi, Aigai bouleuterionunun ilk olarak bu tarihte inşa edildiğini düşündürmektedir.

MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısında, kentteki büyük imar faaliyetleri ile birlikte bouleuterionda da köklü değişikliklere gidilmiş, eski binanın yerine daha büyük bir meclis binası inşa edilmiştir. Bouleuterionun inşasına destek veren *Antiphanes* ve *Diaphanes* isimli hayırseverler (*euergetes*) ve diğer aile fertleri, heykelleri yapının kuzey duvarı önünde yer alan uzun bir niş üzerinde sergilenerek onurlandırılmıştır. Meclis binasının ön kısmındaki odalardan, söz konusu heykeller ile birlikte onurlandırma yazıtlarının yer aldığı kaideler de ele geçmiştir.

MS 3. yüzyıla kadar, yaklaşık beş yüzyıl, varlığını sürdürebilen bouleuterion, zamanın ve depremlerin yer aldığı doğa olaylarının yarattığı tahribatlar sonucunda çok sayıda onarım görmüştür. Yapı duvarlarının iç yüzlerindeki örgülerde ve özellikle de güney duvarının tamamında farklı teknikler bir arada kullanılmıştır. MS 3. yüzyıl ile birlikte, şu an için tam olarak tespit edemediğimiz bir nedenden dolayı kent terk edilmiş ve bouleuterion kullanımdan çıkmıştır. MS 12-13. yüzyıllara gelindiğinde, kentte yeni bir imar faaliyeti sürdürülmüş ve bunun sonucunda bouleuteriona ait mimari elemanlar yeni yapıların inşasında kullanılmıştır.

AGORA (ÇARŞI BİNASI)

Hellenlere özgü bir kavram olan Agora yaygın şekilde, eksik bir tanımlama ile "*pazaryeri*" diye çevrilmektedir. Agora, daha doğru ve kapsayıcı bir tanımlama ile *"halkın bir araya geldiği yer"* anlamındadır. Sözcük gerçekte, *Homeros*'a özgü bir kullanış biçimi olarak "*toplanma*" anlamını taşımaktadır.[26] Kent merkezlerinde konumlanmış olan agoraların,[27] standart olarak, en üst katlarının agora meydanına bakan kısımlarında tek veya çoğunlukla çift nefli stoalar yer almaktadır. Stoa formu, agora alanlarının simgesi haline gelmiş, en önemli siyasi ve sosyal unsurlardan birisidir. Geç Tunç Çağı saray mimarisinin arkaik dönemde ortaya çıkan ve antik dönem sonuna kadar varlığını sürdüren stoa formuna öncülük ettiği öne sürülmektedir.[28]

---

26 Wycherley 1993, 59; Rhodes 2007, 11.

27 Wycherley 1993, 45-46.

28 Martin 1951, 80-102; Coulton 1976, 18; Wycherley 1993, 46;

Aigai Agorası, kentin yerleştiği tepenin kuzeydoğu yamacında, Agora Meydanı'nı oluşturan terasın doğusunda yer almaktadır (Resim 8, Çizim 4). Söz konusu terası boydan boya geçen anıtsal yapısıyla kuzey–güney doğrultulu, fakat doğu–batı cepheli olarak konumlanmıştır.[29] Yaklaşık 80 m uzunluğunda ve doğu duvarı 10.50 m yüksekliğinde korunan Agora binası üç katlı inşa edilmiştir. Yapı batıda, aradaki bir duvarı vasıtasıyla Agora Meydanı terasına yaslanmaktadır. Birinci kat, dükkan olması kuvvetle muhtemel, önlü arkalı on dört odaya ev sahipliği yapmaktadır. Bunlardan on iki adedi doğu, iki adedi ise kuzey cephelidir. Eldeki mimari izler birinci katın 4.50 m yüksekliğe sahip olduğunu göstermektedir. İkinci kat hakkında fikir verebilecek mimari parçalar son derece azdır. Bu katın odalara bölünmüş olduğuna dair elde bir veri bulunmamakla birlikte, bu ihtimal de göz ardı edilmemelidir. Asıl önemli soru ikinci katın hangi amaçla kullanıldığıdır. Güney cephede, *in situ* durumda korunan eşik taşı, ikinci kat girişine işaret etmektedir. Bu katın hava ve ışık gereksinimi ise yine saçaklı ve içeriye doğru genişleyen küçük pencerelerle sağlanmıştır.

Yapının üçüncü katı, Agora Meydanı'ndan birkaç basamakla çıkılan, üzeri, çift sıra sütunların taşıdığı çatıyla örtülü bir stoadır ve meydanın doğu sınırını oluşturmaktadır. Bu alandaki enkazda ele geçen mimari parçalar ve sütun

29 Aigai Agorasına ilişkin olarak bkz.: Ramsey 1881, 293-294; Clerc 1886, 280-285; Bohn – Schuchhardt 1889, 14-27; Tül 1995, 23-28; Doğer et al 2008, 218-219; Sezgin 2010, 51-52.

Çizim 4
Yukarıda: Agora'nın cephe çizimi.

Resim 8
Karşı sayfa, yukarıda: Agora'nın güneyden görünümü.
Karşı sayfa, aşağıda: Agora'nın 1880'lerde görünümü.

elemanları, stoa yüksekliğinin yaklaşık olarak birinci kat ile aynı (4.50 m) olduğunu göstermektedir. Cephede Dor düzeni kullanılmışken, içeride kalan ikinci sütun sırasını İon sütunları oluşturmaktadır. Sütunlar da binanın geneliyle aynı malzemeden, andezit taşından üretilmiş olmakla birlikte, İon sütunlarının başlıkları mermerdir.

"L" formlu bir plan şeması gösteren binanın kuzeyinde, batıya doğru dönerek yapıya bu formu kazandıran kısım, üçüncü katla orta kat arasında bir seviyede, Agora Caddesi'nin eğimine göre kotlanmış ve söz konusu caddeye açılmaktadır. Bouleuterion binasına doğru bakan ve kendi girişine sahip olan bu kısım ayrı bir mekândır ve Dor düzeninde tasarlanmıştır. Gerek düzenlemesi gerekse de Agora sisteminin dışında, caddeye, bouleuteriona bakan kendi girişi ve cephesi, gerekse de kot olarak yapının kat düzenlemesinin dışında kalıyor oluşu, bu kısmın farklı bir amaca hizmet ettiğini düşündürmektedir.

Agora binası, kesme taş bloklardan (andezit) atkılı isodomik duvar örgü sistemiyle inşa edilmiştir. Kapı, pencere, korkuluk blokları gibi dışarlıklı elemanlar haricinde ne kimyasal ne de fiziksel bağlayıcılar kullanılmamıştır. 0.85 m kalınlığındaki çift yüzlü duvarın içi moloz dolgudur ve dış yüzdeki bloklar içeriye göre daha özenli yapılmıştır. Binanın köşelerinde *"fermuar bindirme"* sistemine sadık kalınmış ve Hellenistik dönemin ortalarından MÖ 1. yüzyıla kadar, kesme taş binaların köşelerinde moda olan *"pahlama"* burada da uygulanmıştır. Yapının doğramalarının ahşap, bağlayıcıların kurşun takviyeli bronz ve/veya demir olduğu anlaşılmaktadır. Sütun başlıkları gibi daha özel elemanlarda ise mermer kullanılmıştır.

Agora Binası'nda gerçekleştirilen sınırlı çalışmalarda, yapının net bir şekilde tarihlenmesine olanak sağlayacak tabaka ve düzlemler tesit edilememiştir. Bununla birlikte genel plan itibariyle ve özellikle de İon başlıklarının yardımıyla yapıyı MÖ 2. yüzyıl ortalarına tarihlemek mümkündür. 2010 yılı çalışmalarında Agora Binası'nın doğusunda bulunan terasta, sınırlı bir alanda yürütülen çalışmalar sonucunda MÖ 7-6. yüzyıla ait tabakalar ve bununla ilişkili bir duvar açığa çıkarılmıştır.

Resim 9
Yukarıda: Macellumun görünümü.
Karşı sayfa, Sol Alt: Taban plakalarının üzerine oyulmuş oluklu kenet delikleri ve masa veya tezgah yerleri.
Karşı sayfa, Sağ Üst: Macellumun planı.
Karşı sayfa, Sağ Alt: Bazı blok taşların üzerinde yer alan harfler.

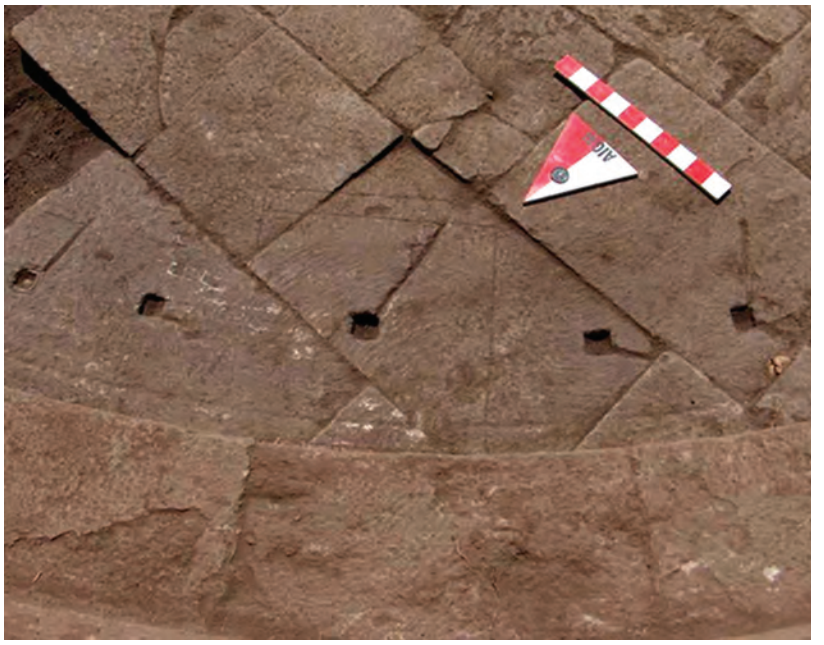
MACELLUM (ET-BALIK PAZARI)

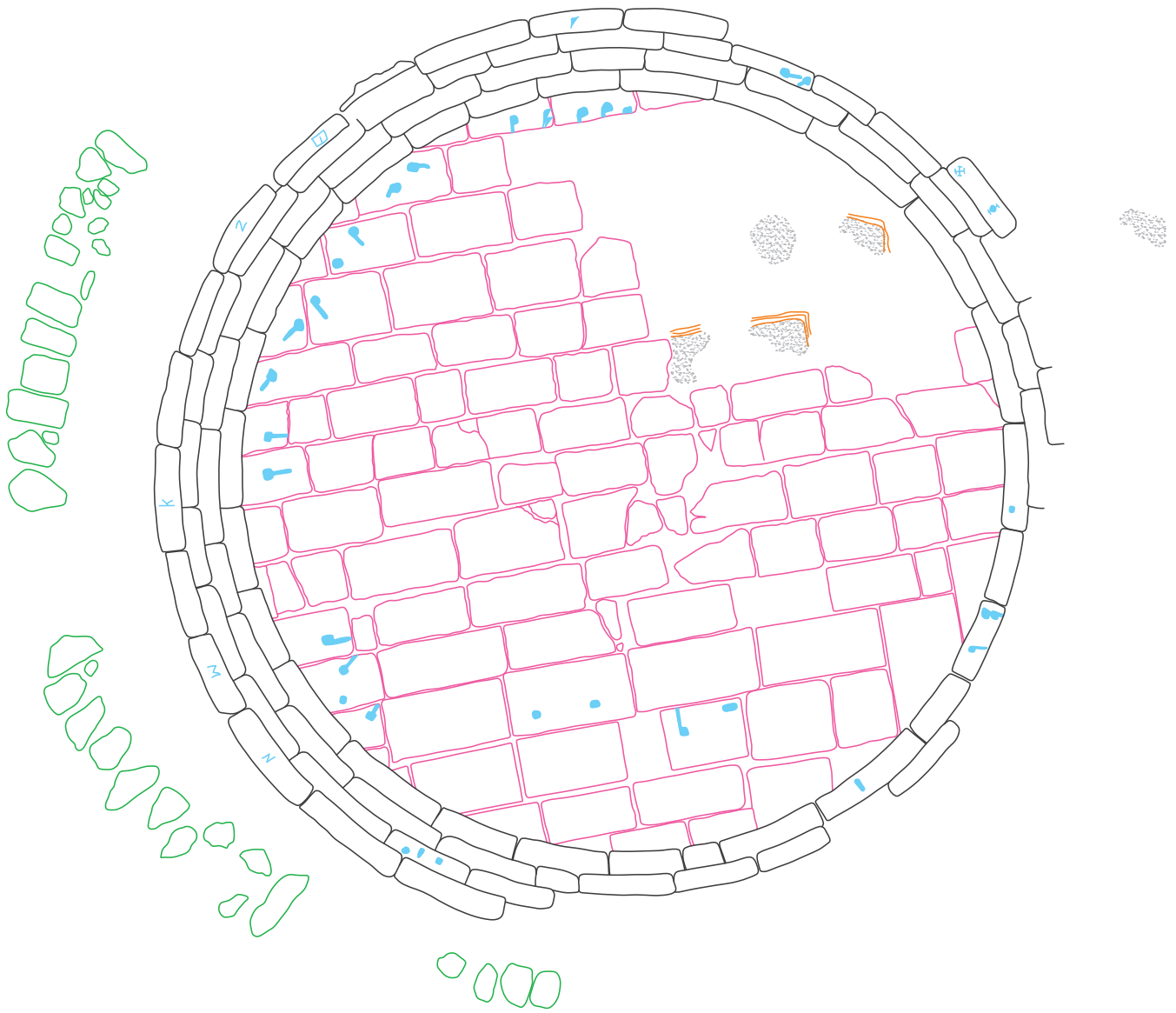
Agora binasının zemin katı düzleminde, yapının doğusunda bulunan alan bir teras ya da küçük meydan şeklinde tasarlanmıştır. Bu küçük meydanda Agora binasından ayrı, fakat onunla çok yakın bir ilişki içinde olan bir yapı yer almaktadır. Söz konusu yapı Hellenler'in "*Makellon*", Romalıların "*Macellum*" adını verdikleri bir balık veya et pazarı olarak hizmet etmiş olmalıdır (Resim 9).[30] 8.56 m çapındaki yapı, düzgün plaka taşlardan oluşturulan dört basamağa sahiptir. Yapının ilk sırasını oluşturan bazı blok taşların üzerinde Φ, Γ, M, N, Δ, Z, C, gibi Hellen alfabesine ait harfler kazınmıştır. Bu durum blokların bir plan dâhilinde kesilip şekillendirildiklerini kanıtlamaktadır. Macellumun zemini, bir ıslak mekân olarak kullanıldığı için düzgün blok taşlarla döşenmiştir. Yalıtımın sağlanması için, plaka taşlar kireç harcı zemin içine gömülmüştür.

Yapının biri doğu kenarda, tabanın oturma sırası ile birleştiği noktada basamağa oyulmuş, diğeri ilk basamak üzerinde ikinci basamağı oluşturan taşa oyulmuş yarım ay formundaki iki delik, suyun yapının içine giriş ve çıkışını sağlamak üzere yapılmış olmalıdır. Tabanın oturma basamaklarına yakın alanlarda, taban plakalarının üzerine oyulmuş oluklu kenet delikleri ve kare formlu taş veya başka malzemeden masa veya tezgah yerlerini belirleyen kazıma çizgiler mekânın gerçekten de bir Macellum olduğunu düşündürmektedir.

30 Doğer 2006b, 12-14; Doğer et al 2008, 219; Sezgin 2010, 52.

Döşeme
Basamak
Çevre taş sırası
Taş işlemeleri
Harç

0 5 m

K

Resim 10
Yukarıda: Kazılardan ele geçen bir lahit.
Sağda: Nekropolis'te kazılan alanın genel görünümü.

NEKROPOLİS (MEZARLIK)

Aigai kentinin yer aldığı Gün Dağı'nın kuzeydoğu etekleri ile daha kuzeyde Gryneion-Magnesia arasındaki antik yolun geçtiği vadinin kuzey yamaçları nekropolis alanı olarak kullanılmıştır.[31] Mezar tipleri arasında sınırları alçak taş sıraları ile belirlenmiş ve yığma toprağını kaybetmiş küçük boyutlu tümülüsler, az sayıda oda mezarlar, sandık mezarlar, sandık mezarları çevreleyen kare yapılar, doğrudan toprağa gömüler, lahitler ve amphora mezarlar dikkati çekmektedir (Resim 10).[32] Hellenistik Çağ boyunca, mezarlar dikilitaşlar/steller ile belirlenmiştir. Bunlara ilişkin çok sayıda andezit taştan oyulmuş kaideler görülmektedir. Kaidelerin üstünde durması gereken dikilitaşlar yerel andezit taştan, kireçtaşı ya da mermerden yapılmıştır. Kimi eksedra parçaları ve sunak taşları kentin nekropolis alanına yüzyıllarca sürdüğü anlaşılan tahriplere karşın bir görsellik katmaktadır. Roma döneminde, MS 2. yüzyılın sonu-3. yüzyıl başına ait attika, çerçeveli ve girlandlı andezit lahitler nekropoliste yoğun olarak kullanılmıştır. Kimi lahitler Hellenistik döneme ait kare avluların içlerine yerleştirilmiştir.

---

31 Doğer et al 2008, 208-209; Sezgin 2010, 53; Güneş 2007.

32 M.A. Clerc tarafından 1882 yılında gerçekleştirilen çalışmalarda, nekropoliste 450 adet mezarın açıldığı ifade edilmektedir. Söz konusu mezarların tipleri ve buluntuları için bkz. Clerc 1891.

Resim 11
Solda: Sarnıç'ın genel görünümü.
Yukarıda: Bizans seramiklerinin buluntu durumu.
Aşağıda: Bizans seramiklerinden örnekler.

SARNIÇ

Aigai kenti yaşamı boyunca yağmur suyuna ihtiyaç duymuştur. Yağmur suyunun binaların temellerini yıpratıcı etkisi hünerli drenaj kanalları ile en aza indirilmiş ve taş döşeli yolların altında yer alan kanalizasyon sistemleri ile de sayıları yüzleri bulan kapalı sarnıçlara ve açık hayvan sulama göletlerine veya hamam depolarına yönlendirilmiştir. Ayrıca kentin yer aldığı tepenin yaklaşık 200 metre altında akan antik *Titnaios* (Kocaçay-Güzelhisar Çayı) çayından muhtemelen eşeklerle yukarıya taşıdıkları içme suyundan da bahsetmek gerekmektedir.[33] Söz konusu sarnıçlardan biri 2006 yılında kazılmıştır (Resim 11). Sarnıç zemininde yer alan sığ bir çukur içinde MÖ 2. yüzyıla ait 12 adet bronz Aigai sikkesi ele geçmiştir. Bilinçli olarak açılmış bir çukur içine yerleştirilen sikkeler, sarnıcın Hellenistik dönemdeki ilk kullanım evresinde, bir anlamda sunu olarak bırakılmış olmalıdır. Sarnıcın en son kullanım evresine ilişkin tabaka içinde çok sayıda tam ve tama yakın günlük kullanım kabı ele geçmiştir. 12-13. yüzyıllara ait Bizans sırlı ve sırsız vazolarından oluşan buluntu gurubu, sarnıcın MÖ 2. yüzyıldan MS 13. yüzyıl başlarına kadar temizlenerek yüzlerce yıl boyunca kullanıldığını göstermektedir.

33 Doğer et al 2008, 219-221; Sezgin 2010, 53; Tül 1995, 17.

Resim 12
Demirkapı'nın batıdan görünümü.

DEMİRKAPI

Eski araştırmacılar tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda da adıyla sözü edilen Demirkapı,[34] kazıların başladığı 2004 yılına kadar ziyaretçilerin yukarı kente ilk adımlarını attıkları, tek giriş noktasıydı (Resim 12).[35] 2004 yılında gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında Demirkapı'nın daha geç bir dönemde (muhtemelen Roma Çağı'nda) kapatılıp iptal edildiği tespit edilmiştir. Kentin kullanılmayan değişik yapılarından sökülmüş lento ve arşitrav türü bloklarla gerçekleştirilen kapatma eylemi, Demirkapı'nın hemen kuzeyinde yer alan ve kentin en büyük kamu hamamlarından biri olan Kuzey Hamamı'nın muhtemelen MS 2-3. yüzyıllarda inşa edilmesiyle ilişkili olmalıdır. Kapının dışında yapılan sondajlarda kapıya yönelen herhangi bir taş döşeme izine rastlanmamasına karşın, kapı girişinden kentin içine doğru oldukça büyük plaka taşlarla döşenmiş bir yol sistemi mevcuttur. Kapının dışında olması gereken taş döşeme yol, kamu hamamı inşası sırasında tahrip edilmiş olmalıdır.

Yol, kapıdan itibaren kentin içine doğru yükselerek iki farklı yönde devam etmektedir. Döşeme yolun altında, anakayaya oyulmuş ve bir insanın girmesine müsaade eden kanal sistemleri mevcuttur. Söz konusu kanal sistemi yolun

34 Clerc 1886, 277; Bohn – Schuchhardt 1889, 9.

35 Ramsey 1881, 292-293; Doğer et al 2008, 209-210.

Resim 13
Tiberius Kapısının kazı öncesi görünümü.

altından, batıdan doğuya doğru yaklaşık 10 m uzanır ve bir kolu kuzeye, bir kolu da doğuya dönerek devam eder. Kanal sisteminin, Demirkapı'nın arka alanına düşen yağmur sularını kapının dışında alt kodda yer alan kamu hamamının sarnıç ve su toplama havuzuna yöneltmek üzere inşa edildiğini düşünmek yanlış olmasa gerektir.

Demirkapı'nın girişinde, sol ve sağ yanlarda ana giriş kapısının söve taşları dikkati çekmektedir. Söveleri geçince sol tarafta (kuzey yönde) kentin surlarına bitişik olarak yapılmış, kapının içine bir kapı ile açılan ve yine birbirlerine kapılar ile bağlı yan yana 4 adet mekân dikkati çekmektedir. İptal edilmeden önce Demirkapı'nın kontrolünde kullanıldığını düşündüğümüz bu mekânlar kapının iptalinden sonra Roma döneminde (MS 2. ve 3. yüzyıllar) arka alanda oluşturan büyük mekân içine katılmış olmalıdır.

Demirkapı'nın kapatılmasından sonra kapının arkasında bulunan ve kapının işlevini sürdürdüğü sırada henüz hangi amaçlar için kullanılmış olduğunu tespit edilemeyen geniş alan muhtemelen avlulu, sarnıçlı geniş bir yapı için inşaata açılmış olmalıdır.[36] Aynı yapı kompleksine ait olan bir mekânın (1 no.lu mekân) batı yarısında kireç katkılı sıkıştırılmış kum ve çakıldan oluşan bir taban tespit edilmiştir. Taban, üzerinde *in situ* olarak ele geçen buluntular yardımıyla MS 2.-3.

36 Doğer et al 2008, 210.

Resim 14
Tiberius Kapısının kazı sonrası görünümü.

yüzyıllara tarihlenmiştir. Genel kullanımına ilişkin olarak yapılan ilk gözlemler, mekânın bir Andron olarak kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir. Kireç taban ve renkli stuccolar ile bezenmiş duvarlarının varlığı, suya ihtiyaç duyulan bir temizlik gereksinimi, kanal içinde ele geçen hayvan kemikleri, zeytin çekirdekleri gibi yeme içme ile ilişkili veriler bu varsayımı desteklemektedir, fakat yine de etrafındaki diğer mekânların kazısının tamamlanmadan net sonuçlara ulaşmak şu an için pek mümkün görünmemektedir.

TIBERIUS KAPISI (YENİKAPI)

2006 yılında kazılan ve Yenikapı (Tiberius Kapısı) diye tanımlanan sur kapısı Demirkapı'ya göre yaklaşık 100 metre batıda yer almaktadır (Resim 13).[37] Arkaik yukarı kent suru burada bindirme özellikli bir kapı yapmaktadır. Demirkapı ile arasında bir burç bulunmaktadır. Arkaik yukarı kent surlarının bindirme yaptığı bu kesimde kapı aralığı olarak öngörülen kesimde sur duvarına göre daha derince bir çukur kesim ve kapı mimari üyesi olabilecek taşlar yüzeyde bulunmaktaydı. Bunlar arasındaki yarım sütunlar, kapı mimarisi için değerlendirilmesi gereken umut verici unsurlardı. Kapıya göre surun kuzey parçasını güneyden sınırlayan kaba duvar örgüsü de yüzeyde açık biçimde görülmekte ve kent içinden gelen bir yolun sınırını oluşturduğunu göstermekteydi.

37 Doğer et al 2008, 211-214.

İlk kurgusu anakaya parçaları üstüne yapılmış Arkaik dönem sur duvarı, kaba polygonal örgü tekniği ile inşa edilmiştir. Belirli sıralar ve taş aralıklarına yeni taş sıralarının yerleştirilmesi biçiminde gelişmiş bu polygonal teknik, yaklaşık yamaçtan 3,5-4 metre yükseltilmiştir. Surun kapıya göre kuzeyinde bindirme yapan parçasının üst kesiminde korunmuş olan ve tabaka biçiminde çıkarılarak işlenip yerleştirilmiş olduğu görülen kuşakları, duvarın güçlendirilmesi için kullanılmış önemli bir ayrıntıdır. Kuşaktan sonraki üst kesime ilişkin taş sıraları zaman içinde döküldüğünden üst yapıda dekoratif bir polygonal tekniğin varlığı saptanamamaktadır. Duvarın bu özellikleri Smyrna öreninde tarihlenmiş bulunan MÖ 7. yüzyıl son çeyreği duvarlarla benzeşmektedir.[38]

Kapının güneybatı kesiminde ise sur duvarının yaklaşık 4 metre yüksekliğinde korunduğu ancak kuşak özelliğinin burada saklı kalmadığı görülür. Surun 10 metrelik kesimi keskin bir yükseklik oluşturacak biçimde korunmuş, batıya doğru kalanı ise yamaçtan kayarak aşağıdaki döşeme yola doğru dökülmüştür. Kuzey-batı sur duvarının alt kesiminde iri kaya çekirdeklerinin kullanılarak duvar örgüsünün düzenlendiği görülür.

Kapının iç kesiminde gerçekleştirilen kazı çalışmalarında, Dor düzenindeki bir arşitrav parçası üzerinde yer alan önemli bir yazıt parçası bulunmuştur. Bu yazıt üstünde Latince ..TEM]PORE XII[... yazmaktadır. Bu yazıtın üstünde ikinci bir arşitrav parçası üzerinde de ..]VRBIV[M TERRAE... yazıtı okunmaktadır. Söz konusu yazıt daha önce R. Bohn tarafından belirlenmiş bulunan ve Demirkapı batısında ele geçtikleri söylenen yazıtlara uymaktadır.[39] Söz konusu yazıt: TI . CAESAR . DIVI . AVG . F . DIVI . IVLI . N . AVG . P . M . TR . POT . XXXVI . IMP . VIII . COS . V . CONDITOR . VNO . TEMPORE . XII . VRBIVM . TERRAE . MOTV . VEXATARVM .TEMPLVM . RESTITVIT biçiminde bir kalıptır ve Tiberius'un MS 17 yılı depreminden sonra kuzey Ege'de yenilediği kentlerin varlığını belirtir.[40] Bu onarım evresi, yazıt yardımıyla elde edilen, yaklaşık MS 34-35 yıllarına ait olmalıdır.

Tiberius Kapısı'nda gerçekleştirilen çalışmalar, 5 farklı evreye işaret etmektedir (Resim 14). En erken evresinde (MÖ 7. yüzyıl sonları ?) bindirme teknikli bir

---

38 Akurgal 1993, 37.

39 Bohn – Schuchhardt 1889, 50-51.

40 Tac.Ann. II, 47. Söz konusu yazıtı, Fontrier tarafından Magnesia'nın iki saat kadar doğusunda, Hacılar'da ele geçen bir yazıt ile tamamlamak mümkündür. Söz konusu yazıt için bkz. Fontrier 1887, 89-90.

Resim 15
Bizans Şapeli.

kapı olduğu anlaşılmaktadır. Elimizde arkeolojik kalıntıları en iyi durumda korunmuş olan kapı MS 17 depreminin ardından inşa edilmiş olandır. Bu Yapının dış görünümü, yaklaşık 18 taştan oluşan bir kemer biçimindedir. Kemerin kilit taşı, iki ayrı taşta yarısı bulunmak üzere bir çelenkle süslenmiştir. Bu kemerin üstünde ise bileşik olarak üretilmiş Dorik arşitrav ve triglyph-metop parçası yer almaktaydı. Kapının iç kemerinde ise, üst geniş kenarları profilli taş dizisi kullanılmıştır. Burada bulunan üst yapı yarım derin yivli sütunlarla tamamlanmaktadır. Başlıkların varlığına ilişkin herhangi bir parçanın bulunmaması tümünün mermer olabileceğini ve zaman içinde sökülmüş olabileceklerini akla getirmektedir. Burada bulunan diş kesimli saçaklıklar sütunlu dekorun uygun ve tamamlayıcı devamlarıdır. İki kemer olarak yapılan kapının iç kesiminde ise güney duvarındaki kalıntılardan çıkarabildiğimiz kadarıyla bir denizlik ve üstünde yer alan monolitik kemer dekoru bulunmaktaydı. Bu duvar olasılıkla da mermer kaplama ile dekorluydu. İki kemer arasının ahşap bir çatı örtüsüyle geçildiği düşünülmelidir.

BİZANS ŞAPELİ

Demirkapı olarak adlandırılan ve tepenin kuzey ucunda yer alan düzlükte doğudaki sura yakın bir konumda "*Doğu Şapel*" olarak adlandırılan Bizans Kilisesi yer almaktadır (Resim 15).[41] Doğu Şapel 12.40 x 6.20 m ölçüleriyle taşra kentlerine özgü sade ve mimari açıdan çarpıcı bir özelliği olmayan bir Bizans kilisesidir. Genel yapısı ile küçük bir Hıristiyan cemaatinin ihtiyaçlarına cevap verecek boyutta inşa edilmiştir. Doğu-batı doğrultusunda uzanan şapelin doğusunda içten ve dıştan yuvarlak tek apsisi, batısında bir girişi bulunmaktadır. Giriş kapısının eşiğinde, ters çevrilmiş, Aigai kent meclisinin aldığı ve Seleukos Kralları *Seleukos I* ile oğlu *Antiokhos I*'e bir mektupla gönderdiği kararları içeren bir yazıt bloğu devşirme olarak kullanılmıştır. Söz konusu Hellence yazıt 1.75 x 0.60 m ölçülerindedir ve anlaşıldığı kadarıyla 85 satırdan oluşmaktadır. Subasman duvarlarının dış yüzlerinde, devşirme taşlardan oluşan büyük ve düzgün bloklar orthostatik şekilde yerleştirilmiştir. Dış duvarların yapının içine bakan bölümleri ise taş ve tuğlaların dönüşümlü olarak yerleştirildiği almaşık inşa tekniği ile örülmüştür. Duvarların yapımında bağlayıcı madde olarak kireç harcın yerine toprak harcın kullanılması, Doğu Şapeli çağdaşı diğer kiliselerden ayırmaktadır.

Şapelin iç duvarlarının üzerinde yer yer oldukça iyi korunmuş kireç sıva parçaları belirlenmiştir. Kireç sıva üzerinde kırmızı, pembe ve koyu mavi renklerden oluşan boya izleri görülmektedir. Oldukça kötü korunma durumu nedeniyle söz konusu freskonun, figürlü olup olmadığı anlaşılmamıştır. Şapelin zemininde ele geçen yoğun kireç ve dağılmış kırık mermer parçaları, zeminin kırık mermer parçaları ile döşendiğini düşündürmektedir. Kilise'nin güney duvarı üzerinde yaklaşık 1,5 x 1,5 m ölçülerinde bir niş yer almaktadır. Nişin hemen doğusundan başlayıp şapeli doğu ve batı olmak üzere iki bölüme ayıran bir bema duvarı zeminde tek taş sırası ile korunmuştur. Doğu bölümün dört köşesinde düzgün mermer bloklar açığa çıkarılmıştır. Söz konusu bloklar, muhtemelen taşıyıcı işlev gören sütunların altlıkları olarak kullanılmış olmalıdır. İçten içe yaklaşık 4 x 1,80 m ölçülerindeki apsisin ortasında dik yerleştirilmiş taş bloklarla oluşturulmuş "*thronos*" olarak nitelendirilebilecek bir kathedra yer almaktadır. Şapelin içinde ve dışında gerçekleştirilen kazı çalışmalarında gerek *in situ* gerekse de dağınık olarak ele geçen çok sayıdaki sırlı Bizans seramiği ve sikkesi, yapının MS 12-13. yüzyıllarda kullanım gördüğünü kanıtlamaktadır.

---

41 Doğer et al 2008, 210-211.

BİBLİYOGRAFYA

Akurgal 1993	E. Akurgal, *Eski İzmir I. Yerleşim Katları ve Athena Tapınağı* (Ankara).
Bohn – Schuchhardt 1889	R. Bohn – C. Schuchhardt, *Altertümer von Aegae* (Berlin).
Clerc 1886	M.A. Clerc, *"Les ruines d'Aegae en Éolie"*, BCH 10, 275-296
Clerc 1891	M.A. Clerc, *"Fouilles d'Aegae en Éolide"*, BCH 15, 231-237.
Coulton 1976	J.J. Coulton, *The Architectural Development of the Greek Stoa* (Oxford).
Doğer 2006a	E. Doğer, *İzmir'in Smyrnası: Paleolitik Çağ'dan Türk Fethine Kadar* (İstanbul).
Doğer 2006b	E. Doğer, "Aigai'de Bir Macellum", *Miko, Mevsimlik Ege Kültürü Dergisi* 5, 12-14.
Doğer – Sezgin 2009	E. Doğer – Y. Sezgin, "Aigai", *Aktüel Arkeoloji* 11 (Nisan), 12-13.
Doğer et al 2008	E. Doğer – L. Doğer – Ş. Tül – Y. Sezgin – M. Önder – S. Akat – M.H. Kan – B. Yener – E. Dereboylu – Ü. Türkan – E. Atay – M. Şahan – F. Genç – O.K. Serttürk – İ.S. Çakır, "Aigai 2004-2006 Yılı Kazıları", *KST* 29-1, 207-232.
Doğer et al 2010	E. Doğer – Y. Sezgin – M. Gürbüzer, "Aigai 2007-2008", *KST* 31-2, 343-356.
Fontrier 1887	M.A. Fontrier, "Exploration de la plain de L'Hermus" *BCH* XI, 79-107.
Güneş 2007	M. Güneş, *Aigai Nekropolleri* (Ege Üniversitesi- Yayınlanmamış Lisans Tezi).
Geagen 1971	D. J. Geagen, "Greek Inscriptions", *Hesperia* 40-1, 96-108.
Geagen 1983	D. J. Geagen, "Greek Inscriptions from the Athenian Agora", *Hesperia* 52-2, 155-172.
Hansen 1985	O. Hansen, "Hestia Boulaia at Erythrai", *AC* 54, 274-276.
Hayes 2008	J. W. Hayes, *The Athenian Agora Volume 32. Roman Pottery. Fine-Ware Imports* (Princeton).
Kajava 2004	M. Kajava, "Hestia Hearth Goddess and Cult", *HSCP* 102, 1-20.
Knackfuss 1908	H. Knackfuss, *Das Rathaus von Milet. Milet Ergebnisse der ausgrabungen und Untersuchungen seit dem Jahr 1899* (Berlin).
Martin 1951	R. Martin, *Recherches sur L.Agora Grecque. Études d'histoire et d'architecture urbaine* (Paris).
Nock 1930	A.D. Nock, "Σύνναος θεός", *HarvStClPhil* 41, 1930, 1-62.
Ramsay 1881	W.M. Ramsay, "Contributions to the History of Southern Aeolis 2", *JHS* 2, 271-308.
Raubitschek 1943	A.E. Raubitschek, "Greek Inscriptions", *Hesperia* 12-1, 12-88.
Rhodes 2007	P.J. Rhodes, The Greek City States: *A Source Book* (Cambridge).
Rotroff 1982	S.I. Rotroff, *The Athenian Agora, Volume 22, Hellenistic Pottery: Athenian and Imported Moldmade Bowls* (Princeton).
Sear 2006	F. Sear, *Roman Theatres. An Architectural Study* (New York).
Sezgin 2010	Y. Sezgin, "Aigai. Keçiler Yurdu", *Seyahatname* 7 (Ocak-Şubat), 49-53.
Sjöqvist 1964	E. Sjöqvist, "Excavations at Morgantina (Serra Orlando) 1963 Preliminary Report VIII", *AJA* 68-2, 137-147.
Spawforth – Walker 1985	J. Spawforth – S. Walker, "The World of the Panhellenion. I. Athens and Eleusis" *JRS* 75, 78-104.
Sturgeon 2004	M.C. Sturgeon, "Dedications of Roman Theaters", *Hesperia Supp.* 33, 411-429.
Tül 1995	Ş. Tül, *Aigai. Aolis'de Bir Dağ Kent* (İstanbul).
Wycherley 1993	R.E. Wycherley, *Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu?* (Çev. N. Nirven) (İstanbul).
Yaman 2008	A. Yaman, *Antik Çağda Bouleuterionlar* (Ege Üniversitesi-Yayınlanmamış Lisans Tezi).

ANTANDROS

Gürcan Polat [1]

Kapak Fotoğrafı
Antandros nekropolisi, Klasik dönem lahit mezar.

Resim 1
Antandros Antik Kenti'nin bulunduğu Kaletaşı tepesi.

Antandros, Balıkesir ili, Edremit ilçesi, Altınoluk beldesi sınırlarında yer almaktadır. İda Dağı'nın güney eteklerinde, Edremit körfezine hakim, bugün bile Edremit-Çanakkale karayolunu kontrol eden stratejik konuma sahip Kaletaşı Tepesinin zirve ve batı eteklerine konumlanmış önemli bir Troas kentidir (Resim 1). Kentin önemi, birçok antik yazarda isminin geçmesinden de anlaşılır. Kuruluşu hakkında farklı görüşler bulunan Antandros, Herodotos'a göre bir Pelasg[2], Vergilius'a göre bir Phryg[3], Thukydides'e göre ise bir Aiol yerleşmesidir.[4] Strabon, Antandros'un Alkaios tarafından bir Leleg kenti olarak nitelendirildiğini, Skepsisliler tarafından da Kilikia topraklarında gösterildiğini aktarır.[5] Stephanos

1 Doç. Dr. Gürcan Polat, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Bornova - İzmir (*gurcan.polat@ege.edu.tr*)

2 Herodotos 7.42.

3 Vergilius 3.7.

4 Thukydides 4.52.

5 Strabon 13.1.51.

Resim 2
Marcus Aurelius Severus Alexander (MS 222-235) dönemine ait Antandros'ta basılan madalyon. Ön yüzünde sağa bakan Severus Alexander portresi, arka yüzünde Aeneias; omzunda babası Anchises, yanında oğlu Ascanius ile birlikte Antandros'tan gemiyle ayrılırken betimlenmiştir. Betimlemenin altında ΑΝΤΑΝΔΡΙΩΝ yazısı bulunmaktadır.

Resim 2
Paris'in Seçimi, Peter Paul Rubens.

Byzantios, Antandros'un Edonis ve Kimmeris gibi yan adlara sahip olduğunu ve bu şehrin yüzyıl kadar Kimmerler tarafından işgal edildiğini öne sürer.[6] Aristoteles'e göre de bu yan adlar, Antandros'u işgal eden kavimlerden kaynaklanmaktadır. Romalı yazar Vergilius'un günümüze kadar korunmuş olan Aeneas adlı eserinden, Phryg kenti olduğunu söylediği Antandros şehrinin İda Dağı'ndan elde edilen kerestelerinin şöhretinin Troia Savaşı'na kadar eskiye gittiği görülür.[7] Yanan Troia'dan ayrılan Aeneas ve yandaşları, kendilerine gemi yapmak üzere Antandros'a gelirler ve yeni bir kent kurmak üzere Antandros'tan denize açılırlar

6 Stephanos Byzantios 97; Plinius 5.22.123.

7 Vergilius 3.7.

Resim 4
Antandros isminin geçtiği yazıt.

(Resim 2). Antandros bu ününü Peloponnesos Savaşı döneminde de sürdürmüş ve bu nedenle sürekli el değiştirmiştir.[8] Strabon da, Antandros'un İda Dağı'ndan elde edilen keresteler üzerindeki hakimiyetinden bahsederken, bu kerestelerin Antandros'un Aspaneus limanından ihraç edildiğini belirtir.[9] Ayrıca Strabon, Antandros için *"Gargara'dan sonra iç kısımda Antandros, bunun da yukarısında Paris'in hakemlik yaptığı söylenen Aleksandreia Dağı bulunur"* diyerek, Athena, Hera ve Aphrodite arasında gerçekleşen güzellik yarışması mitosuna Antandros'un ev sahipliği yaptığını vurgular (Resim 3).

Kimler tarafından kurulduğu konusunda çelişkili bilgiye sahip olunan Antandros, kazılarda elde edilen veriler ışığında, olasılıkla MÖ geç 8. yüzyılda ilk yerleşime sahne olmuştur. Stephanos Byzantios'un sözünü ettiği Kimmer istilasına MÖ

8 Thukydides 4.52.

9 Strabon 13.1.51.

Mezar buluntusu, cup kantharos, MÖ Erken 4. yy.

Resim 5
Antandros Antik Kenti, Bizans dönemi mezarlığı.

570'li yıllarda Lydia Kralı Alyattes'in oğlu Kroisos son vermiştir.[10] MÖ 508 civarında Pers Kralı Dareios'un komutanlarından Otanes tarafından ele geçirilmesinin ardından, tüm Anadolu gibi, Antandros da Pers buyruğuna girmiştir.[11] Kıyı kenti olması ve İda Dağı keresteleri üzerindeki hakimiyetinden dolayı, sık sık el değiştirmiş, zaman zaman da özgürlüğünü kazanmış olan şehir, Peloponnesos Savaşı sırasında Attika-Delos Deniz Birliği'nin üyesi olmuş, MÖ 425 yılında 15, 421 yılında da 8 talentlik vergi ödemiştir.[12] Büyük İskender'in Anadolu'ya geçmesiyle özgürlüğüne kavuşan Antandros, Pergamon Krallığı'nın egemenliğine girmiştir.[13] Pergamon Krallığı'nın vasiyetiyle Roma hakimiyetine giren kent, Arap akınları nedeniyle MS 6-7. yüzyılda terk edilmiş, Altınoluk beldesinin hemen doğusundan denize dökülmekte olan Şahin Dere kanyonu içerisinde yer alan doğal kale görünümündeki Şahin Kale'ye taşınmıştır. MS 10-11. yüzyılda yeniden yerleşilen Antandros bir piskoposluk merkezi olmuş,[14] MS 14. yüzyılda tamamen terk edildiği anlaşılmaktadır.

Antandros'un lokalizasyonuna ilişkin ilk araştırmayı H. Kiepert 1842 yılında gerçekleştirir. Antandros isminin geçtiği bir yazıtı Avcılar köyünün cami duvarında görmesi üzerine o zamanki adı Dervent tepe olan Kaletaşı tepesini Antandros olarak belirler (Resim 4).[15] Bu yazıt, 1881 yılında aynı güzergahı kullanan Schliemann tarafından da tespit edilerek, Antandros bir kez de onun tarafından lokalize edilir. 19. yüzyıl sonlarında Antandros'u ziyaret eden bir diğer gezgin de Judeich'tir. 1911 yılında Antandros'a gelen Leaf, şehrin nekropolisinin yerleşim yerinin batısında olduğu tespitini yapmıştır. Daha sonra İngiliz arkeolog Cook, 1959 ve 1968 yıllarında iki kez Antandros'u ziyaret etmiştir.

Antandros'ta ilk kazı çalışmalarını, 1987 yılında kıyı şeridinin imara açılmasıyla başlayan inşaatlar sırasında ortaya çıkarılan mezarlar sonucunda 1989-1995

10 Kaletsch 1958: 38.
11 Herodotos 5.26.
12 Meritt vd 1950: 348.
13 Malay
14 Le Quiens 1958: 721-722.
15 Kiepert 1889: 298-299; Fabricius 1894: 904-911.

Resim 6
Yolüstü sektörü.

yılları arasında aralıklarla gerçekleştirilen kurtarma kazıları oluşturur. 2000 yılında yapılan yüzey araştırması sonrasında Antandros'taki ilk sistemli kazı çalışmaları, Balıkesir Müze Müdürlüğü başkanlığında, Ege Üniversitesi'nin bilimsel başkanlığında 2001-2006 yıllarında sürdürülmüştür. 2007 yılından beri de Doç. Dr. Gürcan Polat başkanlığında devam etmekte olan kazılar yerleşim ve nekropolis olmak üzere, iki ana alanda yürütülmektedir.

2001 yılından beri çalışılmakta olan yerleşim alanı kazılarında farklı amaçlara yönelik olarak beş farklı alanda kazı yapılmıştır. Yerleşim alanındaki kültür tabakalarını anlamaya yönelik olarak kazının ilk yıllarında Edremit-Çanakkale karayolunun kuzeyinde Yolüstü, güneyinde Yolaltı olarak isimlendirilen iki açmada kazı yapılmıştır. Şehrin güney yayılım alanının belirlenmesine yönelik olarak çalışılan Yolaltı açmasında, birisi tuğla taban döşemesine sahip, doğu-batı aksında sıralanmış üç mekan açığa çıkarılmıştır. Bu alanda ele geçen MS 10. yüzyıla ait kazıma teknik ile bezenmiş sırlı seramikler, mekanların tarihlenmesine olanak tanımıştır. Bu mekanların doğusunda gerçekleştirilen kazı çalışmalarında, bu mekanlardan en doğudakinin batı sınırını, güneyini ise bu mekana açılı bir şekilde doğudan birleşen bir duvarın oluşturduğu 5 x 7.5 m ölçülerindeki bir alanda 28 mezar ortaya çıkarılmıştır. Gerek kuzey ve gerekse de doğuya doğru yoğun bir şekilde devam ettiği anlaşılan bu mezarlar, çatı kiremidi ve taş örgü sanduka mezarlardan oluşmaktadır. Zaman daha erken döneme ait taş lahit kapaklarının da kullanıldığı bu mezarların tamamı baş batıya gelecek şekilde batı-doğu doğrultulu yön birliğine sahiptir. Gerek yatırılış şekilleri ve gerekse de mezarlarda ele geçen boncuk ve haçlar bu mezarların mekanlarla aynı döneme ait olduğunu ortaya

Resim 7
Antandros Antik Kenti, 4. yy suru.

koymaktadır. Bizans dönemine ait çok yoğun mezarın ele geçmesi, bu mekanların bir kiliseye ait müştemilatlar olabileceğini düşündürmektedir (Resim 5).

Edremit-Çanakkale karayolunun hemen kuzeyindeki Yolüstü adı verilen çalışma alanında, en geç yerleşmenin MS 5-7. yüzyıllara ait olması, Yolaltı sektöründe ele geçen MS 10. yüzyıla ait yerleşmenin çok da yoğun olmadığı ortaya koymuştur. Büyük oranda tarımsal faaliyetler nedeniyle tahrip olmuş olan Geç Roma tabakasının hemen altından Hellenistik dönem yerleşmesinin temelleri ele geçmiştir. *İn situ* buluntularıyla ortaya çıkarılan MÖ 6. yüzyıl ilk yarısına ait yanmış bir taban, antik kaynaklarda yüzyıl kadar Antandros'ta yaşadıkları bildirilen Kimmerler'in, Lydia Kralı Alyattes'in oğlu Kroisos tarafından Lydia topraklarından sürülmesi ile ilişkilendirilmiştir. Bu yangın tabanının alt seviyelerinde ele geçen 1.67 m kalınlığındaki duvarı tarihlenmesi sağlayan MÖ Geç 8. yüzyıla ait Geç Geometrik dönem seramikleri, Antandros'un ilk yerleşmesine ilişkin dönemi belirlemeleri açısından oldukça önemlidirler (Resim 6).

SUR

Yerleşme alanının daha kuzeyindeki tabakalanmayı anlamaya yönelik olarak Kaletaşı tepesinin batısından akmakta olan Karakazan deresinin doğu kıyısına yakın Dereboyu 1 ve Dereboyu 2 adları verilen açmalarda çalışılmıştır. Bunlardan ilkinde, Antandros'a ait MÖ 4. yüzyıl surunun bir bölümü açığa çıkarılmıştır

Resim 8
Geç dönemde surun üzerine inşa edilmiş Roma hamamı.

(Resim 7). Tepenin eteğindeki açmada ele geçen surun doğu bölümü tepenin yamacına doğru uzanırken, etekteki batı bölümünde 7.70 x 7.40 m ölçülerinde bir kule yaptıktan sonra güneye döndüğü anlaşılmıştır. Güney bölümündeki önemli tahribat ve bu alanın çok acele bir şekilde büyük boyutlu taşlarla kapatılması bir savaşa işaret etmiştir. Üzerindeki 2.5 m kalınlığındaki dolgu nedeniyle henüz üst blokları hizasında takip edilen surdaki bu tahribatın tarihinin belirlenmesi 2011 yılının programına alınmıştır. Bazı alanlarda yapılan sondajlarla surun alt bölümünü, dış yüzleri bosajlı bloklar, üst bölümü dik olarak yerleştirilmiş, dış yüzeyleri düz bloklar oluşturmaktadır. Yer yer 3.00 – 3.25 m yükseklikte korunmuş olan duvarın üst bloklarının, surun kullanım dışı kalmasından sonra alındığı ve özellikle Roma Döneminde şehrin genişlemesi nedeniyle bazı yapıların surun üstüne oturduğu belirlenmiştir. Bunlardan özellikle doğu bölümün üstüne oturan ve bu alanda surun takip edilmesini engelleyen Roma hamamı dikkat çekicidir (Resim 8). *Piscina*, *praefurnium* ve *caldarium* bölümleri açığa çıkarılmış olan hamamın *hypokaust* sisteminde *pilae* olarak devşirme sütun tamburlarının kullanılmış olması dikkat çekicidir.

Hamamın hemen batı bölümünde, sur duvarınınn kalınlığını anlamaya yönelik kazı çalışmaları sonuç vermiş, dışı gibi iç yüzü de düzgün bloklardan elde edilmiş olan surun kalınlığını 3.26 m olduğu saptanmıştır. İç kısmı moloz taş dolguya sahip bu güçlü surun iki amaca hizmet ettiği belirlenmiştir. Bunlardan ilki

Resim 9
Sur duvarının iç yüzü ve Hellenistik dönem ev temelleri.

şehri savunmaya, ikincisi de hemen yakınından akmakta olan Karakazan Deresinin taşkınlarından şehri korumaya yönelik olmasıdır. 2010 yılı ilk aylarında bölgede gerçekleşen aşırı yağışlardan kaynaklanan sel baskınından, yazın neredeyse kurumakta olan derenin nasıl yıkıcı bir güce sahip olabileceği görülmüştür. Surun hemen dış yüzünde ele geçen kum ve büyük dere taşları, bu tip taşkınların antik dönemde de yaşandığının kanıtlarıdır.

Surun hemen iç kısmında gerçekleştirilen kazı çalışmalarında, yer yer sur duvarını da kullanan Hellenistik döneme ait oldukça iyi korunmuş duvarlar ve bu alanda oldukça yüksek korunmuş kültür toprağı, Antandros'a ilişkin kültür tabakalanmasının daha iyi anlaşılacağının ilk müjdesini vermiştir (Resim 9).

Kültür tabakalanmasının anlaşılmasına yönelik olarak kazısına başlanan bir diğer açma da, Dereboyu 2 açmasıdır (Resim 10). Sur duvarına ait kulenin yaklaşık 35 m kadar güneybatısında yer alan açmada üst tabakalarda Geç Roma Dönemi'ne ait konut temelleri ve su künklerinin yanı sıra, devşirme olarak kullanılmış, üç ayaklı kazanlar arasına yerleştirilmiş ok ve sadaktan oluşan kabartmalı bir mermer blok parçası ele geçmiştir. Bir frizin parçası olduğu anlaşılan blok, Antandros bronz sikkeleri üzerindeki Apollon başından kaynaklanan Antandros'daki Apollon tapınımını bir kez daha kanıtlamıştır. Aynı açma içerisinde Hellenistik Dönem'e ait bir tabakada *in situ* olarak ele geçen yüz elliye yakın minyatür hydria

Resim 10
Dereboyu 2 sektörü.

ve bir adak steli ile birlikte yüzey araştırmasında saptanan bir *eponym* listesi, Antandros'taki *Apollon Skhizaios*'u literatüre kazandırmıştır. Antandros'un baş tanrısı ise Apollon'un ikiz kardeşi Artemis'tir. Strabon, Artemis Astyrene Tapınağı'nın Antandros'un hemen doğusunda yer alan Astyra'da olduğunu ve buradaki törenlerin Antandros kontrolünde yapıldığını belirtir. Antandros gümüş sikkelerinde başına rastlanan tanrıçanın, Roma dönemi sikkelerinde, Artemis Ephesia heykeline benzeyen kült heykeli tasviri de bulunmaktadır.

YAMAÇ EV

Yamaç Ev Sektörü, Antandros'un Roma dönemindeki zenginliğini gözler önüne serer. Kaletaşı tepesinin Edremit körfezine hakim, batı yamacına teraslar üzerine konumlanmış olan Roma evi oldukça iyi korunmuştur. MS 3. yüzyılda yapılmış ve çeşitli tadilatlarla MS 5-7. yüzyıla kadar kullanımını sürdürmüştür. 32.90 m uzunluğunda bir portikonun kuzeyine yerleştirilmiş, körfez manzaralı altı ana mekana sahiptir (Resim 11). Portiko, güney bölümü tarım çalışmalarıyla kısmen zarar görmüş geometrik süslemeli mozaik ile süslenmiştir. Geometrik desenli mozaik, üç nolu oda hizasında panter ve keklik figürleri içeren bir pano ile dikkati bu odaya yoğunlaştırır. Orijinalde *opus sektile* taban döşemesi ve çok küçük bir bölümü korunmuş mermer kaplamalı duvarlarıyla oldukça görkemli ve masraflı süslemeye sahip bu mekan, iki sütunla desteklenen girişe sahip açık bir mekandır. Günümüzde en gösterişli mekanı, en batıda yer alan 1 no.lu odadır. Oldukça iyi

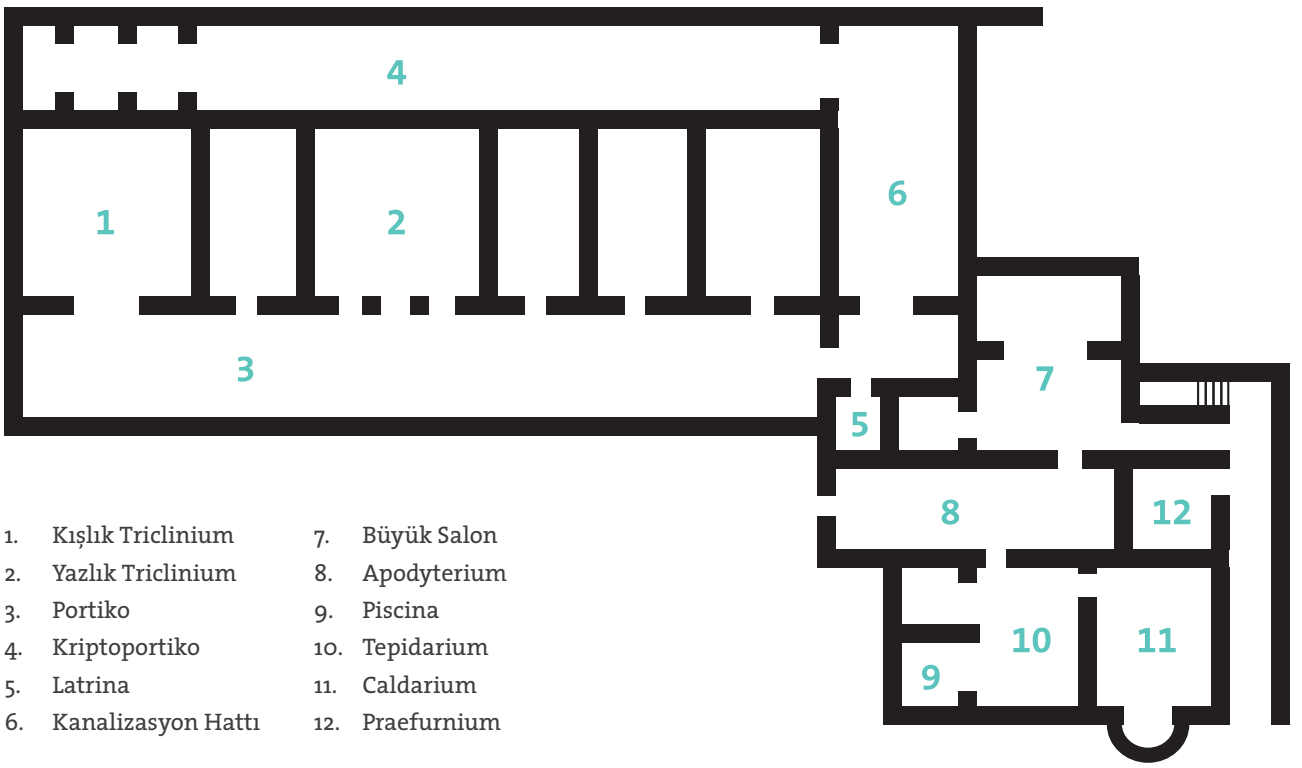

Resim 11
Altta: Yamaç Ev, portiko.
Resim 12
Üstte: Yamaç Ev, kışlık triclinium (kabul salonu)

korunmuş taban mozaiği ve duvar resimleri ile döneminin zenginliğini günümüze taşır. Geometrik desene sahip mozaiğin madalyon bölümünde, bir kantharosun kenarına konmuş iki kuş tasvir edilmiştir. Duvar resimleri ise Anadolu'da pek örneğine rastlanmayan üçüncü boyuta sahiptir. Stilize sütunlar arasına yerleştirilmiş tek figürden oluşan panel bezemeler, odanın ortasında duran bir kişinin bakış açısıyla derinlik kazandırılmıştır. Her panelde betimlenen figürler, ellerinde taşıdıkları styla, krater ve pyksis gibi kaplardan hizmetkar oldukları anlaşılır. Odanın üç duvarında kısmen korunmuş olan figürlerin yüzlerini güneydeki giriş kapısına doğru dönmüş olmaları, içeri girenleri karşılayan hizmetkarların betimlendiği düşüncesini uyandırır (Resim 12).

IV no.lu odanın tabanında büyük oranda tahrip olmuş olan mozaik, diğer odalarda taban mozaiğinin korunmamış olmasını açıklar. Uzun kullanımdan dolayı yapılan tadilatlar ve yamaçtan gelen taban suyu, bazı mekanlardaki taban mozaiklerini tahrip etmiştir. Altı mekanın kuzeyine, bu taban suyunu engellemeye yönelik olarak yapılan teras duvarı ve *kriptoportiko* da bu tahribatı engellemeye yetmemiştir.

Mozaik döşemeli portikonun doğusundaki kapı ile evin *latrina*sına ve hamamın üstündeki ikinci kata çıkan merdivenlere ulaşılır. İki kişinin aynı anda ihtiyacını görebilecek boyutlarda olan latrina, 1.20 x 0.80 m boyutlarındaki ana

1. Kışlık Triclinium
2. Yazlık Triclinium
3. Portiko
4. Kriptoportiko
5. Latrina
6. Kanalizasyon Hattı
7. Büyük Salon
8. Apodyterium
9. Piscina
10. Tepidarium
11. Caldarium
12. Praefurnium

kanalizasyon hattı üzerine konumlanmıştır. Kanalizasyon hattının (Resim 13) boyutları ve evin sınırlarını aşarak kuzeye, yamaca doğru devam etmesi, bu evin bu alanda tek başına olmadığını, zenginlerin oturduğu mahallenin bir parçası olduğunu kanıtlar.

Portikonun doğu ucuna yerleştirilen yarın daire planlı merdivenler bir alt terasa inişi sağlar, bu terasda daha sonra işliğe dönüştürülmüş açık bir avlu, bir süs havuzu ve evin özel hamam kompleksi yer alır. Geometrik süslemeye sahip *apodyterium*un taban mozaiğinde, evin sahibi *Margareites*'e ilişkin iyi niyet temennisi içeren bir de yazıt bulunur (Resim 14). Duvarları ion sütunları arasında yerleştirilmiş mermer taklidi duvar resimlerine sahip apodyteriumun duvarlarında, gelenlerin soyunmaları sırasında oturmalarını sağlayacak üç niş yer alır. Güneydeki kapı ile *tepidarium*a geçilir (Resim 15). Neredeyse tamamen sökülerek alınmış olan opus sektile taban döşemesine sahip tepidariumun batısında iki *piscina* vardır. Tepidariumun kuzeydoğu köşesindeki kapı *caldarium*a geçit verir. Geç dönemde çökmüş olan caldarium tabanı onarılmamış, molozlarla doldurularak bir mekana dönüştürülmüştür. Tabanı tuğla döşemeye sahip mekanın kuzey bölümünde bir bölüm küçük bir hamam olarak hizmet vermeye devam etmiştir. Bu yeni hamamın *praefurnium*u da doğu duvarına oluşturulmuştur. Hamamın orijinal praefurniumu, caldariumun kuzeyindeki mekandır. Ancak caldariumun fonksiyonunu yitirmesinin ardından bu mekan fırına dönüştürülmüştür (Resim 16).

Praefurniumun kuzeyinde olasılıkla evin girişlerinden birisini oluşturan kısa bir koridor ve bunun da kuzeyinde yer alan merdiven ile bir üst terasa çıkılır. Koridor, batıda orta bölümü bir kemer ile desteklenmiş geniş bir mekana açılır. Geç dönemde kuzey bölümüne bir apsisin eklendiği mekanın güneybatı köşesinde

Resim 13
Kanalizasyon hattı.

olasılıkla mutfak olan küçük bir mekan, güney duvarı üzerinde de apodyteriuma açılan bir kapı yer alır.

MS 3. yüzyılda inşa edilen ve olasılıkla MS 5-7. yüzyılda Arap akınları nedeniyle yavaş bir terk edilişe sahne olmuş ve bu nedenle de mekan içlerindeki mermer kaplama ve opus sektile döşemelerin bir bölümünün de içerisinde olduğu işe yarar herşey sökülerek götürülmüştür. Bu terk ediliş döneminde evin birçok kapısı örülerek kapatılmış ve hatta mozaik ve duvar resimleri gözetilmeksizin mekan içlerine iptidai sekilerin yapılmış olması, bu dönemde refah düzeyinin oldukça düştüğünü göstermektedir. Arap akınlarına karşı korumasız durumdaki Antandros'u terk eden halk, Şahin Dere Kanyonu içerisindeki, doğal korunaklı kale görünümündeki Şahinkale'ye taşınmış ve çok korunaklı yapısına karşın, bu tepeyi surla çevrelemiştir. Yaklaşık 300 yıllık bir aranın ardından, zayıf bir nüfusun yeniden Antandros'a gelerek, yıkılmış olan mekan duvarlarının toprak üstünde kalmış olan üst kodllarını temel olarak kullanarak yeni mekanlar inşa ettikleri anlaşılır.

Resim 14

Karşı Sayfa: Apodyterium (Hamamın soyunma odası).

Resim 15

Üstte: Tepidarium (Hamamın ılık odası).

Resim 16

Praefurnium (Cehennemlik).

Resim 17
Antandros nekropolisi, genel görünüm.

NEKROPOLİS

Antandros'daki bir diğer çalışma alanı da nekropolistir (Resim 17). Şehrin nekropolisinin bulunduğu alana ilişkin ilk öneri, Leaf tarafından getirilmiştir. Şehri ziyaret eden Leaf, köylüler tarafından bazı mezarların açıldığı duyumu üzerine nekropolisin yerleşimin batı bölümünde olduğunu belirtmiştir. 1987 yılında Antandros'un batı kıyı şeridinin imara açılmasıyla birlikte ilk hafriyat çalışmalarında mezarlar ele geçmiş ancak, 26 konutun bu alana inşa edilmesinin ardından nekropolis 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak tescillenmiştir. 1989-1995 yılları arasında Melis Sitesi arazisinde aralıklarla gerçekleştirilen Müze Kurtarma Kazıları'nda yüzlerce mezar tespit edilmiş ve kaldırılmıştır.

Antandros nekropolisi yerleşim alanının batısında, güneyde deniz, kuzeyde denize paralel olarak uzanan tepenin sınırladığı yaklaşık 50-60 m genişliğindeki kıyı şeridine konumlanmıştır. Müze Kurtarma Kazılarında ortaya çıkarılan mezarlar, nekropolis alanının en az 300 m uzunluğunda kıyı şeridini boyunca uzandığını ortaya koymuştur. Olasılıkla nekropolis ile yerleşim alanı arasındaki sınırı, MÖ 4. yüzyıl sur duvarının da doğu yakası boyunca uzandığı belirlenmiş olan Karakazan Deresi oluşturmuş olmalıdır. Bu durum göz önüne alındığında nekropolisin en azından 500 m uzunluğundaki bir alana yayıldığı anlaşılır. Hem bu görüşü doğrulamak, hem de yerleşim alanı-nekropolis ilişkisini ortaya koymak

Resim 18
Antandros nekropolisi, pithos ve kremasyon gömüler.

amacıyla 2001 yılından beri Melis Sitesi doğu bölümünde kazı çalışmaları yürütülmektedir. Bu çalışmanın bir diğer amacını da deniz ve tepe arasına konumlanmış nekropolisin genişliğinin tespit edilmesi oluşturur. Bu kapsamda sürdürülen sistemli kazılarda bugüne kadar 366 mezar tespit edilmiştir. Belirlenen mezarlar, nekropolisin Antandros'un ilk kuruluş aşaması olan MÖ geç 8. yüzyıldan itibaren kullanıldığını ortaya koymuştur. Nekropolisin hemen kuzeyindeki tepenin eteğine konumlanmış olması, erozyon nedeniyel kısa zaman mezarların tamamen

Karşı Sayfa: Antandros nekropolisi, mezar buluntuları.

Resim 19
Hellenistik Dönem sunak mezarları.

Resim 20
Yukarıda: Sunak mezarların rekonstrüksiyon denemesi.

kapanması ve yeni gömülere olanak tanıyacak koşulları sağlaması nedeniyle yaklaşık 700 yıl kesintisiz kullanıma sahne olmuştur. Bu nedenle toprak yüzeyinin 0.50 m altından ele geçmeye başlayan mezarlar, yaklaşık 3.50 m derine kadar varlıklarını sürdürürler. Tabakalı ve yoğun gömü içeren Antandros nekropolisi ölü gömme geleneklerinin zaman içerisindeki değişimi ve gelişimi açısından oldukça önemli bilgilerin edinilmesine olanak tanımıştır .

Antandros'ta MÖ geç 8. yüzyıldan MÖ 6. yüzyılın ortalarına kadar bütün yetişkinlerin gerek gömülecekleri yerde yakılmaları, gerekse de başka bir alanda yakıldıktan sonra bir urne kabı içine toplanan kemiklerinin gömülmesi suretiyle kremasyona tabi tutulduğu görülür (Resim 18). Buna karşın 6,5 yaşından küçük çocukların tamamının ya büyük bir kap, ya da doğrudan toprağa yatırılarak gömülmüş olmaları, Plinius'un *"dişi düşmemiş çocuğun yakılmadan gömülmesi evrensel bir kuraldır"* söylemini doğrulamaktadır. MÖ 6. yüzyıl ortalarına gelindiğinde yetişkinlerin de yakılmadan gömülye başlandığı görülür. Bu tip gömülerin *"Klazomenai Tipi"* pişmiş toprak lahitler içerisine yapılmış olması ilginç bir durum

ortaya koyar. Hatta bu lahitlerin bazılarına ait mezar hediyelerinin Klazomenai geleneğine uygun bir şekilde lahdin dışına bırakılması da, bu değişimde Antandros-Klazomenai ilişkisinin bir etkisi olduğunu düşündürür. MÖ 5. yüzyıla doğru yetişkin mezarlarında kremasyon oranın gittikçe azalır ve pişmiştoprak lahitlerin yerini de tufa taşından yapılmış monoblok gövdeli, kapaklı lahitler alır (Resim 21). Bir aile mezarı olarak da kullanıldığı anlaşılan lahitlerin MÖ 5. yüzyıl ortalarına ait bazı örneklerinde inhumasyon ve kremasyon gömülerin bir arada bulunduğu görülür. MÖ 6. yüzyılda olduğu gibi pithos ve doğrudan toprağa gömü de, bu dönem inhumasyon gömüler için tercih edilen mezar tipleridir. Yine bu döneme ait bazı lahitler içerisinde ele geçen sikkeler, mezarlara *"Kharon Mangırı"* bırakma geleneğinin de başladığını gösterir. Lahitlerin aile mezarı olarak kullanılmasına olanak tanıyan, mezarların yerinin toprak üzerinden belirlenmesi ilişkin veriler de saptanmıştır. MÖ 5. yüzyıl lahitlerinin bazılarının üzerine antropoformik steller, bazılarının da üzerine anıtsal tarzda yapılar dikildiği görülür. Çatı kiremidi mezarlarında görülmeye başlandığı MÖ 4. yüzyılda da varlığını sürdüren ve aile mezarı olarak kullanılmaya devam edilen lahitlerin üstüne, bu kez moloz taş örgüyle yapılmış ancak üst kısımları kireç harcı ile sıvanarak mermer görünümü kazandırılmış, dikdörtgenler prizması şeklinde bir yapı oturtulmaktadır. Bu sayede aynı aileden yeni bir bireyin lahde gömülmesine olanak tanıyan, mezarın toprak üzerinden yerinin belirlenmesi sağlanır.

Resim 21
Karşı Sayfa: Antandros nekropolisi, MÖ 5. yy lahit mezar.

MÖ 4. yüzyıla ait kremasyonun ele geçmemiş olması, ölü gömme geleneği açısından kremasyondan inhumasion gömüye geçişin bu dönemde tamamlanmış olduğunu ortaya koyar. Ancak Hellenistik Dönem'de aniden ve yüksek oranda yeniden görülmeye başlayan kremasyon gömü, belki de MÖ 4. yüzyıl surunu tahrip eden savaş sonrasında Antandros'a yerleşen kremasyon geleneğine sahip yeni bir halka işaret ediyor olmalıdır. Bu döneme ait ele geçen inhumasyon gömülerin büyük oranda özensiz, hediye içermeyen doğrudan toprağa gömü olmasına karşın, bazı kremasyon mezarların üstlerine toprak üzerinden yerlerini belirleyen moloz taş örgüye sahip bazıları 3 x 3 m boyutlarında atnalı formunda, bazıları da 1.20 m çapında yuvarlak sunaklar inşa edilmiştir (Resim 19, 20). Dış yüzeyleri kireç harcı sıva ile kaplanarak mermer görünümü kazandırılmış olan bu sunak mezarların bazılarının birden fazla gömü içermesi, zaman zaman bunların aile mezarı olarak da kullanıldığını belirlemiştir.

Hellenistik Dönem sonuna kadar yoğun kullanıma sahne olan Antandros nekropolisinde, şimdiye kadar birisi MS 2. yüzyıla diğer Bizans Dönemi'ne ait iki mezar dışında Hellenistik Dönem sonrası gömüye rastlanmamıştır. Nekropolisin

Resim 22
Antandros nekropolisi, antik yol.

üst kodlarında ele geçen MS 4. yüzyıla ait mekanlar nekropolisin geç Hellenistik Dönem'de kullanım dışı kalmasının ardından, erozyon nedeniyle bütün mezarların üstünün örtüldüğünü ve Yamaç Ev sektöründe açığa çıkarılan zengin Roma evinin de gösterdiği gibi, Roma Dönemi'nde oldukça gelişen şehrin bu alana kadar yayıldığını ortaya koyar.

Nekropolis çalışmalarıyla ortaya çıkarılan 4.5 m genişliğindeki stabilize yol, nekropolisin Antandros'dan Gargara'ya (Küçükkuyu) gitmekte olan yolun iki yanına konumlandığını kanıtlar (Resim 22). MÖ geç 8. yüzyıldan Geç Roma Dönemine kadar güney kayarak varlığını sürdürdüğü anlaşılan yolun, 1911 yılında Leaf tarafından çekilen fotoğrafta da görülen ve halen kullanımı sürdürülen karayolunun devamı olduğu anlaşılır.

2001 yılından beri devam etmekte olan kazı çalışmalarıyla iyi korunmuş durumda ortaya çıkarılan Roma evi, MÖ 4. yüzyıla ait sur duvarı ve görkemli nekropolisi Antandros'un arkeolojik potansiyelini ortaya koymuştur. Bu özellikleri ve Assos, Pergamon gibi iki önemli turizm merkezini birbirine bağlayan yol üzerindeki konumu ile Antandros, kısa zamanda Anadolu turizmindeki yerini alacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

Cook 1973	J.M. Cook, *The Troad, An Archaeological and Topographical Study*, Oxford.
Fabricius 1894	E. Fabricius, "Archaeologische Untersuchungen im westlichen Kleinasien", *Sitzungsberichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, 899-922.
Judeich 1898	W. Judeich, "Bericht über eine Reise im nordwestlichen Kleinasien", *Sitzungsberichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, 531-555.
Kaletsch 1958	H. Kaletsch, "Zur lydischen Chronologie", *Historia* 7, 1-47.
Kiepert 1889	H. Kiepert, "Die alten Ortslagen am Südfufse des Idagebirges", *Zeitschrift des Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin*, 24, 290-303.
Leaf 1912	W. Leaf, *Troy, a Study in Homeric Geography*, London.
Le Quien 1958	M. Le Quien, *Oriens Christianus I*, Graz.
Meritt vd 1950	B.D. Meritt. H.T. Wade-Grey. M.F. Mc Gregor, *The Athenian Tribute Lists*, Vol. 3, Princeton
Özeren vd 1996	Ö. Özeren. F. Ünal. A. Öner, "Antandros Nekropolisi Kurtarma Kazısı", *VII. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 162-169.
Polat 2008	G. Polat, "Antandros Nekropolü Ölü Gömme Gelenekleri", *Anadolu*, Ek Dizi 2, 271-280.
Polat vd 2007	G. Polat. Y. Polat, "Antandros Nekropolisi 2001-2006 Yılları Ön Raporu, *Arkeoloji Dergisi* 9, 1-20.
Schliemann 1881	H. Schliemann, *Reise in der Troas*, Leipzig.
Yalman 1992	B. Yalman, "Antandros Nekropolisi Kurtarma Kazısı", *III. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 451-461.

DASKYLEİON

Tomris Bakır [1]

Bandırma/Kuş Gölü'nün güney doğusunda konumlanmış Hisartepe üzerinde yer alan yerleşimin eski çağda dünya imparatorluğu kuran Persler'in Anadolu'da oluşturdukları genel valilik merkezlerinden biri, "Daskyleion Satraplık Merkezi" (Resim 1) olduğu ilk kez, Kurt Bittel'in 1952 yılında yaptığı yüzey araştırması ile anlaşılmıştır.[2] Eski Pers dilinde adı *Tyaiy Drayahya*[3] olan bu satraplığın batıda Troas bölgesine, doğuda ise modern Bursa'ya kadar yayıldığı kabul edilmektedir. Damaskus'lu Nikolaos'a göre, efsanevi Lydia hanedanından bir soylu olan Daskylos'un, MÖ 7. yüzyıl başlarında hanedan kavgaları nedeniyle Lydia'dan sürgün edilip, göl kıyısındaki bu antik merkeze yerleşmesiyle Yunan kaynaklarında kentin adı Daskyleion olmuştur.[4] Akurgal'ın 1954-1960 yıllarında yürüttüğü kazılardan sonra[5], Daskyleion Satraplık Merkezi, uzun süre arkeologların ilgi alanı dışında kalmıştır. 1988 yılında Daskyleion ören yerinde, Tomris Bakır tarafından, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Ege Üniversitesi adına arkeolojik kazılar yeniden başlatılmıştır.[6] Daskyleion bilim dünyasında bir satraplık merkezi olarak

---

1 Em. Prof. Dr. Tomris Bakır, *(tomrisbakir@hotmail.com)* Ege Üniversitesi Rektörlüğü'ne ve Edebiyat Fakültesi Dekanlığı'na 1988-2008 yılları arasında Daskyleion kazı çalışmaları için yaptıkları maddi destekler için şükranlarımı sunarım. 2009 yılında Daskyleion kazı başkanlığı Muğla Üniversitesi'nden Doç. Dr. Kaan İren' e devredilmiştir.

2 Bittel 1953, 1-16.

3 Schmitt 1972, 522-527.

4 Nikolaos Damaskenos, *FGrHist* 360 F 63.

5 Akurgal 1956a, 335; Akurgal 1956b, 22; Akurgal 1957, 350; Akurgal 1958, 632-633; Akurgal 1959, 692; Akurgal 1960, 712; Akurgal 1961, 167-174; Akurgal 1966, 145-156; Akurgal 1969, 41-43; Akurgal 1974, 967-970; Akurgal 1987, 63; Akurgal 1993, 63-67.

6 Bakır 1988, 75-84; Bakır 1991a, 18-19; Bakır 1991b, 60-61; Bakır vd 1991, 157-164; Bakır vd 1993a, 135-144; Bakır 1993b, 291-295; Bakır 1994, 24-30; Bakır 1995, 269-286; Bakır 1997, 229-238; Bakır 2000, 48-53; Bakır 2001a 169-180; Bakır 2001b; Bakır 2003a; Bakır 2003b, 90-93; Bakır vd 2003, 491-500; Bakır 2004a 1-26; Bakır 2004b, 55-67; Bakır vd 2004, 311-318; Bakır 2006a 11-12; Bakır 2006b, 66; Bakır 2006c, 61-72; Bakır 2007, 167-176; Bakır 2008, 42.

Resim 1
Daskyleion Hisartepe. kazılan alanların havadan görünümü.

tanınmaktadır, ancak kazılarda elde edilen sonuçlara göre burada Phryg, Lydia kültürlerinin ve Hellenistik Dönem ile Bizans Dönemi'ne ait yapılaşmaların varlıkları da anlaşılmıştır.

Bölgede ilk Tunç Çağ ile birlikte, 3. Binde de devam eden Yortan Kültürü'nün yanı sıra, Troia Kültürü ile paralellik gösteren yerleşimlerin varlığı kazı çalışmaları süresince belgelenmiştir.[7] Bunlardan biri olan ve kazı merkezinin sekiz kilometre doğusunda yer alan Göktepe'de, MÖ 3. ve 2. Bin yıllarına ait seramik buluntuların yanı sıra, MÖ 2. Bin yılı sonlarında Balkanlar'dan Anadolu' ya göç eden Avrupa'lı kavimlerin kullandıkları *"buckel seramik"* örneklerinin varlığı dikkati çekmiştir.

Akhaemenid kralı Kyros, MÖ 547 yılında Sardis'i ele geçirince egemenliği altında bulundurduğu ulusları kontrol altında tutabilmek için bu ülkelere satrap gönderme kararı alarak, atamalar yapmaya başlamıştır. Satraplıklar için en önemli yazılı belgeler arasında Behistun Yazıtı, Susa'nın Kuruluş Yazıtı, Persepolis Tabletleri sayılmaktadır. Behistun Yazıtı'nda yirmi üç satraplığın adı yer alırken, bu listede yedinci ve sekizinci satraplıklar olarak, Susa Yazıtı'nda ise dokuz ve onuncu satraplıklar olarak, Anadolu'daki Sparda ve Daskyleion gösterilmektedir.

Anadolu'da Akhaemenid satraplıkları döneminin sanatına *"Greko-Pers Sanatı"* denilmesi 19. yüzyılda Alman bilim adamı *Adolf Furtwängler* tarafından ortaya atılmıştır. Bu sanatın ürünlerinin Anadolu'lu sanatçılar tarafından yapıldığının anlaşılması ile Tomris Bakır tarafından önerilen *"Anadolu Pers Sanatı"* tanımlaması bugün geçerliliğini korumaktadır.

DASKYLEİON'DA PHYRGLER

Bilim adamları MÖ 8. yüzyıl sonunda Phryg Krallığı'nın aniden ortaya çıkışını, Balkanlar'dan gelen yeni bir göç dalgasıyla birleştirmek istemişler ve Thrak kökenli Phryg kütürünün doğuşu, Kuzeybatı Anadolu'da olabilir mi sorusuna yanıt aramışlardır.[8] Bu soruyu kanıtlayacak ilk arkeolojik veriler Daskyleion kazılarında keşfedilmiştir.[9] 5 m genişliğe sahip Phryg şehir suru gün ışığına çıkarılmıştır.

---

7 Koppenhöfer 2002, 328.

8 Strabon 12.4.1 "Phrygia Hellespontiake = Phrygia Epiktetos"; 12. 4.3: " Klein Phrygia- Hellespontine Phrygia-Phrygia Epikteteos "; 12. 4.10:" Hellespontine Phrygia"; Ramsay 1897, 665; (*"...Strabo gives a list of the districts and cities of Phrygia Magna, using that term in early sense, as distinguished from Phrygia Hellespontiaca and Phrygia Epiktetos...."*); Magie 1950, 759; Cohen 1995, 391; Marindin 1925, 709; Şahin 1986, 265-268.

9 Bakır 1997, 229-238; Bakır 2004b, 55-67.

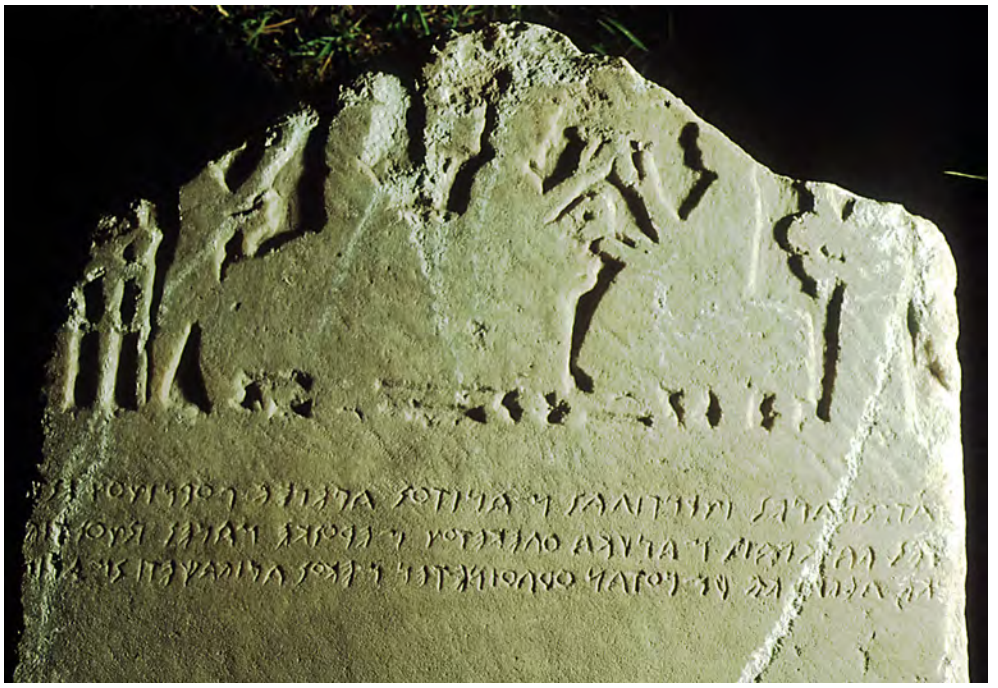
Resim 2
Kireç Taşından Yapılmış Kybele Tapınak Modeli.

MÖ 8. yüzyıl sonuna tarihlenen, 1.5 m genişliğinde taş temele sahip bir Kybele Tapınağı'nın MÖ 7. yüzyıl ortalarında ve MÖ 6. yüzyıl başlarında yenilendiğini gösteren temel kalıntıları dikkati çekmektedir. Kireçtaşından yapılmış bir tapınak modeli,[10] türünün ilginç örneklerinden biri olmuştur (Resim 2). Makedonya'dan bilinen *Pateli Seramikleri* benzeri ve üzerinde çok renkli eşkenar dörtgenlerden oluşan bir bezemenin yapılmış olduğu boyalı bir parçanın, erken Protokorinth seramikler ile birlikte MÖ 8.yüzyıl son dörtlüğüne tarihlenen bir tabakadan ele geçmesi, Daskyleion'da yerleşen Phrygler'e ait en erken kanıttır. MÖ 7 .yüzyıl ortasına tarihlenen ipek astar üzerine kahverengi firnis ile geometrik motiflerin boyandığı bir seramik parçası da *Erken Phryg Dönemi* boyalı seramiklerinin Daskyleion'da kullanıldığını göstermektedir. Phrygler'e özgü siyah parlak yüzeyli seramikler, boyalı türlere göre daha çok sayıda ele geçmektedir.

Daskyleion'da kullanılan dillerin içinde en eski olanı Phrygce olmalıdır. Phryg dilinin MÖ 6. yüzyıldan MÖ 4. yüzyıl ortalarına kadar kullanıldığını kanıtlayan buluntular vardır. Bir mermer blok üzerinde dört satırı korunmuş bir Phryg yazısı ele geçmiştir.[11] Phryg dilindeki diğer yazıtları da değerlendiren *Roberto Gusmani* ve yazıt yayımlandıktan sonra yorum getiren *Maya Vassileva*'nın ve *C. Brixhe*'nin görüşlerine göre, bu blok Phygler'in baş tanrıçası Kybele için yazılmıştır ve Daskyleion'da temelleri bulunan Kybele Tapınağı'na sunulan bir adak

10 Ateşlier 2006, 132-154.

11 Bakır 1991b, 60-61; Bakır vd 1991, 157-164.

Resim 3
Phryg Yazıtlı Manes'in Mezar Steli.

yazıtıdır.[12] Bir diğer Phryg yazıtı üç satırlık sağdan sola yazılmış bir mezar stelinde ele geçmiştir.[13] Bu, Anadolu-Pers stilinde yapılmış olup, 3 m yüksekliğinde ve MÖ 5. yüzyıl ilk yarısına tarihlenen bir anthemionlu mezar stelidir (Resim 3). İlk kez Anadolu-Pers stilinde yapılmış bir stel üzerinde yer alan bu Phryg yazıtı, kabartmalı tasvirinin altında yer alır. Başka bir epigrafik buluntu, bu kez gri renkli bir kase üzerinde Phryg dilinde *"saragismag"* sözcüğüdür.[14] Attika'dan ithal edilmiş olan içki kaselerinin kaideleri altında, ya da dudak kenarlarında rastlanan grafitto Phryg yazıları da anlamlıdır.[15] Bunlardan biri, hem bulunduğu tabakaya hem de kasenin ayağının profiline göre, MÖ 5 yüzyılın ilk dörtlüğüne, Persli Satrap *Megabates* dönemine tarihlenmektedir. Kylix ayağı altındaki Phyrg dilinde yazılmış VANA-(KS) kelimesi, bu içki kasesinin Satrap'a aidiyetini göstermektedir.

DASKYLEİON'DA LİDYALILAR

Lydia krallığı MÖ 7. yüzyılda Troas ve Mysia bölgelerine hakimdir ve bu bölgelerdeki üstünlügünü korumak için Hellespontos ve Bosphoros yolu ile Trakya'dan gelebilecek akınlara karşı Daskyleion'u güvenli bir kale olarak kullanmıştır. Daskyleion'un Lydia ile ilişkileri MÖ 7. yüzyılda başlamıştır. Hisartepe'nin doğu yamacında güney-kuzey doğrultulu olarak uzanmakta ve andezit taş bloklar kullanılarak inşa edilmiş teras-sur duvarının bir bölümü Lydia Dönemi'nde

12 Brixhe 1996, 125-147; Vassileva 1995, 27-34.

13 Gusmani vd 1999a, 137-162.

14 Gusmani vd 1999b, 59-64.

15 Bakır vd 1993a, 136-144.

yapılmış olmalıdır. Kazılarda ele geçen MÖ 6. yüzyılın üçüncü dörtlüğüne tarihlenen mimari terrakotta parçaları, mermer İon kymation blokları ve bununla uyumlu üzerinde inci dizileri olan mermer parçalar, arşitrav blok parçaları Lydia-Pers dönemlerinin kesiştiği yıllarda inşa edilmiş yapılara ait olmalıdırlar. Protokorinth ve Korinth Dönemleri'ne tarihlenen ithal seramikler Daskyleion'un Lydialı sakinlerinin eski çağ dünyasının önemli bir pazarlayıcısı olan Korinth şehir devleti ile yoğun ticaret yaptığını göstermektedir. Aynı zamanda Protokorinth, Transisyonel ve Korinth dönemlerine tarihlenen ve yangın geçirdikleri gözlenen tabakalar Daskyleion'da da, diğer Batı Anadolu şehir devletlerinde olduğu gibi Kimmer istilalarının yaşandığını göstermektedir. Daskyleion'da Lydia Dönemi tabakalarında Lydia'ya özgü seramik türleri ele geçmiştir.[16] MÖ geç 7. ve 6. yüzyıllarda üretilmiş olan Lydia ürünü kırmızı zemin üzerine siyah boya uygulanarak bezenmiş *"Black-on-Red"* diye adlandırılan seramikler, oldukça geniş bir yayılım alanına sahip olmasına karşın, Daskyleion'da çok az örnekle temsil edilmektedir. Lydia üretimi seramikler arasında kalın, parlak ve kaliteli beyaz astarı, titizlikle çizilmiş bezeme şeması ile *"Ephesos Grubu"* stilinde üretilmiş kaplar da yer almaktadır. Diğer bir seramik türü ise *"Ephesos Grubu Taklitleri"* dir. Daskyleion'da Lydia seramik türlerinden düz ve damarlı boyalı örnekler de yoğun olarak ele geçmektedir. Mermer taklidi bezemeye sahip örnekler yoğunluktadırlar. Arkeometrik incelemeler sonucunda burada yöresel kil grupları tespit edilmiştir. Lydia seramikleri arasındaki en yoğun grubu ise, içinde *"bakkaris"* adı verilen kozmetik maddesinin taşındığı boyalı bantlı, düz boyalı ve boyasız lydionlar oluşturmaktadır.

DASKYLEİON'DA PERSLER

Daskyleion'da bulunan bullaların bilim dünyasına sunulması ile Daskyleion lokalizasyonu kesinlik kazanmıştır. Bunların bulunduğu saray arşivinin yerinin Hisartepe'de saptanması da yeni kazılar ile mümkün olmuştur. *Kemal Balkan* tarafından bullaların ilk yayını yapılmıştır.[17] *Deniz Kaptan* ise Daskyleion bullaları üzerine hazırladığı kapsamlı bir kitabı bilim dünyasına sunmuştur.[18]

Daskyleion'da Akhaemenid Satraplığı'nı kuran Persler, Kuş Gölü'nün doğu

16 Gürtekin-Demir 2002, 111-143; Gürtekin-Demir 2003, 203-226; Gürtekin-Demir 2007, 47-78; Yaldır-Koçak 2010, 22; İren 2010, 249-264.

17 Balkan 1959, 122-128.

18 Kaptan 1990, 15-27; Kaptan 1996a, 85-100; Kaptan 1996b, 259-271; Kaptan 2000, 213-223; Kaptan 2001, 57-64; Kaptan 2002; Kaptan 2007, 275-290.

Resim 4
Antik Döneme Ait Balık Omurgaları ve Kuş Kemikleri.

ve kuzey sahilinde, *Ksenophon*'un da sözünü ettiği resmi parkı oluşturmuşlardır.[19] Eski çağlarda *"Paradeisos"* olarak adlandırılan bu ünlü park, Avrupa Konseyinden *"A Sınıfı Diploma"* ya sahip olup *"Ramsar Antlaşmaları"* ile korunan Türkiye Cumhuriyeti'nin Milli Parkı, *"Kuş Cenneti"* dir. Bu parkta sürmüş yaşamların kanıtı olarak kazılarda *in situ* olarak balık omurgaları, kuş kemikleri (Resim 4) ve bol miktarda midye ve tunçtan yapılmış, küçük ve büyük boyutlarda olta iğneleri ele geçmiştir.

Hisartepe'nin üst platosunun güneyinde, tepenin en yüksek noktasında Kuş Gölü'ne yönelik konumlanmış *"Zoroastrianizm Dini"*ne ait bir ateş kültü kutsal alanı keşfedilmiştir. Bu kutsal alan, birbirine paralel ve düzgün taş döşeli iki tören yolu arasında yer alan bir kanaldan, yolların bağlandığı bir apsisden ve orta kısımda yer alan bir ateş çukurundan oluşmaktadır (Resim 5). Bu tesis etrafında ayrıca, büyük boyutlu avlulu yapılar, diğer yollar ve kanallar da yer almaktadır. Tören yolunun uzunluğu 19 m; ve her bir yolun genişliği de 6 m'dir. Kanal ise 25 cm genişlikte ve 15 cm derinliktedir. Yürüme yollarının sonunda 1.70 m genişlikteki çevre duvarı olan bir apsis yer almaktadır. Bu apsisin tam ortasında da ana kayaya oyulmuş derin ve daire şeklinde bir ateş yakma çukuru yer almaktadır. Olasılıkla taşınabilir bir ateş altarında yakılan kutsal ateş, törenler için *Magoslar* tarafından taşınarak ve bu yoldan geçirilerek buraya getirilmekteydi. Kanal, bu ateş yakma çukuru ile bağlanmaktadır ve çukurdan itibaren aşağı doğru eğimli olarak devam etmektedir. Apsis bölümünde ele geçen buluntular ile kutsal alanın MÖ 530-400 yılları arasında kullanım gördüğü anlaşılmıştır (Resim 6). Bu alanda

19 Bakır 2001b; Bakır 2003a; Bakır 2006b, 66.

Resim 5
Zoroastrianizm
Dini Kutsal Alanı.

ana kaya dinsel ve törensel amaçlı kullanılmıştır. Yer yer düzeltilmiş olan ana kaya üzerinde çok sayıda özel olarak açılmış küçük adak çukurları ve ayrıca tören sırasında kullanılan kaplar ve araçların üzerlerine konulacağı taş altlıklar ele geçmiştir. Bu alanda, büyük bir yapının kalın temeli bu yapının önünde yer alan avlu; zoroastrianizm dininin törenlerinin yapıldığı tören yolu; bullaların korundugu arşiv binasının temeli; bunları birbirine bağlayan taş döşeli düzgün yollar; yolların kenarlarında kanallar gibi planlı bir yapılaşma ortaya çıkarılmıştır. Bu kutsal alan bölgesinin aynı zamanda Persler buraya gelmeden önce de dinsel amaçla kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Büyük yapının en erkene tarihlenen tabanının altından gelen değerli ve ünik bir buluntu olan ve (olasılıkla deri üzerine raptedilmiş) altın levhalardan yapılmış rahip ve rahibeler, kurban hayvanları gibi çeşitli figürler ile süslenmiş bir *"pektoral"* ele geçmiştir. Bu tabakanın tarihlenebilen seramikleri, MÖ 6. yüzyılın üçüncü dörtlüğünde bu alanın bir yangın ile tahrip olduğunu göstermektedirler. Kaan İren, bu tabakada ele geçen en geç tarihli *in situ* buluntu olan Attika ürünü bir bantlı kylikse dayanarak bu yangının, Perslerin

Daskyleion'u ele geçirmeleri sırasında çıkmış olduğunu saptamıştır.[20] Akurgal dönemi kazılarının Attika seramiklerini yayınlayan Kutalmış Görkay da, aynı tarihi veren Attika seramiklerinin yanmış olarak, bu kez başka bir alanda ele geçtiğini, dolayısıyla bu tarihlerde Daskyleion'da yangınla sonuçlanan bir tahribatın (Pers İstilası) varlığını bildirmektedir.[21]

Daskyleion'dan ele geçen buluntular arasında mermerden yapılmış yapıların mimari elemanları da yer almaktadır. Bunlar; ana yapıya ait kesme bloklar, bağlayıcı bloklar ve lentolar; üst yapıya ait arşhitrav blokları, kymationlu bloklar, lotus palmet frizli İon kymationları, dişli bloklar, mermer çatı kiremitleri; İon sütun tamburu parçaları ve İon sütun başlıkları gibi örneklerden ibarettir. *Suat Ateşlier*[22] ve *Defne Ogan*'ın araştırmalarına göre MÖ 6. yüzyıl ortasına tarihlenen mermer mimari buluntuların Lydia Dönemi'nden kalma resmi bir yapıya ait olması gerekmektedir. MÖ 480 yılından sonra kentte ciddi bir urbanistik etkinlik söz konusudur. Nitekim, *I. Artabazos Dönemi*'ne tarihlenen mimari elemanlar, sayı ve çeşitlilik olarak büyük bir yoğunluk göstermektedirler. Bunlar arasında Daskyleion'a özgü karma bir mimari düzen gösteren parçalar da yer almaktadır. Merkezinde rozet olan canalisi ve pulvinusları anthemion bezemeli değişik tipteki İon sütun başlıkları yanı sıra, uçları boynuz şeklinde kıvrımlara sahip olan bir pencere lentosu kullanıldıkları yapıda geleneksel İon mimarisi anlayışının dışına çıkılarak, Pers mimarisi özellikleri gösteren özgün eserlerdir. Bu tür yapı parçalar, Pers'lerin İonia'lı ustaları mimar ve taş ustası olarak çalıştırdıklarını göstermektedir.

Hisartepe'nin güneydoğu yamacında, en iyi korunduğu yerde yüksekliği 5 metreyi bulan bir *"teras-sur"* keşfedilmiştir. Bu monumental oluşumun alt yapısının andezit, kabaca işlenmiş iri, kareye yakın şekilli bloklardan yapıldığı, üst yapısının ise bugün korunmamış kerpiç duvar olduğu anlaşılmıştır. Hisartepe'ye çıkışın az bir eğimde olduğu doğu yamaçta, görkemli görünüşü üzerindeki platoda yer aldığı düşünülen yapıları koruma amacıyla yapılmış olmalıdır. Teras duvarının güney bölümünün işçiliği ile kuzey bölümünün taş işçiliği arasında belirgin bir fark olduğu, güney bölümde yer alan kareye yakın iri, andezit bloklardan sonra, kuzeyde düzgün ve iyi yontulmuş, dikdörtgen formlu kireç taşı bloklarla kaplı bölümün açığa çıkmasıyla anlaşılmıştır. Pers Terası'nın belirli bir noktasında,

---

20 İren 2010, 249-264.

21 Görkay 1999, 1-100.

22 Ateşlier 2001, 147-168.

Resim 6
Büyük Yapının Temeli ve Önündeki Avlu.

yerleşime çıkan ve genişliği 2.63 m olan bir antik yol vardır (Resim 7). Yolun Hellenistik Dönem'de yapılan tamiratında döşemede yer alan mermer bloklardan ikisi üzerinde araba tekerleklerinin açtığı izler de yer almaktadır. Bu izlere bakarak, buradan geçen arabaların iki tekerlek arası mesafesi 1.37 m olarak ölçülmüştür.

Mermerden yapılmış mezar stelleri ve yapıları süsleyen, kabartmalarla bezenmiş mimari bloklar Daskyleion'a özgü bir grubu oluşturmaktadırlar.[23] Bulunan iki stel ile bu gruba yeni üyeler eklenmiştir. Bunlardan biri, üst kısmında anthemionu olan ve üzerinde ölü kültü ile ilgili bir tören sahnesinin yer aldığı steldir. Diğerinin ise üzerinde bir kline sahnesi ve bunun altında üç satır yazı bulunmaktadır. Bu yazı, bu kez alışıldığı gibi *Aramca* değildir ve sürpriz bir şekilde burada *Phryg* dilinin kullanılmış olduğu görülmüştür. Bu yazıtta yer alan isimden, stelin *Manes* adlı soylu bir Phryg'li için yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Steller dışında Daskyleion'da kabartmalı mermer bloklar da ele geçmiştir. Mermerden yapılmış bir köşe bloğunun üzerinde Pers giysili bir erkek figürü ve bir atın bacakları görülmektedir. Bir diğer mermer kabartmada Anadolu-Pers stilinde yapılmış bir Persli erkek başı (Resim 8), bir ötekinde ise av sahnesi izlenmektedir. Mermer

23 Macridy 1913, 340-359; Möbius 1971, 442-455; Nollé 1992; Polat 2001, 123-133; Polat 2007, 215-224.

Resim 7
Teras Sur Duvarı
ve Antik Yol.

üzerine işlenmiş ve kırmızı boyası iyi korunmuş 12 yapraklı bir rozet de mimaride uygulanmış süslemelerin ayrı bir kanıtını oluşturmaktır. Daskyleion'un Pers Dönemi'ndeki dinsel yaşamını yansıtan ve Zoroastrianizm dininin rahipleri olan Magosların tasvir edildiği mermer kabartmalarda, Magoslar, nefesleri kutsal ateşi söndürmesin kaygısıyla, yanaklarını ve ağızlarını örten özel bir başlık giymektedirler. Kabartmalı bloklardan birinde magos kurban töreni için bir yapının kapısı önünde ayakta durmaktadır.

Daskyleion' da bugüne kadar iki adet mühür ele geçmiştir. *Hematit*'ten yapılmış ve *Eski Babil Devri*'ne, *Assur Ticaret Kolonileri Dönemi*'ne ait olan silindir mühür, bir Bizans tahrip çukurundan ele geçmiştir.[24] Mühürde boğa üzerinde

24 Yaylalı 2005, 299-311.

Resim 8
Mermer Kabartma
Persli Başı.

tasvir edilmiş tanrı önünde, uzun giysisi olan bir kişi dua eder durumda betimlenirken, üç satır Babil çivi yazısı ile yazılmış bir yazı da yer almaktadır. Diğer mühür ise mavi khalkedon' dan yapılmış bir kanoid mühürdür. Üzerinde yer alan ve matkap kullanılarak oluşturulmuş stilize figürleri ve sembolik şekilleri ile MÖ 6. yüzyıla ve *Geç Babil Dönemi*'ne tarihlenmektedir. *Siglos* ve *Dareikos*'lardan ele geçen iyi korunmuş iki örnek, tabakalarında *in situ* olarak bulunmuşlardır. Bunlardan, 8.41 gram ağırlıktaki bir altın Dareikos, bulunduğu tabakada yer alan taban üzerindeki *in situ* Attika seramikleri yardımıyla MÖ 5. yüzyıl başlarına, Satrap *Megabates* dönemine tarihlenmektedir. Bir hançere ait fildişinden yapılmış kabza, fildişi işçiliğinin ender örneklerinden biridir. Kabzanın uç kısmı bir buzağı başı olarak yontulmuştur. Ahşap klineleri süslemede kullanılan ve fildişi kakma işçiliğinin örnekleri olan yaprak biçimli parçalar özel bir grubu oluştururlar. Kurşundan yapılmış sapan taşları gerek kuş avlamada, gerekse savaşlarda kullanılmış olmalıdırlar. Bazılarının üzerlerinde yazılar da yer almaktadır.[25] Bronz bir at gemine ait parça da önem taşımaktadır. Aynı tipte at gemleri, Persepolis kabartmalarında, Persler'e ait atlar üzerinde de izlenmektedir. Bronz bir tütsü kabı, sap kısmında yer alan *anthitetik* iki grifon figürü ile dikkati çekmektedir. Yarı değerli *jasper* taşından üretilmiş saray sofra takımlarına ait tabaklar lüks saray eşyaları arasında yerlerini almaktadırlar.[26]

Daskyleion zengin seramik buluntuları ile arkeologlar için bir okul olmuştur.

---

25 Brélaz 2007, 71-82.

26 Özdemir 2007, 13-58.

MÖ 3. bin yılından, Bizans Dönemi'nin içlerine kadar binlerce yıl boyunca burada yaşamış insanların kullandıkları seramiklerin tümü, ele geçtikleri yapı tabanlarını tarihlemektedirler.[27] Gri seramik gelenegine ait *Geç Akhaemenid Evre*'ye tarihlenen bir kase dikkati çekmektedir (Resim 9). Daskyleion'da ele geçen en erken tarihli *Attika Siyah Figür* teknikli seramikler arasında, K-X ve K-Y Ressamlarının MÖ 575/65 yıllarına tarihlenen komastlı kylikslerinin varlığı burada, Phryg ve Lydia dönemlerinde de ithal ürünleri alabilecek güce sahip insanların yaşadığının kanıtıdır. Attika'lı *Gorgon Ressamı, Sophilos, C Ressamı* ve *Lydos*'un ürettikleri eserler de Daskyleion'a Akhaemenid Dönem öncesinde ithal edilmişlerdir.[28]

*Amasis Ressamı*nın eserleri, *Droop* ve *Kassel Kaseleri* satrap *Pharnukhos* döneminde; *Exekias*, *Leagros* ve *Antimenes Ressamı'*nın kraterleri satrap *Mitrobates* döneminde; *Leafless Grubu, Haimon Grubu* içki kaseleri ile *Lindos Grubu*nun minyatür skyphosları satrap *Megabazos* döneminde; *Niobidler Ressamı, Deepdene Ressamı, Münich 2335 Ressamı Kraterleri* ile, *Beldam Ressamı'*nın beyaz zeminli lekythosları, *Euphronios*'un baykuşlu skyphos ve alabastronları satrap *I. Pharnabazos* döneminde; *Mina Ressamı* ve *Bulas Grubu'*nun eserleri satrap *Pharnakes* döneminde; *St. Valentine Grubu* küçük boyutlu kaseleri ve *Meidias Ressamı'*nın kraterleri ile çok sayıda ressamı belli olmayan Kelch ve Çan biçimli krater ise ünlü satrap *II. Pharnabazos* döneminde ve *"F.G.-Grubu"* skyphosları da satrap *II. Artabazos* döneminde ithal edilmişlerdir.

Büyüleyici, keyif veren göl ve paradeisos manzaralı bu yerleşimde içkili davetlerin soylu kişilerce sıkça yapıldığını kazılarda ele geçen seramik içki takımları ve ticari amphoraların yogunluğu göstermektedir. Şarap amphoralarının formları ile Batı Anadolu kentlerinden Klazomenai ve Miletos ile Ege adalarından Khios, Samos, Lesbos ve Thasos'un bağlarından toplanan üzümlerden elde edilen kaliteli şarapların Daskyleion'lular için ithal edilmiş oldugu anlaşılmaktadır.

Bulunan değerli eserlerin Bandırma'da kalabilmesi için hassasiyet gösteren yerel halkın talebi, burada bir müzeye ihtiyaç olduğunu göstermiştir. 1999 yılında Bandırma Kaymakamı *Alev Akçura*'nın desteği ve kazı başkanlığının ön görüşü ile bir müze derneği kurulmuştur. Bu dernekle birlikte belediyenin, halkın, sivil toplum örgütlerinin heyecanlı çalışmaları ve yardımları ardından, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın da maddi katkısı ile Bandırma Arkeoloji Müzesi, 14 yıl süren bir uğraştan sonra, 21 Haziran 2003 tarihinde açılmıştır. (Resim 10)

---

27 Bakır 2007, 167-176.

28 Tuna-Nörling 1999; Tuna-Nörling 2001, 57-64.

Resim 9
Gri Renkli Seramik Loblu Pers Kasesi.

BİBLİYOGRAFYA

Akurgal 1956a	E. Akurgal, ”Ergili–Daskyleion Kazısı’, *Belleten* 78, 335.
Akurgal 1956b	E. Akurgal, “Les Fouilles de Daskyleion’, *Anatolia* 1, 22.
Akurgal 1957	E. Akurgal, “Ergili Kazısı’, *Belleten* 84, 662.
Akurgal 1958	E. Akurgal, “Ergili Kazısı ve Kyzikos Çalışmaları”’, *Belleten* 88, 632-633.
Akurgal 1959	E. Akurgal, “Ergili Kazısı”, *Belleten* 92, 692.
Akurgal 1960	E. Akurgal, “Ergili ve Çandarlı (Pitane) Kazıları”, *Belleten* 96, 712.
Akurgal 1961	E. Akurgal, *Die Kunst Anatoliens*, Berlin, 1961.
Akurgal 1966	E. Akurgal, “Griechisch-Persische Reliefs aus Daskyleion”, *IrAnt* 6, 145-156.
Akurgal 1969	E. Akurgal, *Ancient Civizations and Ruins of Turkey*, İstanbul, 1969.
Akurgal 1974	E. Akurgal, “*Zur Datierung der Grabstelen aus Daskyleion*”, Mélanges A. M. Mansel 2, 967- 970.
Akurgal 1987	E. Akurgal, *Griechische und Römische Kunst in der Türkei*, München, 1987.
Akurgal 1993	E. Akurgal, *Eski Çağda Ege ve İzmir*, İzmir, 1993.
Ateşlier 2001	S. Ateşlier, “Observation on an Early Classical Building of the Satrapal Period at Daskyleion”, in T. Bakır ve digerleri (eds), Proceedings of the First International Symposium on Anatolia in the Achaemenid Period. Bandırma 15 – 18 August 1997, *Achaemenid Anatolia* XCII, Leiden, 147-168.
Ateşlier 2006	S. Ateşlier, “A Phrygian Temple Model From Daskyleion”, Anadolu Arkeolojisine Katkılar. 65. Yaşında Abdullah Yaylalı' ya Sunulan Yazılar, Turan Takaoğlu (Ed), 2006, 132-154.
Bakır 1988	T. Bakır, “Daskyleion”, *Höyük* I, 75-84.
Bakır 1991a	T. Bakır, “Daskyleion 1990”, *XIII. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu Bildiri Özetleri*, Ankara 1991, 18-19
Bakır vd 1999	T. Bakır – G. Polat, “Daskyleion 1997 Kazıları”, *KST* 20, Cilt 1, 577-582.
Bakır 1991b	T. Bakır, “A Phrygian Inscription Found at Daskyleion”, *Museum* 4, 1990/91, 60-61.
Bakır vd 1991	T. Bakır – G. Gusmani, “Eine Neue phrygische Inscrifth aus Daskyleion,” *EpigAna* 18, 157-164.
Bakır vd 1993a	T. Bakır – R. Gusmani, “Graffiti aus Daskyleion”, *Kadmos* 32, 135-144.
Bakır 1993b	T. Bakır, “Daskyleion’da Eski Eser Kaçakçılığı ve Tahribatı”, *Ankara Üniversitesi DTCF Fakülte Dergisi* 369, 291-295;
Bakır 1994	T. Bakır, “Anadolu Pers Sanatı ve Daskyleion Satraplığı”, *1993 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları*, Ankara, 24-30.
Bakır 1995	T. Bakır,“Archaeologische Beobachtungen über die Residenz in Daskyleion”, *Pallas , Dans Les Pas Des Dix-Mille, Actes de la Table Ronde Internationale*, Toulouse, 269-286.
Bakır 1997	T. Bakır, “Phryger in Daskyleion,”Frigi e Frigo, Roma,1997, R. Gusmani – M. Salvini – P. Vanicelli (eds), *Atti del 1º Simposio Internazionale Roma*, 16-17 ottobre 1995, 229-238.
Bakır 2000	T. Bakır, ”Daskyleion Webseite”, *Histoire achéménide et bases de donnéés sur Internet,* 48-53, Collége de France.
Bakır 2001a	T. Bakır, “Die Satrapie in Daskyleion”, Bakır, T., Sancisi-Weerdenburg, H.,Gürtekin,G., Briant, P., Henkelman,W., (eds.), *Achaemenid Anatolia*, Achaemenid Anatolia Proceedings of the first International Symposium on Anatolia in the Achaemenid Period, Bandırma 15-18 August 1997, Leiden, 169-180.
Bakır 2001b	T. Bakır, “2500 Yıllık İlk Resmi Doğal Park: Paradesios”, *Bilim ve Ütopya* , Aralık 2001, Sayı 78.

Resim 10
Bandırma Arkeoloji Müzesi

APOLLON KLARİOS BİLİCİLİK MERKEZİ

Nuran Şahin [1]

Kapak Fotoğrafı
Artemis, Apollon, Leto. Anıtsal kült heykellerinin mulajları.
Resim 1
Klaros kutsal alanından genel görünüş.

İzmir ili, Menderes ilçesi, Ahmetbeyli Mahallesi sınırları içinde kalan, Klaros kutsal alanı, Cumaovası'nın (Menderes) güneyinde, ovayı güneydeki Kuşadası Körfezi'ne bağlayan Ahmetbeyli Vadisi'nin (Ales) taban düzlüğünde yer alır. Klaros kutsal alanının içinde yer aldığı Ahmetbeyli Vadisi, Smyrna (İzmir) ve Anai (Kuşadası) körfezleri arasındaki ulaşımı sağlayan önemli doğal yollardan biridir.[2] Antik dönemde Ahmetbeyli Vadisi, aynı zamanda Smyrna'yı, Ephesos'a bağlayan

1 Prof. Dr. Nuran Şahin, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Bornova - İzmir (*nuran.sahin@ege.edu.tr*)

2 Doğan 2010: 343, 367, (Harita 1)

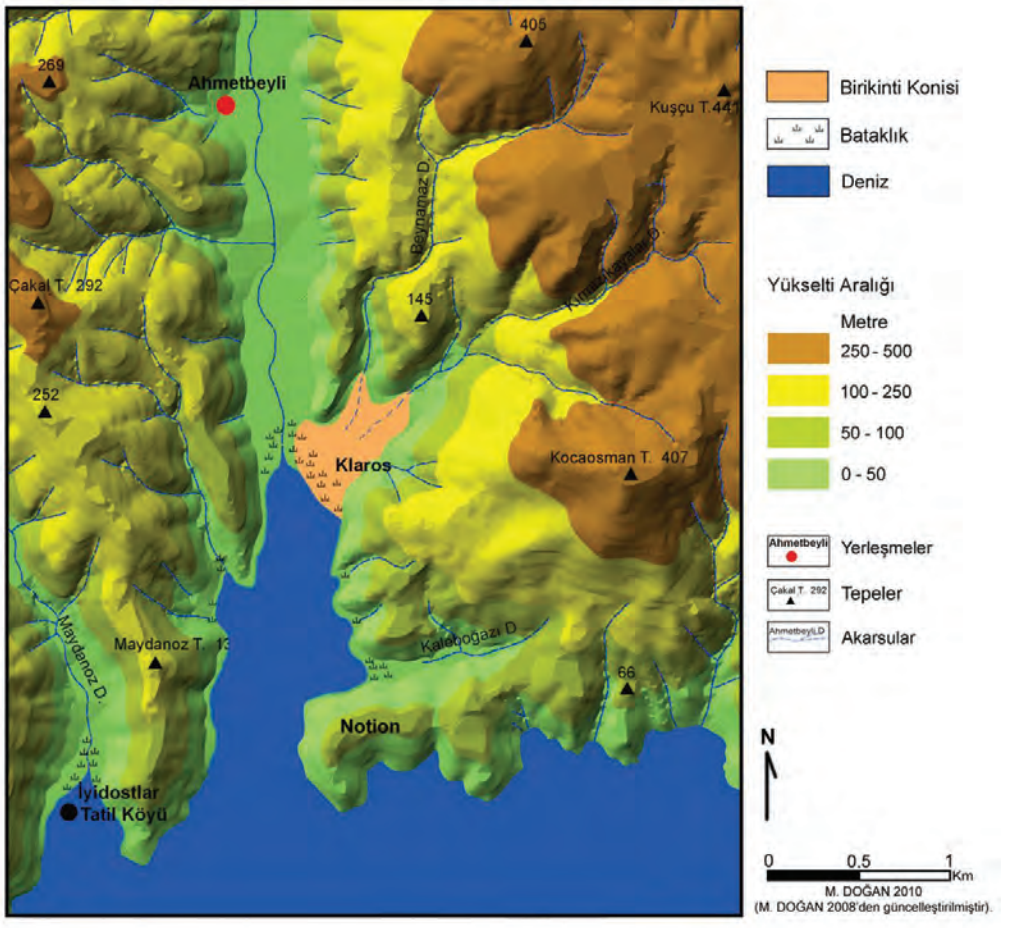
Resim 2
Klaros kutsal alanından genel görünüş.

yollardan biriydi.

Klaros kutsal alanının, kuzeydeki Kolophon'a (Değirmendere) uzaklığı 13 km, güneydeki ana kenti Notion'a (Sahildeki Kolophon / Sahilevleri) uzaklığı ise 1.600 m'dir. (Resim 1-2) Klaros, vadi tabanının doğusundaki Kırmızıkayalar ve Beynamaz derelerinin birikinti konisi önünde yer alır. Ancak antik yazarlar bu derelerden söz etmezler. Buna karşın sürekli anlatılan dere bugünkü adıyla Ahmetbeyli deresi olarak geçen Ales'tir. Yine antik yazarlardan denizin Klaros önlerinde olduğu hatta bir limana da sahip olduğu biliniyor. *Thukydides*, Klaros ve Notion'daki iki ayrı limandan söz eder ve MÖ 430 yılında Spartalı Alkidas'ın, Klaros sahillerinde Atina, Samos ve Paros gemilerini görünce, aceleyle donanmasını Klaros limanından kaçırdığını anlatır (Thukydides 33. 1-2, 34). *Eustathius* da, Klaros'un, Kolophon'un tersanesi olduğunu söyler (Eustathius, Commentarii Dionysius Periegeta, 445). 2007 yılından itibaren Klaros ve çevresinde *Prof. Dr. İlhan Kayan* ve ekibi tarafından yürütülen araştırmalar sonucunda, I. binyıl başlarında denizin Klaros önlerinde olduğu saptanmıştır.[3] (Harita 1) Ancak bugün deniz Klaros'tan 1.600 m uzaklıktadır.

MÖ 13. yüzyıl sonunda kuruluşundan, MS 4. yüzyılda terk edilişine değin bir

3 Doğan 2010: 351-362.

Harita 1

"Bilicilik Merkezi" olarak işlevini sürdürmüş olan Klaros kutsal alanı ile ilişkili ilk araştırmalar 19. yüzyılın sonlarında başlar. Bu konudaki ilk yayın, *A. Fontrier* tarafından yapılmış olup, Klaros yazıtlarına yöneliktir.[4] Fontrier'in ardından, *J. Chamonard*, ve *Ph.-É.Legrand* yine Klaros yazıtları üzerine bir yayın yapmışlardır.[5] *B. Haussoullier* ise Klaros'daki Apollon Kehaneti üzerine bir makale yazmıştır.[6] Kutsal Alanın lokalizasyonu, *C. Schuchhardt* tarafından 1886 yılında yapılmıştır.[7] Schuchhardt'ın ardından Ales vadisindeki araştırmalar 1904 yılında *Th. Macridy* tarafından başlatılmıştır.[8] Macridy, 1907 yılında Kutsal Alanda, alüvyal dolgudan yüzeyde kalabilen tek sütunun aşınmış yüzeyini görüp, kutsal alanı saptamış ve sondaj yapmıştır.[9] Macridy, Klaros'un 1. dönem kazılarını *Ch. Picard*'la beraber 1913 yılında gerçekleştirmiş ve bu dönemde, Propylon, büyük eksedra ile 125 yazıtı

4 Fontrier 1880.

5 Chamonard, Legrand 1894.

6 Haussoullier 1898 : 257-273.

7 Schuchhardt 1886: 398-434.

8 Macridy 1905 : 161-173

9 Macridy 1912 : 36-67.

gün ışığına çıkarmışlardır.[10] Klaros'un 2. dönem kazıları 1950 yılında *L. Robert*[11] tarafından başlatılmış, 1961 yılına değin devam eden kazılarda, bugün ayakta olan Apollon Klarios, Artemis Klaria Tapınakları, Apollon, Artemis ve Leto'nun anıtsal kült heykelleri ile Hellenistik sunaklar, kutsal yolun batısında yer alan onur yazıtları bulunmuştur. Kutsal alandaki 3. dönem kazıları *J. De La Genière* tarafından 1988 yılında başlatılmıştır.[12] Bu dönemde, Apollon ve Artemis'e adanmış olan erken Arkaik, geç Arkaik ve Hellenistik Dönem sunaklar ve sunularıyla (bronz, altın, amber, pişmiş toprak figürinler) ortaya çıkarılmıştır. Klaros'un 4. ve son dönem kazıları *N. Şahin* başkanlığında Temmuz 2001 tarihinde başlamıştır.[13]

KLAROS'UN ETİMOLOJİSİ

Klaros'un etimolojisi tartışmalıdır. Apollonios, Klaros'daki kutsal kaynağın, ülkesini kaybeden Manto'nun gözyaşlarından oluştuğunu ve bu nedenle Klaros adını aldığını söyler. (Apollonios 1. 308) Kolophon'lu Nikandros, Klaros'un *Kleros* (pay) sözcüğünden geldiğini, Zeus, Poseidon ve Hades'in evreni burada paylaştıklarını ileri sürer. (Scholastika Nikandros *Alexipharmaka*: 11) Nikandros, bir diğer anlatımında ise Klaros'un, Apollon'un payı olduğunu ileri sürer. (Scholastika Nikandros *Theriaka*: 958, Apollonios 1. 308) Diğer bir görüşe göre de, Klaros, Apollon'un sevgilisi olarak gösterilen kahraman Klaros'un adından yani, bir *androponym*den geliyordu. (Thempompos, Fragm. 346.; Apollonios 1. 308)

---

10 Macridy-Picard 1915 : 33-52.; Picard 1922 : passim.

11 Robert 1954: 5-27.; agy., 1959: 35-36.; agy., 1960: 58-59.; Robert, 1988 : 293-306. Robert vd 1989. ; Robert 1992: 279-291.

12 La Genière 1988 : 293-306. ; La Genière 1989: 31-35.; La Genière 1990: 95-110.; La Genière 1991: 69-78.; La Genière vd 1992a.; La Genière 1992b: 195-208.; La Genière 1993: 383-397.; La Genière 1995: 47-51.; La Genière 1998: 235-256. La Genière vd 2003.

13 Şahin 1989: 22-31.; Şahin 1992: 51-57.; Şahin 1993.; Şahin: 1998a.; Şahin 1998b: 809-828.; Şahin 1999: 199-212.; Şahin 2002: 243-253.; Şahin vd 2003: 81-90, Resim 1-8.; Şahin vd 2004, 73-86, Resim 1-8.; Şahin vd 2005: 291-299, Resim 1-8.; Şahin vd 2007: 589-602, Resim 1-15.; Şahin 2007a: 329-338.; Şahin vd 2008: 427-441, Resim 1-14; Şahin 2008: 213-226.; Şahin vd 2009: 113-128.

APOLLON KLARİOS BİLİCİLİK MERKEZİNİN KÖKEN VE GELİŞİMİ

Bilicilik merkezinin kuruluşu, Kolophon Kenti'nin, Akha kolonizasyonu dönemine değin gider. Pausanias, Notion,[14] Klaros ve Kolophon'u[15] kapsayan bölgenin *Kolophon Ülkesi* olarak adlandırıldığını ve yerel halkının Kar'lar olduğunu söyler. (Pausanias 9.33.1-2) Kolophon Arkhaia'nın 15 kilometre güneyinde bulunan Notion, (Titus Livius 37. 26. 5) Myken Dönemi'nde Deniz Kıyısı'ndaki Kolophon olarak adlandırıldığı için, öncelikle birçok antik yazar ve daha sonra da bölge üzerine çalışan modern araştırıcılar tarafından, çoğu kez Kolophon Arkhaia ile karıştırılmıştır.

MÖ 13. yüzyılda, birçok Batı Anadolu kenti gibi, Kolophon Ülkesi de, Girit'ten gelen göçmenlerin gelişi ile sarsılır. Pausanias, ilk göç dalgasının oikistes'i olarak Akha kökenli Rhakios'u gösterir (Pausanias 9. 33.1-2). Bu kişinin kökeni tartışmalıdır. Zira, Rhodoslu Apollonios'un, Rhakios üzerine verdiği bilgiler Pausanias'dan daha farklıdır. Apollonios, Rhakios'un, Mykenai kökenli Lebes'in oğlu fakir bir Akhalı olduğunu ve Lakios olarak da adlandırıldığını söyler (Rhodoslu Apollonios 1. 308). Sakellariou, Rhakios'un Mykenai'li olduğu konusundaki anlatımların daha eski bir Myken geleneği olduğunu ileri sürer. Hesykhios da, Giritlilerin, "*Rhakios*" ismini "*Lakios*" olarak kullandıklarını ileri sürer. (Hesykhios, s. v. "Lake, Rake") Kolophon Ülkesi'ne gelen Giritli göçmenler Sahildeki Kolophon'a gelirler;[16] ancak yerel halk Karların büyük direnişi ile karşılaşırlar ve kıyı şeridine yerleşebilirler. İlk göçün ardından *Kolophon Ülkesi*'ne ikinci göç dalgası Yunanistan'dan gelir. Pausanias, yeni gelenlerin, Thebai Kenti'nin, Epigon'lar tarafından alınmasının ardından, yurtlarından göç etmek zorunda kalan Thebai halkı olduğunu söyler. (Pausanias 9. 33. 1-2) Öyküye göre, kentin düşmesinin ardından esir edilen halk, Delphoi'a köle olarak sunulurlar. Bu esirler arasında Apollon'un kahini Teiresias ve kızı Manto'da vardır. Delphoi Apollon'una köle olarak sunulan Thebai'lilere, tanrı koloni kurma, Manto'ya da, özellikle *Kolophon Ülkesi*'nde kendi adına bir bilicilik merkezi kurma buyruğunu verir. (Pausanias 9. 33. 1- 2) Pausanias, Manto ve Thebai göçmenlerinin *Kolophon Ülkesi*'ne geldikleri dönemde, Rhakios'un hala

---

14 Notion, aynı zamanda Sahildeki Kolophon, Kolophon Nova ya da Güneydeki Kolophon olarak da kullanılıyordu. Bkz. Holleaux 1906 : 349-359.

15 Kolophon ise, Kolophon Arkhaia ya da Kuzeyde'ki Kolophon olarak adlandırılıyordu.

16 Picard 1922: 1, 6.

Resim 3
Hellenistik Apollon Klarios Tapınağı.

ülkenin yerel halkı Karlarla savaştığını belirtir. Thebai'lerin göç öyküsünü öğrenen Rhakios, yeni gelen halkın da, yerleşmelerine izin verir ve aşık olduğu Manto ile evlenir. (Pausanias 8. 3. 1-2) Bu evlilik, olasılıkla Rhakios'un, Karlara karşı güç birliği oluşturma amacına yönelikti.[17]

Rhakios'la evlenen Manto, Delphoi Apollon'unun emri ile, Apollon Klarios Bilicilik Merkezi'ni kurar. Bilicilik merkezinin etimolojisi tartışmalı olmasına karşın, kurucusunun Manto olduğu ve Myken Dönemi'nde kurulduğu Pausanias, (Pausanias 7. 3.1; 9. 5.13; 9.10. 3; 9. 33.1) Apollonios (Apollonios 1. 308) ve Pomponius Mela (Pomponius Mela 1.17.88) gibi antik yazarların ortak görüşüdür. Bazı anlatılarda, Klaros'daki kutsal kaynağın, ülkesinden sürülen Manto'nun göz yaşlarından oluştuğu belirtilir. Bu kutsal kaynaktan antik metinlerde sıklıkla söz edilir. (Iamblikos, *De Mysteriis Aegyptiorum Chaldaeorum Assyriorum* 3. 11) Bu

17 Şahin 2007a : 329.

Resim 4
Arka adytondaki kutsal kuyu ve kaynak.

anlatımlarla ilgili antik metinler Cl. Talamo tarafından yayınlanmıştır.[18] Antik yazarların sıklıkla söz ettikleri kutsal kaynak halen Hellenistik tapınağın (Resim 3) arka adytonundaki (Bilicilik Odası) kutsal kuyuda bulunmaktadır. (Resim 4) Bilicilik merkezi kahine Manto tarafından kurulmasına karşın, oğul Mopsos döneminde ünlenir. Tarihsel kimliği irdelendiğinde bir kral ve kahin olan Mopsos, yerel halk Karları Kolophon Ülkesi'nin içlerine süren kişidir (Pausanias 7. 3. 1-4). Krallık görevini babasından, kahinlik görevini ise annesinden devralmıştır. Kahin olarak öylesine ünlü olmuştur ki, Troia Savaşı'nın ardından Akhalı ünlü kahin Kalkhas, Amphilokhos'la beraber, Mopsos'la yarışmak için Klaros'a yaya gelmiş ve yarışmayı kaybetmiştir (Strabon 14. 1. 27 (C 642). Strabon, Hesiodos'a dayanarak Kalkhas'ın kaybettiği yarışmada Mopsos'a şu soruyu sorduğunu söyler "*Şu yabani incir ağacındaki küçük incirler beni içtenlikle hayrete düşürmektedir. Bunların sayılarını bana söyleyebilir misin*" der. Mopsos "*Sayı olarak on bin tanedirler ve bir medimnos çekerler, fakat bir fazlası vardır ki, onu bu ölçüye katamazsın*" diye yanıtlar. (Strabon 14. 1. 27 (C 642) Doğru yanıtı alan Kalkhas orada ölür. Strabon bu yarışma sorusu ile ilişkili olarak Pherekydes'in farklı bir sorudan bahsettiğini söyler. Buna gore: "*Kalkhas, hamile bir domuzun karnında kaç yavrusu bulunduğunu*" sorar ve Mopsos'tan, "*biri dişi olmak üzere üç*" yanıtını alınca orada ölür. (Strabon 14. 1. 27 (C 642) Apollon Klarios'un, Mopsos'u yeni bilicilik merkezleri ve kentler kurmak üzere misyoner olarak görevlendirdiği antik yazarların anlatımlarından

18 Talamo 2003: 219-244.

biliniyor.[19] Kurduğu kentler arasında Hierapolis, Mopsouhestia (Mopsos'un Ocağı), Mopsoukrene (Mopsos'un çeşmesi), Perge[20] sayılabilir.[21] Mopsos ayrıca, Moksoupolis Kenti'nin de kurucusu olarak gösterilir.[22] Kendi adına kurduğu kentlerin yanı sıra, Pamphylia Bölgesi de, Mopsos'un adından ötürü, Mopsopia olarak adlandırılmıştır. (Plinius, *NH* 5. 96) Güneye inen Mopsos'un mythik bir kimlik olmadığı, MÖ 8. yüzyılın sonuna tarihlenen Karatepe bilingual yazıtı ile, Boğazköy'de bulunmuş olan bir çivi yazılı tabletle kanıtlanmış[23] ve Mopsos'un aktif misyonerlik döneminin MÖ 1220-1170 yılları arasında olabileceği ileri sürülmüştür.[24] Mopsos'un Anadolu kökenli olabileceği ve Hitit yazıtlarında geçen Muksus ya da Muksas'la aynı kişi olduğu da ileri sürülmektedir.[25]

MÖ 13. yüzyıl göçlerinin ardından, Klaros'un içinde yer aldığı Kolophon Ülkesi, İon göçleri ile bir kez daha sarsılır. Bu göçlere ilişkin bilgiyi ozan Mimnermos, ünlü şiiri Nanno'sunda şöyle anlatır: "*Biz Aipy ve Pylos, Neleus'un kalesini arkamızda bırakıp, büyük bir özlemle Asia'ya vardık bir zamanlar, gemiyle: sevgili Kolophon'a*" der ve Kolophon'u "*Güzel Asia'nın Kıyısındaki Kolophon*" olarak tanımlar. (Mimnermos, *Frag*. 12) Mimneros'un sözünü ettiği Kolophon, Sahildeki Kolophon'dur ve ozanın yaşadığı dönemde de (MÖ 7. yüzyıl), halen bu ismi taşıdığı anlaşılmaktadır. Parke, Mimnermos'un verdiği bilgiler doğrultusunda İon kolonizasyon dönemini irdelerken, Kolophon'a gelen İonların, Myken Dönemi'nden itibaren var olan Notion üzerinden vadinin içlerine uzandıklarını belirtir ve Notion'un, Kolophon'dan önce kurulduğunu vurgular.[26] Parke'nin bu görüşü Klaros'un son dönem kazılarında ortaya çıkarılan arkeolojik bulgularla kanıtlanmıştır.[27] İon göçleri ve bunun sonuçlarının Klaros bilicilik merkezine yansımaları ve erken dönem kehanetlerine yönelik hiçbir bilgi yoktur. Ayrıca Arkaik Dönem'e tarihlenen yazıt da çok azdır. Buna karşın, bilicilik merkezine yönelik yazıtların ve bilgilerin

---

19 RE 16/1, s. v. "Mopsos", col. 242. 40-50.

20 Perge'nin ktistesleri arasında yer alan Mopsos, bir Perge yazıtında "*Apollon'un oğlu Delphoi'lu kurucu Mopsos*" olarak geçer. Bkz. Pekman 1970: 55.

21 RE 16/1, s. v. "Mopsos", col. 242, 34

22 Pekman 1970: 56.

23 Barnett 1973 : 140-143.

24 Barnett 1973 : 142.

25 Işık 2007 : 572-573.

26 Parke 1985: 119.

27 Şahin : 2007a: 332.

yaklaşık tümü Hellenistik ve Roma dönemlerine tarihlenmektedirler. Bu bağlamda, Apollon Klarios Kutsal Alanı'na ilk kişisel başvuruların *Aleksandros*'la (Büyük İskender)[28] başladığı ve yoğun şekilde devam ettiği bilinmektedir. Örneğin, İmparator Tiberius'un evlatlığı olan Germanicus'un MS 18 yılında Apollon Klarios'a bizzat başvuruda bulunduğunu Tacitus anlatır. (Tacitus, *Annales*, 2.54) Bir diğer örnek olarak Aelius Aristides verilebilir. Klaros Kutsal Alanındaki bir yazıttan, hastalık hastası olarak tanınan Aelius Aristides'in, Apollon Klarios'un kehaneti ile *Allianoi Sağlık Merkezi*'ne (Paşa Ilıcaları)[29] gittiği bilinmektedir.[30] Yazıta göre hastalığı nedeni ile endişeli olan Aristides, üvey babası Zosimos'u, kahin tanrı Apollon Klarios'a kehanet baş vurusu için gönderir. Tanrı, Aristides'e "*Kaikos kaynaklarına uzak olmayan Telephos'un ünlü kentinin onuru için seni iyileştirir*" kehanetinde bulunur (P. Aelius Aristides, *Hieroi Logoi* 3. 12). Aristides'in, Hieroi Logoi (Kutsal Konuşmalar) adlı eserinin üçüncü konuşması olan "*Allianoi Sularına Yolculuk*" , "*Beni buraya tanrı (Apollon)[31] gönderdi*" sözleri ile başlar. Aristides, Apollon Klarios'un önerisi ile, ilk kez MS 146 ilkbaharında Allianoi sağlık merkezine gitmiş ve buradaki yerleşime ait çok sınırlı bilgi vermiştir. Ayrıca burada sağlığına kavuştuğunu ve daha sonra Pergamon'a döndüğünü de belirtir. Aristides eserinde, yine sağlık nedeni ile Apollon Klarios'a bir kez daha başvurduğunu yazsa da, bugüne değin Klaros'ta ikinci kehaneti kanıtlayacak yazıt bulunamamıştır. Aristides ikinci başvurusunda "*Soğuk sudan içtikten hemen sonra, yine bu sulara*" gitmesi yönünde bir kehanet aldığını söyler. İkinci kehanette yer alan soğuk su içme olgusu, Allianoi'un çok yakınlarında şifalı bir soğuk su kaynağı olasılığını gündeme getirmektedir. Bu kaynak olasılıkla, Yortanlı Barajı Kurtarma Kazıları'nda ortaya çıkarılmış olan *nymphaion*a (çeşme binası) gelen su olmalıydı. Antik dönemin bu termal sağlık tesislerinin, romatizmal ve jinekolojik hastalıkların tedavisinde yararlı olduğu biliniyor. Aristides'in anlatımlarından, romatizma ağrıları olduğu anlaşılmaktadır. Apollon'un, Aristides'le ilişkili son kehaneti, gerçekte romatizma hastalarına uygulanan tedaviyi göstermesi açısından ilginçtir. Bu tedavi yöntemine göre hasta önce soğuk su içmekte ve ardından termal havuza girmekteydi. Apollon Klarios'un, sağlık için kehanet başvurusunda bulunan kişileri, sağlık tanrısı

28 Alexandros'un rüyasını yorumlatma başvurusu (Yeni Smyrna'nın, Pagos'da kurulma öyküsü).

29 Allianoi, bugün Yortanlı baraj sularının altında kalmıştır.

30 Yazıt halen Apollon Klarios Kutsal Alanı'nda bulunmaktadır.

31 Buradaki tanrı, Apollon Klarios'dur.

Resim 5
Altın yaldızlı daphne yaprakları (MÖ V. yüzyıl).

olan oğlu Asklepios'a gönderen kehanetler vermesi çok doğaldır. Zira Apollon'un da erken dönemlerde sağlık tanrısı kimliğine sahip olduğu biliniyor. Bu bağlamda Miletos ve Delos'ta "*Apollon Ulios*" adı altında sağlık tanrısı olarak tapım görüyordu.[32] Apollon Klarios'a sağlık sorunları nedeni ile başvuran bazı kentlerde (Kaisera Troketta, Kallipolis, Pergamon) ele geçen yazıtlardan, MS 2. yüzyılın ortalarında Batı Anadolu'da veba salgınının olduğu anlaşılmaktadır. Apollon Klarios'un, Kaisera Troketta kenti halkına vebadan kurtuluş olarak, "*Kentlerinde Apollon Soteros ya da Apollon Arkhegetes adına bir heykel dikmeleri*" kehanetinde bulunduğu yazıttan biliniyor.[33] Yazıtlardan, bazı kentlerin Klaros'un daimi müşterileri oldukları ya da bir dönemde Klaros'a her yıl geldikleri anlaşılmaktadır. Bu kentlerin kehanet başvuruları için öncelik ve ayrıcalıklar istedikleri ve kabul edildiği yine yazıtlardan bilinmektedir.

APOLLON KLARİOS TAPINAĞI'NDA BİLİCİLİK

Tanrının esinlerini, farklı şekillerde gönderdiği antik çağ düşünürleri tarafından anlatılırsa da, bilicilik merkezleri genellikle bir su kaynağı yanında kurulur ve bu kaynak kutsal kabul edilirdi. Klaros'ta da esinlenmenin kutsal su ile yapıldığı biliniyor. Kehanetin yapıldığı arka adytonundaki, kutsal kuyu içindeki kutsal kaynağın, Manto'nun gözyaşlarından oluştuğu mythosu, Myken Dönemi'nden itibaren esinlenmenin su ile yapıldığını göstermektedir. Ancak, tanrının esin elemanları arasında yer alan *omphalos*un ön adytonda *in situ* bulunmuş olması, diğer bir esin aracı olan üç ayağın propylonun girişinde yer alışı, bilicilik ritüelinde

32 Şahin 2007b: 11-12.

33 Şahin 1998: 24.

sık kullanılan *astragalos*un (aşık kemiği)[34] tapınağın krepis bloklarında bronz kenet bezemeleri olarak kullanılmış olmaları ve nihayet tanrının esin sembollerinden biri olan *daphne*nin (defne), Kolophon sikkeleri üzerinde yer alan Apollon'un başında çelenk olarak görülmesi ve kazılarda, bronz üzerine altın yaldızlı *daphne* yapraklarının bulunması (Resim 5), Klaros'ta esin kaynağı olarak suyun birincil, diğerlerinin de ikincil elemanlar olarak kullanılıp, kullanılmadıkları sorusunu gündeme getirmektedir.

Klaros'ta bilicilik gün batımının ardından, meşalelerin ışığında gizemli bir ortamda yapılıyordu. Pausanias, kehanetlerin Hekate-Artemis'e adanmış olan günlerde ya da bu günlerin öncesinde yapıldığını söyler. Kişisel sorunlar için başvuruda bulunanlar ön adytona (Resim 6) girebiliyorlar, kentsel başvurular da ise, salt *theos* ya da *theopropos* adı verilen kent delegasyon şefi buraya girebiliyordu. Başvuru sahipleri ön adytonda bulunan bankta oturuyorlar ya da omphalosun yanında ayakta bekliyorlardı. Burada bulunan *graphikos* (sekreter) soruları levhalara yazıyor ve *Thespiodos*'a (bilici) veriyordu. Thespiodos'un, kehanetten bir gün önce

Resim 6
Ön adyton.

34 Bu astragalosların antik dönemden itibaren tapınağın krepislerinden söküldüğü biliniyordu. 1988 yılında tapınağın kuzey-batı yönündeki üst krepiste bir adet *in situ* astragalos ele geçmişti. 2001 yılı kazı döneminde de tapınağın güney-doğu köşesinde alt krepiste ikinci bir astragalos ele geçirildi.

Resim 7
Koridor.

arka adytona (kutsal mekan) çekilip, oruca başladığı ve *enthousiasmos*a (tanrı ile dolma, ona ulaşma) ulaştığı, Iamblikos tarafından anlatılır. Oruç süresi 24 saat ile 48 saat arasında değişmekteydi. Thespiodos, başvuruları almak üzere arka adytontan çıkıp, alçak ve dar koridordan (Resim 7) geçerek ön adytona geliyor soruları aldıktan sonra yine aynı yoldan bilici odasına geçiyordu. Bilicilik ritüelini, kutsal su ile elini yüzünü yıkayarak ve su içip, orucunu bozarak başlatıyordu. Tanrı ile iletişim kuran thespiodos, tanrıdan yanıtları aldıktan sonra, tekrar ön adytona gelip, bunları *prophetes*e (rahip) veriyor, o da bu yanıtları *hexametron*a (altılı vezin) çevirip daha sonra başvuru sahiplerine iletiliyordu.

KOLOPHON ÜLKESİ'NDE İNANÇ

Ana Tanrıça Tapımı:

Kolophon Ülkesi kavramını Pausanias kullanır. (Pausanias 9. 33. 1-2) Kolophon Ülkesi'nin sınırları Kolophon Arkhaia, Klaros ve Sahildeki Kolophon'u kapsıyordu. Kolophon Arkhaia Kenti'nin baş tanrıçasının Meter Antaia olduğu ve ana tanrıça tapımının geç dönemlerde de devam ettiği bir yazıttan biliniyor.[35] Ayrıca ülkenin yerel halkı Karlar ana soylu bir toplumdu ve Karlar'ın tanrıçası olarak geçen Hekate de geç dönemlerde dahi Kolophon Arkhaia Kenti'nin tanrıçası olarak, ana tanrıça Meter Antaia'nın yanında tapım görüyordu. Klaros ve çevresindeki ana tanrıça kültünün varlığına gelince, Klaros kutsal alanının kuzey doğusunda Gallesion dağında bulunan demirli mağara ilk kanıt olarak çok önemli bir yere sahiptir.[36] Ales Vadisi'nin ve Demirli mağaranın lokalizasyonunu yapan Schuchhardt, mağarayı ilk bilicilik merkezi olarak yorumlamıştır.[37] Ancak, 2008-2010 yılları arasında Klaros kutsal alanında gerçekleştirilen kazılarla, Apollon'a adanmış bilicilik merkezinin, demirli mağara ile ilişkisi olmadığı kanıtlanmıştır. Bu mağarada ilk incelemeyi yapan Th. Macridy daha sonra Ch. Picard'la beraber daha detaylı araştırma yapmıştır.[38] Demirli mağaranın yakınlarında bulunmuş olan bir Kybele kabartması da,[39] mağaranın konumuna uygun olarak tanrıçayı vahşi doğanın koruyucusu olarak göstermektedir.[40] Bu mağaradaki diğer bir araştırma, uzun bir aradan sonra 1980'li yıllarda, E. Atalay bir tarafından gerçekleştirilmiştir.[41] 2002 yılında ise O. Bostancı, yüksek lisans tez çalışmaları ile ilişkili olarak bu mağarada incelemeler yapmıştır. Bostancı'nın verdiği bilgilere göre, mağara üç ayrı bölümden oluşmakta, mağaranın girişi 5 x 3 m boyutlarında oval şekilli bir görünüme sahiptir. Mağaranın en büyük bölümü 50 x 20 m ölçülerindedir.[42] Burada ele geçen malzeme erken Kalkolitik, Erken Bronz, Arkaik, Hellenistik ve Roma

---

35 Meritt 1935 : n° I, l. 18 ; 8. 10

36 Picard 1922 : 66-67.

37 Schuchhardt, 1886, 430-432.

38 Macridy 1912 : 57, fig. 26. ; Macridy vd 1915 : 39-41. ; Picard 1922 : 66-68.

39 Macridy 1912: 57, Fig. 26.

40 La Genière 1992 : 15-16 , fig. 2.

41 Atalay 1988: 297-321.

42 Bostancı 2002: 3-6.

Resim 8
Doğuran Ana Tanrıça (Submyken/Erken Protogeometrik)

Dönemi'ne tarihlenmektedir.[43] Bu buluntular dışında, 2004 yılında Klaros'da bulunmuş olan kırık pişmiş toprak Kybele heykelciği de bu yöredeki ana tanrıça tapımının kanıtları olmaktadır. Ana tanrıça tapımına yönelik altı çizilmesi gereken bir diğer konu ise Klaros kutsal alanının doğusunda yer alan Gallesion dağıdır. Dağın adının Hititçe *galisa* kökünden geldiği ileri sürülmektedir. Bu durum, Klaros, Sahildeki Kolophon ve Metropolis'in de içinde yer aldığı bölge tarihinin onomastik açıdan da Hellen öncesine gittiğini göstermesi açısından çok önemlidir.[44] Zira Gallesion dağı, Metropolis Kenti'nin kuzeyindeki dağdır ve burada yapılan kazılarda iki ana tanrıça mağarası bulunmuştur.[45] Mağaralar, Uyuzdere yamaçlarında ve Metropolis'e 4.5 km uzaklıktadırlar.[46] Kentin ana tanrıçasının adı Meter Gallesia'dır (Strabon 14.1. 27) ve tanrıça adını toponymden almıştır. Her iki mağarada da Erken Tunç Çağı'na ait çok az malzeme ele geçmiştir. Ancak ilginç olan büyük mağarada ele geçen 55 sikkenin, 28'i Kolophon sikkesidir. Ele geçen sikkelerin %72'sini Kolophon sikkeleri oluşturmakta ve ikisi dışında tüm sikkeler MÖ 4. yy sonu ile 3. yy başlarına tarihlenmektedirler. Bu bronz sikkelerin tümünde, ön yüzde defne çelenkli Apollon başı, arka yüzde ise Kolophon süvarisi bulunmaktadır. Ekin Meriç, bu yoğunlukta Kolophon sikkelerinin ele geçmesi konusunda, Kolophon halkının ana tanrıçaları Meter Antaia'ya rağmen, Meter Gallesia'yı da tanıdıklarını ve taptıklarını ileri sürmektedir.[47]

Klaros ve yöresindeki ana tanrıça kültü ve inancı ile ilişkili en çarpıcı kanıt 2009 yılı kazı döneminde ele geçti. Apollon sektöründe 12. tabakada bulunan

---

43 Bostancı 2002: Kat. No:157-188, Lev. LII-LXI.

44 Zgusta, 1964, 133.

45 Ekin Meriç 2007, 5-8.

46 Robert, Bull. Ep. 1982, 293 et 308.

47 Ekin Meriç, 2007, 42-43.

doğuran ana tanrıça figürinin bulunuşu, kutsal alanın, Apollon öncesi dönemi açısından çok önemli bir kanıt oldu. Submyken sonu Erken Protogeometrik başına tarihlediğimiz bu figürin bugün için unik eserdir (Resim 8). Bu ana tanrıça, Xanthos'daki Lykialılar'ın ana tanrıçası *Lykialı Elijana*[48] gibi özellikle suların tanrıçası olarak tapım mı görüyordu? MÖ 13. yüzyıl ve öncesinde yerel halk Karlar döneminde bu kutsal alan, kaynaktan ötürü bir ana tanrıçaya adanmış kutsal alan olabilir mi? Burada altı çizilmesi gereken husus, kutsal kaynak, yatağı değişmeden bugüne gelmiş olan tek kaynaktır. Bu durumda tanrıçanın burada sularla ilişkili olduğu savımız yanlış olmayacaktır. Benzer bir sav, J. M. Luce[49] tarafından, Delphoi Bilicilik Merkezi için ileri sürülmüştür. Luce'ye göre, ilk kehanet ocağı Kastalia çeşmesi yakınındaydı ve Meter/Poseidon çiftine adanmıştı. Bu bakış açısıyla Klaros Bilicilik Merkezi'nde de, erken dönemlerde ana tanrıça bağlantılı olan kehanet işlevi daha sonra göçlerin etkisi ile Apollon'a verilmiş olabilir. Ana tanrıçanın ismi ile ilişkili bir soru da gündeme gelmektedir. Adını Gallesion dağından alan Meter Gallesia, Prehistorik Dönem'den itibaren ana tanrıça tapımı olan ve aynı dağı paylaşan, Klaros ve yöresindeki ana tanrıçanın da ismi olabilir mi?

Klaros Bilicilik Merkezi'nin kuruluşu ile ana tanrıçalıktan, baba tanrılığa geçilmesine karşın, ana tanrıça kültünün devam ettiği antik yazarlar, epigrafik ve arkeolojik verilerle kanıtlanmış durumdadır. Ancak art arda gelen iki göç dalgası Kolophon Ülkesi'nin tarihsel ve inanç yapısını kökten değiştirmiştir.

Apollon Tapımı

Testimoniaya göre, Apollon Klarios Bilicilik Merkezi, Geç Tunç Çağ'da, Manto tarafından kurulmuştur. Ancak tanrı Apollon kökeni tartışmalı olan bir tanrıdır.[50] Mitoslarda, tanrıça Leto'nun,[51] Apollon'u Delos adasında doğurduğu anlatılırsa da,[52] 1936 yılında B. Hrozny, Hitit metinlerinde, sunakların, kutsal alanların ve kapıların koruyucusu olan Apullunas adında bir tanrının varlığını ortaya koymuştur. Apullunas Anadolu kökenli bir tanrıdır.[53] Hitit hiyeroglifinde tanrının ismi

---

48 Frei 1990: 1816-1820.; Bu tanrıça daha sonra Lato, Lada ya da Leto adını alır. Bkz. Le Roy 1993: 241-247.

49 Luce 2008 : 98-11.

50 Beekes 2003/3: 1–21,

51 Leto'nun kökeni Lykia olarak gösterilir. Lykia'da Lato ya da Lata adı altında tapım görüyordu. Jacquemin vd 1999/24:288.

52 Detienne 1998: 19-23

53 Brown 2004: 243-257.

Rutas olarak geçer.[54] Ayrıca Homeros'da, Illiada da, Apollon'u Troia'nın koruyucusu olarak gösterir. Ayrıca, Hitit Kralı Muwattalis ve Wilusa Kralı Alaksandus'la ilişkili sözleşme metninde[55] Appaliunas adlı tanrının adı geçer. Metinlerde geçen Wilusa, Ilion'dur. M. Korfmann, bundan yola çıkarak Troia'nın Bronz Çağlar ve inanışını Homeros'un, Apollon'u ile birleştirerek Troia'nın koruyucu tanrısı olduğunu ileri sürmüştür.[56] Ancak sorun, Linear B yazıtlarında tanrının adı geçmemektedir.

Ayrıca Apollon'un kökeni olarak annesi gibi Lykia da gösterilir.[57] Apollon'un[58] isminin Yunanistan'daki halklar tarafından farklı yazılıp, okunduğu biliniyor. Örneğin: Atina ve İon lehçesinde *Apollōn*, Thesalia'da *Aploun*, Dorlar tarafından *Apellōn*, Kıbrıs'ta *Apeilōn* olarak kullanılıyordu. W. Burkert, en erken dönemde tanrının isminin Dorlar tarafından kullanıldığını *Apellōn*'un, *ekklesia* meclisinin tanrısı olduğunu ileri sürer. Spartalılar bu meclise apella diyorlardı ve tanrı "*Apella'nın yani Meclisin Tanrısıydı*".[59]

Klaros testimoniasına göre, Klaros Bilicilik Merkezi, Delphoi Apollon'unun emri ile Kahin Theresias'ın kızı kahine Manto tarafından kurulmuştur. Testimoniaya göre, Apollon kültünü Klaros'a, Yunanistan göçmenleri getirmişlerdir. Ancak 2008-2010 yılı kazıları Klaros Bilicilik Merkezi'nin, Delphoi'dan daha erken olduğunu ortaya koymuştur. Bu durumda, Klaros'daki bilici tanrı Apollon, Anadolu kökenli yerel bir tanrı olabilir mi? Ayrıca, Gallesion dağının adının Hititçe *galisa* sözcüğünden geldiği dikkate alındığında, Hitit metinlerinde geçen Apullunas/Appaliunas adlı Anadolu yerel tanrısı Klaros'da da tapım gören tanrı olabilir mi? Bu bağlamda, Klaros'da ana tanrıça kültünden Apollon kültüne geçiş döneminde, ana tanrıça kültüne bağlı bir kehanet olgusundan, yerel tanrı, kahin Apollon kültüne geçilmiş olabilir mi? Diğer bir öneri ise, erken dönemlerde bilicilik, ana tanrıça/yerel Apollon çifti tarafından yürütülüyor olabilir mi? Bu gün için tüm bu sorular yanıtsız kalmaktadır.

---

54 Graff 2008: 108.

55 Bu görüş ilk kez, Wilamowitz-Möllendorf tarafından ileri sürülmüştür. Bkz. Wilamowitz-Möllendorf 1903: 575-586.; Latacz 2001: 27-29, Resim 35.

56 Korfmann 2001: 67-70.

57 Jameson 1980/1: 213–232.

58 Apollon etimolojisi için Bkz. LIMC II/1: 183.

59 Burkertt 1975: 1–21.

2001-2010 YILI KLAROS KAZILARI SONUÇLARI

2001 yılında Klaros kutsal alanında başlayan dördüncü dönem kazılarında ilk amaç, önceki kazı döneminde başlanmış ve bitirilmemiş çalışmaları tamamlayarak, gerek kronolojik gerekse kültsel açıdan tartışmalı konulara açıklık kazandırmaktı. Bu amaçla ilk çalışma alanı olarak, küçük sondajlarla açılıp, daha sonra kapatılmış olan ve kutsal alanın baş tanrısı Apollon'a adanmış olan sunakların bulunduğu Apollon sektöründe çalışmalara başlandı. 2003-2008 yılları arasında gerçekleştirilen kazılarda, kutsal alanın, Myken Dönemi'ni işaret eden taş balta,[60] Geç Hellas IIIB/C 'ye tarihlenen bronz bıçaklar,[61] seramik terminolojisinde stirupp jar olarak geçen ve Geç Hellas IIIC'ye tarihlenen bir kap parçası,[62] bronz ok uçları,[63] keman yaylı submyken fibula,[64] ayrıca çok sayıda pişmiş topraktan insan ve hayvan figürinleri bulundu. Bunlar arasında Geç Hellas IIIB'ye tarihlenen iki psi figürini de ele geçti. 2001 yılından itibaren yürütülen çalışmalarda, seramikten, bronza, pişmiş topraktan, taş baltaya değin, birçok Myken ya da Submyken parça ele geçmiş olmasına karşın tüm ya da tüme yakın ithal bir Myken seramiğinin ele geçmemiş olması nedeniyle tarafımızdan yapılan önerilere şüphe ile yaklaşıldı. Ancak 2008 yılında

Resim 9
Yüksek Ayaklı Kylix (Geç Hellas III A2)

60 Şahin 2007a: 331.

61 Benzerleri için Bkz. Evely 2006: 287, Fig., 5.10, 2-3, Pl., 89, 1 (LH III C).

62 Benzerleri için. Bkz. Furumark 1992: Pl., 100, 175:46 LHIIIC (form 46:False-necked jar).; Mountjoy 1986: 189, Fig. 247, 3 FS 175:46 (stirupp jar).; Mountjoy 2001: 112. Fig. 316 LHIIIC (jug linear).

63 Popham-Lemos 1996: Pl., 128, T 79, A 14.

64 Deshayes 1966: Pl., 87, 6

Resim 10
Arkaik Klaros Apollon Tapınağı'nın batı cephesi.

Resim 11
Arkaik dikdörtgen sunak.

Apollon Sektöründe ele geçen yüksek ayaklı bir Myken kylixi,[65] (Resim 9) Klaros Bilicilik Merkezi'nin Myken Dönemi'nde kurulduğunu gösteren kesin kanıt oldu. Bugünkü buluntular ışığında, Klaros Bilicilik Merkezi'nin, Delphoi Bilicilik Merkezi'nden[66] daha erkene tarihlendiği ve antik dünyanın en eski bilicilik

65 Weickert 1957: 119, Taf., 32, 4; Deshayes 1966: Pl., 47, 5; Styrenius 1967: Fig., 39.; Mountjoy 1986: 200, Fig., 268, 3 "FS 217 cup", Submycenaean; D'Agata 2007: 100, Fig., 12, 3-4.

66 Delphoi kutsal alanında, bugüne değin myken malzemesi bulunmamıştır. Kutsal alanın Myken Dönemi, kutsal dışındaki yerleşim yerlerinde ele geçen buluntularla ilintili olarak verilmektedir.

Resim 12
MÖ VI. yüzyıl yapısı.

merkezi olduğu bilim dünyasında da kabul edildi.[67]

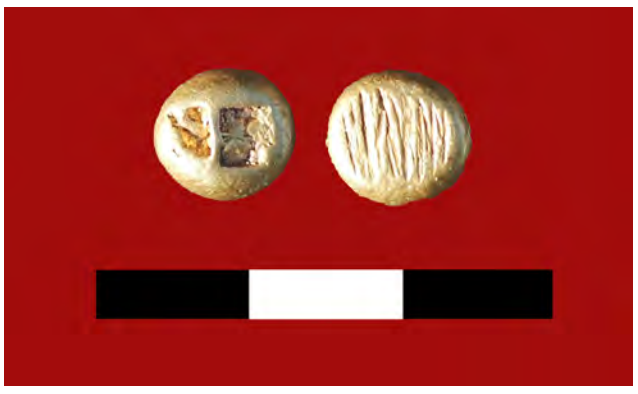
Dördüncü dönem Klaros kazılarının bir diğer önemli sonucu, 2008 yılında, bir sütun tamburu yada kaide olabileceği düşünülen mermer fragmanın bulunuşudur. Bu mermer fragman üzerinde kazıma teknikte yapılmış Apollon figürü ile *Pythios* epitethonu yazılı olan ve MÖ 7. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlenen bu fragman Apollon Pythios'u simgelemektedir. Apollon Pythios kültü, tanrının Delphoi'daki kültüdür ve bu kültün Delphoi'da, MÖ 8. yüzyıl sonu, 7. yüzyıl başlarında ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Apollon Pythios kültünün Klaros'a gelişi, kutsal alanda yeniden bir yapılanma dönemi oluşturur. Bu dönem'de Klaros Apollon Tapınağı (Resim 10), dikdörtgen sunağı, Artemis'e adanmış olan yapı ve sunağı, 2009 yılında bulunmuş olan henüz kime adandığı saptanamamış olan

67 Klaros sonuçları, özel davetli olarak çağrıldığım, *"Delphes, sa cité, sa région, ses relations internationales"*, Table Ronde Internationale, 24-25 Septembre 2010 tarihinde Toulouse'da bildiri olarak sunulmuştur.

Resim 13
En Üstte: Pişmiş toprak boğa figürinleri (Geometrik Dönem).
Resim 14
Solda: Ciddi stil Lyralı Apollon figürini ve Apollon başı (?).
Resim 15
Yukarıda Ortada: Altın kolye ucu (Geometrik Dönem).
Resim 16
Yukarıda: Elektron sikke (MÖ 600-550)

Resim 17
Solda: Bronz üzerine altın yaldızlı heykelcik (MÖ V. yüzyıl).

Resim 18
Sağda: Boyalı bronz kazan kulbu (MÖ V. yüzyıl sonu).

(olasılıkla Leto) dikdörtgen sunak (Resim 11), kutsal yol ve iki tarafında yer alan Apollon'a adanmış kouroslarla, Artemis'e adanmış iki kore kutsal alandaki yeniden yapılanmayı ve güneydeki temenos duvarı da bu yapılanmanın sınırlarını gösteren kanıtlardır. 2010 yılı kazı döneminde Apollon tapınağının güneyinde bulunmuş olan, MÖ 7. yüzyılın ortalarına tarihlenen tüm ve çok iyi korunmuş boyalı antefix de kutsal alanın yeniden yapılanma dönemine ait güzel bir örnektir. Ayrıca 2010 yılı çalışmalarında, Apollon tapınağının güneyinde ortaya çıkarılan büyük bir yapının temelleri, bir tapınak olasılığını gündeme getirmiştir. Bu yeniden yapılanma dönemi ile ilişkili, kutsal alanda ilk kez, MÖ 6. yüzyıla tarihlenen güney temenos duvarları dışında, MÖ 7. yüzyıla tarihlenen sivil mimari bir yapı ile karşılaşılmıştır (Resim 12). Bu yapı içinden, MÖ 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen kaliteli siyah firnis Attika malzemelerinin ele geçmesi, yapının olasılıkla da bir yönetici evi olabileceğini gündeme getirmiştir.

2001-2010 yılları arasında gerçekleştirilen kazı çalışmalarında çok zengin

Resim 19
Karşı Sayfa, Yukarıda: Klaros Mulaj Arkeoparkı

Resim 20
Aşağıda: Hellenistik Apollon Klarios Tapınağı ve Hekatomb.

buluntular ele geçmiştir. Bunlar arasında Tanrı Apollon'a sunulmuş olan pişmiş toprak boğa figürinleri (Resim 13), lyralı ya da kitharalı Apollon figürinleri ve başları (Resim 14), altın takılar, (Resim 15) ve elektron sikke (Resim 16), bronz ya da bronz üzerine altın yaldızlı sunular (Resim 17-18) sayılabilir.

2008-2010 yılı çalışmaları, Klaros'un, antik dünyanın en eski bilicilik merkezi olduğunu ve Klaros'da bugüne değin bilinmeyen Apollon Pythios kültünün gelişi ile kutsal alanda yeniden bir yapılanmanın başlatıldığını, kutsal alanın sınırlarının genişletildiğini ortaya koymuştur.

Apollon Sektörü ve kutsal yola yönelik çalışmaların bir bölümü TÜBİTAK (2008-2011) projesi olarak yürütülmüştür. 2001-2010 yılları arasında, gerçekleştirilen diğer projelerle birlikte İzmir Valiliği İl Özel İdaresinin sponsorluğunda *Klaros Ören Yeri Düzenlemesi* ve *Klaros Kazı Evi Projesi* yer almıştır. 2010 yılı Temmuz ayından itibaren de, İzmir Kalkınma Ajansı projesi olarak *Klaros Arkeopark projesi* (Resim 19, Resim 20) tamamlanmış ve 12 Eylül 2011'de açılışı gerçekleştirilmiş tir. Mulajların tümü Klaros Kutsal Alanı eserleridir. Bu yapısıyla **Klaros Arkeoparkı** Türkiye'deki ilk mulaj arkeoparkıdır.

BİBLİYOGRAFYA

Chamonard vd 1894	J. Chamonard, Ph.-É. Legrand, "İnscriptions de Notion" *BCH* 18, 216-221.
Darga 1976	A.M. Darga, *Eski Anadolu'da Kadın*, İstanbul, 1976.
Doğan 2010	M. Doğan, "Klaros Jeoarkeolojisi Bakımından Ahmetbeyli Vadisi (Menderes-İzmir) Aşağı Kesiminde Kıyı Çizgisi Değişimleri" 25. *AST* 343-366.
Ekinci Meriç 2007	A. Ekinci Meriç, *Metropolis Ana Tanrıça Kült Mağarası*, İzmir, 2007 (Basılmamış doktora tezi).
Fontrier 1878/1880	A. Fontrier, *Le Mouseion kai bibliothèkè tès Euangelikès de Smyrne* 3, 187-214.
Haussoullier 1898	B. Haussoullier, «L'Oracle d'Apollon à Claros» *RPh*. 22, 257-273.
La Genière 1988	J. de La Genière, "1988 Yılı Eylül Ayında Claros'da Yapılan Çalışmanın Raporu" *TAD* 28 , 293-306.
La Genière 1989	J. de La Genière, "Le sanctuaire d'Apollon à Claros" *Anatolia Antiqua* I, 31-35.
La Genière 1990	J. de La Genière, "Le sanctuaire d'Apollon à Claros, nouvelles découvertes" *REG* CIII , 95-110.
La Genière 1991	J. de La Genière,"Klaros Kazıları 1990" *KST* 13., 69-78.
La Genière vd 1992a	J. de La Genière, *Cahiers de Claros I*, Paris, 1992a.
La Genière 1992b	J. de La Genière, «Le sanctuaire d'Apollon à Claros, découvertes récentes» *CRAI*, 1992b, 195-210.
La Genière vd1992	J. de La Genière, M. Amandry, L. Delattre, J. Rougetet, N. Şahin, M. Schwaller, *Cahiers de Claros I*, 1992.
La Genière 1993	J. de La Genière, «Claros 1992. Bilan provisoire des fouilles dans le sanctuaire d'Apollon», *REA* 95, 1993, 383-397.
La Genière 1995	J. de La Genière "Sanctuaire d'Apollon à Claros, fouille de 1994" *KST* XVII/2 (1995), 47-51.
La Genière 1996	J. de La Genière "Bilan sommaire des découvertes récentes à Claros" *Anatolia Antiqua* IV (1996), 303-309.
La Genière 1998a	J. de La Genière "Bilan provisioire de dix campagnes de fouilles" *REA* 100/ 1-2 (1998), 235-256.
La Genière 1998b	J. de La Genière, «Hécatombes à Claros» *Architettura Urbanistica Società nel Mondo Antico. Fondazione Paestum Tekmeria* 2 (1998), 79-84.
La Genière ve diğerleri 2003	J. de La Genière, V. Jolivet, E. Collas-Heddeland, M. Dewailly,Ph. Gauthier, R. Robert, N. Şahin, St. Verger, *Cahiers de Claros II. L'aire des sacrifices*, Paris.
La Genière 2007	J. de La Genière, «Sanctuaire d'Apollon à Claros. État de la question» dans J. Cobet et al., *Frühes Ionien eine Bestandsaufnahme*. Panionion–Symposion Güzelçamlı 26. September-1. Oktober 1999, Mainz am Rhein, 2007, p. 179-185, Taf. 22, 3.
Macridy 1905	Th. Macridy, "Altertümer von Notion" *JOAI* VIII , 161-173.
Macridy 1912	Th. Macridy, "Antiquités de Notion II" *JOAI* 15, 36-67.
Macridy vd 1915	Th. Macridy, Ch. Picard, "Fouilles du hiéron d'Apollon Clarios à Colophon" *BCH* 39, 33-52.
Picard 1922	Ch. Picard, *Ephèse et Claros. Recerches sur les sanctuaires et les cultes de l'Ionie du Nord I-III*, Paris. IIIC Settlement at Xeropolis, Supp. Vol. 39, Oxford, 2006.
Robert 1954	L. Robert, *Les Fouilles de Claros*. (conférence à Ankara, 1954) 5-27.
Robert 1959	L. Robert, "Rapport sur les fouilles de Claros en 1958" *TAD* IX/1, 35-36.

Robert 1960	L. Robert, "Fouilles de Claros 1959" *TAD* X/1 (1960), 58-59.
Robert vd 1989	J. et. L. Robert, *Claros I. Décrets Hellénistiques*, 1989.
Schuchhardt 1886	C. Schuchhardt, "Kolophon, Notion und Klaros" *AM* , 398-434.
Şahin 1989	N. Şahin,,"Nouvelles fouilles de Claros: les terres cuites de Claros du sondage 1 (1998)" *Anatolia Antiqua* I , 22-31
Şahin 1992	N. Şahin, "Les terres cuites du sondage 1a" *Cahiers de Claros* I, 51-57.
Şahin 1993	N. Şahin, "L'Iconographie d'Apollon Clarien Lyriste" *Musikarchäologie in der Ägais und Anatolian Internationales Kolloqium* 12-16 Avril, İzmir.
Şahin 1998a	N. Şahin, *Klaros. Apollon Klarios Bilicilik Merkezi*, İstanbul, 1998.
Şahin 1998b	N. Şahin, "Apollon Klarios Kutsal Alanının Su Sorunları ve Eserlerin Korunmasına Yönelik Önlemler" *Second Symposium on Coastal and Environmental Problems* 14-16 November (1997), 809-828.
Şahin 1999	N. Şahin, "Yeni Buluntular Işığında Lyra'lı Apollon Klarios İkonografisi" *Anatolian & Thracian Studies in Honour of Zafer Taşlıklıoğlu* I, 199-212.
Şahin 2002	N. Şahin, "Bilicilik Merkezi Klaros" *İzmir Kent Kültürü Dergisi* 5, 243-253.
Şahin vd. 2003	N. Şahin, A. Ersoy, C. Tanrıver, I.Şahin, S. Akat, "Klaros 2001 Kazıları" *KST* 24/2 2003, 81-90, Resim 1-8.
Şahin vd. 2004	N. Şahin, C.Tanrıver, I.Şahin, A. Ersoy, D.S.Akar, S. Akat, Ş.Ful "Klaros 2002 Yılı Kazı, Restorasyon ve Restorasyon ve Epigrafi Çalışmaları" 25. *KST* 2, 73-86, Resim 1-8.
Şahin vd. 2005	N. Şahin, C.Tanrıver, I.Şahin, A. Ersoy, "Klaros 2003" 26. *KST* 1, 291-299, Resim 1-8
Şahin 2007a	N. Şahin, "Notion-Klaros-Kolophon Üçgeninde Myken Sorunu" *Çoşkun Özgünel'e 65.Yaş Armağanı*, 329-338.
Şahin 2007b	N. Şahin, "Antik Dönemde Sağlık" *5. Halk Kongresi* 7-9 Şubat 2007 İzmir, 2007, 5-18.
Şahin vd. 2007	N. Şahin, N. Şahin, C.Tanrıver, D.S.Akar, E. Taştemur, Ö.Ürkmez, İ.Önol, "Klaros 2005 (5. Yıl)" 28/1. *KST*, 589-602, Resim 1-15.
Şahin vd. 2008	N. Şahin, N. Şahin, C.Tanrıver, D.S.Akar Tanrıver, E. Taştemur, İ.Önol, E. Doğan, Ö.Ürkmez, "Klaros 2006" 29/3. *KST*, 427-441, Resim 1-14.
Şahin 2008	N. Şahin, "A la lumière des découvertes récentes: Relations de Claros avec Notion et Oracles de Manto" I er. Symposıon International of the Oracle in Ancient Times and the Cult of Apollo in Asia Minor, 17-20 August 2005, İzmir. *Arkeoloji Dergisi* 2008/2, 213-226.
Şahin vd. 2009	N. Şahin, E. Taştemur, G. Dallık, İ.Önol, "Klaros 2007" 30/2. *KST*, 113-128.
Şahin vd, 2010	N. Şahin, E. Taştemur, D. Karaman, G. Dallık, E. Doğan, D. Tari, "Klaros 2008" 31/3. KST , 247-260.
Zgusta 1964	L. Zgusta, *Kleinasiatische Ortsnamen Beiträge zur Namensforschung* , Neue Folge. Beiheft 21, Prag,1964.

MİLAS-TKİ KAZILARI

Aytekin Erdoğan [1]
Mehmet Nezih Aytaçlar [2]

Resim 1
Hüsamlar/Mengefe
Sektörü Hava Fotoğrafı.

Muğla İli Milas İlçesi'ndeki Türkiye Kömür İşletmeleri (TKİ) Yeniköy Linyit İşletmesi dekupaj sahası içinde kalan Çakıralan Köyü'nün 1 km. güneyindeki Belentepe Mevkii'nde 2006 yılı sonlarında kömür çıkartma işlemleri sırasında iş makinelerinin Hellenistik döneme ait tonozlu bir mezarı kısmen tahrip etmesi sonucunda çalışmalar durdurulmuş ve Milas Müze Müdürlüğü alanda kurtarma çalışmaları yapmıştır. TKİ ile T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü arasında Yatağan-Börükçü Mevkii'ndeki kültür varlıkların araştırılmasına yönelik protokole dayandırılarak, Belentepe'de ve 2007 yılı sonlarında defineciler tarafından tahrip edildiği ihbarıyla fark edilen Hüsamlar Köyü

1 Yrd. Doç. Dr. Aytekin Erdoğan, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Bornova - İzmir (*aytekin.erdogan@ege.edu.tr*)

2 Öğr. Gör. Dr. Mehmet Nezih Aytaçlar, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Bornova - İzmir (*naytaclar@yahoo.com*)

Resim 2
Belentepe Sektörü 2011/07 no.lu mezar, karşı duvarda nişler.

Mengefe Mevkii'nde (Resim 1) Selçuk Üniversitesi'nden *Prof. Dr. Ahmet Tırpan* 2007 ve 2008 yıllarında arkeolojik kazı ve araştırmaları sürdürmüştür.[3] 2008 yılında TKİ ile T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü arasında yapılan yeni protokolle Milas Müzesi sorumluluk alanında kalan bölgelerdeki kültür varlıklarının kazı ve araştırmasının 2009 yılından itibaren Milas Müzesi Müdürlüğü başkanlığında sürdürülmesine karar verilmiştir. Milas Müze Müdürü *Erol Özen*'in talebiyle, 2009-2011 yıllarında, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü'nden *Yrd. Doç. Dr. Aytekin Erdoğan* ve *Öğr. Gör. Dr. Mehmet Nezih Aytaçlar* söz konusu kazı ve araştırmaların bilimsel danışmanlığını üstlenmişlerdir.

Daha önce kazısı yapılan alanlar yanı sıra kömür dekupaj sahalarında ortaya çıkarılan yeni arkeolojik alanlarda kazılar sürdürülmüş; ayrıca geniş çaplı yüzey araştırmaları ve koruma projeleri gerçekleştirilmiştir. Yeniköy Linyit İşletmeleri dekupaj çalışmalarının yürütüldüğü alan temel olarak Değirmendere (=Dereçay) ve kollarının çevrelediği havzadır ve kuzeyde Işıkdere ile Karacaağaç Köyleri; batıda Karadağ ile Bayırköy; doğuda Yoğunoluk, Çakıralan, Dereköy ile Pinar

3 Gider 2009; Ekici 2009; Gider 2010; Ekici 2010.

köyleri; güneyde ise Hüsamlar köyü ve Kartal Deresi Vadisi ile sınırlanır. Söz konusu bölge antik çağda kuzeybatıda Hydisos (Karacahisar) ve güneyde Keramos (Ören) kentleri arasındadır. Ne antik metinlerde, ne de modern arkeolojik araştırmalarda bu iki kent arasında önemli bir yerleşim birimine rastlanır. Başka bir deyişle bölge, Hydisos ya da Keramos kentlerinden birinin khorası içinde düşünülmelidir ya da farklı dönemlerde farklı kentlerin khorasına dahil olmuştur. Keramos kentiyle ilişkili 'köy birlikleri'nden *Strabon* bahseder (14.2.25). Ancak bölgenin Keramos'a olan coğrafi yakınlığına rağmen, Kocaçay'ın oluşturduğu derin kanyonun (Kartalderesi Vadisi) Keramos'la kentin kuzeyindeki bölgeler arasında ciddi bir engel oluşturduğu hatırlanmalıdır. *Paton* ve *Myers*, Keramos-Mylasa yolu için Dereköy-Işıkdere-Karacahisar güzergahını önerir.[4] Keramos-Mobolla yolu için ise Kartalderesi vadisinin güneyinden ya da daha büyük ihtimalle kuzeyinden, Pinar Köyü üzerinden geçen bir güzergah önerirler. Işıkdere yakınlarındaki ve Pinar Köyü'nün güneyindeki Kartaldere'ye bakan sırtlarda yer alan savunma yapılarını bu yollarla ilişkili olarak yorumlarlar.[5] Ne yazık ki Sekköy'de ele geçen çok sayıda yazıta rağmen bölgenin hangi kentin khorası içinde olduğuna dair ipuçları yoktur.[6] Aşağıda kısaca tartışılacak yüzey araştırmalarının işaret ettiği gibi, bölgedeki hemen her tepecikte savunma yapıları, mezarlık alanları ya da yerleşimler (tek ya da gruplar halinde domestik yapılar) izlenir.[7] Geç antik çağda bu tabloya endüstriyel alanlar da eklenir.

GEÇ GEOMETRİK DÖNEM NEKROPOLİS ALANLARI

Çakıralan Köyü Belentepe Mevkii, Hüsamlar Köyü Mengefe Mevkii ve Hüsamlar Köyü Bakırlı Mahallesi'nde Geometrik Döneme tarihlenen nekropolis alanları bulunmuştur. Birbirlerinden kuş uçuşu birkaç kilometre uzaklıktaki bu mezarlık alanlarının Geç Geometrik dönemden başlayarak Hellenistik döneme kadar kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak devamlılığın izlenmesine rağmen, Arkaik ve Klasik dönemlere tarihlenebilecek mezarların sayısı çok azdır. Söz konusu nekropolis alanlarına ait muhtemel yerleşmelerin izlerine ise ne yazık ki

---

4 Paton ve Myers 1896: 191; Paton ve Myers 1897: 38-40; ayrıca bkz. Debord 2001: 17 ve sayfa 19'daki harita.

5 Paton ve Myers 1896: 191; Paton ve Myers 1897: 38-40.

6 Bresson vd 2001: 216-237. Yazıtlar Sekköy'ün önemli bir askeri yerleşme olduğuna işaret etmektedir.

7 Paton ve Myers 1896: 269; Kızıl 2008; Kızıl ve Öztekin 2009; Kızıl ve Öztekin 2010.

Resim 3
Hüsamlar/Bakırlı Sektörü, 2010/01 no.lu mezar. Önde dromos, arkada mezar odasında niş.

rastlanamamıştır. Ancak bölgede aralarında kısa mesafeler olan en az üç nekropolis alanının varlığı, Geç Geometrik dönemde dağınık ve yoğun bir yerleşimin söz konusu olduğuna işaret eder.

Geç Geometrik mezarların büyük kısmı dörtgen planlı, ana kayaya oyulmuş mezarlardır. Yerel kireçtaşından (olasılıkla mezarın kazılması sırasında elde edilen doğal malzeme) işlenmemiş bloklarla mezarın çevresinde duvar örülmüştür.[8] Mezar boyutları farklılaşır ve daha büyük olanlarında mezar yan yüzlerini oluşturan duvarlarda kaydırma tekniği kullanılarak çatı aralığı daraltılmıştır. Çatı, mezarın boyutuna uygun olarak, tek ya da daha fazla kireçtaşı plaka ile örtülüdür. Mezar zemini çoğu zaman kabaca düzeltilmiş anakaya ve nadir bazı örneklerde plaka taşlar ile kaplıdır. Büyük boyutlu mezarlarda mezarın dar kenarlarında sekiler; duvar içine ankastre edilmiş plaka taşlarla oluşturulmuş raflar (kısa kenar boyunca ya da köşelerde) ve bazen uzun kenarlar içinde nişlere rastlanmaktadır (Resim 2). Mevcut buluntular söz konusu niş ve sekilerin sunu ve urne kaplarını yerleştirme amaçlı olarak kullanıldığına işaret eder.[9] Aynı şekilde büyük boyutlu mezarlarda sıklıkla mezarın kısa kenarlarında, ancak Hüsamlar/Bakırlı mezarında görüldüğü gibi bazı durumlarda uzun kenarlarında yer alan dromoslar da

8 Özellikle çocuk mezarlarında ortostatik plaka taşlarla oluşturulmuş basit kist mezarlara da rastlanır. Geç Geometrik mezarlarda uzun kenarların hafifçe dışbükey olarak inşa edilmesi sık rastlanan bir özelliktir.

9 2007-2008 kazılarında söz konusu seki ve raflar üzerinde inhumasyon gömülerin yer aldığı da gözlenmiştir ve en azından bir örnekte hoker pozisyonundaki iskeletin *in situ* bulunması primer gömüye; mezarın yeni gömüler için kullanılması aşamasında erken gömülere ait kalıntıların basitçe kline/seki/raf üzerine kaldırılmadığına işaret eder (Gider 2009: 255, n. 34).

Resim 4
Belentepe Sektörü, dromoslu Geometrik dönem mezarları (2011/19 ve 2011/15).

kullanılmıştır (Resim 3). Çoğu durumda birden fazla gömünün tespit edilmiş olması dromosların işlevine işaret eder. Dromoslar dörtgen ya da kabaca dairesel formdadır. Mezar odasındaki mimariye benzer taş örgüsü, üst uca doğru daralma, plaka taşla örtülmüş çatı dromoslarda da izlenir. Çoğu örnekte dromos zemini mezar odası zemininden yüksektir. Dromosla mezar odası arasında, trilitik bir kapı sisteminin kullanıldığını ve kapının tek bir plaka taşla kapatıldığını gösteren örnekler mevcuttur (Resim 4). Geç Geometrik dönem mezarlarında yön birliği izlenmemiş, arazinin fiziki yapısına uygun olarak farklı doğrultular kullanılmıştır. Mezarlarda tekli gömüler kullanıldığı gibi, çoklu gömülere de rastlanmaktadır. Çoklu gömü örneklerinde, erken gömülerin basitçe mezarın bir kenarına süpürüldüğü izlenir. İnhumasyon (hoker ya da sırtüstü pozisyonunda) gömüler yanı sıra kremasyon da yaygın olarak kullanılmıştır. Cesedin başka bir alanda yakıldığı ve kül/artıkların urne içinde mezara yerleştirildiği sekonder kremasyon yöntemi kullanılmıştır. Birkaç kesin olmayan bulgu dışında, kazısı yapılan alanlarda yakma alanı olarak kullanılmış bir yer tespit edilememiştir. Her ne kadar henüz bölgenin seramik ve metal artefaktları üzerinde sağlıklı bir kronolojik sekans oluşturacak bilgilerden yoksun olsak da, buluntuların homojen yapısı gömü sürecinin geniş bir zaman aralığına yayılmadığına, Geç Geometrik dönem içinde mezarların kullanıldığına işaret etmektedir.

Resim 5
Hüsamlar/Bakırlı Sektörü, 2010/01 no.lu mezar metal buluntuları.

Kuzeybatı Karia'da düzensiz yerel taşlarla örülmüş, dörtgen planlı çukur mezarlara Submyken döneminden beri rastlanır.[10] Geç Geometrik dönemde daha çok örnek görülür.[11] Paros mezarları hem dönem, hem de mimari yapı itibarıyla

10 Boysal 1969: 10-14, res.15-23. Çömlekçi mezarları genellikle daha sığdır. Dörtgen (en büyük örnek 1,30 x 2,50 m. boyutlarında ve 1,23 m. yüksekliktedir) ya da yuvarlak planlıdır. En az bir korunmuş örnekte mezar plaka taşla kapatılmıştır. Mezar no.1'in kısa kenarında bir seki izlenmektedir.

11 Lagina yakınında Bozukbağ Mevkii'nde duvar örgülü, dörtgen planlı, çatıları levha taşlarla örtülmüş çukur mezarlar bilinmektedir (Boysal 1970). Örneklerin hiç birinde dromos yoktur. Bazı örneklerde kısa kenarlarda ortostatik plaka taşlar kullanılmıştır (ibid. Mezar 4-5, res.7-8). Bazısında zeminde plaka taş döşeme vardır (ibid. Mezar 1, res.5). Buluntuları korunmuş örnekler Geç Geometrik-Subgeometrik döneme tarihlenebilir (ibid. res.15-17). Aynı yerde açığa çıkarılan ortostatik plaka taşlarla oluşturulmuş kist mezar MÖ 6. yüzyıla tarihlenmektedir (ibid. res.9:a-b). Emirler Mevkii'ndeki mezarın Bozukbağ Geç Geometrik mezarlarıyla benzer mimari özellikler göstermesi, duvar örgülü çukur mezarların en azından MÖ 4. yüzyıl başlarında da kullanıldığına işaret eder (ibid. res. 12-13, 20-24). Beçin mezarları da benzer mimari özellikleri paylaşır. Dörtgen planlı, düzensiz taşlardan örülmüş duvarları olan çukur mezarlar olasılıkla plaka taşlarla kapatılmaktadır. Geç Geometrik Dönemden başlayarak Arkaik döneme kadar kullanım gördükleri anlaşılmaktadır (Akarca 1971: 3, lev.4). Beçin'de yalnızca bir yönü taş duvarla örülmüş çukur mezarlar (Aslan ve Kızıl 2007: 83, fig.3-5; Kızıl 2009: res.4) ya da yalnızca anakayaya oyulmuş çukurlar içine gömüler (Polat 2009: 133, fig.2) de bilinmektedir.

Resim 6
Hüsamlar/Bakırlı Sektörü, 2010/01 no.lu mezar seramik buluntuları.

Milas-TKİ kazıları Geç Geometrik mezarları ile uyum gösterir.[12] Milas-TKİ kazıları Geç Geometrik mezarlarında ölü hediyesi olarak bırakılan fibulaların da, "adalar" grubuyla yakın ilişkisi dikkat çeker.[13] Bu anlamda Batı Anadolu çerçevesinden çok, Kyklad ve Dodekanessos adalarıyla ilişkili bir kültürel bütünlük göz önüne alınmalıdır. Kuşkusuz yerel taşlarla kabaca örülmüş duvarları olan dörtgen planlı çukur mezarları Geç Geometrik döneme özgü bir tipoloji kabul etmek mümkün değildir. Milas-TKİ kazılarında aynı mezar tipinin Hellenistik döneme kadar varlığını korumuş olduğu anlaşılmaktadır. Hüsamlar-Bakırlı mezarının yakın çevresinin taş ocağı olarak kullanılmış olmasının gösterdiği gibi, mezarlık alanlarında jeolojik olarak zaten kolayca çıkarılabilecek tabakalar halinde bulunan yerel taş mimari yapıyı belirlemiş; yalnızca mezarlarda değil duvar örgülerinde plaka kireç taşından benzer konstrüksiyon uygulanmıştır. Öte yandan yakın çevre içinde kabul edilebilecek başka Geç Geometrik nekropollerde farklı mezar tiplerine

12 Zaphiropoulou 1994: 130-131, fig.9-11.

13 Caner 1983 ve Sapouna-Sakellarakis 1978'de "Inseln"; Blinkenberg 1926'da "types des îles" grubu içinde sınıflanan tipler Milas-TKİ kazıları Geometrik mezarlarında da çok sayıda örnekle temsil edilmektedir.

Resim 7
Sol Üstte: Belentepe Sektörü 2011/07 no.lu mezar urnesi.
Resim 8
Sol Ortada: Belentepe Sektörü 2011/08 no.lu mezar hediyesi amphoriskos.
Resim 9
Sağda: Belentepe Sektörü 2011/02 no.lu mezar buluntuları.
Resim 10
Sol Altta: Hüsamlar/Bakırlı Sektörü, 2010/01 no.lu mezar hediyesi skyphos.

rastlanır. Hydai'de oygu oda mezarlar[14] ve İasos'da ortostatik plaka taşlarla oluşturulmuş kist mezarlar[15] Geç Geometrik dönemin temel mezar tipleri olarak görülür.

Geç Geometrik dönem mezarlarında hem inhumasyon, hem de kremasyon gömülere ait izler vardır. Antropolojik incelemeler tamamlanmadığı için gömü tercihinde yaş veya cinsiyetin rolü henüz bilinmemektedir. Urne olarak kullanılan krater ya da dinos olarak tanımlanabilecek hybrid kaplar dışında mezarlara sunu olarak nadiren seramik bırakıldığı, öte yandan fibula, yüzük, vb. bronz objelerin temel sunu grubunu oluşturduğu gözlenmektedir (Resim 5). Bölgedeki Hydai, Beçin, Stratonikeia gibi merkezlerin çağdaş mezarlarından farklı olarak, içki kaplarının temel seramik buluntuları oluşturmadığı dikkat çeker. Kotyle ve skyphos örneklerine nadir rastlanır. Milas-TKİ Kazıları Geometrik dönem mezarlarında ele geçen seramik buluntular iki temel grup altında sınıflanabilir. Buluntuların %65-70'i başka merkezlerden form ve bezeme şeması olarak iyi tanınmayan seramiklerdir ve olasılıkla yerel üretimdir. Basit bandlar, dalga çizgiler ile bezeli ya da kırmızı/siyah perdahlı krater ya da dinoslar; (Resim 6 üst sıra, Resim

14 Diler 2002: çiz.1-2; Diler 2006: 116, res.11. 20'den fazla gömünün yapıldığı mezarlar Geç Geometrik dönemden başlayarak Arkaik dönem içlerine kadar kullanılmıştır. Hem duvar örgüsü kullanılmamasıyla, hem de 7,50/8,00 x 5,50 metre boyutlarıyla tamamen farklı bir tip oluşturular.

15 Levi 1972: 469-470, fig.9-11. Ayrıca lahit (ibid. fig.12-14) ve pithos mezarlar (ibid. fig.4-5) da bilinmektedir. D. Levi Iasos nekropolisini Protogeometrik döneme tarihler ve yerleşmenin Geç Bronz Çağı'ndan itibaren devamlılığını vurgular. Öte yandan, F. Berti mezarları Orta Geometrik-Subgeometrik dönem arasına yerleştirir ve büyük kısmının Geç Geometrik döneme ait olduğunu düşünür (Berti 2007: 445). J.N. Coldstream ve I. Lemos da Iasos mezarları için Geometrik Dönemi önerir (Coldstream 2008: 492; Lemos 2007: 720). Iasos buluntusu fibulaları E. Caner Tip IIIa/b, IVc ve VIa grupları içinde sınıflamıştır ve bu tipler genel olarak Geometrik/Arkaik dönemlere özgüdür (Caner 1983: 24, no.44, 49-54, 75, 114A.B, 117, taf.3-5 ve 8).

Resim 11
Solda: Belentepe Sektörü 2011/24 no.lu mezar hediyesi amphoriskos.

Resim 12
Sağda: Mengefe Sektörü 2011/04 nolu mezar hediyesi krater.

7) el yapımı küçük olpe/maşrapalar, el yapımı fincanlar (Resim 6 altta soldan ikinci) ve omuzdan dikey kulplu amphoriskoslar (Resim 8) bu grubun temel formlarıdır. Daha küçük olan grup Mylasa (Beçin), Stratonikeia, Hydai gibi iç Karia yerleşimlerinden iyi tanınan Geç Geometrik seramiklerdir ve olasılıkla buralardan ithal edilmişlerdir. Bunların arasında derin kuşlu kotyleler;[16] (Resim 9) dikey çizgi gruplarının oluşturduğu metoplar içinde yatay/diagonal çizgilerle bezenmiş skyphoslar;[17] (Resim 6 altta sağdan ikinci, Resim 10) "dark ground" bezeme şemasında rezerve bandlar ve panel içinde dalga-çizgi ya da küçük konsantrik daire setlerinden oluşan motiflerin kullanıldığı krater, amphora, amphoriskos, kotyle gibi formlar;[18] (Resim 6 altta sağ ve sol baştaki amphoralar, Resim 11) monokrom tek kulplu fincanlar;[19] yüksek konik ayaklı, monokrom, kazıma bant ve dalga-çizgi

16 Örnekler için bkz. Akarca 1971: lev.2:4; Evren 2000: lev.3:f; Polat 2009: fig.7; Säve-Södersbergh ve Hellström 1997: fig.28:1; Bulba 2010: taf.42:Sk13.

17 Örnekler için bkz. Özgünel 1977: fig.2; Boysal 1987: res.5; Evren 1991: çiz.4; Stupperich 1994: abb.4; Evren 2000: lev.20; Özgünel 2006: lev.43:b, 45:b-c, 46:a-c, 49:c, 51:a-b; Bulba 2010: taf.20:Ko18-22 ve 21:Ko23-30.

18 Örnekler için bkz. Levi 1967: fig.25; Akarca 1971: lev.1:1, 7.25-26; Evren 2000: lev.6-7; Özgünel 2006: lev.18-19, 34:a-b; Bulba 2010: taf.44-48.

19 Örnekler için bkz. Boysal 1970: res.17; Levi 1972: fig.13:b; Akarca 1971: lev.1:3, 4:17, 5:16, 7:29, 8:39, 9:37 ve 40; Polat 2009: fig.4-5 ve 9; Aslan ve Kızıl 2007: fig.7:2 ve 8:4; Evren 2000: lev.8-9; Özgünel 2006: lev.54-55; Bulba 2010: taf.3:B1-2, 4-7:B3-26 ve 25:Kr7 ve Kr12, 28:Kr21-23.

Resim 13
Belentepe Sektörü 2011/25 no.lu mezar hediyesi bronz fibula.
Resim 14
Belentepe Sektörü 2011/24 no.lu mezar hediyesi bronz yüzük.
Resim 15
Belentepe Sektörü 2011/25 no.lu mezar hediyesi bronz "boncuk".
Resim 16
Belentepe Sektörü 2011/24 no.lu mezar hediyesi bronz kol bandı.

bezemeli krateler[20] (Resim 12) sayılabilir. Söz konusu grupların Mylasa'da ya da yakın çevresindeki bir atölyede üretilmiş olmaları beklenmelidir. Bu seramiklerin ele geçtiği kontekstlerin hemen tümü Geç Geometrik döneme tarihlenmektedir.[21] Metal buluntuların homojen yapısı da göz önüne alınırsa yerel üretilmiş seramiklerin de aynı tarihler içinde düşünülmesi şimdilik makul görünmektedir. MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısı ya da 7. yüzyılın başları mevcut kronolojik çerçeveler içinde önerilebilir.

Metal buluntular içinde en büyük grubu fibulalar oluşturur. (Resim 5 ve 9) Ele geçen bronz fibulalar içinde *Sapouna Skellarakis*'in Tip IIa, IIIa-f, IVb-d, Va ve VIIa örnekleri temsil edilmektedir.[22] En sık rastlanan tipler IIIe (Res.13), IVd, Va ve VIIa'dır. Bu örneklerin en yoğun olarak temsil edildiği merkez Rhodos adası kentleri (Lindos, İalysos ve Kamiros) ise de, Samos, Khios, Ephesos ve diğer Karia merkezlerinden de iyi tanınan tiplerdir.[23] Söz konusu fibulaların bir kısmı için çok dar zaman aralıkları önermek mümkün değilse de, büyük bölümü Geç Geometrik-Erken Arkaik kontekstlerde bulunmuştur. Orta Anadolu tipi fibulalara Milas-TKİ kazılarında rastlanmadığı belirtilmelidir. Bronz yüzük, (Resim 14) boncuk, (Resim 15) spiral, küpe, bilezik, kol bantı, (Resim 16) kama, mızrak/ok ucu, düğme (? Resim 9 alttan ikinci sıra sol) gibi eserler diğer sunular arasındadır. Demir silahlara da sunu olarak rastlanır (Resim 9). Altın ve gümüş takılara ise çok ender rastlanır.

---

20 Örnekler için bkz. Bulba 2010: taf:31.Kr43 ve 32:Kr44.

21 Beçin ve Stratonikeia mezarları dışında henüz yayınlanmamış Hydai mezarları da Geç Geometrik döneme tarihlenir. Kaçak kazılar sonrası Türkiye'deki ve yurt dışındaki müzelere dağılmış olasılıkla Hydai ve Mylasa kökenli buluntular da büyük ölçüde eş zamanlıdır. İasos nekropolisinde bazı kendine özgü form ve bezemelere rastlanır. Söz konusu farklılık İasos'un yukarıda anılan koine'nin dışında kalmasından kaynaklanmış olabileceği gibi, Coldstream'in düşüncelerine uygun olarak İasos mezarlarının bir bölümünün Orta Geometrik döneme tarihlenmesiyle de açıklanabilir (Coldstream 2008: 492). İasos'daki bir kuyu Coldstream tarafından Erken Geometrik döneme tarihlenmiştir (Coldstream 2008: 265; Levi 1963, 563, fig.99) ve buradaki amphoraların birinin omzunda küçük konsantrik daire setlerinden oluşan bir bezeme göze çarpar. Yüksek boyunlu Hüsamlar/Bakırlı amphorası (resim 6 altta solda) için bu tarihleme göz ardı edilmemelidir.

22 Sapouna-Sakellarakis 1978: 41-94, taf.2-39.

23 Levi 1972: fig.12:a, 13:b-c (İasos); Akarca 1971: lev. 4:12-14, 5:19-20 (Beçin); Aslan ve Kızıl 2007: fig.10 (Beçin); Caner 1983: taf. 2:23, 3:44, 4:63, 5:65-68, 70, 75, 7:103A-104E, 8:114A-B (Didyma, Ephesos, Knidos, İasos); Tsakos 2007: taf.27:1 (Samos); Diler 2002: çiz.3 (Hydai); Carstens 2008: fig.27:98a-b (Asarlık); Benter 2002: fig.11 (Hydas); Johansen 1959: abb.28, 161 ve 165 (Exochi).

Mezar buluntuları arasında sosyal tabakalaşmayı işaret eden ciddi farklara rastlanmamıştır. Olasılıkla aile mezarı olarak kullanılan büyük boyutlu ve çoklu gömü yapılmış mezarlarda daha çok buluntu olması normal karşılanmalıdır. Çok sayıda bronz objenin varlığının yüksek bir refah düzeyini yansıttığı görüşüne ihtiyatla yaklaşılmalıdır.

MÖ 4. YÜZYIL YERLEŞİMLERİ

Belentepe ve Hüsamlar/Sarnıçlar kazı sektörlerinde MÖ 4. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen kırsal mimari örneklerine rastlanmıştır. Her iki örnek de temel düzeyinde korunmuş olmasına rağmen; bu döneme tarihlenen kırsal mimari örneklerinin çok az bilindiği göz önüne alındığında önem kazanmaktadır. Hüsamlar/Sarnıçlar kazı sektöründeki yapı iki evrelidir ve ilk evrede çok sayıda depolama çukuru/pithosa ait ize rastlanmıştır. Dörtgen planın, "standart Yunan evi" olarak tanımlanabilecek bir şema göstermediği izlenir (Resim 17). Her iki evre arasında belirgin bir kronolojik farka rastlanmamış; özellikle Attika ithali siyah firnis seramik buluntular ve bir Hekatomnos sikkesi (Resim 18 sol) sayesinde MÖ 4. yüzyılın ilk yarısı sonlanmadan yerleşimin terk edildiği gözlenmiştir. Belentepe sektöründeki yapı da dörtgen planlıdır. Avlu olarak değerlendirilebilecek merkezi bir

Resim 17
Hüsamlar/Sarnıçlar Sektörü MÖ 4. yüzyıl kırsal yapısı.

Resim 18
Solda: Hüsamlar/Sarnıçlar Sektörü'nde,
Sağda: Belentepe Sektörü'nde bulunan MÖ 4. yüzyıl Hekatomnos sikkeleri.

Resim 20
Üstte: Hüsamlar/Bakırlı Sektörü, Hellenistik dönem mezarları.
Resim 19
Altta: Belentepe Sektörü 2011/37 no.lu mezar. Urne olarak kullanılan stamnos ve kase.

alanın kuzeyinde konut alanları ve güneyinde iki odalı işlik alanı olarak tasarlanabilecek plan özellikleri gösterir. Kırsal mimarinin dışsal sınırlamalardan azade olan doğal yapısına uygun olarak, ihtiyaç üzerine ana yapının batısına bir oda ve olasılıkla depo/işliklerin eklendiği; sonradan eklenen bu mekanlarda dörtgen planın bozulmasına aldırış edilmediği anlaşılmaktadır. Belentepe sektöründeki yapıda ele geçen seramik buluntular ve diğer bir Hekatomnos sikkesi, (Resim 18 sağ) Hüsamlar/Sarnıçlar kazı sektöründeki yapı ile çağdaş olarak kullanılıp terk edildiğine işaret etmektedir. Mengefe sektöründeki kazısı süren diğer MÖ 4. yüzyıl yerleşimi ile birlikte değerlendirildiğinde söz konusu dönemde belli bir idari merkezden uzak kırsal yerleşimlerin yaygın olarak kullanıldığı; olasılıkla Mausolos'un yeni politikalarıyla birlikte halkın bu dağınık yerleşimleri terk ederek, idari merkezlerde bir arada yaşamaya zorlandığı anlaşılmaktadır.

HELLENİSTİK DÖNEM NEKROPOLİS ALANLARI

Geometrik dönem mezarlıklarına rastlanan hemen her alanda ve ayrıca Hüsamlar Köyü içinde ve Sarnıçlar sektöründe Hellenistik dönem mezarları da gözlenmiştir. Geometrik dönem - Hellenistik dönem arasında kalan uzun evrede (MÖ 7. yüzyıl başları – MÖ 3. yüzyıl başları) çok az sayıda mezar buluntusu olduğu belirtilmelidir. Belentepe sektöründe Geç Arkaik dönemde Geç Geometrik dönemde inşa edilmiş bir mezarın tekrar kullanıldığı ve Karacaağaç/Işıkdere

Resim 21
Hüsamlar/Bakırlı Sektörü, Hellenistik dönem Dromoslu ve tonozlu oda mezar.

sektöründe MÖ 5. yüzyılda dromoslu, anakayaya oyulmuş bir mezarın kullanıldığı bilinmektedir.[24] Ancak bu dönemlere tarihlenen buluntuların azlığı, bölgedeki nüfusun önemli ölçüde azaldığına işaret eder. Erken Hellenistik dönemle birlikte gömü sayısında belirgin bir artış gözlenir. Hellenistik dönem mezarları, Geometrik dönem mezarlık alanlarında, erken mezarları koruyarak onların üstüne ya da aralarındaki boşluklara inşa edilmişlerdir. Bu dönemde temel olarak üç tip mezar gözlenir. İlki Geometrik dönem mezarları üstünde taşlarla desteklenerek ya da kayaya açılmış basit çukurlar içine yerleştirilmiş urnelerdir. Urne olarak sıklıkla stamnoslar ya da masa amphoraları tercih edilmiş ve kaseler kapak olarak kullanılmıştır (Resim 19). İkinci mezar tipi kayaya oyulmuş dörtgen çukurlar içine ortostatik plaka taşlarla sanduka tipinde ya da daha az sıklıkla duvar örgüsü yapılarak oluşturulmuş gömülerdir (Resim 20). Bu basit gömülerde Geometrik dönem örneklerinden bilinen dromoslu, nişli geniş mezarlara rastlanmaz. Genellikle mezarın eni dikkat çekecek kadar dardır ve cesedin tam olarak sırt üstü yatmasına imkan tanımayıp, hafifçe yan yatırılmasına neden olurlar. İnhumasyon gömülerin gözlendiği bu mezarlarda sikkeler ve çok nadir olarak içki kapları, kandiller, unguenterionlar dışında ölü hediyesine rastlanmamıştır. Dönemin üçüncü gömü tipi düzgün kesilmiş blok taşlarla inşa edilmiş dromoslu oda mezarlardır. Ana kayaya oyularak yapılmış bu oda mezarlarda dromos mezar odasına ulaşabilmek için basamaklıdır. Mezar odası tonoz örtülüdür ve duvarlarda nişler ve bazısında loculus dikkat çeker (Resim 21). Mezar odalarında klineler de kullanılmıştır. Klineler üzerinde inhumasyon gömüler ya da nişlere yerleştirilmiş ostotekler içinde gömülerin kullanıldığı aile mezarları oldukları anlaşılmaktadır. Bazılarının MÖ 4. yüzyıl sonlarından itibaren kullanıma açıldığı oda mezarların büyük kısmı kaçak kazılarla -ya da antik çağda- soyulmuş olmasına rağmen ele geçen ender buluntular, diğer gömü tiplerine oranla çok daha zengin mezar hediyelerinin varlığına

24 Özen vd. 2011: res.9-10.

Resim 22
Hüsamlar/Sarnıçlar Sektörü, MS 5-6. yüzyıl bazilikası ve sağ önde mezarlar.

işaret eder ve elit kesime özgü olduklarını düşündürür.

Hellenistik döneme tarihlenen yerleşim alanları bulunamamış olmakla birlikte Hüsamlar/Mengefe sektöründeki 4. yüzyıl yerleşiminin Hellenistik dönem içinde de sürdüğünü gösteren bulgulara *Prof. Dr. Ahmet Tırpan* başkanlığında sürdürülen kazılarda ulaşılmıştır.[25]

BİZANS DÖNEMİ YAPILARI VE NEKROPOLİS ALANLARI

Kazıların ve yüzey araştırmalarının mevcut verilerine göre, Hellenistik dönem ile Erken Bizans dönemi arasında bölgede bir kopukluk görülmektedir. Roma dönemine tarihlenebilecek yerleşim alanlarına veya mezarlık alanlarına rastlanmamıştır. Hüsamlar/Sarnıçlar sektöründe temel düzeyinde ele geçen yapı bazilika planlıdır. Bu erken Hristiyanlık kilisesinin apsisi kömür çıkartma çalışmaları sırasında tahrip edilmiştir. Zeminin iyi işlenmiş plaka taşlarla döşenmiş olduğu anlaşılan narteksten geniş bir orta nefe ve iki yanda dar neflere geçiş vardır. Yapının kuzey kısmına sonradan beş mekanlı bir ek yapılmıştır (Resim 22). Ana yapıyla arasında bir yağmur suyu drenaj oluğu bırakılan bu ek yapının

25 Ekici 2010: 519. Ayrıca 2010 yılı kazılarında Hüsamlar/Sarnıçlar sektöründe bu döneme ait kırsal bir yapıya ait sınırlı izler bulunmuştur.

Resim 23
Belentepe Sektörü, MS 5-6. yüzyıl mezarı (2011/21).

en azından ortada kalan iki mekanının kabaca taş döşendiği, olasılıkla işlik olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ek mekanlarda bulunan cam parçaları (kandil ve pencere camı ağırlıklı) dışında buluntular çok sınırlıdır ve burada ele geçen kiremit enkazı sayesinde MS 5-6. yüzyıllara tarih vermek mümkündür. Yapının planı da aynı dönemde dini mimaride yaygın kullanılan bir tipi yansıtmaktadır. Biri yapının içinde ve diğerleri batı kısmında olan sanduka mezarlar arasındaki çatı kiremiti ile örtülmüş örnekler de benzer bir tarihi doğrulamaktadır. Mezarların yapıya göre konumlanışı (batıda yer almaları) olasılıkla yapının kullanımdan çıktığı bir döneme tarihlendiklerini, dolayısıyla yapının uzun süre kullanımda kalmadığını düşündürür. Başları doğuya bakacak şekilde yerleştirilmiş iskeletler dışında buluntu yoktur.

MS 11-12. yüzyıllara tarihlenen olası bir demirci işliğine Hüsamlar/Pehlivanoğlu mevkii'nde rastlanmıştır. Ana kayaya oyulmuş, kenarları taşlarla desteklenmiş ve içi sıvanmış büyük su toplama hazneleri bulunan bu alanda ele geçen demir cürufları dikkat çekmiştir. Belentepe sektöründe ayrıca Orta Bizans dönemi basit sanduka (Resim 23) ve çatı kiremiti mezarları da bulunmuş; sırt üstü yatırılmış inhumasyon şeklindeki bu gömülerde dönemin sikkeleri dışında ölü hediyesine rastlanmamıştır.

Belentepe sektöründe Erken ve Orta Bizans dönemlerine tarihlenen iki evreli zeytinyağı ve şarap işlikleri *Prof. Dr. Ahmet Tırpan* başkanlığında yürütülen kazılarda açığa çıkarılmıştır.[26]

26 Gider 2010: 517-518. Benzer bir başka işliğin kazısına 2011 yılında başlanmış, ancak işlik alanına yapılan yoğun Orta Bizans dönemi gömüleri nedeniyle işliğin yapısını ve kullanım dönemini sağlıklı olarak tespit etmek şimdilik mümkün olamamıştır

Resim 24
Hüsamlar/Sarnıçlar Sektörü, Ahmet Ağa Sarnıcı hava fotoğrafı.

SARNIÇLAR

Güneybatı Anadolu'da yaygın olarak kullanılan kümbet tipi sarnıçların çok sayıda örneği Milas ve çevresinden bilinmektedir. Büyük çoğunluğu 19. yüzyıl sonları – 20. yüzyıl başlarında inşa edilmiş bu yapılar üzerinde ne yazık ki yeterli çalışmalar yapılmamıştır. Milas-TKİ Kazıları alanı içinde kalan Ahmat Ağa ve Kadılar sarnıçlarında (Resim 24) bu yapıların inşa tekniklerini, su toplama mekanizmalarını incelemek mümkün olabilmiş ve söz konusu kültür varlıklarının rölöveleri yapılmıştır. Aynı şekilde TKİ istimlak alanında kalan Hüsamlar Köyü'nde yerel mimariye ait tespit çalışmaları sürmektedir.

YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Milas-TKİ Kazıları çok geniş bir alanı içeren ve birbirlerinden birkaç kilometre uzaklıktaki çok sayıda sektörde sürdürülmektedir. Yüzey araştırmalarında bölgedeki hemen her tepecik ya da plato üzerinde kültür varlıklarına rastlanmaktadır. Farklı dönemlere tarihlenen mezarlık alanları (oda mezarlar, kayaya oyma mezarlar, taş tümülüsler), kırsal mimari (çiftlik evleri), endüstriyel alanlar ve savunma yapıları (Resim 25) yüzey araştırmaları sırasında tespit edilmiştir. Yoğun bitki örtüsü bu yapıların kullanım evrelerinin sağlıklı olarak tespit edilmesine imkan vermemektedir. Ancak bölgede sürdürülecek kazıların farklı dönemlere ait

Resim 25
Bağdamlar Köyü/ Dişdağı savunma yapısı planı ve uydu fotoğrafı.

ve farklı karakterde arkeolojik buluntular üzerinde çalışma imkanı sağlayacağı açıktır.

Kazılar ve yüzey araştırmalarının açığa çıkardığı iki gözlemi vurgulamak gerekli olacaktır. İlk olarak bölgedeki yaşamı gösteren çok sayıda nekropolis alanı ve endüstriyel alanla kıyaslandığında sivil mimari örnekleri çok sınırlıdır. Başka bir deyişle ölüler kenti gözlenmekte, ancak *"canlılar"* kentinin nerede olduğu bilinmemektedir. Bu gözlemin gelecek çalışmaların verileriyle değişebileceği göz önüne tutulsa da; bölgenin coğrafi yapısının da dikte ettiği bir *"göçer"* kültürünün tarih boyunca var olduğu, tek bir merkezde toplanmayan dağınık çiftlik evleri veya dayanıksız/yeniden kullanılabilir malzemeden oluşmuş yerleşimler de hesaba katılmalıdır. Bölgenin bu geleneğinin yakın çağlara kadar değişmeden sürdüğüne işaret edecek çok sayıda bulgu vardır. Öte yandan, kazı yapılan hemen her sektörün yakınlarında modern köyler vardır ve buralardaki araştırmalar, aynı noktalardaki antik "köy" yerleşimlerinin varlığını açığa çıkarabilir.

İkinci olarak Geç Geometrik dönem ile Erken Hellenistik dönem arasında ve Hellenistik dönem ile Erken Bizans dönemi arasındaki veriler çok sınırlıdır. Yukarıda tartışılan ve göreceli olarak daha fazla veri sunan MÖ 4. yüzyılın ilk yarısı ayrı tutulursa,[27] bu uzun periyodlar içinde bölgedeki yaşama dair izlerin niye bu kadar seyreldiği, üzerinde durulması gereken bir problemdir. Hem Arkaik dönemin, hem de Roma döneminin güçlü kentleri Mylasa ve Keramos arasında kalan bu bölgede kırsal yerleşimlerin sorunları ve dağılım patternleri sonraki araştırmaların konusu olacaktır.

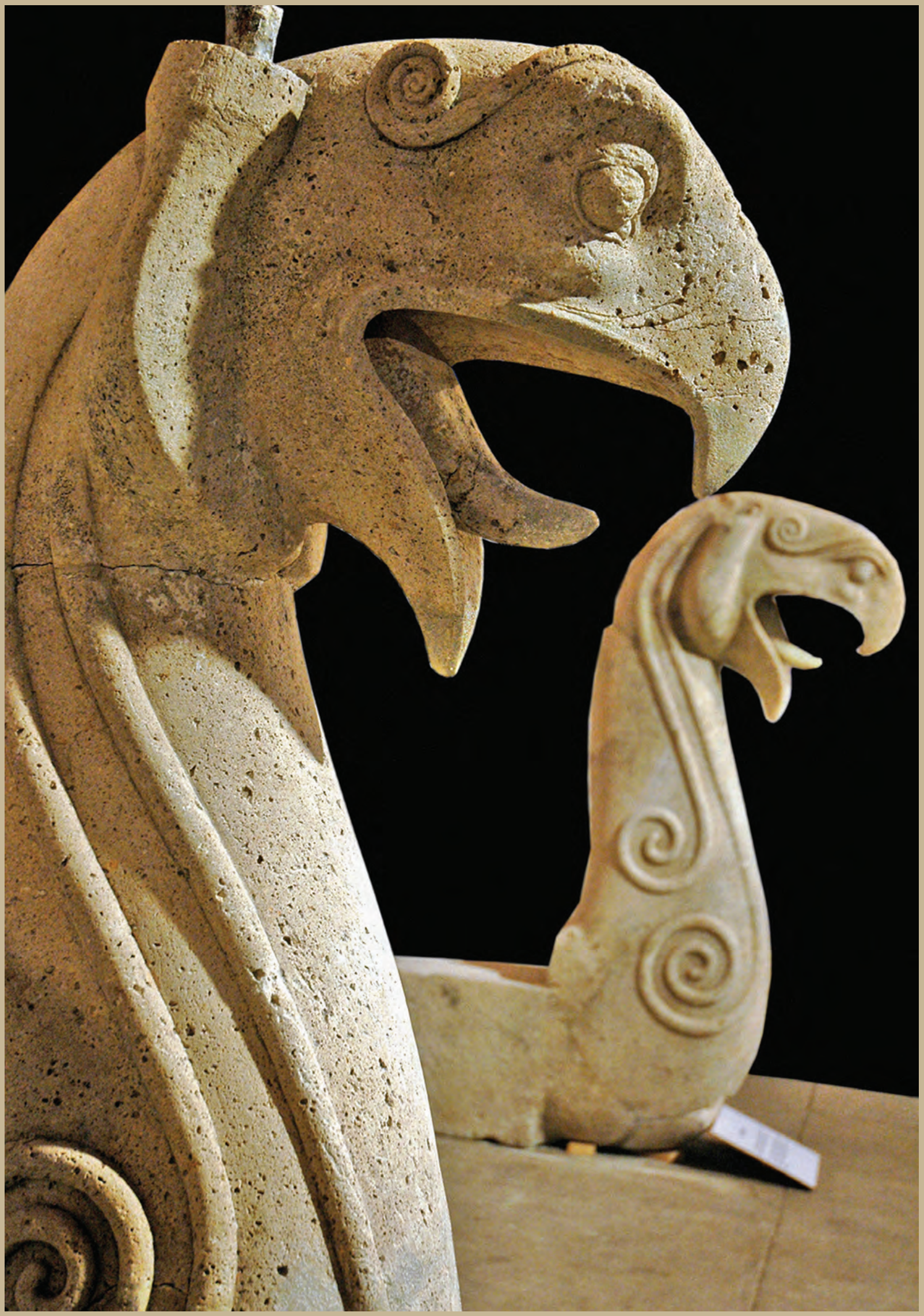
---

27 Söz konusu dönem olasılıkla Mausolos'un politikalarıyla son bulmuş ve Batı Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi bu dönemde stratejik noktalarda savunma yapıları yaygın olarak inşa edilmiştir. Yüzey araştırmalarında varlığı tespit edilen çok sayıda savunma yapısının adı geçen Geç Klasik Dönem'e tarihlenmesi büyük bir ihtimaldir.

BİBLİYOGRAFYA

Akarca 1971	A. Akarca, Beçin, *Belleten* 35:137, 1-37.
Arslan ve Kızıl 2007	N. Arslan, A. Kızıl, A Late Geometric Carian Grave From Beçin, *Anatolia Antiqua* 15, 83-93.
Benter 2002	M. Benter, II. Hydas Yüzey Araştırması 2000, *AST* 19.1, 177-188.
Berti 2007	F. Berti, La necropoli 'geometrica" dell'agora di Iasos, In: W.-D. Niemeier, K. Zimmermann, J. Cobet (eds.), *Frühes Ionien. Eine Bestandsaufnahme, Paionion- Symposion Güzelçamli, 26. September-1.Oktober 1999*, *MilForsch* 5, 437-446.
Blinkenberg 1926	Chr. Blinkenberg, *Fibules grecques et orientales*, *Lindiaka* 5, Copenhagen.
Bresson vd 2001	A. Bresson, P.Brun, E. Varinlioğlu, Les inscriptions grecques et latines, In: P.Debord, E. Varinlioğlu (eds.), *Les hautes terres de Carie*, Paris, 81-305.
Boysal 1969	Y. Boysal, Karya Bölgesinde Yeni Araştırmalar, *Anadolu* 11, 1-30.
Boysal 1970	Y. Boysal, Turgut Kazısı 1969 Yılı Raporu, *Anadolu* 12, 63-78.
Boysal 1987	Y. Boysal, Stratonikeia Nekropolünün Tarihsel Süreci, In: H.R. Çongur (ed.) *Remzi Oğuz Arık Armağanı*, Ankara, 51-69.
Bulba 2010	M. Bulba, *Geometrische Keramik Kariens*, *Peleus* 47, Mainz.
Caner 1983	E. Caner, *Fibeln in Anatolien*, *Prähistorische Bronzefunde Abteilung* XIV.8, München.
Carstens 2008	A.M. Carstens, Tombs of the Halikarnassos Peninsula – The Late Bronze and Early Iron Age, In: P. Pedersen (ed.), *Halicarnassian Studies* 5, 52-118
Coldstream 2008	J.N. Coldstream, *Greek Geometric Pottery: A Survey of Ten Local Styles and Their Chronology*. Revised Second Edition, Bristol.
Debord 2001	P. Debord, Introduction géographique, In: P.Debord, E. Varinlioğlu (eds.), *Les hautes terres de Carie*, Paris, 11-19.
Diler 2002	A. Diler, Damlıboğaz / Hydai Araştırmaları 2000, *AST* 19.1, 225-236.
Diler 2006	A. Diler, Pedasa Geç Protogeometrik Tümülüsü ve Leleglerde Ölü İnancı, In: T. Takaoğlu (ed.), *Anadolu Arkeolojisine Katkılar. 65. Yaşında Abdullah Yaylalı'ya Sunulan Yazılar*, İstanbul, 109-131.
Ekici 2009	M. Ekici, Mengefe Çalışmaları, In: A. A. Tırpan, B. Söğüt, Lagina ve Börükçü 2007 Yılı Çalışmaları, *KST* 30.4, 254-256.
Ekici 2010	M. Ekici, Mengefe Çalışmaları, In: A. A. Tırpan, B. Söğüt, Lagina, Börükçü, Belentepe ve Mengefe 2008 Yılı Çalışmaları, *KST* 31.3, 518-519.
Evren 1991	A. Evren, Tire Müzesi'ndeki Karia Kökenli Kaplar, *TürkAD* 29, 193-224.
Evren 2000	A. Evren, *Efes Müzesi'ndeki Karya Bölgesi Kapları*, Selçuk.
Gider 2009	Z. Gider, Belentepe Çalışmaları, In: A. A. Tırpan, B. Söğüt, Lagina ve Börükçü 2007 Yılı Çalışmaları, *KST* 30.4, 257-258.
Gider 2010	Z. Gider, Belentepe Çalışmaları, In: A. A. Tırpan, B. Söğüt, Lagina, Börükçü, Belentepe ve Mengefe 2008 Yılı Çalışmaları, *KST* 31.3, 516-518.
Johansen 1959	K.F. Johansen, *Exochi: Ein Frührhodisches Gräberfeld*, Copenhagen.

Kızıl 2008	A. Kızıl, 2006 Yılı, Muğla İli, Milas İlçesi ile Ören ve Selimiye Beldelerinde Arkeolojik Yüzey Araştırması, *AST* 25.3, 357-374.
Kızıl 2009	A. Kızıl, 1990-2005 Yıllan Arasmda Mylasa'da Kurtarma Kazılan Yapılan Mezarlar ve Buluntuları Üzerinde Genel Bir Degerlendirme, In: F. Rumscheid (ed.) *Die Karer und die Anderen. Internationales Kolloquium an der Freien Universität Berlin 13. bis 15. Oktober 2005*, Bonn,
Kızıl ve Öztekin 2009	A. Kızıl, İ.Ö. Öztekin, 2007 Yılı, Muğla İli, Milas İlçesi ile Ören ve Selimiye Beldelerinde Arkeolojik Yüzey Araştırması, *AST* 26.3, 293-310.
Kızıl ve Öztekin 2010	A. Kızıl, İ.Ö. Öztekin, 2008 Yılı, Muğla İli, Milas İlçesi ile Ören ve Selimiye Beldelerinde Arkeolojik Yüzey Araştırması, *AST* 27.3, 359-384.
Lemos 2007	I. Lemos, The Migrations to the West Coast of Asis Minor: Tradition and Archaeology, In: W.-D. Niemeier, K. Zimmermann, J. Cobet (eds.), *Frühes Ionien. Eine Bestandsaufnahme, Paionion- Symposion Güzelçamli, 26. September-1.Oktober 1999*, *MilForsch* 5, 713-727.
Levi 1963	D. Levi, Le due prime campagne di scavo a lasos. (1960-1961), *ASAtene* 39-40 (1961-1962), 505-71.
Levi 1967	D. Levi, Le campagne 1962-1964 a Iasos, *ASAtene* 43-44 (27-28 / 1965-1966), 401-546.
Levi 1972	D. Levi, Iasos. Le campagne di scavo 1969-70, *ASAtene* 47-48 (31-32 / 1969-1970), 461-532.
Özen vd 2011	E. Özen, A. Erdoğan, N. Aytaçlar, TKİ-Milas Müzesi 2009 Yılı Kazıları, *19. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu* 175-189.
Özgünel 1977	C. Özgünel, Spätgeometrische Gefässe aus Karien, *AA* 1977, 8-13.
Özgünel 2006	C. Özgünel, *Karia Geometrik Seramiği*, İstanbul.
Paton ve Myres 1896	W.R. Paton, J.L. Myres, Karian Sites and Inscriptions, *JHS* 16, 188-271.
Paton ve Myres 1897	W.R. Paton, J.L. Myres, Researches in Karia, *The Geographical Journal* 9.1, 38-54.
Polat 2009	Y. Polat, The Findings from a Late Geometric Period Grave Uncovered at Beçin, *Anatolia Antiqua* 17, 133-150.
Sapouna-Sakellarakis 1978	E. Sapouna-Sakellarakis, *Die Fibeln der griechischen Inseln*, *Prähistorische Bronzefunde Abteilung* XIV.4, München.
Säve-Södersbergh ve Hellström 1997	T. Säve-Södersbergh, P. Hellström, Excavation at Gencik Tepe 1938, *ActaArch* 68, 75-107.
Stupperich 1994	R. Stupperich, Griechische Vasen in der Sammlung des Archäologischen Seminars der Universität Mannheim, *Themis* 1, 29-48.
Tsakos 2007	K. Tsakos, Die Stadt Samos in der geometrischen und archaischen Epoche, In: W.-D. Niemeier, K. Zimmermann, J. Cobet (eds.), *Frühes Ionien. Eine Bestandsaufnahme, Paionion- Symposion Güzelçamli, 26. September-1.Oktober 1999*, *MilForsch* 5, 189-199.
Zaphiropoulou 1994	Ph. Zaphiropoulou, Une Nécropole à Paros, In: J. De La Genière (ed.), *Nécropoles et sociétés antiques (Grèce, Italie, Languedoc): actes du Colloque international du Centre de Recherches Archéologiques de l'Université de Lille III, Lille, 2-3 Décembre 1991*, *Cahiers du Centre Jean Bérard* 18, Naples, 127-152.

PHOKAİA

Ömer Özyiğit [1]

VI.Türk Tarih Kongresi'nde Foça Kazıları üzerine bir bildiri sunan Akurgal, *"Arkeoloji literatürünün mühim bir desideratum'u olan bu eski Ion şehrinin kazılması, Hellen arkaik çağı keramiği ile İon mimari nizamı için mühim neticeler sağlamıştır"* demişti.[2] Burada Akurgal Phokaia'nın arkeoloji literatüründe önemli bir desideratuma sahip olduğunu vurgulamak istemişti. Yine yıllar sonra Phokaia kazıları tarafımızdan yeniden ele alındığında Akurgal şöyle demişti: *"Gerçekten büyüleyici bir doğa yapısına sahip Phokaia, eski çağın en albenili ve en büyüleyici olduğu gibi en güzel kentiydi"*.[3]

Foça'daki arkeolojik kazılar üç dönem gösterir. Bilimsel nitelikteki ilk kazıları başlatan *Felix Sartiaux* 1913, 1914 ve 1920 yıllarında sondajlar yaptı.[4] Sartiaux'nun tüm bu sondaj kazıları savaş yıllarına rastlar; bu nedenle Sartiaux Foça'da uzun süreli çalışamadı. 1920'lerden sonra Foça'da uzun süre bilimsel nitelikli kazılar yapılmadı.

İkinci dönem kazıları *Ord.Prof. Dr. Ekrem Akurgal* başkanlığında 1952 yılından 1957 yılına kadar kesintisiz sürdü.[5] Kazılar 1970 yılına kadar aralıklarla devam etti. Bu dönem kazıları genellikle yarımada üzerinde yapıldı. Bu kazılar sırasında Phokaia'nın Arkaik dönem katmanının bir bölümü (MÖ 6. ve 7. yüzyıl yerleşmesi) ile Athena Tapınağı'na ait buluntular ortaya çıkarıldı.

---

1 Prof. Dr. Ömer Özyiğit, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Bornova - İzmir (*phokaia_excavations@hotmail.com*)

2 Akurgal 1967: 76.

3 S. Özyiğit, Foça-Phokaia, İzmir 1998, Önsöz ve arka kapak..

4 Sartiaux 1914a: 6-13; Sartiaux 1914b; Sartiaux 1921: 119-129; Sartiaux 1952; Langlotz 1976: 480-481, fig.2.; Morel-Deledalle 1995: 11-18. Hermary 2004: 245-265, figs.1-12.

5 Akurgal 1956a: 13-24; Akurgal 1956b: 33-40; Akurgal 1957: 39; Akurgal 1961: 180, 287, 294-295, figs.252, 262 ; Akurgal 1967: 76; Akurgal 1976: 708-709; Akurgal 1993: 55-59, figs. 8b, 101-108; Akurgal 1995: 30-45; Akurgal 2000: 290-292; Serdaroğlu 1967: 35-40; Bayburtluoğlu 1967: 33-34. Özyiğit 2004b: 109-127.

Kapak Fotoğrafı

2005 yılı kazıları sırasında bulunan Phokaia Athena Tapınağını süsleyen tüf taşından yapılmış 1 ve 2 no.lu griffon protomu heykelleri. (MÖ 6. yüzyılın başları)

Resim 1

Foça ve Phokaia'nın havadan görünüşü. Son dönem kazılarının çalışma alanları:
1. Athena Tapınağı, 2. "Liman Kutsal Alanı" olarak anılan Kybele kutsal alanı, 3. Ceneviz ve Osmanlı dönemi surları, 4. Antik tiyatro, 5. Roma dönemi seramik çöplüğü, 6. Arkaik dönem megaron yapısı, 7. Antik kent merkezi kazıları, 8. Tiyatro tepesindeki Kybele kutsal alanları, 9. Arkaik dönem kent surlarının temel yatakları, 10. Arkaik dönem kent kapısı, 11. Arkaik dönem kent duvarları, 12. Küçük liman, 13. Büyük liman, 14. Phokaia kentinin ilk yerleşim alanı.

Resim 2
Solda: Herodotos'un sözünü ettiğini 1992 yılı kazıları sırasında ortaya çıkarılan Arkaik Dönem kent duvarları (MÖ 590-580).

Resim 3
Sağda: Arkaik dönem kent kapısı. MÖ 546 yıllarında Pers saldırıları sırasında tahrip olmuş. Kapı tabanı üzerinde Perslerin atmış olduğu bir mancınık güllesi özgün konumunda ele geçti.

PHOKAİA'DA SON DÖNEM KAZILARI (RESİM 1)

Uzun bir aradan sonra Foça'daki arkeolojik kazılar 1989 yılında yeniden gündeme geldi.[6] O tarihten bu yana her yıl Phokaia'da arkeolojik kazı çalışmaları sürdürülüyor. 1989 yılından bu yana kentin değişik yerlerinde kazılar yapıldı. Yapılan çalışmalarda önemli sonuçlara ulaşıldı ve kentin yayılım alanı saptandı. Bu son dönem kazılarının sonuçlarının bazılarını sıralayalım.

Son Dönem Kazılarının Bazı Önemli Bilimsel Sonuçları

1. Arkaik dönem yerleşimi, eski kazılar sırasında ileri sürüldüğü gibi yarımada üzerinde değil, ana kara üzerinde yer alıyordu[7] ve bu yerleşim de sur duvarlarıyla çevrilmişti (Resim 1).
2. Herodotos'un sözünü çokça ettiği ünlü surlar, Maltepe tümülüsünün içinde bütün görkemiyle ilk kez 1992 yılında keşfedildi (Resim 1-3)[8]. Bu surların uzunluğu 5 km.'den fazla belki de 8 km.'yi buluyordu. MÖ 590-580 yıllarına tarihlediğimiz bu surların içindeki yerleşim de, bu zaman da belki de dünyadaki en büyük yerleşimlerinden biriydi.
3. Bu surlar içerisinde antik kentin Arkaik dönemde en geniş sınırlarına ulaştığı, Klasik dönemde bu sınırlarını koruduğu, Hellenistik dönemden itibaren kentin sınırlarının küçüldüğü anlaşılıyor. Roma döneminde küçülen kentin çanak çömlek üretim merkezi konumuna dönüştüğü görülüyor. Bizans

---

6 Özyiğit 1991: 127-128.

7 Özyiğit 1997: 1-9, Çiz.1-5, Resim1-15; Özyiğit 1998: 764-765, 770-772, Çiz.1-2, Resim1-6, 18-22.

8 Özyiğit 1994a: 11-36; Özyiğit 1994b: 77-109; Özyiğit 1995: 47-59.

Resim 4
Modern yerleşim içerisinde antik kent merkezi kazılarından bir görünüm.

döneminde ise, kent daha çok yarımada üzerinde bulunuyor olmalıydı. Bugünkü modern kentin ortasında bu katmanlaşmayı MÖ 7. yüzyıldan Erken Bizans dönemine kadar görmekteyiz (Resim 1,4)[9].

4. 1991 yılı kazıları sırasında Anadolu'nun en eski tiyatrosunun ortaya çıkarılışı, son dönem kazılarının önemli bir buluşlarından biridir (Resim 1,5)[10].
5. 1992 yılında Maltepe Tümülüsü içerisinde yapılan kazılar, buranın eski kazılar sırasında ileri sürüldüğü gibi bir höyük olmadığını, bir tümülüs olduğunu ortaya koydu (Resim 1)[11].
6. Maltepe tümülüsünün yığını içinde bulunan Herodotos'un söz ettiği ünlü surlara ilişkin kent kapısındaki kazılar, Perslerin saldırısıyla ilgili savaş delillerini de ortaya koydu. Burada kapı tabanı üzerinde ele geçen mancınık güllesi de dünyada tarihi bilinen en eski mancınık güllesidir (Resim 3)[12].
7. Yapılan kazı çalışmalarında Kybele Kültü'nün Phokaia'da çok önemli olduğu, gerek Athena Tapınağı'nın kuzey yamacında, gerekse adalarda kayaya oyulmuş olarak deniz kıyısında Kybele kaya tapım alanları ortaya çıkarıldı. Bu çalışmalar sırasında eski kazıcıların ileri sürdüğü gibi Titus Livius'un sözünü ettiği Bakkheion Adası'nın, Athena Tapınağı'nın üzerinde yer aldığı yarımada olmadığı, İncir Adası olduğu anlaşıldı.
8. Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal tarafından kentin baş tanrısı Athena için yapılmış olan tapınağın podium duvarları ortaya çıkarıldı ve bu duvarlarla birlikte

---

9 Bkz. Dipnot 6.

10 Özyiğit 1993: 1-22.

11 Özyiğit 1994b: 83.

12 Özyiğit 1994b: 90, Ph.23, 26-27.

Resim 5
1991 yılı kazıları sırasında ilk kez varlığı anlaşılan Anadolu'daki en eski tiyatro (MÖ 340-330).

tapınağın ilk kez MÖ 6. yüzyıl başlarında yapıldığı anlaşıldı. Böylelikle tarihi daha eskiye çekilen bu tapınağın, sur duvarları ile çağdaş olduğu ve MÖ 6. yüzyıl başlarındaki büyük imar etkinlikleri sırasında yapıldığı sonucuna varıldı.[13] (Resim 6-7)

9. Son yıllarda yapılan kazılarda Phokaia'nın ilk kez kurulmuş olduğu alanın, surların dışında kentin güneyindeki yamaç üzerinde bulunduğu anlaşıldı (Resim 1,8)[14]. Bu alanda ele geçen malzemeye göre, İlk Tunç Çağına ait seramiklerle karşılaşıldı. Belki de Phokaia İlk Tunç Çağında kurulmuştu. MÖ II. binin ilk yarısında, Orta Tunç Çağı'na ilişkin mimarlık ve seramik buluntularından sonra, MÖ II. binin ikinci yarısında Myken etkilerini görmekteyiz. Myken seramiğinin yanı sıra, Myken taklidi çok sayıda yerli seramikle de karşılaşıyoruz. MÖ 14.yüzyıla ait oval ev, Phokaia'da planı bilinen en eski yapıdır. Yine aynı alanda MÖ 11. yüzyıl içinde etkinlik göstermiş olan demirci atölyesi de dünyada bilinen en eski demirci atölyelerindendir (Resim 9). Bu atölyenin hemen üzerinde ise, Erken Protogeometrik döneme ait MÖ 10. yüzyıl başından olan iki oval ev de, Anadolu'da İonlara ait bilinen en eski oval yapılardır (Resim 10-11). Bu alanda ve kentin içinde MÖ 7. yüzyıla ait birer megaron da ortaya çıkarıldı.

---

13 Özyiğit 2001: 2-3.

14 Bkz. Dipnot 23...

Resim 6
Phokaia Athena Tapınağı kazı alanından genel bir görünüm.

10. 2000-2001 yıllarında Foça'ya 7 km. uzaklıkta bulunan Pers Mezar Anıtı'nda kazı, restorasyon ve çevre düzenlemesi gerçekleştirildi (Resim 12)[15]. Yaptığımız çalışmalara göre bu mezar anıtının Perslere ait Anadolu'daki en eski mezar anıtı olduğu ve MÖ 546 yılının ilk yarısında Sardes savaşından hemen sonra Pers Kralı Kyros tarafından yaptırıldığı ortaya konuldu. Buna göre Pers, Lydia ve İonialı ustaların ortak projesi olarak gerçekleştirilen, İran'daki örneklerinin prototipi konumundadır; çünkü onlardan daha eskidir.
11. Kentin güney bölümünde ilk yerleşim alanı sınırları içerisinde kalan, Phokaia'nın en görkemli zamanı olan MÖ 6. yüzyıl başlarında iki sunak da belki Apollon ve Artemis ile ilgili olmalıydı (Resim 13)[16]. Bu alandaki nekropolisden (Resim 14) ele geçen bir mezardaki Mısır buluntuları da yine Phokaia'nın Mısır ile olan ilişkilerini ortaya koyar.[17]

---

15 Özyiğit 2002: 181-187; Özyiğit 2003: 333-336, Çiz.1-7, Resim1-3.

16 Özyiğit vd 2000a: 11vd; Özyiğit 2000b: 38-39, Çizim 1-2, Resim 9; Özyiğit 2001, 3-4, Çizim 2, Resim 2-3.

17 Özyiğit 2001: 4, Resim 6-7.

12. Kentin güneybatısına bir burunda yer alan "Ceneviz Kalesi" diye bilinen Dış Kale'nin gerçekte Ceneviz Kalesi olmadığı, bir Osmanlı dönemi kalesi olduğu, Ceneviz Kalesi'nin ise Athena Tapınağı'nın da yer aldığı yarımadanın olduğu anlaşıldı (Resim 1,6). Son dönem kazı çalışmalarının sonucunda söz konusu yarımadanın, ilk kez Arkaik dönemde surlarla çevrildiği, Roma İmparatorluk döneminde de yer yer onarım gördüğü, Cenevizliler tarafından çok büyük bir onarımdan geçirilmiş olduğunu ortaya kondu.[18] Cenevizliler tarafından yapılan bu büyük onarım, Foça'da bir Ceneviz dönemi kalesinin var olduğu söylemini yaratmış olduğu anlaşıldı.

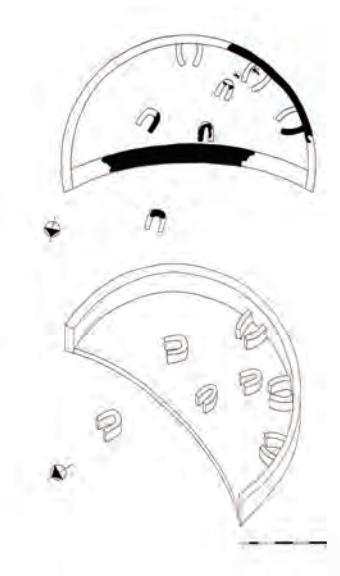
PHOKAİA'NIN KURULUŞU

Antik yazarlara göre, Atinalı önderlerin idaresinde gelen Hellenler, Kymeliler'in izin verdiği yerde ilk yerleşmelerini kurdular.[19] *Josef Keil*, antik yazarların bu ifadesini, Phokaia'lıların Yunanistan'da Phokis'te oturan halkla bir tutmak yanlışında ve İon kolonizasyonunu Attika'ya bağlamak gayretinde olduğunu gösterir.[20] Akurgal, kazılarda bulunan gri seramiklerle, ilk gelenlerin Aioller olduğunu söyler.[21] Pausanias ise İonlar'ın Teos ve Erythrai'dan gelerek Phokaia'ya yerleştiklerini anlatır.[22] Antik kaynaklardan anlaşıldığına göre Phokaia'ya önce Aioller, daha sonra da İonlar geldiler; ancak tarafımızdan yapılan son dönem kazıları,

Resim 8
Anadolu'da en eski Pers anıtı olan Phokaia yakınındaki anıt mezar. (MÖ 546)

Resim 10
Phokaia'da en eski İon evleri. Oval biçimli Protogeometrik döneme ait bu evler, Batı Anadolu geleneğini yansıtıyor. (MÖ 10. yüzyıl başları)

Resim 9
Demirci Atölyesi. Dünyada çelik üreten en eski demirci atölyelerinden biri.
(MÖ 11. yüzyıl)

18 Özyiğit 1994b: 79.
19 Strabon 14. 633; Pausanias 7. 3, 10; Nicolaos de Damascus FGr. H 2. 1, 352 Frgm. 51.
20 Josef Keil, Pauly-Wissowa XX 1, Phokaia 444.
21 Akurgal 1956 b: 38; Akurgal 1995: 32.
22 Pausanias 7. 3, 8.

Resim 11
Protogeometrik dönem oval evlerden birinin duvarı.
(MÖ 10. yüzyıl başları)

bunların kentin ilk yerleşenleri olmadığını gösteriyor. Antik kaynakların bildirdiklerinin tersine, kent çok daha eskilerde vardı; çünkü kentin güneyindeki yamaçlarda, Herodotos'un sözünü ettiği surlardan daha da güneyde, Phokaia'nın ilk yerleşim alanı bulunuyordu. Bu alanda 1996-2004 yılları arasında bilimsel nitelikte arkeolojik kazılar yapıldı. Bu kazılar, İlk Tunç Çağı'nın geç evresine, yani MÖ III. binin ikinci yarısına ilişkin çanak çömlek parçalarının Foça'da en eski buluntular olduğunu ortaya koydu. Bu kazı alanında ele geçen çok sayıdaki bulgu, Phokaia'nın tarihinde önemli değişiklikleri de beraberinde getirdi.

İLK YERLEŞİM ALANI[23] (RESİM 1, 8-11)

Kentin güneyindeki yamaçlarda bir parselde yapılan kazılarda Eski Tunç Çağına ait seramiklere rastlanıldı. Ne yazık ki bu dönem seramiklerinin mimarlık kalıntılarına kazı yapılan alanın küçük olması nedeniyle rastlanılmadı. Orta Tunç Çağı seramiklerinin yanı sıra, bu zamana ilişkin duvar kalıntısı da ele geçirildi. Bu alanda Geç Tunç Çağı'nın başında, MÖ 14.yüzyıla ait planı belirli ilk eve rastlıyoruz. Oval planlı bu ev, Mykenler zamanında kullanılmış olmalıdır. Bu alanda MÖ II. binin ortalarından sonra Myken dönemi seramiklerine de bolca rastlanıldı. Ele geçen Myken dönemi seramiklerinin çoğu özgün olmayıp, yerel üretimdir. Yerli seramiklerin birçoğunun renkli boyalarla boyanmış olduğunu, bazılarının ise gri hamurdan boyasız olarak üretildiğini görüyoruz. Gri Minyas diye anılan perdahlı (açkılı) seramikler de yerlidir. Yerel üretim seramiklerin çoğu, Geç Tunç Çağında Myken kap biçimleriyle aynı profillere sahiptir.

---

23 Özyiğit 1998: 772-782; Özyiğit 2001: 6; Özyiğit 2003: 342, Resim6-7; Özyiğit 2004a: 442-443, 449, Resim3-4; Özyiğit 2004b: 115, fig.1; Özyiğit 2005: 43-50.

Resim 8
Athena Tapınağı'nın güney podium duvarından bir görünüm. İlk kez ikinci dönem kazıları sırasında ortaya çıkarılmış. 1979 yılında kapatılan İon taş işçiliğinin en güzel örneğini gösteren bu duvar, 2010 yılı kazıları sırasında yeniden gün ışığına çıkarıldı. MÖ 600 yılları.

Erken Demir Çağ'a ait Demirci Atölyesinin bu alanda ele geçmiş olması, oldukça önemlidir. (Resim 9) Bu atölyenin şimdiye dek bilinen en eski demirci atölyesi oluşu, önemini daha da artırır. MÖ 11. yüzyıl başlarından aynı yüzyıl sonlarına kadar kullanılmış olan demirci atölyesi, yarım yuvarlak bir terasın üzerine kurulmuştu. Üzerinde de at nalı biçiminde çok sayıda demirci ocağı bulunuyordu. Üstü açık demirci atölyesi alanı ve bütün ocaklar, kuzey yönüne bakıyordu; bu nedenle kuzey rüzgarlarına açıktı. Bu alanda çok sayıda demir cürufu ele geçti. Demirci atölyesinin sonu, taban üzerinde ele geçen bir Geç Submyken amphorasıyla belirlenir. Bu amphora aynı zamanda üzerine inşa edilmiş olan oval evi de tarihler. Buna göre üzerindeki oval planlı ev de Geç Submykenden sonra, Erken Protogeometrik dönemden olmalıdır.

Bu alanda Erken Protogeometrik döneme ait ikinci bir oval ev de ortaya çıkartıldı (Resim 10-11). Bu yapılar güney yönüne bakar konumdadır. Her ikisinin de doğu duvarlarında birer ocak bulunur. Duvarlara yaslanan ocakların, olasılıkla bacaları da bulunuyordu. Bu iki yapı, Anadolu'da Protogeometrik döneme ait ele geçen en eski oval evlerdir. Aynı zamanda Hellen dünyasının da Anadolu'daki en eski temsilcileridir. Bayraklı'daki oval evden de daha eskidirler.[24] Erken Protogeometrik döneme ait oval evlerin üzerine MÖ 7.yüzyılda, yani Oryantalizan dönemde megaronların yapıldığını görüyoruz. Söz konusu alan, olasılıkla Arkaik dönem sonrasında terk edildi.

24 Akurgal 1983: 16-17, fig.8, Pls.4-5.

Resim 13
Güney nekropolis alanındaki Arkaik dönem sunakları. (MÖ 600 yılları)

İKİNCİ YERLEŞİM ALANI

Phokaia'nın asıl yayılım alanında ele geçen seramikler ise, Protogeometrik döneme kadar gider. Kanımızca ilk yerleşim alanında yaşantı sürerken, Protogeometrik dönemden başlayarak antik kentin asıl yayılım alanı olan anakarada yerleşim yayılmaya başlar. Athena Tapınağı'nda yapılan 2004 yılı kazılarında ele geçen seramiklerde, en eski seramiklerin Erken Tunç Çağı'na gitmesi, Orta Tunç, Geç Tunç Çağı seramiklerinin bulunması, bu tapım alanının *"İlk Yerleşim Alanı"* ile birlikte paralel olduğunu gösterir. Yani İlk Yerleşim Alanında yaşam sürerken, burada yaşayan insanların tapım yerleri ise, Athena Tapınağı'nın bulunduğu kayalık alandı ve yıllarca bu kutsal alanın yeri değişmedi. Kanımızca yerleşim, bu tapım yerinin etkisiyle anakaraya, yani Athena Tapınağı'nın bulunduğu yarımadanın doğusundaki alana atlayarak yavaş yavaş gelişti. Her iki yerleşim bir süre birlikte sürdü. Yukarıda söylediğimiz gibi, daha sonra İlk Yerleşim Alanı, olasılıkla Arkaik dönem sonrasında terk edildi.

MÖ 7. yüzyılda Phokaia'lılar, Miletos'lularla birlikte Karadeniz ve Akdeniz'e açılarak koloniler kurdular. Mısır'ın Akdeniz kıyısındaki *Naukratis* kenti ile önemli ticari ilişkilere girdiler. Böylelikle MÖ 6. yüzyılın ilk yarısında yaptıkları ticaret ve kurdukları kolonilerle ekonomik refaha ulaştılar. Bu zamanda Athena Tapınağı ve onun eteğinde yer alan Kybele Açık Hava Tapınağı yapıldı. Kentin çevresi MÖ 590-580 yıllarında, uzunluğu 7-8 km.'ye varan Herodotos'un sözünü ettiği ünlü duvarla çevrildi.[25] Bu zamanda Phokaia antik dünyanın en büyük kentlerinden biri oldu.

Phokaia'lı denizciler, İon deniz ticaretinin yayılmasında önemli bir rol

---

25 Bkz. Dipnot 7.

Resim 14
Güney nekropolis alanından bir görünüm.

oynadılar. Mısır'daki Naukratis kentiyle ticaret yaptılar. Miletos kentiyle güçlerini birleştirerek, Çanakkale Boğazı'nda *Lampsakos* (Lapseki), Karadeniz kıyısında *Amisos* (Samsun) kentlerini kurdular. MÖ 620'lerde İspanya'da Andalusa'daki *Tartessos*'a kadar gittiler. MÖ 600 yıllarında Güney Fransa'da *Massalia* (Marsilya) ve İspanya'da *Emporion* (Ampurias), Korsika'da *Alalia*, Güney İtalya'da *Elea* (Velia), kurdukları çok sayıdaki koloniden bir kaçıdır.

MÖ 7. yüzyılda İran'da Susa'dan başlayan *'Kral Yolu'* Sardes'e kadar geliyor ve burada Phokaia ve Aliağa yakınındaki Kyme'den gelen bir yolla birleşiyordu. Ephesos'dan başlayan diğer bir yol da Smyrna'dan geçerek Phokaia'ya ulaşıyor olmalıydı. MÖ 600'lerde Smyrna'nın Lydia Kralı *Alyattes* tarafından yıkılmasından sonra, Hermos (Gediz) Vadisi'nin ticari egemenliği Phokaia'nın eline geçti. Bu egemenlik Phokaia sikkelerinin zenginleşmesiyle de belirgindir.

Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal başkanlığında Foça'da yapılan ikinci dönem kazılarında, Athena Tapınağı'nın yeri saptanmış ve tapınak alanında çok sayıda buluntu ele geçirilmişti.[26] Bu kazılar 1952-1957 yılları arasında sürekli, 1970 yılına kadar ise aralıklı olarak gerçekleştirildi. Athena Tapınağı, yarımadada, bugünkü lisenin bir bölümü olan eski ortaokul yapısının yer aldığı alanda bulunuyordu. Kentin baş tanrısı Athena'ya ait olan tapınak, yarımadanın en yüksek noktasındaki kayalık alanda yer alıyordu. Antik kente ve küçük limana hâkim olup, kentin en önemli tapınağıydı. Tarafımızdan yapılan üçüncü dönem kazıları sırasında Athena Tapınağı'nın kuzey yamacında deniz kenarında *"Liman Kutsal Alanı"* adını verdiğimiz Kybele'ye ait bir tapım alanı ortaya çıkartıldı (Resim 15). Kayalara oyulmuş bu tapım alanı, Arkaik dönem Athena Tapınağı'nın yapılmasından

26 Bkz. Dipnot 4.

Resim 15
Liman Kutsal Alanı. Deniz kıyısındaki bu kutsal alanda tanrı kadın Kybele'ye tapınılıyordu. (MÖ 6. yüzyıl başları)

önce, yukarıdaki kayalık tepe üzerinde yer alıyordu. Athena Tapınağı projesinin bu alanda gerçekleştirilmesiyle Kybele Tapım Alanı, deniz kıyısına indirildi.

İkinci dönem kazıları sırasında, bu çevrede yapılan çalışmalarda, tapınakla ilgili çok sayıda sütun tamburları, altlık, başlık gibi mimarlık elemanı bulundu. Bu çalışmalar sırasında kazılan tapınağın bölümlerinin yer aldığı açmalar, daha sonra bu alanın ortaokul ve lise bahçesi olarak kullanımı sırasında, 1979 yılında açılmamak üzere kapatılmıştı.

Athena Tapınağı kalıntılarını yeniden ortaya çıkarmak ve tapınağın bir bölümünü yeniden ayağa kaldıracak çalışmaların başlangıcını oluşturmak amacıyla, bu alandaki kazı çalışmalarına 28.07.1998 tarihinde yeniden başlandı. Lise yapısında eğitimin halen sürmekte olması nedeniyle, kazılara tapınağın bulunduğu eski ortaokul yapısının arkasındaki, yani batısındaki alanda girişildi. Bu kazılar sırasında Akurgal'ın zamanında açılan büyük açma, yeniden boşaltıldı. Eski açmanın kazılmamış olan komşu bölgelerinde, önemli buluntularla karşılaşıldı. Bu çalışmalar sırasında tapınağın batı podium duvarı bulundu. 2010 yılı kazıları sırasında da ikinci dönem kazıları sırasında ilk kez bulunan güney podium duvarı yeniden ortaya çıkartıldı (Resim 7). Tapınağın ilk evresinde yapılmış olan podium duvarlarının yapısı ve işçiliği, Athena Tapınağı'nın görkemini de bir ölçüde ortaya koyar. Bu podium duvarının stili bize, 1992 Maltepe Tümülüsü Kazıları sırasında gün ışığına çıkarılan Arkaik dönem sur duvarının stilini gösterir (Resim 2); bu nedenle tarihi de sur duvarınınkinden farklı olmamalıdır.[27]

Bilindiği üzere Foça'nın adı Phokaia'dan geliyordu. Phokaia'nın adı ise fok

27 Özyiğit 1995: 33 vd; Özyiğit 2000b: 33-34, Çiz.1-4; Özyiğit vd 2000a: 11-13; Özyiğit 2001: 1-3, 7, Çiz.1; Özyiğit 2003: 336-337; Özyiğit 2004b: 109 vd., 117.

Resim 7
Athena Tapınağı'nın güney podium duvarından bir görünüm. İlk kez ikinci dönem kazıları sırasında ortaya çıkarılmış. 1979 yılında kapatılan İon taş işçiliğinin en güzel örneğini gösteren bu duvar, 2010 yılı kazıları sırasında yeniden gün ışığına çıkarıldı. (MÖ 600 yılları)

balıklarından (*phoke)* türemişti. Phokaia sikkelerinde fok betimlerinin yanı sıra, *griffon* tasvirleri de bulunuyordu. Üstelik griffon betimli Phokaia sikkeleri, fok betimlilerden çok daha fazladır. Phokaia'nın en görkemli zamanı olan MÖ 7. yüzyılın sonlarından Roma dönemi içlerine dek griffon betimlerini sikkelerde görüyoruz. En eski griffon betimli Phokaia sikkeleri elektrondan yapılmıştı. Daha sonra gümüş ve bronz örnekleri de darp edildi. MÖ 6. yüzyılın başlarında, Phokaia Athena Tapınağı tanrıça Kybele'nin kutsal alanı üzerine, griffon protom heykelleriyle birlikte yapılmıştı. Böylelikle en geç MÖ 600 yıllarından başlayarak griffonun Phokaia'nın yaşamının içine girdiği ve fokun yanı sıra kentin de sembolü olduğu anlaşılıyor.

Athena Tapınağı'nın batısında 2005 yılı kazıları sırasında önemli buluntularla karşılaşıldı (Resim 16-17)[28]. MÖ 6. yüzyılın başlarında yapılmış olan tapınak, uzun süre ayakta kalmış olmalıdır. Arkaik dönem tapınağının MS 2. yüzyılın son çeyreği içerisinde bir deprem sonucunda yıkılmış olduğunu kazılar sonucunda anlıyoruz. Bu tapınağa ilişkin mimarlık ve heykeltıraşlık elemanları, batı podium duvarı ile Roma dönemi sur duvarı arasında ele geçti.

Kazılarda bulunan çok sayıda sütun tamburları, İon başlığı, arşitrav, Lesbos kymationu süslemeli friz, diş kesimi ve geison parçaları ile Arkaik dönem tapınağın tam bir restitüsyonunu yapmak olanaklı duruma geldi.

İon başlıkları ve diğer üst yapı elemanlarıyla birlikte griffon ve at protomları bulundu. 2005 yılında bulunan iki griffon (Resim 16) ve iki at protomunun

28 Özyiğit 2007: 341 ; Özyiğit 2008: 489 vd.

Resim 17
Karşı Sayfa: 1 no.lu griffon protomu. (MÖ 6. yüzyılın başları)

durumu oldukça iyiydi ve bunlar büyük ölçüde bütünlenebilmişlerdir. 2006 yılı kazılarında da üç griffon protomu daha ele geçti. Akurgal'ın kazıları sırasında da bir griffon ve iki at protomu parçası bulundu; ancak o tarihte bunların ne oldukları anlaşılamadı. 2005 yılı kazılarından önce griffon ve at protomlarının Athena Tapınağı'nı süslemiş olduğu bilinmiyordu.

Tapınak kentin baş tanrısı Athena'ya adanmıştı. Phokaia'nın sembolü olan griffonlarla Athena Tapınağının süslenmiş olması şaşırtıcı değildir. Öte yandan griffonlarla birlikte tapınağı süsleyen at protomları da Athena ile ilgilidir; çünkü Athena aynı zamanda atları eğiten ve onlara egemen olan bir tanrıça olarak bilinir. Griffonlar, olasılıkla Athena Tapınağı'na bekçilik yapıyorlardı. Onlar aynı zamanda Tanrıça Athena'nın babası Zeus'un da kutsal yaratıklarıydı.

Griffonlar mitolojik kuşlardır. Sfenks, siren ve khimeiralar gibi karışık bir yaratıktır. Bu yaratıklara eski Hellen dilinde *"Gryps"*, batı dillerinde de *"Griffon"* adı verilir. MÖ 8. yüzyılın ilk yarısında, İonlar Fenike alfabesini almalarından sonra, yeniden yüksek bir kültür düzeyine ulaştılar. Doğu ülkelerinin uygarlık düzeyinden yararlanacak duruma geldiler. Bu arada doğu mitolojisinin bütün karışık yaratıklarını da sürekli kopya ettiler. Griffon denilen mitolojik karışık yaratık da Doğu'dan yeniden alındı. Griffon denilen mitolojik kuş, kartal başlı, aslan gövdeli ve kanatlıdır. İnsan gövdeli tasvirlerine de rastlanır. Kulaklar at veya eşek kulağı olup, üst çene daima kartal çenesidir. Alt çene ise, kimi zaman kartal, kimi zamanda aslan çenesi biçimindedir. Griffonların protom biçiminde görülmesi daha sonradır.

PHOKAİA GRİFFON PROTOMLARI

Tüf taşından yapılan griffon protomları, uzun bir boyun üstünde uzun kulakları olan bir kartal başından oluşturulmuşlardı. Bu protomlar, 1.30 m. yükseklikteydi. Kulaklarıyla birlikte yükseklikleri 1.50 m.'yi buluyordu (Resim 16). Ele geçen kulaklardan yalnızca biri bütünlenebildi. Bu kulağın yüksekliği ise 25.8 cm. olarak ölçüldü. Kulaklar zıvana delikleri içine akıtılan 3.2 cm. çapında kurşunla tutturulmuşlardı. Alınları üzerindeki topuz ele geçmedi; ancak bu topuzlar da kulaklar gibi başa daire biçimindeki bir yuvaya kurşunla sabitleniyordu. Bu yuvanın çapı da 7.3-9 cm. arasındadır. Bu griffonların ikonografik özellikleri şunlardır:

1. Oldukça açık bir gaga.
2. Yukarı doğru kıvrılan dil.
3. Üst çene ve alt çene kartal çenesi. Oldukça kıvrık ve sivri üst çene.

4. Alında topuz şeklinde yüksek bir eklenti.
5. Eşek kulağı biçiminde dik ve uzun kulaklar.
6. Kulaklarının hemen arkasına ulaşan ve boynun her iki tarafında aşağıya inerek spiral şeklinde son bulan iki bukle.
7. Aslanlarda görüldüğü üzere bir kulaktan diğer kulağa kadar boğazın etrafını saran boğum.
8. Boru şekline sahip ince uzun boyun.

Phokaia griffonlarının bu ikonografik özellikleri, Olympia'da ele geçen bronz kazanların eklentileri olan griffon protomlarıyla tamamen aynıdır; bu nedenle tarihlerinin de çok farklı olmaması gerekir.

Phokaia Griffon ve At Protomlarının Tapınaktaki Yerleri Neresiydi?

2005 yılında ele geçen griffon ve at protomları, Arkaik Tapınağın cella duvarına ilişkin bloklarla birlikte ele geçti. Deprem sonrasında yıkılan tapınağa ait bu protom heykeller, kazı sırasında bir griffon bir at biçiminde sıralanmış olarak *in situ* durumunda bulundu. Bu durum, protom heykellerin sütunların aralarında bir griffon bir at biçiminde yerleştirildiklerini gösterir. Bu protom heykeller, arkalarındaki hatıllarla cella duvarına tutturularak asılıyorlardı. Cella duvarı içerisine giren bu hatıl bölümleri, protom heykellerle birlikte aynı taştan oyulmuşlardı. Bu hatıllar, Griffon protomlarının arkalarının altında, at protomlarının ise arkalarının ortasında yer alır. Griffon ve at protomlarının arkalarındaki bu hatılların ölçüleri, cella bloklarına uyar. Bu protomlar, kazı sırasında cella bloklarıyla birlikte bulundu; bu nedenle bu protomların cella duvarının üzerinde yer aldıkları anlaşılır. Bulunan griffon ve at protomlarının çok iyi durumda olmaları, bu protomların cella duvarının dış yüzünde insanların erişemeyecekleri bir yükseklikte olduğunu gösterir. Griffonların boyunlarının arka tarafında yarım daire biçiminde bir girinti göze çarpar. Bu girinti ile cella duvarı arasına yerleştirilen taştan bir çubuk, griffonun uzun boynunun stabilitesini sağlıyor ve kırılmasını önlüyor olmalıydı.

Griffonlar, olasılıkla Athena Tapınağı'na bekçilik yapıyorlardı. Onlar aynı zamanda Tanrıça Athena'nın babası Zeus'un da kutsal yaratıklarıydı. Phokaia'nın en erken elektron sikkelerinde griffon başının görülmesi rastlantı değildir. Bu elektron sikkelerle çağdaş olan Athena Tapınağı, griffon protomlarıyla çepeçevre süslenmişti. Phokaia sikkelerindeki griffon betimleri, Athena Tapınağını çepeçevre süsleyen griffonlara çok benzer. Her ikisinde de çok açılmış gaga, hareketli ve kuvvetli bir dil, alın üzerindeki kabarık yuvarlak topuz ve yanlarda spiral biçimindeki

süslemeler ortaktır. Phokaia Athena Tapınağı'nda ele geçen bu griffon protomlarına en benzer örnekler, büyük bronz kazanlarda görülür.[29] Bu büyük kazanlarda griffon protomlarının yanı sıra, aslan, siren eklentileri de görülür. Griffon eklentili kazanların büyük bölümü Batıda, Yunanistan'da ve İtalya'da Etruria'da ele geçti. Bu griffon protomları, özellikle Geç Hitit örneklerine büyük benzerlik gösterir. Phokaia griffonlarına benzeyen griffon protomlu kazanlar, Yunanistan'da Samos ve Olympia'da yoğun olarak bulundu. Özellikle Olympia'da ele geçen bronz kazanın eklentileri olan griffon protomları Phokaia örneklerine çok benzerdir. Tüf taşından Athena Tapınağı için yapılmış olan griffon protom heykelleri ise, bunlardan esinlenmiş olmalıdır. Phokaia griffonları ise, tapınakla aynı zamandan MÖ 6. yüzyılın başlarından olmalıdır.

Phokaia Athena Tapınağı, İon dünyasının en eski tapınaklarından biridir; bu nedenle tapınağa ait kalıntıların yeniden ortaya çıkarılması ve bir bölümünün yeniden ayağa kaldırılması, bugünkü Batı Uygarlığını kuran İonlar ve onların en büyük kentlerinden biri olan Phokaia ve üzerinde bulunan modern Foça yerleşimi için büyük bir önem arz eder. Kazıların tamamlanması ve tapınağın bir bölümünün restorasyonunun yapılarak griffon ve at protomlarıyla birlikte ayağa kaldırılması, Phokaia'nın geçmişinin günümüze somut bir biçimde yansıması olacaktır.

---

29 Kazanlar için bkz. Çilingiroğlu 1984: 64-80; Çilingiroğlu 1997 124-126.

BİBLİYOGRAFYA

Akurgal 1956a	Foça Kazıları ve Kyme Sondajları-Les Fouilles de Phocėe et les sondages de Kymé, *TürkAD* 6.1, 13-24.
Akurgal 1956b	Foça Kazıları ve Kyme Sondajları, *Anatolia* 1, 33-40.
Akurgal 1957	Foça Kazıları, *TürkAD* 7.1, 39.
Akurgal 1967	Foça Kazıları (summary), *VI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 76.
Akurgal 1961	*Die Kunst Anatoliens von Homer bis Alexander*, Berlin.
Akurgal, E. 1976	Phokaia (Foça), *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*, 1, 708-709.
Akurgal 1983	*Eski İzmir I. Yerleşme Katları ve Athena Tapınağı*, Ankara.
Akurgal 1993	*Eski Çağda Ege ve İzmir*, İzmir.
Akurgal 1995	La Grèce de L'Est, Berceau de la Civilisation Occidentale, *in Phocėe et La Fondation de Marseille*, Musée de Marseille,30-45.
Akurgal 2000	*Anadolu Uygarlıkları*, 7.ed. İstanbul, 290-292.
Bayburtluoğlu 1967	Foça, Ergili ve Çandarlı'da Meydana Çıkan VII. ve VI.Asır Keramik Eserleri (summary), *VI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 33-34.
Çilingiroğlu 1984	*Urartu ve Kuzey Suriye. Siyasal ve Kültürel İlişkiler*, İzmir.
Çilingiroğlu 1997	*Urartu Krallığı. Tarihi ve Sanatı*, İzmir.
Hermary 2004	Nouveaux documents sur les fouilles de Félix Sartiaux à Phocée (1913,1914 et 1920), *Archéologie dans l'empire otoman autour de 1900: Entre politique, économie et science*, Marseille, 245-265, figs.1-12.
Langlotz 1976	F. Sartiaux Phokaia-Karte, A A (1976), 480-481, fig, 2.
Özyiğit 1991	1989 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları, *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, I, Ankara, 127-153.
Özyiğit 1993	1991 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları", *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, II, Ankara, 1-22.
Özyiğit 1994a	1992 Yılı, Phokaia Kazı Çalışmaları", *XV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, II, Ankara, 11-36.
Özyiğit 1994b	The City Walls of Phokaia, *Revue des Études Anciennes*, 96, 77-109.
Özyiğit 1995	Les Dernières Fouilles de Phocée, *in Phocée et La Fondation de Marseille*, Musée de Marseille, Marseille 47-59.
Özyiğit 1997	1995 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları, *XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, II, Ankara, 1-26.
Özyiğit 1998	1996 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları", *XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı*, I, Ankara, 763-793.
Özyiğit vd 2000a	Les sanctuaires de Phocée à la lumières des dernières fouilles, *Les Cultes des cités phocéennes, Etudes massaliètes* 6, 11-23.
Özyiğit 2000b	1998 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları, *XXI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2, Ankara, 33-46.
Özyiğit 2001	1999 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları, *XXII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2, Ankara, 1-14.
Özyiğit 2002	2001 Yılı Phokaia Kazı, Restorasyon ve Çevre Düzenleme Çalışmaları, *İzmir Kent Kültürü Dergisi*, V, İzmir 2002, 181-187.
Özyiğit 2003	2000-2001 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları, *XXIV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2, 333-350.
Özyiğit 2004a	2002 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları, *XXV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1, Ankara, 441-452.

Özyiğit 2004b	Recent Work at Phokaia in the Light of Akurgal's Excavations, *Anadolu/Anatolia* 25, Ankara, 109-127.
Özyiğit 2005	2003 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları, *XXVI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2, Ankara, 43-50.
Özyiğit 2007	2005 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları, *XXVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2, Ankara, 341-354.
Sartiaux 1914a	Note sur l'exploration de l'ancienne Phocée, *Communication lue à l'Académie des Inscriptions et Belles Letters*, Paris, 6-13.
Sartiaux 1914b	*De la Nouvelle à l'ancienne Phocée*, Paris.
Sartiaux 1921	Nouvelles recherches sur le site de Phocée, *Comptes Rendus Acad. Inscr. Et Belles Letters*, Paris, 119-129.
Sartiaux 1952	Eski Foça. Foça Tarihi'ne Bir Bakış, *Ege Turizm Cemiyeti Yayınları*, 6, İzmir.
Serdaroğlu 1967	Foça Kazılarında bulunan Arkaik devir mimarlık eserleri, *VI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 35-40.

— Nail Sancak anısına...

TRİPOLİS

Aytekin Erdoğan [1]

KONUMU VE TARİHİ

Tripolis antik kenti Denizli İli, Buldan İlçesi, Yenicekent Kasabası sınırları içerisinde yer alır. Kent Lydia, Phrygia ve Karia Bölgeleri'nin sınırlarının birleştiği alan üzerinde ve Maiandros Nehri'nin hemen kıyısında kurulmuştur.[2] Antik kentin ilk kuruluşu oldukça eski dönemlere dayanmaktadır. Kentin erken dönem yerleşimi ve ismi konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Habicht kenti, Phrygia'nın yüksek kesimlerinden gelen Maiandros nehrinin ovaya ulaştığı yere, Hermos Vadisi'nden Maiandros Vadisi'ne giden yol üstünde stratejik bir noktaya yerleştirir.[3] Bazı antik yazarlar kentin Lydialılar tarafından kurulduğunu ve Lydia Bölgesi'nin bir sınır kenti olduğunu belirtmektedir.[4] Kentin ilk kuruluşunun Lydia Dönemine kadar uzandığı konusunda antik kaynakların bize verdiği bilgiler henüz arkeolojik verilerle kanıtlanmış durumda değildir. Bazı bilim adamları kentin Attaloslar tarafından kurulduğunu söyler. Aynı düşünceyi paylaşan Ramsay kentin Attaloslar tarafından kurulduğunu, kuruluş nedeni olarak da hemen güneyinde yer alan ve Seleukoslar tarafından kurulmuş olan Laodikeia'ya karşı stratejik bir güç oluşturmak olduğunu belirtmektedir.[5] Buna karşın kentin MÖ 3. yüzyılda bir Seleukos kolonisi olarak kurulmuş olduğunu ileri süren araştırmacılar da vardır.[6]

Tripolis antik kentinin kurulduğu bölgenin stratejik konumu, daha eski yerleşim olan Apollonia'nın da bu bölgede kurulmuş olabileceğini düşündürmektedir.

---

1 Yrd. Doç. Dr. Aytekin Erdoğan, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Bornova - İzmir (*aytekin.erdogan@ege.edu.tr*)

2 Tripolis için bkz. Keil, J., "Tripolis", *RE* VII, A; 203 – 3; Jones 1937: 42 – 43; Cohen 1995: 200 – 201.

3 Habicht 1975: 64-91.

4 Plinius, *Naturalis Historia*, V, 111; Strabon, *Coğrafya Anadolu* XII-XIII-XIV, 64, 1987.

5 Ramsay 1895: 192 – 193.

6 Jones 1971: 42-43; Kaya 2000: 121 – 135.

Kapak Fotoğrafı
Orpheus Kabartması, Kartal Heykelciği

Resim 1
Tripolis Antik Kenti
Genel Görünüş

Kentte yapılan kazı çalışmaları ilerledikçe Apollonia yerleşim alanının varlığı konusunda daha net bilgiler elde etmemiz mümkün olacaktır. Tripolis'in Hellenistik Dönem yerleşim alanı konusunda da bilgilerimiz çok azdır. Kent üzerinde ve çevresinde yapılan yüzey araştırmaları, diğer yandan 2009 yılı kazı çalışmalarında Roma caddesinin daha alt tabakalarından ele geçen buluntular Hellenistik Dönem yerleşiminin varlığı konusunda önemli sonuçlara ulaşılmasını sağlamıştır. Söz konusu buluntuların kent yerleşim alanı içerisinden ele geçmiş olması Hellenistik Dönem yerleşim alanının da burada olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Roma dönemi kentin en parlak zamanı olmuş ve bu dönemde yerleşim alanı en geniş sınırlarına ulaşmıştır. Yüzeyde görülen kalıntıların büyük bir bölümü bu döneme aittir. Bölgede meydana gelen büyük depremler antik kentte de tahribatlara yol açmıştır. Bugün kent üzerinde görülebilen birçok yapıda ve kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan yapılarda bu depremlerin izlerine rastlamak mümkündür. Bizans Döneminde de kentte yerleşimin devam ettiği, ancak sınırlarının oldukça daralmış olduğu görülmektedir. Bölgede meydana gelen büyük bir deprem kenti de etkilemiş ve burada yaşayan halk kenti terk etmiş, daha kuzeyde Diribol adındaki yeni bir alana taşınmıştır.

ADI

Kentin en eski ismi F. Imhoof Blumer'in sikke çalışmalarından çıkardığı sonuç ile Apollonia olarak bilinmektedir.[7] J. ve L. Robert kentin Apollonia ismi konusunda iki farklı görüş ileri sürer.[8] Apollonia ismi ile ilgili olarak ilk önerileri Pergamon Kralı I. Attalos'un karısı onuruna kurulması nedeniyle bu adı almış olduğudur. Kentin ismi konusundaki ikinci görüşleri ise Apollonia adının Tanrı Apollon ile ilişkilendirilmesidir. Ancak kentin ismi konusundaki ağırlıklı görüş bu bölgede Attalos egemenliğinden önce de yerleşimin var olduğu ve bu nedenle Tanrı Apollon'a ithafen Apollonia olarak adlandırılmış olduğu yönündedir. Plinius'a göre kentin en eski adı Apollonia'dır ve sikkelerini bu adla basmaktadır. Uzun bir süre bu isimle anılan kent MÖ 1. yüzyılda kısa bir dönem Antoniopolis olarak anılmıştır. Augustus Dönemi'nde kentin artık Tripolis olarak anılmaya başlandığı yazıtlar ve sikkelerden anlaşılmaktadır.[9] Kent en parlak çağını Roma Dönemi'nde Tripolis adını aldıktan sonra yaşamıştır. Bizans Dönemi'nde ise bölgede önemli bir piskoposluk merkezi olduğu bilinmektedir.[10] Bundan sonra kent Diribol adıyla daha kuzeye taşınmasına kadar uzun bir dönem boyunca Tripolis olarak varlığını sürdürmüştür.

YERLEŞİM ALANI

Tripolis antik kenti kuzeydoğu, kuzey ve kuzeybatısında yer alan ikisi oldukça yüksek üç tepe üzerinden başlar, bunların güney eteklerinden aşağıya iner ve önlerindeki geniş ovaya yayılır (Resim 1). Bu tepelerden yüksek olan iki tanesi Kale Tepe ve Değirmenlitepe olarak adlandırılır. Büyük Menderes nehri kenti güneydoğudan sınırlandırır. Antik kentin tüm yerleşim alanı yaklaşık 2.5 km²'lik bir alana yayılmaktadır. Ayrıca kent, güneyinde oldukça verimli bir ovaya hakimdir. Kent yerleşiminin bir bölümü kuzeydeki tepenin üst kesiminden başlar ve eteklerine doğru inerek güney yönde devam eder. Diğer bölümleri ise doğu ve batıya, ayrıca Yenicekent ovasına doğru yayılır. Doğu ve batısında yükselen daha alçak tepelere kadar yayılan yerleşim alanı kentin dış surları ile sınırlandırılır ve surların dışında ise kentin nekropolisi (mezarlık alanı) bulunur. Yerleşim alanının

---

7 Habicht 1975: 83; Imhoof-Blumer 1897: 37-41.

8 J. ve L. Robert, Rea 36, 1934, 525 – 526 ve La Carie, 2, 239 N.2, 241.

9 Head 1901: 147-150; Imhoof-Blumer 1897: 37-41.

10 Ramsay 1895: 234.

Resim 2
Üstte: Akropolis, Bizans Kulesi

Resim 3
Altta: Doğu Nekropolisi Kaya Mezarları

burada seçilmesinin en önemli nedenlerinden bir tanesi önünde yer alan ve Maiandros nehri tarafından sulanan bereketli topraklara hakim olmasıdır. Bugünde söz konusu bu alanlar bölgenin en önemli üzüm üretim merkezleri arasında sayılmaktadır. Kentin kapladığı alan ve bugün bile oldukça etkileyici bir görüntüye sahip olan yapıları haklı olarak Tripolis antik kentini bu bölgenin en önemli merkezleri arasına yerleştirmemize olanak sağlamaktadır.

Akropolis kentin kuzeyini sınırlayan tepelerin üzerinde yer almakta ve oldukça geniş bir alanı kaplamaktadır. Daha erken dönemlerde daha çok savunma amaçlı olarak kullanılmış olan akropolis, Bizans Döneminde yerleşim alanı olarak da kullanılmıştır. Tüm çevresi surlarla çevrilmiştir. Bu surlar eğim nedeniyle güneyde aynı zamanda bir teras duvarı işlevine sahiptir. Bugün yüzeyde görülebilen surlar ve diğer kalıntılar Bizans Döneminde inşa edilmiştir. Kuzeybatı uçta yer alan ve iyi durumda korunmuş olan kule bu dönemin işçiliğini yansıtan en iyi örnektir (Resim 2).

Tripolis antik kentinin doğu ve batısı nekropolis alanları ile çevrilidir. Bu iki nekropolis alanı yerleşimin dışında yer alır. Kuzeyde akropolisin alt eteklerinde de mezarların bulunduğu görülmektedir. Bölgedeki çağdaşı kentlerden farklı olarak kaya mezarlarının yoğunluğu dikkati çeker. Yalnızca doğu nekropolisi içerisinde bu sayı yüzlerle ifade edilmektedir (Resim 3). Bugün yüzeyde görülen mezarlar Roma Dönemi'ne aittir. Nekropolis içerisinde iki farklı gömü türüne raslanmaktadır. Bunlar kaya mezarları ve lahit mezarlardır. Kaya mezarları genellikle bir dromos ve bunun gerisindeki farklı sayıda odalardan oluşmaktadır (Resim 4). Odalar içerisinde ölü yatakları, bu yataklar arasında kalan koridorlar, duvarlarda ise nişler yer alır. Nekropolis alanları içerisinde kaya mezarları ile birlikte

lahitlerde bulunmaktadır. Bazı örneklerde kaya mezarları ve lahitler bir mezar yapısını oluşturmaktadır (Resim 5). Kaya mezarları ve lahitler içerisinde ele geçen buluntular Tripolis halkının ölü gömme gelenekleri, gömü türleri ve ölü hediyeleri hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır.

Resim 4
Üstte: Kaya mezarı

BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR

Kent üzerinde yapılmış olan bilimsel çalışmalar yüzey araştırmaları ve küçük bir kazı çalışması ile sınırlıdır.[11] 1993 yılında Denizli Arkeoloji Müzesi uzmanlarınca yapılan küçük çaplı kazı, kentte gerçekleştirilen ilk ve tek kazı çalışmasıdır. Bu kazı, kentin güney alt bölümünde yer alan bir cadde üzerinde yapılmış ve kazı çalışmaları sonrasında, her iki yanında bulunan Dor düzenindeki başlıklara sahip sütunları ile dikkat çeken caddenin bir bölümü açığa çıkartılmıştır. Bilimsel kazı çalışmaları 2007 yılında Denizli Müze Müdürlüğü başkanlığında, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi Yard.Doç.Dr. Aytekin Erdoğan'ın bilimsel başkanlığında başlamıştır.

11 Atik 2002: Lev. 2-4; Atik 2003: 2-16, Lev. 5, Res. 1-2; Ceylan 1994: 159 – 170; Gider 2007: 25 – 3; Atik 2004: 9 – 39.

Resim 5
Doğu Nekropolisi,
1 nolu Mezar

YAPILAR

Tripolis antik kentinde bugün yüzeyde büyük bir bölümü Roma Döneminde inşa edilmiş olan çok sayıda anıtsal yapı bulunmaktadır. Yapıların inşasında bölgenin yerel malzemesi kullanılmıştır. Bazı anıtsal yapıların ise mermerden yapılmış oldukları bugün yüzeydeki yoğun mermer mimari süsleme parçalarından anlaşılmaktadır. Bu yapılar daha sonraki dönemlerde kısmen onarım görmüş, bazı yapıların yerine ise yenileri inşa edilmiştir. Antik kentin büyük boyutlu yapıları daha çok batı kesiminde yer almaktadır. Yüzeyde en fazla kalıntının korunduğu bölge burasıdır. Bu yapılar arasında bazilika, bouleuterion, tiyatro ve işlevi kesin olarak belirlenemeyen çok sayıda büyük yapı kalıntıları sayılabilir. Bugün yüzeyde bu yapılara ait çok sayıda sütun, kapı sövesi, temeller ve duvarlar görülebilmektedir.

Tripolis antik kentinin çevresini saran surların büyük bir bölümü ayaktadır. Uydu fotoğrafları ve yüzeydeki kalıntılardan surların izlediği yol belirlenebilmektedir. Surlar kuzeyde kentin akropolisini oluşturan tepenin üst kısmından başlamakta, doğu ve batı yönlerden güneye doğru inmektedir. Doğuda arazinin

Resim 6
Tiyatro

topografyasını da izleyerek kenti bu yönden sınırlandırmakta, yerleşim alanının yaklaşık orta kesiminde batıya dönmektedir. Bu bölüm kenti yaklaşık ortasından ikiye bölen doğu-batı doğrultulu roma caddesinin bulunduğu yerdir. Doğu surları güneyde roma caddesini izleyerek yaklaşık orta kesimde batı surları ile birleşmektedir. Batı surları aynı şekilde kuzeydeki akropolis tepesinin batı bitiminden güneye dönmekte, batıdan kenti çevirmektedir. Burada surlar tiyatronun üzerinden geçmekte ve hamam yapısını surların dışında bırakmaktadır. Batı surları da roma caddesinin bulunduğu alanda doğuya dönerek, yaklaşık orta kesimde doğu surları ile birleşmektedir. Bugün yüzeyde görülen surlar, MÖ 4. yüzyılda inşa edilmiştir. Bu nedenle kentin yalnızca yarısını çevirmektedir. Surların daha geç dönemlerde bazı yenilenmelere sahne olduğunu, üzerindeki tamirat izleri göstermektedir. Bu surların yapımında, surun iç ve dış yüzeylerinde, ayrıca iç dolgu malzemesinde kentin daha önceki yapılarına ait çok sayıda devşirme malzeme kullanılmıştır. Bunlar içerisinde çok sayıda yazıt dikkati çekmektedir.

Kentin batı bölümünde bulunan yapılardan en iyi korunanı tiyatrodur (Resim 6).[12] Oldukça büyük boyutlu olan yapının at nalı formu nedeniyle Hellenistik

12 Günümüzde tiyatronun sadece oturma çanağı , skenionunun bir kısmı ve yan paradosları sağlam durumdadır. Cavea blokları ise büyük bir ihtimal toprak altında olmalı ki L. De Laborde 1828 yılında yapmış olduğu gezi sırasındaki el çizimlerinde tiyatronun caveasının büyük bir kısmının tam olduğunu bize göstermektedir. Bkz. De Leborde 1861: 89.

Resim 7
Roma Caddesi

Dönemde inşa edildiği ya da Hellen etkili olarak Roma döneminde yapılmış olduğu söylenebilir. Bugün cavea'da yer alan oturma basamaklarının üst kesimlerde yer alanları tamamen tahrip olmuştur. Orkestra'nın hemen üzerinden başlayan oturma basamaklarının yukarıdan akan toprak nedeniyle üzerlerinin kapandığı, bu nedenle iyi durumda korunmuş oldukları düşünülmektedir. Orkestra'nın içi tamamen dolmuş durumdadır. Sahne binasınında aynı durumda olduğu burada yapılan kaçak kazı çalışmaları sonucunda ortaya çıkarılan bloklardan anlaşılmaktadır. Görülebilen bölümlerinden sahne binasının ilk katının sağlam durumda korunmuş olduğu anlaşılmaktadır. 18. yüzyılda bölgeye gelen Laborde, kente de uğramış ve tiyatronun resmini çizmiştir.

Antik kentin iyi korunmuş olan ikinci büyük yapısı hamamdır. Kentin batı bölümünün sonunda yer alır. Geç dönem surları inşa edildiğinde hamam yerleşim alanının dışında kalmıştır. Bugün duvarlarının büyük bir bölümü ayakta olan yapı *"sıralı hamam"* tarzında inşa edilmiştir.[13] Duvarları üzerinde görülen çok sayıda onarım izi hamam yapısının uzun bir dönem içerisinde kullanılmaya devam ettiğini göstermektedir.

Stadion kentin kuzeybatısında, yerleşim alanının oldukça dışında yer

13 Pamir 1995: 87-91, Lev. LXXXI-LXXXV.

Resim 7
Roma Caddesi, Sütunlar

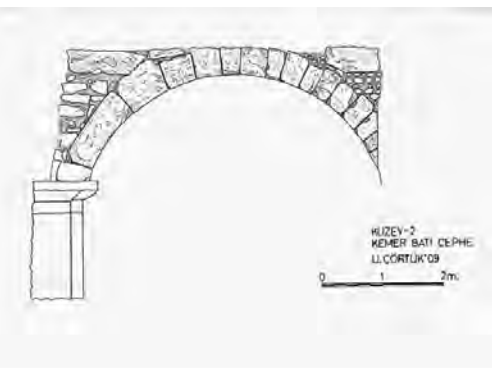
almaktadır. Boyutları dikkate alındığında Anadolu'nun en büyük stadion örnekleri arasında sayılabilir. Bugün büyük bir bölümü toprak altında olmasına karşın planı belirgindir. U plana sahip yapının uzun kenarlarına ait bazı oturma basamakları yüzeyde görülebilmektedir. Stadion'un kullanımının sona ermesinden sonra alan daha sonraki dönemlerde nekropolis olarak kullanılmıştır.

Roma caddesi daha sonraki dönemlerde birçok kez yenilenmiş olmasına karşın hala etkileyiciliğini korumaktadır (Resim 7). Burada yapılan kazılarda ortaya çıkartılan buluntular arkeoloji dünyasına birçok ilki sunmuştur. Bunlar arasında Orpheus kabartması, Dionysos heykeli ve kentin sosyo-ekonomik yapısı hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlayan yazıtlar sayılabilir. 2009 yılı kazılarında caddenin kuzeyinde yapılan çalışmalarda ortaya çıkarılan büyük yapı kentin agorasının burada olması gerektiğine dair düşüncelerimizi haklı çıkarmıştır (Resim 8). Şimdilik iki katlı gibi görünen yapının zemin katını taşıyan kalın sütunlar ve bu sütunlar arasında yer alan karşılıklı kemerler, bu sütun ve kemerler tarafından taşınan geniş bloklar burada büyük bir yapı grubunun bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu alanda ele geçirilen mermer kaplamalar üzerindeki yazı ve tasvirlerde o dönem insanının yaşam tarzını çok güzel bir şekilde yansıtırlar.

Resim 8
Agora, Sütunlar ve Kemerler

KAZI ÇALIŞMALARI

Tripolis antik kentinde bilimsel kazı çalışmalarına 2007 yılında başlanmıştır. 2008 ve 2009 yıllarında kazı çalışmalarına devam edilmiştir. Kent içerisinde ve çevresinde farklı alanlarda yapılan kazı çalışmalarında önemli sonuçlara ulaşılmıştır.

İlk kazı çalışmaları için kentin orta bölümünde yer alan doğu-batı doğrultulu Roma caddesi üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bu alanda 1993 yılında Denizli Müze Müdürlüğü tarafından burada küçük bir kazı çalışması yapılmıştır. İlk kazıların burada başlamasının nedeni Denizli Müze Müdürlüğü'nün bu kazı çalışmasını devam ettirmek ve caddenin buradaki bölümünün tamamını ortaya çıkarmaktır. 3 yıllık kazı döneminde Roma Caddesi dışında özellikle kent nekropolis alanlarında bazı kaya mezarları ve lahit mezarlar temizlenmiştir.

Roma caddesi kazıları sırasında caddenin bir bölümü temizlenmiş ve taban blokları açığa çıkartılmış, caddenin güneyinde bulunan geç dönem yapılarının bir bölümü de kazılmıştır. Bu geç dönem yapıları bitişik odalar olarak doğu-batı doğrultusunda caddeye paralel yerleştirilmiştir (Resim 9). Burada yapılan çalışmalarda ortak duvarlara sahip olan, yan yana 5 oda bulunmuştur. Bu odaların arka duvarları caddenin güney kenarına dayandırılmıştır. Odaların bazılarında tabanlar tuğla ile kaplıdır. Odalar yapıldıkları dönemden itibaren birkaç kez yenilenmiş, bazı bölümler kapatılmış ve birkaç oda birleştirilerek daha büyük mekanlar elde edilmiştir. Güneydeki bu odaların kazı çalışmaları sırasında duvarlarda devşirme malzeme olarak kullanılmış heykeller ve bu heykellere ait parçalar ele geçmiştir. Üzerinde çok sayıda hayvan figürünün bulunduğu çeşme yapısı buluntuların en önemlisidir. Çeşme yapısı, boyutları ve üzerindeki hayvanlarıyla benzersiz bir örnektir. Ayrıca yine bu odalardan bir tanesinde pantere dayanmış durumda çocuk Dionysos heykeli bulunmuştur. Son derece kaliteli mermerden yapılmış olan Dionysos heykelinin üst kısmı korunmamış olmasına karşın benzersizdir. Caddenin temizlenmesinden sonra kuzeyindeki geç dönem duvarının üzerinde, batıda yolun devamında ve güneyde temizlik çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalar sırasında oldukça önemli buluntulara rastlanmış ve sonuçlara ulaşılmıştır.

Caddenin kuzeyinde ise geç dönemde yapılmış bir sur duvarı yer almaktadır. Bu sur MS 395-396 yıllarında alınan karar gereği diğer Batı Anadolu kentlerinde olduğu gibi Tripolis'in de etrafı sur duvarlarıyla çevrildiği dönemde inşa edilmiştir.[14] Bu duvarların yapılışında özellikle başlangıçta Pers-Sasani, daha sonra Arap akınlarının etkisi olmuştur. Olasılıkla MS 4. yüzyıl sonu – 5. yüzyıl başlarında inşa edilmiş olan sur duvarlarında, Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait yapıların blokları kullanılmıştır. Surun yapımı sırasında caddenin kuzeyinde yer alan sütunlar ve üst yapı sistemi doğal yükselti olarak kullanılmıştır. Sütunların arası doldurulmuş, bu bölüm surun arka duvarını oluşturmuştur. Surun ön yüzü caddenin içerisine yerleştirilmiştir. Ön ve arka duvarın arası ise şekilsiz taş blokları, başka yapılardan sökülmüş devşirme malzeme ve harç ile doldurulmuştur.

Resim 9
Roma Caddesi, Geç Dönem Yapıları

Roma caddesi üzerinde 2007 – 2009 yılları arasında çok sayıda çalışma alanı belirlenmiş ve bu alanlarda kazı çalışmaları yapılmıştır. Caddenin batısındaki

14 Foss - Winfield 1986: 152-153 ve 166.

çalışma alanları önemli sonuçlara ulaşmamızı sağlamıştır. Burada bir çeşme yapısı ortaya çıkarılmıştır. Çeşme önünde yer alan Orpheus kabartması ile birlikte görkemli bir yapıya sahiptir (Resim 10).

Resim 10
Karşı Sayfa: Orpheus Kabartması

Roma caddesinin kuzeyinde geniş bir düzlük bulunmaktadır. Bu alan sahip olduğu konumu ve saptanabilen boyutları ile büyük bir alanı kaplıyor olması nedeniyle kentin agorası olarak değerlendirilmiştir. 2008 ve 2009 yıllarında yapılan kazı çalışmalarında elde edilen sonuçlar ve ortaya çıkarılan buluntular bu alanın agora olduğu düşüncesini desteklemektedir. Cadde ile bu alan arasındaki yükseklik farkı alanın bugünkü yürüme seviyesinin aslında o dönemde birinci katı oluşturduğunu göstermektedir. Kazılarda bu alanda cadde seviyesinde yer alan geniş ve yüksek sütunlar ve bu sütunlar tarafından taşınan geniş kemerler yer almaktadır (Resim 8). Bu sütun ve kemerler birinci katın tabanını oluşturan büyük taş blokları taşımaktadır. Henüz alanın çok küçük bir bölümü kazılmış olmasına karşın ortaya çıkarılan yapılanma burada çok büyük bir yapının bulunduğunu göstermektedir.

Tripolis antik kenti nekropolis kazıları çalışmaların ikinci ana bölümünü oluşturmaktadır. Kazılar daha çok kentin doğu nekropolisi üzerinde gerçekleştirilmiştir. Burada bazı kaya mezarlarının ve lahitlerin kazı, temizlik ve düzenleme çalışmaları yapılmıştır. Doğu nekropolisinin çalışmalarının yapıldığı bölümü 1 no.lu Bölge olarak isimlendirilmiştir. 1 no.lu Bölge Doğu Nekropolisinin bulunduğu tepelerin, antik kentin doğu surlarına bakan güneybatı yamaçlarında yer almaktadır. Bölgede yapılan yüzey araştırmaları sırasında birbirine çok yakın mesafede bulunan 11 adet kaya mezarı, bir tane de lahit mezar olmak üzere toplam 12 mezar yapısı tespit edilmiştir. Bir tanesi lahit mezar, yedi tanesi kaya mezarı olmak üzere toplam sekiz mezarda kazı ve temizlik çalışması yapılmıştır. Kaya mezarları tepelerin yüksek kesimlerinde, genel olarak girişleri batı ve güneybatıya bakar şekilde, ana kayaya oyularak yapılmışlardır. Mezar girişlerinde ana kayaya oyularak yapılmış bir dromosun bulunması kazılan mezar yapılarının genelinde görülen bir özelliktir. Ancak kimi kaya mezarlarda ana kayaya oyularak yapılan bu dromosun önüne kuru duvardan bir tonoz yapısı eklenerek giriş uzatılmıştır. Kaya mezarlarında yapılan kazılar sonucunda, mezarların değişik tiplerde yapıldığı saptanmıştır. Bu tipler kaya mezarlarının girişleri ve oda sayıları temel alınarak sınıflandırılmıştır.

Resim 11
Çocuk Dionysos Heykeli

Dromoslu ve Tek Odalı Mezarlar

1 no.lu Bölgede yapılan çalışmalarda ortaya çıkarılan üç, dört, beş, altı ve sekiz numaralı kaya mezarların dromoslu tek odalı mezar tipinde yapıldığı anlaşılmıştır. Kaya mezarların önünde yer alan dromosun bir bölümü ana kaya üzerine oyularak yapılmış, ana kayanın sona erdiği yerden sonrada taş duvar kullanılarak yapılan bir tonoz dromosa eklenmiştir.

Dromoslu ve İki Odalı Mezarlar

1 no.lu Bölgede kazısı yapılan yedi numaralı kaya mezarın dromoslu ve iki odalı mezar tipinde yapıldığı anlaşılmıştır. Dromosun bir bölümü ana kayaya oyularak yapılmıştır. Ancak ana kayanın bittiği yerden itibaren dromosa taş örgü bir tonozun eklendiği ve böylece dromosun devam ettirildiği anlaşılmaktadır. Dromosun sonunda da iki adet mezar odası mevcuttur. Bu odalardan bir numaralı oda dromos ile aynı doğrultudadır. İki numaralı oda ise, bir numaralı odanın sol tarafına ve dromosun sol yan duvarına yapılmış bir girişe sahiptir.

Kaya mezarları dışında Doğu nekropolisinde tam veya parçalar halinde çok sayıda lahit mezar da bulunmaktadır. 2008 ve 2009 yıllarında bunlardan iki tanesinin kazı ve temizlik çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

Resim 12
Hellenistik Dönem,
Kalıp Yapımı
Kaseler

ESERLER

Tripolis kazı çalışmaları kentin birçok yapısını ortaya çıkarmış ve bu çalışmalar sırasında bu yapılar içerisinden çok sayıda buluntular ele geçmiştir. Ortaya çıkarılan eserlerin bir bölüm daha geç dönemde inşa edilen yapılarda devşirme malzemeler olarak kullanılmıştır. Bunlar arasında Orpheus Kabartması, Çocuk Dionysos, Erkek Heykeli, mermer üzerine kömür ile yapılmış resimler içeren kaplama levhalar, yazıtlar ve çok sayıda kaliteli mermerden yapılmış olan mimari süsleme parçası sayılabilir.

Orpheus kabartması çeşme yapısının olduğu bölgede 2007 yılında ortaya çıkarılmıştır (Resim 10). 2008 ve 2009 yıllarında söz konusu alanın çevresinde yapılan yeni çalışma alanlarında kabartmaya ait başka parçalarda ele geçmiştir. 2009 yılında kabartmaya ait olan orpheus torsosu bunlar arasında en önemlisidir. Eser yüksek kabartma olarak yapılmıştır. Ortada bir ağaç yer alır. Ağacın her iki yanında ve dalları üzerinde çeşitli hayvan heykelcikleri yer alır (Resim 10). Ağacın ön bölümünde ise benzer örneklerinde de olduğu gibi oturur durumda Orpheus heykeli yer almaktadır. Orpheus'un özellikle mozaiklerde ve birkaç küçük kabartma üzerinde benzer tasvirleri bulunmaktadır. Orpheus kabartması boyutları ve bir çeşme yapısında işleve sahip olmasıyla diğer benzer örneklerinden farklıdır.

Çocuk Dionysos heykeli Roma caddesinin güneyindeki geç dönem yapılarında devşirme malzeme olarak kullanılmıştır (Resim 11). Eserde ayakta, bir pantere dayanmış olan çocuk Dionysos gösterilmektedir. Kaliteli bir mermerden yapılmıştır. Sadece ön ve yanlardan görülmek üzere yapıldığından arka kısmı kaba işlenmiştir. Bu eserin heykel olarak benzerlerine rastlanmamaktadır. Mozaiklerde ve duvar resimlerinde çocuk Dionysos'un bir panter üzerindeki tasvirleri görülür.

Tripolis kent içi kazılarında Hellenistik Dönem yerleşimine ait buluntularda ele geçmiştir. 2009 yılı kazılarında ele geçen iki kalıp yapımı kase bu dönem eserlerinin en ilgi çekici örneklerini oluşturmaktadır (Resim 12). Her iki eser üzerindeki bezemeleri nedeniyle özgün bir yapıya sahiptir.

Doğu nekropolisi kazılarında ele geçen çok sayıda kandil özellikle üzerlerindeki tasvirler nedeniyle dikkati çeker (Resim 13). Bunlar arasında gladyatör tasvirleri, çeşitli hayvan tasvirleri ve bitkisel bezemeler yer almaktadır.

Resim 13
Roma Dönemi Kandilleri

KORUMA VE RESTORASYON ÇALIŞMALARI

Tripolis antik kenti kazı çalışmaları sonrasında çıkan taşınır ve taşınmaz eserler üzerinde koruma ve restorasyon çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bunlar arasında kazı çalışmaları sırasında bulunan Orpheus kabartmasına ait eksik parçaların kabartma üzerindeki yerlerine tekrar yapıştırılması (Resim 14) ve kaya mezarları içerisindeki duvar resimlerinin korunması çalışmaları bulunmaktadır. Ayrıca bazı sütunlar yerlerine konulmuş, özellikle Roma caddesi içerisinde yer alan geç dönem duvarının cadde içerisine düşmüş olan blokları yerlerine yerleştirilmiştir.

Tripolis'in Lydia, Phrygia ve Karia gibi antik çağın en büyük ve önemli bölgelerinin sınırlarının birleştiği bir noktada kurulmuş olması, bu antik kentin önemini kat kat arttırmaktadır. Günümüzde de olduğu gibi sınır kentleri bağlı oldukları bölge veya ülkenin kültürünün yanında komşu oldukları topraklarında kültürlerini barındırdığı için çok yönlü bir kültürel yaşam göstermektedir. Bu üç büyük ve önemli bölge arasında olması, Tripolis Antik Kentinin bünyesinde bu bölgelerin, ortak kültür, siyasi ve sosyal yapılarını barındırmasından dolayı bu kültürlerin etkileşiminin ortaya konulmasına ışık tutacaktır. Roma Döneminde aldığı Tripolis (üç kent) ismi, kentin *"synoikismos"* (kent birleştirme) politikasıyla büyütüldüğünü göstermektedir. Kentin stratejik konumu bu kararın alınmasındaki en büyük

Resim 14
Orpheus Kabartması, Restorasyon Çalışması

etkendir. Kentin, antik dönemlerden bilinen bu özel konumu Kurtuluş Savaşı yıllarına kadar devam etmiştir. Kent üzerinde yapılan detaylı yüzey araştırmaları ve kazılar neticesinde bulunan bol miktarda boş mavzer kurşunu kovanları ve kentin tiyatrosunun dayandığı tepenin hemen güneydoğusundaki tepe yamaçlarında ve daha güneydoğuda Bizans suru içlerinde görülen siperler yakın dönemlere kadar bu stratejik konumunu koruduğunu göstermektedir.

Tripolis antik kenti bugün toprak üstündeki kalıntıları ve çevresindeki tepelerin eteklerindeki çok sayıda kaya mezarı ile etkileyici bir görünüme sahiptir. Antik kaynaklarda kent hakkında çok fazla bilginin bulunmayışı ve kazı çalışmalarının daha çok yeni olması nedeniyle Tripolis hakkında hala birçok bilinmeyen bulunmaktadır. Kent üzerinde devam eden kazı çalışmaları bu bilinmeyenleri ve kentin arkeoloji dünyasına kazandıracağı yenilikleri ortaya koyacaktır.

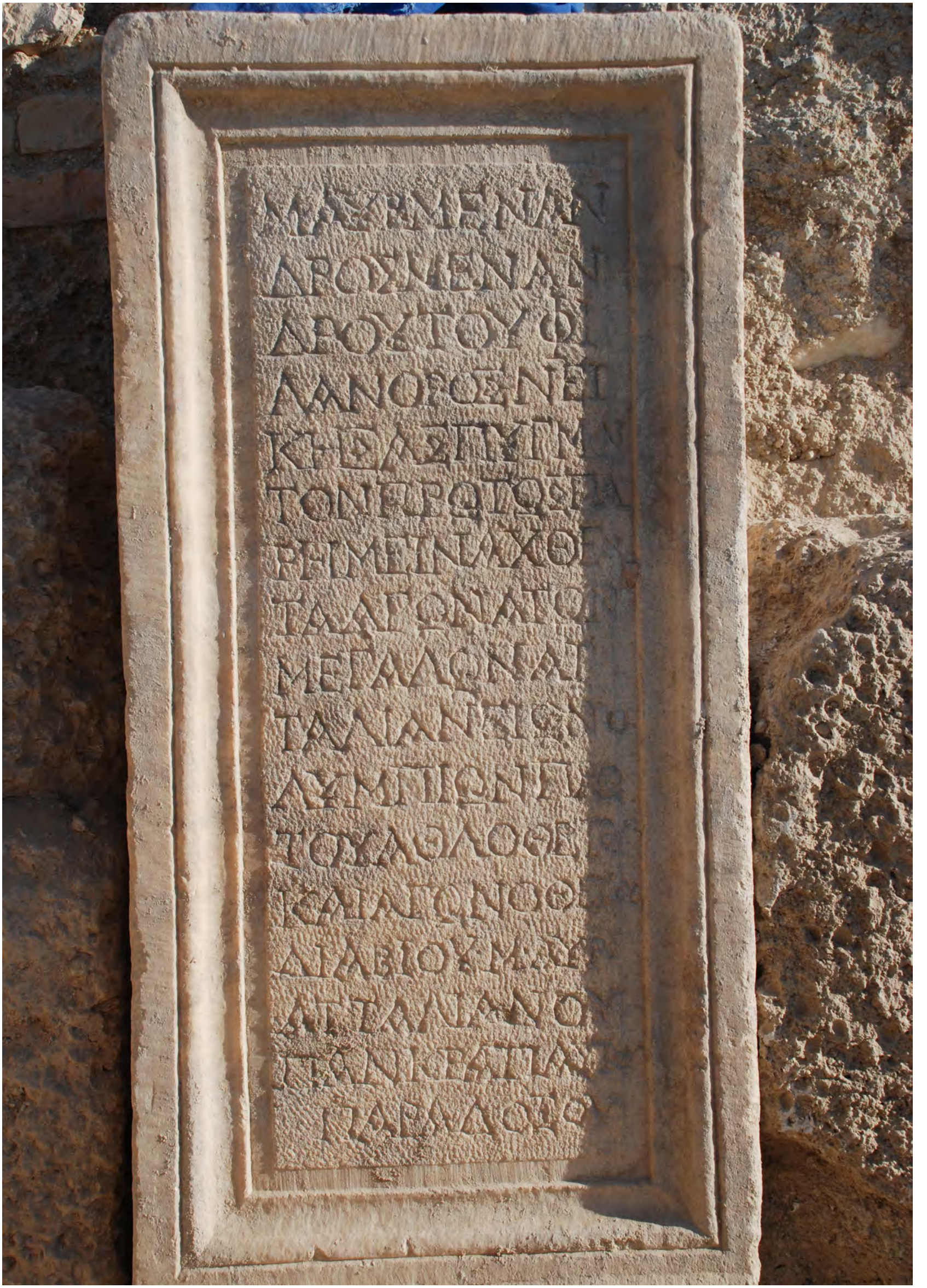

Resim 15
Tanrıça Roma Kabartması

BİBLİYOGRAFYA

Atik-Erdem 2002	N. Atik-Z.K. Erdem, "Tüba-Tüksek Buldan (Denizli) Arkeolojik Belge Çalışması", *Buldan Türkiye Kültür Envanteri Pilot Bölge Çalışmaları* 1/2, İstanbul, 2-16, Lev. 5, Res. 1-2.
Atik-Erdem 2003	N. Atik-Z.K. Erdem, "Tüba-Tüksek Buldan (Denizli) Arkeolojik Kültür Varlıkları Envanter Çalışması, 2002 Yılı Raporu", *Buldan Türkiye Kültür Envanteri Pilot Bölge Çalışmaları* 2/2, İstanbul, 2-16, Lev. 5, Res. 1-2.
Atik-Erdem 2004	N. Atik-Z.K. Erdem, "Buldan (Denizli) Arkeolojik Kültür Varlıkları Envanteri 2001-2003 Yılı Saptamalarının Derğerlendirilmesi", *TÜBA Kültür Envanteri Dergisi*, İstanbul, 9-39.
Ceylan 1994	A. Ceylan, "Tripolis Sütunlu Caddesinde Yapılan Kazı ve Temizlik Çalışmaları", *V. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, Didim, 159-170.
Cohen 1995	M.G. Cohen, *The Hellenistic Settlements in Europe, the Islands, and Asia Minor*, Berkeley-Los Angeles-Oxford, 200-201.
Foss-Winfeld 1986	C. Foss-D. Winfeld, *Byzantion Fortification an Introduction*, Pretoria, 152-153, 166.
Gider 2007	Z. Gider, "Tripolis Sütunlu Caddesinde Müze Kurtarma Kazısında Bulunan Dorik Malzemeler", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Denizli, 25-31.
Habicht 1975	C. Habicht, "New Evidence on the Province of Asia", *The Journal of Roman Studies*, Vol. 65, 64-91.
Hansen 1971	E.V. Hansen, *The Attalids of Pergamon*, İthaca-Newyork-London, 177.
Head 1901	B.V. Head, *Catalogue of the Greek Coins of Lydia*, London, 147-150.
Imhoof-Blumer 1897	F. Imhoof-Blumer, *Lydische Stadmünzen*, Leipzig, 37-41.
Jones 1971	A.H.M. Jones, *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford, 42-43.
Kaya 2000	M. A. Kaya, "Suriye Krallığının Büyük Menders Havzasındaki Kolonileri", *Tarih İncelemeleri Dergisi* XV, 121-135.
de Laborde 1861	L. de Laborde, *Voyage de l'Asie Mineure* 1828, 89.
Pamir 1995	H. Pamir, *Phrygia Bölgesi Therme Yapıları* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 87-91, Lev. LXXXI-LXXXV.
Plinius	*Naturalist Historia* V, 111
Ramsay 1895	S.W. Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia* I, Oxford, 192-192.
Strabon	*Coğrafya*, *Anadolu* XIII-XIII-XIV, 64.
Tscherikower 1927	V. Tscherikower, "Die Hellenistischen Stadtegründungen von Alexander dem Grossen Bis auf die Römerzeit", *Philologus* XIX, 1, Leipzig, 26.

Resim 16
Agonistik Yazıt

SANAT TARİHİ BÖLÜMÜNÜN KISA TARİHÇESİ

Ülkemizin köklü eğitim kurumlarından biri olan Ege Üniversitesi bünyesindeki Sanat Tarihi Bölümü'nün kurucusu Prof. Dr. Hüseyin Rahmi Ünal, 1978 yılında Erzurum Atatürk Üniversitesi'nden Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih, Coğrafya ve Arkeoloji bölümüne naklen atandığında Sosyal Bilimler Fakültesi'nde, Davranış Bilimleri, Türk Dili ve Edebiyatı ile Tarih, Coğrafya ve Arkeoloji olmak üzere üç bölüm bulunuyordu. Kendisinin göreve başlamasından kısa bir süre sonra Fakülte Kurulu'na Sosyal Bilimler Fakültesi'nin adının Edebiyat Fakültesi olarak değiştirilmesi ve aralarında "Sanat Tarihi Bölümü"nün de bulunduğu 11 yeni bölümün açılması önerisi sunulmuştu. Ancak Fakülte Kurulu, Sanat Tarihi Bölümü'nün Güzel Sanatlar Fakültesi bünyesinde uygun olacağı düşüncesiyle 10 bölüme onay verdi. Sonradan Prof. Dr. Ünal'ın çabasıyla ve Türkiye'de mevcut bütün sanat tarihi bölümlerinin Edebiyat Fakülteleri bünyesinde oldukları da dikkate alınarak ikinci bir oylamada Sanat Tarihi Bölümü'nün kurulması kabul edilmiştir. İlk on sekiz öğrencisini 1981 yılında kabul eden bölüm,Yüksek Öğretim Kurulu'nun yaptığı düzenleme ile Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü adıyla 1985 yılında ilk öğrencilerini mezun etmiştir.

Bölüm kuruluşunun ardından kısa bir süre içinde Prof. Dr. Gönül Öney Ankara Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nden Ege Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü'ne atanmıştı. Bölümün fiziksel oluşumu ve fakülte içinde saygın konuma ulaşması kurucusu Prof. Dr. Rahmi Hüseyin Ünal ile birlikte Prof. Dr. Gönül Öney'in gayretleriyle olmuştur. Bu bağlamda Sanat Tarihi Bölümü kısa zamanda bir fotoğraf laboratuarına, bu laboratuardan sorumlu bir fotoğraf uzmanına ve zengin bir diapozitif arşivine sahip oldu. Arşivin oluşmasında bu iki hocamızın kişisel birikimlerinin yanında on yılı aşkın süreyle Fakülte Yönetim Kurulu kararıyla tahsis edilen fakülte minibüsü ile yapılan yurt içi inceleme gezilerinin de rolü büyüktür. Söz konusu inceleme gezilerinin bölüm öğretim elemanları ile birlikte iyi not ortalamasına sahip öğrencilerin bilgi ve deneyimlerini arttırmalarına da çok katkısı olmuştur.

Bölümün akademik yapısına 1980-1984'lerde Bozkurt Ersoy, Bekir Deniz, Zeynep Mercangöz, Mehmet Tunçel, İnci Kuyulu, Lale Bulut ve Yekta Demiralp kısa aralıklarla katılmışlar; daha sonra bölüm öğrencilerimiz Şakir Çakmak, Ertan Daş 1987'de; Harun Ürer, Lale Doğer 1994 ve 1997-1999 yıllarında ve hemen sonra da Emine Tok, Sedat Bayrakal, Sevinç Gürhan ile Hasan Uçar akademik kadrodaki yerlerini almışlardır. Bu arada 1994 ve 1995'lerde kurulan Türk-İslam, Bizans ve Batı Sanatı Anabilim dalları oluşmuş, 1999'da Semra Daşçı ile 2007'de Barış Eroğlu'nun Batı Sanatı Anabilim Dalına, öğrencimiz Dilek Maktal Canko'nun da bu yıl içinde Bizans Sanatı Anabilim Dalına katılımlarıyla bölüm mevcut şeklini almıştır.

Diğer yandan başka üniversitenin elemanları olarak Sibel Ünalan, Zeynep Oral Çakmakçı, Ceren Ünal bölümümüzde doktoralarını tamamlayıp okullarına dönmüşlerdir. Bu yıldan başlayarak bölümümüzde doktorasını sürdürecek bir diğer araştırma görevlimiz ise Ayça Elalmış'dır.

Mehmet Tunçel'in çok kısa hizmetinin ardından Ankara'ya dönüşü, Lale Bulut'un erken emekliği, Gönül Öney ve Rahmi Ünal'ın emeklilikleri ile Bekir Deniz ve Sedat Bayrakal'ın görevlerini başka üniversitelere nakletmeleri nedeniyle bugün biraz küçülerek ancak dinamik bir kadro ile Sanat Tarihi Bölümü öğrencilerini yetiştirmeye devam etmektedir.

Bugüne dek Sanat Tarihi Bölümü üç sempozyum gerçekleştirmiştir ki bunlardan ikisi burada başlatılıp gelenekselleşen "Ortaçağ Kazıları ve Araştırmaları Sempozyumu"dur. Diğer yandan bölümde ulusal ve uluslararası projeler de yürütülmüş ve yürütülmektedir. Bölüm elemanlarının Koruma kurullarındaki üyelikleri, katıldıkları ulusal ve uluslararası sempozyumlar, çok sayıda yurt içi ile yurtdışı yayınlar ve özellikle 1982 yılından bu yana yayımını sürdüren bölüm dergisi bilimsel açıdan Sanat Tarihi Bölümü'nü önemli bir yere konumlandırır. Sanat Tarihi Bölümü'nde ikisi halen sürdürülmekte olan toplam 8 kazı gerçekleştirilmiştir.

Prof. Dr. Zeynep Mercangöz
Sanat Tarihi Bölümü Başkanı

SANAT TARİHİ KAZILARI

AKKERMAN KALESİ, OSMANLI HAMAMI

Bozkurt Ersoy [1]

1989 yılında Doğu Avrupa'da, 1991 yılında ise Rusya'da oluşan siyasi değişiklikler sonucunda bağımsızlığını kazanan ülkelerde başlayan reformlar, hiç şüphesiz, kültür alanında da, kendini göstermeye başlamıştır. Bilim alanında her türlü alt yapıya sahip olan, ancak ortaya konan araştırmaların, dünyaya açılmadan, kendi kısır döngüsü içinde eriyip gittiği bir ortamdan yeni oluşumla birlikte yavaş yavaş kurtulduğu izlenen ülkelerden biri de Ukrayna'dır.

Son yıllara kadar siyasi nedenlerle, çoğu zaman, yabancı araştırıcılara kısıtlayıcı önlemler getirilerek çalışmaların engellenmesi nedeniyle, kültür varlıkları açısından bir *'kapalı kutu'* niteliğiyle, bilgilerimizin yok denecek kadar az sayıdaki yerli kaynak çevirileriyle sınırlı kaldığı bu ülke, bağımsızlığın getirdiği olanaklarla kültürel ilişkiler açısından yavaş yavaş dışa açılmaya başlamış ve batılı araştırmacıların da ilgilenmeye başladıkları bir çekim noktası haline gelmiştir.

Hiç şüphesiz, yukarıda söylenenlerin dışında, bu ilginin diğer bir nedeni de yer aldığı bölgenin stratejik önemine bağlı geçirdiği tarihsel süreçtir. Batının Anadolu dışında Asya'ya, Kuzey Avrupa ülkelerinin ise güney denizlerine açılabilmesinde egemenliğin gerekli olduğu Karadeniz'in kuzey kıyılarının büyük bir bölümünü Kırım'la birlikte kapatan bu bölge, siyasi ve ekonomik açıdan her zaman önemini korumuş; Asya ve Avrupa kültürlerini barındıran ve yansıtan bir bölge niteliği kazanmıştır.

MÖ 7. yüzyıldaki Kimmer ve İskit hakimiyetinden bu yana geçen süreçte, özellikle Türk araştırmacılarının çalışmalarını Kuzey Karadeniz kıyıları ile bugünkü Ukrayna'nın batı bölümünde, özellikle Tuna Nehri ve kolları üzerinde, 15.

Kapak Fotoğrafı
Akkerman Kalesi, minare.

1 Prof. Dr. Bozkurt Ersoy, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Bornova - İzmir (*bozkut.ersoy@ege.edu.tr*)

yüzyıldan başlayarak 18. yüzyıl sonuna kadar egemenliğini sürdürmüş olan Osmanlı İmparatorluğu dönemi ile ona bağlı yaşamış olan Kırım Hanlığı dönemi üzerinde yoğunlaştırdıkları gözlenmektedir.

15. yüzyılın sonlarında başlayan fetihlerle ilk önce Balkanlar, daha sonra da Karadeniz'in kuzeyi Osmanlı egemenliği altına girmiş; böylece Anadolu'nun kuzeyi ve Karadeniz jeopolitik açıdan güvenilir bölgeler haline gelmiştir. Ancak, bu güvenilirliğin ve kuzeyden gelecek tehditlerin önlenmesi için Osmanlılar'ın bir takım önlemler de aldığı anlaşılmaktadır. Bu önlemlerin bir bölümü idari açıdan, diğer bölümü belki de daha önemlisi askeri açıdan olmuş, bu bölgelerde yer alan kaleler onarım ve ilavelerle kullanılmaya devam edilmiştir. Örneğin Karadeniz'e ulaşan kuzeydeki Tuna, Dinyester ve Dinyeper gibi büyük akarsuların denize açıldıkları noktalarda ve iç kısımlarda yer alan kaleler, stratejik açıdan da önemli olmaları nedeniyle yoğun bir imara sahne olmuşlardır.[2] Bunun yanında, özellikle Kırım'da da aynı şekilde kalelerin onarıma tabi tutuldukları günümüze gelen bulgulardan anlaşılmaktadır.[3]

Rus egemenliğinin yapılar üzerindeki tahribatını anlamak hiç de güç değildir. Çoğu yerde yapılar tamamen yıkılarak yok edilmiş, ya da ilgisizlik nedeniyle doğa şartları içinde yok olmaya yüz tutmuşlardır. Özellikle Kırım dışı bölgelerde, bu tahribatın büyüklüğünü şüphesiz buralarda yaşayan Türk/Müslüman nüfusunun bulunmamasına ya da rejim nedeniyle baskıdan gelen bir ilgi göstermeme zorunluluğuna bağlamak yerinde olur.

1998 yılından itibaren Türk Tarih Kurumu sponsorluğunda gerçekleştirilen *"Yurt Dışındaki Türk Eserlerinin Envanterlenmesi Projesi"*[4] kapsamında yürütülen çalışmalarda[5] Kırım dışında, Ukrayna'da saptanan eserlere bakıldığında, İsmail'deki bir cami (müze olarak kullanılması nedeniyle) ile Akkerman Kalesi'nde

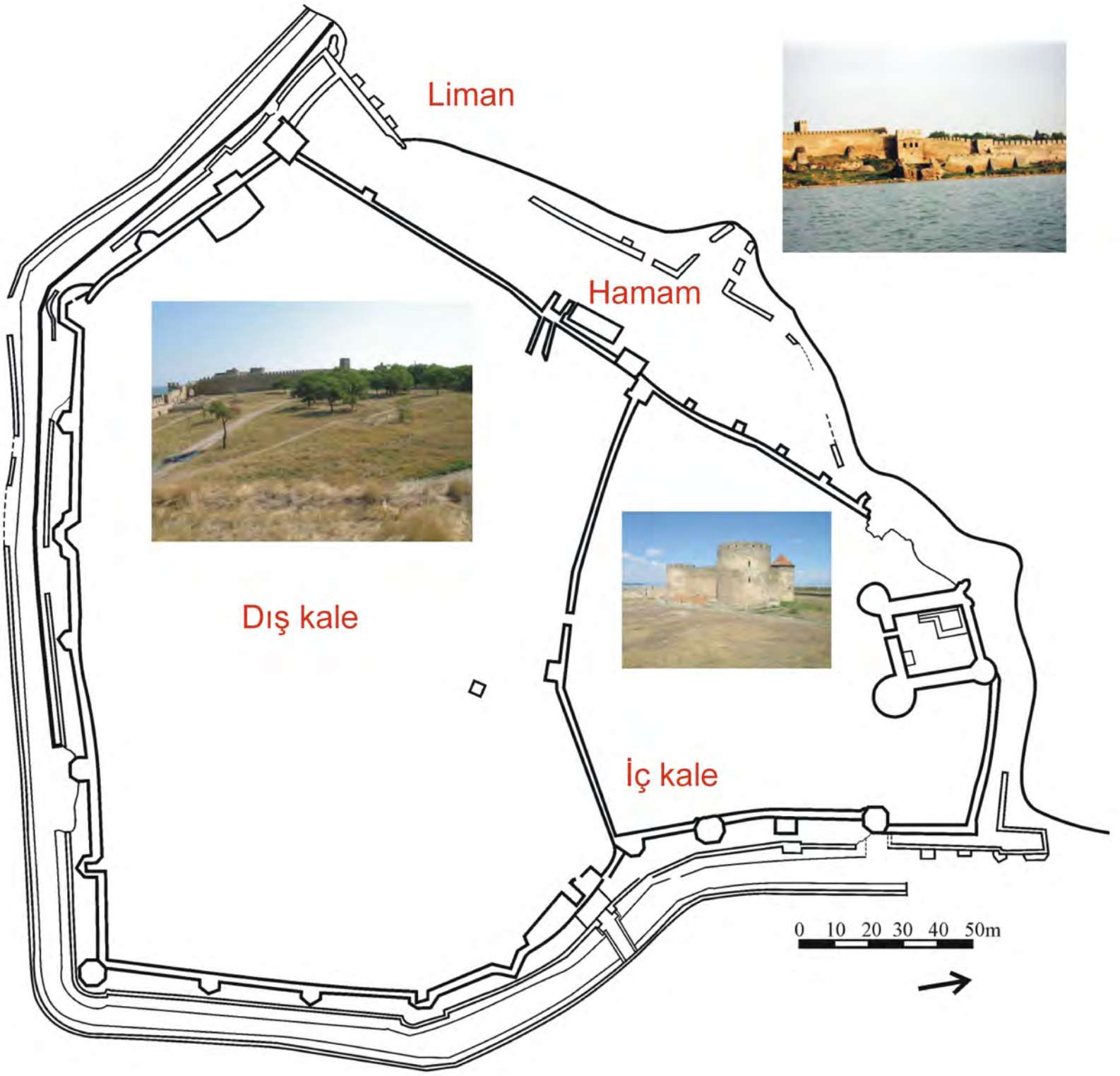
---

2 Bu kalelerden Tuna nehri üzerinde Karadeniz kıyısında İsmail, Kili; kolları üzerinde ise Bender ve Hotin Kaleleri; Dinyester'in Karadenize kavuştuğu yerde Akkerman; Dinyeper'in kavuştuğu yerde ise Özi kalesi önemli örneklerdir. Bu kaleler ve bölgedeki diğer kalelerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Cetati Medievale Din Moldova, Chişinau 2004

3 Kırım'da Or-Kapı, Kefe, Sudak, Kerç Yeni Kale, Arabat ve hemen Kırım'ın kuzeyinde Azak Denizi'nin doğu kıyısında yer alan Azak Kalesi önemli stratejik noktalardı.

4 Bu proje ve aşağıda konu edilecek olan Başlangıçtan Günümüze Türk Dünyası Projesi kapsamında, bize bu çalışma olanağını veren Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Sayın Yusuf Halaçoğlu'na şükranlarımı sunarım.

5 Bu çalışmalara Prof. Dr. İnci Kuyulu Ersoy, Yard.Doç.Dr. Rüstem Bozer ve Ukrayna Bilimler Akademisi'nden Dr. Svitlana Bilyayeva katılmıştır.

Şekil 1
Akkerman Kalesi, plan.

bir minarenin günümüze kadar gelebildiği görülmektedir.[6] İsmail, Hotin ve Akkerman Kaleleri içinde bir zamanlar var olan yapıların anlaşılması ve bu yapılar hakkında bilgi edinilebilmesi ancak arkeolojik çalışmalarla olanaklıdır. Kırım bölgesinde ise durum daha farklıdır. Yıkılarak yok edilmiş ve sayısının bugün için saptanması bile olanaksız olan eserlere rağmen hala 100'e yakın eserin varlığı tespit edilebilmektedir. Bu eserler arasında yer alan *Kerç*, *Arabat* ve *Or Kapı* kalelerinde yapılması gereken arkeolojik çalışmalar, Osmanlı dönemi yerleşiminin an-

6 Kırım dışında Ukrayna'daki Türk eserleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Kuyulu Ersoy 2000:195-204.

laşılması açısından önemlidir.

Yukarıda kısaca özetlemeye çalıştığımız Ukrayna ve ona bağlı Kırım Özerk Cumhuriyeti sınırları içinde kalan bölgelere, batılı araştırmacıların yeni yeni ilgi duymaya ve araştırma projeleri geliştirme çabalarına karşın Türkiye aynı amaca yönelik çalışmalara 1997 yılından itibaren başlamıştır.

Yine Türk Tarih Kurumu sponsorluğunda *"Başlangıçtan Günümüze Türk Dünyası Projesi"* kapsamında bugünkü adıyla *Ochakiv*, tarihte bilinen adıyla Özi'de Ukrayna Bilimler Akademisi Arkeoloji Enstitüsü'nden *Dr. Svitlana Biliaeva*'ın 1990 yılında başlattığı kazı ve araştırmalar, 1997 senesinde Türk ve Ukrayna'lı bilim adamları tarafından yürütülen ortak kazılar haline dönüştürülmüş ve bu çalışmalar 1999 yılına kadar devam etmiştir.

1475 yılında *Gedik Ahmed Paşa* tarafından Osmanlı topraklarına katılan bölgede, 1492 yılında *Kara-Kirman* adıyla anılan bir kalenin Kırım Hanı *Mengli Giray* tarafından inşa ettirildiği; 17. yüzyılın ikinci yarısında *Cankirman* olarak anılmaya başlanan bu kalenin ise Yukarı, Orta ve Aşağı kaleden oluştuğu ve ayrıca bir de Küçük Hasan Paşa Kalesi'nin bulunduğu özellikle Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nden anlaşılmaktadır.[7] Bugünkü yerleşim içinde Livada ve Sinagog bölgeleri olarak tanımlanan yerlerde gerçekleştirilen kazı çalışmalarında ne yazık ki Osmanlı kalesi surlarından hiçbir iz kalmadığı ve taşlarının temel seviyesine kadar sökülerek alındığı saptanmıştır. Kazılarda çıkan küçük buluntular arasında ise sayıca seramikler ve lüleler çoğunlukta olmak üzere sikkeler, metal ve kemik süs eşyaları ele geçmiştir.[8]

Ukrayna Bilimler Akademisi, Arkeoloji Enstitüsü ile birlikte aynı proje kapsamında 1998 yılında başlatılan, 2004 yılı ile 2006 yılları arasında, sponsorluğunu TİKA'nın (Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı) yaptığı[9] Akkerman Kalesi hamam kazısı[10] ise, bugüne kadar sürdürülmüştür.

Bugün Odesa'nın 80 km. batısında Belgorod - Dnestrovsky yerleşimi

---

7 Danışman 1970:33.

8 Ortak kazılarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Ersoy-Biliaeva:263-268.

9 Yardımlarından dolayı Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) Başkanlığı'na teşekkür ederim.

10 Akkerman Kalesi'nde başkanlığımda yürütülen Osmanlı Hamamı Kazı çalışmaları, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyelerinden Prof. Dr. İnci Kuyulu-Ersoy, Y.Doç.Dr. Harun Ürer, Arş.Gör. Sedat Bayrakal ve Uzm. Hasan Uçar'ın katılımıyla oluşturulan Türk bilim ekibi ve Ukrayna Bilimler Akademisi'nden Dr. Svitlana Bilyayeva ve aynı akademiye mensup bilim adamları ile ortaklaşa sürdürülmüştür. Kendilerine katkıları nedeniyle teşekkür ederim.

Resim 2
Solda: Akkerman Kalesi, hamam, kazı öncesi üstten görünüm.

Resim 3
Sağda: Akkerman Kalesi, hamam, kazı öncesi batıdan görünüm.

içinde kalan Akkerman Kalesi, hiç şüphesiz bu bölgenin Osmanlı Dönemi'nde-ki en önemli kalesi idi.[11] Bayezid Dönemi'nde 1484 yılında Osmanlı egemenliğine giren; 1770 ve 1789 yıllarında iki defa Ruslar tarafından ele geçirilen; 1774 Küçük Kaynarca ve 1791 Yaş Antlaşması ile tekrar Osmanlı idaresine giren Akkerman Kalesi, 1812 Bükreş Antlaşması ile tekrar Ruslara geçmiş; 1826'da Sırbistan Muhtariyeti'ne girdikten sonra, 1918'de Romanya'ya, 1940 da da Rus egemenliği altına girmiş; 1944'de ismi Belgorod-Dnestrovski olarak değiştirilmiştir.

Dinyester Nehri'ni kontrol etmek amacıyla yaptırılan kale, kara tarafından bir hendekle kuşatılmıştır. Akkerman Kalesi, iç kale (askeri alan), sivil alan (halkın oturduğu alanlar) ve liman alanından oluşmaktadır (Şekil 1). Bu alanların tamamı, bir surla çevrilmesinin dışında, yukarıda sayılan alanlar da birbirlerinden yine surlarla ayrılmıştır.

II. Bayezid tarafından alınmasından sonra, kalede, III. Murad, IV. Mehmed, III. Ahmed, III. Osman, III. Mustafa, I. Abdülhamit, III. Selim dönemlerinde onarım ve kimi ilaveler yapıldığı bilinmektedir. Bu inşa inşa faaliyetlerinde, Hafız İbrahim, Mehmed Tahir Ağa, Seyyid Ömer, Ebubekir, Abdullah gibi ustaların yanı sıra Fransız mühendis Kauffer'nde görevlendirildiği bilinmektedir.[12]

Akkerman Kalesi ile ilgili olarak Evliya Çelebi *"... Kale içinde tam 1500 tahta*

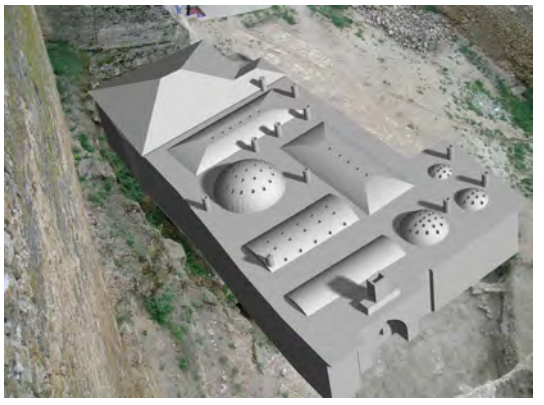
11 Bilge 1989:269-270, Darkot 1993: 251,

12 Kale hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Şlapac 1998; Şlapac 2001.

Resim 4 - En Üst: Hamam, kazı sonrası üstten görünüş.

Resim 5 - Aşağıda Sağda: Hamam, modelleme.

Resim 6 - Aşağıda Solda: Hamam, kazı sonrası kuzeybatıdan görünüm.

Resim 7 - Aşağıda Ortada: Hamam, modelleme.

Resim 8 - Karşı Sayfa, Üst Sol: Hamam, cehennemlik.

Resim 9 - Karşı Sayfa, Üst Sağ: Hamam, külhan.

Resim 10 - Karşı Sayfa, Sağ Alt: Osmanlı dönemine ait sikkeler.

Resim 12 - Sağda: Lüleler.

şendire örtülü mamur evler vardır. Asla kiremit örtüleri yoktur. Bir Sultan Bayezid Camii vardır ki, bir minareli, ferahlık verici bir camidir. Aşağı küçük hisarda bir küçük hamamcığı vardır. İç kalesi Galata Kulesi gibi 4 adet ibret verici kuledir..." şeklinde bilgi vermektedir.[13]

Akkerman kalesinde, Evliya Çelebi'nin konu ettiği Bayezid Camii'nden ne yazık ki günümüze sadece minare gelebilmiş (Kapak Fotoğrafı), cami ise tamamen yok olmuş, evlerden ise hiçbir iz kalmamıştır. Ancak, Yavuz Sultan Selim'in, Akkerman'daki vakıfları arasında da iki hamam ile *Yavuz Sultan Selim Camii* adı geçmektedir.[14] Ayrıca, Kırım Hanları'ndan Mengli Giray Han'ın Camii'ne ait de bir vakıf olduğu bilinmektedir. Ancak, ne Evliya Çelebi'nin sözünü ettiği, ne de vakıf kayıtlarında ismi geçen yapıların hemen çoğu günümüze ulaşamamıştır.

Akkerman Kalesi'nde, günümüze yukarıda söz ettiğimiz minare dışında sadece bir hamam gelebilmiştir. 1998 yılındaki arazi incelemeleri sırasında tarafımdan fark edilen bu hamam, Evliya Çelebi'nin *"Aşağı küçük hisarda bir küçük hamamcığı vardır"* şeklinde bahsettiği yapı olmalıdır. Toprak üstünde çok az bir bölümü korunarak (Resim 2,3) bugüne gelmiş yapının ortaya çıkarılması amacıyla başlanan kazı çalışmalarında geçen beş yıllık süre içerisinde hamam ortaya çıkartılmıştır (Resim 4,5,6,7). Her ne kadar, yapının büyük bölümü çok tahrip olmuşsa

13 Danışman 1970: 285.

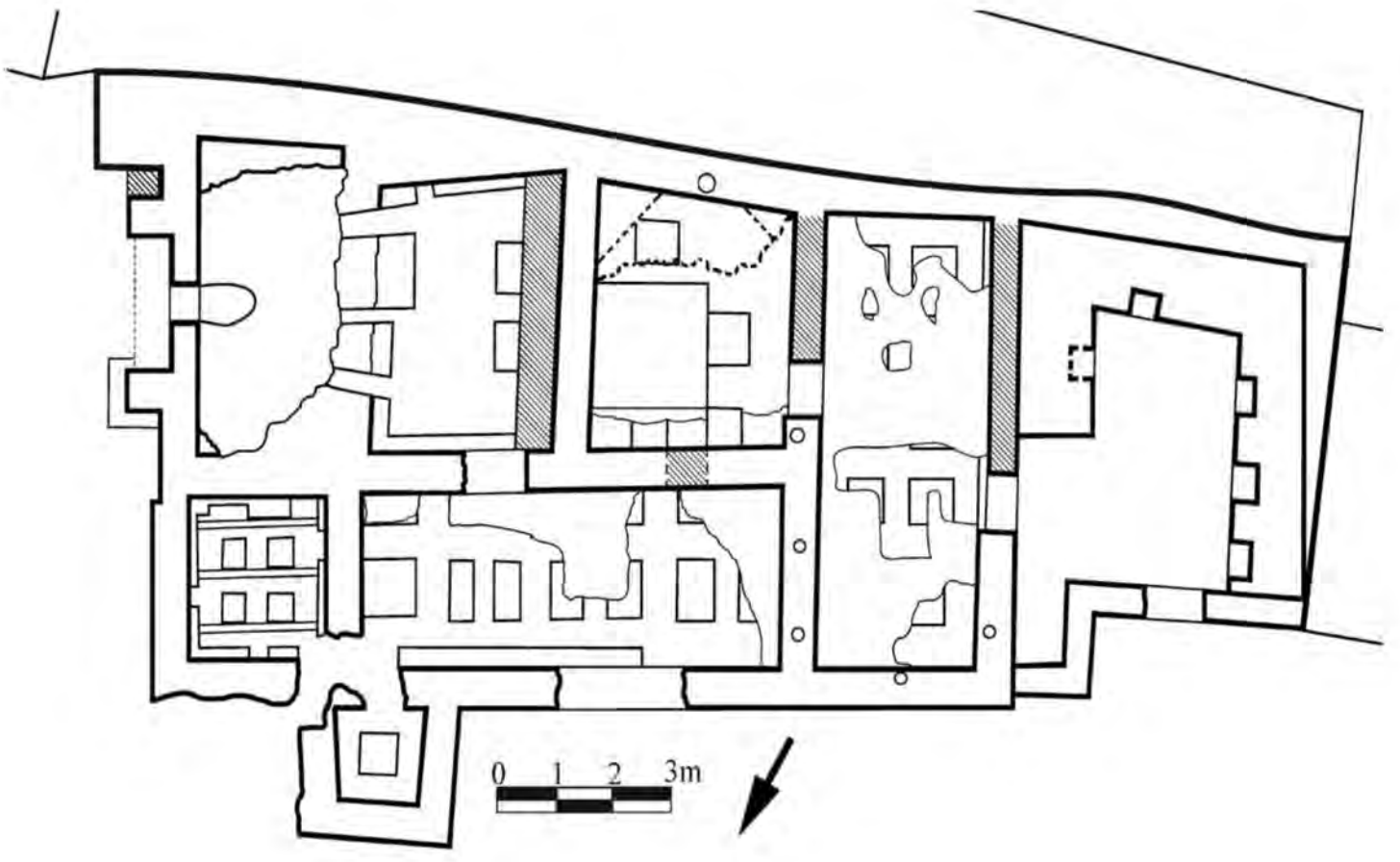
14 Keleş 2001:79-188.

Resim 11
Kırmızı hamurlu, tek renk sırlı seramik buluntular

da cehennemlik bölümünün tamamı (Resim 8) ile bu bölüm üstünde yükselen yaklaşık 1 m. yüksekliğindeki cephe duvarları ve külhan bölümü (Resim 9) ile sıcaklık mekanlarından sadece birinin yarım kubbesi gibi mimari unsurlar, hamamın plan açısından soyunmalık, ılıklık ve sıcaklık bölümleriyle klasik bir Osmanlı hamamı niteliğinde olduğunu göstermiştir (Şekil 2).

Kazılar sırasında ele geçen seramik, cam ve maden parçaları ile sikke (Resim 10) gibi küçük buluntular da önem taşımaktadır. Bol sayıda ele geçen *sgrafitto*, tek renk sırlı, sırsız, sıratlı teknikli (Resim 11) seramik parçaları ile üzerlerindeki damgaları ve süslemeleriyle perdahlı ve perdahsız lüleler (Resim 12), Osmanlı dönemi el sanatları geleneklerini yansıtan buluntulardır. Hiç şüphesiz, buluntular arasında yer alan ve çoğunluğu gümüş ve bakır olan II. Bayezit Dönemi'nden (1481-1512) I. Abdülhamit Dönemi'ne (1774-1789) kadar farklı sultanlara ait sikkelerin oluşturduğu koleksiyon, yapının tarihlendirilmesi açısından önemli ipuçları vermektedir.

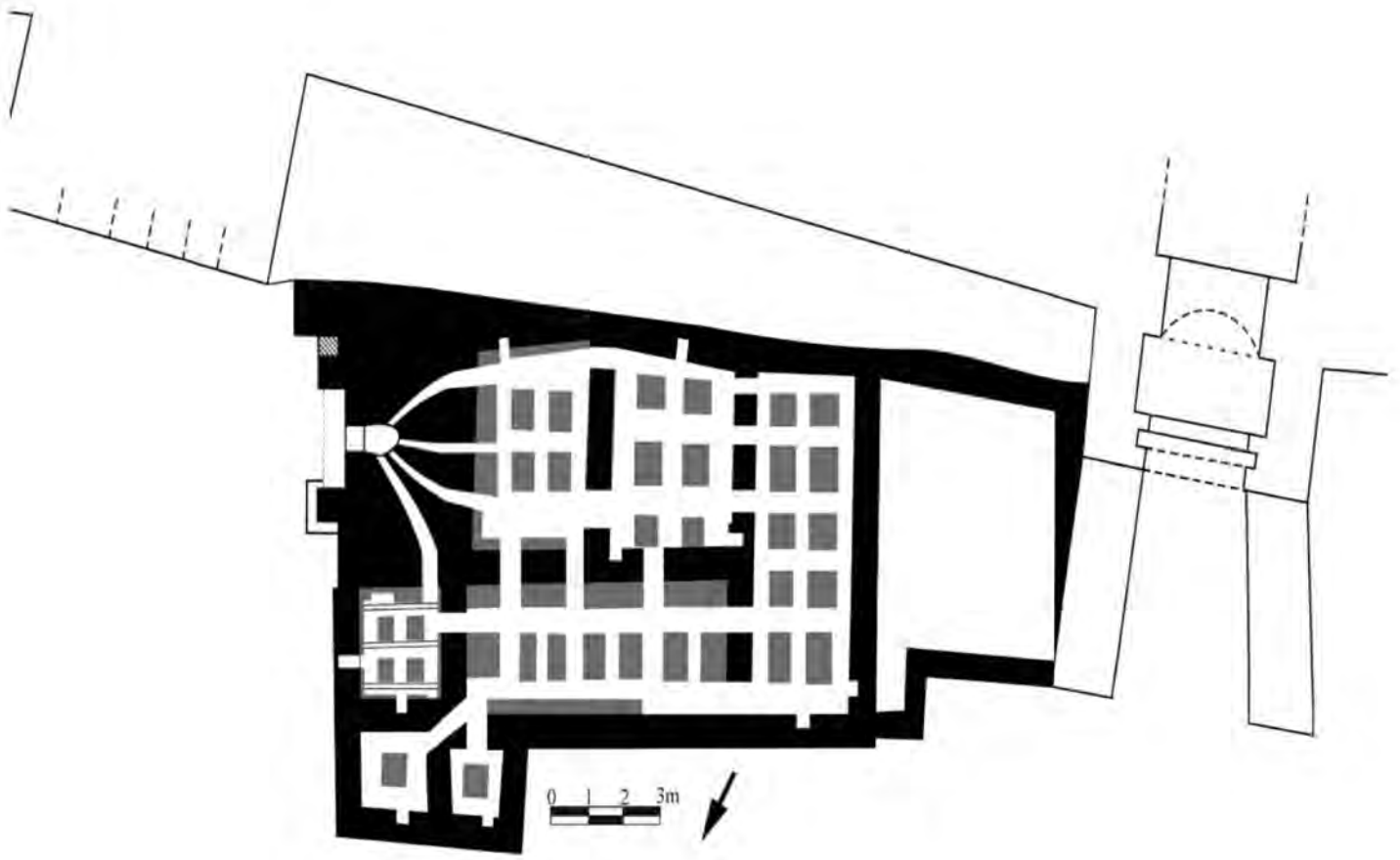

Şekil 2
Akkerman Kalesi, hamam, restitüsyon.

Yavuz Sultan Selim'in vakıfları arasında da adı geçen hamam ile ilgili III. Murad Dönemi'ne (1574-1595) ait 1575 tarihli bir belgede de Yavuz Sultan Selim Dönemi'nde (1512-1520) inşa edilen ve barbakanla arkasındaki duvar arasında kalan tek hamamdan *"ana kapı dışında kalması ve kapının erken saatte açılamaması; bu nedenle de sabah namazından önce abdest almak isteyen kale görevlileri ile diğer yaşayanların faydalanamadığı"* şeklinde söz edilmektedir.[15] Bu bilgide geçen hamam tanımından da, kazısını yaptığımız hamamın kastedildiği açıkça görülmektedir. Gerek II. Bayezit dönemine ait en erken tarihli sikke; gerekse sözü edilen vakfiyeler göz önüne alındığında yapının 16.yüzyıl başlarında inşa edilmeye başlandığı ve Yavuz Sultan Selim döneminde bitirildiğini söylemek sanırım yanlış olmaz.

Kazı çalışmaları sonunda ortaya çıkan küçük buluntular tek tek temizlenmiş, envanterlenmiş çizim ve fotoğraflarla belgelenmiştir. Envanterlenen bu eserlerden özellikle sayıca çok olan sikkeler, Ukrayna Bilimler Akademisi

15 C.Finkel ve V.Ostapchuk, "The building history of Aqkerman fortress",kazı ekibine sunulan rapor.

Şekil 3
Yukarıda: Hamam, cehennemlik, restitüsyon.

Şekil 4
Karşı Sayfa: Hamam, restitüsyon.

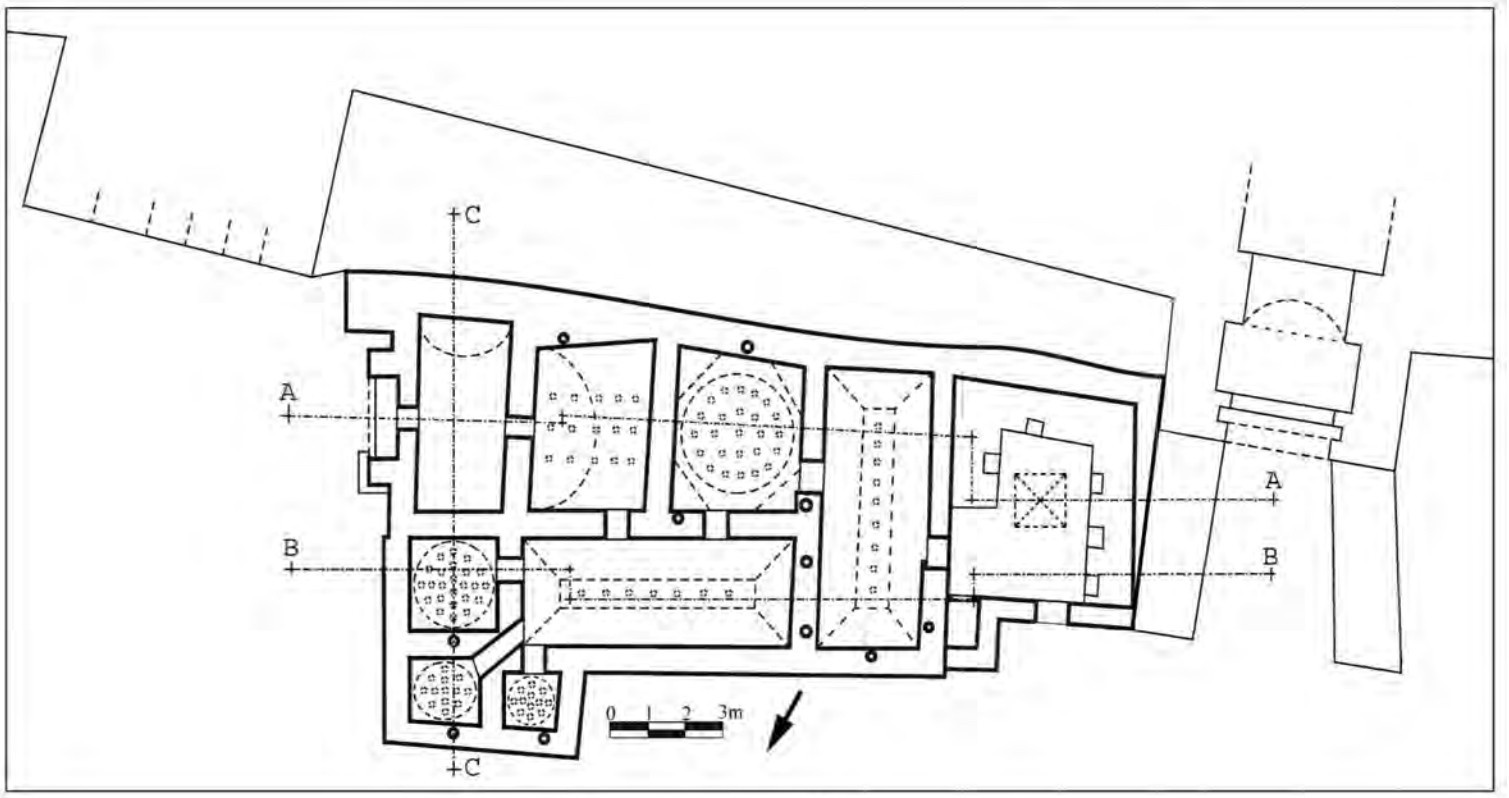
laboratuarlarında konservasyonlarının yapılması amacıyla Ukrayna ekibine teslim edilmiştir.

Mimari bulguların ise ölçüleri alınarak ölçekli çizimleri yapılmış, elde edilen rölöve (Şekil 2) göz önüne alınarak yapının restitüsyon çizimleri hazırlanmıştır (Şekil 3,4).

Gerek küçük buluntuları ve gerekse mimari verileri bilgisayar ortamına aktarılan hamam yapısında, bugün için düşünülmesi gereken en önemli konu yapının konservasyon ve restorasyon işlerinin ne şekilde geliştirileceğidir. Ekibimiz koruma anlamında hamamın gerisindeki surdan gelen su ve nemden etkilenmesini önlemek açısından bu cepheye (kuzeydoğu) bir drenaj yaparak ilk adımı atmıştır.[16] Yine de kazı öncesinde varlığı bile bilinmeyen bu hamamın ortaya çıkarılması yapının Ukrayna Kültür Envanteri listesine alınmasına neden olmuş ve yurt dışında yer alan Osmanlı eserlerine bir yenisinin daha eklenmesi sağlanmıştır. Gerek Özü Kalesi, gerekse Akkerman Kalesi kazılarından ele geçen küçük buluntuların bir bölümü Türkiye Cumhuriyetinin 80. kuruluş yıl dönümü nedeniyle 2003 yılında Kiev Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmiştir.

---

16 2005 yılında yapılan bu çalışmada, kazıya katılarak bu işlemi gerçekleştiren İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü Öğr. Üyesi Restoratör Mimar Yard. Doç. Dr. Sarp Tunçoku'na teşekkür ederim.

BİBLİYOGRAFYA

Bilge 1989	M.L. Bilge, "Akkirman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* C.2, İstanbul, 269-270.
Danışman 1970	Z. Danışman (Türkçeleştiren) *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, İstanbul.
Darkot 1993	B. Darkot, "Akkerman", *İslam Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul, 251.
Ersoy ve Bilyayeva 1999	B. Ersoy, S. Bilyayeva, "Özi Kalesi (Ukrayna-Ochakiv) Arkeolojik Çalışmaları", *Uluslararası Dördüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri* (Ankara,4-7 Kasım 1997), C.1, Ankara, 263-268.
Keleş 2001	H. Keleş, "Akkerman Sancağı'nda Yavuz Sultan Selim Han Vakıfları", *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.21, S.2, Ankara, 179-188.
Kuyulu Ersoy 2000	İ. Kuyulu Ersoy, "Ukrayna'daki Türk Dönemi Eserleri", *IV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Van, 195-204
Şlapac 1998	*Cetatea Alba Studiu de Architectura Medievala Militara*, Chişinau.
Şlapac 2001	*Belgorod-Dnestrovskaya Krepost Issledovanue Crednevekovozo Oboronnozo Zodcemsva*, Chişinau.

BALAT İLYAS BEY KÜLLİYESİ

Yekta Demiralp [1]
Şakir Çakmak [2]

Antik dönemin önemli İon kentlerinden biri olan Miletos (Palatia), XIII. yüzyılın ikinci yarısında *"Balat"* adıyla Menteşe Beyliği topraklarına katılmıştır. Osmanlı Sultanı I. Bayezid, 1391'de Menteşe Beyliği topraklarını Osmanlı topraklarına dahil etmiş ancak 1402'deki Ankara Savaşı sonrasında bu topraklar tekrar Menteşe Beyliği'ne iade edilmiş ve Balat beyliğin başkenti olmuştur.

Antik Miletos kenti üzerine kurulan Balat'da, Menteşe Beyliği döneminde inşa edilmiş çok sayıda yapı bulunmaktadır. Bu yapıların en önemlisi, İlyas Bey'in tahta dönüşünden hemen sonra, bir medrese ve iki hamamla birlikte inşa ettirdiği camisidir.[3] İlyas Bey Camii, sadece Menteşe Beyliği'nin değil Anadolu Türk mimarisinin de en gözde eserlerinden biridir. Duvarlarla çevrili geniş bir bahçe içine yerleştirilmiş olan cami ve medrese, ortak bir avluyu paylaşmaktadır (Şekil 1, Resim 1). Medresenin kuzeybatısında, işlevi tartışmalı bir yapı kalıntısı vardır. 1994 yılında gerçekleştirilen kazı çalışmalarında, medresenin batısında, bahçe duvarına paralel uzanan, külliyeye sonradan eklenmiş, olasılıkla başka bir medreseye ait hücrelerin temelleri ortaya çıkarılmıştır. Külliyeye ait olduğu kabul edilen iki hamam, cami ve medresenin kuzeydoğusunda, dış avludadır.

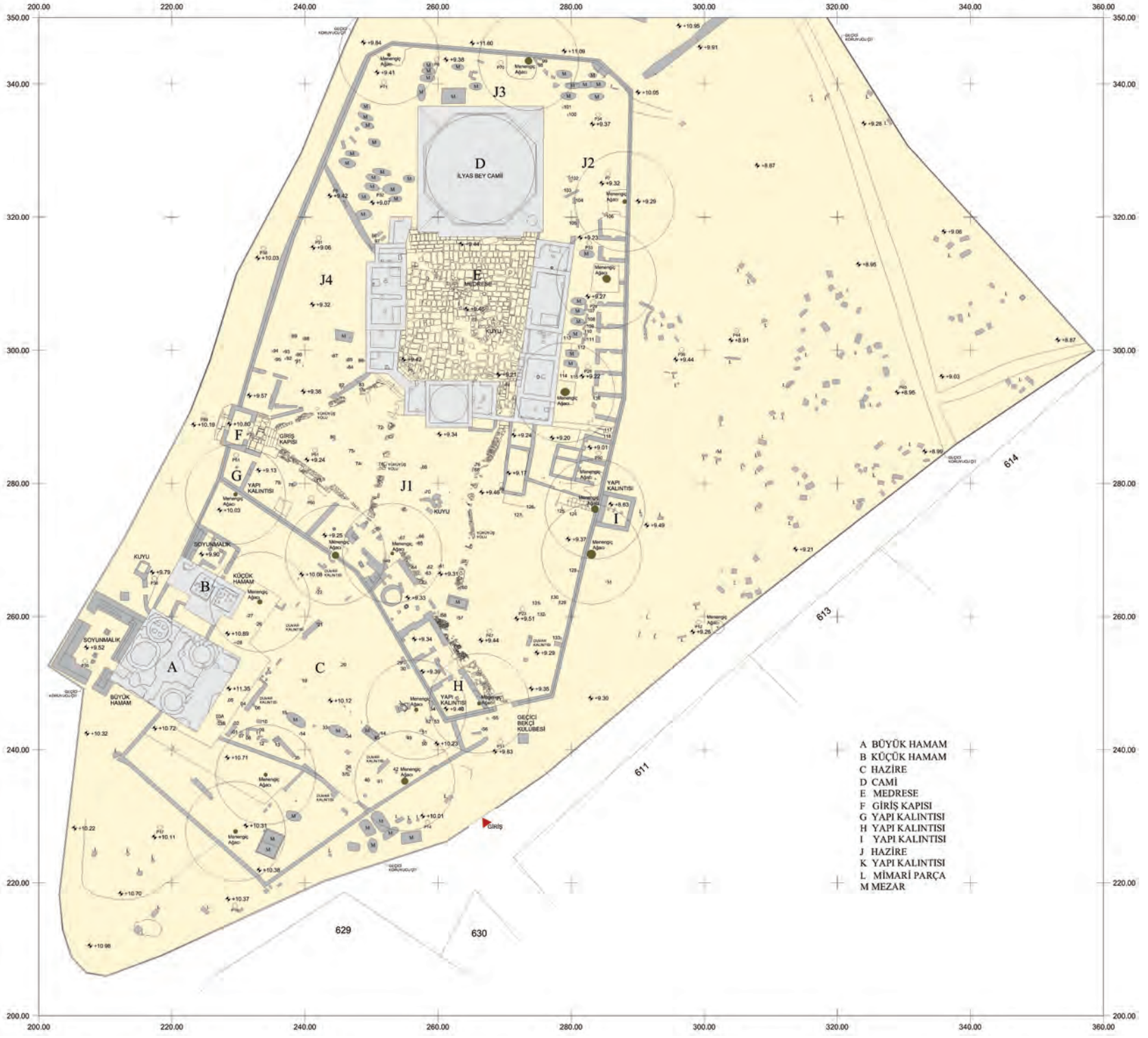
İlyas Bey Camii, yaklaşık 18 x 18 m. boyutlarında, 14 m. çapında bir kubbeyle

1 Yrd. Doç. Dr. Yekta Demiralp, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Bornova - İzmir (*yekta.demiralp@ege.edu.tr*)

2 Yrd. Doç. Dr. Şakir Çakmak, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Bornova - İzmir (*sakir.cakmak@ege.edu.tr*)

3 Balat'ın tarihçesi ve İlyas Bey Külliyesi hakkında bilgi için bkz. Wittek 1934; Wulzinger vd 1935; Vakıf Abideler 1983, 715-725; Wittek 1986; Durukan 1988; Öney Kabaoğlu 1993, 363-378; Gök 2002, 309-320; Duran 2002, 133-150; Böhlendorf Arslan 2007, 87-98; Demiralp ve Çakmak 2010, 186-195.

Resim 1
Balat İlyas Bey Külliyesi. Kuzeyden genel görünüş.

Şekil 1
Balat İlyas Bey Külliyesi. Vaziyet Planı.

örtülü, kare planlı bir yapıdır. Beden duvarları devşirme mermerlerle kaplanmış; kubbesi tuğlayla örülmüştür. Son cemaat yeri yoktur. Yapının kuzeybatı köşesinde yer alan ve girişi harimden sağlanan minaresi, 1955 yılında meydana gelen depremde yıkılmıştır. Camiye, kuzey cephesinin ortasında yer alan eyvan şekilli bir taçkapıdan girilmektedir. Eyvan, iki mermer sütunla Bursa kemerli üç bölüme ayrılmış; ortadaki geniş bölüm giriş açıklığı, yanlardaki iki bölüm ise şebekeli mermer levhalar içeren birer pencere olarak düzenlenmiştir. Yapının kubbe geçişleri, iri tromplarla sağlanmıştır. Trompların içi, istiridye kabuğu, üçgen ve mukarnaslarla süslenmiştir.

Camiyle aynı avluyu paylaşan medrese, kabayonu taşlarla inşa edilmiştir. Kalan izlerden düz ahşap tavanla örtülü olduğu anlaşılan 12 öğrenci hücresi ve

kubbeyle örtülü bir dershane eyvanından oluşmaktadır.

Cami ve medresenin kuzeydoğusunda yer alan iki hamamın beden duvarları kabayonu taşlarla, kubbe ve tonozları ise tuğlayla inşa edilmiştir. Soyunmalık mekânı 1994 yılında gerçekleştirilen kurtarma kazısı çalışmalarında ortaya çıkarılan kuzeydeki Büyük Hamam, *"üç eyvanlı ve iki köşe hücreli"* bir sıcaklığa sahiptir. Sıcaklık duvarlarında, sıva üzerine baskı tekniğiyle oluşturulmuş süsleme izleri görülmektedir. Büyük Hamam'ın güneyinde yer alan Küçük Hamam ise yan yana dizilmiş üç küçük mekândan oluşmaktadır.

İlyas Bey Külliyesi'nin restorasyonuna yönelik ilk önemli adım, 1991 yılında atılmış, külliyedeki iki hamamın kazı ve temizliği gerçekleştirilmişti. Ödenek sorunları nedeniyle yarım kalan çalışmalar, 1994 yılında tekrar canlanmış, caminin doğu, batı ve kuzeyinde temizlik çalışmaları yapılmış ancak bu çalışmalar da yarım kalmıştı.

2006 yılında *Söktaş Tekstil Sanayi ve Ticaret A.Ş.* ile mal sahibi *T.C. Başbakanlık, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Aydın Bölge Müdürlüğü* arasında yapılan protokolle külliyedeki konservasyon ve restorasyon çalışmalarına tekrar başlanılmıştır. Sponsor kuruluş adına *Ka.Ba Eski Eserler Koruma ve Değerlendirme–Mimarlık Ltd.* tarafından yürütülen proje kapsamında, öncelikle alandaki kazı ve temizlik çalışmalarının tamamlanması hedeflenmiştir. Milet Müzesi denetiminde, bilimsel danışmanlığımızda yürütülen 2007 yılı çalışmaları, 11 Haziran - 31 Ekim tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.[4] Bu süre içinde, iç avlu ve medrese hücreleri, dış avlu, Büyük Hamam, Küçük Hamam ile hamamların batısındaki hazirede çalışılmıştır. Hamamların ve dış avlunun doğusundaki yol ile dış avlunun güneyindeki alanın kazısı ise 16.04.2008-13.09.2008 tarihleri arasında tamamlanmıştır.

2007 YILI ÇALIŞMALARI

İç Avlu Ve Medrese

Çalışmalara, cami ve medresenin ortaklaşa kullandıkları avlunun zeminine döşenmiş devşirme blok taşların arasında gelişmiş bitkilerin ve birikmiş toprakların temizlenmesiyle başlanmış, bu çalışmalar sırasında, özellikle kuyunun çevresinde yer alan taşların aralarında bol sayıda geç dönem sikkesi bulunmuştur.

---

4 Başta Müdür V. Sayın Hasibe Akat olmak üzere, kazı ve temizlik çalışmaları sırasında desteklerini esirgemeyen Milet Müze Müdürlüğü elemanlarına teşekkürü borç biliriz. Ayrıca çalışmalar sırasında alan sorumlusu olarak görev yapan Sanat Tarihçisi Cengiz Gürbıyık ve Ersin Pilas'a da teşekkür ederiz.

Resim 2
Balat İlyas Bey Medresesi. Genel görünüş.

Medrese, avlunun kuzey kenarı ortasındaki eyvan, bunun iki yanı ile avlunun doğu ve batı kenarına inşa edilmiş on iki hücreden oluşmaktadır (Resim 2,3). Doğu kanadının ortasında yer alan kuzey-güney yönündeki dikdörtgen şekilli mekân, sonradan inşa edilmiş, doğu-batı yönlü bir duvarla ikiye bölünmüştür. Eyvanda yapılan çalışmalar, zeminin süpürülerek temizlenmesinden ibarettir. Medrese hücrelerindeki çalışmalara başlanmadan önce de, bu hücrelerde temizlik yapılması, gerekiyorsa toprak zeminden ince bir tabaka kazılarak tesviye edilmesi planlanmıştır. Zira iki yan kanat ortasındaki büyük dikdörtgen mekânların dışındaki hücrelerin girişlerinden sonra düzgün taşlarla sınırlandırılmış birer sahanlık yer almakta, mekânların diğer kesimlerinin zemini ise, sahanlığı sınırlayan taşların üst seviyeleri hizasında, tesviyeli sayılabilecek toprak tabakasıyla kaplı oldukları görülmüştür. Avluda kısa sürede tamamlanan çalışmaların ardından medrese hücrelerinde çalışılmaya başlanmıştır. Ancak, hücre girişlerindeki sahanlık ve zeminin, muhtemelen Alman kazı heyetinin 1980'li yıllarda burada yaptığı konservasyon çalışmaları sırasında oluşturulduğu, hücrelerdeki ocak tabanlarının mevcut zeminin daha altında kaldığı görülmüş; bu nedenle de medrese hücrelerinde

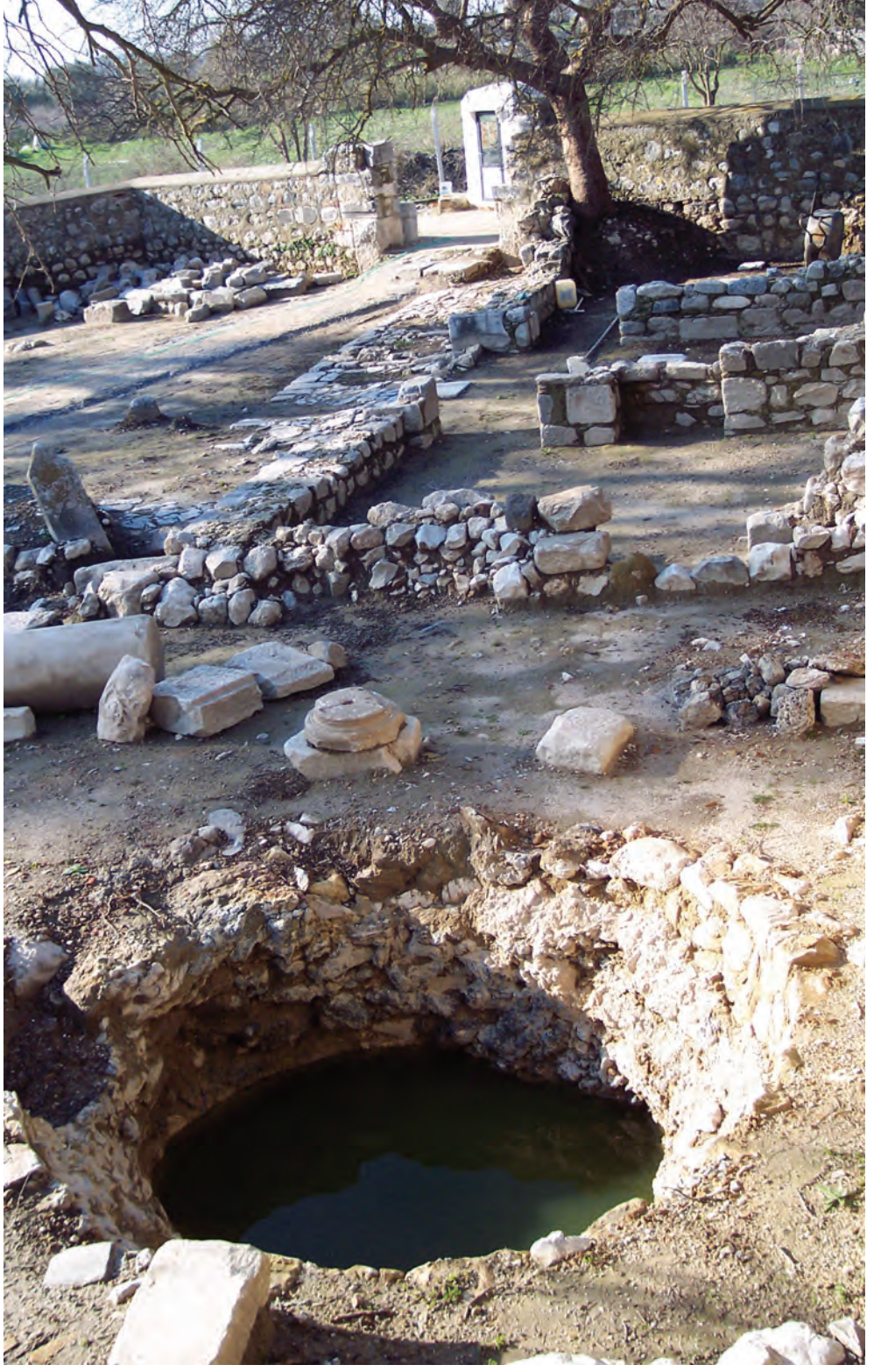

Resim 3
Balat İlyas Bey Medresesi. Avlunun batı kanadı ve medrese hücreleri.

gerçek anlamda bir kazı çalışmasının yapılması zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

Medrese hücrelerinde yapılan kazı ve temizlik çalışmalarında yaklaşık 20-50 cm. kalınlığında toprak tabakası kazılmasına rağmen, doğu kanadının ortasındaki büyük mekân dışında orijinal zemine rastlanmamıştır. Kazı, mekânlardaki ocak zeminleri dikkate alınarak tamamlanmıştır. Medresenin doğu kanadının ortasındaki büyük mekânda ulaştığımız ve orijinal olduğunu düşündüğümüz zemin, harçla sıvanmıştır. Harçlı zeminin mekânın tümüne yayılmadığı, yalnızca orta kesimini kapladığı, doğu ve batı kanatlarını kaplamadığı görülmüştür. Mekân içinde yapılan sondajda cami yapımında kullanılmış mermerlerin işlenmesi sırasında birikmiş atıkların dolgu malzemesi olarak kullanıldığı, ayrıca sıvalı ve sıvasız zeminin birbirinden düz bir hatla ayrıldığı ortaya çıkmıştır. Mekânın kazısı tamamlandığında, mekânı ortadan ayıran doğu batı yönlü duvarın sonradan inşa edildiği sonucuna varılmış, bu nedenle de kaldırılmıştır. Kaldırılan duvarın mekânın doğu duvarına bitiştiği noktada bir niş ortaya çıkmıştır.

Kazısı tamamlanan medrese hücrelerinden, doğu ve batı kanadının ortalarındaki büyük mekânlar ile eyvan dışındakilerin ortalarında birer kaideye rastlanmıştır. Bu kaidelerin, mekânların daha sonraki kullanımlarında ahşap örtüyü taşıyan desteklere ait olduğu sonucuna varılmıştır. Medresenin kuzeybatı köşesindeki mekânın doğu duvarındaki girişin sonradan kapatıldığı, batı duvarındaki girişin zemininin de yaklaşık 1m yükseltildiği görülmüştür. Eyvanın batısına bitişik mekânda ise, batı duvarındaki niş ocağa; güney duvarındaki ocak da nişe dönüştürülmüştür. Doğu kanadında, güneyden itibaren ikinci hücrede yapılan kazı

Resim 4
Dış avlunun kuzey kanadı.

ve temizlik çalışmaları sonucunda, medresenin doğusundan gelen ve avlunun ortasındaki havuza su götüren künk ortaya çıkarılmıştır.

Dış Avlu

1994 yılında, caminin doğu, batı ve güneyi ile medresenin batısında kazı çalışmaları yapılmış, avlu duvarı kenarında yaklaşık 1m.lik bir şerit bırakılarak dolgu toprak temizlenmişti. Bu çalışmalarda caminin kuzeydoğusunda dış avluya doğu duvarından giren ve iç avluya doğru devam eden su künkü bulunmuştu. Tespit edilen mezarlar da çevrelerine taş dizilerek belirgin hale getirilmişti. Ayrıca bu çalışmalarda, cami ve medresenin batısında, dış avlu duvarına yaslanmış ikinci bir medresenin on hücresinin varlığı kesinleşmiş, ödenek yokluğu nedeniyle çalışmalar bitirildiğinden kuzey uçta yer alan onuncu hücrenin ancak yarısı ortaya çıkarılabilmişti. Bu sezon dış avluda yapılan çalışmalara, medrese ve

Resim 5
Dış avlunun kuzey kanadında taş döşeme ve mutfak.

caminin doğu, batı ve güneyinde bitki temizliği yapılarak başlanmış, daha önce duvar kenarlarında bırakılan dolgu topraklar ve mezarların çevresine dizilen taşlar kaldırılmıştır.

Dış avlunun doğu bölümünde, su künkünün geçtiği kot dikkate alınarak mevcut dolgu toprak temizlenmiştir. Bu çalışmalar sırasında mezar taşları ve mezarlar yerlerinde bırakılarak korunmuştur.

1994 sezonunda dış avludaki medrese hücrelerinin kuzey ucundaki onuncu hücrenin yarısında bırakılan çalışmalara kuzey yönünde devam edilmiş ve medreseyi oluşturan toplam on iki hücrenin, dış avlunun batı duvarına dıştan bitiştirilmiş yapının avlu içine inen merdivenlerinin yaklaşık 240cm yakınına kadar uzandığı görülmüştür. Girişleri doğu duvarları üzerinde yer alan hücrelerde birer ocak vardır. Duvarları moloz taş ve devşirme malzeme ile inşa edilmiş hücrelerin ocak zeminlerinin seviyesine inilmesine rağmen herhangi bir döşeme zemine ulaşılamamıştır. Dış avlunun diğer kesimleri gibi, dış medresenin kuzey bölümü ve çevresinde de yoğun olarak mezar izlerine rastlanmıştır. Bu kesimde birden çok mezarı içine alabilecek genişlikte alanların toprak harçla örülmüş duvarlarla çevrildikleri ve adeta aile mezarlıkları oluşturulduğu görülmüştür. Bunların son bir-iki yüzyıl içinde yapıldıkları inşa kalitelerinden ve konumlarından açıkça anlaşılmaktadır. Nitekim bunlardan doğu-batı yönlü bir duvarla ikiye ayrılmış mezar parsellerinden bir tanesinin batı duvarı, dış medresenin on ikinci hücresinin doğu duvarı ile on birinci hücresinin doğu duvarının kuzey yarısının üstünde yer almakta ve hatta bu duvar, medrese yıkıldıktan sonra duvar üzerinde birikmiş yaklaşık 10cm lik bir toprak tabakası üzerine oturmaktadır. Onuncu hücrenin

ortasında, medresenin kuzeybatı köşesinden dış avlunun batı duvarına uzanan toprak harçlı duvar da, bir zamanlar medrese ve caminin batısında oluşturulmuş hazireyi sınırlayan duvar olmalıdır.

Her dönem genişletildiği anlaşılan hazirenin yine de ihtiyaca cevap vermediği ve zamanla tüm alanın 20. yüzyılın sonlarına kadar gömü alanı olarak kullanıldığı mevcut mezarlardan anlaşılmaktadır.

Çalışmalardan önce, dış avlunun kuzey girişinin doğusundaki mekânla (H yapısı), doğu girişinin kuzeyindeki köşe mekânı (G yapısı) arasında herhangi bir mimari kalıntı mevcut değildi ve avlunun bu kesimindeki toprak tabakası avlunun diğer kesimlerine göre daha yüksekti. 1994 yılı çalışmalarında, kuzey girişinin doğusundaki mekânın rölöve amaçlı olarak duvar kenarları kazılmış ve duvarları ortaya çıkarılmıştı. Yamuk planlı mekânın güneybatı köşesindeki melengiç ağacı korunarak içerideki toprak tabakası kaldırılmış, doğu duvarı ortasındaki ocak nişi açığa çıkarılmıştır. Harçla sıvanmış zemini büyük ölçüde tahrip olan mekânın ortasında, ahşap desteğe kaide olabilecek özellikte bir taş bulunmuştur. Duvar kalınlığı 70cm olan bu mekândan doğuya doğru devam ettirilen kazı çalışmalarında, zemini sıvalı olduğu anlaşılan bir eyvan ve bunun doğusunda da batıdaki mekânın simetriği ikinci bir mekân ortaya çıkarılmıştır Ancak bu ikinci mekânın doğu duvarının tahrip olduğu, bugünkü duvarın eski duvarın biraz batısına, mekânı daraltacak şekilde yeniden inşa edildiği anlaşılmaktadır. Daha özensin yapılan bu onarımda toprak harç kullanılmıştır. Ortada eyvan, iki yanda birer mekândan oluşan bu yapının bir mutfak olabileceği akla gelmektedir. Yapının güney cephesi önünde kabayonu ve moloz taşlarla yapılmış, yaklaşık 2m genişliğinde taş döşeme ortaya çıkarılmıştır.

Çalışmalar, mutfak yapısının doğusuna doğru devam ettirildiğinde, işlevi tam olarak tespit edilemeyen mekânların, oldukça tahrip olmuş duvar kalıntılarına ve destek kaidelerine rastlandı. Bu kesimde zemin için derinleşildiğinde mutfak yapısının doğu duvarına 3.55m mesafede, 3.50m çapında daire şekilli bir mimari kalıntıya rastlandı (Resim 4). Bu mimari kalıntının ortasında, yakın bir yüzyılda buraya inşa edilmiş bir mekâna ait destek kaidesi mevcuttu. Bu kaide çizimlere işlendikten sonra kaldırıldı ve daire şekilli mimari kalıntının içindeki gevşek dolgu malzemesi boşaltıldı. Duvarlarında yüksek ısı nedeniyle oluşmuş cüruf ve tabanındaki kül tabakası burasının bir fırın olabileceğini düşündürdü. Ancak, kazı sırasında seramik ve çini gibi herhangi bir belirleyici buluntuya rastlanmaması nedeniyle bu fırının hangi amaçla kullanıldığı konusunda kesin bir

sonuca varılamadı.

Fırının 1.5m doğusunda da büyük taş bloklarla oluşturulmuş yan yana basit iki ocak nişi ortaya çıkarıldı. Bu kesimden avlunun kuzeydoğu köşesine kadar olan alanda, işlevi anlaşılamayacak derecede harap olmuş mekânlara ait, toprak harçlı duvar parçalarına rastlandı.

Avlunun kuzeydoğu köşesinde, dış avlunun doğu girişinin kuzeyine bitişik "G" yapısının içindeki moloz kaldırıldı. Çalışmalar sonunda, mekânın ortasındaki devşirme sütun parçasından yapılmış bir destek kaidesi dışında herhangi bir mimari buluntuya rastlanmadı.

Dış avluda yapılan kazı ve temizlik çalışmalarında ortaya çıkarılan en önemli buluntulardan biri de taş döşeme şeklindeki yürüme yollarıdır (Resim 5). Avludaki çamurdan korunmak için yapılmış bu yollar, en çok ayak basılan güzergâhlar üzerine yapılmıştır. Dış avlunun doğu girişinden başlayan iki yoldan birincisi, iç avlunun kuzeydoğu köşesindeki girişe; diğeri ise, mutfağın (H yapısı) önündeki taş döşemeye bağlanmaktadır. İç avlunun kuzeydoğu kapısından başlayan bir başka yol kuzeye doğru devam ederek, dış avlunun doğu girişinden mutfağın önüne giden yürüme yoluna bağlanmaktadır. İç avlunun kuzey girişinden başlayan yol ise, mutfağın önündeki döşemeden dış avlunun kuzey girişine ulaşmaktadır. 80-130cm arasında genişliklere sahip bu yollar, özellikle kış aylarında avluda oluşan çamurdan korunmak için yapılmışlardır. Nitekim dış avlunun doğu girişinden mutfak yönüne devam eden yol bir müddet sonra tekrar çamur altında kalmış olmalı ki, üzerine ikinci bir yürüme yolu inşa edilmiştir. Dış avlunun kuzey kanadında yer alan bu yürüme yolları, yakın yüzyıllarda açılmış mezar çukurları nedeniyle yer yer tahrip olmuşlardır.

"I" Yapısı

Dış avlunun batı duvarına dıştan bitiştirilmiş kare planlı bir yapıdır. Doğu duvarındaki girişine, dış avlunun batı duvarına yaslanan merdivenlerle ulaşılmaktadır (Resim 6). Özellikle güney ve batı duvarları büyük ölçüde yıkılmış yapının içi, kazı öncesi molozlarla doluydu. Molozlar boşaltıldığında yapının iki katlı olduğu ve merdivenlerle ulaşılan girişin ikinci kata açıldığı anlaşıldı. Alt katta, iki katı birbirinden ayıran ahşap malzemeyi taşıyan iki adet sütun parçası bulundu. Alt katta, doğu duvarına içe doğru şev verilerek, zayıf olan bu duvarın sağlamlaştırıldığı dikkati çekmektedir. Alt kata açılan bir girişin bulunmaması bu kata, üst kattan ahşap merdivenlerle inildiğini düşündürmektedir. Kuzey duvarındaki

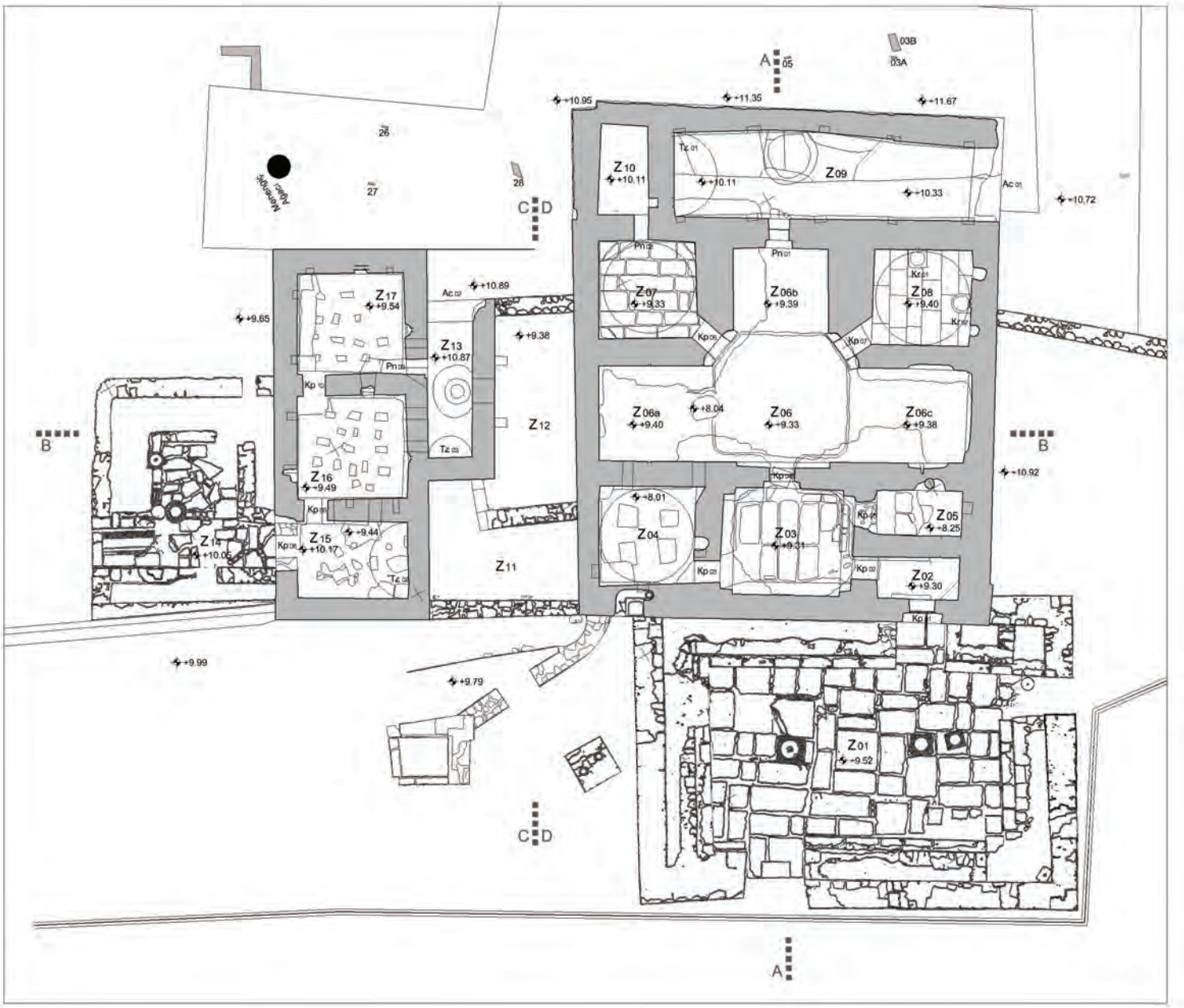
Resim 6
I yapısı

dikdörtgen şekilli pencere alt kata, bu duvarın üst seviyesindeki mazgal pencere ise, üst kata açılmaktadır.

Küçük Hamam

Küçük Hamam, soyunmalık ile doğu-batı yönünde sıralanmış ılıklık, sıcaklık ve bir halvetten oluşmaktadır (Şekil 3). Muhtemelen ahşap tavanla örtülü soyunmalık mekânının özellikle güney ve batı duvarları temel seviyesine kadar yıkıktır. 1991 yılında Dr. Şakir Çakmak denetiminde yürütülmüş temizlik ve kazı çalışmalarında bu mekânın güney duvarındaki giriş açıklığı ve duvar kenarlarına inşa edilmiş sekileri ortaya çıkarılmıştır. Zemini mermer kaplı mekânın, mermerden oyulmuş küçük havuzu vardır. 1991 yılındaki çalışmalarda ılıklık, sıcaklık ve halvette birikmiş moloz ve toprak kaldırıldığında mermer kaplamaların tamamen söküldüğü, sıcaklık ve halvetteki kayrak taşlarının da yerlerinde olmadığı görülmüş ve çalışmalar, mekânların zemini, muhtemel mermer kaplama seviyesinde tesviye edilerek tamamlanmıştır.

Bu çalışma döneminde sıcaklık ve halvetteki cehennemlik kanallarının ortaya çıkarılması amacıyla toprak ve moloz temizliği yapılmıştır. Toprak ve moloz temizliği yapıldıkça, her biri yaklaşık 60-65 cm yüksekliğinde birer blok taş olan cehennemlik ayakları ortaya çıkmaya başlamış ve çalışmalar kül tabakası çıkana kadar devam ettirilmiştir. Her iki mekândaki çalışmalar tamamlandığında, cehennemlik ayaklarının eksiksiz ve yerlerinde oldukları; (Resim 7) halvetin güney

Şekil 3
Büyük Hamam ve Küçük Hamam. Plan.

ve batı; sıcaklığın güney ve doğu duvarlarında ikişer adet tüteklik tespit edilmiştir. Ilıklık mekânında yapılan çalışmalar cehennemlik kanallarının temizlenmesinden ibarettir. Ancak, bu mekânın zeminindeki mermer kaplamalar sökülmüş olmakla birlikte, bunların altındaki kayrak taşları büyük oranda yerlerindeydi. Bu nedenle buradaki çalışmalar, kayrak taşı sökülmüş küçük bir gedikten girilerek, zorlukla gerçekleştirilebildi.

Ilıklık, sıcaklık ve halvet hücrelerinin cehennemlik kanalları temizlenmiş olmakla birlikte, bu kanalların külhanla olan bağlantıları kapalıydı. Her ne kadar 1991 yılındaki çalışmalarda külhan ve önündeki küçük alan temizlenmiş olsa da aradan geçen yıllarda yine toprak ve molozlarla dolmuştu. Bu kesimde ince bir toprak tabakası alındıktan sonra külhanın içi temizlendi ve külhandan sıcaklık ve halvet hücrelerine dağılan cehennemlik kanalları açıldı.

Resim 7
Küçük Hamam'da cehennemlik kanalları.

Büyük Hamam

Küçük Hamam'ın kuzeyinde yer alan Büyük Hamam soyunmalık, aralık, helâ, ılıklık, tıraşlık, üç eyvanlı sıcaklık ve iki halvetten oluşmaktadır. Su deposu ve külhan hamamın batısındadır. Büyük Hamam'da da 1991 yılında Dr. Şakir Çakmak denetiminde kazı ve temizlik çalışmaları yapılmış, hamamın doğusunda yer alan soyunmalık mekânı ortaya çıkarılmıştır. Yine bu çalışmalarda, kuzeybatı halvetinde, kubbe geçişlerine kadar dolu olan çöp ve molozlar temizlenmiş ve mekânın mermer kaplı orijinal zeminine ve iki kurnasına ulaşılmıştır (Resim 8). Hamamın diğer mekânlarındaki mermerden zemin kaplamaları sökülmüş olmakla birlikte, tıraşlık dışındakilerde kayrak taşları sağlam olduğu için cehennemlik kanalları günümüze kadar ulaşabilmiştir.

Bu dönemde yapılan çalışmalarda soyunmalık mekânında büyümüş böğürtlen bitkileri kesilmiş ve hamamın diğer mekânlarıyla birlikte süpürülerek temizlenmiştir. Tıraşlık mekânının zemin kaplamalarının tümü ve kayrak taşlarının büyük bölümü hasar gördüğü için cehennemlik kanalları toprak ve molozla dolmuştur. Bu nedenle bu mekânda cehennemlik kanallarının temizliği yapılmış; ancak cehennemlik kanallarındaki ayakların sağlam durumda olmadıkları görülmüştür. Tıraşlık mekânındaki cehennemlik oldukça derin olduğundan dört adet tek parça taştan oluşan ayakların, taş ve tuğla malzeme kullanılarak yükseltilen

Resim 8
Büyük Hamam'da kuzeybatı halvet.

bölümleri ya zarar görmüş ya da tamamen yıkılmıştır.

Sıcaklıkta da güney eyvanının önündeki küçük bir alanda cehennemlik tavanı çökmüş ve zemininde toprak ve moloz birikmiştir. Burada yapılan çalışmada da cehennemliğe inilerek biriken çöp ve molozlar temizlenmiştir.

Büyük Hamam'ın su deposunun beşik tonozu ayakta olmasına rağmen, batı duvarının batı yönünde kayması, hem duvar hem de tonoz üzerinde çatlakların oluşmasına neden olmuştur. Bu nedenle, su deposunun batı cephesinde ve içerisinde çalışma yapılamamış, burada yapılacak çalışmalar daha sonra alınacak güvenlik önlemleri sonrasına bırakılmıştır. İçeride yalnızca, kazan çukuru temizlenmiş ve hamamın cehennemliğine giden kanalların başlangıcı ortaya çıkarılmıştır.

Hamamların Batısındaki Hazire

Dış avlunun kuzeyine bitişik geniş alan bir çevre duvarıyla sınırlandırılmıştır. Külliyenin dış avlusu gibi bu alan da son yüzyıllarda mezar alanı olarak kullanılmıştır (Resim 9). Hazirenin doğusundaki Büyük Hamam'ın batı kenarında yer alan su deposu ve külhandan da anlaşılacağı gibi alandaki toprak seviyesi hayli yükselmiş, külhanın tamamı toprak altında kalmıştır. Buradaki çalışmalara bitki temizliğiyle başlanmış, daha sonra, Küçük Hamam'ın soyunmalığının da bulunduğu güneydoğu köşeden kazı çalışmalarına başlamıştır. Büyük Hamam'ın su deposundaki statik sorunlar giderilemediği için su deposunun batısında ve Küçük Hamam'ın batısındaki melengiç ağacı çevresinde geniş bir güvenlik alanı bırakılarak alandaki dolgu toprak kaldırılmıştır. Özellikle hazirenin orta kesimlerinde, külhanın batısında kazılan toprak tabakası 1.00m yi geçmiştir. Çalışmalar sonunda, Büyük Hamam'ın kuzeybatı köşesinden doğuya doğru devam eden uzun bir duvar ile muhtemelen Büyük Hamam'ın külhanını çevreleyen duvar kalıntısına rastlanmıştır.

Resim 9
Hamamların batısındaki hazire.

2008 YILI ÇALIŞMALARI

Külliyenin Doğusundaki Yolda Gerçekleştirilen Çalışmalar

Çalışmalarda, öncelikle alandaki yoğun bitki örtüsü temizlenmiştir. Külliyenin doğusundaki anıtsal giriş ile Küçük Hamam'ın güneydoğu köşesini birleştiren duvarın doğusunda yer alan toprak ve molozlar kaldırıldıktan sonra alanın, kuzeyden güneye doğru tabaka tabaka kazısına başlanmıştır (Resim 10). Yaklaşık 50-110cm kalınlığında toprak ve molozun kazıldığı alanın kuzeyindeki kuyu çevresinde işlevi tam olarak anlaşılamayan, farklı dönemlerde inşa edilmiş yapı duvarlarına ve Küçük Hamam'ın ılıklık mekânından çıkan ve kuyuya kadar takip edilebilen hamamın atık su künküne rastlanmıştır. Anıtsal giriş ve çeşme yapısının doğusundaki çalışmalarda ise, iki yönlü inşa edilmiş giriş basamakları ve çeşme yalağının önüne yerleştirilmiş, büyük blok taşlardan oluşan döşeme ortaya çıkarılmıştır (Resim 11). Bu kesimde, ilk inşaattan sonraki tarihlerde, zeminin toprak nedeniyle yükselmesine bağlı olarak, moloz taşlarla yeni döşemeler yapıldığı gözlenmiştir. Küçük Hamam'ın ılıklık mekânının kuzeydoğu köşesi ile Büyük Hamam'ın güneydoğu köşesini birleştiren duvarın, yapılarla çağdaş olmadığı, sonradan inşa edildiği anlaşılmıştır.

Doğudaki anıtsal girişin güneyinde yapılan çalışmalarda ise bir mezar ile külliye duvarına yaslanmış bir mekâna ait duvarlar ortaya çıkarılmıştır. Girişi güney duvarının doğusunda bulunan bu mekânın ortasında, muhtemelen ahşap örtüyü taşıyan desteğe ait, daire kesitli bir kaide vardır. Külliye duvarına sonradan bitiştirilmiş bir dükkâna ait olabilecek bu mekânın iki yanında birer mekân daha

Resim 10
Doğudaki yol.

yer aldığı kalan izlerden anlaşılmaktadır.

1994 yılı kazı çalışmalarında medresenin doğu duvarının güney ucundan başlayan ve doğuya doğru devam eden bir su künkü bulunmuş ve bunun medrese avlusunun ortasında bulunan havuza su getiren sisteme ait olduğu sonucuna varılmış; 2007 yılı çalışmalarında da medrese içinde bu künkün devamı ortaya çıkarılmıştı. Bu sezon, külliyenin doğusunda yapılan çalışmalarda künkün külliye dışında da devam ettiği ve günümüzdeki tel örgülerin dışında ortaya çıkarılan makseme bağlandığı görülmüştür.

Hamamların Kuzey ve Batısında Gerçekleştirilen Çalışmalar

2007 yılı kazı sezonunda Büyük ve Küçük Hamam'ın batısındaki hazirenin kazı ve temizlik çalışmaları büyük ölçüde tamamlanmış; ancak Büyük Hamam'ın su deposundaki statik sorunlar nedeniyle su deposuna bitişik dar bir alanda yapılacak çalışmalar 2008 yılına bırakılmıştı.

Büyük Hamam'ın su deposunu örten beşik tonozun yarattığı baskı ve alüvyal zemin, deponun batı duvarının, hamamın külhanına denk gelen kesimlerini oldukça zayıflatmış, duvarın da bir miktar batıya doğru kaymasına neden olmuştur. 2007 yılı kazılarında duvara bitişik bıraktığımız toprak tabakası, su deposunun daha fazla harap olmaması için adeta payanda işlevi görüyordu. Su deposu tonozu çelik malzeme ile askıya alınmıştır. Ancak, su deposunun batıya doğru kaymış batı duvarı için herhangi bir önlem alınamadığından, ilk etapta toprağın tamamı kaldırılamamıştır. Külhanın bulunduğu orta kesimde yapılan çalışmalarda yaklaşık 3m derinliğinde toprak tabakası kazılmıştır. Çalışmalar sonucunda külhan bacasının ve kemerinin oldukça harap olduğu görülmüş ve külhanın iç kesimlerini dolduran toprak ve moloz, güvenlik gerekçesiyle alınmamıştır. Daha sonraki aşamada alınan önlemlerden sonrasında, külhanı dolduran toprak ve moloz ile su deposunun batı duvarını desteklemek için bırakılan toprak tabakası kaldırılmıştır. Bu kesimde yapılan çalışmalar tamamlandıktan sonra zeminin, külhan zemininden yaklaşık 1,5 m yukarıda oluşturulduğu, yalnızca külhan önündeki dar bir alanın çukurlaştırıldığı görülmüştür.

Büyük Hamam'ın kuzeyinde yapılan tesviye çalışmalarında, hamamın pis sularının atıldığı kanalizasyon sistemine ulaşılmıştır. Kazı öncesinde, hamam

Resim 11
Doğudaki anıtsal giriş.

içinde, su yollarıyla getirilmiş pis suların, helânın sonradan kapatılmış ilk kapısının bulunduğu kesimde, kuzey duvarına yerleştirilmiş künkle hamam dışına çıkarıldığı görülmekteydi. Dışarıda yapılan çalışmalar sırasında, kuzey duvarına bitişik küçük bir alanın moloz taşlarla sınırlandırıldığı görülmüş; bu alandaki topraklar temizlendiğinde, hamamdan gelen pis suların döküldüğü, yaklaşık 1mx1m ebadında küçük bir biriktirme havuzu ortaya çıkarılmıştır. Yükselen suyun, havuzun kuzey kenarına yerleştirilmiş künk sistemiyle de hamamdan uzaklaştırıldığı görülmüştür.

Külliyenin Güneyinde Gerçekleştirilen Çalışmalar

Çalışmalara başlamadan önce alanda yoğun bir bitki örtüsü mevcuttu. 1994 yılı kazısında caminin güneyindeki alandan çıkarılan toprakların ve önceki yıllarda cami kubbesindeki kiremitlerin yenilenmesi sırasında atılan kiremit ve molozların bu alanda biriktirilmesi nedeniyle, özellikle duvar kenarındaki kot oldukça yükselmiş durumdaydı. Kazı öncesi alanda görülebilen mimari kalıntılar ise, alanı batıdan sınırlayan, ortaçağa ait bir yapının olasılıkla batı duvarına ait bir parçadan ibaretti.

Resimt 12
Güneydeki yapı kalıntısı.

Alandaki çalışmalara, bitki temizliği ve külliyeyi kuşatan avlu duvarının dibindeki toprak ve molozların temizlenmesiyle başlanmıştır. Daha sonra duvara paralel, yaklaşık 5 m genişliğindeki bir şeritte çalışmalara devam edilmiş; bu çalışmalarda, açmanın doğu ve batı ucunda, işlevi belirlenemeyen duvar kalıntılarına rastlanmıştır. Buradaki çalışmalardan sonra, alanı batıdan sınırlayan ortaçağ duvarının doğu kenarından başlanarak, tabakalar halinde doğuya doğru kazılmaya devam edilmiştir. Çalışmalar ilerledikçe mevcut ortaçağ duvarına bitişik mekânlar ortaya çıkmaya başlamıştır (Resim 12). Ancak, Miletos kazılarını yürüten Alman Kazı Heyeti'nin isteği doğrultusunda bu alandaki çalışmalara son verilmiş ve bu nedenle de tam olarak ortaya çıkarılamamış mekânların işlevleri ve planı hakkında kesin bir sonuca varılamamıştır.

Ortaçağ duvarına bitişik, yaklaşık 550x1015cm ebadında, doğu-batı yönlü dikdörtgen şekilli mekân, kısmen ortaya çıkarılmış mekânların en büyüğü ve işlevi belirlenebilen tek mekânıdır. Cehennemliği, oturma sekileri ve özellikle doğu duvarında izlenebilen tubulileriyle bu mekânın Bizans dönemine ait bir hamam olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, kuzey ve güney duvarlarında izlenebilen

müdahaleler, burasının sonradan hamama dönüştürüldüğünü düşündürmektedir. Zira güney duvarında daha önce mevcut olan giriş açıklığının daraltıldığı, kuzey duvarındaki iki açıklığın da örülerek iptal edildiği açıkça görülmektedir. İptal edilmiş girişlerin bulunduğu duvarlara bitişik oturma sekilerinin inşa edilmesi, bu müdahalelerin, mekânın hamama dönüştürülmesi sırasında yapıldığının kanıtıdır.

Hamam zemininin ve sekilerin yaklaşık 3cm kalınlığında mermer plakalarla kaplı olduğu, kalan izlerden anlaşılmaktadır. Mekânın doğu duvarı ile kuzey duvarının doğu ucunda izlenebilen pişmiş toprak tubuliler büyük ölçüde tahrip olmuştur. Kuzey duvarının batı ucundaki kapıdan küçük bir mekâna geçilmektedir. Bu mekânın kuzeyi sonradan örülmüş kuru bir duvarla sınırlandırılmıştır. Doğusundaki duvarın ortasında yer alan açıklığın da sonradan örülerek kapatıldığı görülmektedir.

Alandaki diğer mekânlar, hamamın doğusunda sıralanmaktadır. Sırasıyla, kuzeyinde giriş açıklığı bulunan kuzey-güney yönlü dikdörtgen bir mekân; bunun doğusunda yine aynı konumda bir mekân bulunmaktadır. Bu mekânın kuzey kanadında, doğu ve batı duvarlarına karşılıklı yerleştirilmiş iki niş, burasının bir giriş ve dağılım mekânı olabileceğini düşündürmektedir. Nitekim bu mekânın doğusundaki iki küçük mekâna ve batıdaki mekâna geçişler buradan sağlanmaktadır.

Yaklaşık 80-220 cm derinliğinde kazı yapılan alanda Bizans dönemine tarihlenen çok sayıda seramik parçası ile mozaik taşları ve parçaları bulunmuştur.

Kazısını yarım bırakmak zorunda kaldığımız alanda görülebilen mimari buluntuları yorumlamak oldukça zor olsa da, burada Bizans dönemine tarihlenen dini bir yapının bulunduğunu, zamanla tahrip olmuş bu yapının yerine, sağlam kalabilmiş bazı duvarlarının da kullanılmasıyla, hamamıyla birlikte nitelikli bir konut yapıldığı düşünülebilir.

KÜÇÜK BULUNTULAR

Seramikler

Balat İlyas Bey Külliyesi'nde, 2007 ve 2008 yıllarında gerçekleştirilen kazı ve temizlik çalışmaları sırasında, çeşitli teknikte ve farklı dönemlere ait çok sayıda

Resim 13
Kazılarda bulunan seramik örneklerinden.

seramik fragmanı bulunmuştur[5] (Resim 13). Çalışma kapsamında, seramiklerin tamamına yakınını içeren özellikle Türk dönemi seramikleri incelenmiştir. Malzemenin büyük bölümü kırık parçalardan oluşsa da, özellikle teknik ve süsleme özellikleri göze alındığında oldukça önemli seramik örneklerinin varlığı dikkati çekmektedir.

Seramikler; hamur, sır, astar, form ve teknik analizler ile dönemsel ve süsleme özellikleri dikkate alınarak ayrıntıyla incelenmektedir. Ancak ortaya çıkarılan seramiklerin teknik ve dönemsel özelliklerini kısaca değerlendirdiğimizde, özetle şu verilere ulaşmaktayız.

Seramiklerin genel olarak, Beylikler ve Osmanlı dönemine ait oldukları anlaşılmaktadır. 14. yüzyıl ile 15. yüzyılın başlarında görülen ve "Milet tipi" olarak adlandırılan sıraltı teknikli, kırmızı hamurlu seramiklerin yerel üretim oldukları, bunların yanı sıra, "Milet tipi" seramiklerle çok benzer bir hamur yapısına sahip, tek renk sırlı ve baskı teknikli seramiklerin de Milet üretimi oldukları tespit edilmiştir. Bu seramiklerde kırmızı renkli, sert, kum ve mika katkılı bir hamurun kullanıldığı dikkati çekmektedir. Hamur renginin 2.5 YR 6/6 light red, 2.5 YR 7/4 light reddish yellow ve 10 YR 8/4 very pule brow değerlerinde olduğu gözlenmiştir.

Sikke ve Diğer Objeler

2007 yılı kazı ve temizlik çalışmaları sırasında 30'u envanterlik, 151'i etüdlük nitelikte toplam 181 küçük buluntu ele geçirilmiştir (Resim 14,15). Tüm küçük buluntular, projede görev alan konservasyon ekibince temizlenmiştir. 10'u bakır, 13'ü nikel, 3'ü gümüş ve 1'i bronz olmak üzere okunabilir durumdaki 27 sikke ile 1 bronz ilaç kaşığı, 1 gümüş kolye ve 1 cam yüzük kaşından oluşan toplam 30 eser

5 Kazı çalışmalarında ortaya çıkan seramikler, Öğr. Gör. Dr. Sevinç Gürhan tarafından kapsamlı bir şekilde incelenmektedir.

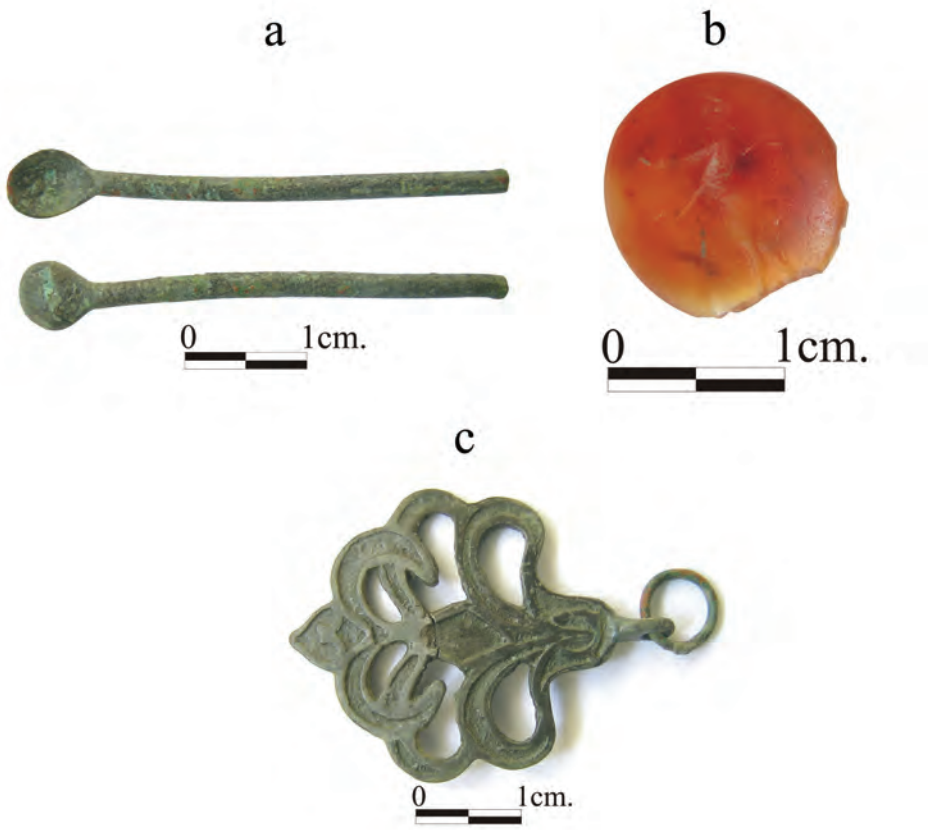

Resim 14
Kazılarda bulunan sikkelerden.

envanterlik olarak tanımlanmıştır. Temizlikleri yapılmasına karşın kısmen ya da tamamen aşınmış durumdaki 101 bakır, 19 gümüş, 14 bronz, 5 nikel sikke ve Türkiye Cumhuriyeti'nin erken yıllarına ait 6 madeni para ile 1 bronz kemer tokası, 2 cam boncuk, 1 bakır madalyon, 1 bronz kulp parçası ve 1 mavzer kovanından oluşan toplam 151 adet eser ise etüdlük niteliktedir.

Envanterlik nitelikteki 27 sikkeden 14'ü Osmanlı Sultanı V. Mehmed Reşad dönemine (1909-1918) ait nikel paralardır. Sultan II. Mehmed dönemine (1451-1481) ait 3 bakır, 1 gümüş sikke, Sultan II. Murad (1421-1451), Sultan II. Bayezid (1481-1512), Sultan I. Selim (1512-1520), Sultan II. Mahmud (1808-1839), Sultan I. Abdülmecid (1839-1861), Sultan Abdülaziz (1861-1876) ve Sultan II. Abdülhamid dönemlerine ait birer adet bakır sikke bulunmuştur. Envanterlik sikkeler arasında Orta Bizans dönemine ait bir adet bronz sikke de bulunmaktadır. Bir adet bakır sikkenin ise hangi Osmanlı sultanı dönemine ait olduğu henüz saptanamamıştır.

2008 yılı çalışmalarında 5'i envanterlik, 171'i etüdlük nitelikte toplam 176 küçük buluntu ele geçirilmiştir. 4'ü bakır, 1'i nikel olmak üzere okunabilir durumdaki 5 sikke, envanterlik eser olarak tanımlandı. Kısmen ya da tamamen aşınmış durumdaki 138 bakır, 3 gümüş, 18 bronz sikke ile 2 bakır bilezik, 1 bakır yüzük, 1 gümüş yüzük, 1 kemik yüzük, 1 kemik takı malzemesi, 1 cam yüzük kaşı, 1 kolye sallaması, 2 bronz ilaç kaşığı, 1 pişmiş toprak figürin ve 1 yüksükten oluşan toplam 171 eser etüdlük olarak tanımlandı. Envanterlik nitelikteki 5 sikkeden 3'ü Osmanlı Sultanı II. Mehmed dönemine (1451-1481); 1'i Sultan II. Murad dönemine (1421-1451); 1'i ise Sultan Abdülaziz dönemi'ne (1861-1876) aittir.

Resim 15
Kazılarda bulunan küçük buluntulardan.

BİBLİYOGRAFYA

Böhlendorf Arslan 2007	B. Böhlendorf Arslan, "Beylikler Döneminde Milet'te Seramik Üretimi", Konya Kitabı X Rüçhan Arık-M.Oluş Arık'a Armağan, Konya, 87-98.
Demiralp ve Çakmak 2010	Y. Demiralp-Ş. Çakmak, "Balat İlyas Bey Külliyesi 2007 Yılı Kazı ve Temizlik Çalışmaları", XII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Sempozyumu 15-17 Ekim 2008 Bildiriler, İzmir, 186-195.
Duran 2002	R. Duran, "Balat İlyas Bey Külliyesi'nin Medrese Binası Üzerine Bazı Değerlendirmeler", S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 8, Konya, 133-150.
Durukan 1988	A. Durukan, Balat İlyas Bey Camii, Kültür ve Turizm Bakanlığı Tanıtma Eserleri Dizisi:11, Ankara.
Gök 2002	S. Gök, "Balat İlyas Bey Camii'nin Taş Süslemeleri Hakkında Bir Araştırma", Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu Prof.Dr.Gönül Öney'e Armağan 10-13 Ekim 2001 Bildiriler, İzmir, 309-320.
Öney Kabaoğlu 1993	A Öney Kabaoğlu, "Milet/İlyas Bey Camii-Sorunlar-Acil Tedbirler", X. Vakıf Haftası Kitabı, Ankara, 363-378.
Vakıf Abideler 1983	Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, C.1, Ankara, 715-725. Wittek 1934: P. Wittek, Das Fürstentum Mentesche. Studie zur Geschichte Westleinasiens im 13.-15. Jh., İstanbul.
Wittek 1986	P. Wittek, Menteşe Beyliği. 13-15. Asırda Garbi Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik, Çev.:Orhan Şaik Gökyay, Ankara.
Wulzinger vd 1935	K. Wulzinger-P. Wittek-F. Sarre, Das İslamische Milet, Berlin-Leipzig.

BEÇİN

Rahmi Hüseyin Ünal [1]

Sol sayfa: İç Kale'nin batıdan görünüşü.

Sağda: Zaviye'nin kuzeyden görünüşü.

Beçin beldesi, Milas kentinin 2 km. kadar güneyinde, Ören (antik Keramos) yolu üzerindedir.[2] Milas Ovası'ndan yaklaşık 200 m. yüksekte, üstü düz bir kayalık tepe üzerinde yer alan iç kalenin, Tunç Çağı'ndan itibaren meskûn olduğu anlaşılmaktadır.[3] Kentin kuzeyindeki iç kaleyi çeviren ve büyük ölçüde Türk dönemine tarihlenen surlar, çok harap durumdadır.

---

1 Em. Prof. Dr. Rahmi Hüseyin Ünal.

2 Bu tanıtım yazısında, Beçin'de 1995-2009 yılları arasında yürütülen çalışmalar kapsamında incelenen, kazı ve temizlik çalışmaları yapılan yapılardan ve küçük objelerden söz edilecektir. Ören yerinde mevcut tüm kalıntıların tanıtımı amaçlanmamıştır.

3 2007 yılı başlarında, Milas Müzesi Müdürü Sayın Erol Özen denetiminde, bayrak direği için açılan sondaj çukurunda, prehistorik döneme tarihlenen bir balta ve bir küp mezar ile antik döneme tarihlenen seramik parçaları bulunmuştur.

Büyük Hamam
Ilıklık mekânı ve fıskiyeli havuzu.

ZAVİYE[4]

İç kalenin güneyinde Ahmed Gazi Medresesi'nin 80 m. kadar doğusunda yer alan harap yapı, 1998 yılında ortaya çıkarılmıştır. Güney duvarının tamamı ile doğu ve batı duvarlarının birer kesimi ayaktadır. Üzerini örten kubbenin pandantiflerinden güneydoğu ve güneybatı köşesindekiler kısmen sağlamdır.

Yapının inşa kitabesi yoktur. Tarihlemeye yardımcı olabilecek herhangi bir

4 Bu yapıda gerçekleştirilen kazı ve temizlik çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ünal 2001: 192-201.

Mültezim Evi ve Sofuhane

Güneyden görünüş
1- Mültezim Evi
2- Sofuhane
3- II No.lu Türbe
4- III No.lu Türbe
5- İç Kale

süsleme unsuru da bulunmamaktadır. Balat'ta (antik Miletos), *Tekke* adıyla anılan ve *Ahmed Gazi* dönemine tarihlenen yapının[5] planının, bu yapıyı yakından anımsatması, ikisinin de aynı döneme tarihlenebileceğini düşündürmektedir.

BÜYÜK HAMAM[6]

İç kale girişinin yol aşırı güneybatısında, Ahmed Gazi Medresesi'nin 80 m. kadar kuzeyindedir. Dikdörtgen planlı yapının soyunmalığı, doğu cephesinde bir çıkıntı oluşturmaktadır. Soyunmalıktan geçilen aralık mekânı, ılıklık, tıraşlık, tuvalet (?), halvet hücreleri ve sıcaklığın orta mekânı birer kubbeyle örtülüdür. Sıcaklığın üç eyvanı, hamamın güneybatı köşesinde yer alan su deposu ile kuzey cephesine bitişik sıcak su deposu, sivri kemerli tonozlarla örtülüdür.

1562-63 tarihli vakıf kaydına göre, Ahmed Gazi'nin Beçin'deki vakıfları arasında bir de hamam sayılmaktadır. Bu durumda yapının, XIV. yüzyılın ikinci yarısı içine tarihlenmesi mümkün olmaktadır.

MÜLTEZİM EVİ

2000 yılı çalışmaları sırasında, *Beçin Definesi* adıyla anılan, yaklaşık 60.000 Osmanlı akçesine denk bir gümüş para definesi bulundu. Definenin içinde bulunduğu ev, bir eyvanın iki yanına yerleştirilmiş, yaklaşık kare planlı iki mekâna sahiptir. Bu evde, bakır bir ibrik, bir güğüm, ve bir ölçü kabı ile bir sacayağı ve tam işlevini tanımlayamadığımız uzun emzikli, üstü kapaklı tavayı andırır bir bakır kap bulunmuştur.

---

5 Bk. Wulzinger 1935; 39, Taf.35; Duran 1995: C.I, 191-196.

6 Büyük Hamam'da gerçekleştirilen kazı ve temizlik çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ünal 2000/2: 142-153; Ünal 2001: 183-190.

Orhan Camii ve Ahmed Gazi Medresesi
Güneyden görünüş.
1- Orhan Camii
2- Ahmed Gazi Medresesi.

XVII. yüzyılın ilk çeyreği ortalarında, bir yangın sonucu tahrip olduğu anlaşılan Mültezim Evi'nin, XIV. yüzyılda inşa edilmiş olması muhtemel görünmektedir.

SOFUHANE

19 x 4 x 0,6 m. boyutlarındaki yapının doğu kenarı, Mültezim Evi'nin batı duvarına yaslanmaktadır. Bir başka deyişle yapı, Mültezim Evi'nden sonra inşa edilmiş, evin batı duvarından yararlanmıştır. Bu mekân içinde, bir demir makasın tek kolu, bir demir çekiç, bir demir levha parçası, bir kelepçe[7] (?) ve birkaç parça demir curufu bulunmuştur. Beçin kentinin gelişimi, nüfus yapısının izlediği iniş çıkışlar göz önüne alındığında, yapıyı XIV. yüzyıl sonuna veya XV. yüzyıl başlarına tarihlemek mümkün görünmektedir.

II NO.LU TÜRBE

Kare planlı, kübik gövdeli türbenin batı duvarı, Orhan Camii avlusunun doğu duvarı üzerine oturmaktadır. Ancak türbenin avlu duvarından sonra inşa edildiğini düşündürecek herhangi bir iz yoktur. Türbe girişi güney cephesi üzerinde yer almaktadır. Türbenin, caminin avlu duvarıyla birlikte inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle yapının, cami ile birlikte planlanıp, caminin banisi Orhan Bey için inşa edilmiş olabileceği hatıra gelmektedir.[8]

7 Sofuhane'deki çalışmalarla bilgili daha ayrıntılı bilgi için bk. Ünal vd 2004/2: 148-152 ve 158-159..

8 II No.lu Türbe'de temizlik çalışmaları ve yapının mimari özellikleri için bk. Ünal 2004/1: 130-132

ORHAN CAMİİ[9]

Ahmed Gazi Medresesi'nin çapraz karşısında yer alan yapı, kentin ana caddesine cephelidir. Ters L şekilli avlu, caminin güney kenarını da kuşatmaktadır. Cami cephesinin batı yarısına bitişik, 30-40cm. yüksekliğindeki seki, ahşap destekler üzerine oturan, sundurma çatılı bir son cemaat yerinin varlığını düşündürmektedir.

Caminin doğu ve batı kenarı ile kuzey ve güney kenarları birbirine paralel olmakla birlikte, yapı dikdörtgen şekilli değildir. Harim zemininde, sekiz adet ahşap desteğin oturduğu noktalar saptanabilmiştir. Desteklerin sıralanışı, bugün izleri kaybolmuş dört adet daha destek bulunduğunu düşündürmektedir. Böylece cami hariminin, dörderli üç sıra destekle, kuzey-güney yönlü dört sahına bölündüğü anlaşılmaktadır.

Evliya Çelebi, caminin inşa kitabesinin metnini vermektedir.[10] Açık hatalar içeren bu metin, İbn Batuta'nın verdiği bilgilerle tamamlandığında, Caminin, 1330-1335 yılları arasında inşa edilmiş olabileceği söylenebilmektedir.[11]

AHMED GAZİ ZAVİYESİ[12]

Orhan Camii'nin batı duvarına bitişiktir. Yapının kuzey cephesi üzerinde bir pencere açıklığı ile bir kapı açıklığının izleri seçilebilmektedir. Bu cephenin doğu kesiminde, varlığı muhtemel diğer pencereden iz kalmamıştır.

1553-54 tarihli vakıf kaydının da teyit ettiği gibi, Beçin'in kesme taşlarla kaplı bu ikinci yapısı da, karşısındaki medreseyi inşa ettiren Ahmed Gazi tarafından, XIV. yüzyılın son çeyreği içinde inşa ettirilmiş olmalıdır.

---

9 Orhan Camii'nde gerçekleştirilen kazı ve temizlik çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ünal 2003: 127-144;

10 Evliya Çelebi, 210-211.

11 Caminin tarihlendirilmesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ünal 2003: 141-144.

12 2000 yılı çalışmaları sırasında temizlenen ve o yılın raporunda tanıttığım bu yapının [bk. Ünal 2004/1: 132-141] bir Hankâh olabileceğini düşünmüş ve *"Ahmed Gazi Hankâhı"* adını vermiştim. A.Demir, 1553-54 tarihli bir vakfiye kaydında, Ahmed Gazi'nin Beçin'de bir zaviyesinden söz edildiğine dikkat çekmekte ve sözü edilen zaviye'nin bu yapı olabileceğini ifade etmektedir. *"Tekke", "Hankâh", "Zaviye"* tanımları, genellikle birbirine karıştırılır. Bu üç yapı türü, aşağı yukarı aynı amaca hizmet ediyor olsalar da, çoğu kez büyüklükleri ve farklı önem dereceleri nedeniyle bu adlarla anılmışlardır. Beçin'le ilgili kayıtlarda, çok sayıda *"Zaviye"* adı geçmesine karşın, *"Hankâh"* adıyla anılan bir yapının bulunmaması, bu yapının da *"Hankâh"* yerine *"Zaviye"* adıyla anılmasının daha uygun olacağını düşündürmüştür (R.H.Ü.).

Seymenlik Zaviyesi
Batıdan görünüş
1- Toplantı odası
2- Avlu
3- Mescit
4- Hamam

BEY KONAĞI

1995 ve 1996 yıllarında, içi ve yakın çevresi temizlenen yapının zemin katında, aynı genişlikte 4 mekân ile güney duvarına bitişik 2 küçük mekân ortaya çıkarılmıştır.[13] Doğudan itibaren üçüncü mekânın içinde, toprak zemine gömülmüş 25 kadar testinin izine rastlanmıştır.

Yapıyı tarihlememize yardımcı olacak verilerden yoksunuz. Kent meydanına bakan iyi konumu, bu konağın zengin birine ait olduğunu düşündürmektedir. XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Beçin'in hızlı bir çöküş sürecine girdiği bilindiğine göre, bu konak en geç XV. yüzyıl başlarında inşa edilmiş olmalıdır.

BEY HAMAMI

Ahmet Gazi Medresesi'nin 100 m. kadar kuzeybatısında yer alan yapı, enine sıcaklıklı, iki halvet hücreli bir plan şemasına sahiptir. Ilıklığı yoktur.

XIII ve XIV yüzyıllarda Anadolu'da birkaç örneği görülen bu plan şemasına sahip hamamların, XV. yüzyıla tarihlenen 30'dan fazla örneği bilinmektedir. Bu da yapıyı, XV. yüzyıl başlarına tarihlememize imkân vermektedir.[14]

---

13 Plan için bk. Ünal 2000/1: 127, şek.2.

14 Bk. Ünal 1998: 143.

Emir Avlusu
Mekanların güneyden görünüşü.

SEYMENLİK ZAVİYESİ[15]

Beçin kentinin doğusunda, Karaahmet Boğazı'nın kenarında yer almaktadır. Bir avlunun güneybatı kenarına yerleştirilmiş yan yana üç mekân, avlunun güneydoğu kenarında yer alan bir hamam ve kuzeybatı köşesindeki mescit ve hazireden oluşmaktadır. Kazı, temizleme ve konservasyon çalışmalarına 2002 yılında başlanmış, kazısı 2005 yılında, konservasyonu ise 2007 yılında tamamlanmıştır.

SEYMENLİK HAMAMI

Yaklaşık olarak doğu-batı yönünde uzanan ve kabaca dikdörtgen bir şekle sahip olan Seymenlik Hamamı'nın soyunmalığı, doğu kenarı üzerindedir. Aralık mekânından ılıklığa, oradan da sıcaklık mekânına geçilmektedir. Tıraşlık da ılıklığa açılmaktadır. Enine dikdörtgen planlı sıcaklığa açılan iki halvet hücresi ile ılıklık ve tıraşlığın, birer kubbeyle örtülü oldukları anlaşılmaktadır.

EMİR AVLUSU

Kentin güneydoğusunda, surlara yaklaşık 100 m. uzaklıktadır. Birbirine bitişik, dikdörtgen şekilli iki kısımdan oluşmaktadır. İlk yapıdan kaldığı tahmin edilen mekânlar, doğudaki dikdörtgenin batı kenarı boyunca sıralanmaktadır.

Emir Avlusu'nda herhangi bir tarih kitabesine rastlanmadığı gibi tarihlemeye

---

15 Seymenlik Zaviyesi'nde, 2002-2006 yılları arasında sürdürülen çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ş.Çakmak, "Seymenlik Kazısı", Ünal vd 2005/1, 350-356; Ş.Çakmak, "Seymenlik Zaviyesi", Ünal vd 2005/2: 130-135; Ş.Çakmak, "Seymenlik Zaviyesi Kazısı", Ünal vd 2006: 90-96; Ş.Çakmak, "Seymenlik Zaviyesi Kazısı", Ünal vd 2008: 110-120; R.H.Ünal, "Seymenlik Hamamı Kazısı", Ünal vd 2009/1: 92-100.

Orman Tekkesi
Üstte: Kuzeydoğudan görünüşü.
Menteşe Mezarlığı
Altta: Doğu yönünden görünüş

yardımcı olabilecek başkaca bir karşılaştırma unsuru da yoktur. Bir konut olarak kullanıldığı anlaşılan, etrafı yüksek duvarlarla çevrili bu yapıda ele geçen muhtelif Çin porseleni parçaları, XV-XVI. Yüzyıllara tarihlenmektedir. Oldukça varlıklı birine ait olması gereken bu konutun, son Menteşe Beyi İlyas Bey zamanında inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir.

Yelli Hamam
Soyunmalık mekânı.

ORMAN TEKKESİ[16]

2000 yılında, bitişiğindeki tarla sahibinin tarlasını genişletmek amacıyla makileri kesmesi sonucu, bir yapının temel kalıntılarına rastlanmıştır. 2001 ve 2002 yıllarında sürdürülen kazı ve temizlik çalışmaları sonunda yapının temelleri tamamen ortaya çıkarılmış, 2003 yılında da, konservasyonu tamamlanmıştır.

Kazı sırasında ele geçen hurda sikkelerden ikisi Fatih Sultan Mehmet dönemine tarihlendirilebilmektedir. Böylece XV. yüzyıl ortalarında faal durumda olduğu anlaşılan yapı, büyük olasılıkla XIV. yüzyılın ikinci yarısı veya en geç XV. yüzyılın ilk çeyreği içinde inşa edilmiş olmalıdır.[17]

---

16 Orman Tekkesi'nde gerçekleştirilen kazı ve temizlik çalışmaları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ünal vd 2004/2: 152-155.

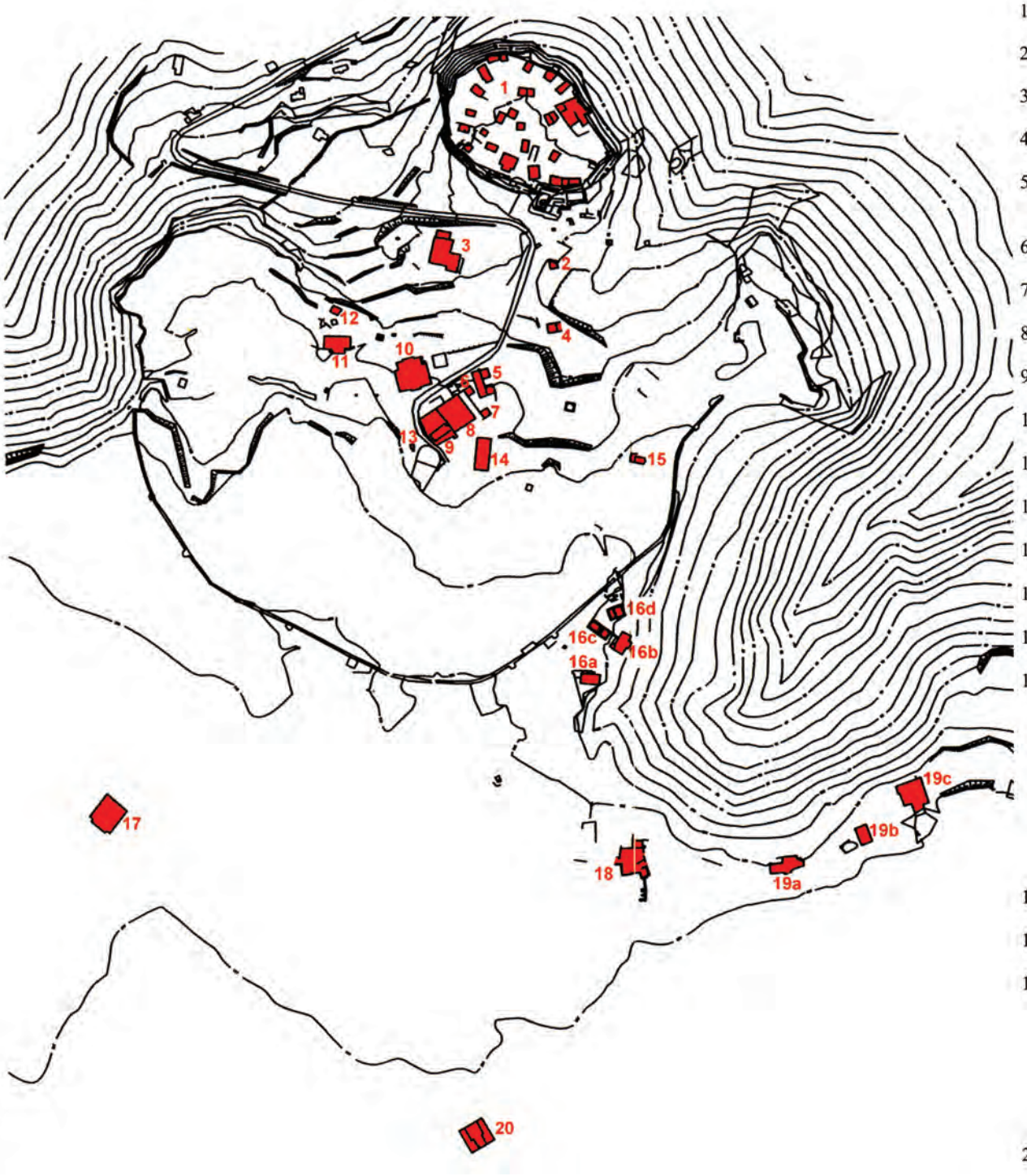
17 Yapının mimari özellikleri ve tarihlendirilmesi ile ilgili daha geniş bilgi için bk. Y.Demiralp, "Orman Tekkesi Kazısı" Ünal vd 2005/1: 344-350.

Lokman Zaviyesi:
Batıdan görünüş.

MENTEŞE MEZARLIĞI

Emir Avlusu'nun hemen doğusundan başlayıp, Yelli Külliyesi'ne kadar uzanan geniş mezarlık, bugün tamamen makilerin istilasına uğramış durumdadır. 2002 yılında kazısına başlanan mezarlıkta ele geçen mezar taşları, XIV. yüzyılın ikinci yarısından, XV. yüzyılın ortalarına kadar uzanan bir zaman dilimi içine tarihlenmektedir. Mezarlığın kazısı tamamlanan bölümü içinde, bir mescit, bir toplantı odası/mutfak (?), bir yatakhane (?) ve bir de türbeden oluşan bir zaviye ortaya çıkarılmıştır. Zaviye terk edildikten sonra, içine ve çevresine gömü yapılarak mezarlığa dahil edilmiştir.[18]

18 Menteşe Mezarlığı'nda yapılan çalışmalar ve çıkarılan mezar taşları ile ilgili bilgi için bk. A.Demir, "Mezar Taşları", Ünal vd 2005/1, 338-344; E.Daş, A.Demir, "Menteşe Mezarlığı Kazısı", Ünal vd 2005/2: 135-157; E.Daş, "Menteşe Mezarlığı Kazısı", Ünal vd 2006, 97-101; A.Demir, "Mezar Taşları", Ünal vd 2006, 101-103; E.Daş, "Menteşe Mezarlığında Ele Geçen Mezar Taşlarının Betimlemesi", Ünal vd 2008: 127-130; A.Demir, "Mezar Taşlarının Üzerindeki Kitabeler ve Değerlendirilmesi", Ünal vd 2008: 130-134; A.Demir, "Mezar Taşları", Ünal vd 2009/1: 103-126.

1- Beçin Kalesi

2- I No'lu Anonim Türbe

3- Büyük Hamam

4- Zaviye

5- Mültezim Evi ve Sofuhane

6- II No'lu Anonim Türbe

7- III No'lu Anonim Türbe

8- Orhan Camii

9- Hankâh

10-Ahmed Gazi Medresesi

11- Bey Konağı

12- Bey Hamamı

13- Kubbeli Çeşme

14- Kızıl Han

15- Şapel

16- Seymenlik Zaviyesi

a- Han (Deve Damı)

b- Hamam

c- Toplantı Odası

d- Mescid

17- Orman Tekkesi

18- Menteşe Mezarlığı

19- Yelli Külliyesi

a- Hamam

b- Cami

c- Medrese

20- Karapasa Medresesi

YELLİ HAMAM

Kepez Mahallesi'nde, Yelli Cami'nin 150 m. kadar batısında yer almaktadır. 1980'li yıllarda, içindeki molozlar kısmen temizlenmiştir. Kazısı 2007 yılında tamamlanan hamamın kırma taşlarla inşa edilmiş duvarlarının önemli bir kesimi ayaktadır. Ancak üst örtüsünün tamamına yakını göçmüş olmasına karşın, bütün mekânların ne tür bir üst örtüye sahip oldukları kesin olarak anlaşılabilmektedir.

Genel hatlarıyla *"dört eyvanlı, köşe halvetli hamamlar"* grubuna dahil edebileceğimiz Yelli Hamam'da sıcaklığa, halvet hücrelerinden biri içinden geçilerek girilmektedir. Hamamın da, külliyenin diğer birimleri gibi XV. yüzyılın ilk çeyreği içinde inşa edilmiş olduğu düşünülmektedir.[19]

LOKMAN ZAVİYESİ

Beçin'in batısındaki Lokman Deresi'nin batı yamacındaki yapının kazı ve temizlik çalışmaları 2009 yılında tamamlanmıştır. İki yanda doğrudan dışarı açılan iki tabhane mekanı ile, ortada enine dikdörtgen bir ibadet mekanından oluşan yapının üst örtüsü, tamamen yıkıktır. Beçin'in sur dışına taştığı XIV. yüzyılın ikinci yarısında veya XV. yüzyıl başlarında inşa edilmiş olabileceği tahmin edilmektedir.

---

19 Yelli Hamam kazısı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ünal vd 2009/2: 111-116.

BİBLİYOGRAFYA

Duran 1995	R.Duran, Menteşe Beyliği Mimarisi I-II, 1995, (Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir.
Evliya Çelebi 1935	Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (Anadolu, Suriye, Hicaz) (1671-l672), C.IX, İstanbul, 210-211.
Ünal 1998	R.H.Ünal, "Beçin 1995 Kazısı", Sanat Tarihi Dergisi, IX, İzmir, 135-149.
Ünal 2000/1	R.H.Ünal, "Beçin 1996 Kazısı", Sanat Tarihi Dergisi, X, İzmir, 123-137.
Ünal 2000/2	R.H.Ünal, "Beçin 1997 Kazısı", Sanat Tarihi Dergisi, X, İzmir, 139-156.
Ünal 2001	R.H.Ünal, "Beçin 1998 Kazısı", Sanat Tarihi Dergisi, XI, İzmir, 183-204.
Ünal 2003	R.H.Ünal, "Beçin 1999 Kazısı", Sanat Tarihi Dergisi, XII, İzmir, 127-153.
Ünal 2004/1	R.H.Ünal, "Beçin 2000 Kazısı", Sanat Tarihi Dergisi, XIII/1, İzmir, 129-167.
Ünal ve Demir 2004/2	R.H.Ünal, A.Demir "Beçin 2001 Kazısı", Sanat Tarihi Dergisi, XII/2, İzmir, 139-176.
Ünal vd 2005/1	R.H.Ünal, A.Demir, Y.Demiralp, Ş.Çakmak, G.Teoman "Beçin 2002 Kazısı", Sanat Tarihi Dergisi, XIV/1, İzmir, 331-374.
Ünal vd 2005/2	R.H.Ünal, Ş.Çakmak, E.Daş, A.Demir ve G.Teoman) "Beçin2003 Kazısı", , Sanat Tarihi Dergisi, XIV/2, İzmir, 126-185.
Ünal vd 2006	R.H.Ünal, Ş.Çakmak, E.Daş, A.Demir, G.Teoman "Beçin 2004 Kazısı", , Sanat Tarihi Dergisi, XV/2, İzmir, 90-128.
Ünal vd 2008	R.H.Ünal, Ş.Çakmak, E.Daş, A.Demir, G.Teoman "Beçin 2005 Kazısı", Sanat Tarihi Dergisi, XVI/1, İzmir, 2008, 109-164.
Ünal vd 2009/1	R.H.Ünal, A.Demir ve G.Teoman "Beçin 2006 Kazısı", Sanat Tarihi Dergisi, XVI/2, İzmir, 91-146.
Ünal vd 2009/2	R.H.Ünal, A.Demir, G.Teoman "Beçin 2007 Kazısı", , Sanat Tarihi Dergisi, XVII/1, İzmir, 105-149.
Wulzinger 1935	K.Wulzinger , P.Wittek, F.Sarre, Das Islamische Milet, Berlin-Leipzig.

EMİR SULTAN ZAVİYESİ, İZMİR

Ertan Daş [1]

Emir Sultan Zaviyesi'nde kazı ve temizlik çalışmaları, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Ertan Daş'ın bilimsel danışmanlığında, İzmir Arkeoloji Müzesi denetiminde, İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin katkıları ve bölüm öğrencilerinin katılımıyla 19 Mart-23 Mayıs 2007 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.[2]

Günümüzde, alanın merkezi konumundaki türbenin kuzeyinde, batısında ve güneyinde olmak üzere üç adadan oluşan ve en eskisi 1570 tarihli olduğu saptanabilen ancak çoğu 18-19. yüzyıllara tarihlenen Osmanlı dönemi mezar taşlarını içeren bir hazire yer almaktadır. İzmir'in önemli mezarlıklarından biri olarak bilinen hazirede, I numaralı adada 20, II numaralı adada 51, III numaralı adada 16 mezar ve bütününde 200'ün üzerinde mezar taşı yer almaktadır (Resim 1,2).

Zaviyenin doğusuna, aşevinden başlayarak kuzeyden geçen sokağa kadar, yakın zamanda bir duvar örülmüştür. Alan, güneydoğu köşede bir aşevi; güneybatı köşede bir mescit ve bitişiğinde kareye yakın dikdörtgen bir konut ve kuzeybatıda bir özel hamam tarafından sınırlanmaktadır (Şekil 1). Hamamın batısında ve aşevinin güneyinde, zaviyeyle komşu konutlar yer almaktadır. Bugün, zaviyenin merkezi konumunda olan türbe diğer yapılara oranla nispeten daha bakımlı ve temiz durumdadır. Aşevi, mescit ve hamam, bakımsız ve haraptır.

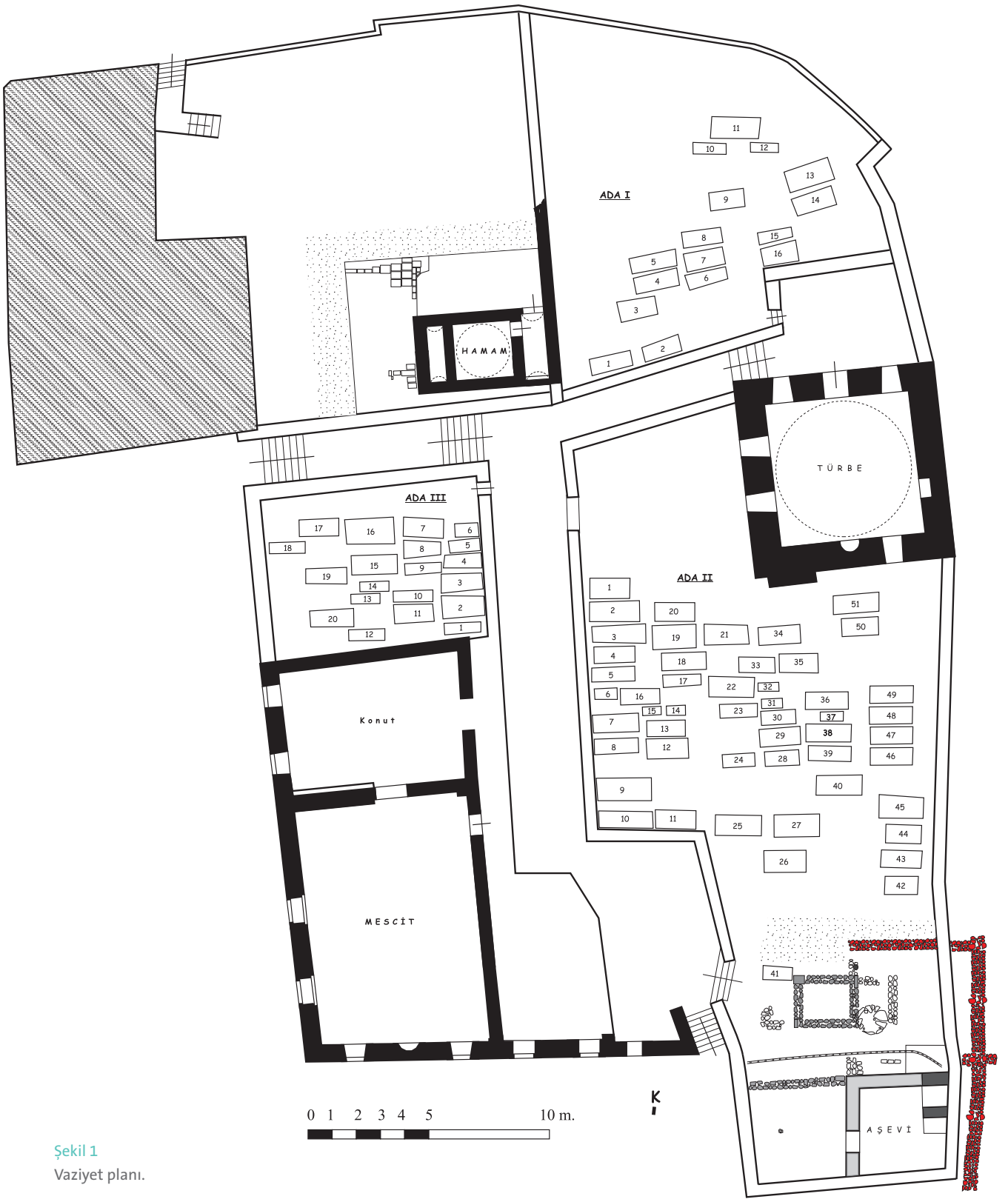
Bugün, bir hamam, bir aşevi, bir mescit ve bir türbeden oluşan yapılar

---

1 Yrd. Doç. Dr. Ertan Daş, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Bornova - İzmir (*ertan.das@ege.edu.tr*)

2 Kazı ve temizlik çalışmalarında, işçi ve malzeme desteği nedeniyle İzmir Büyükşehir Belediyesi'ne titiz ve özverili yaklaşımlarından dolayı İzmir Arkeoloji Müzesi uzmanı *Selahattin Sert*'e; bölümümüz doktora öğrencileri *Gökben Ayhan* ve *Ceren Erdoğan*'a sonsuz teşekkür ederim.

Resim 1
Hazire, III. numaralı ada.

Şekil 1
Vaziyet planı.

Resim 2
Mezar taşı süslemesi, saksı içinde gül.

topluluğu halk arasında *"Emir Sultan Türbesi"* olarak anılmaktadır.[3] Emir Sultan'ın kimliği konusunda çeşitli bilgiler bulunmakla birlikte ne zaman öldüğü kesin olarak bilinmemektedir. Çeşitli kaynaklarda, *"Emir Sultan"* adıyla anılan kişinin Gazi Umur Bey'in komutanlarından, İzmir ve çevresinin fethi sırasında yararlılıklar göstermiş *Seyyid Mükeremüddin*[4] olduğu söylenmekte ve adına yaptırılan bir zaviyeden bahsedilmektedir.[5] Zaviyenin Aydınoğulları zamanından kaldığı, 920/1514-15'de berat verilen Seyyid Mükremun evladından Seyyid Yusuf'un yönetiminde bulunduğu ve XVI. yüzyılda geliri en fazla olan zaviyelerden biri olduğu söylenmektedir. İzmir'in güneyinde, İzmir -Aydın karayolu üzerinde bulunan bugünkü Gaziemir'in, İzmir'deki Seyyid Mükeremüddin zaviyesine vakfedilmiş olmasından dolayı Seydiköy adıyla anıldığına dair belge ve bilgiler de, 16. yüzyıl başlarında burada bir zaviyenin varlığına işaret etmektedir.[6] Nitekim, Yavuz Sultan Selim (1512-1520) dönemine ait bir tahrir defterinde, Seydiköy'ün gelirinden 33.383 akçenin İzmir'deki zaviyenin giderlerini karşılamak üzere kullanıldığı belirtilmektedir.[7] Defterde bu gelirin sarf edileceği yerler, tevliyet (vakıf işlerine bakan kişi), meşihat (şeyhlik makamı), nezaret (idari işler), ferraş (hizmetçi), duahan (duacı),

---

3 İzmir'de yayınlanmış olan *"Sada-yı Hak"* isimli gazetenin 26 Mayıs 1337 (1921) tarihli sayısındaki bir yazıda buradan *"Emir Sultan Rıfai Dergâhı"*; Bursalı Mehmet Tahir bin Rıfat'ın 1908 tarihli eserinde *"Seyyid Mükremüddin"* adıyla bahsedilmektedir. Ayrıca, Emir Sultan Türbesi önünde yer alan, şimdiki 955 sokak 1930'lu yıllara kadar kayıtlarda *"Seydi Mükremiddin Sokağı"* olarak geçmektedir. (Bu konuda bilgi için Bkz. İzmir Belediyesi:.153) Bu iki belge, *"Emir Sultan"* isminin 1920'li yıllarda kesin olarak kullanıldığını göstermektedir.

4 *"Seyyid Mükeremüddin"* adı çeşitli yayınlarda, *"Seyyid Mükremiddin"*, *"Seydi Mükememeddin"* gibi değişik şekillerde yazılmıştır.

5 Bu konuda bilgi için bkz. Baykara 1974: 50; Kütükoğlu 2000: 85.

6 M.S. Kütükoğlu Yavuz Sultan Selim dönemine (1512-1520) ait olan bir belgeden hareketle Seydiköy'ün nüfus bilgilerini ve zaviyenin giderleri ile ilgili bir döküm de vermektedir. Bu konuda bilgi için bkz. Kütükoğlu 2000: 85 ve 222. Seydiköy'ün tarihi ve tarihi coğrafyası ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Çokbankir 2001: 3-25.

7 Bk. Kütükoğlu 2000: 85 ve 222.

Resim 3
Onarım kitabesi
(M.O. Semerci'den).

aşçı, vekilharç (masraf görmekle görevli kişi), et, ekmek, mutfak masrafı, ziyafet, hasır, meremmet (tamir), katib, cibayet (vergi), imamet (imamlık), kilardar gibi kalemlerle sıralanmıştır. Bu bilgilerden pek çok sonuç çıkarılabilir, ancak açık ve net olarak anlaşılıyor ki, en azından 1520 yılında, zaviye bünyesinde yemeklerin pişirileceği bir mekan; bir kiler bir mescit vardır. Günümüze ulaşan aşevi ve mescidin her ne kadar geç dönem özellikleri gösterdiği tespit edilmiş olsa da, sonraki onarımlarda özelliklerini yitirdiği anlaşılmaktadır. Nitekim, zaviyeyi oluşturan dergah ve diğer binaların tamiri ile ilgili 10 Şevval 1299/25 Ağustos 1882 tarihli bir tezkire kaydı bilinmektedir. Bu kayıtta, tamiratın *Hristo Kalfa* adlı bir kişi tarafından 28.000 kuruşa yapılacağı belirtilmektedir.[8]

Yapıda bir inşa kitabesi yoktur ancak, 1943 yılında İzmir kitabeleriyle ilgili çalışmalar yapmış olan bir yerel tarihçi türbe girişi üzerinde yer alan üç satırlık bir kitabenin metnini vermiştir.[9] *"Seyyid Mükerremeddin Hazretlerinin Merkad-i şerifleridir sene 970/1562-63"* yazdığı belirtilen kitabenin bir inşa kitabesi mi yoksa sıradan bir levha mı olduğu konusunda bir bilgiye sahip değiliz.

Türbenin içinde parçalanmış halde ve bazı parçaları eksik bir kitabe vardır (Resim 3). 2002 yılında hazirede bulunan ve parçaları türbeye taşınan kitabe bir onarım kitabesidir. Bugün tarih kısmı eksik olan kitabenin eski bir fotoğrafında 1300 tarihli olduğu görülebilmektedir.[10] Kitabede verilen bilgilerden, harabe

8 Bilgi için bk. Kütükoğlu 2000:.222.

9 Bilgi için bk. Ülker vd 2008:.58.

10 Kitabeyle ilgili daha fazla bilgi ve çeşitli yorumlar için bk. Semerci 2005:.34-39; Kitabenin eski fotoğrafı için bk. Ülker vd. 2008,.54-57.

Gazi Han Abdülhamit'in afitab-ı re'feti	Ya	Hânkâh-ı kalb-i ekvâna verir feyz u kemâl
Bâ husûs **Darüssa'âde Ağası Behram Ağa**	Hazret-i	Hâfız-ı Kur'ân-ı a'zâm hoşnihâd-ı hûb-ı hisâl
Nakd-ı lutf ve ref'eti mebzül olubdur câbecâ	Pir	Eyleyüb tevfikine mazhar o Rabb'i layezal
İşte ez cümle bu dergâh-ı ma'âli-i iktinâh	Şeyh	Bir harâbezâr olub olmuşdu çünkü pâymâl
Sâye-i şâhânede sarf-ı mesâ'i eyleyüb	Seyyid Ahmed	Oldu ta'miri müceddet kalmadı gerd ü melâl
Şeyh Ali Baba olub bu Hânkâhda post-nişin	Er-Rifâ'i	Devr eder pĭr aşkına döndükçe rŭz ŭ mâh ŭ sâl
Tarihin itmâm eder Tevfik Cemâlin noktası	Kaddese sırrehu'l-âla	Pek güzel ta'mir olub bu dergâh-ı âli bu sâl
1300		

Tablo 1
Onarım kitabesi (N. Ülker'den).

halinde olan dergahın *Sultan II. Abdülhamid'in Darü's-sa'ade Ağası Behram Ağa* tarafından 1300/1882-83 yılında yeniden inşa edildiği anlaşılmaktadır[11] (Tablo 1). Bu tarih M.Kütükoğlu'nun bir belgeden hareketle sözünü ettiği onarım tarihiyle de örtüşmektedir.[12] Türbenin bugünkü mimari özellikleri de bu tarihe uygundur.

Kitabede adı geçen postnişin *Şeyh Ali Baba* 1302 yılında vefat etmiştir ve mezarı hazirede 1 numaralı adada yer almaktadır.[13]

Resim 5
Doğu cephesi.

KAZI ÇALIŞMALARI

Kazı çalışmaları, hamam ve aşevi çevresinde; aşevi ile doğusunda yer alan parkı birbirinden ayıran duvarın güney kesiminde yapılmıştır (Resim 5). Çalışmalar başlamadan önce tamamen otlarla ve küçük ağaçlarla kaplanmış durumda

11 Kitabenin tam metni için bk. Bk. Ülker vd. 2008:.56-57.

12 Bk. Kütükoğlu 2000: 85 ve 222.

13 Bilgi için bk. Ülker vd. 2008:.58.

Resim 6
Emir Sultan Zaviyesi. Aşevi, kazı öncesi kuzeyden görünüş.

olan hazirede, otlar ile mezarlara ve mezar taşlarına zarar veren bodur ağaçlar kaldırılarak alan temizlenmiştir.

Aşevi ve Çevresinde Yapılan Çalışmalar

Türbenin güneyinde, doğu-batı yönünde dikdörtgen bir alanı kaplayan Aşevi'nin bulunduğu kesimde, çalışmalar başlamadan önce, yapıya ait duvarların ve ocağın çok az bir kısmı görülebilmekteydi (Resim 6, 7, 8). İlk etapta, aşevini batıdan sınırlayan duvarın iç kesimine yığılan çok sayıda kırma taş kaldırılarak uygun bir yere istiflenmiştir. Taşların ve yüzeydeki çöp ve topraktan oluşan tabakanın kaldırılmasından sonra, aşevinin iki mekandan oluştuğu anlaşılmıştır.

Doğudaki mekânın güney duvarındaki izler, bu mekanın yakın zamana kadar batıya eğimli bir kırma çatıyla örtülü olduğunu göstermektedir. Güney duvarı aynı zamanda komşu bir evin duvarına bitişik durumdadır. Mekanın doğu duvarı sonradan çevre duvarıyla birleştirilmiştir. Duvarın kuzey kenarında duvara yaslanmış olan ve mekanın içine doğru taşıntı yapan ocak nişi büyük oranda sağlamdır. Ancak, ocak bacasının yaklaşık 2 metre yüksekliğe kadar olan kısmı günümüze ulaşabilmiştir. Ocak nişinin yan duvarları kırma taşlarla, kemeri ise tuğlalarla inşa edilmiştir. Niş kemerinin 15 cm kadar üzerinden başlayan, yükseldikçe incelen ve kırma taşlarla inşa edilmiş olan bacanın, kerpiç malzemeyle büyük oranda onarıldığı dikkati çekmektedir. Muhtemelen, ocak kemerinin üst kesimindeki ahşap hatıl ve üzerindeki kerpiç ve taş karışımı malzemeye sahip baca tahrip olmuş ve yirminci yüzyılın ilk yarısında yeniden inşa edilmiş olmalıdır.

Aşevinin kuzey duvarı, ocak nişinin kuzey duvarı bitişiğinden başlayarak

Resim 7
Solda: Aşevi, kazı sonrası kuzeyden görünüş.
Resim 8
Sağda: Aşevi, kazı sonrası kuzeybatıdan görünüş.

batı istikametinde yaklaşık 4.50 m. ilerledikten sonra güneye dönmekte ve güney duvarıyla birleşmektedir. Mekanın zemininden yaklaşık 40 cm. yüksekliğe kadar olan kısmı günümüze ulaşabilen duvar, kırma taşlarla inşa edilmiştir. Aynı duvar örgüsüne sahip olan batı duvarının ortasında 95 cm. genişliğinde bir giriş açıklığı vardır. Batı duvarı ile güney duvarı arasındaki bitişme çizgisi, iki duvarın farklı dönemlerde inşa edilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Aynı şekilde, kuzey duvarı ile ocak duvarı arasında da bir bitişme çizgisi izlenebilmektedir. Bu durum, ocak dışındaki duvarların sonradan eklenmiş olabileceğini akla getirmektedir. Nitekim, mekanın kuzey ve batısındaki bu iki duvarın örgüsünde yer alan geç dönem mezar taşı parçaları ve modern tuğlalar, mekanın en geç 20. yüzyıl başlarında önemli bir onarım geçirdiği kanısını güçlendirmektedir.

Ocağın zemini tuğla ile döşenmiştir. Ocağın güneyinde, mekanın doğu duvarına bitişik olarak yine tuğla ile inşa edilmiş, muhtemelen, pişen yemeklerin soğuması ve servise hazırlanması için kullanılmış bir platformu taşıyan ayaklar ortaya çıkarılmıştır.

Aşevinin batısında yer alan mekanın kireç-kum karışımı bir harçla sıvanan zemini, büyük oranda tahrip olmuştur. Mekanın yaklaşık ortalarında, ahşap çatıyı destekleyen bir direğin oturduğu, tuğlalarla örülmüş bir altlığa ait kalıntılar ortaya çıkarılmıştır. Bu mekanın kuzeyinde tespit edilen temelsiz kırma taş duvar, bu kesimin, ahşap örtülü ve kuzeye doğru açık bir ön mekan olabileceği izlenimi uyandırmaktadır.

Çalışmalar sırasında, aşevinin kuzeydoğu köşesinde yer alan ve modern tuğlalar ve çimentolu harçla yakın tarihte inşa edilmiş olan tuvalet mekanı kaldırılmıştır. Tuvaletin batı bitişiğinde yer alan fosseptik çukurunun üzerine kapak taşı olarak yerleştirilen beş mezar taşı tespit edilmiştir. Fosseptik işlevini yitirdikten sonra, tuvalet atıklarını şehir kanalizasyonuna yönlendirmek üzere döşenmiş

Resim 10
Hamam ve çevresinin kazı öncesi batıdan görünüşü.

olan künkler batıdaki sokağa doğru devam etmektedir. Fosseptik çukurunun güney kenarında yer alan 50 cm. uzunluğunda, doğu-batı yönlü küçük duvar parçası künk sistemine destek olmak üzere inşa edilmiş olmalıdır. Batıya doğru ilerledikçe, sistemin iki yandan taş bir duvarla desteklendiği, ve ayrıca künklerin döşenmesi sırasında, burada yer alan taş zeminin tahrip edildiği görülmektedir.

Aşevinin kuzey duvarına yaklaşık 2 metre uzaklıkta, 1.86 x 1.80 cm. boyutlarında kareye yakın bir havuz ortaya çıkarılmıştır. Havuzun zemini ve 45 cm. kalınlığındaki duvarlarının iç kısmı, birkaç kat horasan harcı ile sıvanarak yalıtılmıştır. Havuzun batı duvarı bitişiğinde, havuza su taşıyan pişmiş toprak künkler tespit edilmiş ancak künklerin bağlantısı ortaya çıkarılamadan çalışmalar sona ermiştir. Havuzun çevresinde yer alan ve bir kısmı çimentolu harçla bir kısmı da çamur harçla yapılmış duvar kalıntılarının durumu, ayrıntılı çalışmalar yapılmadıkça, ne tür bir mekan ya da mekanlara ait oldukları hakkında fikir yürütmemize imkan vermemektedir.

Havuzun kuzeyinde yer alan mezarlara doğru devam eden çalışmalar sırasında, havuzun yaklaşık 1 m. doğusunda yer alan ve doğu-batı istikametinde uzanan, bir başka duvara rastlanmıştır. 50 cm. kalınlığında, kırma taşlarla inşa edilmiş olan ve diğer duvarlara göre daha özenli bir işçiliğe sahip olan duvar, hazireyi batıdan sınırlayan çevre duvarının altına doğru ilerlemektedir. Duvarın doğudan itibaren yaklaşık 3 metrelik kısmı açılmış, ancak çalışmaların sona ermesi nedeniyle batı kısmının bağlantıları tespit edilememiştir.

Hazirenin doğusunda yer alan park alanı içinde, zaviyeyle bağlantılı mekanların olma ihtimalinden hareketle, çevre duvarının parka bakan yüzünün aşevine

Resim 9: Küçük buluntular.

A-Lüle örnekleri, B-Geç Roma mozaik parçaları, C-Satranç taşı D-Mezar taşı parçaları, E-Seramik parçaları, F-Yunan parası, G-Sultan Abdülaziz 1277/1861 Azze Nasrahu Duribe fi Konstantiniyye, H-Sultan V.Mehmed Reşat 1327/1909 Adalet, Müsavat, Hürriyet.

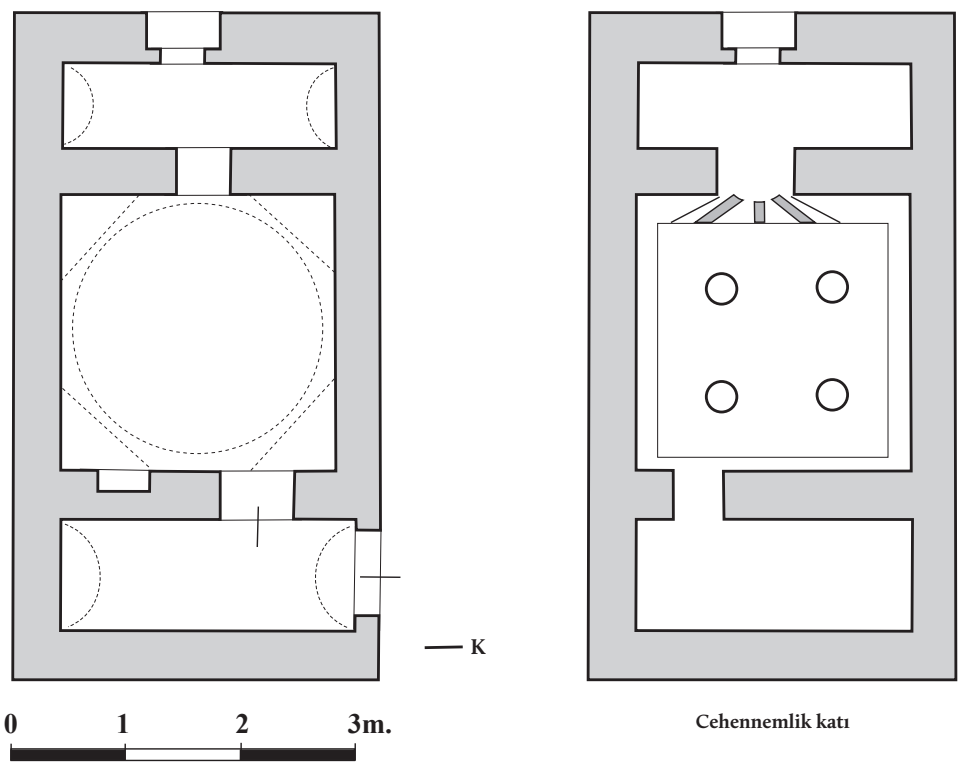
Resim 11
Hamam ve çevresinin kazı sonrası kuzeybatıdan görünüşü.

yakın olan kesiminde bir sondaj çukuru açılmıştır. Çalışmalar sırasında, yüzeyden yaklaşık 25 cm. aşağıda, kum ve kireç karışımı harçla inşa edilmiş bir duvar kalıntısına rastlanması nedeniyle, kazıya duvar boyunca devam edilmiştir. Çevre duvarına paralel ilerleyen ve 85 cm kalınlığında olan duvarın yaklaşık 12 metrelik kısmı açılmıştır.

Aşevindeki kazı çalışmaları sırasında ele geçen, mühürlü ancak mührü okunamayan geç dönem tuğlaları ve çeşitli mermer parçaları ile düzgün yüzeyli duvar taşları restorasyon çalışmalarında örneklik edebileceği düşünülerek kazı alanında toplanmıştır. 10'u sağlam olmak üzere çok sayıda mezartaşı parçası, çeşitli formlarda 24 lüle parçası, bir mozaik parçası, çelenkle süslenmiş, üzerinde Yunanca *"Demos"* "ODHMOS" (Halk Meclisi) yazan kırık bir mermer, basit bir yüzük, Sultan Abdülaziz'e ait, üzerinde *"1277/1861 Azze Nasrahu Duribe fi Konstantiniyye"* ve Sultan V. Mehmed Reşat'a ait *"1327/1909 Adalet, Müsavat, Hürriyet"* yazan iki Osmanlı sikkesi ve çok sayıda sırlı ve sırsız seramik bulunmuştur (Resim 9).

Hamam ve Çevresinde Yapılan Çalışmalar

Türbenin kuzeybatısında, kuzey-güney yönlü bir tonozla örtülü ılıklık, gerisinde kare bir sıcaklık ve sıcaklığın batısında su deposundan oluşan bir hamam yer almaktadır (Şekil 2, Resim 10). Hamamın duvarları taş ve tuğla ile inşa edilmiştir. Duvarlarda yer yer antik dönem devşirme malzemelerinin kullanıldığı görülmektedir. Geçişi tromplarla sağlanmış bir kubbeyle örtülü olduğu anlaşılan

Şekil 2
Hamam planı.

sıcaklığın kubbesi çökmüş ancak trompları günümüze büyük oranda sağlam olarak ulaşabilmiştir.

Hamam ve çevresindeki kazı çalışmaları sırasında, öncelikle sıcaklığı büyük oranda dolduran harici atıklar ve kubbeden döküldüğü anlaşılan tuğla kırıkları temizlenerek sıcaklığın zemini tesbit edilmeye çalışılmış, ancak zeminin tamamen yıkıldığı anlaşılmıştır. Cehennemlikte, sıcaklığın zemin döşemesini destekleyen dört ayaktan yalnızca birinin sağlam olarak günümüze ulaşabildiği, diğer üç ayağın tahrip olduğu saptanmıştır. Sıcaklık girişinin hemen altında, ocaktan gelen sıcak dumanın ılıklık mekanını da bir miktar ısıtabilmesi için tasarlanmış bir açıklık ortaya çıkarılmıştır.

Sıcaklığın batı cephesine bitişik olan su deposu ile sıcaklık arasında, deponun bakımını yapmak ve havalandırmasını sağlamak için kullanılan bir pencere yer almaktadır. Pencerenin alt kesiminde, cehennemlikle ocağın bağlantısını sağlayan dört kanal ortaya çıkarılmış, ancak bu kısmın büyük oranda tahrip olduğu görülmüştür (Resim 11).

Sıcaklığın doğusundaki, tonozu tamamen yıkılmış olan ılıklık mekânında, döküntü taşların yanı sıra devşirme bir sütun kaidesi ve sütun parçaları bulunmuştur. Kalan izlerden, ılıklık zemininin mermer plakalarla döşeli olduğu anlaşılmaktadır. Mekanın doğu duvarı üzerinde tonoza ait izler halen görülebilmektedir.

Batı cephenin önünde yapılan çalışmalarda, kemerinin çok az bir kısmı görülebilen ocak tamamen ortaya çıkarılmış, ocak nişi ve cehennemliğe uzanan kanalların temizliği yapılmıştır (Resim 12). Kuzey cephe önünde, 3 x 9 metrelik bir

Resim 12
Hamamın külhan, su deposu ve cehennemliği.

alanda kazı yapılmıştır. Cephenin doğu ucundaki ılıklık girişinin önündeki basamak ve eşik taşı devşirme mermerdendir. Batı cephede yer alan külhanın önünden başlayarak kuzeye doğru devam eden alanın zemini düzgün traverten taşlarla döşelidir. Döşeme taşlarının yer yer söküldüğü ve bazılarının da tahrip olduğu dikkati çekmektedir (Resim 13). Kuzeye doğru devam eden döşemenin bağlantısı tespit edilemeden çalışmalara son verilmiştir.

Hamam ve çevresindeki çalışmalar sırasında, restorasyon çalışmalarında örneklik edebileceği düşünülen mühürlü ancak mührü okunamayan tuğla ve çeşitli mermer parçaları ile bazıları profilli bazıları düzgün yüzeyli duvar taşları kazı alanında toplanarak koruma altına alınmıştır. Az sayıda mezartaşı parçası; polyester malzemeyle yapılmış, Osmanlı askerini tasvir eden yakın tarihli satranç taşı parçaları; 34 lüle parçası; geç Roma-Erken Bizans dönemine tarihlenebilecek mozaik parçaları; korozyona uğramış iki geç dönem Osmanlı sikkesi; 1912 tarihli bir Yunan parası; Cumhuriyet dönemine ait ikişer adet beş ve on kuruş ile çok sayıda sırlı-sırsız seramik parçası bulunmuştur (Resim 9).

Resim 13
Hamamın kuzeyindeki taş döşeli zemin.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bugün, Emir Sultan Haziresi/Türbesi olarak bilinen yapılar topluluğunun inşa tarihi ve türbede yatan kişinin kimliği hakkında bilgi veren bir yazıt yoktur. Mescid, türbe, hamam, misafirhane ve aşevinden oluşan bugünkü külliyenin plan özellikleri de işlevi hakkında kesin bir fikir vermekten uzaktır. Ancak, kent içindeki konumu ve çevresindeki hamam, aşevi ve mescit dikkate alındığında, zaman içinde önemli değişiklikler geçirmiş olmakla birlikte, bir zaviye kompleksinin çeşitli birimlerini içeren yapılar topluluğu olduğu akla gelmektedir. Nitekim tarihi belgeler de buranın bir zaviye olduğu konusunda birleşmektedir.

Zaviyeler, Selçuklu Devletinin kuruluşundan itibaren, Anadolu'nun Türkleştirilmesi, İslam'ın yayılması, yolların güvenliğinin sağlanması ve hatta yoksullara yardım gibi önemli görevler üstlenmiş, dini ve sosyal içerikli yapılardır. Bir ahi ya da tarikat şeyhi önderliğinde kurulan bu tür yapıların, özellikle XIV. ve XV. yüzyıllarda Anadolu'nun en ücra köşelerine kadar yayıldıkları bilinmektedir.[14] 14. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'yu gezen *İbn Batuta*, uğradığı kentlerin pek çoğunda zaviyelerde konaklamış ve bu yapılar hakkında önemli bilgiler vermiştir.[15] İbn Batuta Seyahatnamesi ve konuya ilişkin çalışmalardan, ortaçağ zaviyelerinin, mescid, misafirhane, hamam, ahır, mutfak, kiler, atelye ve bazen de kurucusuna

14 Zaviye teriminin anlamı ile bu tür yapıların kökeni ve mimari özelliklerine ilişkin bir değerlendirme için bk. Ünal 2001: 197-201. Ayrıca, Zaviyeler ve Anadolu Ahileri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Barkan 1942:.279-386; Doğan 1977; Çağatay 1974; Ocak 1978: 247-269; Erdoğru 2000: 37-55; Eyice 1963: 1-80; Emir 1994; Kuban 2002:.209-212.

15 Bk. Parmaksızoğlu 1989; Aykut 2000.

ait türbe gibi çeşitli yapılardan oluşan bir külliye niteliği taşıdığı anlaşılmakla birlikte, bu yapıların genellikle özensiz malzemeyle inşa edilmiş, derme çatma binalar oldukları, bu nedenle pek çoğunun günümüze ulaşamadıkları ya da büyük değişikliklerle ulaşabildiği görülmektedir.

Belgelerde adı geçen ve günümüze *"Emir Sultan"* biçiminde ulaşan Seyyid Mükeremüddin Zaviyesi'nin burada olduğu kuşku götürmeyecek kadar açıktır. Ancak zaviyenin bugünkü durumu, orijinal plan şeması hakkında kesin fikirler yürütmemize de olanak sağlamamaktadır. Bugünkü alan içindeki türbe, mescit, barınma ihtiyacının sağlanması için konut ve her ne kadar zaviyeyle bağlantısı konusunda tereddütlerimiz bulunsa da hamam gibi günlük ihtiyaçlara cevap verebilecek yapıların zaviyelerde de bulunduğu bilinmektedir. Mutfak veya aşevi, özellikle ortaçağ zaviyelerinin vazgeçilmez unsurlarından biridir. Zaviyeler, çoğunlukla, boş toprakları iskana açmak amacıyla yerleşim merkezlerinin dışında kalan boş alanlarda kurulmuştur. Kentin nispeten dışında yer alan Emir Sultan Zaviyesi'nin konumu da bu duruma uygun düşmektedir.

Zaviyelerin, özellikle 18-19. yüzyıllardan itibaren çeşitli tarikatların örgütlendikleri mekanlara dönüştüğü bilinmekte ve bu tür örgütlenmiş mekanlarda da, semâhâne, selamlık, harem ve hazire gibi birimler yer almaktadır.[16] Emir Sultan Zaviyesi, Rıfaî tarikatına ait bir dergah olarak, Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar işlevini sürdürmüştür. Zaviyeye ait birimlerin, yapının dergah olarak kullanılmaya başlanmasından sonra ne tür değişimlere uğradığı ancak kazı çalışmaları tamamlandıktan sonra açıklığa kavuşturulabilecektir.

Aşevi ve Hamam'ın çevresinde yapılan çalışmalar, bu kesimlerin mimari özelliklerine dair önemli bilgiler edinmemizi sağlamış, ancak orijinal durumu konusundaki soru işaretlerini çözümlememiştir. Daha önce de değinildiği üzere, kazı çalışmaları tamamlanmadığı için, Anadolu'daki çağdaş örnekleriyle karşılaştırılarak ve elde edilen verilerden yola çıkarak kesin bir sonuca ulaşmak da mümkün görünmemektedir.

Aşevinin doğusunda, çevre duvarının dışında açılan sondaj sırasında ortaya çıkarılan duvarın bağlantıları henüz belli değildir. Zaviyenin orijinal çevre duvarı olma ihtimali göz önünde bulundurulmak üzere, kazısı tamamlandıktan sonra kesin kanıya varmak daha doğru olacaktır.

Aşevinin, iki mekandan oluştuğunu gösteren duvarlar çalışmalar sonucunda

---

16 Geç dönem tarikat yapılarından bir örnek, Uşşaki Dergahı için bk. Uysal 2008: s.57.

tespit edilmiştir. Ancak bu duvarlar, en erken 1300/1882-83 tarihinde Hristo Kalfa tarafından gerçekleştirilen onarımda yapılmış olmalıdır. Nitekim, duvarlardaki bitişme çizgileri ve duvarda kullanılan malzemelerin niteliği de daha erken olamayacağını göstermektedir. 20. yüzyılda yapılan onarımlarla ilgili ipuçları da izlenebilmektedir. Ocak nişinin üst kesimindeki kerpiç ve taş malzemeyle yapılan onarım, çimentoyla yapılan su teknesi, havuzun çevresindeki çimentoyla yapılan onarımlar, tuvalet ve tuvaletin atık su giderini oluşturan künk sistemi gibi uygulamalar yakın tarihte gerçekleştirilmiş olmalıdır.

Yapılan çalışmalar sonucunda, hamam ve yakın çevresinin durumu tespit edilmiş olmakla birlikte, hamamın kuzeyindeki oldukça özenli ve düzgün taşlarla döşeli zeminin bağlantısı anlaşılamamıştır. Taş döşeme, henüz kazılamayan alana doğru devam etmektedir. Bu kısımda, kuzeyden geçen sokağa kadar uzanan alan bugün boştur. Hamamın doğusunda, ılıklık bitişiğinden başlayarak kuzeydeki sokağa kadar devam eden bir duvar yer almaktadır. Türbenin kuzeyindeki hazireyle hamamın bulunduğu alanı birbirinden ayıran bu duvar, hamamın hazireye ait olmadığı izlenimini uyandırmaktadır. Tek mekandan oluşan bu tür küçük hamamların, daha çok konak, köşk gibi yapılara ait oldukları bilinmektedir. Bu nedenle, alanın kazısı tamamlanmadan, hamamın zaviyenin bir parçası mı yoksa burada yer alan bir konuta mı ait olduğu konusunda kesin fikir yürütmek olası değildir.

Hazirenin güneybatı köşesinden başlayarak, kuzeye doğru uzanan mescit ve bitişiğindeki konutun örtüleri tamamen yıkılmış durumdadır. Güney duvarında bir mihrabı bulunan mescit ve çevresinin temizlik çalışmaları yapılmış ancak, zeminleri tespit edilememiştir. Doğu duvarının tamamına yakını yıkık olan mescidin, dikdörtgen şekilli plan şeması ile duvarlarının tonoz ya da kubbeyi taşıyamayacak kadar ince oluşu, üzerinin ahşap bir çatıyla örtülü olduğunu göstermektedir.

Zaviye sınırları içinde yer alan hazirenin, mezar taşı kitabelerinden 16. yüzyıldan itibaren oluştuğu anlaşılmaktadır. Üç ada halindeki hazirede yer alan mezarların tamamına yakını büyük oranda tahrip olmuş, mezar taşlarının da çoğu kırılmış durumdadır. Hazirede yer alan mezarların sayısıyla orantılandığında, yaklaşık dört katı mezar taşı olduğu dikkati çekmektedir. Bu durum, çevrede yok edilen mezarlıklardan buraya mezar taşı nakli yapılmış olduğunu akla getirmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

Aykut 2000	A.S.Aykut, İbn Batuta Seyahatnamesi, İstanbul 2000.
Barkan 1942	Ö.L. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve zaviyeler", Vakıflar Dergisi, II, Ankara, 1942.
Baykara 1974	T. Baykara, , İzmir Şehri ve Tarihi, İzmir, 1974.
Çağatay 1974	N. Çağatay, Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, Ankara, 1974.
Çokbankir 2001	E.Çokbankir, Geçmişten Günümüze Seydiköy-Gaziemir, İzmir, 2001.
Doğan 1977	A. İ. Doğan, Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları Tekkeler, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütuvvet Yapıları, İstanbul, 1977.
Emir 1994	S. Emir, Erken Osmanlı Mimarlığında Çok-İşlevli Yapılar:Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler, I, Öncül Yapılar:Tokat Zaviyeleri, İzmir, 1994.
Erdoğru 2000	M. A. Erdoğru, "Anadolu'da Ahiler ve Ahi Zaviyeleri", Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, IV, İzmir, 2000.
Eyice 1963	S. Eyice, "İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesesi, Zaviler ve Zaviyeli Camiler", İktisat Fakültesi Mecmuası, C.23, No.1-2, İstanbul, 1963
İzmir Belediyesi	İzmir Şehri Mahalle ve Sokak Numaraları Rehberi, İzmir, Tarihsiz.
Kuban 2002	D. Kuban, "Zaviyeler", Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı, İstanbul, 2002. Kütükoğlu 2000: M.S.Kütükoğlu, 15. ve 16. Asırlarda İzmir Kazası'nın Sosyal ve İktisadi Yapısı, İzmir 2000.
Ocak 1978	A. Y. Ocak, "Zaviyeler (Dini, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme)", Vakıflar Dergisi, XII, Ankara, 1978.
Parmaksızoğlu 1989	İ. Parmaksızoğlu, İbn Batuta Seyahatnamesi'nden Seçmeler, İstanbul 1989.
Semerci 2005	M.O.Semerci, Hazireler İzmir'in Osmanlı Eserleri I, İzmir 2005.
Uysal 2008	A.Uysal, "Kilitbahir (Kilidü'l-Bahr)'de Tarihi Doku ve İki Hamam", Çanakkale İli Değerleri Sempozyumu (25-31 Ağustos 2008) Bildirileri, Eceabat, Çanakkale 2008.
Ülker vd. 2008	N.Ülker ve Diğerleri, İzmir'de Türk Mührü, İzmir 2008.
Ünal 2001	R. H. Ünal, "Beçin 1998 Kazısı", Sanat Tarihi Dergisi, XI, İzmir, 2001.

Emir Sultan Haziresi'nde
bir lahit tipi mezar.

KUŞADASI, KADIKALESİ (ANAİA)

Zeynep Mercangöz [1]

Kuşadası'nın güneyindeki sahilde bulunan Kadıkalesi'nde 2001 yılından bu yana yürütülen arkeolojik kazılar, görkemli burçları ve kalın duvarlarına rağmen burasının sadece bir savunma yapısı olmadığını ortaya koymuştur. Zira bu kalede 13. yüzyılda Bizans'ın çanak-çömlek, cam, kuyum gibi deniz aşırı ticaret için mallar üretilmiş görünmektedir. Diğer yandan Laskarisler (1204–1261) zamanında piskoposluk sarayı olarak kullanıldığını düşündüğümüz, 10. yüzyıl ve belki de daha eskilerden bir kilise/manastır kompleksi de bu duvarların himayesine sığınmış gibidir. Kalenin üzerinde konumlandığı höyük ise, 2002 yılında bulunan Hitit heykelciğinin ardından tüm alanlarda karışık kontekst içinden gelen buluntularla yapılan sondajlardan sağlanan verilere göre oldukça önemlidir.

Kazı öncesi Kadıkalesi'ne ilişkin bilgilerimiz arkeologlar *T. Wiegand*'ın 1900'lerin başlarında ve *W. Müler-Wiener*'in 1960'lardaki yayınları ile tarihçiler sınırlıydı. 19. yüzyıl *Kiepert* ve *Phillipson*'ın haritalarında adı geçen Kadıkalesi yukarıdakilerle *Foss*'un yayınlarında Anaia ile özdeştirilmiştir. Bu kent, Batı Anadolu'daki ilkçağ ve ortaçağın önemli sahil yerleşimlerindendi ve Meandros (Menderes) ovasının Thorax'ı (Gümüş Dağı) aşıp Ephesos'a uzanan ticaret yolunun denize açılan kapılarından biri idi. Bizans çağında tüm tarihi boyunca bir piskoposluk merkezi olan yerleşim, Laskarisler zamanında (1204–1261) başpiskoposluğa yükselerek gümrük ve ticaret merkezi oldu. 1261'de Nymphaion antlaşmasıyla Bizans'ın Cenevizli tüccarlara tanıdığı imtiyazlı kentler arasında Anaia da vardı. Tarihçiler Pakhymeres'ten 1298'de Anaia'nın Türkler'in eline geçtiğini ve onlara karşı yürütülen mücadele için Bizans'ın davet ettiği Katalan ordusunun

Resim 1
Kuşadası, Kadıkalesi'nin 2009 yılında balonla alınmış hava fotoğrafı: Höyük üzerinde yükselen Bizans kalesinin silindirik burçları, sağ tarafta basamaklı açmalar, geride kale giriş kapısı ve önünde gelişen açmalar görülmektedir.

1 Prof. Dr. Zeynep Mercangöz, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Bornova - İzmir (*zeynep.mercangoz@ege.edu.tr*)

Resim 2

Üstte: 2005 Höyük sondajından Geç Tunç Çağı'ndan (MÖ 1150–1000) bir Miken Çanağı

Resim 4

Sağda: 2010 yılında kilisenin narteksinde ele geçen çok sayıdaki Bizans öncesi seramik buluntuları: Bu karede Protogeometrik (MÖ 1100-900), Geometrik (MÖ 900-700), Oryantalizan (MÖ 650-550), Arkaik (MÖ 550-480) kaplara ilişkin parçalar bir arada görülmektedir.

1304'te gemilerine buradan binip uzaklaştığını naklederler. Bu da kentin kısa bir süre için Bizans egemenliğine geri döndüğü, ancak hemen sonra tamamen Türklerin olduğu şeklinde yorumlanır. Yine de 13. yüzyılın son çeyreğinden başlayarak Venedikliler'in Yunan, Ceneviz ve Türklerden oluşan Anaia'lı korsanlara ilişkin şikayetleri, burasının tamamen Türk hakimiyetinde olmadığını göstermektedir. Kazı verilerine göre ise kalede –1340 tarihli Rodos şövalyelerine ait sikkenin de işaret ettiği gibi– 14. yüzyıl ortalarına değin Hristiyanlık ağırlıklı bir yaşamdan söz etmek mümkündür. Zira 2001 yılından bu yana buluntuların çoğunluğunu Bizans eserleri oluşturmuştur. Bunların içinde de, sikkelerle kurşun mühürler de dâhil olmak üzere, 12. ve 13. yüzyıllara ait olanlar çoğunluktadır.

Kale ortaçağda, bugün için kesin olarak konumlandıramadığımız Anaia kentinin limanını korumak üzere kıyıdaki bir höyük üzerinde inşa edilmişti (Resim 1). 2002 yılında kalenin güneyinde surun hemen önünde bulunan bir Hitit heykelciği çağdaşı kap-kaçak parçaları ile birlikte arkeoloji açısından höyüğün ne denli önemli olduğunu göstermişti. 2003 ve 2005 yıllarında güneyde surun dışında yapılan sondajlar ise Bizans kalesinin doğrudan protohistorik höyük üzerine oturduğunu ortaya koydu. Sondajlardan ele geçen buluntulardan Geç Tunç Çağı'na (MÖ 1150–1000) ait bir Miken seramiği dalga bezemeli çanak Aydın Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir (Resim 2). Aynı dönemden bir figürün başı ise höyüğün kale içindeki karışmış tabakalarda ele geçti (Resim 3). Höyüğün yayılımını araştırmak üzere 2008 ve 2009 kazı sezonlarında güneybatı köşede, bir önceki sondajın hemen önünde yapılan basamaklı açmalarda Bizans yapılaşmalarının

Resim 3
Üstte: Kale içinde bulunmuş Geç Tunç Çağı'na ait bir Miken figürin başı

Resim 5
Solda: Kale içinde bulunmuş Roma dönemine (MÖ 30- MS 4. yüzyıl) ait bir taş eser üst yüzüne haç motifi işlenerek Bizans döneminde devşirme olarak kullanılmış.

devam ettiği görülmüştür (Resim 1). Diğer yandan kalede duvarların dolgusunda kullanıldığını düşündüğümüz pek çok Erken Bizans ve Bizans öncesi dönemlerden seramik parçaları Bizans malzemeleriyle birlikte görülürler. Nitekim 2010 yılında, kilisenin batısındaki narteksin temizliği sırasında bir büyük torbayı dolduracak sayıda ve Protogeometrik dönemden Klasik, Arkaik ve Hellenistik döneme kadar çok çeşitli kaplara (Resim 4) ait seramik parçalar Bizans buluntuları ile birlikte ele geçmiştir. Bunları kilisenin bu kesiminde duvar ve örtülerdeki toprak dolguda kullanıldıklarını ve yıkımla narteks içindeki moloza karıştıklarını varsaymaktayız.

Dolayısıyla seramikler dışında höyük üzerinde şimdilik Geç Bizans öncesine ait herhangi bir mimari kalıntıya rastlanılmamıştır. Diğer yandan buluntular arasında rastlanılan çok sayıda Hellenistik ve Roma dönemine ait yazıt ve taş eserler, Bizans yapılarında kullanılmış devşirme malzemelerdir. Nitekim bunların *in situ* örnekleri kalenin ve kilisenin duvarlarında mevcuttur. Bunlardan biri de Roma dönemine ait olabilecek anıtsal yarım sütuna ait kaidedir ki Bizans döneminde sütunun oturduğu üst yüze bir haç yapılmıştır. Bu haliyle son kullanımında haçın cepheden görülmesi için duvara yerleştirilmiş olmalıydı (Resim 5).

Buluntuların çoğunluğunu Bizans'ın özellikle 12.-13. yüzyıla ait sırlı ve sırsız kaplarına ait seramikler oluşturur. Bunlar genelde surun dışında ve kale içinde ele geçmiş olan hatalı üretim atıklarıdır. Çalışmaların başından itibaren alanda yaygın olarak parçalarını gördüğümüz büyük küplerden (pithos) on iki kadarı girişin güneyinde *in situ* olarak bulununca, henüz bir fırına rastlanmasa da bu

Resim 6
2007 yılında kalenin girişinin güneyindeki işlikler olduğunu düşündüğümüz alandan iki pithos

Resim 8
Karşı Sayfa: 2009 yılında açılan şapelin kuzeyindeki ek yapıda ortaya çıkarılan piskopos gömüleri.

kesimde ele geçen kül atıklar ve havan, havaneli, üçayak gibi bazı üretim gereçleri çömlekçi atölyelerinin burada olabileceğini düşündürdü (Resim 6).

Kalenin ikinci çalışma yılında doğudaki giriş kapısı önünde küçük avlunun temizlenmesinin ardından içerideki çalışmalara başlanılmıştı. Burada ilk yıllarda açığa çıkarılan geç döneme ait bir mescit kalenin Bizans yapılaşmaları tesviye edilerek konumlanmıştı. Bunun kuzeyinde bir şapel önce içindeki ve dışındaki gömülerle ortaya çıkmaya başladı.[2] Açmalar kuzey ve batıya doğru genişledikçe şapelin kuzeyinde kilisenin özel mezar yapısı gibi kullanılmış bir ek yapı ile narteksler ve naos kısmen göründü. (Resim 7) Şapelin içinde derinleşildiğinde ise öncekilerden daha özenli gömülerle karşılaşıldı.[3] 2009'da şapel ve mezar ek yapısı zeminine değin temizlendi, ek yapının yan duvarlarında muhtemelen ahşap

2 Bu mezarlarda batı-doğu yönünde doğrudan toprağa yatırılmış iskeletler bulunmaktaydı ve her biri elleri göğüs ya da bellerinde bağlı olarak Ortaçağ Bizans geleneğindeki pozlardaydı. Bunların üzerleri genelde beşik çatı şeklinde yerleştirilmiş devşirme büyük kiremitlerle örtülmüştü.

3 Şapel içindeki mezarlar arasında çocuklara ait olanlar da vardı. Bunlardan ikisi birer tek altın küpe ve cam bileziklerle bulundu.

V32

Resim 7
2009 kazı sezonu sonunda bir giriş avlusu ile ulaşılan kale içindeki açmaların görünümü: Fotoğrafın sağında işlikler, solda kare planlı mescit ve kilise kompleksi görülmektedir.

sandukalarla defnedilmiş üç gömü açıldı.[4] (Resim 8) Bunlarla birlikte 2005 yılından itibaren güneydeki şapelinin içinden ve dışından en az üç ayrı kotta, üst üste yapılmış yüzden fazla gömüye rastlandı ve iskeletler antropolojik araştırmalar için kaldırıldı.

Kadıkalesi'nde tüm sezonların en fazla arkeolojik verisi kilisenin güneybatısına sonradan eklenmiş sarnıçtan sağlanmıştır. Burada ilk kez 2007 yılında çalışılmıştı (Resim 9) ve ikinci kez 2009'da mekânlar tamamen temizlendi. Kare planlı sarnıç yapısı, ortadaki iyon-impost başlıklı bir sütundan yanlara atılmış kemerlerle dört gözlü olarak biçimlendirilmiştir ve bu haliyle İstanbul'daki Yerebatan v.b. sarnıçların küçük bir modelidir. Bugün yıkık olan sarnıcın üstü dört kubbemsi tonoz ile örtülüydü ve kilise ile organik bütünlüğü narteksten dönerek yükselen basamakların yer aldığı bir merdivenle sağlanmaktaydı. Daha sonraları burasının kapasitesi yetersiz bulunmuş olmalı ki kilisenin dış narteksinin güney birimi kapatılarak, içi sıvanıp esas sarnıçla birlikte kullanılmıştır. Olasılıkla anıtsal kilise kompleksi gibi burası da depremle iş göremez hale gelince, 13. yüzyıl sonlarından 14. yüzyıl başlarına değin bir zaman diliminde kilise içine veya çevresine konumlanmış görünen çömlekçi atölyelerinin çöplüğüne (bothros) dönüşmüştür. % 80'i bulan kap-kaçak parçalarının % 70'i sırsız mallara aitti. Sırsız kap-kacak arasında sivri dipleri, yumurtamsı gövdeleri ile çeşitlilik gösteren ve farklı boyutlardaki küçük amphoralar, belgelere göre 13. yüzyılda İtalyanlar'ın şarap almalarına izin verilen Anadolu'daki iki limanından birinin Anaia olduğunu doğrulamaktaydı adeta. Civardaki bağların üzümlerinden elde edilen şarap, kalede üretilen amphoralarla deniz aşırı yerlere pazarlanıyor olmalıydı. Sarnıçta, 5.000'i aşkın parça

4 Mezarlardan birinde Bizans imparatoru *Ioannes Doukas Vatatsez*'e (1222–1254) ait 17 altın sikke, bir diğerinde iskeletin boyun kesiminden gelen, piskoposluk atkısının sırma işlemelerine ait olabilecek altın iplikler bulundu ki bu da yapı kompleksinin piskopos gömülerini barındıran piskoposluk ikametgâhı olabileceğini göstermiştir.

Resim 9
Yukarıda: 2007 kazı sezonunda kilisenin güneybatısındaki sarnıcın içindeki çalışmalar.

ile Kadıkalesi'ndeki seramik üretiminin en yoğun grubunu oluşturan Zeuksippus tipi kaplardan hiçbir örnek bulunmamıştır. Buna karşılık Ege tipi seramiklerin ince kazımalarından figürlü geniş kazımalarına değin 700'den fazla örneği, kalenin Zeuksippus'tan sonra ikinci yoğun malzeme grubu olarak burada ele geçti. Sarnıçtaki Ege seramiklerinden dört ve kazıma-boya bezemeli örneklerden iki tabakla basamaklı açmalarda bulunan üç Zeuksippus tipi tabak ve bir tek renkli kase, kilisenin batısından gelen tek renk iki sırlı çanak ile birlikte 2009 yılında tümlenerek Aydın Müzesi'ne teslim edilmişlerdir.[5] (Resim 10) Sarnıçtan ele geçen zengin çeşitlilikteki malzeme arasında 210 kadar maden buluntusu, 1000'den fazla parçadan oluşan cam objeler ve kemikler de vardır.[6] Bunların arasında Akdeniz çanağından ithal Bizans ve İslam Seramikleri 11. yüzyıldan 13. yüzyıla kadarki ticari küreselliği göstermesi açısından önemlidir.

Sayısız cam buluntunun sınırlı örneği kullanım gereci gibi dururken, pek çok bardak ve şişeye ait atölye artığı parçalar, frit ve cüruflar Kadıkalesi'ndeki

5 Sarnıçlardan biri pul halinde (henüz darp edilmemiş) olmak üzere 12.-13. yüzyıllardan dört Bizans kurşun mührü ile aynı yıllardan bir İslami akçe ve iki Bizans parası -ki sadece I. Manuel Komnenos'a (1143–1180) ait elektron sikke okunabilmiştir- sarnıç seramiklerini destekleyen az sayıdaki verilerdir.

6 Kemik buluntular, çok sayıdaki yiyecek artığı deniz kabuğu ve hayvan kemiği ile birlikte kalede kemik obje üretimini gösteren yarı işli kemiklerdir. Bunlar kazının tüm malzemeleri ile birlikte osteoarkeolojik açıdan incelenmektedir.

Resim 10
2009 yılında sarnıçta ve kalenin güney yamacındaki basamaklı açmalarda bulunup tümlenerek Aydın Müzesi'ne teslim edilmiş Bizans sırlı tabakları.
Resim 13
2006 yılı buluntusu çift taraflı mineli madalyonun Aziz Georgios betimli ön yüzü

Bizans camcılığının arkeolojik verileridir. Aslında Bizans sırlı seramik üretiminin olduğu her yerde cam da üretilmekteydi.

Şimdilik sadece dört tanesini bildiğimiz kalıplar, Kadıkalesi'nde seramik ve cam objelerin yanında kuyum ve hatta 2006 yılındaki bir kalıp buluntusuna göre ikona da üretildiğini göstermiştir. Küpe kalıplarından biri kuyumculuğun da oldukça yüksek beğeniye hitap ettiğine işaret eder. (Resim 11)

Kazı buluntularının seramiklerle ve camlarla karşılaştırıldıklarında sınırlı sayıdaki örneği doğrudan kilise eşyalarıdır. Bunlardan 2004 yılı buluntusu Aziz Pavlos'a ait olduğunu düşündüğümüz mermer ikona parçası (Resim 12) kiliseden hayli üst kotta ele geçti. Bir diğer Hristiyanlık imgeli buluntu olan mineli çift taraflı madalyona -ki bir yüzünde Aziz Propokopios diğer yüzünde Aziz Georgios (Resim 13) resmedilmiştir- kiliseden uzakta, mescidin hemen karşısındaki yolun dolgusunda rastlanıldı. Bunların yanında 2009 yılında mezarlardan gelen iki kurşun hacı matarası Kutsal Topraklara aittir ve Kadıkalesi'ndeki kilise ruhbanlarının Kudüs'e giderek hacı olduklarını gösterir. (Resim 14)

Kadıkalesi'nde kazılarda ele geçen 14.–15. yüzyıllardan bazı sikkelerle bir-iki küçük buluntu dışında Bizans'ın hemen sonrasına ilişkin herhangi bir mimari

Resim 11 - Sol Altta: 2009 buluntusu arduazdan küpe kalıbı.
Resim 12 - Yukarıda: 2004 yılı buluntusu mermer ikona parçası: Aziz Pavlos'a ait olduğunu düşündüğümüz baş.
Resim 14 - Yukarıda: 2009 buluntusu Kudüs'ten getirilmiş iki kurşun hacı matarasından (ampulla) biri.
Resim 15 - Sol Üstte: 2006–2007 yıllarında açılan kalenin batı tarafındaki Osmanlı tabyası.

veri yoktur. Kalenin yakın çevresinde de bilinen bir Türk yapısı saptanmamıştır.[7] Daha ikinci yıl temizlediğimiz ve kıble duvarındaki mihrap nişi ile ayırt edilen mescit ne buluntuları ne de mimarisiyle tarihlendirilemese de bu yapının 18. yüzyıldan ya da en geç kalenin batısındaki Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'nda (20. yüzyıl başı) kullanılan tabya (Resim 15) ile çağdaş olabileceğini düşünüyoruz. Bu konudaki araştırmalarımız kalede ele geçen Osmanlı sikke ve küçük buluntularıyla tekrar gözden geçirilmektedir.

7 Kadıkalesi'nden pek uzak olmayan ve Osmanlı döneminin Anya'sında (bugünkü Soğucak) tek bir cami vardır ve o da oldukça geç tarihlidir. Şimdiki bilgilerimize göre, Anaia'nın güneyindeki Balat (Miletos) ve kuzeyindeki Ayasuluk/Selçuk (Ephesos) gibi merkezlerdekine benzer bir Türk yapılaşması Kadıkalesi çevresinde hiçbir zaman olmamış görünmektedir. Kale içindeki mescit ve tabyalar ise kalenin çok geç kullanımına yani Osmanlının son yıllarına aittirler.

BİBLİYOGRAFYA

Yararlanılan Anaia ve Kadıkalesi Hakkındaki Başlıca Yayınlar (Kronolojik Olarak):

Kiepert 1891	H. Kiepert, *Spezialkarte von Westlichen Kleinasien, 1: 250 000*. Berlin 1891.
Wiegand, Schrader 1904	T. Wiegand-H. Schrader, *Priene*, Berlin, 1904, 490–491.
Philippson 1913	A. Philippson, Topographische Katre des Westlischen Kleinasien, 6 *Blatt*, 1: 300 000, Gothe 1910–1913.
Müler-Wiener 1961	W. Müler-Wiener, Mittelalterliche Befestigungen im südlichen Jonien, *Istanbuler Mitteilungen* 11, 1961, 65–69.
Foss 1979	Clive Foss, *Ephesus after Antiquity: A late antique, Byzantine and Turkish City*, London 1979, 124–125,129.

Kadıkalesi Kazı ve Buluntuları Hakkındaki Başlıca Yayınlar (Kronolojik Olarak):

Mercangöz 2003	Z. Mercangöz, Kuşadası, Kadıkalesi 2001 Yılı Çalışmaları, 24. *KST*, 27–31 Mayıs 2002, 2. Cilt, Ankara 2003, 125–138.
Akdeniz 2004	E. Akdeniz, "Kuşadası Kadıkalesi Kazısında Bulunan Bir Hitit Heykelciği", *OLBA* IX (2004), s. 21–57.
Doğer 2004	L. Doğer, "Anaia-Kuşadası Kadıkalesi Kazısı 2002 Yılı Bizans Dönemi Seramik Buluntuların Ön Değerlendirmesi", *Sanat Tarihi Dergisi,* XIII/1 (Nisan 2004), İzmir 2004, s. 1–31.
Akdeniz 2007	E. Akdeniz, "Kadıkalesi Kazısı Miken Buluntuları-Mycenaean Finds from the Excavation", *Arkeoloji Dergisi* IX (2007/1), 35-69.
Mercangöz 2008	Z. Mercangöz, "Kuşadası, Kadıkalesi Kazısı 2006 Yılı Çalışmaları", 24. *KST*, 28 Mayıs–01 Haziran 2007, 3., Ankara 2008, 449–470.
Mercangöz, Doğer 2009	Z. Mercangöz- L. Doğer, "Arkeometri Çalışmalarında Kuşadası Kadıkalesi Kazısı Bizans Seramik Buluntularının Yeri", *I. ODTÜ Arkeometri Çalıştayı, Türkiye Arkeolojisi'nde Seramik ve Arkeometrik Çalışmalar*, 7-9 Mayıs 2009, Ankara 2009, 83-101.
Mercangöz 2010a	Z. Mercangöz, "Ostentatious Life in a Byzantine Province: Some Selected Pieces from the Finds of the Excavation in Kuşadası, Kadıkalesi/Anaia (Prov. Aydın, TR)", *Byzanz-Das Römenneich im Mittelalter*, Teil 2,1, Scauplatze, ed. F:Daim-J. Drauschke, Mainz 2010, 181-198.
Mercangöz 2010b	Z. Mercangöz, "Kommerkion ve Emperion Olarak Anaia'nın Değişken Yazgısı", *1. Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu*, Bildiriler, ed. A. Ödekan, E. Akyürek, N. Necipoğlu, İstanbul 2010, 279-292. Ayrıca kazıdan seçilmiş bazı küçük buluntular bir sergi katalogunda da Z. Mercangöz, V. Bulgurlu ve C. Ünal tarafından yayınlanmıştır: A. Ödekan (ed.), "Kalanlar" 12. ve 13. Yüzyıllarda Türkiye'de Bizans-The "Remnants" 12th and 13th Centuries Byzantine Objects in Turkey. (İstanbul 2007), 66-86.
Üstündağ 2010	H. Üstündağ, "Palaeopathological Evidence for Social Status in a Byzantine Burial from Kuşadası, Kadıkalesi/Anaia: a Case of Diffuse Idiopathic Skeletal Hyperostosis (DISH)", *Byzanz-Das Römenneich im Mittelalter*, Teil2,1, Schauplätze, ed. F:Daim-J. Drauschke, Mainz 2010, 199-210.

KALE-İ TAVAS (TABAE)

Bozkurt Ersoy [1]

Denizli'nin Kale İlçesi'nde yer alan Kale-i Tavas'da 2007'de başlayan kazılar, 2011 yılı kazı dönemiyle birlikte 5. yılını tamamlamıştır. Kazı çalışmaları, *Prof. Dr. Bozkurt Ersoy* başkanlığında, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü öğretim elemanları tarafından Denizli Valiliği ve Kale Belediye Başkanlığı'nın katkılarıyla yürütülmektedir.[2]

Kale-i Tavas, *Antik Tabae* kenti üzerine kurulmuş;[3] Menteşe Beyliği'nin önemli kentlerinden biri olmuş ve Osmanlı döneminde de Kale-i Tavas adıyla önemini korumuştur. 1330'lu yıllarda kenti gören *İbni Batuta*, kale hakkında bilgi vermiş[4]; Evliya Çelebi ise 1670'li yıllarda gezdiği kentin 50 ev ve bir cami içeren bir iç kale ile 300 ev, 5 mahalle, 5 cami, 1 han, 1 hamam, 3 mektep, 3 sebil, 2 tekke ve 6 zaviyesi olan bir dış kaleden oluştuğunu ifade etmiştir.[5] 1950'li yılların sonuna kadar kesintisiz olarak iskan gören kent, doğal afetler gerekçesiyle boşaltılmış ve iki cami, bir hamam, birkaç çeşme dışında kentin neredeyse tamamı harap olmuştur (Resim 1).

---

1 Prof. Dr. Bozkurt Ersoy, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Bornova - İzmir (*bozkut.ersoy@ege.edu.tr*)

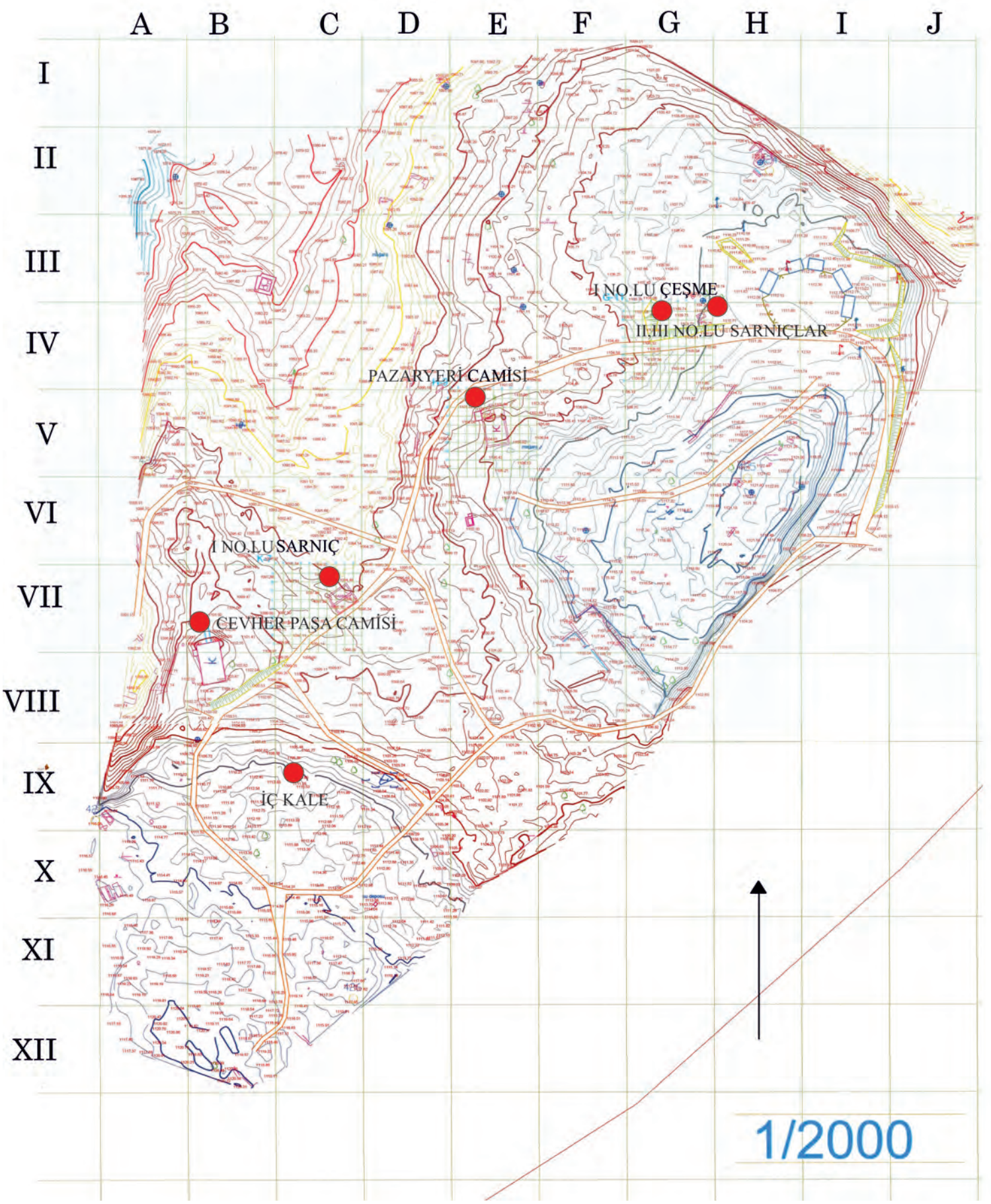
2 Değerli katkıları nedeniyle Denizli valisi sayın *Abdülkadir Demir* ve eski valiler *Dr. Hasan Canpolat* ve *Yavuz Erkmen*'e, Kale kaymakamı sayın *Serap Özmen* ve eski kaymakamlar *Faruk Ekiz* ve *Tülay Baydar Bilgihan*'a; çalışmalarımızın her aşamasında yanımızda olan, ekibimizin barınma, ulaşım ve beslenme gibi gereksinimlerinin giderilmesinde yardımlarını esirgemeyen Kale Belediyesi eski Başkanı sayın *Abdullah Karaayvaz* ve Kale Belediye Başkanı sayın *İsmail Yarımca* ile tüm Kale Belediyesi çalışanlarına; kazı çalışmalarının yürütülmesinde desteklerini esirgemeyen Denizli Müzesi Müdürü sayın *H. Hüseyin Baysal* başta olmak üzere tüm müze çalışanlarına teşekkürü borç biliriz. *Prof. Dr. Bozkurt Ersoy*'un bilimsel danışmanlığında gerçekleştirilen kazı çalışmalarına Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü öğretim elemanları *Prof. Dr. İnci Kuyulu Ersoy*, *Yrd. Doç. Dr. Şakir Çakmak*, *Yrd. Doç. Dr. Harun Ürer*, *Yrd. Doç. Dr. Yekta Demiralp*, *Yrd. Doç. Dr. Sedat Bayrakal*, *Öğr. Gör. Dr. Sevinç Gök Gürhan*, *Uzm. Hasan Uçar*, *Arş. Gör. Gökben Ayhan*, konservatör *Elif Topaç* ile Sanat Tarihi Bölümü öğrencileri katılmıştır. Kendilerine teşekkür ederim.

3 Tabae antik kenti hakkında bilgi için bkz. Robert ve Robert 1954: 80-152.

4 Muhammed ve Tanci 2004: 447-448.

5 Zıllîoğlu 1966: 86.

Resim 1
Kale-i Tavas (Tabae)
Genel görünüm

Harita 1
Kale-i Tavas (Tabae)

Resim 2
Pazaryeri Camisi. Kazı öncesi görünüm

2007'de başlayan ve 5 yıldır devam eden kazılarda, kentin çeşitli alanlarında çalışmalar yapılmış, gerek mimari açıdan, gerekse küçük eser buluntuları açısından önemli veriler elde edilmiştir (Harita 1).

PAZARYERİ CAMİSİ

Günümüze kısmen sağlam ulaşabilmiş Pazaryeri (Çarşı) Camisi, Cevher Paşa Camisi'nin doğusunda yer almaktadır (Harita 1 / Plankare E V). İnşa tarihine ilişkin herhangi bir kayıt ya da kitabesi bulunmayan yapının, sonradan inşa edilmiş olan minaresinin kürsüsünde 1284/1867–1868 yılında "*Feyzullah*" adlı bir usta tarafından yapıldığını belirten bir onarım kitabesi vardır. Ayrıca 2009 yılı çalışmaları sırasında yapının kuzeyinde bulunan onarım kitabesi de minaredeki kitabe ile aynı tarihi taşımaktadır. Bölgedeki benzer özelliklere sahip yapılardan hareketle, caminin XVIII. yüzyıl sonları ile XIX. yüzyıl ortalarına kadar uzanan bir zaman dilimi içinde inşa edildiği söylenebilir.

2007 yılındaki kazı çalışmalarına, Pazaryeri Camisi'ndeki bitki ve moloz tabakasının temizlenmesiyle başlanmış, beden duvarları kısmen görülebilen yapının içinde ve dışında kazı çalışmalarına geçilmiştir (Resim 2). Harim batı duvarının dışında yapılan çalışmalar sırasında duvara bitişik dükkanların temel izleri; mihrap duvarının dışında ise duvara paralel olarak uzanan 20 cm genişliğinde

Resim 3
Pazaryeri Camisi. Kazı ve konservasyon çalışmaları sonrası görünüm.

üzeri kayrak taşlarla kaplanmış bir suyolunun varlığı tespit edilmiştir. Aynı cephede yapılan çalışmalarla duvar dibindeki döküntü taşlar kaldırılmış, yer yer düzgün kesme taş malzemenin kullanıldığı duvar cephesi ortaya çıkartılmıştır. Aynı yerde mihraba ait olduğu anlaşılan yarım daire kesitli kesme taşlar da bulunmuştur. Ayrıca, harimin güney duvarı içinde ortaya çıkan ahşap hatılların da duvar örgüsünde bir mimari unsur olarak kullanıldığı görülmüştür.

Yapının kuzey cephesinin dışında yapılan kazı çalışmaları sırasında, Roma dönemine ait bir mermer lahitin zeminine ulaşılmıştır. 1980'li yıllarda sağlam olduğu tespit edilen bu lahitin[6] üst bölümünün, iki dar kenarında yer alan merdivenlerle son cemaat yerine ulaşımı sağlayan bir giriş sahanlığı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca son yıllarda zemini dışındaki bölümleri çalınan söz konusu lahit, bir çeşmenin su deposu olarak da işlevlendirilmiştir. Kazı çalışmaları sonunda kuzey cephede merdivenlerle ulaşılan bir son cemaat yerinin bulunduğu ve bugün ayakta olan minare girişinin son cemaat yerinden sağlandığı tespit edilmiştir.

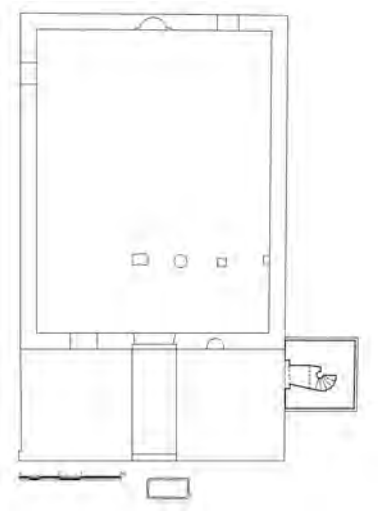
Yapının kuzeyinde yapılan kazı çalışmaları sırasında, 11 m genişliğinde ve 5 m uzunluğundaki son cemaat yeri ortaya çıkartılarak düzgün sıva ile kaplı zemine ulaşılmıştır. Son cemaat yerinin iki yanında kalan bölümlerin zemini birer seki

6 Antik lahitin eski fotoğrafı için bkz. Çakmak 1991: Res. 193.

şeklinde yüksek tutulmuş; ortada kalan yaklaşık 2 m genişlikteki bölümün zemini ise düşük kotta bırakılmıştır. Harim kuzey duvarının batısında yarım daire kesitli bir dış mihrap ortaya çıkarılmıştır. 15x11 m boyutlarındaki dikdörtgen planlı harime oldukça geniş bir açıklıktan girilmektedir. Giriş açıklığının mermer eşiği sağlam durumdadır. Harimde yapılan kazı çalışmaları sırasında da zemine ulaşılmış; beden duvarları etrafında zeminin sağlam olduğu, orta alanlarda ise çöktüğü görülmüştür. Beden duvarlarının iç yüzeylerinde yer yer sıvalara rastlanmıştır. Harimin kuzeyinde kadınlar mahfilini taşıyan ahşap desteklerin oturduğu iki adet mermer kaide ortaya çıkartılmıştır (Resim 3, Çizim 1).

2008 yılı çalışmaları kapsamında, Pazaryeri Camisi'nin duvar kalıntılarının korunmasına yönelik konservasyon çalışmaları yürütülmüştür.[7] Cami hariminin güney, doğu ve batı duvarlarında günümüze gelebilen az miktardaki sıvanın sağlamlaştırma işlemi gerçekleştirilmiştir.

2009 yılı itibari ile camideki konservasyon çalışmaları, daha kapsamlı ve kalıcı olacak şekilde yürütülmüştür.[8] Camide yapılan temizlik çalışmaları sırasında, yapının kuzeyinde, yapıya ait 1867-68 tarihli bir onarım kitabesi bulunmuştur (Resim 4).

Çizim 1
Yukarıda: Pazaryeri Camisi. Plan (Y. Demiralp).

Resim 4
Aşağıda: Pazaryeri Camisi'nin kuzeyinde bulunan ve yapıya ait onarım kitabesi.

Onarım kitabesinin türkçesi:

1. *Kapıya bir gedâ[9] gelse efendin uyur derler*
2. *Elinde armağan olsa gir içeri buyur derler*
3. *Cihan bağını mülk ettin de niçin divana boş geldin*
4. *Ellerde armağan olsun desinler sana hoş geldin*
5. *Tamir oldu câmi-i şerifiyle binasın vâsıl ola hakkıyla rızâsı*
6. *Hitam oldu seksen dört senesi sene 1284/1867-68*

Camideki konservasyon çalışmaları öncesinde güney, doğu ve batı duvarlarının önündeki dolgu topraklar temel seviyesine kadar kazılmıştır. Kazı çalışmaları sırasında güney ve doğuda bir su kanalına rastlanmıştır. Son cemaat yeri tabanını korumak için geçici olarak yüzeye çakıl serilmiş; taban ile taşların arasına ayırıcı olarak sert muşamba konulmuştur. Son cemaat yerindeki çalışmalardan sonra,

---

7 Pazaryeri Camii'nde gerçekleştirilen 2007 yılı çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ersoy 2009: 43-45.

8 2008 yılı kazı çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Ersoy 2010: 302-303.

9 Gedâ: Dilenci, yoksul.

Çizim 2
Karşı Sayfa: I no'lu sarnıç. Plan (H. Ürer).

Resim 5
I no'lu sarnıç. Kazı öncesi görünüm.

Resim 6
Karşı Sayfa: I no'lu sarnıç. Kazı sonrası görünüm.

Resim 7
Sonraki Sayfalar: I no'lu sarnıçtan ele geçen heykeller. (Aphrodite, imparator başı, Thyke, Aphrodite)

harimin kuzey, güney, doğu ve batı duvarlarının konservasyonuna başlanmıştır. Bu bölümlerde, duvarlar konserservasyonları yapılarak sağlamlaştırılmış; güney, doğu ve kuzey duvarlardaki pencere boşlukları belirginleştirilmiştir.[10]

I NO'LU SARNIÇ

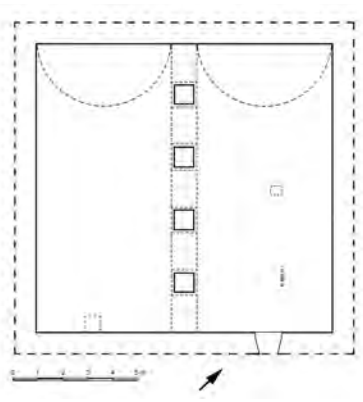
2007 yılından bugüne kadar gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında tespit edilen ve kazısına başlanan sarnıç, yöre halkının verdiği bilgilere göre; Kale-i Tavas yerleşiminin Aşağı ve Yukarı Pazar mevkii arasında kalan alanda yer almaktadır (Harita 1/Plan kare CVII). Anadolu'daki bir grup sarnıç örneği gibi tamamı toprak altında olmak üzere inşa edilen ve yüzeyde herhangi bir ipucu vermeyen söz konusu yapının varlığı, havalandırma açıklığı/su çekme penceresi ile defineciler tarafından tahrip edilen kuzeydoğu tonozun güneydoğu alınlığından fark edilmiştir.

Yapının hem bu delikten hem de havalandırma açıklığı/su çekme penceresinden akan moloz ve toprak nedeniyle büyük ölçüde dolduğu görülmüştür. Kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan sarnıç, beşik tonozlu iki birimden oluşmaktadır. Birimler, kare kesitli dört destek üzerine oturan yuvarlak kemerlerle birbirinden ayrılmıştır (Çizim 2).

Dışta, sarnıcın batısında başlanan kazı çalışmaları sırasında, niteliksiz duvar kalıntıları ile çok sayıda metal ve seramik malzemeye rastlanmıştır. Bir taraftan sarnıcın içini boşaltmak, diğer taraftan toprağın içe akmasını önlemek amacıyla yürütülen çalışmalarda, defineciler tarafından açılan deliğin çevresindeki

10 Konservasyon çalışmalarına ilişkin bilgiler, konservatör *Elif Topaç*'ın tarafımıza verdiği rapordan alınmıştır.

toprak tabakası alınarak bu bölüm genişletilmiştir (Resim 5). Gerek bu bölümün gerekse havalandırma deliğinin iç aydınlatmada yetersiz kalması nedeniyle suni ışıkla aydınlatma yoluna gidilmiş; sarnıcın güneydoğu köşesindeki havalandırma bacasından asansör sistemiyle; tahrip nedeniyle güneybatı köşede açılan boşluktan ise taşıma yolu ile toprak boşaltma işlemlerine başlanmıştır. Sarnıçtan boşaltılan dolgu toprak içinde bol miktarda seramik ve sikke ile metal ve mermer buluntu ele geçirilmiştir. Kazı dönemi sonunda, sarnıcın her iki birimini birbirinden ayıran 5 kemer gözü, yaklaşık olarak kemer üzengi hattına kadar ortaya çıkartılmıştır.

2008 yılı çalışmaları kapsamında güneybatı birimde biriken toprak ve moloz tabakalarının temizliğine başlanmış, güneybatı birimde yaklaşık 1 metrelik toprak tabakası temizlenmiştir. İçindeki balçık kurumadığı için çalışmaların ara verildiği sarnıçtaki çalışmalara 2010 yılı kazı sezonunda da devam edilmiştir. İki birimli sarnıcın doğusundaki bölümde yer alan yaklaşık 180 cm'lik dolgu toprak bant sistemi ile dışarı taşınmıştır. Bu bölümdeki çamur dolgu, çalışmaları yavaşlatsa da bazı noktalarda zemine ulaşılmış; 2011 yılında ise sarnıcın içi tamamen temizlenerek tuğla taban döşemeye ulaşılmıştır. 135 m² taban alanına sahip ve tuğla

Resim 8
I no'lu çeşme. Kazı sonrası görünüm.

döşemeden tonoz tepe noktasına kadar 6,85 m yüksekliğinde inşa edildiği anlaşılan sarnıçta, çalışmalar sırasında tamamı sağlam ve tamamlanabilecek durumda Roma dönemine ait su testileri, mermer ve bronz heykeller, kandiller, figürinler ile yüzeyleri tahrip olmuş çok sayıda sikke ele geçirilmiştir (Resim 6, 7).

I NO'LU ÇEŞME

2007 yılında kazısı yapılan başka bir yapı da kale girişi yanındaki çeşmedir (Resim 8, Harita 1 / Plankare G IV). Kazı çalışmaları sonucunda, çeşme duvarlarından günümüze sadece yaklaşık 100 cm yükseklikteki bölümün gelebildiği, kuzeydoğu ve güneydoğu duvarlarının moloz taşla, kuzeybatı ve güneybatı duvarlarının ise düzgün kesme taşla inşa edildiği anlaşılmıştır. Kesme taşların bir bölümünün devşirme olduğu dikkati çekmektedir. Su deposu içindeki molozların temizlenmesi sonucunda taban ve duvar içlerindeki sıvanın korunduğu, buna karşın güneydoğu duvar iç yüzeyindeki sıvanın büyük bölümünün yok olduğu görülmüştür. Aynı duvarın dış cephesinde de görülen duvar örgüsündeki bozulma, bu cephenin sonradan elden geçirildiğini ve bu işlem sırasında özgün su

Resim 9
İç Kale'nin kuzeyinden görünüm.

girişinin de ortadan kaldırıldığını akla getirmektedir.

Yapının kuzeybatı cephesinde iki adet lüle boşluğu, cephe önünde ise kesme taşlarla oluşturulmuş bir yalak mevcuttur. Yalak cephesinden itibaren kuzeybatıya doğru toprak yüzeyi kayrak taşlarla kaplanmış; akan su ise kayrak taşlarla kapatılmış bir kanal ile güneybatı cepheden şehrin kanalizasyon sistemine bağlanmıştır.

İÇ KALE

2008 yılı kazıları kapsamında, yöre halkınca *"İçhisar Mahallesi"* adıyla bilinen alanda, kentin seyahatnamelerde de bahsi geçen iç kalesinin ortaya çıkarılmasına yönelik çalışmalara da başlanmıştır (Harita 1 / Plankare C IX). Kentin güneybatısında yer aldığını saptadığımız söz konusu iç kalenin kuzey kesiminde başlanan çalışmalarda, kaleye ait burçlardan birinin temellerine ulaşılmıştır (Resim 9). Geç dönemde bir konutun temeli olarak da kullanıldığı anlaşılan burcun hemen doğusunda, iç kaleye girişi sağladığı anlaşılan taş döşeme yol izleri açığa çıkarılmıştır. 2,5 m. genişliğindeki bu taş döşeme yol, arazi yapısına bağlı olarak güneyden

Resim 10
İç Kale'nin doğusunda ortaya çıkartılan burç ve sur kalıntısından görünüm.

kuzeye doğru eğimlidir. Burç kalıntılarında kullanılan malzeme düzgün kesme blok taşlar ve kireç harcı iken, batısında yer alan konutun temellerinde moloz taş ve çamur harcı kullanılmıştır.

İç kalenin doğusunda gerçekleştirilen çalışmalarda muhtemelen ikinci bir burç temeline ulaşılmıştır (Resim 10). Yaklaşık kare planlı burcun alt kesiminde bir kaya mezarının varlığı da saptanmıştır. Kaya mezarının üzerinden itibaren yükselen burcun, kuzey ve batı duvarlarında blok taşlar görülürken; doğu duvarı, geç dönemde üzerine inşa edilen bir ev nedeniyle tahrip olmuştur. Ayrıca kuzey duvarından kaymış olan blok taşlarla girişi kapanmış olan kaya mezarının üst kısmında 7 x 2 m. boyutunda bir stel yatağı mevcuttur.

2009 kazı sezonunda taş döşeme yolun doğusunda çalışmalara devam edilmiş ve farklı dönemlere ait duvar kalıntılarına ulaşılmıştır. Altta blok taşlar üzerinde çamur harcı ve moloz taşlarla inşa edilmiş konutun temelleri yer almaktadır. Burada yapılan çalışmalar sırasında çok sayıda seramik parçaları ve dokuma tezgahlarında kullanılan bol sayıda ağırşak ele geçirilmiştir. Osmanlı dönemine ait olduğunu düşündüğümüz söz konusu ağırşakların çokluğu, kentin sosyo-ekonomik yapısında dokumacılığın önemi hakkında da ayrıca bilgi vermektedir.

İç kale surunun doğusunda, altında kaya mezarı yer alan burçta yapılan çalışmalara 2009 yılı çalışmaları kapsamında da devam edilmiştir. Bu çalışmalar

sonucunda burç olarak düşündüğümüz bölümün zeminine ulaşılmıştır. Kuzey ve batı duvarında blok taş kullanılan burcun geç dönemde, içinin moloz taş ve çamur harç malzemeli duvarlarla iki odalı konuta dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır.

Çalışmalar iç kale olarak değerlendirdiğimiz alanın güney batısında yer alan burcun doğusundaki ve batısındaki açmalarda devam etmiştir. Batı açmasında yapılan kazı çalışmaları sonucunda kuzey-güney yönlü bir duvar ortaya çıkarılmıştır. İki ayrı duvar örgü tekniğinin izlenebildiği duvarın güneyde kalan yaklaşık 2 m.'lik bölümü daha özenli inşa edilmiştir. Geç dönemde inşa edilmiş bir konuta ait olduğunu düşündüğümüz duvarın inşa malzemesi moloz taş ve çamur harcıdır.

İç kale surunun güney doğusunda yapılan bir diğer çalışma ile doğu-batı yönlü uzanan surun yaklaşık 20 metrelik kısmının ön yüzü ortaya çıkartılmıştır. İnşa malzemesi olarak blok taş, kaba yonu taş ve moloz taş malzemenin kullanıldığı surun zemini kaya üzerine oturtulmuştur. Surun doğu ucunun kuzeyinde moloz taş malzeme ile inşa edilmiş muhtemelen geç döneme ait bir konutun odası ortaya çıkartılmıştır. Söz konusu alanın batısında, sur içine gömülü durumda bulunan ahşap parçaları ele geçirilmiştir. Arazinin güneyden kuzeye doğru eğimli olduğu da dikkate alındığında, söz konusu ahşap parçaları surun arkasında yer alan bir konutun tavanına ait kirişlerin olabileceğini düşündürmektedir. Buna göre iç kale surunun aynı zamanda konutun kuzey duvarı olarak değerlendirildiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

II NO'LU SARNIÇ

2009 yılı kazı çalışmaları kapsamında, yerleşimin bugünkü girişine yakın bir alanda yer alan I No'lu Çeşme'nin batısında yalnızca ağız bölümü kısmen algılanabilen ve II No'lu Sarnıç olarak adlandırılan su yapısında kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir (Resim 11). 50 x 50 cm. boyutundaki kare ağız bölümünün tamamıyla ortaya çıkartılmasıyla sarnıç içerisindeki toprak ve taş dolgu boşaltılmıştır. Taban çapı 3 metre yüksekliği ise 4,5 metre olan daire planlı inşa edilen sarnıç, ağız kısmına doğru daralmaktadır. Kayaya oyularak inşa edilen sarnıcın yüzeyinde, kısmi olarak gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonunda, bazı suyolları ve yine suyun dinlendirildiği havuzlar tespit edilmiştir. Kuzey-güney yönlü uzanan kanal şeklindeki suyolu ile sarnıca ulaştırılan su, biri dikdörtgen, diğeri daire şekilli iki çökertme havuzundan geçirildikten sonra sarnıca akıtılmıştır. Suyolunun güneye doğru devam etmesi nedeniyle, su, başka sarnıçlara ya da su yapılarına taşınmış olmalıdır.

Resim 11
II No'lu Sarnıç ve III No'lu Sarnıç'tan görünüm.

III NO'LU SARNIÇ

2009 yılı kazı çalışmaları kapsamında kale girişi yanındaki I No'lu Çeşme'nin yakınındaki II No'lu Sarnıç ve yüzeyinde yapılan kazı çalışmalarına 2010 yılı kazı sezonunda devam edilmiştir. II No'lu Sarnıç yanında başka bir sarnıcın ağız kısmı tespit edilmiş, bu kısmın etrafı temizlenerek sarnıcın içerisinin boşaltılmasına başlanmıştır (Resim 11, Harita 1 / Plankare G IV). Yapılan çalışmalar sırasında bol sayıda Roma dönemine tarihlendirilen çok sayıda seramik buluntu ele geçirilmiştir. Ağız kısmına kadar dolu olan sarnıcın, en üst seviyesinde ortaya çıkartılan buluntuların Roma dönemine (MS I-III yüzyıl) ait buluntular olması, sarnıcın bu dönemde dolmuş olabileceğini düşündürmektedir. Mevcut izlerden yanı başındaki II No'lu Sarnıç ile aynı su yolundan beslendiği saptanmıştır. Seramik buluntuların çok sayıda olması sarnıç içinin boşaltılmasını yavaşlatmış olup, çalışmalara önümüzdeki kazı mevsiminde devam edilecektir.

CEVHER PAŞA CAMİİ

Kentte tümüyle sağlam olarak kalabilmiş tek yapı Cevher Paşa Camisi'dir (Harita 1 / Plankare B VIII). Yapı, kuzey-güney yönünde uzanan dikdörtgen planlı bir harim ile kuzeyindeki altı destekli son cemaat yeri ve kuzeybatısındaki silindirik gövdeye sahip minareden oluşmaktadır. Yapının duvarları kaba yonu taş ve moloz taşla inşa edilmiş; kemerler, pencerelerin atkı taşları ve mihrapta kesme taş kullanılmıştır. Üzeri dört yöne eğimli kırma çatıyla örtülü ve kiremitle kaplıdır. Harim girişi üzerinde yer alan boya ile yazılmış tarih kitabesi 1235/1819–1820

Resim 12
Cevher Paşa Camisi. Hazirede gerçekleştirilen düzenleme çalışmaları sonrası görünüm.

yılını vermektedir. Denizli çevresindeki benzer planlı yapılardan da yola çıkarak camiyi XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyıl başına tarihlendirmek olanaklıdır.

2009 yılı kazı sezonunda, caminin çevresinde bulunduğu anlaşılan ve büyük bir kesimi toprak altında kalan hazirenin, son cemaat yerinin kuzeyindeki bölümünde kazı çalışmalarına başlanmıştır (Resim 12). Alanda, bir kısmı toprağa tamamen gömülü, bir kısmı da yüzeyde kırık vaziyette mezar taşları bulunuyordu. İlk etapta, kırık ve dağınık durumdaki taşlar, caminin çevresinde koruma altına alınmıştır. Haziredeki kazı çalışmaları tamamlandığında, mezar taşlarından bazılarının temizlik çalışmaları tamamlanmıştır. Dolgu alan boşaltıldıktan sonra, mezar taşları muhtemel yerlerine dikilerek etrafları toprakla sabitlenmiştir. Hazirenin son cemaat yerinin kuzey duvarı hariç üç kenarında, kuru duvar örülmek suretiyle alanın korunması sağlanmıştır.

Resim 13
Bronz Heykel.

KÜÇÜK BULUNTULAR

Heykeller

2007 yılı çalışmalarının en önemli buluntularından biri I No'lu Sarnıç'tan bulunan mermer Tykhe başı olmuştur (Resim 7). MS I-II. yüzyıla, Roma dönemine ait olduğu anlaşılan heykelcik başı, 15,9 cm. yükseklikte, 11,3 cm. genişliktedir. Alt kısmında bulunan 1,1 cm. çapında ve 3,5 cm. derinlikteki oturma yuvası, başın portatif olarak tasarlandığını göstermektedir. Heykelciğin üst kesiminde detaylandırılmamış bir başlık bulunmaktadır. Büyük boyutlu Tykhe başlarında başlığın sur duvarı şeklinde işlenmesine karşın, bu eserde detaylandırılmadan bırakılmasını, küçük boyutlu oluşuyla açıklamak olanaklıdır. Heykelciğin alın kısmında diadem vardır. Saçlar arkada topuz şeklinde toplanmıştır. Kulaklar yarım şekilde saçın altında gösterilmiştir. Büyük ölçüde sağlam olan heykelciğin sadece burun ucu kırık durumdadır. 2010 yılında ise I No'lu Sarnıçta Aphrodite ve imparator

Resim 14
Seramik buluntular.

başına ait heykeller bulunmuştur (Resim 7). Ayrıca başı, ayağı ve kolları mevcut olan en az iki heykele ait olduğu anlaşılan bronz heykel parçaları da ele geçmiştir (Resim 13).

Seramikler

Yukarıda kısaca tanımladığımız kazı çalışmaları sonucunda Orta ve Genç Tunç Çağı'ndan başlayarak, bir çok döneme ait bol miktarda seramik malzeme ortaya çıkarılmıştır.

2007 yılında Pazaryeri Camii, I No'lu Çeşme ve I No'lu Sarnıç gerçekleştirilen kazı çalışmalarında Roma, Bizans, Beylikler ve Osmanlı Dönemi'ne ait seramikler bulunmuştur. Roma dönemine ait *terrasigillata* ve *red slip* seramik parçaları ile insan ve aslan figürinlerinden oluşan gruplar önemli sırsız seramiklerdir. Ayrıca, üzerinde insan figürü yer alan bir negatif kalıp oldukça ilgi çekicidir. Geç Roma/erken Bizans dönemine tarihlenen bu kalıp, özellikle erken dönemlere ait bir seramik üretimine ilişkin ipuçları sunmaktadır. Seramiklerin yanı sıra, çeşitli dönemlere tarihlenen ağırşaklar da bulunmuştur. Beylikler ve Osmanlı Devri

Resim 15
Seramik buluntular.

seramikleri, sırlı ve sırsız kaplardan oluşmaktadır. Sırsız, tek renk sırlı, *sgraffito*, *slip* ve *"Milet işi"* İznik sıraltı teknikli seramikler ile Kütahya sıraltı teknikli örnekler, kırık ve küçük parçalardan oluşmaktadır. Seramikler içerisinde genellikle yayvan ve çukur kaselere ait olduğu anlaşılan sırlı kapların yanı sıra lüleler ile sırsız güveç ve testiler bulunmaktadır.

2008 yılında, I No'lu Sarnıç ve İç Kale'de gerçekleştirilen kazılarda özellikle erken devirlere ait seramikler bulunmuştur.[11] Beycesultan ile paralel Orta ve

11 Bizans öncesi seramikler, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü öğretim üyeleri Doç. Dr. Gül Gürtekin Demir ve Yard. Doç. Dr. Yasemin Polat tarafından değerlendirilmiş ve kendileri tarafından sempozyumda bildiri olarak sunulmuştur. (Bkz. Gürtekin Demir-Polat 2011). Kendilerine teşekkür ederim.

Resim 16
Ağırşaklar.

Geç Tunç Çağ (MÖ 2000-1200) seramikleri ile MÖ 8.-7. yüzyıllar arasına tarihlenen *Black on Red* ve *Bikrom* teknikli seramikler ortaya çıkarılmış, ayrıca yine MÖ 8.-7. yüzyıllar arasına tarihlenen, Batı Anadolu ve adalardaki birçok yerleşmede de benzerleri ele geçen Geç Geometrik veya Sub-Geometrik dönem seramikleri ele geçmiştir. Bunların dışında Hellenistik döneme ait olabilecek çok az sayıda seramik parçası ile Geç Roma dönemine ait seramikler de vardır. Bizans öncesi seramikler, dönem, teknik ve desen çeşitliliği gösterirken, Ortaçağ ve sonrasına ait seramikler yoğun ancak teknik ve desen açısından çok daha az örnek sunmaktadır. Az miktarda bulunan sırlı seramikler içerisinde Bizans (sgraffito teknikli), Beylikler, Erken Osmanlı Dönemi ("Milet tipi" sıraltı teknikli) ve 19. yüzyıl Çanakkale (sıraltı teknikli) ile Aydın / Karacasu üretimi seramikler yer almaktadır.

I No'lu Sarnıç'ta bulunan Roma dönemine ait (MS 2. yy) pişmiş toprak tiyatro jetonu oldukça ilgi çekicidir. 26 mm. uzunluğundaki obje, kiremit rengi hamurlu, elips formlu ve ortası deliklidir. Bir yüzünde baskı tekniğinde yapılmış üç figür bulunmaktadır.

2009 yılında gerçekleştirilen kazı sezonunda ise İç Kale ve II No'lu Sarnıç'ta

çalışmalar yapılmış, bu çalışmalar sonunda çeşitli devirlere ait seramikler bulunmuştur. Özellikle İç Kale'de gerçekleştirilen kazılarda, geç geometrik veya sub-geometrik dönem seramikleri, Hellenistik döneme ait olabilecek seramik parçaları ile Geç Roma dönemine ait seramikler vardır (Resim 14, 15). Kırmızı zemin üzerine siyah firnisle yapılmış bezemeler içeren Black on red örnekler, bezemede iki rengin kullanıldığı Bikrom örnekler ile siyah firnisle geometrik motiflerin yapıldığı Geometrik, sub-geometrik seramikler bulunmaktadır. Türk-İslam dönemine ait seramikler ise oldukça azdır ve geç dönemlere ait örneklerdir. Özellikle 19. ve 20. yüzyılın başlarına ait sırsız kapların çoğunluğunu testiler oluşturmaktadır. İç kale CIX/17 açmasında yakın tarihli 100'e yakın ağırşak bulunmuştur (Resim 16). Çeşitli boylarda, kaba hamurlu, sırsız ağırşakların büyük bölümü sağlam olarak ele geçmiştir. Bu malzemeler, 1960'lı yılların sonuna kadar iskan gören Kale-i Tavas'ta devam eden dokumacılık faaliyetleri konusunda fikir vermeleri bakımından önemlidirler.

Sırlı seramikler ise tamamen kırık ve küçük parçalardan oluşmaktadır. Bu örnekler XIV. yüzyıl ile XV. yüzyıla tarihlenen sgraffito (Bizans ve Türk dönemi), tek renk sırlı, sıraltı (Milet tipi) ve *champlève* teknikli seramiklerdir. Ayrıca birkaç örnekle sınırlı kalsa da slip teknikli geç dönem Çanakkale seramiği de (XIX. yüzyıl) bulunmuştur.

2008'de I No'lu Sarnıç'ta bulunan Roma dönemine ait pişmiş toprak jetonun benzeri 2009 yılında yine aynı sarnıçtan ve elekte bulunmuştur. Jetonun ön yüzünde elinde *cornucopia* (bereket boynuzu) bulunan ayakta *Tanrıça Tykhe* figürü yer alır. Arka yüzünde ise herhangi bir tasvir bulunmamaktadır.

2010 yılı kazı çalışmalarında ele geçen seramikler genel olarak I No'lu Sarnıç ve II No'lu Sarnıç'ta yoğunlaşmıştır. Tam ve tama yakın amphora ve kaselerden oluşan seramiklerden bir grubu Hellenistik Dönem'in kırmızı astarlı ve siyah firnisli mallarından oluşmaktadır. Bu gruptaki örnekler; tek kulplu yüksek dudaklı kaseler MÖ 2-1. yüzyıl aralığına, içe çekik ağızlı kaseler MÖ 25 - MS 125 arasına, sepet kulplu testiler ise MÖ 2. yüzyıla tarihlenebilmektedir. Seramik buluntuların önemli bir diğer grubunda da Roma dönemi örnekler yer almaktadır. Bu gruptaki örnekler ise; kaidesiz basit ağızlı kaseler MS 1-2. yüzyıl aralığına, dışa dönük ağızlı kaseler MS 2. yüzyıla, basit ağızlı sığ kaseler MS erken 2. yüzyıla ve tabakları da MS 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlemek mümkündür.[12]

---

12 Ath. Ago. XXIX: Susan I: fig. 101; Hayes 2008: 141 / fig 7, 336 / fig 12 Pl 14, 172 / fig 7, 404 / fig.13 Pl 18, 408 / fig 13 Pl 19.

Resim 17
Sikkeler.

Sikkeler

2007 yılında, özellikle sarnıçta gerçekleştirilen kazı ve temizlik çalışmaları sırasında 251 bronz, 13 gümüş, 4 bakır, 3 nikel olmak üzere, çeşitli dönemlere ait toplam 271 adet sikke bulunmuştur. Bunların dışında Türkiye Cumhuriyeti'ne ait 3 adet de kuruş ele geçirilmiştir. Sikkelerin neredeyse tamamı kötü durumdadır. Özellikle sarnıçta bulunan ve Roma dönemine ait olduklarını tahmin ettiğimiz bronz sikkeler, uzun yıllar neme maruz kalmaları nedeniyle yoğun bir şekilde oksitlenmişlerdir. İslami dönem sikkelerinin de çoğu kötü durumdadır. Kazıda bulunan diğer 2 gümüş sikke de kırık ve tamamen aşınmış durumdadır. Çalışmalar sırasında bulunan 3 adet nikel sikkeden 2'si yüzeylerindeki oksitlenmeye

karşın kısmen okunabilmektedir. Her ikisi de Sultan V. Mehmed Reşad dönemine (1909-1918) ait olan bu 2 sikkeden biri *"5 para"*, diğeri *"40 para"*dır. 3. nikel sikke oksitlenme nedeniyle okunamasa da, malzemesi ve boyutları bakımından aynı döneme ait gibi görünmektedir.

2008 kazı sezonunda I No'lu Sarnıç'ta bulunan 2'si bronz, 1'i gümüş 3 sikke, envanterlik eser olarak tanımlanmıştır. 122 adet bronz, bakır ve nikel sikke ise etüdlük olarak tanımlanan eserlerdendir. Envanterlik nitelikteki 3 sikkeden 2'si MS III. yüzyıl Roma sikkesidir. 1 sikke, *Gallienus* dönemine ve MS 260-268 yıllarına tarihlenmektedir. Sikkenin ön yüzünde sağa doğru profilden tasvir edilmiş imparator, arka yüzünde ayakta tasvir edilmiş tanrıça figürü bulunmaktadır. Roma dönemine ait diğer bronz sikke ise yine Gallienus dönemine ve MS 253-268 yıllarına tarihlenir. Sikkenin ön yüzünde sağa doğru *"Demos IEPOC ΔEMOC/B"* yazısı, arka yüzünde sola dönük Tyche tasviri ve *"TABHNΩN"* yazısı okunmaktadır. Gümüş sikke ise Osmanlı Sultanı II. Selim dönemine (1566-1574) ait bir akçedir (Resim 17).

2009 sezonunda bulunan bronz sikkelerin büyük çoğunluğu Roma dönemine aittir ve tamamen aşınmış durumdadır. Erken Bizans dönemine ait, ön yüzünde cepheden imparator portresi, arka yüzünde sikke birim değeri bulunan Kyzikos darplı *follis*, bronz sikkelerin en iyi durumda olanlarındandır[13]. Bronz sikkeler dışında kalan 32 adet bakır, gümüş ve nikel sikkenin de büyük çoğunluğu fikir vermeyecek ölçüde aşınmış durumdadır. Okunabilir durumdaki nikel ve bakır sikkelerin tümü 1255 (*Abdülmecid 1839-1861*), 1277 (*Sultan Abdülaziz 1861-1876*), 1293 (*Sultan II. Abdülhamid 1876-1909*), 1327 (*Sultan V. Mehmed Reşad 1909-1918*) tarihlerinde darb edilmiş geç dönem sikkeleridir.

2010 ve 2011 yılı kazı çalışmalarında 600'e yakın sikke bulunmuştur. Bu sikkeler üzerinde çalışılmaya devam edilmektedir.

Diğer Küçük Buluntular

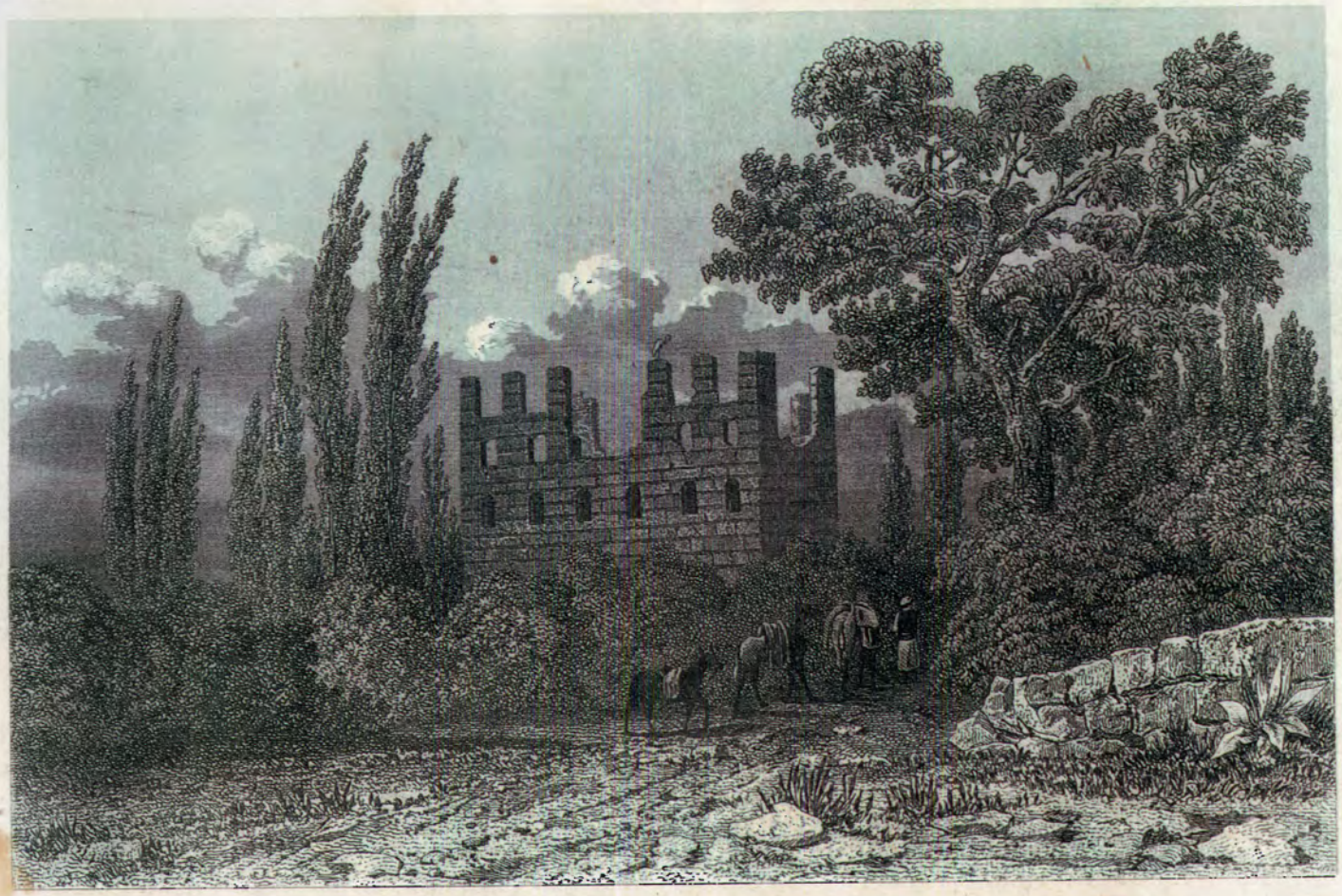
5. sezonunu tamamlayan Kale-i Tavas (Tabea) kazılarında ele geçen ve yukarıda özetlemeye çalıştığımız eserlerin dışında çok çeşitli küçük buluntular da ele geçirilmiştir. Bu buluntular içerisinde cam boncuklar, metal objeler, mühürler, cam bilezik parçaları ve benzerleri sayılabilir.

---

13 Kazıda 2010 sezonuna kadar ele geçen Bizans sikkeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ünal, 2011, s. 137-155.

BİBLİYOGRAFYA

Ath. Ago. XXIX	Susan I. Rotroff, Hellenistic Pottery Athenian and Imported Wheelmade Table Ware and Related Material, Princeton, 1997.
Ath. Ago. XXXIII	Susan I. Rotroff, Hellenistic Pottery The Plain Wares, The Athenian Agora XXXIII, Princeton, 2006.
Çakmak 1991	Ş. Çakmak, Denizli İli'ndeki Türk Anıtları (Camiler), İzmir (yayınlanmamış yüksek lisans tezi).
Ersoy 2009	B. Ersoy, "Kale-i Tavas (Tabae) 2007 Yılı Kazısı", 30. Kazı Sonuçları Toplantısı, 3. Cilt, Ankara, 43-45.
Ersoy 2010	B. Ersoy, "Kale-i Tavas (Tabae) 2008 Yılı Kazı Çalışmaları", 31. Kazı Sonuçları Toplantısı, 3. Cilt, Ankara, 302-303.
Hayes 2008	J. W. Hayes, Roman Pottery, Fine-Ware Imports, The Athenian Agora,XXXII Princeton, New Jersey.
Meriç 2003	R. Meriç, "Efes Devlet Agorası Kuyu Buluntuları", Varia Anatolica XV, Les Ceramiques en Anatolie aux Epoques Hellenistique et Romaine, Paris, 79-81.
Muhammed ve Tanci 2004	E. A. Muhammed-İ. B. Tanci, İbn Battûta Seyahatnâmesi, Çeviri, İnceleme ve Notlar : A. Sait Aykut, I. Cilt, İstanbul.
Robert ve Robert 1954	L. Robert-J. Robert, La Carie, Historie et Géographie Historique, Tome II, Le Plateau de Tabai et ses Environs, Paris.
Ünal 2011	C. Ünal, "Coin Findings and two German Tokens from Excavation of Tabae/Kale, Denizli", Sanat Tarihi Dergisi, XVIII/2, Ekim 2009, İzmir, 2011, s. 137-155.
Zıllîoğlu 1966	M. Zıllîoğlu, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 9-10, Üçdal Neşriyat, İstanbul.

H. Terrier del. *Lemaitre dir.*

Restes du palais d'Andronic, à Nymphi.

KEMALPAŞA, LASKARİSLER SARAYI

Zeynep Mercangöz [1]
Zafer Derin [2]
Lale Doğer [3]

İzmir'in Kemalpaşa (Nif) ilçesinde, İstanbul'un 1204'deki işgali sonrasındaki İznik Bizans Devleti zamanında (1222–1261) Laskaris hanedanlığının yazlık ikametgâhı olarak kullanılmış çok katlı bir yapı, C. Texier'in saray olarak takdiminin ardından E. Freshfield, S. Eyice ve T. K. Kirova tarafından ayrıntıyla tanıtılmıştır. Sonraki çalışmalarda da bu dönem mimarisinin önemli yapılarından biri olarak üzerinde durulmuştur. S. Eyice'nin yayınından sonra Laskarisler Sarayı olarak anılmaya başlamıştır ki önceleri halk bu yapıya Kız Kulesi demekteydi (Resim 2). Bizans'ın bir saray ya da yazlık konut olarak günümüze dek varlığını korumuş çok ender yapılardan biridir. Kesin inşa tarihi bilinmez ancak Laskaris İmparatoru Ioannes Vatatzes (1222–1254), bir sinod belgesinde "evi" şeklinde anılan bu yapının bahçesinde ölmüş; VIII. Mikhael Palaiologos (1261–1282), Konstantinopolis'e dönmeden önce eş imparator olarak burada taç giymiştir. Bu son imparator yaklaşan Türk tehlikesine karşı umut olarak gördüğü Cenevizlilerle, Bizans limanlarında ticaret olanağı tanınan Nympahaion antlaşmasını burada imzalamıştır. Burası, sınırlı sayıdaki kaynakların bilgi verdiği üzere, sürgündeki bu Bizans hanedanının pek çok özel olaylarının yaşandığı bir yerdir.

Kemalpaşa Belediyesi'nin yapılaşma istemiyle İzmir II Numaralı Kültür ve

Resim 1
C. Texier 'in Asie Mineure'inden (1862) gravür: Saraya kuzeydoğudan bir bakış.

1 Prof. Dr. Zeynep Mercangöz, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Bizans Sanatı Ana Bilim Dalı, Bornova - İzmir (*zeynep.mercangoz@ege.edu.tr*)

2 Yrd. Doç. Dr. Zafer Derin, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Ana Bilim Dalı, Bornova - İzmir (*zafer.derin@ege.edu.tr*)

3 Yrd. Doç. Dr. Lale Doğer, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Bizans Sanatı Ana Bilim Dalı, Bornova - İzmir (*lale.doger@ege.edu.tr*)

Resim 2
Eylül 2002'de kazı başlamadan önce saraya güneydoğudan bir bakış: Çalışmalarda resmin sağ alt köşesindeki amfi basamakları kaldırılmış, yapıya yakın havuz kısmen sökülmüştür.

Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulunu'nun 31.10.2001 gün ve 10203 sayılı kararıyla, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi ile Arkeoloji Bölümlerinin katılımlarıyla 2002 Eylül ve Ocak aylarında iki aşamada araştırma kazıları yapılmıştır. İzmir Arkeoloji Müzesi sorumluluğunda ve bilimsel başkanlığımdaki kazının ekibinde Müze arkeologlarından Hamdi Ekiz ve Mustafa Karahan'ın yanında, Yrd. Doç. Dr. Lale Doğer, Yrd. Doç. Dr. Zafer Derin, Arş. Gör. Emine Tok, Arş. Gör. Zeynep Oral ile lisansüstü öğrencilerimizden Filiz İnanan ve lisans öğrencilerimiz yer almıştır. Çalışmalarda yeterince sonuca ulaşılmadan kazı kurul kararıyla sonlandırılmıştır.

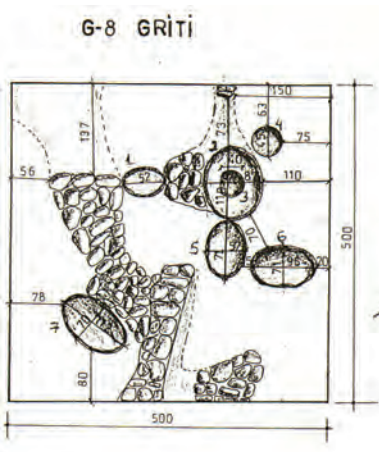
ARAŞTIRMA KAZISI ÇALIŞMALARI

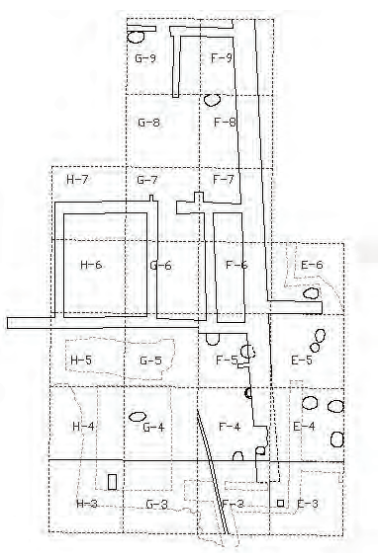
Alanın 5x5 m'lik karelere (gridlere) ayrılmasından sonra, mevcut park düzenlenmesinin olanak verdiği ilk çalışma alanı olarak parselin güneyi seçilmiştir. Bu bağlamda yerdeki parke taşları ve park mobilyaları kaldırılarak yapılan ilk sondaj ise saraya 25 m uzaklıktaki G8'de gerçekleştirilmiştir (Resim 3, 4).

Bu açmada yaklaşık 1 m'lik dolgunun içinde bazı Bizans seramik parçaları modern malzeme ile karışık olarak ele geçti. Küçük parçalar halindeki seramiklerden oluşan az sayıdaki buluntunun yanı sıra 0.20 m derinlikte dikkati çeken düzensiz duvarların altında -1.50 / 1.65 m kotlarında pithoslara rastlanıldı. Bunlar bu alandaki Erken Tunç çağına ait küp gömülerdi. Söz konusu küpler, yerleri çizimle

belgelendikten sonra kaldırılmıştır (Figür 1). Sondaj G7'deki açmayla genişletilmiş, burada yüzeyden yaklaşık 1 m kadar inildiğinde biri kuzey-güney yönünde dirsek yapan, doğu-batı yönünde uzanan iki duvara rastlanıldı (Figür 2). Buradaki mekânın tanımlanabilmesi için, daha derine inilmeden, ortaya çıkan duvarlar izlenerek güneye ve kuzeye doğru çalışılmıştır (Resim 5). Bu amaçla, parselde var olan mevcut parka ait beton beş basamaklı "amfitiyatro" kaldırılmıştır. Yaklaşık 70 cm kalınlıktaki duvarlardan kuzeye doğru devam eden biri, G6 ve G5'te de izlenerek özellikle duvar çevresinde çalışılmıştır. Yine bu duvarlarla ilişkili olarak

Resim 3
Açmalara başlamadan önce, sarayın güneydoğusundaki parkelerin sökülmesi sırasında alandan bir görünüş.

Resim 4
Sağda, Yukarıda: G8 açmasındaki ilk küp gömülerin ortaya çıkarılışı.

Figür 1
Ortada: G8 açmasının 1/50 ölçekli planı.

Figür 2
Aşağıda: F8-F9 açmaları arasındaki küp gömü.

Resim 5
Çalışmalar sonunda alandan bir görünüm.

F6, F5, F4 plan karelerindeki açmalara tabii zeminden 1.20 m inilerek duvarların belirlediği mekânlar anlaşılmaya çalışılmıştır. F5'te doğu-batı yönündeki ince duvarın 1 m kalınlıktaki bir duvarla birleştiği ve bu duvarın kuzeydoğudan güneybatıya doğru hafif çarpılarak devam ettiği gözlenmiştir. İlk etapta gerçekleştirilen kazılarda bu duvarların ve ait olduğu mekânlara ilişkin sorunlar çözümlenmemiş olmakla birlikte çalışmalara konunun Koruma Kurulunda değerlendirilmesi için ara verilmişti.

İzmir II Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu kararıyla alanın mahiyetinin anlaşılması amacıyla kazılara devam edilmesi istenilerek Ocak ayında ikinci etap çalışmalara başlanıldığında duvarların yer aldığı F6, F5, F4'deki açmalar yeniden ele alınmış; kuzeyde ve güneyde F7 ve F3'e doğru kazı genişletilmiştir. Bu çalışmalar sırasında F4 ve F3'ün kuzeybatı köşelerinde güneybatı'ya yönelmiş olarak, 30 cm çapındaki pişmiş toprak künklerden oluşan bir su kanalı parçasına rastlanıldı. Diğer yandan kazı güneyde F7, F8, F9 ve G9 plan karelerinde ince kalın duvarların birbirleriyle olan ilişkisi anlaşılmaya çalışılmıştır. Bunlardan G9'da da tabii zeminden yaklaşık 135–1.50 m derinlikte doğu-batı yönünde bir duvar ile buna dikey saptanan başka bir duvar ve bir adet küp mezara rastlanmıştır (Resim 6). Tüm bu açmalarda ortaya çıkarılan duvarların oturma

Resim 6
F5, F6 ve F7'de uzanan duvarlardan bir görünüm: Moloz taşların kiremit parçaları ile kullanımı ve yer yer düzensiz çerçeveli teknik dikkati çekmektedir.

zeminleri esas alınmış, bu nedenle söz konusu çalışma alanında şimdilik daha derine inilmemiştir. Yine de duvarların bazı yerlerde doğrudan küp mezarların üzerine oturduğu açıktır. E6, E5, E4 ve E3 ile G4, G3 ve H4, H3'teki sondajlarda ortaya çıkarılanlarla birlikte küp gömülerin sayısı 22'ye ulaşmıştır[4].

Önceki park düzenlemeleriyle oldukça tahrip olmuş alandaki duvarların ait oldukları mekânları yorumlamak arkeolojik verilerlin azlığı nedeniyle kolay olmamıştır.[5] Ancak malzeme ve teknik saraydaki gibi olmasa da, kiremit parçaları ile oluşturulmuş düzensiz çerçeveli teknik bu mekânları sarayla çağdaş kılar ve 13. yüzyıla tarihler (Resim 6). Bu bağlamda bu duvarların sarayın çevre duvarları ile avluyu çevreleyen hizmet binalarına ait olduklarını düşünmekteyiz. İkinci önemli bir husus 13. yüzyıl yapılaşmalarının doğrudan buradaki küp gömülerin üzerine oturmuş olmalarıdır.

Ele geçen az sayıdaki seramikler de bu mekânların konteksti olmayıp kendi tabakalarından gelmemişlerdir. Bu malzemenin parselin kuzeydoğu köşesindeki

4 İkinci etapta ortaya çıkarılan küp mezarlardan bazıları kırık parçaları bir restorasyonla tamamlanmak üzere alınmış, diğerleri daha sonra burada yapılacak bir sergileme umuduyla in situ olarak bırakılmışlardı. Ancak alanın kurul kararıyla kapatılması sırasında hiçbir denetimimiz olmadığından söz konusu küplerin akıbeti konusunda bir bilgimiz yoktur. Küp gömüler Yrd. Doç. Dr. Zafer Derin tarafından değerlendirilmektedir.

5 Karışmış malzeme arasında bulunan dört Bizans sikkesinden II. Isaakios Angelos (1185-1195) ve II. Theodoros Laskaris (1254-1258) sikkelerinin dışındaki ikisi okunamamıştır. Okunanlar da stratigrafik veri olmadıklarından da bu yapılaşmanın tarihlendirilmesinde kullanılamazlar.

beton "amfitiyatro" yapılırken dolgu için sarayın etrafındaki toprak yığınından kürenmiş olduğunu düşünmekteyiz. Bu nedenle de kap-kaçak parçaları sarayın içinden dışa akmış ve saraya aittirler[6]. Zira 1980'lerdeki çalışmalarımız sırasında Laskarisler sarayının dört yanında görülen toprak yığınları 2002 yılında yoktu.

Sonuç olarak 2002 yılında gerçekleştirdiğimiz arkeolojik araştırma kazısı tüm alana yayılmadığından daha kesin veriler sağlanamamıştır. Koruma Kurulunun yersiz ve gerekçesiz olarak açmaları doldurtarak kazı çalışmalarını sonlandırması ise Bizans arkeolojisi ve böylesine oldukça önemli bir yapı için bilimsel bir kayıptır.

Alanın ilk park düzenlemesi sırasında çevresi düzleştirilmiş, sarayın oldukça yakınına bir havuz kazılarak alan tahrip edilmişti (Resim 3). Aynı şekilde söz konusu kazılardan on yıl kadar sonra burada öncekinden daha büyük kütlelerle inşa edilmiş günümüz park imalatları ile karşılaşmaktayız. Bu da toprak altında bırakılmış tüm arkeolojik verileri daha da tahrip etmektedir. Diğer yandan da şimdiki park anıtsal kültür mirasını bir görsel çirkinlik içinde bırakmıştır.

KEMALPAŞA LASKARİSLER SARAYI KORUMA ALANINDAKİ TUNÇ ÇAĞ MEZARLIĞI

Zafer Derin

Mezarlık alanında G8 adı verilen plan kare 5x5 m boyutlarında kazılmıştır. Günümüze ait parkın parke taşlarının kaldırılmasından sonra yaklaşık 1.00 m kalınlığında geç dönem dolgu tabakası kazılmıştır. İçinde karışık halde çanak çömlek ve kiremit parçaları olan dolgu tabakasının, park düzenlemesi sırasında Bizans sarayı çevresindeki toprak kalıntılarının bu alana sürülmesi ile oluştuğu varsayılmaktadır. Yüzeyden 1. 00 m derinde kahverenginde içinde taş ve killi toprak olan bir tabaka başlamaktadır ki bu tabakada 1.50 – 2.00 m derinde mezarlar çıkmaya başlamıştır (Resim 4).

İri küp ve çömlek türündeki kaplardan oluşan mezarların yaklaşık 2.00 m derinlikteki sel taşkını özelliği taşıyan bir çakıllı tabaka üzerinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Çalışmanın ilk etabında 5x5 m'lik alanda birbirine yakın durumda 7 adet küp mezar açığa çıkarılmıştır (Figür 1). Mezarlardan dördü tahrip olmuş

6 Çalışmamızın Bizans seramikleri de Yrd. Doç. Dr. Lale Doğer tarafından değerlendirilmiştir.

durumdaydı. İki küp mezara gömüler çömlekler içinde yerleştirilmiştir. Toprağın killi ve nemli yapısından dolayı mezar kapları büyük oranda tahrip olmuş, dokunulduğunda parçalanır duruma gelmiştir. İçinde çömlek olan mezarların daha iyi korunduğu anlaşılmaktadır.

Küpler yakın çevre içindeki bir başka Mezarlık olan Ulucak Mezarlığı örneklerinin aksine çoğunlukla batı-doğu doğrultusundadır. Küplerin ağızları batıya doğru yönlendirilmiştir. Küplerin içine Hoker (ana rahmindeki bebek pozisyonunda) tarzında İnhumasyon (cesedi yakmadan etli olarak gömme) olarak küpün içine yerleştirilmişler ve küpün ağız kısmını plaka ve küçük taşlarla kapatmışlardır (Resim 7, 8). Bu yolla cesedin hayvan ve insan eliyle tahribi önlenmek istenmiştir. Kemalpaşa'daki mezarlarda ölünün yanına çok az eşya ve kap bırakıldığı ve bunlarında çoğunlukla tahrip olduğu görülmüştür.

Çalışmanın ikinci etabında açılan yerlerdekilerle birlikte küp gömülerin sayısı yirmi ikiye çıkmıştır. Ne var ki mezarlık alanında en azından kazı yapılan açmalarda yerleşime ait herhangi bir kalıntı bulunmamıştır. Bu nedenle burası Extramural tipte (yerleşim dışında) bir mezarlık olmalıdır. Mezar tipi ve ölülerin koyulduğu kaplar MÖ 2. binin ikinci yarısına ait görünmektedir. Mezarlık bu özellikleriyle Ulucak 2. bin mezarlarına benzemektedir.

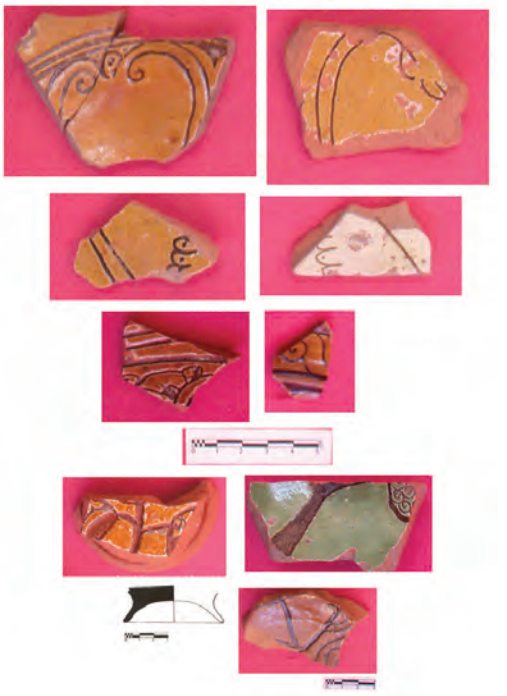
Resim 7
F8-F9 açmaları arasındaki küp gömü.

Resim 8
G6 açmasındaki küp gömü.

13. Yüzyıl Zeuksippus Ailesi I Tip Kase Buluntuları (Zeuxippus Family I Ware)

13. Yüzyıl Zeuksippus Ailesi I Tip Seramik Buluntular
(Zeuxippus Family I Ware)

Figür 3
Solda: Zeuxippus Aile I. Tip kâse buluntuları: Bezeme olarak, ağız kenarları ile ağız kenarlarının gövdeyle birleştiği kısımlarda kazıma teknikle yatay yivler ve tondo da eş merkezli daireler görülür.

Figür 4
Sağda: Zeuxippus Aile I. Tip buluntuları: Sgrafitto bezemeli örnekler.

KEMALPAŞA LASKARİSLER SARAYI KORUMA ALANINDAKİ KAZI BULUNTUSU BİZANS SERAMİKLERİ

Lale Doğer

Seramik buluntular sarayın güneydoğu tarafında kazı için oluşturulmuş H4, F5, G5, G6, G7 plankarelerindeki açmalardan ele geçmiştir. Park düzenlemesi sırasındaki tahribat nedeniyle olsa gerek seramiklerin tümü kırık ve noksan olup, bu çalışmalara bağlı olarak parçalar karışmış tabakalardan gelmiştir.

Seramikler çoğunlukla astarlı-sırlı mallara ait açık, kapalı ve kapaklı kaplardan parçalardır. Şeffaf yeşil renk sırlı bezemesiz iki parça dışında diğerleri sgraffito, kazıma, kazıma ve sgraffito, sgraffito ve boyama teknikleriyle bezenmiştir. Çok az sayıda kırmızı hamurlu kapalı saklama kaplarına ait kulp, ağız kenarı parçaları vardır, ancak bunlar da tipoloji ve kronoloji oluşturacak nitelik taşımazlar. Tüm bunlar son araştırmalarla pek çok merkezde üretildiği anlaşılan Zeuksippus

Ailesi I. Tip olarak tanımlanan sınıfa aittir. Kazı seramik buluntularının bu grubunda yaygın renk sarı olup yeşil renk de görülmektedir.

Sırlı seramiklerde iki farklı hamur yapısı gözlenmiştir. İlk grup sarımsı kırmızı renkli (Munsell 5 YR 7/6 –7,5 YR 6/4) sık dokulu, ince gözenekli, küçük parçacıklı kireç ve mikalıdır. Bazı seramik buluntularının hamur renkleri fazla ısıdan gri renk almıştır. İkinci grup hamur da sarımsı kırmızı renkli (Munsell 5 YR 7/6) daha kaba, gevşek dokulu ve iri kireç parçacıkları daha iridir.

Profil veren seramiklere göre buluntular, dar halka kaideli, ince cidarlı veya gövdeden keskin geçişli yüksek ağız kenarlı küçük kâseler ile orta genişlikte, ağız kenarı bedenin uzantısı halinde geniş veya dar ağız tablalı kâselere aittir. Bezeme olarak, ağız kenarları ile ağız kenarlarının gövdeyle birleştiği kısımlarda kazıma teknikle yatay yivler ve tondo da eş merkezli daireler ya da spiraller yer alır (Figür 3).

Benzer hamur yapısı, astar ve sır özellikleri gösteren altı adet kaide ve yedi adet amorf gövde parçası da sgraffito, kazıma veya her iki tekniğinde kullanılmasıyla oluşturulmuş, kıvrım dal, kenarları dilimli bitkisel motifler-palmet (?), rozet çiçek, geometrik düzende soyut bitkisel bezemeler, guilloche, spiral şerit motifleri taşırlar (Figür 4). Ancak noksan ve aşınmış olduklarından kompozisyonları tam

Figür 5
Solda: Zeuxippus Aile I. Tip sürahi kulpu ve çift hazneli tuzluk parçaları.

Figür 6
Sağda: 14. yüzyıl geçiş dönemi buluntuları ve renklendirilmiş seramikler.

belirlenememektedir.

Tabak, kâse, ikiz kulplu sürahi ve tuzluk olabilecek çift hazneli kaplara ait ve çoğunluk birinci hamur grubundan parçalar da (Figür 5) yukarıdakiler gibi Zeuksippus Ailesi I. Tip kaplara aittirler. Kazı buluntusu tüm bu örneklerde formları kadar bezeme üsluplarıyla da, Batı Anadolu için Laskariler Dönemi Seramiği olarak adlandırabileceğimiz özellikler görülmektedir. Böylece de saray mimarisi ile de uyum içindedirler.

Laskarisler Sarayı koruma alanındaki kazı buluntularından ikinci grup hamur yapısı gösteren kalın beyaz astarlı tek renk yeşil renk sırlı iki parça ile çok renkli ve kazıma bezemeli iki adet tabak parçası (Figür 6) 13.–14. yüzyıl ortaçağ buluntuları olarak tanımlanabilir. Tabak parçalarında sgraffito tekniği ile biçimlendirilen bezemeler ayrıca yeşil, sarı, kahverengi-mangan renk boya ile zenginleştirilmiştir. Genelde konturların içine sürülmüş olan boya yer yer dışa taşmıştır. Ağız tablasında birbirini merkezden kesen yarım dairelerle oluşturulmuş yaprak dizileri, gövdeye doğru içleri çapraz taramalı oval yapraklar yer alır. Yaprak aralarına yeşil boya ile küçük yuvarlaklar yapılmış, ancak boyalar dağılmıştır. Dumbarton Oaks Koleksiyonunda bulunan benzer form, bezeme tekniği ve iç yüzey bezemesi taşıyan iki yayvan kâse D.T. Rice tarafından Doğu Akdeniz karakterli “Geç Bizans Seramiği” olarak tanıtılmış 13–14. yüzyıllara tarihlenmişti.

BİBLİYOGRAFYA

Kemalpaşa (Nymphaion-Nif) Laskarisler Sarayına İlişkin Başlıca Yayınlar

C. Texier, *Description le l'Asie Mineure*, I, Paris 1843, 303; C. Texier, *Asie Mineure,* Paris 1862, 260 res. 51; E. Freshfield, "The Palace of the Greek Emperors of Nicaea at Nymphio", *Archaeologia* 49 (1886), 382-390; S. Eyice, "İzmir Yakınında Kemalpaşa (Nif)'da Laskarisler Sarayı", *Belleten* 25 (1961), 1-15; T. K. Kirova, "Un Palazza ed una di eta trado-bizantina in Asia Minore", *Elix Ravenna* 103-104 (1972), 275-305; P, Ucpwayr "Lascarid Architecture", *Jarhbuch der Österreichishen Byzantinistik* 28 (1979), 261-296; Z. Mercangöz, Batı Anadolu'da Geç Dönem Bizans Mimarisi: Laskarisler Dönemi Mimarisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, İzmir 1985, 40-51; S. Çağaptay, "How Western Is It? The Palace at Nymphaeum and Its Architectural Setting", *I. Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu*, (İstanbul 25-28 Haziran 2007), Bildiriler, İstanbul 2010, 357-362.

Bizans Seramikleri Konusunda Başlıca Başvurular

A.H.S. Megaw, "Zeuksippus Ware", *BSA* 63 (1968), 67-88; S.Y. Waksman et V. François, "Vers une redéfinition typologique et analytiquede céramiques byzantines du type Zeuxippus Ware", *BCH* 128-129.2, 87-182; Waksman et Girgin 2008, "Les Vestiges de Production de Céramiques des Fouilles de Sirkeci (Istanbul). Premiers Elements de Caracterisation". *Anatolia Antiqua* XVI (2008), 443–469; L. Doğer, "12.-13. Yüzyıllarda Bizans Sırlı Seramik Sanatında Form ve Üslup Değişimlerine ait Bazı Gözlemler - Some Observations on the Formal and Stylistic Changes in Byzantine Glazed Pottery in the 12th and 13th Centuries", *Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu*, (İstanbul 25-28 Haziran 2007), Bildiriler İstanbul 2010, 511-520.